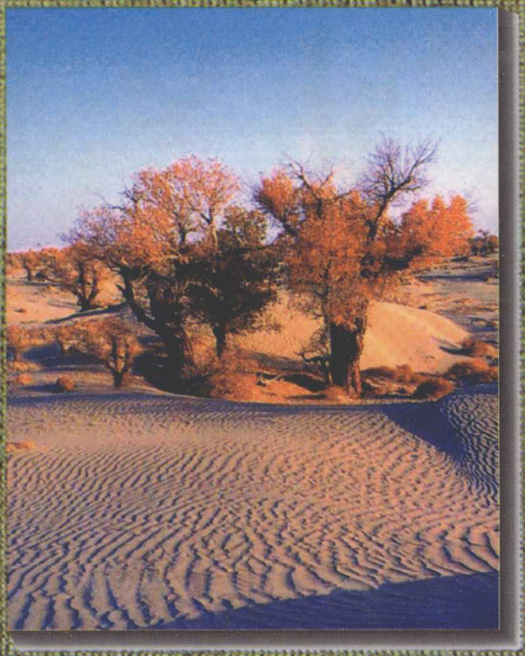

ئوتتورا ئاسىيا ئېكسپېدىتسىيە دوكلاتىسى

قەدىمىي ماكان

دىپلوماتىيە ئەمەلدارى خاتىرىسىنىڭ ئەسلىمىسى

دېئانا سىيتون (ئەنگلىيە)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ISBN 7-228-05874-7

9 787228 058747 >

ISBN7-228-05874-7

I·2165(民文) 定价:13.80元

15
1561.55
1

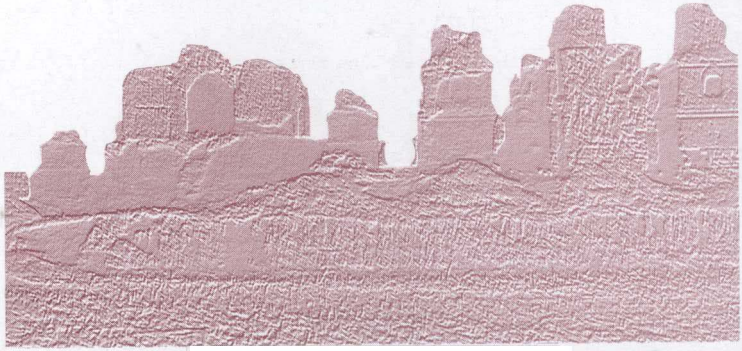
ئوتتۇرا ئاسىيا ئېكسپېدىتسىيە مەجمۇئەسى

قەدىمىي ماكان

دىپلوماتىيە ئەمەلدارى ئىسمائىل ئەسلىمىسى

دىئانا سىبتون (ئەنگلىيە)

تەرجىمە قىلغۇچى : مەريەم مەتتىمن

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

外交官夫人的回忆:古老的土地:维吾尔文/(英)西普顿著;崔延虎汉译;玛丽亚木维译,乌鲁木齐:新疆人民出版社,2000.9

ISBN7-228-05874-7

Ⅰ.外… Ⅱ.①西… ②崔…③玛 …Ⅲ. 回忆录—英国—维吾尔语(中国少数民族语言)

Ⅳ.I561.55

中国版本图书馆CIP数据核字(2000)第64378号

外交官夫人的回忆

古老的土地 (维吾尔文)

〔英〕戴安娜·西普顿 著

玛丽亚木·买买提明 译

新疆人民出版社出版

(乌鲁木齐市解放南路348号 邮政编码830001)

新疆新华书店发行

乌鲁木齐福利印刷厂印刷

850×1168毫米 32开本 10.875印张 2插页

2000年9月第1版 2000年9月第1次印刷

印数:1—3,000

ISBN7-228-05874-7/I·2165 定价:13.85元

بۇ كتاب شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىنىڭ 1997 ـ يىل 9 ـ ئاي 1 ـ نەشرى ، 1997 ـ يىل 1 ـ باسمىسىغا ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى .

本书根据新疆人民出版社1997年9月第1版，1997年第1次印刷本翻译出版 。

دىپلوماتىيە ئەمەلدارى خانىمنىڭ ئەسلىمسى

قەدىمىي ماكان

ئاپتورى : دىئانىنا سىپتون (ئەنگلىيە)

تەرجىمە قىلغۇچى : مەريەم مەمتىمىن

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى

(ئۇرۇمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)

شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى

ئۇرۇمچى پاراۋانلىق باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

فورماتى :850×1168 مىللىمېتىر 1/32

باسما تاۋىقى :10.875 قىستۇرما ۋاراقى : 2

2000 ـ يىل 9 ـ ئاي 1 ـ نەشرى

2000 ـ يىل 9 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى

تىراژى : 1 — 3,000

ISBN7—228—05874—7/I・2165

باھاسى : 13.80 يۈەن

دىپلوماتىيە ئەمەلدارى خانىمى ۋە قەشقەر مىھرى

مۇقەددىمە

ياڭ لىەن

غەربىي رايونغا كۆڭۈل بۆلۈش ، غەربىي دىيارنىڭ يۇز يىللىق ئېكسپېدىتسىيە تارىخىغا كۆڭۈل بۆلۈش ھازىر كىتابخانلار ساھەسىدىكى لەرنىڭ ئالاھىدە بىر كىتاب ئوقۇش خاھىشى ئىكەنلىكىگە كىشىلەرنىڭ دىققىتى چۈشكىلى خېلى ۋاقىت بولۇپ قالدى . بۇ چوقۇم 20 ـــ 21 ـ ئەسىردىكى «يىپەك يولى قىزغىنلىقى » نىڭ داۋاملىق تۇردە ئۆرلەۋاتقانلىقى ، « كەڭ غەربىي شىمالنى ئېچىش » ۋەزىيىتىنىڭ مۇقەررەرلىكى ، جۇڭگو ۋە چەت ئەل ئالىملىرىنىڭ جۇڭگونىڭ شىمالىي قىسمىغا ئېتىبار بېرىۋاتقانلىقى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولسا كېرەك .

ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قەشقەر ناھايىتى ئۇزۇن ۋاقىتقىچە خېلى كۆپ ساندىكى كىشىلەر نەزەردە ئادەمنى قىزىقتۇرىدىغان ، ئەمما سىرلىق ، چۈشىنىش قىيىن ھەمدە بارماقمۇ تەس بىر ئۆزگە ئەل شەھىرى بولۇپ كەلگەنىدى .

19 ـ ئەسىر دۇنيا تارىخىدىكى چوڭ بىر ۋەقە ، يەنى ئەنگلىيە ئىمپېرىيىسىنىڭ جەنۇبىي ئاسىيادىكى چوڭ دۆلەت ھىندىستاننى مەجبۇرىي يوسۇندا ئۆز مۇستەملىكىسىگە ئايلاندۇرۇۋالغانلىقى تۇپەيلى ، جوڭگو خەلقىگە 1840 ـ يىلىدىكى ئەپيۇن ئۇرۇشى تېگىلدى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، كېڭىيىش مەزگىلىدە تۇرغان يەنە بىر كۈچلۈك ياۋروپا ـ ئاسىيا دۆلىتى ـــ رۇسىيە ئىمپېرىيىسى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى غەربىي تۇركىستاننى ئىشغال قىلىۋالدى ھەمدە جەنۇبقا يۇرۇش قىلدى . شۇنداق قىلىپ ئەنگلىيە

بىلەن رۇسىيە پامىر ئېگىزلىكىدە ئۆزئارا تىركىشىشكە باشلىدى . بۇ قەدىمىي زېمىن ۋە جۇڭگوغا بەكمۇ يېراق جايدىكى ئەنگلىيە بىلەن رۇسىيە زاۋالىققا يۈزلىنىۋاتقان چېگرا خانداناللىقىنىڭ غەربتىكى قوشنىسىغا ئايلانىدى ـ دە ، بوستانلىق ، قۇملۇق ۋە تاغ تىزمىلىرىدىن تەركىب تاپقان جۇڭگونىڭ شىنجاڭ رايونىدىكى ئىش ـ ھەربىكەتلەرگە ھەر ۋاقىت كۆز ـ قۇلاق بولدى . ئەنگلىيە بىلەن رۇسىيىنىڭ پامىر ئېگىزلىكىدىكى تىركىشىشى تاغلىق دۆلەت ئافغانىستانىنى قاتتىق ئازاب ـ ئوقۇبەتكە گىرىپتار قىلدى . مۇشۇ ئەسىرنىڭ 70 ـ ، 80 ـ يىللىرىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئامېرىكىنىڭ قارشىلىشىمۇ ئافغانىستانغا يەنە بىر قېتىم بالا ـ قازا ياغدۇردى . ئەمەلىيەتتە بۇ ، بىر ئەسىردىن بۇيان يېڭىش ـ يېڭىلىش ئايرىلماي كەلگەن تىركىشىشنىڭ داۋاملىشىشى ئىدى .

ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق تۇنجى باش كونسۇلى گېئورگې ماكارتنېي ؛ ئاخىرقى باش كونسۇلى ئارايك سېتون ئىدى . سېتون 1946 ـ يىلدىن 1948 ـ يىلغىچە ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بولغاندا ، ئايالى دىئانا بىلەن بىللە بولدى . دىئانا سېپتوننىڭ « قەدىمىي ماكان » ناملىق كىتابى ماكارتنېيىنىڭ « قەشقەرنى ئەسلەش » ناملىق كىتابى بىلەن تەڭ ئورۇندا تۇرالايدىغان نادىر ئەسەر . « قەدىمىي ماكان » نەشرىدىن چىقىشى بىلەنلا ، خەلقئارا ئوبزورچىلار ئۇنى كاتارىنىڭ كىتابى بىلەن ئاچا ـ سىڭىل بولدى ، دەپ قارىدى .

ماكارتنېي ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردىكى تۇنجى دىپلوماتىيە ئەمەلدارى بولغان بولسا ، سېتون چىنباغدىكى كونسۇلخانىنى تاقىغۇچى بولدى . « ئىشنى چىرايلىق باشلىغۇچىنىڭ چىرايلىقچە ئايىغلاشتۇرۇشى ھاجەتسىز ، ئىشنى ياخشىلىقچە قىلمەن دېگەن ئادەم ، ياخشىلىقچە ۋۇجۇدقا چىقىرىمەن ، دەپ يۈرمىسمۇ بولىدۇ » دېگەندەك ، ئۇلار ئىشنى باشلىغان ۋە ئاخىرلاشتۇرغان چاغدا ، بۇ ئىشلاردا چوڭ ئارقا كۆرۈنۈش ۋە كىچىك مۇھىت بار ئىدى . ماجىيې دەۋرىدە ، قەشقەر « بۈيۈك ئەنگلىيە ئىمپېرىيىسى » نىڭ ئالدىنقى قاراۋۇلى ئىدى ، ئەمەلىيەتتە ، ماجىيې

ئەنگلىيەگە قارام ھىندىستاننىڭ دىپلوماتىيە ئەمەلدارى بولۇپ ، ئاساسلىقى « ھىندىستان مۇھاجىرلىرىنىڭ مەنپەئەتىگە كۆز ـ قۇلاق بولاتتى . » ئەمما 2 ـ دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ بىۋاستە نەتىجىلىرىدىن بىرى ، « ئامېرىكا بىلەن ئەنگلىيەنىڭ چوڭ ئورۇن ئالمىشىشى » ، « قۇياش دۆلتى » نىڭ يىمىرىلىشى بولدى . 1947 ـ يىلى ھىندىستاننىڭ مۇستەقىل بولۇشى ، ھىندىستان بىلەن پاكستاننىڭ ئايرىم ـ ئايرىم ئىدارە قىلىنىشى ، ئا-خىرقى ھېسابتا ئەنگلىيەنىڭ قەشقەردىكى باش كونسۇلخانىسىنى ھىمايە-سىز بىر ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ، شىنـ جاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولۇش ھارپىسىدا ئۆزلۈكىدىن چىقىپ كې-تىشكە مەجبۇر بولدى .

دىئاننا خۇددى كاتارىن بىلەن بەسلەشكەندەك ، قەلبىنى « سە-پىرگە قەدەم بېسىش ، بىلەن تەڭلا ئىشقا سالىدۇ . مەقسەتسىز بولسىمۇ ، سپىتون ئەر ـ ئايال ۋەزىپىگە ئولتۇرۇش ئۈچۈن ماڭغاندا ، پامىر ، قارا-قۇرۇم تېغى ئېغىزىدىن ئۆتۈپ قەشقەرگە بېرىشتەك يېڭى يولنى تاللـ-ىۋالدى » . شۇنداق بولغاچقا ، بۇ قەدىمىي يولنىڭ بىرىنى دىئاننا ، بـ-رىنى كاتارىن يازىدۇ . مۇشۇ ئەسىرنىڭ خېلى بىر چاغلىرىغا قەدەر لاداق ۋە كەشمىر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن كىتابلار ئەنگلىيىدە خېلىلا ئالقىشلاندى . كۆرگەن ۋە ئاڭلىغانلىرىمغا ئاساسلانغاندا ، دىئاننانىڭ ئەسىرىدە بۇ را-يوننىڭ تارىخىي ئۆزگىرىشى ئۇستىدە ئىزدىنىش كەمچىل بولسىمۇ ، ئەمما تـەكشۈرۈشنىڭ ئىنچىكىلىكى ، نەزەرىنىڭ ئۆزگىچىلىكىدىن ئالغاندا ، ئۇنى ناھايىتى ئوبدان بىر نادىر ئەسەر دېيىشكە بولىدۇ .

كىرىش سۆز

قەشقەر مېنىڭ ئۇزۇندىن بۇيان ھەتتا چۈشۈمدىمۇ تەلپۈنىدىغان جاي ئىدى ؛ سايامەت ناھايىتى كىچىك ۋاقتىمدىلا تۇرمۇشۇمنىڭ بىر قىسمى بولۇپ قالغانىدى . مەن 1917 ـ يىلى ھىندىستاندا تۇغۇلدۇم ، ئۇ چاغدا دادام ھىندىستان ھۆكۈمىتىنىڭ ئورمان بېگى ئىدى ، شۇڭا باللىق ۋاقتىلىرىم ھىندىستان بىرلەشمە ئۆلكىسىنىڭ ئورمانلىقلىرى ئىچىدە ئۆتتى . بىز دادامنىڭ باشقۇرۇشىدىكى رايونلارنى قويماي ئايلىنىپ چىقاتتۇق . ئۇ چاغلاردا ، ئورمانلىقلاردا تەييار يول يوق ئىدى ، بىز پىلغا مىنىپ ئايلىنىپ يۈرەتتۇق ، چىدىر تىكىپ ئولتۇراتتۇق . چىدىرنى تىكىپ نەچچە كۈن ئۆتە ـ ئۆتمەيلا چۈۋۈپ ، يەنە باشقا جايغا تىكەتتۇق . كۆچمەن چارۋىچىلارغا خاس بۇ خىل تۇرمۇش مەنسىز بولسىمۇ ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇنداق تۇراقسىز ، كۆچمەن تۇرمۇشىنىڭ باشقىلارنىڭكىگە پۈتۈنلەي ئوخشىمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدىم . چۈنكى ، بۇ يەردە پەقەت مەن ، دادام ، ئىت ، پىللا بار ئىدى ، ماگىزىن ، چېركاۋ ، ھەتتا ئاسفالت يول ، ئۇياقتىن ـ بۇياققا يۈرگەن ماشىنا دېگەنلەرنى ئۇچراتقىلى بولمايتتى ، چىدىر تىكىپ ، ئۇ يەردىن ـ بۇ يەرگە كۆچۈپ ياشايتتۇق . ئەمما ، بۇلارنىڭ ھەممىسى ماڭا شۇ قەدەر تونۇش بولۇپ ، ئىشەنچلىك ئىدى ، ئۆزۈمنى بەختەر ھېس قىلاتتىم .

ئاتا ـ ئانام مېنى بەش ياشقا كىرگەندە ئەنگلىيىگە ئەۋەتتى . ئۇ يەردىمۇ سەرگەردانلارچە ياشىدىم . يەنى ھېلى بىر تۇغقىنىمنىڭكىدە ، ھېلى يەنە بىر تۇغقىنىمنىڭكىدە تۇرۇپ ، يىلتىزسىز دەرەختەك كىم بېشىمنى سىلىسا شۇنىڭ ئۆيىدە تۇرۇپ چوڭ بولدۇم . 20 ياشقا كىرگەندە ھىندىستانغا قايتىپ ، ئاچامنىڭ ئۆيىدە تۇردۇم ، ئاچامنىڭ ئېرىمۇ دادامغا ئوخشاش ئورمان بېگى ئىدى . شۇنداق قىلىپ مەن يەنە ھىندىستاننىڭ

شمالىدىكى ئورمانلىققا كېلىپ ئورۇنلاشتىم . بەزىدە ئاچامنىڭ ئېرى بەلەن ئورمانلارنى تەكشۈرۈپ چىقاتتىم . ھەيۋەتلىك ھىمالايا تاغلىرىنى ھەر بىر كۆرسەم ، ئۇنىڭ ئاجايىپ ھەيۋەت ، كۆركەم ، سۈرلۈك چوققىلىرىغا ئىختيارسىز ھەۋىسىم كېلىپ مەپتۇن بولاتتىم . ھىمالايا تاغلىرىنىڭ بىر تەرىپى ئوتتۇرا ئاسىيا زېمىنى ئىدى . چەكسىز كەتكەن ، توغۇلمۇ سىرلىق بۇ ماكانغا يات ئادەملەرنىڭ كىرىشى ناھايىتى قىيىن ئىدى .

« ئېكسپېدىتسىيىچى خانىملار » كېچىكمىدىن تارتىپلا قەلبىمدىكى قەھرىمانلار ئىدى . كىشىلەرمۇ ئايال ئېكسپېدىتسىيىچى ئىزابېللا بىرد ، ماري كىنسلېي ۋە فرېيا سىدالكېلارنى شۇ نام بىلەن ئاتايتتى . يىراق ، قاقاس ، جىمجىت ئۇ جايلارنى ياخشى كۆرسەمۇ ، قۇملۇقلار ، تاغلاردىن ئۆتۈپ ئېكسپېدىتسىيە ، ساياھەت قىلىشنى ئارزۇ قىلسامۇ ، ئەمما مەندە بۇ ئارزۇيۇمنى ئىشقا ئاشۇرغۇدەك غەيرەت ـ جاسارەت ۋە ئىرادە يوق ئىدى . ھىندىستاندىمۇ ئاشۇنداق قەھرىمانلارنى ، يەنى ھىندىستاننىڭ شىمالىدىكى ئېگىز تاغلارغا چىقىقان ، تاغلار ئارىسىدىكى دەريا ـ ئېقىنلارنى ئېكسپېدىتسىيە قىلغان ئەرلەرنىڭ بارلىقىنى بىلدىم . ئۇلارنىڭ جۇمۇلاڭما چوققىسىنى بويسۇندۇرۇش يولىدىكى تىرىشچانلىقى ۋە ئاجايىپ باتۇرلۇقى تەسۋىرلەنگەن كىتابلارنى تەشنالىق بىلەن ئوقۇدۇم ، قەلبىم قاناتلىنىپ ، ئۇلار بىلەن بىللە شىزاڭ ، ئافغانىستانغا ئۇچۇپ كەتتى .

1939 ـ يىلى ، مەن دادامنىڭ دوستلىرى بىلەن بىللە كەشمىرنىڭ سرىنەگەر[1] دېگەن يېرىدە تۇردۇم . شۇ يەردە ئارايلىك سپىتسونىنى ئۇچراتتىم . شۇچاغدا ئۇ كوئىنلون تېغىنىڭ بىر قىسمى بولغان ، كىشىلەر ئانچە بەك بىلمەيدىغان ئاشىر تاغ تىزمىلىرىنى ئېكسپېدىتسىيە قىلىش ئۈچۈن تەييارلىق قىلىۋاتقانىكەن . ئۇ ، مەن ئوقۇغان جۇمۇلاڭما چوققىسىنى ئېكسپېدىتسىيە قىلىشقا دائىر كىتابلاردا تەسۋىرلەنگەن قەھرىمانلارنىڭ بىرى ئىدى . خوجايىنىمىز ئېكسپېدىتسىيە

---

① سرىنەگەر ـ كەشمىر رايونىنىڭ مەركىزى .

ئەتىرىسىنىڭ بارلىق ئەزالىرىنى ، جۈملىدىن بىر قانچە يۈك تو-شۇغۇچى شبا① لارنىمۇ مېھمان قىلدى ، ئۇلار تۇرغان جايغا كېلىپ دالا زىياپىتى يېدۇق . ئۇلار قىش كېلىشى بىلەنلا كىشىلەر تېخى ئېكسپېدىت-سىيە قىلمىغان ھېلىقى جايغا بارىدىغان بولغاچقا ، شۇ چاغلاردا ئارايكىنىڭ ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتى تەييارلىق خىزمەتلىرىنى جىددىي ئىشلەۋاتاتتى . شۇ ئارىلىقتا سىرىنەگەردە تۇرىدىغان كىشىلەر ئۇلارنىڭ شەرىپىگە نۇر-غۇن ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرنى ئۆتكۈزدى . ئېگىز تاغ ، كۆللەر بىر – بىرىنى يورۇتۇپ تۇرغان بۇ گۈزەل جايدا ئۆتكۈزۈلگەن كۆپلىگەن زىيا-پەت ۋە دالا تاماقلىرىغا داخىل بولدۇق ، ۋېنېتسىيىدىكىدەك ئاستى تۇز قېيىقلارغا ئولتۇرۇپ دار كۆلدە ئويىندۇق ، بارا – بارا سپتون ئىككىنچى ئارىسىدا رومانتىك مۇھەببەت پەيدا بولدى .

ئارايىك خالىن ئىسمىلىك بىر قىز بىلەن بىللە مېنى ئۆزى بىلەن بەش كۈنلۈك ئېكسپېدىتسىيىگە بېرىشقا تەكلىپ قىلدى . بۇ ئىشتىن تو-لىمۇ ھەيران بولدۇم ، تېخىمۇ بەك ھەيران قالغىنىم ، دادامنىڭ دوستلىرى ئېكسپېدىتسىيە خاراكتېرىدىكى بۇ سەپەر تەكلىپىنى قوبۇل قىلىشىمغا رۇخسەت قىلغانىدى . بۇ ئۆمرۈمدە تۇنجى قېتىم ئېكسپېدىتسىيىگە چىقى-شىم ئىدى . يول خەتەرلىك بولسىمۇ ، ئورمان بېگى تەكشۈرۈپ چىققان چاغدىكىدەك راھەت – پاراغەت ، نازۇنېمەتلەر يوق ئىدى . ئەكسىچە ، بىز تاغ يورا – يورىماستىلا ئورنىمىزدىن تۇراتتۇق ، كۈندۈزكى تونۇردەك ئىسسىقتا ھېرىپ – ئېچىپ يول يۈرەتتۇق ، ئاخشىمى گۈلخاننى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ ، شبالار ئېتىپ بەرگەن تاماقنى يەيتتۇق . ئارايك بىزگە تىك تاغ چوققىلىرىغا چىقىشنىڭ بىرىنچى دەرسىنى ئۆتتى . تاغ ئىچىدە مە-زىرە تولىمۇ گۈزەل ، لېكىن ھاۋانىڭ ئۆزگىرىشى بەك تېز ئىدى . سەپەر جەريانىدا بېگى – يېگى نەرسىلەرنى كۆرۈپ ئىنتايىن ھاياجانلاندۇق ۋە خۇشاللاندۇق ، ئەمما بەكلا چارچاپ كەتتۇق . يېراقتىن جەنۇبىي كاپار-

① شبالار – بۇتانلىقلار . بۇتانلىقلار ئۆزلىرىنى « شبالار » (جۇبالار) دەپ ئاتايدۇ . بۇتان مەدەنىيەت ، دىن ، ئىرق قاتارلىق جەھەتلەردە شىزاڭ بىلەن ئورتاق ئارقا كۆرۈنۈشكە ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن ، بۇ كىتابتا شبالار شىزاڭلىقلار ياكى زاڭزۇلار دەپمۇ ئاتىلىدۇ .

بات چوققىسى كۆمۈشتەك يالتىراپ كۆرۈنگەندە ، خالىن بىلەن مەن نا-ئىلاج ئۆيگە قايتتۇق .

شۇ يىلنىڭ ئاخىرلىرىدا ، ياۋروپا ئاسمىنىنى تۇمان قاپلاپ ئىك-كىنچى دۇنيا ئۇرۇشى باشلاندى . ئارايىك ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتىنى باشلاپ ھىندىستانغا قايتىپ كېلىپ ، ئەنگلىيە ئارمىيىسىگە قاتناشتى . ئەمما ، ئۇزۇن ئۆتمەي ، ئۇ ئەنگلىيىنىڭ جۇڭگو شىنجاڭ ئۆلكىسىدىكى قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش كونسۇللۇقىغا تەيىنلەندى . بۇ ئىشتىن ئۇ ئىن-تايىن خۇشال بولدى . قەشقەر يىراقتىكى چەت بىر جاي ، سىياسىي جەھەتتىن ئىنتايىن سەزگۈر بولغانلىقى ئۈچۈن ، بۇ ۋەزىپىنى ئۆتەشمۇ ئىنتايىن مۇشكۈل ئىدى . بۇ مەزگىلدە مەنمۇ ئەنگلىيىدە پىدائىيلار ئەترىتىدە ھەربىي مەجبۇرىيەت ئۆتەۋاتاتتىم ، شۇڭا مەن ئارايىك بىلەن 1942 ـ يىلى قايتا ئۇچراشتىم . ئۇ چاغدا ، ئۇ قەشقەردىن ئايرىلىپ دەم ئېلىشقا ئەنگلىيىگە كەلدى ، بىز توي قىلدۇق . لېكىن ، ئالدىراش ـ تېنەش ، ئاندا ـ مۇندا كۆرۈشۈپ يۈردۇق ، لېكىن تۇزۇككىنە بىرگە تۇرمۇش كەچۈرمىدۇق . 1946 ـ يىلى ، ئاندىن بىز بىر يەردە بولۇپ ، تۇرمۇش لەززىتىدىن بەھرىمەن بولدۇق .

دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە ، ئارايىك ئەنگلىيىنىڭ ۋې-نادىكى ئەلچىخانىسىدا ۋەزىپە ئۆتىدى . 1946 ـ يىلى ، ئۇ توساتتىن يەنە ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بولۇپ تەيىنلەندى . مەن يىراق ، تاغلىق ئۇ رايونىنى بەك ياخشى كۆرەتتىم ، شۇڭا بۇ خە-ۋەرنى ئاڭلىغان چاغدا ، مېنى قەشقەرگە بېرىش سەپىرىدىنمۇ بەك خۇ-شال قىلىدىغان ۋە ھاياجانغا سالىدىغان باشقا بىر ئىشنى خىيالىمغىمۇ كەلتۈرەلمىدىم . لېكىن ، ئۇ چاغدا بىز بىر مۇشكۈل ئىشقا يولۇقۇپ ، تاللاش مەسىلىسىدە قىينىچىلىققا دۇچ كەلدۇق . ئۇ چاغدا ئوغلىمىز نە-كولاس ئاران توققۇز ئايلىق بولغاچقا ، سەپەرنىڭ خەۋپ ـ خەتەرلىرى ۋە قىينىچىلىقلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمەيتتى ، قەشقەرنىڭ ئەڭ ئەقەللىي تۇرمۇش ئەسلىھەلىرى ۋە داۋالاش ئۇسكۇنىلىرىمۇ بولمىغان ھالىتىنى دېمەيلا قويايلى . قاتتىق ئويلىنىش ۋە مەسلىھەتلىشىش ئارقىلىق ئوغلە-

مىزنى ئەنگلىيىدە قالدۇرۇپ ، ئىشەنچلىك بىر ئائىلىنىڭ بېقىشىغا ھاۋالە قىلىدىغان بولدۇق . ئۇ چاغدا ، شىنجاڭ ئىنتايىن بېكىنمە ، قالاق ھالەتتە بولۇپ ، بىز ئۇ يەردە تۇرغان ئىككى يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە ، باشقا دۆلەتتىن كەلگەن ئاران يەتتە نەپەر مېھمانىنى كۈتۈۋالغانلىقىمىزدىن ئىبارەت پاكىتنىڭ ئۆزىلا بۇ نۇقتىنى ئىسپاتلاشقا كۇپايە قىلىدۇ . ۋەھالەنكى ، ھازىر شۇ جايدىكى جۇڭگو سايياھەتچىلەر ئىدارىسى ھەر كۈنى ئاز دېگەندە 50 دەك چەت ئەللىك سايياھەتچىنى كۈتۈۋالىدۇ .

1948 ـ يىلى ، ھىندىستاننىڭ مۇستەقىل بولۇشى بىلەن تەڭ ، ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلخانىسىمۇ تاقالدى[1]. ئارايىك ئەنگلىيىنىڭ كۈنمىڭدا تۇرۇشلۇق باش كونسۇلخانىسىنىڭ باش كونسۇلى بولۇپ جۇڭگونىڭ غەربىي جەنۇبىغا يۆتكەلدى . بۇ يۆتكىلىش بەزى يېڭى سىياسىي مەسىلىلەرنى كەلتۈرۈپ چىقاردى . كىشىلەر بىزنى ئاگاھلاندۇرۇپ مۇنداق دېدى : ھازىر ماۋزېدۇڭ رەھبەرلىكىدىكى كومپارتىيە ئارمىيىسى ئېگىلمەس ـ سۇنماس روھ بىلەن جۇڭگونىڭ جەنۇبىغا يۈرۈش قىلىۋاتىدۇ ، شۇڭا كۈنمىڭدىكى ئەنگلىيە كونسۇلخانىسى خەۋپ ئىچىدە قېلىشى مۇمكىن . چۈنكى ، ئەگەر گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئاغدۇرۇلسا ، ئەنگلىيە يېڭى ھۆكۈمەتنى ئېتىراپ قىلىشنى رەت قىلسا ، ئۇ چاغدا كوممۇنىستلار مۇ ئەنگلىيىنىڭ جۇڭگودىكى دىپلوماتىيە ۋەكىللىرىنىڭ ئورنىنى ئېتىراپ قىلىشنى رەت قىلىدۇ .

ئارايىك بۇ ۋەزىيەتنى قانچىلىك ۋاقىت ئۆتىيەلەيدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپمۇ ، كۈنمىڭگە يۆتكىلىپ ۋەزىيە ئۆتەشنى يەنە قوبۇل قىلدى . چۈنكى ، ئۇ جايىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسى ۋە يېڭى مۇھىت بىزنى شۇنچىلىك ئۆزىگە تارتتىكى ، بىز رەت قىلالمىدۇق . بۇ قېتىم ، تۆت ياشلىق ئوغلىمىز نىكولاسنى ئېلىپ كۈنمىڭغا باردۇق . كىچىك ئوغلىمىز جون 1950 ـ يىلى كۈنمىڭدا تۇغۇلدى . كۈنمىڭدا تۇرغان ۋاقتىمىز ئانچە ئۇ-

---

① ئاتالمىش ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردىكى باش كونسۇلخانىسى ئەمەلىيەتتە ئەنگلىيىگە قارام ھىندىستان مۇستەملىكە ھۆكۈمەت ئەۋەتكەن ئورگان بولغانلىقى ئۈچۈن ، ھىندىستان مۇستەقىل بولغاندىن كېيىن ، بۇ كونسۇلخانىمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ ، ئەلۋەتتە .

زۇن بولمىسىمۇ ، ئەمما بۇ جايىنى بەكمۇ ياقتۇرۇپ قالدۇق . بوش ۋاقتىمىز بولسىلا ، جۇڭگونىڭ جەنۇبىنى كەڭ دائىرىدە ئايلىنىپ كۆردۇق . كۇنمىڭدىكى تۇرمۇشىمىز خەۋپ ئاستىدا قالغان ۋە پائالىيىتىمىز چەكلەنگەندىن كېيىن ، مەن ئەمدى بۇ يەردىن ئايرىلىدىغان بولدۇق ، دەپ ئويلىدىم . ئارايىك تاكى ئەنگلىيە ھۆكۇمىتىنىڭ ئۇنى قايتۇرۇپ كېتىش ھەققىدىكى ئۇقتۇرۇشىنى تاپشۇرۇۋالغانغا قەدەر كۇنمىڭدا تۇرۇشى كېرەك ئىدى . مەن جۇڭگودىن ئۆزۈم قايتىدىغان چاغدا پاراخوتقا ئولتۇرۇپ چاڭجيانىڭ دەرياسىنى بويلاپ ماڭدىم . بۇ سەپەر كۆڭۈللۈك ئەمما جاپالىق ئىدى . يول بويى پاراخوتىمىزغا چېگرىدىن قوغلاپ چىققىرىلغان چەت ئەللىك دىن تارقاتقۇچىلار چىقىپ تۇردى . ئۇلار بىلەن ھەمسەپەر بولۇشمۇ ماڭا نىسبەتەن تەسلىكتە قولغا كېلىدىغان ئاجايىپ كەچۈرمىش بولدى . دىن تارقاتقۇچىلار ئۆزلىرى خەتەر ئىچىدە تۇرۇپمۇ ، ماڭا كۆپ ياردەمدە بولدى . بۇنى مەن ئۆمۇرۋايەت ئۇنتۇمايمەن .

ئارايىك ئەنگلىيىگە قايتقاندىن كېيىن ، بىز يەنە بۇنىڭدىن كېيىن قانداق قىلىش كېرەك ، دېگەن مەسىلە ئۈستىدە قايتا ـ قايتا باش قاتۇرۇدۇق . چۈنكى ، ئارايكىنىڭ ئەنگلىيىنىڭ چەت ئەللەردە تۇرۇشلۇق كونا سۇللىرى ئىچىدىكى ناھايىتى يۇقىرى ئابرۇيلۇق ئادەم ئەمەسلىكى بىزگە ئېنىق ئىدى . مۇشۇ پەيتتە ئارايكىنىڭ كاللىسىدا جۇمۇلاڭما چوققىسىنىڭ سىماسى پەيدا بولدى . بەزىلەر ئۇنى بىر ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتى تەشكىللەپ ، دۇنيانىڭ بۇ بۇيۇك چوققىسىغا جەنۇب تەرەپتىن چىقىپ كۆرۈشكە تەكلىپ قىلدى ، چۈنكى ئۇ چاغدا بۇ چوققىغا شىمال تەرەپتىن چىقىش يولى ئېتىلگەنىدى . ئۇنىڭ جۇمۇلاڭما چوققىسىنىڭ جەنۇب تەرىپىدە ئېلىپ بارغان ئېكسپېدىتسىيە پائالىيىتى ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغان بولسىمۇ ، ئۇ 1953 ـ يىلدىكى مەشھۇر جۇمۇلاڭما چوققىسىغا چىقىش پائالىيىتىگە رەھبەرلىك قىلىشقا تاللىنالمىدى . ئۇ بۇنىڭدىن قاتتىق ئۈمىدسىزلىككە پېتىپ ، بۇرۇنقىغا پۈتۈنلەي ئوخشىمايدىغان ساھەگە ئالماشتى ـ دە ، ئەنگلىيىنىڭ كۇمبېرلاند شتاتى ئېسكۆبدال چېگرىسى سىرتىدىكى تاغقا چىقىش مەكتىپىگە مۇدىر بولدى .

ئادەمنىڭ كۆڭلىنى زېدە قىلىدىغان يېرى شۇكى ، ئاشۇ مەكتەپتىكى چاغدا ئارايلىك بىلەن مەن ئايرىلىپ كەتتۇق . ئارايلىك ئۆزىنىڭ تەرجىمھالى « ئىنسان ئاياغ باسمىغان دۇنيا » دېگەن كىتابىدا : « باشتا ، دېئانا بىلەن مەندە بىرلا ۋاقىتتا دېگۈدەك بىرخىل مېھىر ـ مۇھەببەت پەيدا بولغانىدى ، مېنىڭچە بۇ ئۆز ئارا جەلپ قىلىش بولسا كېرەك ، ئەمما ھازىر ئىككىمىز بۇ خىل جەلپكارلىقنىڭ كەمچىل بولۇۋاتقانلىقىنى بايقىدۇق » دەپ يازغان . بەلكىم ئۇنىڭ دېگىنى توغرىدۇ . ئاجرىشىپ كەتكەندىن كېيىن بىز دوستلۇقىمىزنى ساقلاپ كەلدۇق . بۇ خىل دوستلۇق مۇناسىۋىتىمىز تاكى ئۇ ئۆلۈپ كەتكۈچە ، يەنى 1977 ـ يىلغىچە داۋاملاشتى . بۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئىنتايىن خۇشالمەن ، شۇنداقلا ئۇنىڭدىن چەكسىز مىننەتدارمەن .

كېيىن مەن ئېگىز تاغ ـ چوققىلارغا ، ھەتتا ئادەتتىكى تاغ باغرىلىرىغا چىقمىدىم ۋە ئاياغ باسمىدىم . ئەمما ، شىنجاڭدا ئۆتكەن چاغلارنى « قەدىمىي ماكان » دەپ ئاتالغان يېراق ۋە سىرلىق ئۇ جايلارنى چوڭقۇر مۇھەببەت ۋە مىننەتدارلىق ھېسسىيات بىلەن مەڭگۈ ئەسلەيمەن ۋە سېغىنىمەن .

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز 1
بىرىنچى باب سەپەر ئۇستىدە 1
ئىكىنچى باب « باش ئاغرىتىدىغان تاغ » 28
ئۈچىنچى باب قەشقەرنىڭ مەنزىرىسى 50
تۆتىنچى باب ئوۋ ئوۋلاش ۋە ئېكسپېدىتسىيە 74
بەشىنچى باب گۈمبەز شەكىللىك ئاجايىپ تاغ 96
ئالتىنچى باب باشى كونسۇلخانىدىكى كۈندىلىك تۇرمۇش 125
يەتتىنچى باب خىلۋەت جىلغىدىكى ئىزدىنىش 156
سەككىزىنچى باب شىنجاڭنىڭ سىياسىي ئەھۋالى ۋە قەشقەر ۋەزىيىتى 187
توققۇزىنچى باب چېگرىنى ئايلىنىپ چىقىش 207
ئونىنچى باب مۇز تاغ ئاتا 232
ئون بىرىنچى باب داۋان 256
ئون ئىككىنچى باب مەركەز ئۇرۇمچىگە بېرىش 280
ئون ئۈچىنچى باب قەدىمىي قەبرىدىكى « بايلىق » 310
خاتىمە 327

بىرىنچى باب

سەپەر ئۈستىدە

مەن ئارايىك بىلەن توي قىلىشتىن ئىلگىرى ، ئۇنىڭغا يازغان خەتلىرىمنىڭ كونۇبرتىغا : « قەشقەرىيە . ئەنگلىيە باش كونسۇلخانىسى » دېگەن ئادرېسنى يازاتتىم . ئۇ ۋەزىپە ئۆتەش ئۈچۈن ماڭىدىغان چاغدا ، مەن خەرىتىدىن قەشقەرنى تېپىپ ، بۇ شەھەرنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئەڭ يىراق ، ناھايىتى چەت بىر جاي ئىكەنلىكىنى بىلدىم . ئارايىك ماڭا قەشقەرنىڭ ئەھۋالىنى تەسۋىرلەپ خەتلەرنى يازغان بولسىمۇ ، ئەمما مەندە بۇ شەھەر ھەققىدە ئېنىق بىر تەسىرات پەيدا بولمىدى . مارك پو-لونىڭ ئۇ يەرگە بارغانلىقى ، قەدىمكى يىپەك يولىنىڭ بۇ جايىدىن ئۆتۈپ-دىغانلىقى ، بۇ شەھەرنىڭ دېگىزغا دۇنيادىكى ھەر قانداق بىر شەھەرگە قارىغاندىمۇ ناھايىتى بەك يىراق ئىكەنلىكى ماڭا مەلۇم ئىدى . شۇنداق-تىمۇ ، بۇ پارچە ـ پۈرات بىلىملىرىم مېنىڭ قەشقەر ھەققىدىكى كۆز قاراشلىرىمنى تېخىمۇ خىيالىي بىر تۈسكە ئىگە قىلىپ قويدى ، يەنى ماڭا بۇ شەھەر خىيالىي مەنزىرىگە تولغان ، قەدىمكى ھەم ئاجايىباتلار كەيپىـ ياتىغا ئىگە بىر شەھەردەك تۇيۇلىدىغان بولدى .

ئادەمىلەردە مۇنداق بىر تەسىرات بولىدۇ : مەيلى سىز ئۇ يەردىكى كىشىلەرگە ھېسسىيات جەھەتتە قانچىلىك يېقىن بولۇڭ ، مەيلى روھىي جەھەتتە قەلبىڭىزدە سىز بىلەن ئۇ يەردىكى كىشىلەر ئارىسىدا قانداق ئىـ-ناق ھەمنەپەسلىك پەيدا بولغان بولسۇن ، سىز ئۇ يەرگە بارمىغان ، ھەممىنى بىۋاستە ئۆز بېشىڭىزدىن كەچۈرمىگەنلا بولسىڭىز ، سىزنىڭ بۇنداق تونۇش ۋە ھېسسىياتلىرىڭىزنىڭ قىلچە قىممىتى ۋە ئەھمىيىتى بولمايدۇ . سىز كىشىلەرنىڭ ئۇ ناتونۇش دۆلەت ۋە ئۇ يەردىكى خەلق

ھەققىدە سۆزلەپ بەرگەنلىرىنى ئاڭلايسىز ، لېكىن بۇنىڭغا قارىتا سىزدە روشەن بىر كۆز قاراش پەيدا بولمايدۇ ؛ كىشىلەر ئۇ يەردە چۈشكەن سۈرەتلىرى ۋە ئۇ جاينىڭ سۈرەتلىرىنى سىزگە كۆرسىتىدۇ ، ئەمما ئۇ يەرگە ئۆزىڭىز بارمىغان ، شۇ يەرلىك ئاھالە بىلەن ئۆزىڭىز بىۋاستە ئۇچراشمىغان بولغاچقا ، ئۇلارغا قانچىلىك ھەۋەس قىلىش ۋە قىزىقىشىنى خالىسىڭىزمۇ ، ئەمما سىزگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، بۇنىڭ ھەممىسى ھېكايە ، رومانلاردىكى تەسۈرلەردەك تۇتۇق ، يۇزەكى بولىدۇ ، سىزگە بىۋاستە كەچۈرمىشلەردەك تۇيغۇ بەرمەيدۇ . پەقەت بىۋاستە كەچۈرمىش ۋە تەسىراتلار ، سىزدە مۇستەھكەم بىر چىنلىق تۇيغۇسى ھاسىل قىلالايدۇ .

ئارايىك قەشقەردىن 1942 ـ يىلى ئايرىلدى . ئارىدىن تۆت يىل ئۆتكەندە ، ئۇ قايتىدىن ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بولۇپ تەيىنلەندى . بۇ قېتىم مەن ئۇنىڭ بىلەن بىللە باردىم . بۇ چاغدا ئارايىك ۋېنادا ۋەزىپە ئۆتەۋاتاتتى ، ئۇنىڭ قەشقەرگە بېرىش ھەققىدىكى ئۇقتۇرۇش ، بەكمۇ تۇيۇقسىز كەلدى . ئارايىك ۋېنادىن ئەنگلىيىگە تېلېفون بېرىپ ، ماڭا بۇ ئىشنى ئۇقتۇردى ۋە مېنىڭ ئۆزى بىلەن بىللە بېرىشقا تەييارلىق قىلىپ ئولگۈرەلمەيدىغان ـ ئولگۈرەلمەيدىغانلىقىمنى سورىدى . مېنىڭ بىر قارارغا كېلىشىم قىيىن ئەمەس ئىدى . تېلېفوندا ئۇچ مىنۇتلا سۆزلىشىشكە بولىدىغان ، ئاۋازلار غاراڭ ـ غۇرۇڭ ، ئېنىقسىز ئاۋازلىنىۋاتقان بولسىمۇ ، بىر قارارغا كېلىشىم تەسكە چۈشمىدى . تېلېفون بېرىۋاتقان پەيتتىلا ، كاللامدا تەييارلىقنى قانداق قىلىش ئۈستىدە پىلانلار تۇزۇلۇشكە باشلىدى . ئىلگىرى قەشقەر بىلەن ۋاستىلىك ئالاقەم بار بولسا ، ئەمدى ئۇ يەرگە بارىدىغان بولۇۋاتاتتىم . شۇڭا ، بۇ شەھەرنىڭ يېگانە ، بېكىنمە بولۇشى ، جۇغراپىيىۋى ئورنى ، مۇھىملىقى ، ئەمدى مەن ئۇچۇن بىر خىل جانلىق ، ھەقىقىي ، رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇشقا باشلىدى .

قەشقەر قەدىمىي شەھەر بولۇپ ، تارىختا ئۇ كىچىك بىر خانلىق ئىدى . ھازىر ئۇ جۇڭگونىڭ شىنجاڭ ئۇلكىسىدىكى نۇرغۇن شەھەرلەر-

نىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ . جۇڭگونىڭ قاقاس غەربىي قىسمىغا جايلاشقان شىنجاڭ ، جۇڭگونىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونلىرىدىن بەكمۇ يىراقتا ئىدى . شىنجاڭدىكى ئاھالە جۇڭگونىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونلىرىدىكى ئاھالە بىلەن بىر مىللەت ئەمەس بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ئۆزىگە خاس تىلى ، ھۆكۈمرانلىرىنىڭكىگە ئوخشىمايدىغان ئۆرپ ـ ئادىتى بار ئىدى . شىنجاڭنىڭ جۇڭگو تۇركىستان دېگەن يەنە بىر نامى بار ، لېكىن بۇ نامنىڭ مەنىسى تازا ئېنىق بولمىغانلىقى ئۈچۈن ، بۇ كىتابتا مەن باشتىن ـ ئاخىر نىسبەتەن زامانىۋى بولغان شىنجاڭ دېگەن نامنى ئىشلەتتىم . جۇڭگولۇقلار بۇ ئۆلكىنىڭ ئاساسلىق شەھەر ـ بازارلىرىغا يېڭىدىن خەنزۇچە ئىسىملارنى قويغان .[1]قىياسىمچە ، ئۇلار خەنزۇچە قولايلىق بولىدىغانلىقىنى كۆزدە تۇتقان بولسا كېرەك . كۆپلىگەن ياۋروپالىقلار ئۇچۇن ئېيتقاندا ، خەنزۇچە جاي ناملىرى ئۇيغۇرچە جاي ناملىرىدەك ئوبدان تونۇشلۇق بولمىغاچقا ، مەن بۇ كىتابىمدا « شىنجاڭ » دېگەن نامنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، خەنزۇچە جاي ناملىرىنى پەقەت ئىشلەتمىدىم .

شىنجاڭدىكى قۇملۇقنىڭ كۆلىمى ناھايىتى زور ، دەريالار قۇملۇققا كەلگەندە يوقلىپ كېتىدۇ . شىنجاڭدا يەنە نۇرغۇن بوستانلىقلار ، تاغلار ، دەريالار بار . تەكرىتاغ شىنجاڭنى ئىككىگە ئايرىغان . ئۇنىڭ شىمالىي قىسمىغا ئۆلكە مەركىزى ئۈرۈمچى جايلاشقان ؛ جەنۇبىي قىسمىغا قەشقەر ۋە تارىختا مەشھۇر يەركەن ، ئۇدۇن (خوتەن)[2]دەك قەدىمىي شەھەر خانلىقلار ئورۇنلاشقان . بۇ بوستانلىقلار بىپايان تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ جەنۇبىي چېتىگە جايلاشقان . قەشقەر بوستانلىقىنىڭ شە-

---

① چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە شىنجاڭ قايتۇرۇۋېلىنغاندىن كېيىن ، دەرۋەقە شەھەر بازارلارغا يېڭىدىن نام بېرىلگەنىدى . بۇنىڭ بەزىلىرى جايغا ئەمەس ، شەھەرگە قاراپ بېرىلگەن خەنزۇچە نام . مەسىلەن ، دىخۇا ، لەينىڭ ؛ بەزىلىرى قەدىمكى زامانىدىن تارتىپ ئۇيغۇرلار ئاتاپ كەلگەن يەرلىك ناملاردىن سىرت ، ئۇيغۇرلار دەۋرىدىن بۇرۇنقى قەدىمىي دۆلەت نامى بىلەن ئاتالغان . مەسىلە ، گۇما ، چەرچەن ، پىچان .

② بۇ يەردىكى يەركەن ھازىرقى يەكەن ناھىيىسىنى ؛ ئۇدۇن ، ھازىرقى خوتەننى كۆرسىتىدۇ .

مال ، جەنۇب ۋە غەرب تەرىپىدە تەڭرىتاغ ، كوئىنلۇن تېغى ۋە پامىر ئېگىزلىكىدىن ئىبارەت تاغلار ھەيۋەت بىلەن قەد كۆتۈرگەن . بىر ـ بىر- رىگە ئۇلىشىپ كەتكەن تاغلار ـ چوققىلار ئاجايىپ ھەيۋەت ۋە گۈزەل مەنزىرە ھاسىل قىلغان . چەتتىن قەشقەرگە كىرىدىغان چېگرا يوللىرى ئىنتايىن خەتەرلىك ، توسالغۇلارمۇ كۆپ ئىدى .

1890 ـ يىلدىن بۇيان ، قەشقەردە ئەنگلىيىنىڭ دىپلوماتىيە ۋەكىلى تۇرۇپ كەلدى ۋە ئەنگلىيىنىڭ ئۇ يەردىكى مەنپەئىتىگە كۆز ـ قۇلاق بولدى . 1890 ـ يىلى ماكارتنې ئەپەندى (كېيىن ئۇنىڭغا سېر گېئورگې مەرتىۋىسى بېرىلدى) ئەنگلىيىنىڭ سودا ۋەكىلى سالاھىيىتى بىلەن قەشقەرگە كەلدى . 1908 ـ يىلى قەشقەردە ئەنگلىيىنىڭ كونسۇل- خانىسى قۇرۇلدى . ئىككى يىلدىن كېيىن ، بۇ كونسۇلخانا باش كونسۇل- خانا دەرىجىسگە كۆتۈرۈلدى . ئادەتتە ھىندىستاندىن قەشقەرگە كەشمىر ۋە گىلگىتتىن ئۆتۈپ ، ئاتلىق ئالتە ھەپتە يول يۈرۈپ ، ئاندىن دۇنيا- دىكى ئەڭ ئېگىز تاغ تىزمىلىرىنىڭ بىرى بولغان تەڭرىتاغدىن ئۆتۈپ باراتتى . قىش ۋە ياز كۈنلىرى پوچتا بۇيۇملىرى مۇشۇ يول بىلەن گىل- گىتتىن بىر ھەپتىدە قەشقەردىكى باش كونسۇلخانىغا يەتكۈزۈلەتتى . بۇ رېكورد 40 يىل مابەينىدە پەقەت بۇزۇۋېتىلمىدى ؛ 1954 ـ يىلى گىلگىت يولى ئېتىلگەنلىكتىن ، پوچتا ئالاقىسىمۇ مەجبۇرىي يوسۇندا ئۈزۈلدى . ئۇ چاغلاردا شىنجاڭ تەۋەسىدە ئۈزلۈكسىز توپىلاڭ كۆتۈرۈلدى . سار- قۇل (تاشقورغان) رايونىدا توپىلاڭچىلار (قاراقچىلار) ئۈزلۈكسىز تۇردە پوچتىكەشىلەرگە ھۇجۇم قىلدى ، جۇڭگو قورغانلىرىنى ئىگىلىۋالدى ھەمدە ھىندىستانغا بارىدىغان يولنى ئۈزۈپ قوي- دى . 1946 ـ يىلى ، ئارايىك بىلەن مەن قەشقەرگە بېرىشنى پىلانلاۋات- قاندا ، بۇ يول يەنىلا بىخەتەر ئەمەس ئىدى . قەشقەردىكى باش كونسۇل- خانا بىلەن بولغان ئالاقە پەقەت تېلگىراف ئارقىلىق بولۇۋاتاتتى .

ھىندىستاندىن قەشقەرگە بېرىش ، مەيلى قانداق ۋاقىتتا بولسۇن ، بىر خىل تەۋەككۈلچىلىك خاراكتېرىدىكى ھەرىكەت ھېسابلىناتتى ، ۋەھا- لەنكى ، خەتەرلىك ئامىللار كۆپەيگەن ھازىرقى ۋاقىتتا ، بىز قەشقەرگە

قانداق قىلغاندا ، ئاندىن ئامان ـ ئېسەن يېتىپ بارالارمىز ؟

8 ـ ئايدا ، بىز ھىندىستانىنىڭ شۇ چاغدىكى پايتەختى دېھلىغا يېـ
تىپ باردۇق ، ئەمما ۋەزىپە ئۆتكۈزۈۋېلىشقا بېرىشتىكى قاتناش مەسلـ
سىدە مۇكەممەل بىر چارە ـ تەدبىر تاپالمىدۇق . چۈنكى ، شۇ يىلى ھىنـ
دىستاندا قوزغالغان مۇستەقىللىق ھەرىكىتى ۋە ئۇزۇنغا قالماي مۇستەقىل
بولۇش مۇقەررەرلىكى ، ئەنگلىيە ھۆكۈمىتى بىلەن ئەنگلىيىگە قارام ھىنـ
دىستان مۇستەملىكە ھۆكۈمىتىنىڭ بېشىنى ئاغرىتىۋاتاتتى . دېھلىنىڭ
ھاۋاسى نەم ۋە ئىسسىق ئىدى . كىشىلەرنىڭ قەلبى تەۋرىنىشتە ، ئەسـ
كەرلەرنىڭ كەيپىياتى تۆۋەن ، ئىستىقبال قاراڭغۇ بولۇشتەك بۇنداق
ئەھۋالدا ، بىز يولۇققان قىيىن مەسىلىگە قىزىقىدىغان ۋە باش قاتۇرىدىـ
غان بىرەرمۇ ئادەم يوق ئىدى . بىز تۇرلۇك پىلانلارنى ئويلاشتۇق :
جۇڭگودىن « داكوتا » نامىلىق ئايروپىلاننى ئىجارىگە ئالساق ، ئۇ ئايرو ـ
پىلان بىزنى قەشقەرگە ئاپىرىپ قويالارمۇ ؟ ياكى بىز ئاپتوموبىل بىلەن
جۇڭگونىڭ ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك رايونىدىن ئۆتۈپ غەربتىكى چۆللۈكنى
كېسىپ ئۆتۈپ شىنجاڭغا بارساق بولارمۇ ؟ ياكى بولمىسا جۇڭگونىڭ
ئاۋىئاتسىيە ئايروپىلانى بىلەن چۇڭچىڭدىن ئاۋۇال ئۇرۇمچىگە ، ئاندىن
جۇڭگونىڭ ئۆتەڭ يوللىرى بىلەن مېڭىپ قەشقەرگە بارساق قانداق
بولار ؟ لېكىن ، بۇنداق ئايروپىلانلار بارمۇ ـ يوق ، بىز ئۇنىڭغا ئولـ
تۇرالامدۇق ـ ئولتۇرالمامدۇق ، دېگەن مەسىلىلەرگە ئېنىق بىرنېمە دې ـ
يەلمەيتتۇق . لېكىن ، ئاخىردا بۇ پىلانلاردىن ۋاز كېچىپ ، مېڭىش قىيىن
بولغان قەدىمىي سودا يولى بىلەن مېڭىپ ، لاداق ئارقىلىق قاراقۇرۇم
تېغى ئېغىزىدىن ئۆتۈشتەك ئەڭ قەدىمىي ، ئەڭ ئەنئەنىۋى بىر لايىھەگە
چىڭ يېپىشتۇق .

كىشىلەرنىڭ ھەممىسى دۇنيادىكى ئېپتىدائىي ئالاھىدىلىككە ئىگە
جايلارغا بېرىشتىن ئۇزۇلۇكسىز تۇردە « قېچىۋاتقان » لىقى ئۇچۇن ،
« ماشىنىلاشقان دەۋر » دىن قېچىش ئارزۇسى ھەققىدە ئاز ـ تولا بىر
نەرسە يېزىشنىڭ بۆلەكچە بىر يېڭى ، ئاجايىپ يېرى يوق . كىشىلەرنىڭ
ۋىلسىپت مىنېپ ئامېرىكا چوڭ قۇرۇقلۇقىنى كېسىپ ئۆتۈپ يەنە ياۋـ

روپاغا قايتىپ كېلىشى ، يەلكەنلىك ياغاچ كېمىلەر بىلەن دونايى دەريالدا ربدا يۈرۈشى بەلكىم يېڭىلىق ئىزدەش ئۈچۈن بولسا كېرەك .

هازىر دۇنيا مەنىسىز ھەم ھەممە ئىش بىر خىلدا بولۇپ كەتتى . شۇڭا ، شېئىرىي تۇسكە ئىگە يېڭى بىر دۇنيانى ئىزدەپ تېپىش بارغانسېرى قىينىلاشتى . بىزنىڭ بىرەر نەرسە ئىزدەش نىيىتىمىز يوق ، پەقەت ئىشلارنىڭ قانۇنىيىتىگە ئاساسەن ، مۇشۇنداق بىر ئېكسپېدىتسىيىگە مەجبۇر بولۇپ ، قانچە ئە-سىرلەردىن بۇيان كىشىلەر ماڭغان ۋە مېڭىپ كېلىۋاتقان ، دۇنيا بويىچە ئەڭ مەشھۇر ، تارىخى ئەڭ ئۇزۇن بىر سودا يولىدا مې-ڭىشقا ئىراده تىكلىشىمىز ، ھەرگىزمۇ ئۆزىمىزنى باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان قىلىپ كۆرسىتىش ، شۇنداقلا دۇنيانى زىلزە-لىگە سالىدىغان بىرەر نەرسە يېزىش ئۈچۈن ئەمەس . بىز باشقىچە تاللاشقا ئامالسىز قالغانلىقىمىز ، يەنى ھاياتلىقتىكى بۇ چەكلەن-گەن رايونغا بىزنى ئاپىرىدىغان ئايروپىلان ، ئاپتۇموبىل ، ھەتتا جېپ ماشىنىسىمۇ يوق بولغانلىقى ئۈچۈنلا ، نەچچە مىڭ يىللار-دىن بۇيان ئىنسانلار بۇ سودا يولىدا ماڭغانغا ئوخشاش ، ئۇلاغلارغا تايىنىپ مېڭىپ ، قەشقەرگە بارماقچى بولدۇق ، خالاس .

تەخمىنەن مىلادىدىن ئىلگىرىكى 25 ـ يىللىرى ياشىغان جۇگگولۇق بىر يازغۇچى ، جۇگگودىن كەشمىرگە بارغۇچە يول ئۈستىدە ئۈچرىغان تۇرلۇك قىينىچىلىق ۋە جاپا ـ مۇشەققەتلىرىنى ئىنتايىن جانلىق تەسۋىرلەپ : « سىز كىشىلەر باش ئاغرىتىدىغان تاغ دەپ ئاتايدىغان ناھايىتى ئېگىز ، ھەيۋەتلىك تاغدىن ئۆتۈ-شىڭىز كېرەك . ئۇ تاغ ھەققەتەن ئادەمنىڭ بېشىنى ئاغرىتىپ ، قىزىتىپ ، يانىدۇرغۇزۇپ ، بىئارام قىلىۋېتىدىكەن . ئارقىدىن ئۇ-زۇنلۇقى ئوتتۇز چاقىرىم ، كەڭلىكى ئاران ئىككى چى كېلىدىغان چىغىر يول بىلەن ئاسمان پەلەك قىيالاردىن ئۆتۈشىڭىز لازىم . بۇ يولدا سەللا پەخەس بولمىسىڭىز ، تېگىنى كۆرگىلى بولمايە-

دىغان چوڭقۇر ھاڭغا چۈشۈپ كېتىسىز » ① دەپ يازغان . ئەل-ۋەتتە ، بۇ يەردە تەسۋىرلەنگىنى قاراقۇرۇم تېغىنىڭ يولى ، دەپ چۈ-شەندۈرۈشكە ئاساسىمىز يوق . لېكىن ، بۇ ئەتراپتىكى تاغ ـ چوققىلار-نىڭ ئەھۋالى مۇشۇ تەسۋىردىكىگە بەكمۇ ئوخشاپ كېتىدۇ . تۇنجى تۈركۈم ئېكسپېدىتسىيىچى پەسرەك بىر تاغ ئېغىزىنى بايقىغان ، ئۇنىڭدىن ئۆتۈش تىك قىيا ۋە تاغدىن ئۆتۈشكە قارىغاندا ئاسانراق بولغان بولسا ، كېيىنكىلەر ئۇلار ماڭغان يول بىلەن مېڭىپ ، ئۇلارنىڭكىگە ئوخشاپراق كېتىدىغان يېڭى بىر يولنى ئاچىدۇ . ھېلىقى جۇڭگولۇق يازغۇچىنىڭ يازغىنى ئېھتىمال ، بۇگۈنكى كۈندىمۇ كىشىلەر مېڭىپ كېلىۋاتقان مۇشۇ قەدىمىي يول بولسا كېرەك . چۈنكى ، شۇنسى ئېنىقكى ، تەخمىنەن مىلادى 950 ـ يىللىرى بەزى كىشىلەر لاداق ئارقىلىق ھىندىستان ، يەكەن ۋە قەشقەر ئارىلىقىدا سودا قىلغان .

كىشىلەر سودا تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش ، پۇل تېپىپ جان بېقىش ئۈچۈن ، ئىنتايىن سەۋرچان ، قەيسەر ، ئىرادىلىك ۋە ئاجايىپ جاسارەتلىك بولغان . بۇ نەقەدەر قالتىس ئىش ـ ھە ! بۇ يوللاردا دەسـ-لەپ قەلىپ ماڭغان ، تاغ ـ داۋانلار ئاشقان ئېكسپېدىتسىيىچىلەر ، جەز-مەن چەكسىز جاسارەتكە ئىگە ، شۇڭا ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىمۇ ئۇلارنىڭ مۇشۇ خىل جاسارىتىگە ۋارىسلىق قىلىشى ، سەپەر ئۈستىدە يولۇققان تۈرلۈك ـ تۈمەن قىيىنچىلىق ۋە مۇشكۈلاتلار ئالدىدا بەلنى چىڭ باغلاپ ، باتۇرلۇق بىلەن ئۇنىڭغا جەڭ ئېلان قىلىشى لازىم . مەن بۇ يول-نىڭ تارىخىغا مۇناسىۋەتلىك ئېنىق ماتېرىيال تاپالمىدىم ، ئەمما بۇ يوللاردا دېگىز سودا لىنىيىسى ئېچىلىشتىن ئىلگىرى ، يىپەك يولى ھەققـ-دىكى رىۋايەتلەرگە ئوخشاش ، تەۋەككۈلچىلىك ۋە ئاجايىپ ـ غارايىپ

---

① بۇ سۆز « خەنئامە . غەربىي يۇرتلا تەزكىرىسى » دىن ئېلىنغان ، لېكىن ئەسلى ئە-سەردىن مەلۇم دەرىجىدە پەرقلىنىدۇ . « خەنئامە » دە ئېيتىلىشىچە ، بۇ سۆزنى خەن چېگدى دەۋرىدىكى ۋەزىر دۇچىن ئۇلۇغ سانغۇن ۋاڭ فېڭغا ئېيتقان . چېگدى خان مىلادىدىن بۇرۇنقى 32 ـ يىلدىن 7 ـ يىلغىچە تەختتە ئولتۇرغان . « باش ئاغرىتىدىغان تاغ » خەن دەۋرىدە كەشمىرگە بېرىشتىكى بىردىنبىر يول ، ئەمما كونكرىت نەنى كۆرسىتىدىغانلىقى ئېنىق ئەمەس .

ئىشلار ھەققىدىكى نۇرغۇن ھېكايىلەر توقۇلغان بولۇشى ئېنىق . ئەمما ، ياۋروپا سودىسىغا بۇ يولنىڭ ھېچقانداق تەسىرى بولمىغانلىقى ئۈچۈن ، غەربتە بۇ يول كىشىلەرنىڭ ھېچقانچە دىققىتىنى قوزغىمىغان .

مەن مۇشۇنداق بىر يولدا سەپەر قىلىدىغانلىقىمنى ئويلاپ ، خۇددى ئۆتۈپ كەتكەن ۋاقىتنى قوغلىشىپ تارىخنىڭ ۋاقىت ۋە ماكان ئارىسىغا قايتىپ ، ئۇزاق قەدىمكى زامانغا سەپەر قىلىدىغاندەك ، ئىنتايىن ھاياجانلاندىم . بىز دارجېلىنگدىن ①كېلىدىغان شىبا خىزمەتكارىمىز گې- يالگېنىنى ساقلاپ دېھلىدا بىرقانچە كۈن تۇرۇپ قالدۇق . ئارايىك جۇ- مۇلاڭما چوققىسىغا چىققاندا ۋە باشقا ئېكسپېدىتسىيە پائالىيەتلىرى بىلەن مەشغۇل بولغاندا ، ئۇ ساداقەتمەنلىك بىلەن ئارايكقا ھامال بولغان . ھا- زىرمۇ بىزنىڭ يېقىن خىزمەتكارىمىز بولۇپ يالليىپ ، بىز بىلەن قەش- قەرگە بېرىشقا ماقۇل بولغانىدى . ئۇ چاغدا كالكۇتتادىكى مالىمانچىلىق تېخمۇ ئېغىرلىشىپ ، ۋەزىيەت ناھايىتى بەك يامانلاشقان ، ئىش يېغىش- تۇرغىلى بولمايدىغان دەرىجىگە يەتكەنىدى . ۋاقىت ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتى ، گېيالگېنىدىن ھېچقانداق خەۋەر بولمىغاچقا ، بىز ئەندىشىگە چۈشتۇق . ئەمما ، شىزاڭدىن كەلگەن بۇ شىبالىقلار ۋىجىك ، پاكىنەك ، بەزىدە ئا- دەمنى تەڭلىككە سېلىپ قويىدىغان بولسىمۇ ، ئۇلارغا پۈتۈنلەي ئىشە- نىشكە بولاتتى . بەش كۈن ئۆتكەندە ، گېيالگېن ئاخىر دېھلىدىكى بىز تۇرۇۋاتقان مېھمانخانىدا پەيدا بولدى . ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى قاپقارا ، قاسماق بولۇپ كەتكەنىدى . ئۇ ئۆزىگە ماس كەلمەيدىغان بوم ئاۋازدا ، بىزگە يولدا چەككەن رىيازەتلىرىنى خۇددى ناخشا ئېيتقاندەك بىر تەرزدە سۆزلەپ بەردى . سۆزلەۋېتىپ ، ھاياجاندا بىر بوم ئاۋاز ئىككى بولۇپ كەتتى .

ئاڭلىماققا ، ئۇنىڭ تەسىرلىك بايانلىرى بەئەينى بىر تەۋەككۈل- چىلىك كەچۈرمىشكە ئوخشايتتى . يولدا ئۇ بىر پويىزغا سەكرەپ چە- قىۋاپتۇ ، كېيىن يەنە سەكرەپ چۈشۈۋېلىپ ، باشقا پويىزغا چىقىپتۇ .

---

① جېلىنگ ــ ھىندىستاننىڭ شىمالىدىكى يېقىن قوشنىسى سىككىم ، بۇتانىنىڭ تارىخىي مەشھۇر شەھىرى .

بەزى « ئۇششاق ئاۋارىگەرچىلىك » تىن قېچىپ ، ئۇ يۈك ۋاگونىنىڭ ئاستىغا يوشۇرۇنۇۋاپتۇ . مالىمانچىلىققا قاتناشقان ھىندىستانلىقلارغا ئۇچراپ قالغان چاغلىردا ، ئۇلارغا ئۆزىنىڭ زاكۇزۇ ئىكەنلىكىنى ، ئۇلارنىڭ كۆرىشىگە پەقەتمۇ قىزىقمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ تۇرۇۋاپتۇ ؛ ئۇ يەنە قاۋۇل ، بەستلىك مۇسۇلمانلارنىڭ قىلىچ ، توقماق كۆتۈرۈپ ئالدىغا قاراپ كېتىۋاتقانلىقى ، كىچىك ئەمما ناھايىتى ئۆتكۈر خەنجەر تۇتقان ھىندىلارنىڭ ئۇلارغا كەينىدىن قوغلاپ ھۇجۇم قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ . گېيالگېننىڭ بىزنى تاپالىغانلىقىدىن خاتىرجەم بولۇپ ، كۆڭلىمىز جايىغا چۈشتى . خۇداغا شۈكۈر ، ئەمدى يولغا چىقالايدىغان بولدۇق . بىز بىلەن يەنە ئارايىكىنىڭ كونا خىزمەتكارى ئامىر ئالى ئىسىملىك خۇنزا[1] لىقمۇ بىللە باراتتى . ئۇ نەلەردىن پەيدا بولدى بىلمىدىم ، كەلگەندىكى تۇرقى ، يەرلىك خىزمەتكارلارغا پەقەتلا ئوخشمايتتى . شۇنداق قىلىپ بىز يولغا چىقتۇق ، ھاۋاسى ياخشى كەشمىرگە قاراپ يول ئالدۇق .

ھىندىستاندىكى بارلىق رايونلار ئىچىدە ، كەشمىر ھەقىقىدە يېزىلغان ئەسەرلەر ھەممىدىن كۆپ . ئەمما ، كەشمىرنى زىيارەت قىلغان ھەر بىر ئادەمنىڭ كەشمىر ھەققىدىكى كۆز قارىشى بىر ـ بىرىگە پەقەتمۇ ئوخشاشمايدۇ ، شۇڭا ئۇ كىتابلاردا بۇ رايون ھەر كىمنىڭ تەسىراتىغا ئاساسەن ناھايىتى جانلىق ۋە تەسىرلىك تەسۋىرلەنگەن . بىز ئۇچۇن ئېيتقاندا ، كەشمىرنىڭ مەركىزى سرىنەگەر ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە . چۈنكى ، مەن يەتتە يىلنىڭ ئالدىدا ئارايىك بىلەن تۇنجى قېتىم مۇشۇ يەردە ئۇچراشقانىدىم . بۇ قېتىم يەنە ئاستى تۆز قولۇاققا ئولتۇرۇپ بېپايان دار كۆلىدە ئۇزۇپ ئويناتتىم . دار كۆلى بىلەن ئۇنىڭ تارماق دەريالىرىدا قولۇاق ـ كېمىلەر موكىدەك ئۇياقتىن ـ بۇياققا ئۆتۈپ تۇراتتى . بىز تۇپتۇز سۇۋادان تېرەكلەرنى قايتا كۆرۈپ ، كۆل يۇزىدە لەززان ئۇسۇلغا

---

① خۇنزالىق ، يەنى كەشمىرلىك . تاشقورغان بىلەن گىلگىت ئارىلىقىدىكى خۇنزا دەريا-سىنىڭ نامى بىلەن ئاتالغان . خۇنزا ئەسلى كەشمىردىكى كىچىك بىر خانلىق بولۇپ ، ئۇنىڭ باشلىقى 1891 ـ يىلى ئەنگلىيىگە مەجبۇرىي بويسۇنغان ، شۇڭا خۇنزا ئەنگلىيىگە قارام ھىندىستاننىڭ شىمالىدىكى رايونىغا ئايلانغان .

چۇشكەن گۈللەر ۋە نىلۇپەر يوپۇرماقلىرىنىڭ جىلۋىلىك ئەركىلىتىشلىرى ئارىسىدا ئۇچۇپ ئۇيناپ ، ھەيۋەتلىك تاغلار بىلەن گۈزەل كۆلنىڭ بىر - بىرىنى يورۇتۇپ ، بىر - بىرىنىڭ باغرىغا سېڭىپ يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن ئاجايىپ سېھرلىك ۋە كۆركەم مەنزىلىرىگە مەپتۇن بولۇپ تولىمۇ ئېچىلىپ - يايرىدۇق ۋە خۇشاللىقىمىز ئېچىمزگە پاتماي قالدى . بۇ قېتىم بىز بۇ يەرگە ئوينىغىلى كەلگەن ئادەتتىكى سايياھەتچىلەرگە ئوخشاش ، ئۆي ئورنىدا ئىشلەتكىلى بولىدىغان بىر كېمىنى ئىجارە ئالدۇق . كېمىدە يېمەك - ئىچمەك ، ياتىدىغان ئورۇن ، بىر خىزمەتكار ۋە باشقا بارلىق لازىمەتلىك تەييار ئىدى . ئۇ كېمە قىرغاققا يېقىن جايدىكى فرانسىيە ئارچىلىرى تۇۋۇشىدە توختىتىغلىق بولۇپ ، ئۇنىڭ يەنە بىر چېتىدە دەريانىڭ شارقىراپ ۋە دولقۇنلاپ ئېقىۋاتاتتى .

سىرىنەگەردىكى بىر ھەپتە ۋاقىت ناھايىتى ئالدىراشلىق ئىچىدە ئۆتتى . كىچىككىنە ھۇجرام ئېلىپ ماڭىدىغان نەرسىلەر بىلەن تولغانىدى . بۇلارنى چامادانلارغا قاچىلاپ ۋە ئوراپ تېڭىپ ئېلىپ ماڭغىلى بولمىغانلىقتىن ، بىز ئۇرۇلۇش - سوقۇلۇشقا چىداملىق ، يېشىپ - تېڭىشقا ئاسان ، ئۇزۇن سەپەردە پۇچۇلۇپ ، كېسىلىپ كەتمەيدىغان بىرەر ساندۇقتەك نەرسە تاپمساق بولمايتتى . شۇڭا ، بىز سىرىنەگەر بازارلىرىدا ئەرزان قەلەي ساندۇقلارنى ئېلىپ نەرسىلەرنى شۇنىڭغا قاچىلىدۇق . لېكىن ، ئۇمۇ ئۇزۇن چىدىمىدى . لېھقا[1]بارغاندا ماكچىيىپ ھېچنېمىسى قالمىدى . كېيىن بىز تېرىدە ياسالغان بىرخىل ساندۇق ئالدۇق . ناھايىتى يوغان ۋە بەك پۇختا بۇنداق ساندۇقلارنى يەرلىك كىشىلەر « قوتاز سومكىسى » دەيدىكەن . بۇ قوتاز سومكىسى دەرۋەقە قەشقەرگە بارغۇچە چىدىدى . بىز يەنە نەرسىلەرگە ئۇرۇلسا ھېچنېمە بولمايدىغان تېرە سومكىلارنىمۇ سېتىۋالدۇق .

قىرغاقتا بىزنى نەرسە - كېرەك ساتىدىغانلار ئورۇۋالدى . ئارايلىك

---

① لېھە — كەشمىردىكى ھىندى دەريانىڭ يۇقىرى ئېقىنىغا جايلاشقان ، جۇڭگونىڭ شىزاڭ ، شىنجاڭ ئۆلكىلىرىگە يېقىن قەدىمىي شەھەر . تارىخى ۋە مەدەنىيىتى شىزاڭ بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك .

بىلەن مەن بارلىق ئىشنى بىر يولدا مۇۋاپىق ئورۇندىۋېلىش ئۈچۈن ، ئۇلارنىڭ ھەرخىل تىزىملىكلىرىنى ئىنچىكىلەپ مۇزاكىرىلەشتۇق . بىر موزدۇز چۆرىسىگە يۇڭ قويۇپ تىككەن ئۆتۈكنى كىيىپ بېقىشمىزنى سەۋرچانلىق بىلەن كۈتۈپ تۇراتتى ؛ بىز يەنە نەرسە ـ كېرەكلىرىمىزنى توشۇپ بەرمەكچى بولغان بىر ئادەم بىلەن ئۇنى قانداق توشۇش ھەققىدە مەسلىھەتلەشتۇق . ناھايىتى سالاپەتلىك بىر مۆتىۋەر ، بىزگە سەپـ رىڭلارنى پەقەت چاتاق چىقمايدىغان قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇشقا كاپالەتلىك قىلىمەن ، دەپ يېنىمىزدا پىرقىراپ كەتتى . ئۇ مۇلايىم ، تەكەللۇپچى ، سالاپەتلىك ئىدى . ئەمما ، ئۇنى ئىگەر ئەكىلىشكە بۇيرۇۋۇندۇق ، بۇ تەـ كەللۇپچى مۆتىۋەر قارىسىنمۇ كۆرسەتمىدى .

يولغا چىقىش ئۈچۈن ، يولدا يەيدىغان ـ ئىچىدىغانلىقنىڭ غېمىنى قىلىش ، گېپىالگېن بىلەن ئامىر ئالىغا قىشلىق كىيىملەرنى سېتىۋالىش ، پۇت قاپىرىشنىڭ ئالدىنى ئالىدىغان نەرسىلەرنى ئېلىشنى ئويلىشىش كېـ رەك ئىدى . ئۇنىڭدىن باشقا كىرسىننى ئاتقان ئارتىپ مېڭىشنىڭ ئەڭ بىخەتەر چارىلىرىنىمۇ سەل قاراشقا بولمايتتى . ئىشلارنى بەك « ئاددىي » قىلىپ قويۇشتىن « ساقلىنىش » ئۈچۈن ، ئارايلىك قەشقەرگە بارغاندا قىش كۆنلىرى ئوۋغا ئىشلىتىمەن ، دەپ بىر ئىت ئېلىۋېلىش قارارىغا كەلدى ـ دە ، ئىككى ئايلىق بىر ئوۋ ئىتى (تايغان) سېتىۋالدى . يەنە ئىتنى باغلاپ مېڭىشقا بىر چەمبىرەك ، ئارغامچا ، بىر سۆڭەت ھەمدە ئىتقا ئوزۇقلۇق سېتىۋالدۇق . ھەتتا يولدا ئىت ئاغرىپ قالغۇدەك بولسا ئىشـ لەتمەكچى بولۇپ ، بىرقۇتا پارافىن (موم) دورا سۈيۇقلۇقى ئېلىۋالـ دۇق .

ھەر قانچە ئالدىراش بولساقمۇ ،قىيىق بىلەن كېمىمىز يېنىغا كېـ لىۋالىدىغان ساتارمەنلەرگە تاقابىل تۇرۇشمىزغا توغرا كېلەتتى . ئۇلار خۇشامەتكۈيلۈق بىلەن سالام بەرگەندىن كېيىن ، ئەكەلگەن نەرسىلـ رىنى تونۇشتۇرۇپ كانىدەك چاپلىشىۋالاتتى . پوزىتسىيىسى قوپال ئەـ مەس ، ئەكسىچە ناھايىتى سەۋرچان بولۇپ ، خۇددى ئۇنۇپ چىققاندەك تۈيۈقسىز پەيدا بولاتتى ، ئىسسىققا چىدىيالماي ، ئارام ئالايلى ، دەپ

ئەمدى ئولتۇرغان ياكى جىق يۈك ـ تاقىلىرىمىزغا قاراپ غەمگە چۆككەن ۋەياكى سەپەر پىلانىمىز ۋە كۈنلەر ئۇستىدە تازا بېرىلىپ مۇزاكىرىلەشۋاتقان چاغدا ، بىردىنلا دېرىزىدىن بىر ئادەم كۆرۈنۈپ ، ياغاچ يەلپۈگۈچ تەكلەيتتى ياكى گۈل تىكىلگەن كالتە ئىشتانلارنى پۇلاڭلىتاتتى .

سىرىنەگەردە كۆپ ساندىكى كىشىلەر كەشمىرگە ساياھەتكە كەلگەن ساياھەتچىلەرگە تاينىپ تۇرمۇش كەچۈرەتتى . ئۇلار ساياھەتچىلەرگە كېرەكلىك جىمى نەرسىنى تەل قىلىپ بېرەتتى ، مەسىلەن ، تاغقا چىقىپ ئوۋ ئوۋلاشنى ئورۇنلاشتۇراتتى ؛ ياش ، گۈزەل قىزلار بىلەن بىرەر كېچە كۆڭۈل ئېچىشنى خالىسىڭىز ، ئۇمۇ تەييار بولاتتى . ئەلۋەتتە ، ئۇلار ھەر تۈرلۈك نەرسىلەرنى سېتىپ بېرەتتى . كەشمىرلىكلەر قول ـ ھۈنەر سەنئىتىگە ئىنتايىن ئۇستا بولۇپ ، ياۋروپالىقلاردىن ئۇلارنىڭ نېمىلەرنى ئالىدىغانلىقىنى بىلىۋېلىپ ، يولۇچىلار ، ساياھەتچىلەرگە ھەر تۈرلۈك ياغاچ كېمە ، توقۇلما بۇيۇملار ، يىپەك ئىچ كىيىملەر ، خىلمۇخىل قەغەز ۋە ياغاچتا ياسالغان بۇيۇملارنى ساتاتتى . بۇ نەرسىلەر شۇنچىلىك كۆپكى ، كۆزلەر ئالىچەكمەن بولۇپ كېتەتتى . بۇ ئادەملەر پاراخوت ئەترايىدا چۆرگىلەپ يۈرۈپ سودا قىلاتتى . ساتىدىغان مالىلىرى ئادەمنى تولىمۇ ئۆزىگە تارتاتتى . بىزنىڭ ئۇششاق ـ چۈششەك نەرسىلىرىمىز ناھايىتى كۆپ ئىدى . بۇ بىز ئۈچۈن ، كۆپلەپ نەرسە ـ كېرەك سېتىۋالىدىغان چاغ ۋە خاتىرە بۇيۇملىرىنى سېتىۋالىدىغان جاي ئەمەس ئىدى . شۇڭا ، ئۇلارنى ئىمكانقەدەر چىرايلىقچە رەت قىلاتتۇق . ئەمما ، ئۇلار كېمە ، قېيىقلار بىلەن ئەترايىمىزدا سەۋرچانلىق بىلەن ئۇزۇپ يۈرەتتى . بىز ئاچچىقىمىز كېلىپ قوغلاپ ۋارقىرىغان ، بىرەر سائەت ئۇلارغا قارايمۇ قويمىغان چاغدا ، ئاندىن ئاستا كېتىپ قالاتتى .

بىز ئىككىنچى قەدەمدىكى سەپىرىمىزنى تېزراق باشلاشقا تەقەززا ئىدۇق . تەييارلىق ئىشلىرى بەك جاپالىق بولسىمۇ ، يەنىلا ئادەمنى خۇشال قىلاتتى ، لېكىن تۇرۇپلا ئادەم ھەممىدىن بىزار بولۇپ كېتەتتى . چۈنكى ، قىلىشقا تېگىشلىك پارچە ـ پۇرات ئىشلار چىقىپلا تۇراتتى .

قانچه كۆپ ، ئەتراپلىق ئويلىنانسېرى ، ئىشلا شۇنچىلىك مۇرەككەپلىشىپ كېتەتتى . يول ئۈستىدە ئۆزىڭىز تەييارلىغان نەرسىلەر بىلەن ھەرخىل ئەھۋاللارغا تاقابىل تۇرۇشقا توغرا كېلىدىغان بولغاچقا ، بىرەر نېمىنى ئۇنتۇپ قالسىڭىز ، شۇنىڭ دەردىنى تارتاتتىڭىز . سىرىنەگەردىكى ئەڭ ئاخىرقى كېچە نۇرغۇن ئىشلارنى ، دوست ـ يارەنلەر ، كىنوخانا ، ئائىلىدىكىلەر بىلەن تېزلا ئالاقە قىلىش ، گېزىت ، ئېلېكتر چىراغ قاتارلىق نەرسىلەرنى تاشلاپ كېتىدىغانلىقىمىزدىن بەكمۇ كۆڭلىمىز يېرىم بولدى . بەزى نەرسىلەر ئانچە مۇھىم بولمىغىنى بىلەن ئۇلارغا ئەمدى ئېرىشكىلى بولمايدىغانلىقىنى ئويلىسىلا ، ئۇلار ئادەمگە ئوخشاشلا مۇھىمدەك بىلىنەتتى .

ئادەملەر يىراق ، قاقاس جايلارغا « قېچىپ بېرىش » قا قانچىلىك ئىنتىلسىمۇ ، ئەركىنرەك ، يەڭگىلرەك بولۇشنى نەزەردە تۇتقاندا ، كىچىك ياكى چوڭ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر بەزى نەرسىلەردىن ۋاز كېچىشكە توغرا كېلەتتى . لېكىن ، بۇنداق قىلىش تەسكە چۈشەتتى .

كارۋان تەييار بولدى ، 2 ـ سېنتەبىر بىز يولغا چىقتۇق .

يولغا چىقىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا ، تاغ يولىدا پۈتلىرىمىز قاپىرىپ كەتتى ، يەنە كېلىپ قورسىقىم ئاغرىپ بىردىنلا ئاجىزلاپ كەتتىم ـ دە ، روھىم چۈشۈپ ، كەيپىم ئۇچتى ! شۇڭا بىز گۈزەل مەنزىرىلىك سوناتمالگو جىلغىسىدا ئىككى كۈن تۇرۇپ ، تاغ يولىدا مېڭىشقا ئاستا ـ ئاستا ماسلىشىش قارارىغا كەلدۇق .

بىرىنچى كۈنى ، بىز ياپيېشىل پاياندىز سېلىنغاندەك تاغ باغرى بىلەن تاغقا قاراپ ماڭدۇق . بولۇق ئۆسكەن قارىغايزارلىقتىن ئۆتكەندىن كېيىن ، تاشلىق ، ناھايىتى قاقاس كىچىك بىر جىلغىغا كەلدۇق . بۇ يەردىن باشلاپ قار ، مۇز بىلەن ئۇچرىشىشقا باشلىدۇق . بىز بىر قار كۆۋرۈككە يېقىنلاشتۇق ، ئارايلىك قار كۆۋرۈككە چىقىپ يېرىمدىن ئۆتۈپ بولغاندا ، توساتتىن گۈلدۇر ـ غاراس قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ قار كۆۋرۈك ئۇ ئارايلىك دەريا ئۈستىگە غايىب بولدى . مەن قورقۇش ئۇ ئەندىشە بىلەن دەريا بويىغا بېرىپ قارىسام ، بىر چاغدا ئارايلىك دەريانىڭ ئوتتۇرىـ

سىدىكى قار قاپلىغان كىچىككىنە ئارالچاقتا پەيدا بولدى . شۇنىڭدىن كېيىن ، ھەر قانداق بىر قار كۆۋرۈككە ئىشەنمەس بولدۇم . كەچكە يېقىن خۇددى چېلەكلەپ سۇ تۆكۈلگەندەك ، تۇيۇقسىز شارقىراپ قاتتىق يامغۇر يېغىپ كەتتى . سۇغا چۈشكەن مۇشۇكتەك ھۆل بولۇپ ۋە توڭلاپ جاندىن جاق تويدۇق . لېكىن ، يەنە بىر ھېسابتا بۇ بىزگە ناھايىتى ئۇنۇملۇك « ماسلىشىش » ھەرىكىتى بولدى . بىز مۇدۇرۇپ - چوقۇرۇپ قونالغۇغا قايتىپ كەلدۇق . ئاسمان پەلەك تاغلار ئارىسىدا تۇرغانلىقىمىز- دىن خۇشال بولدۇق . يامغۇر توختاپ ھاۋا ئېچىلدى ، سەپەردە ياققان تۇنجى گۈلخان ئەتراپىدا ئولتۇرۇپ ئىسسىندۇق ۋە ئارام ئالدۇق . كېچىسى چاقناپ تۇرغان يۇلتۇزلارغا قاراپ قارىغاي تۈۋىدە ياتتۇق .

2 - سېنتەبىر ، بىز يەنە يول باشلايدىغان ۋە ئاتلارنى ھەيدەيدىغان تۇنجى تۈركۈم كارۋانچىلار بىلەن كۆرۈشتۇق . بۇلارنىڭ باشلىقى سىياقىدىكى بىرى پادىشاھلىق ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ كونا ھەربىي كىيىمىنى كىيىۋالغان بولۇپ ، ناھايىتى گەپچى ئادەم ئىكەن . ئۇلار يۈك - تاقالارنى ئاتلارغا ئارتىشقا ئەپلىك ۋە ئۆلچەملىك قىلىپ ئايرىدى . ھەر بىر ئاتقا 80 قاداقتىن يۈك ئارتىلىدىغان بولدى . ئۇلارنىڭ نىيىتى يۈك ئارتىلىدىغان ئاتلارنى كۆپەيتىش ئىدى ، لېكىن بۇ نىيىتى ئىشقا ئاشمىدى . چۈنكى ، بىز ئەدەپلىك بىلەن ئادەتتە ئاتلارغا 100 قاداقتىن يۈك ئارتىلىدىغانلىقىنى ئەسكەرتتۇق . ئۇلارمۇ ئوخشاشلا ئەدەپلىك ھالدا پىكرىمىزگە قوشۇلدى ، پەقەتمۇ ئاچچىقلانمىدى ۋە ئاغرىنمىدى . بىز ئۈچ بۆلەك يولنى تۈگىتىپ ، ئىش ھەققىنى بېرىۋەتكەندىن كېيىن ، كونا ھەربىچە كىيىم كىيگەن ئادەم بىلەن باشقىلار قاتتىق جېدەللىشىپ كەتتى .

بىز مەلۇم ئارىلىقتا بىر نۆۋەت كارۋانچىلارنى ئالماشتۇرۇپ تۇراتتۇق . بۇنداق بولغاندا ، ئۇلار ئائىلىسىدىن بەك يىراقلاپ كەتمەيتتى ھەمدە كارۋان ئۆتىدىغان يولدىكى كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشىدىمۇ قالايمىقانچىلىق كۆرۈلمەيتتى . ھەر كۈنى بۇ كىشىلەر يېنىكرەك يۈكلەرنى تالىشىپ كېتىشەتتى . بۇنداق چاغلاردا بىز ئۇلارنىڭ جېدەللىرىگە ئارىلاشماي ئالدىراپ مېڭىپ كېتەتتۇق . سېتىۋالغان ھېلىقى كۇچۇكىمىزنى

سېۋەتكە سېلىۋالغاندۇق ، ھەر قېتىم كارۋان بىزنىڭ ئالدىمىزغا ئۆتۈپ كەتكەندە ، ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئەتراپقا نەزەر سالاتتى ، كۆپ ۋاقىتلاردا سېۋەتتە ئۇخلايتتى . بەزىدە ئۇ ئارتىلغان ئات مۈدۈرۈپ ياكى سوقۇلۇپ ئۇنىي يەرگە ئېتىۋەتكەن چاغلاردىمۇ ، ئۇ بۇنىڭدىن قورقۇپ كەتمەيتتى ۋە ئىرەن قىلمايتتى . قارىغاندا ئۇ بۇ خىل ئۆزگىچە ، تەۋرىنىپلا ئۆتىدىغان تۇرمۇشقا كۆنۈپ قالغاندەك ئىدى . ئۇ ئىتنى ئالىدىغان چاغدا ، ساتقۇچىلار بىزگە ئىتنى ئۇزۇن ۋاقىت ماڭغۇزمىساڭلارلا ، ئۇنىڭغا ھېچ نېمە بولمايدۇ ، دەپ كاپالەت بەرگەنىدى . بەزىدە ، ئىت پۇتۇن يولنى ئات ئۈستىدە تۇگىتىدىغان ئوخشايدۇ ، دەپ ئويلاپ قالاتتىم ، لېكىن ئۇ-نىڭ سەپىرىمۇ بەك مۇشكۈل بولدى .

لېھقا بېرىش ئۈچۈن ئىككى ھەپتە كېتەتتى . بىز يولغا چىقتۇق . يول بويى نۇرغۇن ئېغىزدىن ئۆتۈشمىزگە توغرا كىلەتتى ، بىرىنچى ئې-غىز زويرا ئېغىزى ئىدى . ئۇ دېڭىز يۈزىدىن ئاران 11 مىڭ 500 ئىنگلىز-چىسى ئېگىز بولسىمۇ ، قىش ۋە باھار پەسلىدە دائىم قار كۆچۈش بولۇپ تۇرغاچقا ، يامان نامى چىقىپ كەتكەنىدى . سېنىتەبىردە بىز سىرىنەگەر-دىن يولغا چىققاندا ، ھاۋا ئىسسىق ، تاغ باغرىلىرى ياپيېشىلچىلىق ئىدى ، لېكىن زويرا ئەتراپىغا كەلگەندە قارىساق ، يوللار خەتەرلىك ، قاقاس ، گىياھ يوق ئىكەن . مۇزلۇق دەريالار ، ئادەمزاتسىز بۇ جاي ئادەمنى شۇرکۈندۈرەتتى ، سوغۇقمۇ جاندىن ئۆتەتتى . ئېغىزغا يېتىپ كەلگەن كۈنى ، گويا بۇ يەر بىزنى يامان كۆرگەندەك قۇياش چىرايىنى كۆرسەت-مىدى ، سوغۇق شامالالا چىقاتتى .

ئاستا ـ ئاستا ئېغىزدىن چىقىۋاتاتتۇق ، ئالدىمىزدىكى تاغ باغرى-دىن ئېزىپ قالغان قوزىنىڭ مىسكىن مەرىشى ئاڭلاندى . گېيالگېن ئۇنى چارۋىچىلاردىن كالا سۈتىگە تېگىشۈېلىش ئويى بىلەن قۇتقۇزۇۋالدى . لېكىن ، ئۇلار ئۇنى ئىمىتىپ باقمىدىغان ساغلىق قويى يوق بولغاچقا ، ئېپە-قېلىشنى خالىمىدى . مەن ئۇنى سۈت ۋە سېرىق ماي بېرىپ باقماقچى بولۇۋىدىم ، بۇ نەرسىلەرنى يېگىلى ئۇنىمىدى . زويرا ئېغىزىدىن ئۆتۈپ بولغاندا ، ئاندىن ئۇنى ، ساغلىق قويلارغا قوشۇپ قويۇشنى خالايدىغان

ئىككى بالىغا بېرىۋەتتۇق .

بىز بالتىستان دەيدىغان بەكمۇ قۇرغاق ، قاقاس بىر جايغا كەل-
دۇق ، ھەممىلا جاي يوغان تاشلىق تاغ باغرى بولۇپ ، تېك قىيالار ۋە
مۇزلۇقلار باش ئۇستىمىزدىلا تۇراتتى . بىزنى بەكمۇ ھەيران قالدۇرغان ۋە
تاسادىپىي تۇيغۇغا كەلتۈرگىنى شۇ بولدىكى ، يالىڭاچ جىلغىدا خۇددى
ئەرش ئىشچىلىرى ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن ياساپ قويغاندەك ناھايىتى
رەتلىك سۇغۇرۇش ئۆستەڭلىرى تاغ باغرىدىن ئېقىپ چۈشەتتى .ئاستى
تەرەپتە بولسا ، پەلەمپەي شەكىللىك ئېتىزلار بار ئىدى .

بىز بۇرۇنقىغا پەقەت ئوخشمايدىغان ، سۇدىن ئەسەرمۇ يوق بىر
ئۆستەڭ ئىچى بىلەن 12 ئىنگلىز چاقىرىم يول ماڭدۇق . بىز بۇ ئۆستەڭ-
نىڭ نېمە ئۈچۈن ئىشلىتىلمەي تاشلىۋېتىلگەنلىكىنى سۇرۇشتۇرگەن-
دۇق ، كىشىلەر بۇ ئۆستەڭنى قازغۇچىلار ھەققىدە ئېچىنىشلىق بىر ھېكا-
يىنى سۆزلەپ بەردى : بۇرۇنقى زامانىدا ، كىشىلەر بۇ ئۆستەڭنى توپتوغرا
ئۇچ يىل جاپالىق ئىشلەپ پۈتتۈرۈپتۇ ، سۇ باشلايدىغان چاغدا قارىسا ،
ئۇلار يانتۇلۇقنى خاتا ھىسابلاپ قويغانلىقىنى بايقاپتۇ . دېمەك ، ئۇلارنىڭ
ئەجرى پۈتۈنلەي بىكار كېتىپتۇ ! يامغۇر ياغمايدىغان رايونلاردا سۇغە-
رىش ئىشى بىر مەسىلە بولۇپ ، مۇزلارنىڭ ئېرىشىدىن ھاسىل بولغان
سۇلارنى قەيەرگە باشلاپ كېلەلىسە ، شۇ يەرگە زىرائەت تېرىپ ھوسۇل
ئېلىش مەقسىتىگە يەتكىلى بولاتتى . ھازىر زىرائەتلەر راسا پىشقان ، دە-
رەخلەردە ئالما قاتارلىق مېۋىلەر مەي باغلاپ ، شاخلىرىنى كۆتۈرەلمەي
قالغان ئالتۇن چاغ ئىدى . بۇ يەرنىڭ سالقىن ھاۋاسى جانغا ھۇزۇر بە-
غىشلايتتى ، شۇڭا ئېگىز تاقىر تاغلارغا روشەن سېلىشتۇرما بولۇپ
تۇراتتى .

بىر مەزگىل سەپىرىمىز ئاجايىپ ـ غارايىپ ، قورقۇنچلۇق كە-
چۈرمىشلەردىن خالىي ، تىنچ بولدى . بىز بارا ـ بارا سەپەر ۋاقتىمىزنى
بەلگىلىك ئىزغا سېلىۋالدۇق . سەھەر سائەت بەشتە چاي ئىچىپ ، ئازراق
پىچىنە يەپلا يولغا چىقاتتۇق ، ئۈچ سائەت يول يۈرگەندىن كېيىن ، ناشتا
قىلاتتۇق . گېيالگېن ئادەمنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيدىغان قىسقا ۋاقىت

ئىچىدە ئۇماچ ، تۇخۇم پىشۇرۇپ ، قورۇمىلارنى قورۇپ ناشتىلىق تەييار قىلاتتى . ناشتىدىن كېيىن ، كارۋان مېڭىپ كېتەتتى ، بىز بولساق مې-ڭىشقا ئالدىرىمايلا خېلى ئۇزۇن ۋاقىت ئېزىلىپ ئارام ئالاتتۇق . ھاۋا ئو-چۇق ، قۇياش پارلاپ تۇرسىمۇ ، ئانچە ئىسسىق بولمىغاچقا ، ئاستا ماڭاتـ-تۇق . بەزىدە توختاپ ، يول بويىدىكى باغلاردا قانغۇچە ئۇخلۇۋالاتتۇق ؛ بـەزىـدە شاۋقۇن بىلەن دولقۇنلاپ ئېقىۋاتقان دەريالاردىن ئۆتكۈچە ، يو-غان تاشلار ئۈستىگە چىقىۋېلىپ بىر پەس خۇشال توۋلىشىپ ، كۈلۈشۈپ ئويىنىۋالاتتۇق . ئارايلىك پات ـ پات تاغ باغرىلىرىغا چىقىپ كەرىقۇر ئۇۋلايـتتى . بۇ ناھايىتى كىچىك ياۋا توخۇ بولۇپ ، تەمى بەك ئوبدان ئىدى . ھەر كۈنى ئامال بار سائەت بەشتىن ئىلگىرى ئۆتەڭگە كېلىۋې-لىـشقا ھەرىكەت قىلاتتۇق . بەزىدە سەل ئىلگىرىمۇ كېلەتتۇق . گېيالگېن ھورى ئۆرلەپ تۇرغان كەچلىك تامىقىمىزنى دەل ۋاقتىدا پىشۇراتتى .

كـىشىلەر ئادەتتە باشتىن كەچۈرگەن كۆڭۈلسىز ئىشلارنى تېزلا ئۇنتۇپ قالىدۇ ، بۇ راستىنلا بىر خىل غەلىتە ئىش . ھازىر ئويلىسام ، لېھقا بارغۇچە قىلغان سەپىرىمىز ماڭا تېخى يېقىندىكى ئىشتەكلا بىلىنىۋاتىدۇ .

يـول بويى ھاۋا ئوچۇق بولدى ، بىز بىردە بوستانلىقلار ئارىسـ-دىـكى ئەگرى ـ توقاي يولدا ماڭاتتۇق ؛ بىردە ئېگىز تاغدىكى چەكلەن-گـەن رايونلاردا ئايلىنىپ يۈرەتتۇق . ئىككى ھەپتىلىك سەپىرىمىز خۇ-شاللىقتا تولغان ، پۇتۇنلەي يېڭى بىر تەۋەككۈلچىلىك بولدى . گۈزەل ۋە كۆركەم مەنزىرە ئادەمنى مەپتۇن قىلاتتى . يول ئازابى گۆر ئازابى دېگەن-نىمۇ ئوبدان چۈشەندۈق . ئەمما ، ئۆتەڭلەرگە تولا تەلمۈرگەنلىرىمىز ، ئۇشـشاق ـ چۈششەك كۆڭۈلسىزلىكلەر ئېسىمدىن پۈتۈنلەي كۆتۈرۈلۈپ كېتىپتۇ . خاتىرەمدىن چىقماي ساقلانغان بىرلا ئىش شۇكى ، ئات مە-نىشكە ئۆچلۇكۈم تۈپەيلى ، ئارايلىك بىلەن تولا جېدەللەشتىم . چۈنكى ، بۇ كۆڭلۈمدە ساقلىنىۋاتقان بىر خىل قورقۇنچ ، ۋەھىمە ئىدى .

ئارايلىك بىر چاغدا ماڭا :

ـــ ئاسىياغا كېلىمەن دېسىڭىز ، ئات مىنىشنى ئۆگىنىۋېلىشىڭىز لازىم ، ـــ دېگەنىدى .

بۇ گەپنىڭ مەنىسىنى مەن ئاستا ـ ئاستا چۈشىنىپ ، ئۇنىڭ دې-
گىنى توغرا ئىكەن ، دېگەن قاراشقا كەلدىم . تاغ ئىچىدىكى يىلان باغرى
تار يوللاردا مېڭىش كۆڭۈللۈك بولسىمۇ ، لېكىن چەكسىز كەتكەن ،
قايسى تەرەپكە قارىماڭ ، ئايىغىغا كۆز يەتمەيدىغان قاقاس چۆللەردە
يۈرگەندە ، ئادەمنىڭ بىردىنلا كەيپى ئۇچۇپ ، بوشاپ كېتىدىكەن . مانا
مۇشۇنداق چاغدا ئاتلىق ماڭسىڭىز كۆڭلى ـ كۆكسىڭىز ئېچىلىپ قالـ
دىكەن ، يولمۇ ئاۋۇيدىكەن . لېكىن ، ئات مىنىش بىلەن ئەسلىدىن
خوشۇم يوق بولغاچقا ، ھەر قېتىم ئات مىنىش ۋە پات ـ پات ئالماشتۇرۇپ
تۇرۇش مەن ئۈچۈن تۈنجى قېتىملىق سىناق ئىدى . مەن شۇنداق ياۋاش
ئاتلارنىمۇ باشقۇرالمايتتىم ، چۈنكى ئاتلار مېنىڭ گېپىمگە كىرمەيتتى .
شۇڭا ، ئامال بار ئاتقا مىنمەي پىيادە ماڭدىم . بۇ ئىشىمدىن خىزمەتكار-
لىرىمىز ، پۈتۈن كارۋانچىلار ھەيران بولۇشتى .

لاداقنىڭ مەركىزى لېھقا كەلگەندە پۈتۈنلەي باشقىچە مەنزىرىنى
كۆردۇق . ئادەم ۋە ئىمارەتلەر باشقا جايلاردىكىگە ئوخشمايتتى . تاغلىرى
گىياھ ئۈنمەيدىغان تاقىر تاغلار بولۇپ ، بوستانلىقلار بىلەن ئاجايىپ
كۈچلۈك سېلىشتۇرما بولاتتى . زاڭزۇلار ۋە زاڭزۇ بۇددا دىنى ھەممىگە
ھۆكۈمران ئىدى . ئادەم ئۆزىنى بىر خىل سۇرلۇك كەيپىيات ئىچىدە قالـ
غاندەك سېزەتتى .

بۇ رايوننىڭ خۇشاللىنارلىق بىر تەرىپى ، كىشىلەر بۇددا دىنىغا
بەك قىزغىن ئەمەستەك كۆرۈنەتتى ؛ لېكىن يەنە بىر تەرەپتىن ، دىن ھە-
قىقەتەن مۇھىم رول ئويناپتتى ، بۇنىڭ دەلىل ـ ئىسپاتىنى ھەممىلا يەردە
ئۇچراتقىلى بولاتتى . بىر بۇددا مۇخلىسىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، مەيلى
چۈشەنسۇن ياكى چۈشەنمىسۇن ، ئالتە خەتلىك مۇقەددەس نوملار ئۇنىڭ
كۈندىلىك تۇرمۇشىدا ، باشقا ھېچقانداق نەرسە ئورنىنى باسالمايدىغان
مۇھىملىققا ئىگە ئىدى . نوم ئوقۇغان ئادەم روھىي جەھەتتە مەلۇم تە-
سەللىگە ، يەنى چوڭ بىر ساۋابقا ئېرىشەتتى ـ دە ، ئۇنىڭ ئۆلگەندىن
كېيىن قايتا تىرىلگەندەك ئەرۋاھىنى جەبر ـ زۇلۇمدىن قوتۇلدۇرۇش
ئىمكانىيىتىنى يەنىمۇ زور بولاتتى . دىنغا ئىشەنگۈچىلەرنىڭ نوملارنى

تەكرار ـ تەكرار ئوقۇشى ھاجەتسىز ئىدى ، ئالتە سۆزلۈك نوملار ئۇزۇن-چاق ئەلەملەرگە يېزىلاتتى ، بۇنداق ئەلەملەر ئېگىز تاغ ئېغىزلىرىدا لە-پىلدەيتتى ، تىمتاس ، خىلۋەت تاغ بېشىدا يەلپۇنۇپ تۇراتتى ؛ نوملار يەنە تاشلارغا ئويۇلاتتى ، بۇنداق تاشلار ئۇست ـ ئۈستلەپ تىزىلىپ « مانى تېمى »ھاسىل قىلاتتى ؛ نوملار دۇمباق شەكىلدىكى پىرقىرىغۇچ چاقلارغا يېزىلاتتى ، ئۆتكەن ـ كەچكەنلەر بوشلا سىلاپ قويسا ، بۇ چاقلار پىر-قىرايتتى . ئاددىيسى شامال ، سۇمۇ ئۇنى پىرقىرىتالايتتى . ئىخلاسمەن مۇرتلار كىچىك ، نوم يېزىلغان پىرقىرغۇچلارنى قولىدىن ئايرىمايتتى . پىرقىرىغۇچ چاقنىڭ تولۇق بىر قېتىم پىرقىرىشى ، ئۇزۇنچاق ئەلەملەرنىڭ يەلپۈشىنى ياكى « مانى تېمى » يېنىدىن (تامنىڭ سول تەرىپىدىن) ئۆتۈشمۇ ئىبادەت قىلغانغا باراۋەر ئىدى . كۆپلىگەن « مانى تېمى » نىڭ ئىككى بېشىدا « چورتېن » (بۇت تەكچىسى) بار ئىدى . ئۇنىڭغا ئۆل-گەن لامالارنىڭ جەسەت كۈلى قويۇلاتتى . بۇ جەسەت كۈللىرىنى كىشى-لەر لاي بىلەن قوشۇپ كىچىك ـ كىچىك مەبۇدىلەرنى ياساپ ، يەنە شۇ جايلارغا قويۇپ قوياتتى . بۇنداق بۇت تەكچىلىرى لاداق رايونىدا ئاجا-يىپ ئۆزگىچە بىر كۆرۈنۈش ھاسىل قىلغانىدى .

لامالار ساداقەتمەنلىك بىلەن مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلىپ ، بۇ را-يوننىڭ دىنىي تۇرمۇش تەرتىپىنى ساقلىغان . بۇ جاينىڭ نوپۇسى كۆپ بولمىسمۇ ، لېكىن ئۇلار پۈتۈن رايوندىكى ناھايىتى كۆپ بۇتخانىلارنى باقاتتى . بۇتخانىلار ئېگىز قىيا ئۈستىدە ھەيۋە بىلەن قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى . بۇنداق ئېگىزلىك ئىنتايىن سۈرلۈك بولۇپ ، بۇتخانىلارنىڭ ھوقۇق سىمۋولىدەك كۆرۈنەتتى . ئەمما ، بۇتخانىنىڭ ئىچى تېشىدەك كۆركەم ئەمەس بولۇپ ، ناھايىتى مەينەت ، قەدىمكى زامان مەدەنىيىتى بىلەن ئارىلىشىپ كەتكەندەك ، بىر قاراشقا بىرخىل غەلىتە ئارىلاشمىدەك بىلىنەتتى . يورۇقلۇق ئوبدان چۈشمەيدىغان ، بەكمۇ سىرلىق تۈستىكى ئۆيلەرگە سېرىق مايدا كۆيدىغان چىراغلار قويۇلغان بولۇپ ، سېرىق ماي كۆيگەندە غەلىتە بىر پۇراق چىقاتتى . تاملارغا ئاجايىپ ـ غارايىپ ، تۈرلۈك قىياپەتتىكى ئەۋلىيالار رەسىمى سىزىلغان ، غايەت زور بۇدساتۇا

خاتىرجەم ، ئەمما سىرلىق قىياپەتتە ئولتۇراتتى . ئۆي ئىچىگە ھەرخىل رەڭلىك تۇغلار ، يىپەك ـ تاۋا بۇيۇملار ، ناھايىتى نۇرغۇن كۈموش قەدەھلەر ، ئادەم بېشى سۆڭىكىدىن ياسالغان كىچىك دۇمباق ، ناھايىتى يوغان ئورغاق ، رەڭگى خىلمۇخىل ، قوپال ، ئەمما بەكمۇ كونا ، يىرتىق ئۆزۈنچاق ئەلەملەر ، پۇلغا يارىمايدىغان ساپال چەينەك ۋەھاكازالار قالايمىقان تاشلىنىپ قويۇلغان ، يەنە ئىبادەتخانىنى باشقۇرغۇچى باش راھىب نىڭ رەسمى بارئىدى ، رەسمدە باش راھىبنىڭ چىرايى ھېچقانداق ئىپادىسىز ، ئۆلۈك ئىدى . بۇ نەرسىلەرنىڭ ئۈستىگە قىلىن بىر قەۋەت چاڭ ـ توزان قونغانىدى .

مەن بۇتخانىلارنى ئىمكان بار ھۆرمەت تۇيغۇسى بىلەن ئېكسكۇرسىيە قىلىشقا تىرىشتىم . ئەگەر پەقەت نەزىرلىكلا تېزىپ قويۇلسا ، ئادەمدە ئۇنىڭغا قارىتا ئالاھىدە بىر تۇيغۇ پەيدا بولمايتتى . لېھقا بارغۇچە ، يولدا بىز لامايۇرۇ دېگەن جايدىن ئۆتتۇق . شۇ يەردە مېنىڭ ياخشى نىيەتلىرىم كۈتۈلمىگەن بىر كۆڭۈلسىزلىك تۈپەيلى بەرباد بولدى . يولدىكى ھارغىنلىق ، ئېگىز جايدىكى بۇتخانىغا چىققۇچە كۈچەش مېنى تۈگەشتۈردى بولغاي ، غۇۋا يوروق بۇتخانىغا كىرىپ ، نەزىر سۈپىسىنى يېرىم ئايلىنىشىمغا سېرىق ماي چىرىغىنىڭ غەلىتە پۇرىقىدىن بېشىم قېيىپ بولماي قالدىم ـ دە ، چۆچۈپ كەتكەن راھىبقا نېمە بولغانلىقىمنى چۈشەندۈرۈشكىمۇ ئۈلگۈرمەي سىرتقا قاچتىم ، ئەمما بوسۇغىغا پۇتلىشىپ يىقىلدىم . ھەممە ئادەم ماڭا كۆڭۈل بۆلدى ۋە تەسەللى بەردى . مەن بولسام بۇ ئىشىمدىن خىجىل بولۇپ تۇرغاندا ، ئۇلارنىڭ كۆيۈنۈشىدىن تېخىمۇ ئوسال ئەھۋالغا چۈشتۈم .

لامالارنىڭ بەزىلىرى ناھايىتى بىلىملىك ، پەلسەپىگە ئۇستا ئىكەن ؛ يەنە بەزىلىرى بۇتخانا كۈتۈپخانىسىدىكى تۇرلۇك نوملارنى پىششىق ئوقۇغانىكەن ۋە بىلىدىكەن . لېكىن ، كۆپ ساندىكى لامالارنىڭ ھېچقانچە بىلىمى يوق ئىكەن ، يەرلىك دېھقانلارغا ئوخشاشلا ساۋاتسىز ئىكەن . بۇلار قىلىدىغان ئىش يوق ، بوش ـ بىكار يۈرىدىكەن . پۇتۇن رايونغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، بۇ خىللا ئېغىر يۇك ئىدى . بۇ يەردە ھەر

بىر ئائىلىدىن بىر ئوغۇل بۇتخانىغا ببرىپ لاما بولۇش غەمسىز تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن ، شۇڭا لامالارنىڭ سانى ھەرگىز ئازلىمايدىكەن . ئەمما ، بۇنىڭ بىلەن تۇغۇلۇش نىسبىتى ئۇنۇملۇك چەكلىنىدىكەن . ۋەھالەنكى ، لاداق خەلقى لامالارنى بەكمۇ ھۆرمەتلەيدىكەن ، لاما بۇتخانىلىرىنى ئۇ- ئىختىيار قىلىپ بارلىق نەرسىلەر بىلەن تەمىنلەيدىكەن ، ھەمدە لامالار بارلىق ئىغىر يۇكنى كۆتۈرگەنگە ئوخشاش ، لامالارنى بېقىش ئىغىر يۇ- كىنىمۇ كۆتۈرۈشكە رازى ئىكەن . لاداقلىقلار مىللىي مەسىلەككە ئۆزىنى ئۇرۇپ كەتمەيدىكەن ، دىنغىمۇ ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا ببرىلمەيدىكەن ، ھەربىي قارا نىيەت ئۇلاردا تېخىمۇ يوق ئىكەن . ئەمما ، ئوخشاشلا ئۇلار ئالغا بېسىشقا ئىنتىلمەيدىكەن ، ئوقۇپ بىلىم ئىلىش ، يېڭى تۇرمۇش شەكلىنى ئۆگىنىۋىلىشقا قىزىقمايدىكەن . ئەگەر مەينەت تۇرالغۇ شارائە- تى ، بىر خىلدىكى تۇرمۇش رېتىمى ، ھەتتا نادانلىق سىزنى ئۇمىدسىز- لەندۈرمىگەن ، سىزدە ھەممىنى ئۆزگەرتىشتەك قىزغىنلىقنى پەيدا قىلمە- غان بولسىلا ، بۇ يەردىكى خەلقنىڭ ئۆزىگە خاس شادلىقى ، كىشىلەرگە دوستانە ، ئىللىق مۇئامىلە قىلىشى ، ھەرقانداق ئىشتا چىدامليق ، سەۋر- چان بولۇشى سىزنى مەھلىيا قىلىدۇ .

يول بويىدا بىر قىز سىزگە بىر دەستە گۈل تۇتسا ، يەنە بىرى مېۋە ـ چېۋە بېرىدۇ ، مەيلى باي ياكى گادايى بولسۇن ، ھەممىلا ئادەم- نىڭ چىرايىدا ئادەمنىڭ ھەۋىسى كەلگۈدەك ئۆزىگە بولغان ئىشەنچ پارلايدۇ . ھەممىسلا سىزنىڭ مېھمان بولۇشىڭىزنى ، سېرىق مايى سېلىنە- غان ئەتكەن چايى ، ئادەمنى كەيپ قىلدىرغان يالىڭاچ ئارپا ھارىقى ئە- چىشىڭىزنى قارشى ئالىدۇ . نەگىلا بارسىڭىز كىشىلەرنىڭ « ju jule » دېگەن سالام سۆزلىرى يېقىملىق مۇزىكا ساداسىدەك قۇلاق تۇۋىڭىزدىن كەتمەيدۇ .

ئاياللار بېشىغا چىرايلىق ، ئەمما ئىغىر نەرسىلەرنى كىيىۋىلىپ ، ئائىلىسىنىڭ كۈندىلىك ئىشلىرى ۋە ئېتىز ـ ئېرىق ئىشلىرىنى قىلىدە- كەن . لاداق ئاياللىرىنىڭ باش كىيىمى بەكمۇ ئۆزگىچە بولۇپ ، تار ، ئۇ- زۇن تاسمىدەك رەختنى ئۈچ بۇرجەك قىلىپ ئوراپ بىر ئۇچىنى پېشانە-

سىگە چۈشۈرۈپ ، بىر ئۇچىنى كەينىگە باغلاپ قويىدىكەن ، يېشىل قا-
رىغاي قىستۇرۇۋالىدىكەن . باي ئاياللارنىڭ يۆگەيدىغان رەختىمۇ كەڭ-
رەك بولىدىكەن ، مۇمكىن بولسا ئۇنىڭغا تېخى مەرۋايىت تىكىۋالىدىكەن .
قارا قوي يۇڭىدىن توقۇلغان ، نۇرغۇن يالغان چاچ ئۆرۈمىلەر ساڭگىلاپ
تۇرغان لېنتىلارنى چېچىغا قوشۇۋالىدىكەن . ئاياللار ئۇزۇن چاپان (بۇ
يەرنىڭ ئاياللىرى قوڭۇر رەڭنى چوڭ كۆرسە كېرەك) كىيىپ ، بېلىنى
باغلىۋالىدىكەن ، چاپانلىرىغا تاپالىغانلىكى بېزەكلەرنى تاقاپ ئېغىرلاش-
تۇرۇۋالىدىكەن . ئاياللارنىڭ تېخى يالغان كويزىغا ئوخشاپ كېتىدىغان ،
ئاق قۇلۇله قېپىدىن ياسالغان يوغان بىلەيزۈكلەرنى تاقاپ يۈرگەنلىكىنى
كۆردۇق . ھاۋا ھەرقانچە ئىسسىق بولسىمۇ ، ئۇلار قېلىن قوي ـ ئۆچكە
تېرىسىدە تىكىلگەن قېلىن پىلاشلارنى كىيىپ يۈرىدىكەن ؛ ئەمما باي ،
پۇلدار ئائىلىنىڭ ئاياللىرى ئادەتتىكى پىلاش ياكى قىزىل رەڭلىك ئېسىل
ئۇزۇن چاپانلارنى كىيىدىكەن .

بۇ يەرنىڭ ئەرلىرىمۇ ئاياللارغا ئوخشاشلا بېزەك تاقاشقا ئامراق
ئىكەن . كۆڭلەككە ئوخشايدىغان ئۇزۇن چاپانلارنى كىيىدىكەن . ئەر-
لەرمۇ چېچىنى ئۆرۈۋالىدىكەن ، بېلىگە رەختىن بوشلا قىلىپ پوتا
باغلايدىكەن . پوتا يانچۇق ئورنىدا بولۇپ ، ئەرلەر ئۇنىڭغا چاي ئىچىدە-
غان كىچىك قاچا ، پىچاق ، ئېسىل بۇلاپكا ياكى قامچا قاتارلىق نەرسە-
لەرنى سېلىۋالىدىكەن . ئادەتتىكى دېھقانلار ئوخشاش پاسوندىكى ئۆز-
گىچە كىيىملەرنى كىيىدىكەن ، لېكىن مەينەت ۋە كونا كىيىملەر بولغاچقا
جۇل ـ جۇل كۆرۈنەتتى . شۇ ئەھۋالدىمۇ ، ئۇلارنىڭ بېزەك تاقاپ يۈ-
رۈشلىرى ئادەمنى ھەيران قىلاتتى .

لېھتىن ئالتە ئىنگلىز چاقىرىم يىراقتا تاشلىق ، قۇرغاق ساھىلىنى
كېسىپ ئۆتكەن بىر بوستانلىق ئادەمنى ئۆزىگە تارتاتتى . بىزنىڭ يېنە-
مىزدىلا دېگۈدەك ھىندى دەرياسى شاۋقۇن سېلىپ ئاقاتتى . كۆمۈش
كەبى يالتىراپ تۇرغان قارلىق تاغلار كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ
ئەتراپىدىكى پاكار تاغ ـ چوققىلار كۆك ئاسمانىنىڭ سايىسى ئىچىدە قال-
غانىدى . مەن ئاتىنى ئامبر ئالىغا بېرىپ ، پىيادە ماڭدىم ، كۆڭلۈم شۇ

قەدەر تىنچ ـ ئازادە ئىدى . كۆپ ئۆتمەي كۆكۈل ئارامىم بۇزۇلدى . نۇرغۇن ئادەم ـــ سانسىنك جىقلىقى ئادەمنى تاك قالدۇراتتى ـــ ساھىلـ دىن بىزگە قاراپ چاك ـ توزان كۆتۈرۈپ ئات چاپتۇرۇپ كەلدى . بۇلار ئاتلىق ئەسكەرلەر ئىدى ، ئۇلار ۋارقىرىشاتتى ، ۋارقىراشلار بىلەن ئاتلار ـ نىسك دۇپۇرلىگەن تۇياق ئاۋازلىرى قوشۇلۇپ ئالەمنى مالەم قىلاتتى . يەـ قىن كەلگەندە ، ئاندىن ئۇلارنىك لېھتىكى ھىندىستانلىق سودىگەرلەرنىك بىزنى قارشى ئېلىش ئۇچۇن ئەۋەتكەنلەر ئىكەنلىكىنى بىلدۇق . يەنە ئاتقا مىنىدىغانلىقىم ، تېخى مۇشۇ ئادەملەنىك ئارىسىدا شەھەرگە باردىغانلـ قىمنى ئويلاپلا كەيپىم ئۇچتى . چۇنكى ، بۇنداق شارائىتتا پىيادە يول يۇرۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى . كېيىن ، ئارايكىنى ئاتلىق ئەسكەرلەر بەـ لەن ئالدىن مېڭىپ تۇرۇشقا ئۇناتتىم . كېلىشكەن بىر شىك يىگىت ئىنگلىزچە بىلدىكەن . ئۇ ناھايىتى تەكەللۇپ بىلەن ماڭا ھەمراھ بولـ دىغانلىقىنى بىلدۇردى . ئەپسۇسكى ، ئۇ مېنىك دەردىمنىك نېمىلىكىنى بىلمەيتتى ، مەنمۇ بىلدۇرۇشنى خالىمىدىم . بۇ ئالتە ئىنگلىز ملى يول مەنده بەكمۇ كۆكۈلسىز تەسىرات قالدۇردى .

بىز ئاستا ـ ئاستا شەھەر دەرۋازىسىغا يېقىنلاشتۇق . شەھەرگە كىرىپلا ھەممەيلەن ئاتتىن چۈشۈپ پىيادە ماڭدى . مەن ئۆزۈمنى چاچـ لىرىم پاخپايغان ، ئۇستۈبشىمنى توپا ـ چاك باسقاندەك سېزەتتىم ، پۇتـ لىرىم تىترەيتتى . ئەمما ، غەيرەت بېرىپ ، ئارايك بىلەن بىللە بازاردىن خۇددى غەلىبە قىلىپ قايتىپ كەلگەن ئېسىلزادىلەردەك غادىيىپ مېڭىپ ئۆتتۇق . بوينىمىزغا گۈلچەمبىرەكلەر ئېسىۋېتىلدى . كوچىلاردا رەڭلىك بايراقلار لەپىلدەيتتى ، ھەممە يەردە زىننەت داۋازلىرى بار ئىدى . بىز توختىغان چاغدا كىشىلەر بىزگە قۇرۇق مېۋە ـ چېۋە ، توقاچلارنى بەردى . لېھ پۇقرالىرى بىزگە خۇددى ئەسكى كىيىملەرنى كىيىپ ئويۇن كۆرسىتىۋاتقان ئىتئېيىققا قارىغاندەك قارىشىپ كەتتى . لېھتىكى ھۆكۈـ مەت قەسىرىگە باشلاش بىلەن تەك ، مەن بۇ سالتىن ۋە جىمجىت « پاـ ناھگاھ » قا « قېچىپ » كىرىۋالدىم .

ئۇ چاغدا لېھتىكى ھۆكۈمەت قەسىرىدە ئادەم ئولتۇرمىغان بولۇپ ،

مەخسۇس بىزگە قالدۇرغانىكەن . يول بويى پاسكىنا ، توپا ـ چاڭ باسقان ئۆتەكلەردە قونۇپ كېلىپ ، ئەمدى بۇنداق كاتتا ، پاكىز قەسىرگە كىرىش بىزگە ئاجايىپ راھەت بىلىنىپ كەتتى . مېھمانخانىغا گۇللۇك يېپ رەختلەردە قاپلانغان ئورۇندۇقلار قويۇلغان ، تاماقخانىدىكى شىرەگە كۈمۈش ۋە ساپالدىن ياسالغان قاچا ـ قۇچىلار تىزىلغانىدى . ھۇجرا ئۆيىمىز ئۇستۇنكى قەۋەتتە بولۇپ ، كارىدور بۇغا مۇڭگۈزى بىلەن بېزەلگەنىدى . بۇ ھال بۇ ئۆيلەرنى ھەقىقىي ئەنگلىيە تۇسىگە ئىگە قىلغانىدى . بالكوندىن قارىسا پەستىكى رەڭگارەڭ گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن گۇللۇك ، ئۇنىڭ نېرىسىدىكى كەڭ كەتكەن كۆركەم دالا كۆزگە چۈشەتتى . دالا زاسكار تاغ تىزمىلىرىغا تۇتىشاتتى . بۇ تاغ تىزمىلىرى بوران چىققاندا خۇددى غەزەپلىنىۋاتقاندەك قارامتۇل تۇسكە كىرەتتى ؛ ھاۋا ئوچۇق ، قۇياش پارلىغان كۈنلەردە ئاقۇش رەڭدە كۆمۈشتەك يالتىرايتتى ؛ شەپەق نۇرىدا بولسا ، پۈتۈن تاغ قىزىل رەڭلىك لىباس كىيەتتى .

تاغ ئارىسىدىكى سەپەر قانچىلىك كۆڭۈللۈك بولسىمۇ ، ئۇنى تۇغەتكەندە ئادەم ئوخشاشلا يېنىكلەپ خۇشاللىق ھېس قىلىدۇ . چۈنكى ، ئىسسىق سۇدا يۇيۇنۇپ پاكىز كىيىملەرنى كىيىش ، راھەت ئورۇندۇقلارغا چۆكۈپ ئولتۇرۇش ياكى يۇمشاق تۆشەكلەردە ئېغىناپ يېتىش ئادەمگە نەقەدەر ھۇزۇر بەخش ئېتىدىغانلىقىنى پەقەت يول ئازابى گۆر ئازابىى دېگەن ئازابنى تارتقان ئادەملەرلا ھەقىقىي يوسۇندا ھېس قىلالايدىكەن . سەھەرلەپ ئورنىدىن تۇرۇش ، ئالدىراپ ـ تېنەپ يولغا چىقىشلارنىڭ بولماسلىقىمۇ كۆڭۈلنى يايرىتىپ راھەتلەندۇرىدىكەن . بىزنىڭ لېھتا بۇ راھەت ـ پاراغەتتىن قانغۇچە ھۇزۇر ئېلىشىمىزغا توپتوغرا ئون كۈن ۋاقتىمىز بار ئىدى .

ئەمما ، بىز يەنە ئالدىراش ۋە جىددىي خىزمەتكە كىرىشىپ كەتتۇق ، چۈنكى تۆت ھەپتىلىك ئاخىرقى سەپىرىمىز ئۇچۇن ھەر تۇرلۇك زۆرۈز ئورۇنلارشتۇرۇشلارنى ئىنچىكىلىك بىلەن ئىشلەشكە توغرا كېلەتتى . بىز نۇرغۇن ئەدىيال ۋە پاختىلىق كىيىملەرنى سېتىۋالدۇق ، ماكچىيىپ كەتكەن قەلەي ساندۇرلارنى تاشلۇېتىپ ، يۇك ـ تاقلارنى

باشقىدىن يېڭى ساندۇقلارغا قاچىلىدۇق . يېمەك ـ ئىچمەكلەرنىمۇ تەكـ شۈردۇق . قەسىر ئەتراپىغا ئارايكتىن ئۆز ماللىرىنى سېتىۋېلىشنى ئۆتۈنـ گـۈچى سودىگەرلەر توشۇپ كەتتى . چاكارلار تىنماي كېلىپ ئۇنى ـ بـۇنى سورايتتى ، زىيارەت قىلغۇچىلارنىڭمۇ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى . ھېلىقى كۈچۈكمىز بولسا ، كىملا كەلسۇن ، پۇتىنى چىشلىۋالاتتى .

قەسىرنىڭ كەينىدە جۇڭگو ئەسكەرلىرىنىڭ (24 چە) ۋەكىللىرى ئۇمىدسىزلىك ئىچىدە چۆرگىلەپ يۈرەتتى . ئۇلار ساربۇقۇل رايونىدىكى توپىلاڭدىن كېيىن لېھقا قېچىپ كېلىۋالغانلار بولۇپ ، بۇلار بىز بىلەن بىللە شىنجاڭغا قايتىش كويىدا ئىدى . بۇ ئەسكەرلەرنىڭ نە پۇلى ، نە قورال ـ يارىغى يوق ، باشقۇرىدىغان ئادەمدىنمۇ ئېغىز ئاچقىلى بولمايتـ تى . ئارايىك ئۇلارغا قولىدىن كېلىشچە ياردەم بېرىش ، ئەمما بىزنىڭ قا ـ تارىمىزدا قەشقەرگە بېرىشقا قەتئىي يول قويماسلىق نىيىتىگە كەلدى .

بىز سەپەر تەييارلىقى بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي ، ۋاقىت چىقىرىپ لېھنى ئايلاندۇق . قەدىمكى زامانىدا لېھ شىزاڭ ، ھىندىستان ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا سۆدىگەرلىرى توپلىنىدىغان جاي ئىدى . بازارغا چىقسىڭىز ، خـىلمۇ خىل ئادەملەر ئارىلىشىپ سودا قىلىۋاتقان قاينىاق مەنزىرىنى كۆـ رەتتىڭىز . شەھەردىكى ئەڭ مۇھىم ئورۇن خان ساربىيى ھېسابلىناتتى ، ئۇ كونا بولغىنى بىلەن ئادەمدە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇراتتى .

بـۇ خـان ساربىيى يىلدا بىرلا قېتىم ، يەنە لاداقنىڭ بۇرۇنقى خان جەمەتى ئەزالىرى لېھقا خاتىرىلەش خاراكتېرىدە زىيارەتكە كەلگەن مەز ـ گـىلدە جانلىنىش پۇرسىتىگە ئىگە بولىدىكەن . زىيارەت مەزگىلىدە ئۇلار خان ساربىيدىكى ھازىر دۆلەت ھۆكۈمەت ئىشانىسى قىلغان ئۆيلەردە تۇرىدىكەن ، ئاندىن ھىندىستان ئارقىلىق سدوكتىكى يۇرتىغا قايتىپ كېتىدىكەن . ھازىر بۇ ئۆيلەرنى توپا بېسىپ كېتىپتۇ . بىز بۇ كونا خان ساربىيدا سابىق خانىشنى كۆردۇق . بىز كەلگەندە ، ئۇ ئۆگزىگە يېقىن بىر كىچىك ھۇجرىدا ئولتۇرغانىكەن . بىز ئۇنىڭ بۇ يەردە ئىكەنلىكىنى زادىلا ئويلىماپتۇق . بىز ئۇنىڭ بىلەن بىرپەس ياتما ئورۇنتۇقتا ئولتۇـ رۇپ ، چاي ئىچكەچ ، تەرجىمان ئارقىلىق سۆزلەشتۇق . تەرجىمان يا ـ

شانغان بىر يەرلىك ئادەم ئىدى . ئوردو تىلىنى ئازراق بىلەتتى . ئۇ لاداقلىقلارنىڭ ئۇزۇن چاپىنى ، قىرلىق مالخاي كىيىۋالغانىدى .

كىيىن ئىگىلىشىمزچە ، بۇ خانىش ناھايىتى دىتى بار ، قەيسەر ، جاسارەتلىك بولۇپ ، ئېرى ۋە پۇتۇن جەمەتىنى پۈتۈنلەي چاڭگىلىغا ئېلىۋالغانىكەن . ئەلۋەتتە ، بىز ئەرزىمەس ئۇششاق ـ چۈششەك ئىشلار ئۈستىدە سۆزلەشتۇق . ناھايىتى ئەدەب بىلەن قورۇنۇش ئىچىدە قىلىنغان پاراڭلاردىن ئۇنىڭ ئەھۋالىنى كۆپرەك چۈشىنىشىمىز مۇمكىن ئەمەس ئىدى . ئەمما ، ئۇنىڭ بېشىدىكى يېشىل ياقۇت قويۇلغان باش كىيىمى ئۇنى ئىنتايىن سالاپەتلىك كۆرسەتتى . بويى ئېگىز بولمىسمۇ ، لېكىن چىرايى سۈرلۈك ئىدى . ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا ، لاداق ئاياللىرى ناھايىتى ئىشچان ، مۇستەقىللىققا باي كېلىدىكەن . ئۇلار باشقىلارنىڭ بۇ يەرنىڭ ئاياللىرىنىڭ روپاشلىق تۇزۇمى ۋە ئىسلام دۆلەتلىرى ھەرەملىرىدەك قاملاشمىغان ئىشلار ھەققىدە سۆزلەشلىرىگە زادى تاقەت قىلىپ تۇرالمەيدىكەن . ئۇلارنىڭ ئۆز ئالدىغا مال ـ مۈلكى بار ئىكەن . بىز بۇ يەردە بىر ئايالنىڭ كۆپ ئەرلىك بولۇشى تۇزۇمى ھېلىمۇ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى ئاڭلىدۇق ، شەك ـ شۈبھىسىزكى ، ئىش ئاياللارغا تېخىمۇ پايدىلىق بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ئورنىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملىگەنىدى .

ئوبدان تەربىيە كۆرگەن ، خېلى سالاپەتلىك بىرقانچە لاداقلىق بىزنى چاقىرىۋالدى . بىز پاكار شىرە يېنىدا ، كۆرپىلەردە ئولتۇرۇپ نۇرغۇن نەرسە يېدۇق ، تىبەتلىكلەرنىڭ چېيىنى ئىچتۇق . تىبەتلىكلەر چاينى خونچىدىكى پىيالىگە سېلىپ دەملەيدىكەن . پىيالىنىڭ ئاغزىغا كۈمۈش ياكى باشقا مېتاللاردىن قىلىنغان ئېغىز يېپىلىدىكەن . ماڭا شورپىدەك بىلىنىدىغان چاي پەقەت ياقمىدى ، شۇڭا ئاندا ـ مۇندا بىر ئوتلاپ قويدۇم . لېكىن ، بۇنىڭ چاينى كۆپرەك ئىچكۈڭىز بارلىقىنى ئېيتىپادىلەيدىغانلىقى ، ئۇنداق بولمىسا ، چاينى قويماي ئىچۈۋېتىپ ، ئاغزىنى يېپىپ قويۇشىڭىز لازىملىقىنى بايقىدىم . بىز بىر ئايالنىڭ ئۆيىگە يوقلاپ باردۇق . ئۇ ماڭا ئاشخانىسىنى كۆرسەتتى . ئۇ ئاشخانىسى بىلەن پەخىرلىنىشكە تامامەن ھەقلىق ئىكەن . ئىشكاپتىكى مىس قازان ۋالىلداپ

تـۇراتتى ؛ مس قازان ناھيتى يوغان ، ئەمما يېنىك ئىدى . قازاننىڭ ئىچى ـ تېشى ۋە ئەتراپى شۇنچىلىك پاكىز ئىدىكى ، زەررىچە مەينەتچىلىك تاپقىلى بولمايتتى . تۇلۇم كۆرۈك ئوتنى يالقۇنجىتىۋەتكەنىدى . بۇ ئاشخانىدا تىبەتچە چاي دەملىنىدىغان سوغىلارنى تۇنجى قېتىم كۆردۇم .

بىز ۋاقتىنچە تۇرغان بۇ چوڭ قەسىر ، مېھماندوست لېھ خەلقى ، ئاجايىپ قاياناق ۋە ئاۋات شەھەرنىڭ جەلپ قىلىش كۈچى بىزنى داۋاملىق تۇرۇشقا مايىل قىلاتتى . ئەمما ، ھاۋا سوۋۇپ كېتىۋاتاتتى ، تەييارلىقلىرىمىزمۇ پۈتۈپ قالغانىدى . شۇڭا ، بىز 20 ـ سېنتەبىر يولغا چىقىشنى بېكىتتۇق .

ئىككىنچى باب

« باش ئاغرىتىدىغان تاغ »

ئارايىك 19 ـ سېنتەبىر دېھلىدىن كەلگەن بىر تېلېگراممۇ تاپشۇرۇۋالدى . تېلېگراممىدا بىزگە : « دوكىلاتلاردىن قارىغاندا ، قاراقۇرۇم يولىدا (باندىت) لار بار ئىكەن ، ئۇلار بىر سودا كارۋىنىنىڭ يۈك ۋە ئات ـ ئۇلاغلىرىنى قويماي بۇلاپ كېتىپتۇ » دەپ ئۇقتۇرۇلغانىدى . دېمەك ، دېھلى تەرەپ بىزنىڭ كەينىمىزگە قايتىپ گىلگىت يولى بىلەن قەشقەرگە بېرىشىمىزنى ئۈمىد قىلاتتى . بۇ تۈيۇقسىز خەۋەرگە پەرۋا قىلماسلىق ، ئىرەنشىمەسلىك پوزىتسىيىدە بولساق بولمايتتى . لېكىن ، قىلىدىغان ئىشلار ناھايىتى كۆپ بولۇپ ، بارلىق ئىش ئېغىرلىقى بىلەن ئارايكىنى باستى .

بىزنىڭ ئارىمىزدا قەشقەر باش كونسۇلخانىسىنىڭ يېڭى تەيىنلەنگەن خىزمەتكارلار باشلىقى رېھقاتۇللاخان ئەپەندى ، دوختۇر ئارون موزېس ، دوريگەر مۇھەممەد شاھ ۋە ئۇنىڭ خوتۇنى ، ئىككى بوۋاق بالىسى ۋە ئىككى خىزمەتكارىمىز بار ئىدى . بىر ئۈيغۇر سودىگەر بىلەن بىزنى قاراقۇرۇم ئېغىزى ئارقىلىق قەشقەرگە ئاپىرىپ قويىدىغانغا توختاملىشىپ بولغانىدۇق . ئۇ ناھايىتى يۇقىرى باھا ئېيتقان ، بىز بۇ پۇلنىڭ يېرىمىنى بېرىپ بولغانىدۇق . ئەگەر دېھلىغا قايتىمىز دېسەك ، بۇ پۇلنى زىيان تارتاتۇق . گىلگىت يولىنىڭ بىخەتەر ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ خۇشال بولغان بولساقمۇ ، لېكىن بۇ يولدىن مېڭىش بىز ئۈچۈن ، يەنە ئۈچ ھەپتە غەرب بىلەن تاغ ـ داۋانلار ئېشىپ گىلگىتكە بېرىشتىن دېرەك بېرەتتى . بۇنداق بولغاندا ، يەنە نۇرغۇن چىقىم تارتىشتىن باشقا ، ئۇ يەرگە بېرىشنى خالايدىغان كارۋان تېپىشمۇ تەس ئىدى . ھاۋا سوۋۇپ كېتىۋاتقاچقا ،

بىز ماڭىدىغان تاغ ، ئېغىزلىرىدىكى قارلار قېلىنلاپ كەتكەنىدى . بىز يەنە ھىندىستانغا قايتىش ئۈچۈن قەشقەردىن يولغا چىققان دوختۇرنىڭ تەقدىرىنى ئويلىشىشىمىز كېرەك ئىدى . ئۇ دوختۇر بالا ـ چاقىسىنى ئېلىپ يولغا چىققان بولۇپ ، مۇشۇ بىر نەچچە كۈن ئىچىدە لېھقا يېتىپ كېلەتتى . ۋاھاۋالەنكى ، ئەگەر ئۇلار يولدا « باندىت » لارغا ئوچراپ قالغان بولسا ، ئۇلارغا ياردەم قىلمىساق بولمايتتى . يولغا چىقىمىز دەپ تۇرغاندا ، ئۇشتۇمتوت كەلگەن بۇ پالالەتچىلىكنىڭ راستلىقىغا ئادەمنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى . مەن ، بالا ـ قازا بىزگە ئەمەس باشقىلارغا كېلىدۇ ، دېگەندەك غالىتە ئويلاردا بولدۇم . « باندىت » لارنىڭ نېمىلەرنى قىلىدىغانلىقى ، ئۇلارنىڭ بۇلاڭچىلىقى بىزنىڭ بېشىمىزغا كېلىدىغانلىقىنى زادىلا ئەقىلىمغا سىغدۇرالمىدىم . لېكىن ، شۇنىسى ئېنىقكى ، بىز يات بىر جايغا كېتىۋاتقانلىقىمىز ئۈچۈن ، قارىسىغا ئىش قىلساق ، تەۋەككۈل قىلىپ مېڭىۋەرسەك بولمايتتى .

ئارىمىزدا ئايالار ، بالىلار بار ئىدى . يوللاردا زامانىۋى قاتناش قوراللىرى ، ئوزۇق ـ تۈلۈك ، ياتىدىغان جاي ، يېقىلغۇلارمۇ يوق ئىدى . بۇنداق ئەھۋالدا ، جان تىكىپ قاراقۇرۇم ئېغىزىدىن ئۆتىمىز دېسەك ، ھايات قېلىشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى . ناۋادا « باندىت » لار ئاتلىرىمىزنى بۇلاپ كەتسىلا ، بىزنىڭ تۇغەشكىنىمىز شۇ ئىدى ؛ چۈنكى « باندىت » لار ئەگەر قولغا چىققۇدەك نەرسە تاپالمىسا ، بىز مىنگەن ۋە يۈك ـ تاق ئارتقان ئاتلىرىمىزنى بۇلاپ كېتەتتى .

بىز بۇ مەسىلىنى يېغىن ئېچىپ ئۇچ كۈن مۇزاكىرە قىلدۇق ، چۈنكى ئالدىمىزدىكى يول ئەھۋالىنى پەقەتلا بىلمىگەنلىكىمىز ئۈچۈن ، ھەممىمىزلا بەك تىت ـ تىت بولدۇق . ئۇ بۇلاڭچىلار سارىقۇلدا يۇز بەرگەن توپىلاڭ بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇشى مۇمكىن ، دېگەن قىياسلارنى قىلدۇق ؛ بەزىلەر ، ئۇلار شۇ رايوننىڭ كەسپىي باندىتلىرى بولۇشى مۇمكىن ، شۇڭا ئۇلار مەخسۇسلا سودا يوللىرىدا ئولجا كۈتۈپ يېتىپ ، پۇرسەت تاپسىلا قول سالىدۇ ، دەپ قارىدى . بىز خەرىتىنى ئېچىپ ، خەتەرلىك جايلاردىن ئەگىپ ئۆتۈش ئۈچۈن ، ئادەم يوق ، كىشىلەرمۇ

ناھايىتى ئاز بىلىدىغان يوللاردىن مېڭىشنى ئويلاشتۇق . سىرىنەگەرگە قايتىپ بېرىش ئىمكانىيىتىنىمۇ ئىنچىكە مۇھاكىمە قىلدۇق . شۇنىڭدەك بىز بىلەن توختاملاشقان ئۇيغۇر سودىگەردىن ئوبدان سۈرۈشتۈرۈشنى ، ئۇنىڭ بۇ مەسىلىگە قانداق قارايدىغانلىقىنى بىلىپ بېقىشنى توغرا تاپتۇق . بىز ئۇنىڭ دېھلىدىن تېلېگراما ئارقىلىق بىزگە ئۇقتۇرغان ئەھۋالغا پەرۋاسىز قارىشىدىن ناھايىتى ئەجەبلەندۇق . ئۇ بىزنىڭ بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىنىشىمىزغىلا ئەمەس ، ئۆزىنىڭ ناھايىتى پۇللۇق كارۋىنىنىڭ بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىنىش خەۋپىگىمۇ تەۋەككۈل قىلىشنى خالايدىغاندەك قىلاتتى . ئۇ بىزگە ، ئەگەر سىلەر بۇ يولدا ھەر قانداق بىر ئاۋارىچىلىككە يولۇقساڭلار ، مېنىڭ خاتا ھۆكۈم قىلغانلىقىم ئىسپاتلىنىدۇ ـ دە ، مەن سىلەرگە كاللامنى كېسىپ بېرىمەن ، دېدى . ئۇنىڭ بۇ ۋەدىسى قۇرۇق گەپ ئىدى ، لېكىن ئۇنىڭ ئۈمىدۋار روھى بىزگە تەسىر قىلدى . بىز كاپىتان بىنس (قەشقەردىن ھىندىستانغا قايتىۋاتقان ھېلىقى دوختۇر) تىن ئەندىشە قىلىپ ، كەينىمىزگە قايتىشقا ئارىسالدا بولۇپ تۇرۇۋاتقانلىقىمىز ئۈچۈن ، ئاخىر ئالدىمىزغا مېڭىپ ئاۋۇال پانامسكا (بەش كۈنلۈك يول) بېرىش ، ئاندىن ئەگەر لاداق رايونىنىڭ بۇ ئەڭ ئاخىرقى پېزىسىدىمۇ دوختۇر بىنس ۋە ئۇنىڭ كارۋىنىنى ئۇچرىتالمىساق ، ئارايىك بىر نەچچە ئادەمنى تاللاپ داۋاملىق ئىلگىرىلەپ ، يوللارنى رازۋېدكا قىلىش قارارىغا كەلدۇق .

شۇنداق قىلىپ بىز غەم ـ ئەندىشە ئىچىدە يولغا چىقتۇق .

سەپىرىمىزنىڭ بېشىدىلا بىزنى پالاكەت باستى . ئارايىك بىلەن مەن چۈشتىلا يولغا چىقىپ ، يول ئۈستىدە توختاپ چۈشلۈك تاماق يېدۇق . چۈشتىن كېيىن سائەت ئۈچتىمۇ كارۋاننىڭ قارىسى كۆرۈنمىدى ، ئارايىكنىڭ ئاچچىقى تازا كەلدى ـ دە ، ئات چاپتۇرۇپ لېھقا باردى . كىم بىلسۇن ، ئۇ بارغاندا كارۋانچىلار غېمىدە يوق لاغايلاپ يۈرگەنىكەن . ئارايىك ئاچچىقىدا ئۇلاردىن جەريمانە ئالغاندىن كېيىن ، ئۇلار ھولۇقۇپ ھەرىكەتكە كەپتۇ . بولۇپمۇ ئۇلار ئارايىكنىڭ ئۆزلىرىدىن ئالغان جەريمانىنىڭ بىر قىسمىنى ئەتراپتا قورقۇپ قاراپ تۇرغان بالىلارغا

بۆلۈپ بەرگىنىنى كۆرۈپ تازا چۆچۈپتۇ .

كارۋان بەك كېچىكىپ يولغا چىققانلىقتىن ، بىز بىرىنچى چوڭ تاغ ئېغىزىدىن ئۆتۈپلا تاغ باغرىدا قونۇشقا مەجبۇر بولدۇق . كېچە سوغۇق ، قاپقاراڭغۇ ، ھەممە ئىش مالمان بولۇپ كەتكەچكە ، كەيپىمىز قىرىق گەز ئۇچقانىدى . گېيالگېن تاماققا ئوت يېقىش بىلەن تەڭ كارۋانچىلار يۈكلەرنى ئۇدۇل كەلگەن يەرلەرگىلا چۈشۈرۈپ ، ئاتلارغىمۇ قارىماي ئوتنىڭ چۆرىسىگە ئولاشتى . ئۇلار بىلەن ھەمسەپەر بولغان بىرىنچى كۈندىلا ، ئىشلارنىڭ بۇ دەرىجىدە باشلىنىشىنى خىيالىمىزغا كەلتۈرمىگەنىدۇق .

ئەتىسى ، دېگىز يۈزىدىن 17 مىڭ 500 ئىنگلىز مىلى ئېگىز كاردون تاغ ئېغىزىدىن ئۆتتۇق . يول ئۇزۇن ، تار ، ئەمما ئېنىق پەرق ئەتكىلى بولاتتى . داۋانغا چىققۇچە ئېگىزلىك تۆپەيلى مەن بەك قىينالدىم . ھەر بىر قەدەمنى بەكمۇ كۆچەپ ئالاتتىم . قورققىنىمدىن ئاتقىمۇ مىنمىدىم . داۋانغا چىقىپ بولغاندىن كېيىن ، چۈشىدىغان چاغدا ، ئەھۋال تېخىمۇ يامان بولدى ، باشلىرىم قاتتىق ئاغرىپ چىدىيالماي قالدىم . يول تاش ۋە مۇزلار بىلەن قاپلانغان ، تەك يانباغرى بولۇپ ، ئېنىق بىر يولمۇ يوق ئىدى . ئاتلار تېيىلىپ ، يىقىلىپ قېلىۋاتاتتى ، كارۋانچىلار ئۇلارنى قامچىلاپ ، تېپىپ تۇرغۇزاتتى . ساندۇق ۋە باشقا نەرسىلەر پەسكە دومىلاپ چۈشۈۋاتاتتى . مانا شۇ چاغدا بىز مۇھەممەد قۇربانىنىڭ ①كارۋانچىلارنى كۆپرەك ئالمىغانلىقىنى ، شۇڭا ئۇلارنىڭ ئاتلارنى باشقۇرۇشقا يېتىشەلمەي قالغانلىقىنى ھېس قىلدۇق ، پۈتۈن كارۋان كونترول‌لۇقنى يوقاتقانىدى .

بۇ مالىماتاڭچىلىقتا دوربىگەرنىڭ خوتۇنى قىينالدى . ئۇ ياش مۇسۇلمان چوكان بولۇپ ، ھىندىستان ئاياللىرى كىيىدىغان خۇددى چىدىرغا ئوخشايدىغان يوغان ، كېلەڭسىز كىيىمگە چىڭ ئورىنىۋالغانىدى . سىرتتىكى نەرسىلەرنى كېچىككىنە چۈمپەردە ئارقىلىقلا كۆرەتتى . قۇچىقىدا بوۋاق ، ئۆزى ئاغرىق بولغاچقا ، جالاقلاپ تىترەپلا تۇراتتى .

① بۇ ھېلىقى ئۇمىدۋار ئۇيغۇر سودىگەرنىڭ ئىسمى .

ئەتراپتىكى ئىشلارغا نەزەر كۆزىنى سالمايتتى ، قانچىلىك رىيازەت چېكىۋاتقانلىقىنى ھەم سەزمەيتتى . بۇنداق سەپەرگە ماسلىشالمىغان بىلەن ناھايىتى غەيرەت قىلىپ مېڭىۋاتاتتى . ئۇ ، مەن ناھايىتى خەتەرلىك ، دەپ قارىغان جايلاردىنمۇ ئاتلىق ئۆتۈپ كەتتى . بىر قېتىم ئۇ مىنگەن ئات يىقىلىپ كېتىپ ، ئۇنى قۇچىقىدىكى بوۋاق بىلەن يەرگە تاشلىۋەتتى . مەن يول بويى ئۇنىڭغا يارىدەم قىلىشنى ئويلىدىمىغۇ ، ئۇ پاشتۇ تىلىنلا[1] بىلگەچكە ئامال قىلالمىدىم . قارىغاندا ئۇنىڭ سەزگۈلىرى گاللاشقان ، ئۆزىنى تەقدىرگە تاپشۇرغاندەك قىلاتتى .

كاردون تاغ ئېغىزىدىن ئۆتۈپ ، پانامسكا بارغۇچە يول خېلى ئوبدان ئىدى . ئەمما ، ئاتلىق شايئوق دەريا سىدىن ئۆتكۈچە تازا قورقىتۇم . دەريا ناھايىتى كەڭ ، سۇ شاۋقۇنلاپ تېز ئاقاتتى ، پاكاراق ئاتلارنى ئېقىتىپ كېتىدىغاندەك كۆرىنەتتى .

بىز ھەر كۈنى دوختۇر بىنىس ۋە ئۇنىڭ كارۋىنى بىلەن ئۇچرىشىش ئۈمىدىدە يولىارغا نەزەر سالاتتۇق ، شۇنىڭدەك كاللىمىزدا ئۇلارنىڭ پاجىئەلىك يوسۇندا بۇلاڭچىلىققا ئۇچرىغان ياكى بىرەر بالا ـ قازاغا يولۇققان كۆرۈنۈشى پەيدا بولاتتى . ئالدىمىزغا ماڭغانسېرى بۇ كۆرۈنۈشلەر ئېنىق تۇس ئېلىپ ، ئەھۋال بارغانسېرى ئېغىرلىشاتتى . ئەمما ، بىز كۆتۈلمىگەندە ئۇلار بىلەن پانامسكىدا ئۇچراشتۇق ! بىز بۇ يېزىدىكى بىر مېيۋىلىك باغدا ئولتۇرۇۋېتىپ ، ئۇلار بىلەن ناھايىتى ئۇزۇن ۋاقىت ئەھۋاللاشتۇق . دوختۇر بىنىس بىزگە مۇنۇلارنى ئېيتىپ بەردى : ئۇلار قەشقەردىن يولغا چىققاندا ، يولدا « باندىت » لار بارلىقى ھەققىدىكى خەۋەرنى پەقەتلا ئاڭلىمىغانىكەن ، بىر كۈنى چۈشتىن ئاۋۋال ، ئۇلار ئاتلىق كېتىۋاتقانىكەن ، توساتتىن ئەتراپىدىن ۋىژىلداپ ئوقلار ئۇچۇپتۇ . ئۇلار دەرھال ئاتتىن چۈشۈپ يەرگە يېتىۋاپتۇ . كېيىن بىر قىيانىڭ كەينىگە ئۆتۈۋېلىپ ، ئاق قولياغلىقىنى پۇلاڭلىتىپتۇ . ئۇلارغا ئوق چىقارغانلار

---

① ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مىللەت پاشتۇلارنىڭ تىلى ، پاشتۇلار ئاساسەن ئافغانستانىنىڭ غەربىي ۋە ھازىرقى پاكىستانىنىڭ شەرقىدە ئولتۇراقلاشقان بولغاچقا ، ئۇ شۇ يەرلەردە قوللىنىلغان تىللارنىڭ بىرى ئىدى .

باندىتلار ئەمەس ، شۇ ئەتراپىنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاشقا ئەۋەتىلگەن جۇڭگو ئەسكەرلىرى ئىكەن . ئۇلار جىددىيلىشىپ قارىغا ئالمايلا ئاتقاچقا ، يەنە كېلىپ ئېتىش ماھارىتىمۇ ئۇستۇن بولمىغاچقا ، ھېچقانداق زىيان ـ زەخمەت كۆرۈلمەپتۇ . كېيىن ئۇلار دوختۇر ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرىدىن كەچۈرۈم سوراپ ، ئۇلارنى ئۆتكۈزۈۋېتىپتۇ .

بىنىس دوختۇر ئېرىم بىلەن سۆزلىشىش جەريانىدا ، بىزنىڭ سەپەر ئۇستىدە ئۇچراش ئېھتىماللىقى بولغان مەسىلىلەرنى ئىنچىكىلەپ مۇزاكىرىلەشتى . ئارقىدىن بىز بىرقانچە قېتىم يىغىن ئاچتۇق ، كەيپىيات تېخىمۇ كەسكىن ۋە جىددىي بولدى . بىنسىنىڭ 12 ياشلىق ئوغلىمۇ يىغىنغا قاتنىشىپ ئارايىك ، بىنس بىلەن ساقاللىق ، تەلەتى يامان كارۋانچىلار ئوتتۇرىسىدا تەرجىمانلىق قىلدى ، ئۇ ئۇيغۇرچىنى ناھايىتى راۋان سۆزلەيتتى ، كاللىسىمۇ ئۆتكۈر ، زېرەك ئىدى . ئۇ تەرجىمانلىق ۋەزىپىسىنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلدى .

بىز ھازىر ، گەرچە باندىتلار بۇ يولدىكى جۇڭگو ئەسكەرلىرىنى تارمار قىلغان ، ئىككى ئەسكەرنى ئۆلتۈرگەن بولسىمۇ ، ئۇ ئەتراپتا جۇڭگو ئەسكەرلىرىنىڭ بارلىقىنى بىلدۇق . شۇنداقلا يەنە بىر خەۋەردە جۇڭگو تەرەپنىڭ تېخىمۇ جەڭگىۋار بىر قوشۇننى ئەۋەتكەنلىكىمۇ ئىسپاتلاندى . كۆڭۈلنى تەسكىن تاپتۇرىدىغان بۇ خەۋەرلەرنى ئاڭلاپ ، كارىدون تاغ ئېغىزىدىن ئۆتكۈچە چەككەن رىيازەتلىرىمىز گويا يېڭىلا بولۇپ ئۆتكەندەك زاھىر بولدى ـ دە ، ئالدىمىزغا قاراپ مېڭىۋېرىش قارارىغا كەلدۇق .

پانامىكتا بىر كۈن ئارتۇق تۇرۇپ ، يېقىن ئەتراپتىكى بىر قانچە ئارشاڭنى كۆرۈپ چىقتۇق . بىر ئارشاڭنىڭ ئۇستىدە ئىككىگە ئايرىلغان بىر ئۆي بار ئىكەن . شۇ يەردە بىز يۇيۇنمۇالدۇق . دوختۇر بىنسمۇ بىر ئايدىن بېرى يۇيۇنمىغانىكەن ، ئۇلارمۇ يۇيۇنۇپ راھەتلەندى .

ئىككى كارۋان ئۇچرىشىپ ، ئىككى كۈن ئارامخۇدا دەم ئالغاندىن كېيىن ، قارىمۇ قارشى يۆنىلىشكە قاراپ يولغا چىقتۇق ، جاپالىق ۋە ئۇزۇن سەپىرىمىزنى باشلىۋەتتۇق . كارۋىنىمىزغا ھەر خىل ئادەم بولۇپ بىر

مۇنچە ئادەم قوشۇلدى . لېكىن ، قوشۇلغانلارنىڭ ھەممىسلا ئەنگلىيە كونسۇلى ئارايكىنىڭ ھمايىسىگە ئىگە بولۇش ئارزۇسىدا ئىدى . ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيتتى . ئۇ قاچاق جۇڭگو ئەسكەرلىرىگە بىز بىلەن ماڭمايسىلەر ، دەپ بۇيرۇق قىلغان بولسىمۇ ، بىر ئىككىسى يەنىلا بىللە ماڭدى . شۇنداق قىلىپ بىزنىڭ كارۋىنىمىزدا بىر قاتار تۆگىلەر بار بولدى ، ئالدىدا بىر ئېشەك يول باشلاپ ماڭاتتى ، قاراشقا ناھايىتى ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى . كارۋىنىمىزدا يەنە ئۇچ ئېشەك ، بىر ئاق رەڭلىك قېچىر بار ئىدى . تولىمۇ كۆلكىلىك كۆرۈنەتتى . بۇ جانىۋارلارنى غەمكىن چىراي بىر ئوغۇل بالا تىللاپ ، قامچىلاپ ھەيدەپ ماڭاتتى . 600 ئىنگلىز مىلى يولىنى بېسىپ بولغۇچە ، بۇ بالا جانىۋارلارنى تىللايدىغان بىرخىل سۆزنى تەكرارلاپلا ماڭدى ، ئاغزىمۇ زادىلا بېسىلمىدى .

بىزگە ھەمراھ بولۇپ ماڭغان ياكى كەينىمىزدىن كېلىۋاتقانلاردىن باشقا ، چېگرا تەرەپتىن كېلىۋاتقانلارنى پات - پات ئۇچرىتىپ تۇردۇق . بۇ ، يوللارنىڭ توسالغۇسىز ، راۋان ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدىغان خۇشاللىنارلىق ئەھۋال ئىدى . دېمەك ، ئۇ باندىتلار پەيدا بولغان چاغدىكىگە ئوخشاشلا ، تۈيۇقسىز غايىب بولغانىدى . ئۇچرىغان كارۋانلار ئۆزلىرىنىڭ ھېچقانداق پېشكەللىككە ئۇچرىمىغانلىقىنى ئېيتتى . بۇ كىشىلەر يوغان ، كېلەڭسىز تېرە جۇۋا ، ئۇزۇن قونچىلىق ئۆتۈك ، خىلمۇ خىل ۋە غەلىتە شەكىلدىكى قۇلاقچىلارنى كىيىۋالغان بولۇپ ، تەلەتى قورقۇنچلۇق بولمىسىمۇ ، ناھايىتى مۇلايىم ۋە دوستانە ئىدى . بىر قېتىم بىر كارۋاندىكىلەر بىزنى غىزاغا تەكلىپ قىلدى . قازاندا يېگىلا سويۇپ ، چوڭ - چوڭ پارچە قىلىنغان قوي گۆشى شورپىسى پۇرۇقلاپ قاينىاپ تۇراتتى . بىز بارغاندا ئۇلار يەرگە پالاس ۋە تېرىلەرنى سالدى . بىز تارتىنماستىن بىمالال ، تويغۇچە غىزالاندۇق . بۇ يەردە تۇنجى قېتىم شىكەرمۇ ، سۈتمۇ قوشۇلمىغان سېرىقمايمۇ يوق كۆك چاي ئىچتۇق . بۇ چاي تېبەتچە چايدىن كۆپ تەملىك ئىكەن .

بىز سەپىرىمىزدىكى ئىككىنچى ، شۇنداقلا ئەڭ جاپالىق بىر تاغ

ئېغىزىدىن ئۆتۈۋاتقاندا ، ھاۋا بىردىنلا سوۋۇپ كەتتى . شۇئان ئېلىۋالغان قېلىن كىيىملىرىمىزنى كىيىۋالدۇق ۋە كېيىنكى ئۈچ ھەپتە ئىچىدە ئۇچىمىزدىن ئايرىلمىدۇق . ئاخشىمى ئۆتۈكىمىزنى سېلىپلا ماموق خالتىغا كىرىۋالاتتۇق ، ئارايكىنىڭ جۇمۇلاڭىما چوققىسىغا چىققاندا ئىشلەتكەن بۇ ئۇخلاش خالتىسىغا پەقەت ئىككىمىزلا پاتاتتۇق . دوختۇر بىنىس تېخى يۇمشاق ، ئۇزۇن قونچىلىق پىما بىلەنلا ياتقانىكەن . سوغۇقتا تۇرمۇشمۇ ئاددىيلىشىپ كېتىدىكەن ، يەنى پۇت ـ قوللارنى يۇيۇپ ، چىش چوتكىلاش ، كىيىم ـ كېچەك سېلىپ ياتىدىغان ئىش بولمايدىكەن . ئىككى خىزمەتكارىمىز ئاخشىمى ياتقۇچە بارلىق تەييارلىقلارنى تەخ قىلىپ قويۇياتتى . بىزمۇ ئورنىمىزغا ئىسسىققىنا كىرىش ئۆچۈن ، خىزمەتكارلارنىڭ نەرسە ـ كېرەكلەرنى ئاتتىن چۈشۈرۈش ، چېدىر تىكىش ، سۇ ئەكىلىش قاتارلىقلارغا قاتناشاتتۇق ، بۇنىڭدىن كارۋاندىكىلەر ھەيران بولاتتى . ئۇخلاش خالتىسى ئەڭ راھەت جاي بولغاچقا ، بىز تاماقنى يەپلا ئۇنىڭغا كىرىپ ياتاتتۇق . چېدىرنىڭ ئىچى بەك كىچىك بولغاچقا ، نەپەس ئالالماي قالاتتۇق ، ئۇخلاپلا جىمى بىئارامچىلىقتىن قۇتۇلۇشقا ئالدىرايتتۇق .

ساسىر تاغ ئېغىزى دېگىز يۈزىدىن 17 مىڭ 480 ئىنگلىز مىلى ئېگىز بولۇپ ، ھاۋاسى تولىمۇ ئۆزگىرىشچان ئىدى . ئەمما ، ئۇ بىزگە بەكمۇ رەھىم ـ شەپقەت قىلدى . بىز تاغ ئېغىزىدىن ئۆتكۈچە شامال چىقمىدى . ئاتلار يۇمىلاق تاشلارغا دەسسەپ بەكمۇ قىينىلىپ كۈچەپ ، تاغ ئېغىزىغا ئۆرلەپ ماڭاتتى . تاغ ئېغىزى ئۇستىدىكى داۋان مۇزلۇق بولۇپ ، ھېلىمۇ ياخشى ئاتلارغا ھېچ ئىش بولمىدى . بۇ يەردە سۆگەك ۋە ئۇلاغلارنىڭ تاپلىرى كۆزگە چىلىقىپلا تۇراتتى . قاقاس ، ئادەم ئايىغى كەمىدىن ـ كەم يېتىدىغان بۇ يولدا ئۇلاغلار ھەممىدىن بەك جاپا تارتاتتى . چۈنكى ، يېقىلغۇ ، يېمەكلىك ، يەم ـ خەشەكلەرنىڭ ھەممىسى ئۇلاغلارغا ئارتىلىدىغان بولغاچقا ، سودىگەرلەر قىممەت باھالىق نەرسىلەرنى كۆپرەك ئېلىپ مېڭىشنىلا كۆزلەپ ، يەم ـ خەشەكنى كۆپ ئالمايتتى . نەتىجىدە ئاچلىق ، ھارغىنلىق ۋە قاتتىق سوغۇق ئاتلارنىڭ كۆپلەپ ئۆلۈپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىراتتى . شۇڭا ، بىز يول بويى ،

هەتتا تۇزلەڭلىكلەردىمۇ تاپلارنى پات ـ پات ئۇچراتتۇق . بىز مەيلى نە-گـىلا بارمايلى ، ماڭىدىغان يولىمىزنى ئېنىقلىيالماي قالغان چاغلاردا ، ھا-مان ئادەمنى شۇركۇندۇرىدىغان تاپلار يول بەلگىسى بولاتتى .

ساسىر تاغ ئېغىزىدىكى داۋاندىن ئۆتكۈچە ئاتلىرىمىزنىڭ بىر قـىسمى ئاقساپ قالدى ، بىر قىسمى ھېلىلا بولالماي يېقىلىپ قالدىغاندەك شۇنچىلىك روھسىز بولۇپ كەتتى . لېكىن ، بۇنىڭغا بىزنىڭمۇ ئامالىمىز يوق ئىدى . كارۋانچىلار بەكمۇ رەھىمسىز بولۇپ ، ئاتلارنى ئۇلار قانتىق ئۇرۇش ، تېپىش بىلەنلا داۋالايتتى ، پەقەت بولالماي ، ماڭالماي ياكى قو-پالماي قالغان ئاتلارنى تاشلاپ كېتىۋېرەتتى . ئۇلار ئارايىك بىلەن مېنىڭ جېنى تۇمشۇقۇمغا كېلىپ قالغان ئاتلارنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىشقا تىرىشقانلى-قىمىزنى قامىلاشمىغان ئىش ، دەپ قارىدى . مەن ئۇلاغ بېقىش ۋە ئاسراشنى بىلمىسەممۇ ، بۇلارنىڭ قىلىقى ماڭا بىر خىل زۆرۈرىيىتى يوقلا بىر رەھىمسىزلىك ، ئۇچىغا چىققان ئەخمەقلىقتەك بىلىندى . بىر كۈنلۈك ئۇزۇن سەپەردىن كېيىن ، ئاتلارنى سۇمۇ ، يەممۇ بەرمەي بىرىنىڭ بې-شىنى يەنە بىرىنىڭ قۇيرۇقىغا قىلىپ باغلاپ قويساتتى ياكى بولمىسا ، كې-يىن بىز شىنجاڭدا كۆپ كۆرگەنگە ئوخشاش ، دەرەخلەرگە ياكى يا-غاچلارغا بېشىنى ئېگىز قىلىپ مەھكەم باغلاپ قويساتتى . بىز بۇ ئىشقا نارازىلىق بىلدۈرسەك ، ئۇلار مۇشۇنداق قىلساق ، ئاتنى ئاغرىپ قېلىشتىن ساقلاپ قالالايمىز ، دەپ جاۋاب بېرەتتى . بىز قانچىلىك گەپ قىلمايلى ، بۇ ئىشنى زادىلا ئۆزگەرتەلمىدۇق .

كارۋىنىمىز جەمجىت ، ئادەمىزاتسىز كائىنات قوينىدا ئاستا يۈر-مەكتە ئىدى . بىر كۈنى گېياھمۇ يوق چۆللۈك ، قار قاپلىغان تاغ چوق-قىسىدىن ئۆتتۇق . ئۇپۇق سىزىقىدا چاقنىغان نۇردا تاغنىڭ سايىسى نا-ھايىتى ئېنىق كۆرۈنەتتى . كېيىنرەك قۇرۇپ كەتكەن دەريادىن ئۆتتۇق . دەريانىڭ ئىچى تاشلىق بولۇپ ، مېڭىش قىيىن ئىدى ؛ ئەتىسى يىلان باغرى تار چىغىر يولدا تىك قىيا بويلاپ ماڭدۇق . بەزىدە چىغىر يول بىلەن ئىككى تەرىپىدە غەلىتە قىيا ۋە تاشلار قاپلانغان تار سايلىقتىن ئۆتتۇق . تار سايلىققا كۈن نۇرى چۈشمەيتتى ، گۈلدۈرمامىدەك قاتتىق

ئاۋاز چىقىرىپ بىر ئېقىن ئاقاتتى.

بىر بۆلەك يولنى توپتوغرا ئالتە كۈن مېڭىپ تۈگەتتۇق. بۇ ئالتە كۈندە بىر دەريانى بويلاپ، ھېلى ئۇ قاشقا، ھېلى بۇ قاشقا ئۆتۈپ ماڭدۇق. شۇ تەرزدە بىرىنچى كۈنىلا 30 نەچچە قېتىم سۇ كەچتۇق. بىپايان تاقىر چۆللۈكلەر، ئۇ چەت ـ بۇ چېتىگە كۆز يەتمەيدىغان قۇرۇق سايلار، تاشلىقلار، شېغىللار، قار ـ مۇزلاردا ماڭدۇق. ئەتراپ شۇنچە جىمجىتلىقتىن بۇزمىغان بولسا، بۇ جىمجىت دالا گويا ھەممىلا يەر يۈزگە دۈشمەنلىك نەزەر بىلەن قاراۋاتقاندەك بىر خىل ۋەھىمگە سالاتتى. ئېگىز لىكلەرمۇ تەكشى ئەمەس ئىدى. يوللار نەچچە يۈزلىگەن ئىنگلىز مىلى بولۇپ، ھاياتلىق كۈچ بولمىسىمۇ، يەنىلا بىپايان ۋە ھەيۋەت كۆرۈنەتتى. كۆپىنچە قاتتىق توڭلاپ كېتەتتۇق، ھېرىپ ھالىمىز قالمايتتى، يېقىلىپ قالايلا دەپ قالاتتۇق. لېكىن، يول ئۇزۇن، سەپەر تېخى تۈگىمىگەنىدى.

شۇنداقتىمۇ كائىنات ئۆزىگە خاس گۈزەللىكى، جەلپكارلىقى ۋە سېھرىي كۈچى بىلەن، رىيازەت چەككەن تەلىرىمىزنى يايرىتىپ، كۆڭلىمىزنى ئېچىپ، كۈچ ۋە غەيرەت بەخش ئاتا قىلاتتى. تاغ جىلغىسىدا ئىللىق نۇر چېچىپ تۇرغان ئاي دەريا سۈلىرىدا جىمىرلاپ، ئېقىنلارغا سۈزۈك رەڭ بېرەتتى. ئاسمان پەلەك ئېگىز چوققىلار قارامتۇل تۈس ئالاتتى، قۇياش پارلاپ خۇش تەبەسسۇم بىلەن كۆك ئاسمانغا قەدەم تەشرىپ قىلغان ھامان، پۈتۈن كائىنات بىردىنلا جانلانغاندەك، خۇشال بولغاندەك بولاتتى، قاپقارا كۆرۈنىدىغان قىيالار ئۇستىدىكى كۈمۈش رەڭ مۇزلۇقلار ئاق ياقۇتتەك ۋال ـ ۋۇل قىلىپ چاقنايتتى.

ساسىر تاغ ئېغىزىدىن ئۆتكەندىن كېيىنكى ئالتە كۈن ئىچىدە، بىز پۈتۈنلەي دېگىز يۈزىدىن 15 مىڭ مېتىر ئېگىز رايوندا ماڭدۇق. ئۇ نىڭدىن كېيىن، دېگىز يۈزىدىن 18 مىڭ 290 مېتىر ئېگىز قاراقۇرۇم تاغ ئېغىزىغا كەلدۇق، بۇ ئېغىزىنىڭ ئۇ تەرىپى شىنجاڭ ئىدى.

قاراقۇرۇم تاغ ئېغىزىغا بارىدىغان تاغ يولى تىك بولماستىن،

ئاستا ـ ئاستا ئېگىزلەيتتى . تاغ ئېغىزى ئۇستىگە چىقىپ تۆۋەنگە چۈشۈشتىكى يولمۇ ، بەك تىك ئەمەس ئىدى . بۇ تاغدىن ئۆتسەكلا ، جۇڭگو زېمىنىغا كىرىدىغان بولغانلىقتىن ، بۇ يىز ئۇچۇن ھەقىقەتەنمۇ مۇھىم پەيت ئىدى . يولنىڭ بۇ بۆلىكىنى تۇگەتسەك ، نامى مەشھۇر ، باندىتلار سودا كارۋانلىرىنى بۇلىغان رايونغا قەدەم قويىاتتۇق . ئالدىمىزدا گەرچە ئادەمنى قورقۇتۇپ جاننى ئالدىغان خەتەر يوشۇرۇنغان بولسىمۇ ، يىز شىنجاڭغا كىرىدىغان بولدۇق ، دەپ بەكمۇ ھاياجانلاندۇق ، چۈنكى يىز قەشقەرگە بارىدىغان يولنىڭ يېرىمنى تۇگەتكەنىدۇق .

قاراقۇرۇم تاغ ئېغىزىغا كېلىشكە ئىككى كۈن قالغاندا ، كارۋان چىلارنىڭ ھەممىسى بىردىنلا بېشى چۇشۇپ ، ئۇمىدسىزلىككە پاتتى . بۇنداق بولۇشى ، ئۇلار لېھقا بارغۇچە ، قايتقاندا ئۇلاغقا بېرىمىز ، دەپ بىرمۇنچە يەم ـ خەشەكنى ھازىر كەلگەن بۇ جايغا كۆمۈپ قويۇپ كەتكەنىكەن ، ئەمدى قارىسا ، ئۇلار يوقاپ كېتىپتۇ . ئۇلار بۇنىڭدىن كېيىنكى يولدا مۇشۇ يەم بىلەن ئۇلاغلارنى باقماقچىكەن ، ھازىر ئۇلاغلار چارچاپ ھالىدىن كەتكەنىدى . ئىككى ئات ئۆلۈپ كەتتى . بىرىنچى بولۇپ ئۆلگىنى مەن مىنگەن ئات ئىدى . ئارايىك ، سىز بۇ ئاتنى كۆپ مىنمىگەچكە ، ئىچى سقىلىپ ئۆلدى ، دەپ تەنە قىلدى . مەن ئۇنىڭ پۇتىدا كېسەل بولغاچقا ئۆلگەنلىكىنى بىلگەنىدىم . ئۇ ئات ئاستا مېڭىپ ئىچمىنى پۇشۇرۇۋەتكەنده ئاچچىقىم كېلىپ قارغاپ كەتكەنىدىم . ئۆلگەنىدىن كېيىن شۇ قىلغانلىرىمدىن خىجىل بولدۇم .

يەم ـ بوغۇزنىڭ بىردىنلا ئازلاپ كېتىشىدىن باشقا ، كارۋانچىلارنىڭ يېقىلغۇسىمۇ تۇگەپ قالدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئىسيان كۆتۈرگىلى تاس قالدى . ئۇلار ئالدىمىزدىكى يول 15 ئىنگلىز مىللا كېلىدۇ ، دەپ قەسەم ئىچەتتى . ئەمەلىيەتتە ئۇ يول 20 ئىنگلىز مىلى چىقاتتى . بىز تۇختاپ ئارام ئالايلى دېگەنده ، ئۇلار يەنە ئازراق ماڭايلى ، ئالدىمىزدىن ئوتۇن ـ چاۋار تېپىلىپ قېلىشى مۇمكىن ، دەپ تۇرۇۋالاتتى . ئەمما ، بىرقانچە كۈنلۈك شەپقەتسىز پاكىتلار ئۇلارنىڭ ئارىلىق ئۇقۇمىنىڭ تولمۇ ناچارلىقىنى ئىسپاتلاپ بەردى .

بىر كۈنى كەچقۇرۇن ، ھاۋا بۇزۇلۇپ قار ياغقىلى تۇردى . بىز ماڭمايمىز ، دەپ تۇرۇۋېلىپ ، ئۇلار بىلەن قاتتىق جېدەللىشىپ كەتتۇق . ئاخىردا ، ئۇلار ئۇستۈنلۈكنى ئىگىلىدى ـ دە ، يولنى داۋاملاشتۇرۇشقا مەجبۇر بولدۇق . كۆپ ئۆتمەيلا بىر جايغا كەلدۇق . تاشلارنىڭ ئارىلىقىدىن ئۇنۇپ چىققان گىياھلارنى كۆرۈپ ئەجەبلەندۇق ، چۈنكى بىز توققۇز كۈندىن بېرى گىياھ دىدارىنى كۆرمىگەنىدۇق . مۇشۇ يەردىن باشلاپ يوللاردا ئاندا ـ مۇندا قۇرۇپ قالغان دەرەخ ، قوتاز تېزەكنى ئۇچراتتۇق . تاكى تۈزلەڭ رايونغا بارغۇچە ، شۇ نەرسىلەرنى يېقىلغۇ قىلىپ جان باقتۇق . كارۋانچىلار بىلەن جېدەللىشىمىز بىر قېتىملا بولمىدى . ئۇلار بەك قوپال ، باشباشتاق ئادەملەر ئىكەن ، ئۆزلىرىگە خاس ئىشلەش ئۇسۇلى بار ئىكەن . بىزنى ھەممىدىن بەك خاپا قىلغان ئىش شۇ بولدىكى ، ئۇلار ئارىلىق ۋە ۋاقىت دېگەننى خىيالىغا كەلتۈرمىگەچكە سەھەردە تۇرۇپ ، ئەتىگەنرەك يولغا چىقىشقا ئۇنىمايتتى . ئۇلار ۋاقچە ئورنىدىن تۇرۇشقا ، ئوت سىنىپ ئولتۇرۇپ چاي ئىچىشكە ئامراق ئىدى . چاينى ئۈزۈندا ئىچىپ بولۇپ ، ئاندىن تۈنۈگۈن ئاخشام قويىۋەتكەن ئاتلارنى نە ـ نەلەردىن تېپىپ كېلەتتى ـ دە ، نەرسە ـ كېرەكلەرنى ئارتىپ يولغا چىققۇچە بىر چاغ بولاتتى . شۇ ماڭغانچە قاراڭغۇ چۈشكەندە ، ئاندىن توختايتتى . بىز بولساق قاپقاراڭغۇ ، شامالىلىق سوغۇق كېچىدە چېدىر تىكىشنى پەقەت ياقتۇرمايتتۇق ۋە ئىمكان بار ئۇنداق قىلماسلىققا تىرىشاتتۇق . ئۇلارغا تەھدىت سېلىش ، تىللاپ قارغاشنىڭ ھېچقانداق ئۈنۈمى بولمىدى . ھەتتا ئاچچىقىمىزدا چېلەكلەردە سۇ قۇيۇپ ئوتنى ئۆچۈرۈشمۇ كار قىلمىدى . پەقەت بىر قېتىم سەھەردە قوپتۇق دەپ ، بىزنى كېچە سائەت ئىككىدىن قىرىق بەش مىنۇت ئۆتكەندە ئويغىتىپ ، چەكتىن ئاشۇرۇۋەتتى .

ئۇلارنىڭ سەپەر ۋاقتىنى بۇنداق پىلانسىز ، ئۆزى بىلگەنچە ئورۇنلاشتۇرۇشى ، بىزنى ناھايىتى قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى . بىر قېتىم بىز ئامالسىز قېلىن قارلىق ۋە خەتەرلىك تاغ باغرىدا چېدىر تىكىپ سوغۇق ئازابى ۋە جاپانى يەتكۈچە تارتتۇق . بۇ يەر دېگىز يۈزىدىن 16

مىڭ ئىنگلىز مىلى ئېگىز « يېڭى داۋان » دەپ ئاتىلىدىغان بىر تاغ ئېـ
غىزى ئىدى . شۇ كۈنى ، ناھايىتى كېچىكىپ يولغا چىقتۇق ، ناھايىتى
كـەڭ بىر دەريادىن تۆت بەش قېتىم ئۆتتۇق . ئارقىدىن تار جىلغىدىن
تاغ ئېغىزىغا قاراپ ماڭدۇق . يولدا ھەر يوغان ـ ھەر يوغان تاشلار كۆپ
ئىدى . ئاتلار تولا يىقىلىپ بولمىغاندىن كېيىن ، توختاپ ـ توختاپ مېـ
ڭىشقا مەجبۇر بولدۇق . ئاسمان تۈن پەردىسىنى ئاستا ـ ئاستا يېيىپ ،
ئاخىر پۈتۈن كائىناتنى قاپلىغاندىمۇ ، بىز تاغقا چىقىپ كېتىۋاتاتتۇق .
باش ئۇستىمىزدە قارا بۇلۇت ، ئەتراپىمىزنى تۇمان قاپلىغاندى . بىز ئا ـ
خىر بۇ تاغ ئېغىزىدىن چىقىپ كېتىشتىن ئۈمىد ئۈزدۇق . كارۋانچىلار بۇ
ئەھۋالنى ئوبدان بىلىدىغان تۇرۇپمۇ ، بۇ داۋاندىن مۇڭاپىق ۋاقىتتا ئۆـ
تـۈپ ، داۋاننىڭ ئۇ تەرىپىدىن ئوبدانراق قونالغۇ تېپىۋېلىش ئۈچۈن ،
بـالـدۇرراق يولغا چىقمغانلىقىغا شۇنچىلىك ئاچچىقمىز كەلدىكى ،
جازالاش ئۈچۈن بىر قانچىسىنىڭ ئايىاپ ئىشلىتىۋاتقان يېقىلغۇسىنى ئېـ
لىۋېلىپ ، بىچارە مۇھەممەدشاھ بىلەن ئۇنىڭ خوتۇن ـ بالىلىرىغا بەر ـ
دۇق .

بۇ نەس باسقان جايدا تاغلىق رايوندىكى ئەڭ ئاخىرقى بىر كې ـ
چىنى ئۆتكۈزدۇق .

ئەتىسى ، يېڭى داۋاندىن ئۆتۈۋاتقاندا ، قار يېغىپ كەتتى . كو ـ
ئىنلۇن تاغ تىزمىلىرى تۇرۇلۇپ بورانىدەك ئۇچۇپ يۈرگەن قاپقارا بۇـ
لۇتلار ئىچىدە غۇۋا كۆرۈنەتتى . داۋاندىن ئۆتكەندىن كېيىن ، يول تاغـ
دىن پەسكە قاراپ سوزۇلدى ۋە بارا ـ بارا پەسلىدى .

بـىز ئىككى كۈندىن كېيىن ، شىنجاڭنىڭ خەرىتىدە كۆرسىتىلـ
گەن بىرىنچى يېزىسىغا كەلدۇق . بىز نەچچە ۋاقىتتىن بېرى تەشنالىق
بىلەن تەلمۈرگەن ، ئادەملەر جايلاشقان يەرگە ئاخىر يېتىپ كېلىپ ،
شـۇنچىلىك ھاياجانلىنىپ كەتتۇق ! يېزىدا قوڭۇر تۈپراق ئارىسىدىن
ئاران ـ ئاران پەرقلىنىپ تۇرىدىغان پاكار ، كىچىك ئىككى ئۆينى كۆر ـ
دۇق . بىر تېرە ـ بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغان بىر بوۋاي ئاپتاپ سىنىپ
ئولـتۇراتتى . ئۇ تەسۇي سىرىپ ، ئىچىدە بىرنېمىلەرنى ئوقۇيتتى . مۇـ

شۇنداق تىمتاس ، چەت جايدىمۇ ئادەم ياشايدىغانلىقىغا ئىشەنگۈمىز كەلـ مەيتتى .

ھېچقانچە ماڭمايلا كېسەكتىن سېلىنغان بەزى ئۆيلەرنى كۆرـ دۇق . بۇلارنىڭ ھالى سەل ياخشىراق ئوخشايدۇ ، بىزنى ئۆيگە باشلاپ چاي قويدى ، ئالدىمىزغا لىگەندە يوغان ۋە يۇمىلاق نان قويدى . بۇ ئاـ دەملەر لاداقلىقلاردەك ئوچۇق ، خۇش چىراي ، جەلپكار ئەمەس ، ئەكـ سىچە بەك تارتىنچاق ، كەم سۆز ئىكەن . نېمىلا دېگەن بىلەن بۇ دېگەن چېگرىنىڭ يەنە بىر تەرىپى ـ دە .

بـۇ يەرنىڭ ئۆيلىرى كىچىك بولسىمۇ ، ھەر ھالدا ، بىز ئەتىسى كـۆرگەن جۇڭگو چېگرا مۇداپىئە جەڭچىلىرىنىڭ گەزەرمىسىدىن چـوڭراق ئىكەن . ئەتىسى بىز بىر ئەگمىدىن ئۆتۈشىمىزگە بىر مىلتىق بـىزگە تەڭلىنىپ ، چىرايىدىن گۇمان يېغىپ تۇرغان بىر ئەسكەر كىمـ لىكىمىزنى ئېيتىشقا بۇيرۇق قىلدى . بىنىس دوختۇرنىڭ كەچۈرمىشلىرى يادىمىزدا بولغاچقا ، بىز ناھايىتى بەك ئېھتىياتچان ۋە ياۋاش ـ يۇمشاق بـولۇپ ، ئۇنىڭ بىلەن « قورغان »غا باردۇق . بۇ قورغان شامالدا تۇزلـ نـىپ كەتكەن تاغ ئۈستىگە تاشتىن قوپۇرۇلغان ناھايىتى ۋەيرانە بىر ئۆي ئىكەن .

بـىز ئولتۇرغاندىن كېيىن ، ئۆزئارا ھال ـ ئەھۋال سوراشتۇق ، چاي ئىچتۇق ۋە پاراڭلاشتۇق . ئىككى تەرەپ تۆت خىل تىلدا سۆزلەشـ تۇق ، يەنى خەنزۇچە ئۇيغۇرچىغا ، ئۇيغۇرچە ئوردۇچىغا ، ئوردۇچە ئىنـگلىزچىغا تەرجىمە قىلىندى . شۇڭا ، بۇ قائىدە ـ يوسۇن خاراكتېرـ لىك ئاددىي سۆزلىشىشكىمۇ ناھايىتى جىق كۈچ ۋە كۆپ ۋاقىت كەتتى . بىز ئۇلارنىڭ گېپىدىن شۇنى ئۇقتۇقكى ، ئۇلار بۇ ئەتراپتىكى باندىتلارنى تۇتۇش ئۈچۈن ئەۋەتىلگەنىكەن . ھازىرغىچە بىرەر باندىتمۇ يولۇقماپتۇ ، شۇنداقتىمۇ مەسئۇل ئوفىتسېر يۇقىرىنىڭ بۇيرۇقى كەلگەندە ، ئاندىن مېڭىشىمىزغا قوشۇلىدىغانلىقىنى ئېيتتى . بۇنداق بولغاندا ، بىزگە بۇ سوغۇق ، زېرىكىشلىك جايـدا ، يەنـە كېلىپ قـورغان تېـمىنىڭ سـرـ تىدا ئات ـ ئۇلاغلار ۋە ئەخلەت چاۋارلار بىلەن بىرگە يېتىشقا توغرا كېـ

لەتتى . بۇ بىز ئۇچۇن چىدىغۇسىز ئازاب ئىدى ، شۇڭا بىز ئوفىتسېرغا ناھايىتى تەكەللۇپ بىلەن سىلىق قىلىپ ئەھۋالىمىزنى قايتا ـ قايتا چۈ-شەندۈردۇق . ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ « مېھماندوست » لىقىغا مىننەتدار-لىق بىلدۈردۇق ؛ يېقىلغۇمىز تۇگىگەنلىكى ، ئاغرىق بوۋاقلارنى ئېلىپ ماڭغانلىقىمىزنى ئېزىپ ئىچكۈزۈپ چۈشەندۈردۇق . ئەلۋەتتە ، باھانە ـ سەۋەبلەرنى تازا كۆپتۈرۈپ كۆرسەتتۇق . ئاخىر ئوفىتسېرنى مېڭىشىمىزغا قوشۇلۇشقا ئۇناتتۇق .

شۇنداق قىلىپ ئەڭ جاپالىق سەپىرىمىز تۈگەي دەپ قالدى ؛ بارلىق ئېغىز تاغ ـ داۋانلاردىن ئۆتۈپ بولدۇق ؛ باندىتلارنىڭ ھۇجۇم-غىمۇ ئۇچرىمىدۇق ؛ ئېغىزلىك كېسەللىكلىرى ئەمدى بىزنى بىئارام قىل-مايتتى . يەنە بىر نەچچە دەريا ، تىك ۋە تاقىر بىرلا تاغدىن ئۆتسەكلا يولىمىز تۈگەيتتى . كېيىن ئۆتكەن دەريالارنىڭ سۈيى زۇمرەتتەك سۈ-زۈك ئىدى . دەريا ئېقىنى قىزغۇچ كۈل رەڭ قىيالارغا ئۇرۇلۇپ ، تاشلىق ساھىللاردىن ئۆتەتتى ، بەزى جايلاردا ئەگمە ھاسىل قىلىپ ، تىنچ ۋە ئاستا ئاقاتتى . دەريانىڭ ئىككى قىرغىقىدا سۆگەتلەرنىڭ شاخلىرى ئې-گىلىپ ۋە جىلۋە قىلىپ سۇ بىلەن ئوينىشاتتى . ھەممە يەر تۈرلۈك ئۆ-سۈملۈك ، گۈل ـ گىياھ بىلەن بېزەلگەنىدى . كۈز ۋاقتى بولغاچقا ئۇلار قىزىل ، سېرىق رەڭدە تاۋلىناتتى ۋە يېقىملىق خۇش ھىد تارقىتاتتى . ھازىرغىچە ماڭغان يولىمىز ، قىيالىق ، تاشلىق ، مۇزلۇق ، قارلىق بولۇپ ، بىزدە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرغان بولسىمۇ ، مۇھىت يەنىلا ناچار ، زې-رىكەرلىك ئىدى . توساتتىن دەل ـ دەرەخلەر ، ئوت ـ چۆپلەر بىلەن قاپلانغان يەرگە كېلىپ قېلىپ كۆڭلىمىز ئاجايىپ ئېچىلىپ كەتتى ، بىز گويا ئانچە بەك ئۇسسىمىغان بولساقمۇ ، لەۋلىرى ، گاللىرى قۇرىغان ئادەم توساتتىن مەرۋايىتتەك سۈزۈك ۋە سوغۇق بۇلاق سۈيىنى كۆرۈپ قالغان-دەك ، خۇشال بولۇپ تېرىمىزگە سىغماي قالدۇق .

بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن ، بىز جىمجىتلىق ئىچىدە كېتىۋاتا-تۇق . توساتتىن ئەتراپتىكى جىلغىدىن ئاڭلانغان ئوق ئاۋازى بۇ خىل جىمجىتلىقنى بۇزۇۋەتتى . مەن كارۋاندىن خېلى يىراقتا پىيادە كېتىۋا-

تاتتىم . بۇ ئەتراپتا ئارايىك ئوۋلىغۇدەك قىرغاۋۇلىنىڭ يوقلۇقىنىمۇ بىلەتـ تىم . بۇ جۇڭگو ئەسكەرلىرى ھەربىي مەشىق قىلغاندا ئاتقان ئوقمىكىن دېسەم ھېچ ئوخشمايتتى ، شۇڭا ئالاقزادە بولۇپ كەتتىم . ئادەتتە مەن ئاتقا مىنمەي پىيادە ماڭاتتىم . پەقەت دەريادىن ئۆتىدىغان چاغلاردىلا ، بىر بولسا ئارايكىنىڭ ئارقىسىغا مىنگىشۋالاتتىم ، بىر بولسا مۇھەممەدنىڭ ئېتى ئۇستىدىكى ئېگىز يۈك ئۈستىگە چىقىۋالاتتىم . مەن كېلىپ قارىـ سام ، گېيالگېن مېنى دەريادىن ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن ئاتنى تۆتۈپ ساقلاپ تۇرۇپتۇ . ئۇنىڭدىن بايىقى مىلتىق ئاۋازىنىڭ نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى سورىغانىدىم ، ئۇ جاۋاب بەرمەي كۈلۈپ قويۇپ ، مېنى ئاتقا مىندۈردى . ئاندىن بايا مەن خاتا ھالدا « باندىت ھۇجۇم قىلدى » دەپ چۈشەنگەن مىلتىق ئاۋازىنىڭ رېئاقتۇللاخان ئەپەندىنىڭ ئۆشكە ئاتقاندىكى ئوق ئاۋازى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى .

سۈيى سۈپسۈزۈك دەريادىن ئۆتكەندىن كېيىن ، بىز يەنە ئىككى تەرىپى تىك ، خەتەرلىك قىيالىق جىلغىدىن ئۆتتۇق . ئانچە ئېگىز بولمىـ غان بىر داۋاندىن ئاشتۇق . تار جىلغىدىن ئۆتكۈچە كارۋانچىلارنىڭ بىر قىسمى ئاتنى ئالدىدىن يېتىلەپ ، بىر قىسمى كەينىدىن ئىتتىرىپ ماڭدى . قىيالاردىكى قىرلىق تاشلار يۈكلەرنى ئىلىپ ، تىتىپ رەسۋا قىلىۋەتتى . پەسكە چۈشكەندىن كېيىن ، قۇم ـ تاشلىق ئېدىردىن ئۆتتۇق . سەپىرـ مىزنىڭ ئەڭ مۇشەققەتلىك بىر بۆلىكى ئالدىمىزدا نامايان بولدى ، بۇ ئەتراپتا سۇ تاپقىلى بولمىدىغاندەك ئەمەس ئىدى . نەچچە كۈندىن بېرىقى كۈندە ھېلى ئۇ دەريا ، ھېلى بۇ ئېقىندىن ئۆتكىنىمىزگە سېلىشتۇرغاندا ، بۇ تازىمۇ كۆلكىلىك بىر ئىش بولدى .

ئاق مەسچىت بىز بايىلا ئۆتكەن داۋاننىڭ ئاستىدا بولۇپ ، ئۇنى خەرىتىدىن تاپقىلى بولاتتى . يىراقتىن ئۇ يەردە بۇلاق سۈيى ۋە دەرەخ بارەدەك كۆرۈنۈپ ، بىزدە سۇ تېپىش ئۈمىدى تۇغۇلدى . لېكىن ، يېقىن بېرىپ قارىساق ، ئۇ يەردە گويا يەردىن ئۇنۇپ چىققاندەكلا بىر خام خىشتىن سېلىنغان ئۆي بار ئىدى . ئۆينىڭ يېنىدا توكۇر بىر بوۋاي بىر ئېشەكنىڭ كەينىدىن مېڭىپ يۇرەتتى . ئۇ « بىرلا ئائىللىلىك » بۇ يېزىـ

نىڭ خوجايىنى ئىدى .

بـوۋاي بىزنى ئۆيگە باشلىدى . خوتۇنىغا نان ئەكىلىشنى بۇيرۇ- غانىدى ، خوتۇنى نان ئەكەلدى ۋە ئايەت ئوقۇپ تۇرۇپ نانىنى ئوشاتتى . ئويلايـمەنكى ، ئۇ ئايالنىڭ بىزنىڭ ئۆزلىرىگىمۇ يېتىشمەيۋاتقان نېنىنى يـەپ تۇگەتكەنلىكىمىزدىن ئىچى ئېچىشتى . مەن ئۇلارغا مىننەتدارلىق بىلدۈرۈش يۈزىسىدىن ئۇنىڭغا ئازراق قەنت ، چاي ، ئوغلىغا كەمپۈت بەردىم . ئوغۇل بالا گاڭگىرىغان بىر قىياپەتتە بىزگە قاراپ تۇراتتى . ئوتتۇرا ئاسىيادا قانچىلىغان ئادەمنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىدا قەنت ـ شەكەر يوقلۇقىنى ئويلىسا ، ئادەم ئىختىيارسىز ئېچىنىدۇ ۋە ئىچى ئاغـ رىيدۇ . بۇ يەردىكىلەر ئۇچۇن قەنت ـ شېكەر تۇرمۇشتىكى لازىمەتلىك بولماستىن ، بىرخىل سوۋغا ـ سالام بۇيۇملىرى ھېسابلىناتتى .

مۇھتى ، شائىتى ياخشىراق جاينى تېپىپ قونالغۇ قىلىشقا كارۋانچىلىرىمىز زادىلا قىزىقمايتتى . ئۇلار ئەتراپتىكى مەنزىرىنىڭ گۈـ زەللىكى ۋە مۇھىتنىڭ بىزگە بەخش ئېتىدىغان ئازادىلىك ۋە ھۇزۇر ـ راھىتىنى خىيالىغا كەلتۈرمەيتتى ۋە ھەۋەس قىلىپمۇ قويمايتتى . شۇڭا ، قـونالغۇ تاللاشتا بىزنىڭ پىكىر بايان قىلىش ھوقۇقىمىز يوق دېيەرلىك ئىدى . ئاق مەسچىتتىن يولغا چىققاندىن بېرى ، ئۇلارنىڭ ئەلپازى يامان بولۇپ كەتتى . تاللىغان جايلىرى ئادەمنى شۇركەندۈرەتتى . بىركۈنى كەچقۇرۇن ، ئۇلار بىزنىڭ قونالغۇمىزنى بىر ئېشەكنىڭ تاپى يېنىغا ئو- رۇنلاشتۇرغانىدى ، بىز قاقشاپ كەتتۇق . نېمە ئۇچۇن بۇنداق قىلىدىغانـ لىقىنى سورىساق ئۇلار بۇ يەر سۇ بار جايغا يېقىن ، دېدى . لېكىن ، ئۇلار دېگەن جايغا بارساق ، سۇ دېگىنى سازلىقتىن چىقىپ كۆلچەك ھاسىل قىلغان ، شۇنىڭدەك ئۆتكەن ـ كەچكەن كارۋانلار ئىچىپ ، ئات ـ ئۇلاغ سـۇغىرىپ رەسۋا قىلىۋەتكەن سۇ ئىكەن . شۇ ئاخشىمى ئىچكەن چېنـ مىزدا (بىز چايغا شۇنچىلىك تەشنا بولغانىدۇق !) ئاتنىڭ بەدىنىدىن كـېلىدىغاندەك غەلىتە پۇراق بولغاچقا ، ئىچەلمەي تۆكۈۋەتتۇق ـ دە ، كېيىنكى بىر سوتكا ۋاقىت ئىچىدە ئۇسسۇزلۇققا نائىلاج چىدىدۇق .

ئەتـىسى ھالىمىز تېخىمۇ خاراب بولدى . بۇ كۈن ، يولغا چىققانـ

دىن بېرىقى ئەڭ ئەڭ ئىسسىق ، ئادەمنى ئەڭ بەك چارچاتقان بىر كۈن بولدى .

چۈشتىن بۇرۇن يۇمشاق قۇمغا پېتىپ دېگۈدەك ناھايىتى تەسلىكتە ماڭدۇق . باش ئۈستىمىزدە قۇياش تونۇردەك قىزدۇراتتى ، ئاياغ ئاستىمىز ۋە ئالدىمىز كۆز يەتكۈسىز توپىلىق ۋە قۇملۇق ئىدى . مەن گېيالگېن بىلەن بىر ئاتقا مىنىدىم . ئاتقا مىنسەم ئاتقا ، يەردە ماڭسام پىيادە مېڭىشتىن بىزار بولاتتىم . ئاقشەت ئۈپۈق سىزىقىدا تېرەكلىك كۆرۈنىدى . گەرچە ئۇ يەر يېقىن كۆرۈنسىمۇ ، ئەمما خېلى ئۇزۇن ماڭغاندا ، ئاندىن يېتىپ باردۇق . يولغا چىقىپ ئون سەككىز كۈن بولغاندا ، بىز ئادەملەر ماكانلاشقان ھەقىقىي بىر بوستانلىقنى ئاخىر كۆردۇق . شۇئان كۆڭلىمىز كۆتۈرۈلۈپ ، جانلىنىپ كەتتۇق ، بۇ ھالىمىزنى تەسۋىرلەش قىيىن ئىدى .

بۇ كىچىككىنە يېزا بولۇپ ، يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىدا جۇڭگو تاموژىنسىنىڭ ئىشخانىسى بار ئىدى . بۇ ئاۋات بىر مەدەنىي پائالىيەت مەركىزىدەك قىلاتتى . مەيىن شامالدا جىلۋە بىلەن ئۇسسۇلغا چۈشكەن ياپيېشىل دەرەخلەر ، شارىلداپ ئېقىپ تۇرغان زۇمرەت سۇلار ، جانلارنى يايرىتىپ ـ ياشنىتىدىغان سالقىن ھاۋا بىزدىكى يول مۇشەققەتلىرىمىزنى ئۇنتۇلدۇرۇپ ، ھارغىنلىقىمىزنى يوق قىلىۋەتتى . پۇسسا دەيدىغان بۇ جايغا كەلگىنىمىزدىن ئىنتايىن خۇشال بولدۇق . مېنىڭ قارىشىمچە ، بىز يېتىپ كەلگەن بۇ داغدۇغىلىق پەيتنى كىشىلەر كاناي ـ سۇناي چېلىپ تەبرىكلىسە بولاتتى . لېكىن ، بىز يېزىدىن ئاتلىق ئۆتكەن چاغدا ، كىشىلەر ئۇن ـ تىنسىز قاراپلا تۇردى .

ئارايىك بىلەن مەن يەرلىك ئەمەلدارلار بىلەن كۆرۈشۈشتىن بۇرۇن كارۋاندىن غىپپىدە سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ ، بىر باغقا كىرىپ ، دەرەخ سايىسىدە ئولتۇرۇپ قوغۇن يېدۇق . شىنجاڭنىڭ قوغۇنى داڭلىق ئىدى ، كىشىلەر قوغۇننىڭ 26 دىن كۆپرەك خىلى بار ، دەپ ماختايتتى ، لېكىن ماڭا بۇ يەردىن كەتكىچىمۇ ھەممە خىلىنى تېتىپ كۆرۈش نىسىپ بولمىدى . كېيىن بىزنى تاموژنىغا چاقىرىشتى ، ئۆيدە ئۇچىسىغا كونا پا-

سوندىكى كىيىم كىيىۋالغان خېلىلا ياش بىر خەنزۇ ئەمەلدار پەي قەلەم بىلەن بىر جەدىۋەلنى توشقۇزۇۋاتاتتى . ئۇيغۇر سودىگەر مۇھەممەد قۇر- بان ، ناھايىتى كۆپ مال ئېلىپ كەلگەن بولغاچقا ، تاموژنىدىن ئۆتۈۋې- لىش ئۈچۈن ، تاموژنا خادىمى بىلەن ئوبدان « سودىلاش » مسا بول- مايتتى . بۇلار ئوتتۇرىسىدىكى باھا تالىشىش خۇددى ئىنتايىن نازۇك بىرنەرسە ئۈستىدىكى سودىغا ئوخشاش ئۇچ سائەتتىن ئارتۇق ۋاقىت داۋاملاشتى . بىز بۇ سودىنىڭ پۈتۈشىنى ساقلاپ چاي ئىچىپ ، مېۋە يەپ ئولتۇرۇپ ، قانچىلىك ئۇزۇم ، قوغۇن ، تۇخۇم يەپ ، قانچىلىك يېگەن سۈت ۋە چاي ئىچىپ كەتكەنلىكىمىزنى بىلمەيتتىم . بۇ يەرنىڭ چېيى بەك مەززىلىك ، تەملىك ئىدى . مەن بۇ ساقلاشتىن پەقەت زېرىكمىدىم ، ئولتۇرۇۋەرسەم ئاغزىم بېسىقماي يەيدىغىنىم ئېنىق ئىدى . مەن بۇ يەردە ئولتۇرۇپ ، بىز ئاخىر خېلى مەدەنىيەتلىك ھېسابلىنىدىغان بىر جايغا كەلدۇق ، يەيدىغان ـ ئىچىدىغان ئوبدان نەرسە تاپتۇق ، ئەمدى تاغ ـ دەريالاردىن ئۆتۈشنىڭ ھاجىتى قالمىدى ، دېگەنلەرنى ئويلاپ كەتتىم .

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىنرەك ، بۇ بوستانلىقتىن ئايرىلىپ ، ناھا- يىتى چوڭ بىر قۇملۇقتىن ئۆتتۇق . كېچىك ئېدىرلار ئاستا ـ ئاستا توپا ـ چاڭغا كۆمۈلۈپ ئارقىمىزدا قالدى . توپا ـ چاڭ گويا غايەت يوغان پىلاشقا ئوخشاش ھاۋاغا يېيىلىپ ، قۇياش نۇرىنىمۇ خىرەلەشتۈرۈپ ، كا- ئىناتقا ئىنتايىن سىرلىق بىر تۈس بەردى .

ھېندىستاندىن يولغا چىقىدىغان چاغدا ، بىزگە قەشقەر باش كونسۇلخانىسىنىڭ ئاپتوموبىلى كۆكيار بوستانلىقىدا ئالدىمىزغا چىقدى- غانلىقىنى تېلېگراف ئارقىلىق ئۇقتۇرغانىدى . ئەمما ، تاكى بىز يولغا چىق- قانغا قەدەر بۇ ھەقتە باش كونسۇلخانىنىڭ ئېنىق خەۋىرىنى ئۇقالمىغاچقا ، ھازىر ئاپتوموبىلىنىڭ كېلىش ـ كەلمەسلىكىگە بىرنېمە دېيەلمەيتتۇق . ئالاقلىشىش شارائىتى چەكلىك بولغانلىقتىن ، ئاپتوموبىل بىلەن ئۇچرە- شىش ـ ئۇچرىشالماسلىقىمىزنىمۇ مۇقىملاشتۇرالمايتتۇق . ئەگەر ئۇچرە- شالماي قالساق ، ئاپتوموبىل بىلەن ئىككى كۈن ماڭىدىغان يولنى ، ئۈن كۈن مېڭىشىمىزغا توغرا كېلەتتى . شۇڭا ، بىز كۆكيارىدا بىر كۈن ئاپتو-

موبىل ساقلىدۇق . تولۇق بىر كۈن ئارام ئېلىۋالغانلىقىمىز ، تېخىمۇ مۇ-
ھىمى ، يەيدىغانىنى ئوبدان يەۋالغانلىقىمىزدىن خۇشال بولدۇق . ئەمما ،
ئەتىسى بىزنى ئالغىلى كېلىدىغان ئاپتوموبىلدىن ئۈمىد ئۈزۈلدى ، كۆپ-
چىلىك غەمگە پاتتۇق . نەتىجىدە خۇشياقمىغان بىر ھالدا يولغا ئاتلان-
دۇق .

بوستانلىقتىن چىقىپ ، ئىسسىق ۋە قاقاس قۇملۇققا كىرگەندە
يەرمىز ، دەپ يوغان بىر تاۋۇز ئېلىۋالدىم . يول بويى قۇلىقىمىز ئاپتومو-
بىلنىڭ شەپسىدە بولدى ، ئەمما ئاتلارنىڭ بوينىدىكى قوڭغۇراقنىڭ
ئاۋازىدىن باشقا ھېچنېمىنىڭ ئاۋازى ئاڭلانمايتتى . تۇساتتىن بىزدە
« زامانىۋى ساياھەت شەكلى » دىن ۋاز كېچىپ ، ئاددىي تۇرمۇش شەك-
لىنى يەنە داۋام قىلىش ئىستىكى تۇغۇلدى . تەلمۇرۇپ كۈتكەن ، ئەمما
كۆرەلمىگەن ئاپتوموبىل بىلەن ئىككى كۈن تاسقىلىپ مېڭىش ، ئاتلىق
ياكى پىيادە ئون نەچچە كۈن مېڭىشتىن ھېچقانچە ياخشى ئەمەستەك بە-
لىنىدى .

رېھقاتۇللا ئەپەندى ئالدىمىزدا ئاتلىق كېتىۋاتاتتى . توساتتىن ئۇ-
نىڭ ئات چاپتۇرۇپ بىر قۇم دۆڭگە چىققانلىقىغا كۆزۈم چۈشتى . ئارقە-
دىنلا ئۇ ماڭا قاراپ قولىنى پۇلاڭلىتىپ ۋارقىرىدى :

ـــ ئاپتوموبىل ! ئاپتوموبىل !

ئالدىمىزدىكى قۇملۇقتا قەشقەردىن بىزنى ئالغىلى كەلگەن كون-
سۇلخانا ئادەملىرى تۇراتتى ، ئۇلارنىڭ يېنىدا كونا فورد ماركىلىق ئاپتو-
موبىل بار ئىدى . بۇ ، خېلىلا نامى بار ئاپتوموبىل بولۇپ ، سىر ئارايىك
تېيىچمان ئۇنى ھەيدەپ ، جۇڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدىن يولغا چىقىپ ،
مەشھۇر چۆللۈكتىن ئۆتۈپ قەشقەرگە كەلگەنىدى . مۇۋەققەت باش
كونسۇل سىرتقى جايلارغا ساياھەتكە چىقىش ئالدىدا تېلېگراممىمىزنى
تاپشۇرۇۋاپتۇ . تەلىيىمىزگە ئۇ بىزنىڭ كۆكيارغا يېتىپ كەلگەنلىكىمىز-
دىن خەۋەر تېپىپتۇ .

ئاپتوموبىلنى كۆرۈپلا ھەممە ئادەم تەڭ غۇلغۇلىغا چۈشۈپ كەتـ-
تى . ھېچكىم ـ ھېچكىمنىڭ گېپىگە قۇلاق سالمايتتى . ئەكەلگەن تاۋۇز ـ

قوغۇننى پىچىپ تەڭ يېيىشتۇق . بىر قىسىم يۇك ـ تاقلار ئاپتوموبىلغا ئېلىندى ، بىزمۇ قىستىلىشىپ جايلاشتۇق . كارۋانچىلار بىكار بولغان ئاتلارغا مىنىپ ، بىز بىلەن ئالدىراش ـ تېنەش خوشلىشىپلا مېڭىپ كەتتى . بەزىدە ئۇلاردىن بەك بىزار بولۇپ كەتكەچكە ، كەتسەڭ كېتە- ۋەرمەمسەن ، دېدۇق . لېكىن ، مۇشەققەتلىك سەپەردە ھەمراھ بولغانلىقى- مىز ئۈچۈن ، كارۋانلارنىڭ قارىسى قۇملۇقتا غايىب بولۇشقا ئاز قالغاندا ، كۆڭلىمىز بىر قىسما بولۇپ قالدى .

ئىلگىرى ئاپتوموبىلغا ئولتۇرۇپ ماڭغاندا ، يول خېلى ئوبدان بو- لۇپ ، ھازىرقىدەك ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈپ جاپا تارتمىغانىدىم . بوش قۇملۇقتا ماڭغاندا ئات ئاپتوموبىلدىن كۆپ ياخشى ئىكەن . دەسلەپ ئاپ- توموبىل غىرقىراپ مېڭىپ كارۋاندىن ئۆتۈپ كەتتى . سائىتىگە ئاران ئون ئىنگلىز مىلى يول يۈرسەمۇ ، لېكىن ئۇزۇن ماڭمايلا قۇمغا پېتىپ قالدى . كارۋان يېتىپ كېلىپ بىزدىن ئۆتۈپ كەتتى ، ھەتتا ھېلىقى با- تۇر ئۇچ ئېشەك بىلەن ئاق قېچىرمۇ بىزدىن ئېشىپ كەتتى . ئۇلارنىڭ يېنىمىزدىن ئۆتۈپ كەتكىنىگە قاراپ تازىمۇ ئوسال بولدۇق . بىز ئاپتومو- بىلدىن چۈشۈپ ئۇنى ئىتتىردۇق .

شۇ تەرىقىدە بىز قۇملۇقتا بىردەم توختاپ ، بىردەم ماڭدۇق . قېـ قىلىپ ـ تاسقىلىپ تەسلىكتە قۇملۇقتىن يول دېگىلى بولىدىغان يولغا چىقىپ ، سائىتىگە 15 ئىنگلىز مىلى ياكى ئۇنىڭدىن كۆپرەك يول ماڭـ دۇق . بىز شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىنكى تۇنجى چوڭ بازار قاغىلىققا كېلىۋالدۇق ، يەرلىك كىشىلەر قارشى ئالماي ، كۆڭلىمىز بەكمۇ بېرىم بولدى . بازارنىڭ تار كوچىسىدا كېتىۋاتساق ، ياش بىر ئۇيغۇر ئەسكەر ئاپتوموبىلىمىزنى قوپاللىق بىلەن توسۇۋالدى . گېپىمىزگە قۇلاق سالـ ماي ، ناھايىتى كەسكىن تەلەپپۇزدا بىزنى مېڭىشقا رۇخسەت قىلىنغان بۇيرۇق ئالمىغانلىقىمىزنى تەكرار ئېيتىپ تۇرۇۋالدى . كەچ كىرگەن ۋە قونالغۇغا ئاز قالغاندا بولغان بۇ ئىش سەپرايىمىزنى قاتتىق ئۆرلەتتى . ئۇ ئەسكەرنىڭ تەلەپپۇزى شۇنچىلىك قەتئىي ئىدىكى ، ھېچقانداق گەپ ـ سۆزگە ئورۇن قالدۇرمىدى ، گەپ ئاڭلىمىغانلارغا سانجۇپتىمەن ، دەپ

كاكىراپ ، مىلتىقنىڭ نەيزىسىنى تەڭلەپ ، ھېچ بىر ئادەمنى ئۆزىگە يېقىن كەلتۈرمىدى . كېيىن ئۇ يول خېتىنى ئەكىلىشكە ئادەم ئەۋەتىشىمىز ۋە قوغۇن ـ تاۋۇز سېتىۋېلىشىمىزغا قوشۇلدى . توپتوغرا ئىككى سائەت قوغۇن ـ تاۋۇز يەپ ئاچچىقىمىزنى ئاران بېسىپ ئولتۇردۇق . ئەترايىمىزغا كىشىلەر ئولىشىۋېلىپ ، بىزگە قاراپ كۈسۈلدىشاتتى . شەھەرگە كىرىشكە رۇخسەت قىلىنغان يول خېتىنى ئېلىپ ، بىرى يۈگۈرۈپ كەلدى . بىز يەنە يولىمىزغا ماڭدۇق . لېكىن ، ھېلىقى ئەلپازى يامان ئەسكەرنىڭ بىزنى نېمە ئۈچۈن توسۇپ خەقلەرگە كۈلكە قىلىپ بەرگەنلىكىنى چۈشىنەلمەي بەكمۇ قورسىقىمىز كۆپتى .

ئاپتوموبىل چوڭ بىر قورۇنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى ، قورۇنىڭ ئالدى گۈللۈك ئىدى . بىز يەنە مەدەنىيەتلىك جەمئىيەتكە كەلدۇق ، ئوبدان غىزالاندۇق ، كارىۋاتلىق ئۆيلەردە ياتتۇق . ئەتىسى قاغىلقتىن ماڭغۇچە يەكەندىن ئۆتۈپ ، 168 ئىنگلىز مىلى يولنى 11 سائەتتە مېڭىپ قەشقەرگە باردۇق . قۇملۇق ۋە بوستانلىقلاردىن ئۆتىدىغان بۇ يول تۈپتۈز ئىدى . كېيىن شىنجاڭنىڭ تاشيول ئەھۋالىنى ئىگىلىگىنىمىزدىن قارىغاندا ، بو يول ياخشى ھېسابلىنىدىكەن . شۇنداقتىمۇ يولدا ئېرىق ـ ئۆستەڭلەرنىڭ توسالغۇسى تۈپەيلى ، سۈرئەتكە خىلىلا تەسىر يەتتى .

شۇ كۈنى ، كېچە سائەت توققۇزلاردا قەشقەرنىڭ ئېگىز سېپىلى تۇن قاراڭغۇلۇقىدا غۇۋا كۆرۈندى . شەھەر دەرۋازىسى بىز ئۈچۈن ئېچىلدى . بازاردا چىراغلار پىلىلداپ يېنىپ تۇراتتى . قەشقەرگە كەلگىنىمىزگە ، ئۇزۇندىن بۇيان ئارزۇ قىلىپ كەلگەن بۇ قەدىمىي شەھەرگە كىرگىنىمىز بىزگە گويا چۈشتەك بىلىنەتتى ، ھېچ ئىشەنگۈمىز كەلمەيتتى . بۈگۈن بىزنىڭ پاراخوت بىلەن جەنۇبىي ئامېتوندىن (ئەنگلىيەنىڭ) ئايرىلغىنىمىزنى قوشۇپ ھېسابلىغاندا ، يولغا چىققىنىمىزغا ئۈچ ئايدەك ۋاقىت بولغانىدى .

ئۇچىنچى باب

قەشقەرنىڭ مەنزىرىسى

ماڭا قەشقەرگە كەلگىنىم چۈشتەك بىلىنەتتى . خېلى ئۇزۇن ۋا-قىتقىچە مەن شۇ چۈش ئىچىدە يۈردۈم . مەندە بىرەر ئادەمگە قەشقەر ھەققىدە دەرس ئۆتۈش ئۆيى ، يەر- جاھاننى زىلزىلىگە سالىدىغان بىرەر قالتىس ئىش قىلغان « تۇنجى ئەنگلىيىلىك ئايال » ياكى باشقا بىرەر نېمە بولۇش خىيالى يوق . پەقەت بۇ جايىنىڭ مۇھىملىقىنى بىۋاستە بىلىپ يېتىشقاندا ، بۇ يەردىكى بارلىق نەرسە ۋە ئەتراپىمدىكى ئادەملەرگە بولغان قىزىقىشنى ساقلاپ قالغۇم بولغانلىقى ئۈچۈن ، گەرچە ماڭا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، قەشقەرگە كېلىش ۋە قەشقەردە ياشاش ھېچقانچە چوڭ بىر ئىش ھېسابلانمىسىمۇ ، چۈش كۆرۈۋاتقان بۇ خىل تۇيغۇدىن مەھرۇم بولۇشنى خالىمايتتىم ، قەشقەرنىڭ رېئال تۇرمۇشىغا « ماسلىشىش » ئۈ-چۈن ئۇنىڭ ئاسىيادىكى بۇنداق ئاجايىپ بىر شەھەردە ياشاۋاتقانلىقىمنى ئۇنتۇپ كەتكۈمۇ كەلمەيتتى . بۇنداق تۇيغۇنى ئەتەي پەيدا قىلىش مۇمكىن ئەمەس ، ئەلۋەتتە .

كونسۇلخانىدىكى كەڭ ـ كۇشادە ، ئازادە ئۆيلەردە قىلچە تەسادۈپ بولمىغان ، ئۆيدىلا ئولتۇرىدىغان مۇھىتتا ئۆزۈم قىزىقىدىغان ئىشلار-نىلا قىلىپ ياشاش ئاسان بولسىمۇ ، دۇنيانىڭ بىر بۇرجىكىدىكى بۇ جايىنى بىۋاستە كۆرۈش ، چۈشىنىش تەسلىكتە قولغا كېلىدىغان پۇر-سەت ئىدى . شۇ سەۋەبتىن ، مەن ئەتراپىمدىكى شەيئىلەرنىڭ يېڭىلىقىنى يوقىتىپ قويۇشنى پەقەت خالىمايتتىم . 1946 ـ يىلى ، ناھايىتى ئاز سان-دىكى جۇڭگو ئارمىيىسى مۇھىم ئەربابلىرىلا قەشقەرگە ئايروپىلاندا ئول-تۇرۇپ كېلىش ئىمتىيازىغا ئىگە ئىدى . ئادەتتىكى ساياھەتچىلەر ، قەش-

قەرگە مەيلى قايسى تەرەپتىن كەلمىسۇن ، نۇرغۇن رىيازەت چېكەتتى ، راھەت ـ پاراغەتتىن سۆز ئېچىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى . ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردىكى باش كونسۇلخانىسىغا كېلىپ گويا قاقاس ، قۇرغاق قۇملۇققا تىن بىردىنلا ئەسلىمەلىرى تولۇق ، ئەنگلىيە پۇرىقى قويۇق بىر كۆڭۈللۈك ئائىلىگە كېلىپ قالغاندەك ، سېھىر ـ جادۇ كۆچتىن قېلىپ ، ئىلگىرىكى جاپا ـ مۇشەققەتلەر غايىب بولغاندەك بىر ھېسسىياتتا بولدۇق . ئاڭلىماققا بۇ ئارتۇقچە ھاياجاندا ئېيتىلغان سۆزلەرگە ئوخشاپ كەتسىمۇ ، غەربنىڭ ئۆلچىمى بىلەن قارىغاندا ، باش كونسۇلخانا ئۆيلىرىدە ھەممە نېمە تولۇق كۆڭۈلدىكىدەك بولمىسىمۇ ماڭا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، يول مۇشەققىتىنى ئۇنۇتۇن ۋاقىت تارتقاندىن كېيىن ، بۇ يەردىكى ھەشەمەت ۋە ئازادىلىك ئاجايىپ كۆچلۈك ۋە روشەن بىر سىلكىنۇرما بولدى .

ھازىرقى كونسۇلخانىنىڭ ئۆيلىرى 1913 ـ يىلى سېلىنغان . بۇ ئۆيلەر لايىھەلەشتە (نۇرغۇن ئۆيلەرنىڭ كۇن نۇرى چۈشمەيدىغان ، قاراڭغۇ بولۇشى ؛ ئىككى ئېغىز مېھمان ھۇجرىسىنىڭ قوپال ، ئېگىز تاش تاملىق كارىدورنىڭ ئەڭ ئاخىرىغا ، ئاشخانىنىڭ كەينىگە سېلىنغانلىقى) قانچىلىك نۇقسانلار بولمىسۇن ، ناھايىتى پۇختا ۋە كۆركەم بولۇپ ، ماكارتنېي خانىم تەسۋىرلىگەن ، ئۇ قەشقەرگە يېڭى كەلگەن چاغدىكى ئۆيلەردىن نەچچە ھەسسە ياخشى ئىدى . ئۇنىڭ قەلىمى تەسۋىرلىگەن ئۇ چاغدىكى ئۆيلەر ، پۈتۈنلەي يەرلىك پاسوندا خام خىشتا سېلىنغانىدى ، رەتلىك ۋە چىرايلىق بولۇشتىن سۆز ئاچقىلىمۇ بولمايتتى . ئويلايمەنكى ، بەزى نەرسىلەر (دېرىزىلەرگە سېلىنغان ئەينەك) ئۇنىڭ ئۇچۇن بىر زىبۇ زىننەت ھېسابلانغان . شۇ چاغدىكى ئۇلارنىڭ مۇشۇ ئۆيلەرنى سالدۇرغانلىقى ، ئۆي جاھازلىرىنى ئۆزلىرى ياساشتەك ئوي ـ خىياللىرى ۋە تەلەپلىرىنى ئويلىسا ئادەم ھەيران بولىدۇ . چۈنكى ، ئۇلارنىڭ شۇ چاغدىكى قىيىنچىلىقلىرىنى نەزەردە تۇتقاندا ، مۇشۇنچىلىك قىلىشمۇ بىر مۆجىزە ئىدى . ئۆتكەنكى 33 يىل جەريانىدا كىشىلەر ئىز بېسىپ كېلىدىغان كېيىنكى ئەنگلىيىلىكلەرنىڭ باش كونسۇلخانىنى ئوبدانراق ياساپ قۇرۇشنى ئارزۇ قىلىشقان . كېرەكلىك بەزى نەرسىلەر بۇ يەردىن تېپىلمى-

غانلىقى ، يەرلىك ھۇنەرۋەنلەر ھۇنەرگە ئۇستا بولمىغانلىقى ئۈچۈن ، ئالاھىدىرەك بولغان بارلىق نەرسىلەر ھىندىستاندىن كەلتۈرۈلگەن . نۇرغۇن نەرسىلەرنىڭ زادى قانداق توشۇپ كېلىنگەنلىكىگە ھازىرغىچە ھېچ ئەقلىم يەتمەيدۇ . بۇ ، مەن ئۈچۈن بىر سىر بولۇپ قالدى . بەلكىم بۇ نەرسىلەر بۇرۇنقى زامانىدىكى ئەنگلىيىلىك كۆچمەنلەر ئۆيلىرىنى چۈشۈپ ، جەنۇبىي ئامېرىكىغا بۆلۈپ ـ بۆلۈپ ئەكەتكەنگە ئوخشاش ، بىر ـ بىرلەپ ئەكەلدۈرۈلگەن بولۇشى مۇمكىن . كونسۇلخانا ئىچىدىكى كۈتۈپخانا ھەممىدىن بەك ئادەمنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرەتتى . كۈتۈپخانىدا ئوتتۇرا ئاسىياغا دائىر ئەڭ نادىر ئەسەرلەر ۋە ھۆججەتلەر ، 300 پارچىدىن ئارتۇق ھەرخىل تېمىدىكى باشقا كىتاب ـ ژۇرنالـلار مەسىلەن ، « مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تەرجىمھالى » ، « جەنۇبىي دېڭىزدىكى ئۇۋ خاتىرىسى » ، ھەتتا موڭغۇلچە « ھېساب » ، 12 تومۇق « دىنىي ئەخلاق قامۇسى » دەك كلاسسىك كىتابلار بار ئىدى . بەزى ھەجمى چوڭ كىتابلارنىڭ ۋاراقلىرىمۇ ئېچىلمىغان ، بەلكىم بۇ كىتابلار ئەنگلىيىدىكى نۇرغۇن كونا كۈتۈپخانىلارغا ئوخشاش تىزىپ قويۇش ئۈچۈنلا سېتىۋېلىنغان بولسا كېرەك . ئۇستۇنكى قەۋەتتىكى زىننەتلەنگەن يوغان بىر ئۆيدە ، بىر تىكتاك توپ ئۇستىلىدىن باشقا ، مول مەزمۇنلۇق بىر تۇركۈم رومانلارنى كۆرۈپ بەكمۇ ئەجەبلەندىم . بۇ كىتابلارنىڭ كۆپىنىڭ مۇقاۋىسىدىكى « جىنايەت رومانلىرى » دېگەن سۆزلەر كۆزگە روشەن تاشلىناتتى . ئەمدى مەن ئۇزۇمنىڭ خىيالى ۋە ھەۋىسىم بويىچە بۇ يەرگە بىر نەرسىلەرنى قوشسام بولاتتى . شۇنىڭدەك ، بۇ يەردىكى كىتابلارنىڭ ياخشى ۋە يامىنى ئوبدان ئايرىلمىغانلىقتەك ھالەتنى ئۆز قىزىقىشىم بويىچە قانداق ئۆزگەرتىش ئۈستىدە باش قاتۇردۇم .

كونسۇلخانىدا تېخى يېڭى چىققان پىلاستىنكىلارمۇ بار ئىكەن . بىزدىن ئىلگىرىكىلەر چىرايلىق بىر پاتېفون ، پۈتۈن يۇرۇشلۇق سىمفونىيە پىلاستىنكىلىرى ۋە موددىدىن قالغان تانسا مۇزىكىلىرىنىڭ پىلاستىنكىلىرىنى ئەكەلگەنىكەن .مەن بۇ قەدەر قالاق ۋە چەت جايدا ئولتۇرۇپ ، بىزگە تونۇش مۇزارت ۋە برامسنىڭ مۇزىكىلىرىنى ئاڭلاش ، بۇ

يەردىكى ئادەتتىكىگە پۇتۇنلەي ئوخشمايدىغان تۇرمۇشۇمنى شەكسىز مول مەزمۇنغا ئىگە قىلىدۇ ، دەپ قارايتتىم . لېكىن ، بەزىدە سىرتتا ئۇيغۇرلارنىڭ بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىراپ ئېيتقان ناخشىلىرى ، مەن ئاڭلاۋاتقان كلاسسىك مۇزىكىلارنى بېسىپ كېتىپ ، مېنى ئۆزۈمنىڭ قەيەردە تۇرۇۋاتقانلىقىمنى ئۇنتۇماسلىققا ئاگاھلاندۇراتتى .

بۇ چەت ، يىراق جايدىكى باش كونسۇلخانىنىڭ ئازادە تۇرمۇش شارائىتى ۋە ئالغان تەربىيىمىز بىزگە قانداقتۇر ئالاھىدە تۇيۇلمايتتى . بۇ خىل تۇرمۇش شارائىتى ۋە مۇھىت ، بىز شىنجاڭدا كۆرگەن ھەرقانداق بىر جايىنىڭكىدىن كۆپ ئۈستۈن بولۇپ ، مېنى ئۇنىڭ تېگى ـ تەكتىنى ئوبدانراق تەتقىق قىلىپ بېقىشقا ئۇندەيتتى .

بۇ مەسىلە ھەققىدە سۆزلىگەندە ، ئۇيغۇرلارنى ئەيىبلەشكە ھەققىم يوق ، چۈنكى ئۇلار ئاز سانلىق مىللەت ، ھەمدە ئۇلارغا بۇنداق پۇرسەت ، ئامەتمۇ يوق . لېكىن ، بىز ئۇچۇراتقان خەنزۇ ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى ، مەيلى ئۇ مەمۇرىي ئەمەلدار ياكى ھەربىي ئەمەلدار بولسۇن ، مەيلى ئۇ يۇقىرى دەرىجىلىك ياكى تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمەلدار بولسۇن ، ئۆزلىرىنىڭ قارا ئىغۇلۇق ئىچىدە ئۆتۈۋاتقان تۇرمۇشىدىن بەكلا رازىدەك ئىدى ، چۈنكى ئۇلار بۇ يەرگە كەلگەنلىكىنى سۇرگۈن قىلغانلىق ، دەپ قارايدىكەن . ئۆيلىرىنى يېڭىدىن سېلىش ، چىرايلىق ۋە ۋاي دېگۈدەك ياساپ ـ جابدۇپ ئولتۇرۇشنى خىيالىغا كەلتۈرمەيدىكەن . ئۆيلىرى مالمان ئىكەن ، يىغىشتۇرۇپ ، پاكىز ، رەتلىك ، چىرايلىق تۇتايلى دېمەيدىكەن ، غەربنىڭ نەرسىلىرى دەپ قاملاشمىغان بىر نەرسىلەرنى تەزىۋالمىدىكەن . ئۆز خىزمىتىدىن باشقا ئىشلارغا ھەۋەس قىلمىدىغان ۋە ئىنتىلمىدىغان ئەمەلدارلارنى بەكمۇ ئاز ئوچراتتۇق . ئۇلاردا جانلىقلىق ، مەنىۋى مەنزىل دېگەن نەرسىلەردىن ئەسەرمۇ يوق ئىكەن . بۇ بىر نۇقتىدا ئۇلارنىڭ ھەۋىسى بىزنىڭكىگە ئوخشمىسمۇ ، بۇنىڭ ھېچ ۋەقەسى يوق ، شۇنداقتىمۇ خەنزۇ ئەمەلدارلاردا شەيئىلەرنى تەتقىق قىلىش ئىرادىسى ، ھەر قانداق شەيئىگە قارىتا بىر قىزغىنلىق بولسا ياخشى بولاتتى . ھالبۇكى ، باش كونسۇلخانىدا ، كىشىلەرنىڭ ئەھۋالى بىر ـ بىرىگە ئوخ-

شمايدۇ ، ئارقا كۆرۈنۈشىدىمۇ پەرق بار ، ھەۋەس ـ ئارزۇلىرى ئۆزگـ
چە ، لېكىن ھەر كىمدە شەيئىلەرگە قارىتا ئۆزىگە خاس بىر ھەۋەس ،
قىزغىنلىق بار . باش ئەلچىخانىدىكى تۇرلۇك مەزمۇندىكى نەرسىلەرمۇ
بۇنى بىلدۈرۈپ تۇرىدۇ . ئادەتتىكى ئادەملەر (ئۇلارنىڭ پۇلدار ياكى بـ
ـلمىلىك بولۇشى ناتايىن) مۇ كىشىلەرگە خۇشاللىق ، شادلىق بەخش
ئېتىدىغان ئىقتىدارغا ئىگە بولسىلا ، ئۇنى ئامال بار نامايان قىلىدۇ .

باش كونسۇلخانىنىڭ قوبۇلخانىسىدا ، ناھايىتى ياخشى تارتىلىپ
چوڭايتىلغان رەسىملەر ، نۇرغۇن « ئوۋ غەنىيمەتلىرى » ـــ ھايۋانلارنىڭ
مۈڭگۈزى ۋە باش سۆڭىكى تىزىپ قويۇلغان . باش كونسۇلخانىدا يەنە
ناھايىتى ئوبدان پەرۋىش قىلىنغان گۈلزارلىق ،بەك چىرايلىق بېسىلغان
ۋە ياخشى تۈپلەنگەن تۈرلەرگە ئوبدان ئايرىلغان بىر پارچە « ئوۋچىلىق
قامۇسى » بار ئىدى ؛ يەنە قۇشلارنىڭ يۆتكىلىشىگە دائىر كىتابلار ، كۆـ
تۈپخانا ، پاتېفون ۋە ئۈنىيدىغان خىلمۇخىل ئەسۋابلارمۇ بار ئىدى . بۇ
نەرسىلەرنى يېغىش ، توپلاش ئۈچۈن ۋاقىت ھەم قىزغىنلىق بولۇشى
كېرەك . بۇنداق ھەر خىل قىزىقىش ۋە ھەۋەس ئەنگلىيىلىكلەردىلا بو-
لىدۇ ، خەنزۇلاردا بولمايدۇ ، دېگىلى بولمايدۇ . شەرق ۋە غەربتە مەۋجۇت
بولغان ئومۇمىيۈزلۈك ھەم چوڭقۇر پەرقلەر ئىچىدە ، « سۇرگۈن تۇر-
مۇش » قا تۇتقان پوزىتسىيە پەرقنىڭ ھەممىدىن بەك ئەھمىيەتكە ئىگە
ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم .

سالماقلىق بىلەن مۇلاھىزە يۈرگۈزگەندە ، شۇنى ئېتىراپ قىلـ
مەنكى ، ئەگەر مەن جۇڭگونىڭ ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك رايونىغا بارمىغان
بولسام ، ئەنگلىيە مەدەنىيىتى بىلەن جۇڭگو مەدەنىيىتىنى سېلىشتۇرمىغان
بولاتتىم . ئەگەر شۇنداق قىلغان بولسام ، بۇ ناھايىتى يېنىكلىك ۋە ئۇ-
چىغا چىققان بىمەنىلىك بولغان بولاتتى . ۋاھالەنكى ، مەن قەشقەردە
جۇڭگولۇقلار ، ھىندىستانلىقلار ، ھەتتا رۇسىيىلىكلەر بىلەن بىرگە ياشـ
ـغان بىر قانچە يىل ئىچىدە ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇش قائىلىمىدىكى نامراتلىقنىڭ
تېگىگە يېتەلمەي ، شۇنداقلا باھاردىن باشلاپ قەشقەرگە غەربلىكلەرنىڭ
كىيىشى بىلەنلا پەيدا بولغان شۇ قەدەر كۆپ ئارزۇ ـ ئىستەكلەر ، پە-

لەكىكە يەتكەن قىزغىنلىق ، ئاجايىپ قۇدرەتلىك ، جۇشقۇن ھاياتىي كۆچكە تەئەججۇپلەندىم .

ھازىر تېمىدىن يىراقلاپ كەتتىم . بۇنداق مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلىش ئۈچۈن يېڭى بىر باب يازساممۇ بولىدۇ ! چۈنكى ، قەشقەردىكى تۇرمۇشىمىز بىزنى بۇ ھەقتە تىنماي مۇزاكىرە قىلىش ۋاقتىغا ئىگە قىلاتمۇ . ئارايكىنىڭ خىزمىتى ئانچە ئالدىراش ئەمەس ئىدى ، ئائىلە ئىشلىرىنى قىلىش مەن ئۈچۈنمۇ بەك كۆچ تەلەپ قىلمىدىغان ئىش ئەمەس . قول ئاستىمدا بىر تۈركۈم خىزمەتكارلار ۋە يارەمچىلەر بار ئىدى ، باشتا ماڭا ئۇلار بەك كۆپتەك بىلىنىپ ، خىجىل بولغانىدىم . چۈنكى ، ئۇرۇش يىللىرىنى باشتىن ئۆتكۈزگەچكە ، مەن باشقىلارغا بۇيرۇق بېرىشكە ئەمەس ، بۇيرۇقنى ئىجرا قىلىشقىلا ئادەتلەنگەنىدىم . بىر مەزگىلدىن كېيىن ، مەندىكى بىر مۇنچە خىزمەتكار بارغۇ ، دەيدىغان قانائەتلىنىش تۇيغۇسى يوق بولدى . شۇنىڭ بىلەن خىزمەتكارلارنىڭ ھۇرۇنلۇقى ، ئالدامچىلىقى ، ئىشنى ئوبدان ، تېز قىلماسلىقتەك ئىللەتلىرى بىلەن كۆرەش قىلىشىمغا توغرا كەلدى . ئەلۋەتتە ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە بەزىلىرىنىڭ ئوبدانلىقىنى ئىنكار قىلمايمەن ، لېكىن ئادەملەر بىر ـ بىرىگە ئوخشىمىغانلىقتىن ، ئادەمگە بەك جاپا بولىدىكەن .

ئاساسلىق خىزمەتكارلار باشلىقىم گېيالگېن ئىدى ، مەن ئۇ ئارقىلىق ياشانغان بىر ئۇيغۇر ئايال ئاشپەز ؛ روزابەگ ئىسىملىك شوخ ، ئەمما كاللىسى تازا ئىشلىمەيدىغان بىر ئوغۇل بالا ؛ كىر يۇيىدىغان ۋەجىككىنە بىر ئايال ؛ چىرايىدا كۈلكە دېگەننى زادىلا كۆرگىلى بولمايدىغان ، ئەمما قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدىغان (كېيىن ئۇنى ئىشتىن بوشاتتىم) بىر ئادەمنى باشقۇراتتىم . خىزمەتكارلارنىڭ ئىچىدە پېشانىسىگە تازىلىق قىلىش ، ئەخلەت تۆكۈشتەك مەينەت ئىشلارنى قىلىشلا پۈتۈلگەن بىر ئادەم بار بولۇپ ، مەن ئۇنىڭغا يۈز تۇرانە قاراپ باقمىدىم . گېيالگېنىڭ ئىنسى راكپا ئالتە يىلنىڭ ئالدىدا ئارايىك بىلەن قەشقەرگە كەلگەن بولۇپ ، ھازىرغىچە كونسۇلخانىدا ئىشلەپ كېلىۋاتاتتى . بۇ ئاجايىپ بىر ئادەم ئىدى ، باش كونسۇلخانىدا ئۇ ئالدىمغان ئادەم قالمىدى . ئارايىك

ئۇنىڭ ئىلگىرى ئۆزى بىلەن ئېكسپېدىتسىيە قىلغان چاغدىكى راستچىل-
لىق ، يۈمۈرلۇق پەزىلەتلىرىنى پۈتۈنلەي يوقاتقانلىقىدىن تولىمۇ ئەپ-
سۇسلىناتتى . ئۇ بېجىرىم ، قاۋۇل ، ئەمما بەك قوپال ، يولسىز بولۇپ
كەتكەنىدى ، شۇنداقلا ئۇنىڭ پۇلى زادى نەدىن كەلگەنىدۇ ، دەپ گۇ-
مانلانغۇدەك دەرىجىدە بېيىغانىدى .

گېيالگېن ئۇيغۇرچە سۆزلەشنى تېز ئۆگىنىۋالدى ، لېكىن تولۇق ،
توغرا تەلەپپۇز قىلالمايتتى . مەنمۇ ئۆگىنىشكە باشلىغانىدىم ، لېكىن بۇ
تىلنىڭ گرامماتىكىسى ناھايىتى مۇرەككەپ ، سۆزلۈكلەرنىڭ قۇرۇلما
ئۆزگىرىشى كۆپ بولغانلىقتىن ، بىرقانچە سۆزنى ئۆگىنىۋېلىپلا تاشلا-
ۋەتتىم . شۇڭا ، مەن خىزمەتكارلارغا بۇيرۇق بېرىش ، ئۇلارنى ئەدەب-
لەش ، بازاردىن نەرسە ـ كېرەك سېتىۋېلىش ، بىزنىڭ تامبقىمىزنى قە-
لىش ياكى زىيارەت مۇلازىمىتى ھەمدە ئادەتتىكى بەزىبىر نازارەت ۋە باش-
قۇرۇش خىزمىتى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىدە پۈتۈنلەي گېيالگېنغا تايە-
ناتتىم . ئەمما ، بۇ بىر تالاي ئىشلارنى باشقۇرۇشتا ئۇمۇ ماڭا ئوخشاشلا
تەجرىبىسىز ئىدى . شۇڭا ئۇ ، شەرقنىڭ كىنولىرىدا دائىم كۆرۈنۈپ تۇ-
رىدىغان كەمسۆز ، ئېھتىياتچان ، چىرايلىق ئاق فورما كىيگەن خىزمەت-
كارەك بولالمىدى . ئۇ ماڭا ئىشلارنى كۆڭۈلدىكىدەك بىمالال بەجا
كەلتۈرۈشكە تەييار تۇرغان رېستوران خادىمىغا ئەمەس ، بەلكى تاغقا
چىقىپ ئېكسپېدىتسىيە قىلىشقا تەييار تۇرغانەكلا تەسىر بەردى . ئۇ
ئىشنى قولىنىڭ ئۇچىدا ، خالا ـ خۇتتاك قىلىدىغان بولسىمۇ ، بەك سە-
مىمي ، ئاق كۆڭۈل ، خۇش چاقچاق ، ھېكايىگە ئۇستا ئادەم ئىدى ،
شۇڭا ئۇنىڭ بولۇشى ماڭا كۆپ تەسەللى ۋە شادلىق بەخش ئەتتى .

پۈتۈن ياز ، ئوت ئورۇش ماشىنىسى يوق بولغانلىقتىن ، چىملىقنى
قانداق تەكشىلەش ۋە ئوت ـ چۆپلەرنى قانداق قىلىپ يوقىتىش ئۈچۈن
باش قاتۇردۇق . بىز بىر سىيىر باققانىدۇق ، شۇڭا سىيىرنى چۆپلۈككە
قويۇۋېتىشنى قارار قىلدۇق . بۇنداق قىلغاندا ھەم كالىنى يېگى ئوت ـ
چۆپ بىلەن باققىلى ، ھەم ئوت ـ چۆپلەرنى تەكشىلىگىلى بولاتتى ،
كۆپ ئۆتمەي سىيىر سۈت بەرمىدى . بۇنىڭ سەۋەبىنى سورىغانىدىم ،

گىيالگىن خوددى ئازار يېگەن قىياپەتتە ، مەنتىقسى ئۆزگىچە بىر جاۋابنى بېرىپ « كالىنى ئوت ـ چۆپ بىلەن باقمىز دېگەندىكىن ، سوت بەر دەپ تەلەپ قىلساق قانداق بولىدۇ » دېدى . ئامالسىز ، بۇ ئىشنى ئۆزۈم بىر ياقلىق قىلدىم .

قەشقەردە تۇرغان بىرىنچى يىلى ، پۇتۇن بىر يىل چاي دەملەشكە كۇچىدىم . گىيالگىن ئادەم ئىچەلمەيدىغان چاي دەملەشنىڭ ئۇسۇلىنى ئىدى . مەن بىرنەچچە چەينەك سېتىۋېلىپ ، نەچچە خىل چاينى ئايرىم ـ ئايرىم دەملەپمۇ ئىچكىلى بولمايدىغان چاي دەملەش مەسىلىسىنى ھەل قىلالمىدىم . گەپ ئۇلارنىڭ سۇنى قازانغا قۇيۇپ ئۇچ قېتىم قاينىتىشىدىلا بولۇشى مۇمكىن ، دەپ ئويلىدىم . گىيالگىن بۇنى سېلىنغان توزنى پارغا ئايلاندۇرۇۋېتىش ئۇچۇن ئۇچ قېتىم قاينىتىمىز ، دەپ چۈشەندۇردى . ئۇ گىپىدە چىڭ تۇرۇۋالىدىغان ، مېنىڭ ھەربىر ئىش ۋە گىپىمگە لايىق جاۋابنى تېپىپ تۇرىدىغان بولغاچقا ، ئۇنىڭ بىلەن تالىشىپ ئولتۇرمىدىم . گەرچە ئۇ ناھايىتى كاج ، ئۆز گىپىدە چىڭ تۇرۇۋالىدىغان بولسىمۇ ، ئۇنى بارا ـ بارا ياقتۇرۇپ قالدىم . چۇنكى ئۇ مۇئامىلىدە ئىللىق ، ئاق كۆڭۈل ، ساپ دىل ، دىلكەش ئادەم ئىدى . ئۇنىڭ پىكرى ـ خىيالى بىزنى قانداق قىلىپ ئوبدان كۇتۇش ھەمدە بۇ جايدىكى بارلىق ئىشلارنىڭ ئوگۇشلۇق ، تەرتىپلىك ، چاي ـ جايىدا ئىكەنلىكىنى بىلدۇرمەكچى بولغانلىقىنمۇ ياخشى بىلەتتىم .

بىز بىر سىيىر ، بىرقانچە توخۇ باقتۇق ھەمدە خېلى ياخشى كۆكتاتلىقمىز بار ئىدى ، شۇڭا بازاردىن ئۇن ، گۇرۇچ ، گۆشلا ئالساق كۇپايە ئىدى . قەشقەردە پۇلنىڭ پاخاللىشىشى كۇنسېرى ئېغىرلىشىۋاتقان ، بەزىدە مال باھاسىمۇ بىر سائەتتە بىر ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان بولغاچقا ، يەرلىكتىن ئامال بار نەرسە ـ كېرەك سېتىۋالمايتتىم . بىزگە لازىملىق نەرسىلەرنى ئادەتتە ھىندىستاندىن ئەكەلدۇرەتتۇق . ئاز دېگەندىمۇ ئۇچ ئاي بۇرۇن ئالىدىغان نەرسىنى پىلانلاپ ، ئىنچىكە ھېسابلاپ قويايتتىم . قىشتا ھەربىر خالتىنىڭ ئېغىرلىقى تۆت قاداق ، يازدا ئون قاداق بولاتتى . تاپشۇرۇۋالغان خالتىلار يىرتىلىپ ، سۆكۈلۈپ ، ماكچىيىپ

كەتكەن بولاتتى . تەلىيمىزگە بىز نەرسىلەرنى ئۆزىمىزنىڭ پوچتا يولى بىلەن يوللايتتۇق ، جۇڭگولۇقلار بۇ ئىمتىيازىمىزنى ھېلى بىكار قىلاتتى ، ھېلى ئەسلىگە كەلتۈرەتتى . 1947 ـ يىلى 15 ـ ئاۋغۇست ھىندىستان مۇستەقىل① بولغاندىن كېيىن ، بىزنىڭ بۇ پوچتا يولىمىزمۇ ئانچە ئىشەنچلىك بولماي قالدى . بۇ ئىككى « شىنجاڭ » دا توپىلاڭ ، ئۇرۇش ، قاتناش قىينچىلىقى ئارقا ـ ئارقىدىن يۈز بېرىپ بۇ ئىككى جايدا تەۋرەنىش ، خاتىرجەمسىزلىك پەيدا قىلدى . بۇنىڭ بىلەن نەرسە ـ كېرەك سېتىۋېلىش ئارزۇيۇم كۆپىنچە يوققا چىقاتتى . ئەلۋەتتە ، ئالدىن تەييارلىۋالغانلىرىم ناھايىتى كۆپ ئىدى ، لېكىن زاپاسلىرى تۈگەپ قالغاندا ، ئامال بار بىر يولىنى قىلىپ تولۇقلاپ تۇراتتىم ، بەزى چاغلاردا ئەپلەپ ـ سەپلەپ ئۆتەتتىم .

پوچتا كۆپ چاغلاردا بىزنى بەكمۇ تەلمۈرتەتتى . شۇنداقتىمۇ ، يۇلتۇزغا ، ئايغا تەلمۈرگەندەك ، ھەپتىدە بىر كېلىدىغان پوچتىنىڭ يولىغا كۆزلىرىمىز تېشىلگۈدەك قارايتتۇق . ھەر پەيشەنبە كۈنى سەھەردە ، بىز گويا كىشىلەر ئالاھىدە بىر كۈننى كۈتۈۋالغاندەك خۇشاللىق ئىچىدە سەھەر تۇرۇپ كېتەتتۇق . پوچتىچتلىرىمىز 1947 ـ يىلدىكى كەشمىر ئۇرۇشىدەك ، ئۆزلىرى ئۇيان ـ بۇيان قىلالمايدىغان چوڭ ۋەقەلەرنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ تۇرسىمۇ ، پوچتا بۇيۇملىرىنى خاتاسىز ، دەل ۋاقتىدا ئەكىلەتتى . ئەگەر بىرەر كۈن كېچىكسە كەلسە ، بۇنىڭدىن ناھايىتى خىجىل بولاتتى ۋە ئازابلىناتتى . يولدىكى مۇشكۈلاتلار ۋە خەۋپ ـ خەتەرلەرنى (ئۇلار قار كۆچۈش خەۋپىگە قارىماستىن ، قىشلىرى قارلىق تاغلاردىن ئۆتەتتى ؛ يازدا تاغ جىلغىلىرىنى بويلاپ مېڭىپ ، ئېرىنگەن قار ـ مۇز سۇيىدىن ھاسىل بولغان ، سۇيى ئۇلۇغ دەريا ـ ئېقىنلاردىن ئۆتەتتى) نەزەردە تۇتقاندا ، ئۇلارنىڭ پوچتا بۇيۇملىرىنى تېز ھەم ۋاقتىدا بۇ يەرگە يەتكۈزىلىشى نەقەدەر قالتىس ئىش ـ ھە !

---

① 1946 ـ يىلى ئىيۇندا ئەنگلىيە « مۇئنتباتتېن لايىھەسى » نى ئېلان قىلىپ ، ھىندىستان ـ پاكىستاننى ئايرىپ ئىدارە قىلىشنى يولغا قويدى . شۇ يىلى 15 ـ ئاۋغۇست ھىندىستان دومىنىئونى قۇرۇلدى . 1950 ـ يىلى 26 ـ يانۋار جۇمھۇرىيەتكە ئۆزگەرتىلدى .

بىزنىڭ پوچتا يولىمىز ئەتراپلىق پىلانلانغان بىر سىستېما بولۇپ ، پىيادە ۋە ئاتلىق پوچتا دەپ ئىككى گۇرۇپپىغا ئايرىلغان يولدا ئۇلار ئۇ- چۇن پوچتا بېكىتى ، يېمەك ـ ئىچمەك ناھايىتى ئوبدان ئورۇنلاشتۇرۇل- غان ، تەشكىللەنگەنىدى . بىردىنبىر بۇ پوچتا يولىنىڭ بىرىنچى بۆلۈكى سىرىنەگەردىن گىلگىتتقىچە بولغان ئارىلىق . ئىككى ئادەم بىر گۇرۇپپا (پىيادە ، ئەمما ۋاقتىدا ئادەم ئالمىشىدۇ)بولۇپ ، كېچە ـ كۈندۈزلەپ يول يۈرۈپ ، كۈچ ئۇلاش شەكلىدە پوچتا بۇيۇملارنى يەتكۈزۈپ تۇراتتى . ئادەتتە كىشىلەر 14 كۈندە باسىدىغان يولنى ئۇلار ئالتە كۈندە باساتتى . پوچتا يولىنىڭ ئىككىنچى بۆلۈكى گىلگىتتىن مىسگارغىچە ئارـ لىق ئىدى . ھىندىستان ھۆكۈمىتىنىڭ تېلېگراف لىنىيىسى شۇ يەردە ئۇ- زۇلەتتى . ئوخشاشلا ئىككى پوچتالیون بىر گۇرۇپپا بولۇپ ، بۇ بىر بۆ- لەك يولنى ئالتە كۈندە ماڭاتتى . ئۇلار كۈندۈزلا ماڭاتتى ھەمدە ھەپتىدە بىرلا نۆۋەت كېلەتتى . ئۇچىنچى بۆلەك يول مىسگاردىن تاشقورغانغىچە بولغان ئارىلىق بولۇپ ، ئۇچ پوچتالیون بىر گۇرۇپپا بولۇپ ، بەش كۈندىن يەتتە كۈنگىچە بۇ بۆلەك ئارىلىقنى ماڭاتتى . ئەڭ ئاخىرقى بۆ- لەكتە ، ئىككى ئاتلىق پوچتالیون تاشقورغاندىن ئالتە كۈندە قەشقەردىكى باش كونسۇلخانىغا يېتىپ كېلەتتى ، يولدا توختىماي مېڭىپ بەك جاپا تارتاتتى . ئاندىن ئۇلار قەشقەردە 23 كۈن دەم ئېلىپ ، 24 ـ كۈنى تاش- قورغانغا قاراپ ماڭاتتى . ئۇلارنىڭ تۇرمۇشى جاپالىق بولسىمۇ ، دەم ئې- لىش ۋاقتى ئۇزۇن ، ئازراق قوشۇمچە تاپاۋىتى بار ، نەرسە ـ كېرەك ئې- لىۋېلىپ سودا قىلغىلى بولىدىغان بولغاچقا ، بۇ ئىشقا ئۆزىنى ئۇرىدىغانلار خېلى كۆپ ئىدى .

باش كونسۇلخانىدا ، « پوچتا كەلدى » دېگەن سۆز ئاڭلىنىشى بىلەن تەڭ ، خۇددى سېھىر ـ جادۇ قىلىنغاندەك بىردىنلا ئىنتايىن ھەي- ۋەت ۋە داغدۇغىلىق كۆرۈنۈش ھاسىل بولاتتى . خۇددى مۇقىم بىر « مۇراسىم » بولۇۋاتقاندەك ، پوچتا خالتىلىرى ئېچىلىپ ، خەت ـ چەك- لەر ، خالتىلار مۇناسىۋەتلىك ئادەملەرنىڭ قولىغا بېرىلەتتى . خەتلەر ئۇ- قۇلۇپ ، خالتىلار ئېچىلىپ بولغاندىن كېيىن ، پوچتىنى يەنە بىر ھەپتە

كۆتىدىغانلىقىنى ئويلاپ ، كىشىلەرنىڭ كۆڭلى يەنە مەيۈسلىنەتتى ۋە غەش بولاتتى . بەزىدە خەت ـ خالتا تاپشۇرۇۋالمىغانلار تېخىمۇ بەكرەك ھەسرەتلىنەتتى . مەن ئۆزۈمنى قاتتىق تۇتۇپ ، پوچتا خالتىسىدىن بىرەر نېمە ئىزدىمەيچۇ ، ئۇمىدلەنمەيچۇ ، ماڭا ھېچنەرسە كەلمەيدۇ ، دەپ ئويلىمامۇ ، پەقەت ئۇنداق قىلالمايتتىم . نېمىلا دېگەن بىلەن ھەپتىدە كېلىدىغان پوچتالیون بىز ئۇچۇن نۇرغۇن نەرسىلەردىن دېرەك بېرىدۇ ـ دە !

باش كونسۇلنىڭ ئۆيى گۈلزارلىق ، يەر شەكلى پەلەمپەيسىمان بىر جايغا جايلاشقان بولۇپ ، پەلەمپەيسىمان جايدا تۇرۇپ سىرتقا قارىساڭ ، ئېتىز ـ ئېرىق ، دەريا ۋە دۆڭلۇك كۆرۈنۈپ ، ئادەمنىڭ كۆڭلى ئېچىلىپ قالاتتى ؛ باش كونسۇلخانىنىڭ بۇ بۆلىكى دەرۋازىغا بارىدىغان يول ، مۇھاپىزەتچىلەر ئىشخانىسى ئارقىلىق باش كونسۇلخانىنىڭ باشقا بۆلەكلىرىدىن ئايرىۋېتىلگەنىدى . مۇھاپىزەتچىلەر قىزىل سوكنودىن فورما كىيىم ، مۇھاپىزەتچىلەر ئىشخانىسىدا پوستا تۇراتتى . باش كونسۇل تۇرۇشلۇق ئۆينىڭ سىرتىدا ، دوختۇر ، ھىندىستان تەۋەلىكى ئەمەلدارى ۋە جۇڭگولۇق تەرجىمانلىنىڭ بىر قەۋەتلىك ئۆيلىرى بار ئىدى ؛ بۇ رايوندا تېننىس مەيدانى ، تام توپ مەيدان ، ئىشخانا ، ئامبولاتورىيە ، توكلىتىش گەمىسى ، ھەتتا تېخى باش كونسۇلخانىنىڭ باشقا يالالانما خادىملىرى تۇرىدىغان « مەھەللە » بار ئىدى . بۇ « مەھەللە » دە ئولتۇرىدىغانلارنىڭ نوپۇسىنى ناھايىتى قاتتىق ئېنىقلاپ تۇرغان بولساقمۇ ، زادىلا كونترول قىلالمىدۇق . چۈنكى ، ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىگە يىراق ـ يېقىن تۇغقانلىرى كېلىپ تۇراتتى . ئەگەر ناتونۇش بىرەر ئوغۇل بالىدىن كىملىكىنى سورىساڭ ، ئۇ « مەن دەرۋازىۋەننىڭ خوتۇنىنىڭ سىڭلىسىنىڭ يېتىم قالغان يالغۇز ئوغلى » دەپ جاۋاب بېرەتتى ـ دە ، مېنىڭ ئاغزىم تۇۋاقلىناتتى . ئەگەر كونسۇلخانىدا قارا كېزىك پەيدا بولۇپ قالسا ، ئۇلارغا ئوخشاش ئادەم كۆپ توپلاشقان ئائىلىگە بولىدىغان خەۋپى تېخىمۇ روشەن بولاتتى . بۇ يەردە بىرى مۇشۇنداق كېسەل بولۇپ قالسا ، ئۇلارنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى ، دوستلىرى يۇقۇپ قېلىشتىن قورقماي ،

ئۆزلىرىگە كېلىدىغان خەۋپنى سەزمەي كېلىپ يوقلىشىدىكەن ۋە كۆڭۈل سورىشىدىكەن . ئەگەر بىرى ئۆلۈپ كەتكەن بولسا ، مەيلى ئۇنىڭ بىلەن مۇناسىۋىتى بولسۇن ـ بولمىسۇن ھەممە ئادەم كېلىپ ، مېيىت ئەتراپىدا تۇرۇپ يىغلايدىكەن . ئەگەر بۇنىڭغا ئوخشايدىغان بەزى مۇسۇلمانچىلىق ئەقىدىسى ۋە ئۆرپ ـ ئادەت كۈچى بىلەن ئېلىشمەن دېسە ، ھېچ نەتىجە چىقمايدىكەن . ۋابا پەيدا بولغان ئالاھىدە پەيتتە ، بىز بىر قېتىم قان زەردابىنى پاراشوت بىلەن ھاۋادىن گىلگىتقا تاشلاشنى تەلەپ قىلدۇق . بىر گۇرۇپپا پوچتالیون نۆۋەتلىشىپ كېچە ـ كۈندۈزلەپ تارىختىن بۇيانقى ئەڭ تېز سۈرئەت بىلەن مېڭىپ زەردابنى قەشقەرگە ئېلىپ كەلدى . جان ئالغۇچى ۋابا بىزدە بىرلا قېتىم كۆرۈلدى ، ئەمما بەك تارقالمىدى . باش ئەلچىخانىدا يەنە ئىلگىرى مۇشۇ يەردە خىزمەت قىلغان خىزمەتكارلار ۋە باشقا ئالاقىدار كىشىلەرنىڭ يىغىلىشى دائىم بولۇپ تۇراتتى . خېلىلا ياشانغان بىر بوۋاي بىزگە ئىنگلىزچە سۆز بىلەن سالام بېرەتتى . ئۇ ئېگىلىپ تەزىم قىلىپ ناھايىتى ئېنىق ، راۋان سۆزلەپ ئارايلىك ئىككىمىزدىن : « سالام ئەپەندى ! سالام خانىم ! » دەپ ئەھۋال سورايتتى . گەپ قىلغاندىكى تۇرقى گويا تەڭگە تاشلاپ بەرسە سۆزىنى سۆزلەپ تۇگىتىدىغان ماشىنا ئادەمگىلا ئوخشايتتى . ئۇنى تۇنجى قېتىم كۆرگەن چاغدا خۇشال بولۇپ ، ئۇنىڭ بىلەن قىزغىن پاراڭلاشماقچى بولدۇم ، لېكىن بۇ بوۋاي باشقىلاردىن ئۆگىنىۋالغان سالاملىشىش سۆزىنىلا بىلىدىكەن . كېيىن خەنزۇچە ئۆگەنگەندە ، مەنمۇ ئۇنىڭدەك ئوسال ئەھۋالدا قالدىم . بىر قېتىم مەن يەرلىك كىشىلەرنى خۇشال قىلاي ، دەپ ئۆگىنىۋالغان نەچچە ئېغىز تەكەللۇپ سۆزلەر ۋە مىننەتدارلىق بىلدۈرىدىغان سۆزلەرنى قىلىۋەردىم ، كىشىلەر مېنى خەنزۇچە بىلمىدىكەن ، دەپ ئويلاپ ، ماڭا ئاغزى بېسىلماي خەنزۇچە سۆزلەپ كەتتى . ئۇلار سورىغان گەپلەرگە جاۋاب بېرەلمەي ، سۆزلىرىنىڭ مەزمۇنىغا لايىق ئىنكاستا بولالماي خىجىللىقتىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولدۇم .

ئارايلىك بىلەن مەن قەشقەرگە كېلىشتىن ئىلگىرىلا ئۇ يەردىكى ۋاقتىمىزنى قانداق ئورۇنلاشتۇرۇش توغرىسىدا مۇزاكىرىلەشكەنىدۇق .

بۇنداق بولۇشى ، ئۇ يەردە بىزنىڭ دوستلىرىمىز ياكى ئۈيۇشتۇرىدىغان ئىجتىمائىي پائالىيەتلىرىمىز يوق ، شۇنىڭدەك قىلىدىغان ئىشلىرىمىزمۇ كۆپ ئەمەس ئىدى . كۆن بويى قىلىدىغان ئىش يوق ، ۋاقىتنى بىكار ئۆتكۈزسەم ، كۈنلەر بىلىنمەستىن ئۆتۈپ كېتىپ ، كۆپ ۋاقتىم بىھۇدە ئىسراپ بولۇپ كېتەتتى ، مەن ھېچنېمىگە ئېرىشەلمەيتتىم ، تېخى بىكار-چىلىققا ئۆگىنىپ قېلىپ ھۇرۇنلىشىپ كېتەتتىم . شۇڭا ، ئىككىمىز ھەر كۈنلۈك ۋاقىتنى تەخمىنەن قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇۋالغاندۇق . بارا ـ بارا بىز بۇ ۋاقىت جەدۋىلىگە بېقىپ ، ھەرقانداق بىر سىرتقى توسالغۇغا ئانچە پەرۋا قىلمىدۇق .

ھەر كۈنى ناشتىدىن بۇرۇن ، بىر سائەت سەيلە قىلاتتۇق . كېيىن ئارايىك ئات سېتىۋالدى ، مەن يەنىلا پىيادە ئايلاندىم . ھەر كۈنكى يولىمىز ئاساسەن ئوخشاش بولۇپ ، باش كونسۇلخانىدىن چىقىپلا ئەگرى ـ تو-قاي دەريا بويىنى ياقلاپ مېڭىپ ، ئېتىزلاردىن ، ئالدىراش ئىشلەۋاتقان تۇگمەندىن ئۆتكەندىن كېيىن ، كەينىمىزگە ياناتتۇق . ھەر كۈنى سە-ھەردە ئورۇندىن تۇرۇشقا ، پەقەت خۇشياقمايتتى ، لېكىن سىرتقا چىققاندا بولسا ، ئوبدان قىلغانلىقىمىزنى ھېس قىلاتتۇق . سەيلە قىلغاندا ، پەسىل ۋە زىرائەتلەر رەڭگىنىڭ ئۆزگىرىشلىرىنى سېزەتتۇق . قىش كۈنلىرى ، ئورنىمىزدىن تۇرغاندا تېخى تاڭ يورۇمايتتى ، يەرلەر مۇز ، دەل ـ دە-رەخلەر يالىڭاچلانغان ، ھاۋانى توزانلىق تۇمان قاپلىغان بولاتتى . مانا بۇلار تېگى توپا رەڭ ، رەڭلىرى ماس بىر گۈزەل رەسىم كۆرۈنۈشىنى بېرەتتى . قەشقەردە يىل بويى كۆكىرىپ تۇرىدىغان دەرەخلەر بولمىغاچ-قا ، ئادەمنى بۇ كۆڭۈلسىز توپا رەڭگىدىن خالاس قىلالايدىغان ، قۇياش نۇرىدا سوغۇق يالتىراپ تۇرىدىغان مۇز تۇتقان ئېرىق ـ ئۆستەڭلەردىن باشقا ھېچقانداق نەرسە يوق ئىدى . قۇياش چىققان ھامان بۇ جانسىز سۈرەت بىردىنلا يورۇپ ، ۋاللىداپ كېتەتتى . بۇ خىل مەنزىرە زېرىكىش-لىك بولسىمۇ ، قىش كۈنلىرى ئوخشاشلا سەيلىگە چىقىشنى ياخشى كۆ-رەتتىم . مۇزلىغان دەريا يۈزىدە توساتتىن بىرەر ياۋا غاز پەيدا بولۇپ ، پۇتونلەي قېتىپ كەتمىگەن سۇنى قاناتلىرى بىلەن ئۇرۇپ ئۇنچىلەر

چاچرىتاتتى . دەرەخ شاخلىرى ۋە كۆۋرۈك ئاستىلىرىدا ئۇزۇن چوكا مۇزلار ئاجايىپ چىرايلىق بىر كۆرۈنۈشتە ساڭگىلاپ تۇراتتى . دەريا بو- يىدىكى تۈگمەنلەرنىڭ چاقى سۇ بىلەن قوۋچاقلىشىپ ، تىنماي پىرقىراپ تولىمۇ كۆركەم كۆرۈنۈش ھاسىل قىلاتتى .

باھار پەسلى مارت ئېيىدىلا يېتىپ كېلىپ ، بۇ يەرگە ئەنگلىيە- دىكىدىنمۇ گۈزەللىك بەخش ئېتىپ ، ئادەمنى كۈچلۈك ھاياجانغا سالاتتى . باھار پەسلىنىڭ تۈيۇقسىز كىرىشى ، ئىنتايىن روشەن ۋە كۈچلۈك سېلىشتۇرما ھاسىل قىلاتتى . مېۋىلىك دەرەخلەر يېقىملىق كۈ- لۈمسىرىگەندەك ئاق ، قىزغۇچ رەڭدە غۇنچىدە چېچەكلەيتتى . ئېرىق - ئۆستەڭ بويلىرىدىكى سۆگەتلەر قىز - چوكانلارنىڭ بوستان چاچلىرى- دەك يۇمران نوتىلىرىنى جىلۋە بىلەن ئويناتاتتى . قورۇدىكى ئېگىز سۇ- پىدا تۇرۇپ باھارنىڭ بۇ سېھرىلىك ، جەلپكار گۈزەللىكىنى زوق بىلەن تاماشا قىلاتتۇق . ئارقىدىنلا قامەتلىك ، تۆپتۇز ئۆسكەن ئاق تېرەكلەر يېگى يوپۇرماقلار بىلەن چىرايلىق بېزىلەتتى . ئېتىزلاردا بۇغداي ، كې- ۋەز ، شال ، قوغۇن - تاۋۇز ، ئېگىز ۋە كالامپاي كۆممىقوناقلارنىڭ پە- سىللەرگە ئەگىشىپ قىلغان ئۆزگىرىشلىرىنى ھەر كۈنى ، ھەر ئايدا بىۋاستە كۆرۈپ تۇراتتۇق .

قوغۇن بۇ يەردىكى ئاساسلىق زىرائەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ ، قو- غۇن مەن تەسەۋۋۇر قىلغاندىنمۇ يوغان ، تاتلىق ئىكەن ، خىللىرىنىڭ كۆپلۈكىدە تېخىمۇ گەپ يوق . كىشىلەرنىڭ ئوغرىلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، قوغۇنچىلار ئېتىزدا يېتىپ - قوپاتتى . ياز كۈنلىرى سەھەردە سەيلە قىلىپ چىققاندا ، قوغۇن باققۇچىلارنىڭ كارىۋاتتا ياكى سۇپىدا تاتلىق ئۇخلاۋاتقانلىقىغا كۆزىمىز چۈشەتتى . كۆزدە قوغۇن پىشقاندا ، قوغۇنچىلار ئۇنى ئۆزۈۋېلىپ گەمىلەرگە ئەكىرىۋېلىپ ، كېيىنكى يىلى قوغۇن پىشقىچە ساقلايتتى . قوغۇن پىشىپ ، بۇغدايلار ئورۇلۇپ بولۇ- شىغىلا ، شاللار سۇلۇق ئېتىزلاردا باش تارتىپ ، ياپيېشىل دېڭىزدەك مە- يىن دولقۇنلاپ كۆڭۈللەرگە شادلىق ئاتا قىلاتتى . بارا - بارا زىرائەتلەر ئارقا - ئارقىدىن يېغىۋىلىنىپ ، ئېتىزلاردا پەقەت زىرائەت ئېگىزلىرىلا

قالاتتى . بىز يەنە ھەممە ياق يالىڭاچلانغان ، سارغۇچ قوڭغۇرۇڭ تۈس ئالغان قىشقا كىرەتتۇق .

ئەتىياز پەسلىنىڭ ئەتىگەنلىرىدە ئېتىزلاردا سەكرەپ يۈرگەن پاقىلارنى چېلىقتۇراتتۇق ، پاقا شۇنچىلىك كۆپ ئىدىكى ، گويا كى بىر ئاپەت ياغدۇرىدىغاندەك ئادەمنى سەسكەندۈرەتتى . مەن پاقىغا ، بولۇپمۇ پاقىغا دەسسەپ سېلىشقا بەك ئۆچ ئىدىم ، شۇڭا يەرگە قاراپلا ماڭاتتىم . پاقىلار ھۇجرامغا كىرىۋېلىشقا ئامراق ئىدى . بەزىدە مۇنچىدا ئېزىپ قالغان ، چۆچۈگەن ھالدا كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ ماڭا قاراپ تۇرغان پاقىنى كۆرۈپ قالاتتىم ، لېكىن قەشقەردە ئالاھىدە قورقۇدەك زىيانداش ھاشاراتلەر يوق ئىدى . كىشىلەر چايان بارلىقىنى ئېيتتى ، لېكىن ماڭا ئۇچراپ باقمىدى . پاشىمۇ كۆپ ئەمەس ئىدى ، بىز خېلى كۆپ پۇل خەجلەپ پاشىلىق سېتىۋالدۇق ، ئەمما بىر - ئىككى قېتىملا ئىشلەتتۇق .

يازدا ، يېراقتا كۆرۈنگەن قار - مۇزلۇق تاغلار ئېرىپ ، دەريادا سۇ ئۇلغىياتتى ، ھەر كۈنى ئەتىگەندە بىز ئۆتىدىغان كۆۋرۈكنى كەلكۈن ئېقىتىپ كېتەتتى ، ئۇنى ياسايدىغان ئادەم چىقمىغاچقا ، بىز بىر قانچە ھەپتە ئۆستەكدىن ئېشەك مىنىپ قورقۇپ - تىترەپ ئاران ئۆتەتتۇق ، سۇ ئازايغاندا ، ئاندىن كىشىلەر كۆۋرۈكنى ياساپ قويدى . ئەسلى بۇ ئىككى ئېشەك ئىككى يېنىغا بىردىن سوغا ئېسىپ ، كۈن بويى بىز ئىشلەتمىدىغان سۈنى توشۇيتتى . ئەمما ، خېلى كۈنلەر ئۇلار ئەتىگەندە دەريا بويىدا ساقلاپ تۇرۇپ بىزنى دەريادىن ئۆتكۈزۈپ بولغاندا ، ئاندىن سۇ توشۇش ۋەزىپىسىنى ئورۇندايتتى .

ياز كۈنلىرى سەھەردە ، باش كونسۇلخانىنىڭ ئۆزىنى باشقۇرىدىغان سۇ توشۇغۇچىسىنى كۈچرىتاتتۇق . قۇلىقى گاس بولغىنىغا قارىماي ، ئىشنى بەك جان كۆيدۈرۈپ قىلاتتى ، چىرايىدىن ئۈياتچانلىق ئارىلاش خۇش تەبەسسۇم كەتمەيتتى . باشقىلارنى ھۆرمەتلەشنى بىلەتتى ، ناھايىتى ئاڭلىق ئادەم ئىدى . ئۇنىڭ باشقۇرىدىغىنى ئۇچلا ئېشەك بولسىمۇ ، كۆپ چاپا تارتاتتى . قىلىقلىرىمۇ قىزىقارلىق ئىدى . ئۇ ھەر قېتىم بىزنى كۆرگەن ھامان ئېشەكلەرنى تەرتىپكە چاقىرغاندەك

ئۇروپ ژارقىرايىتتى ، ئېشەكلەرمۇ ئۇنىڭ ژارقىرىشىنى چۈشىنەتتى ، ئۇ بىزنى ئوكايىسزلىق ھېس قىلمىسۇن دېگەندەك بىزگە قارىماي ، يۈزىنى باشقا تەرەپكە قىلىپ ئۆتەتتى . بۇنداق چاغلاردا ، ئۆزۈمنى ئەتراپتىكىلەر تىنىڭ بېقىپ قاراشقا جۈرئەت قىلالمايدىغان جۇڭگونىڭ قېرى خاقانىدەك ھېس قىلاتتىم .

قەشقەردىكى تۇرمۇش كارتېنىسىندا ، ئېشەك چوڭ بىر ئالاھىدىلىك ھېسابلىناتتى . كىشىلەر ئېشەكنى ھەممىلا ئىشقا ئىشلىتەتتى : كىچىككىنە ئېشەك دائىم بوي ـ بەستى ، سۇرى ھەيۋەت يوغان تۆگىلەرنى يېتىلەپ ماڭاتتى ؛ ھەر قانداق تىلىك ، يوغان ئۇيغۇر بوۋايلار ئېشەككە مىنۋالسا ، ئېشەكلەر بەللىرى ئېگىلگەن ھالدا گىلدىڭلاپ ئاران ماڭاتتى ؛ بىر ئوغۇل بالا كاج ئېشەككە مىنۋالسا ، ئۇ چىچاڭشىپ ، سەكرەپ ـ تاقلاپ بالىنى چۈشۈرۈۋېتىشكە ئۇرۇناتتى ، بالا بولسا ئىككى پۇتىدا ئېشەكنىڭ بېقىنىنى چىڭ قىسىپ ئۇنىڭ بىلەن تەڭ چايقىلىپ ئولتۇراتتى ؛ يوغان ئوت ـ چۆپ باغلىرى ئارتىلغان ئېشەكلەر يېنىمىزدىن ئۆتۈپ كېتەتتى ، بىز ئوت ـ چۆپنى كۆرسەكمۇ ئېشەكنى كۆرەلمەيتتۇق . قەشقەردە كىشىلەر قىسقا ئارىلىقلاردىمۇ پىيادە ماڭمايدىغان ئېشەككە مىنۋالاتتى . ئېشەكنىڭ بېشى غەلىتە مەخلۇقلارنىڭكىدەك يوغان ، كېسەل بولۇپ قالغاندەك قاتتىق ۋە سەت ھاڭرىشى ئادەمنى ۋەھىمگە سالىدىغان بولسىمۇ ، مەن ئاستا ـ ئاستا ئۇلارنى ياقتۇرۇپ قالدىم ، بۇنىڭغا ئۆزۈمۇ ھەيران ، ئېشەك ئىنتايىن سەۋرچان ، چىداملىق ۋە ياۋاش كۆرۈنەتتى ، كۆزلىرى گويا دەرد ـ ئەلىمى ۋە ئاغرىنىشىنى ئىپادىلەۋاتقاندەك ياشلىق مۆلدۈرلەپ تۇراتتى . ئۇنىڭدا يەنە ئاجايىپ قەيسەر روھ ، بىر خىل قەتئىيلىك بولۇپ ، بۇلار ئۇنىڭ ئارتۇقچىلىقى ئىدى . كۆپلىگەن ئاتلارغا سېلىشتۇرغاندا ، ئېشەكلەر بەكرەك ئىشەنچلىك ، باتۇر ۋە شەپقەتلىك ئىدى . ئۇلار بەئەينى قاتتىق ئازابلىنىۋاتقاندەك ئاۋازىنى ھەر خىل چىقىرىپ ، سەل كۆلكىلىك بىر تەرىزدە ھاڭرايتتى ، لېكىن گويا ئۆزىنىڭ سەت ئاۋازىدىن ئۆيالغاندەك شاپىپىدە توختىۋالاتتى .

سەيلە قىلغان چاغلاردا بىزنىڭ كۆزىمىز چۈشىدىغان ئەڭ مۇھىم

ئالاهـده نەرسە ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ ياتقان تاغلار بولسا كېرەك . شىمالدا تۇتاش كەتكەن ئېدىر ـ تۆپىلىكلەردىن ھاسىل بولغان مەنزىرە كۆزگە تاشلىناتتى ؛ يېراقتىكى غەربىي جەنۇب تەرەپتە پامىر ئېگىزلىكىنىڭ ھەيـ ۋەت مەنزىرىسى نامايان بولاتتى ، ئاسمان ـ پەلەك بۇيۇك تاغ چوققىلـ رىـدا قار ئەينەكتەك يالتىرايتتى ، دېڭىز يۈزىدىن 25 مىڭ 145 ئىنگلىز مىلى ئېگىز ، قارلىق قوڭۇر چوققىسى ، بەئەينى مۇستەھكەم قورغاندەك كۆككە تاقىشىپ تۇراتتى . دېڭىز يۈزىدىن 22 مىڭ 180 ئىنگلىز چاقىرىم ئېگىز ، شەكلى ئاجايىپ غەلىتە ۋە ئوبرازى نەپىس قوش چوققا چاكرا ـ گىل ماڭا ھەممىدىن كۆركەم كۆرۈنەتتى . مەن ئۇچۇن تاغ مەنزىرىسـ ىنىڭ شۇ قەدەر گۈزەل بولغانلىقىنىڭ مۇھىم سەۋەبى ، ئۇلارنىڭ ئىنتايىن ئاجايىپ ۋە كەم ئۇچرايدىغانلىقىدا ئىدى . قەشقەردە پۇتمەس ـ تۇگـ مەس ، قارغىش تەگكۈر توپا ـ چاڭ جانغا تېگەتتى . يىل بويى ئاسماننى گويا تۇتەك پەردىدەك توپا ـ چاڭ قاپلايتتى ، بىر نەچچە ھەپتىلەپ يو ـ قالماي ، قۇياش نۇرىنى توسۇپ ، يېراق ياكى يېقىندىكى ، ئېگىز ياكى پەس بارلىق تاغ ـ ئېدىرلارنى ، تەبىئەت دۇنياسىدىكى جىمى مەۋ ـ جۇداتنى قارا پەردىسىگە چىڭ ئوراپ كۆرۈمسىز قىلىۋېتەتتى ، ھەتتا ئوۋ ئۇۋلىغىلى تاغ ئىچىگە كىرسەكمۇ ، بىزنى غايەت يوغان بىر كونۇبرتقا سېلىۋالغاندەك ، خىرە قاراڭغۇلۇق ئىچىدە قويناتتى . ئارقىدىنلا تۇيۇقسىز دەھشەتلىك شاۋقۇن ـ سۇرەن بىلەن قارا بوران چىقىپ ئالەمنى مالەم قىلىۋېتەتتى . شۇنىڭ بىلەن يېيىشىگىز توپا ، پۇرىشىگىز توپا بولۇپ ، چۇشكۇرسىگىزمۇ توپا تۆكۈلەتتى . ۋەھالەنكى بۇ قارا بوران يەنە ھاۋانى تازىلايتتى . توپىلىق بوران توختاپ نەچچە كۈن پۈتۈن كائىناتنىڭ يۈزى ئېچىلىپ ، ئېنىق ، سۈزۈك ھالەتتە كۆزگە تاشلىناتتى .

مۇشۇنداق ھاۋا تازىلانغان ئوچۇق كۈنلەردە ، ئورنىمىزدىن سەـ ھەر تۇرساق ، ئۇپۇق سىزىقىدا شەلپەردەك قىزىل نۇر تۆكۈپ كۆتۈرۈـ لۈۋاتقان قۇياشنى ، شۇ قەدەر سىرلىق ۋە گۈزەل تۇس ئالغان ، تۇرلۇك ـ تۇمەن ئاجايىپ ـ غارايىپلارنى ئۆزىگە يوشۇرغان كائىناتنى كۆرەتتۇق . بەزىدە يەر بىلەن كۆك ئاسمان ئارىلىقىدا نېپىز تۇمان يېيىلىپ ، يېراق ـ

تىكى تاغلار نېپىز تۇمان ئۇستىدىكى بوشلۇقتا ئۇزۇپ يۈرگەندەك كۆ-رۈنەتتى . قارا بوران چىققان كۈنلىرى سەھەردە ، تونۇش تاغلارنىڭ قاتمۇقات بۇلۇت ئىچىدە قالغانلىقىنى كۆرەتتۇق . ھاۋا سۈزۈك ، ئوچۇق بەزى كۈنلەردە بولسا ، روشەن كۆرۈنگەن چوققا گويا ئېكرانغا چۈشكەن سايىدەك نۇرسىز ، رەڭسىز تۇسكە كىرىپ قالاتتى . تەڭداشسىز ئېگىز قوڭۇر چوققىسى بىلەن چاكراگىل چوققىسىمۇ ، بىز بىلەن بىر ماكاندا ئەمەستەك بىلىنەتتى .

تۇرمۇشىمىزدىن ئىلىپ ئېيتقاندا ، قەشقەر ئەتراپىدىكى تاغ ۋە چوققىلار بىزنى شۇ قەدەر چوڭقۇر تەسىر قىلغان ئارقا كۆرۈنۈش بىلەن تەمىنلىدى . ئۇلار ئىنتايىن كۆركەم بولۇپ ، ھەممىلا ئادەم بەئەينى ھەر-قانداق بىر ئادەمدە بولۇشقا تېگىشلىك ھېسسىياتقا ئوخشاش ، بۇ نۇقتىنى ھېس قىلىشتىن خالىي بولالمايتتى . ھالبۇكى ، باش كونسۇلخانىدىكى خان ئەپەندى① بىر قېتىم بىزدىكى بۇ خىل ھېس - تۇيغۇدىن ھەيران بولۇپ : « مەن مۇنداق بىر ئىشقا دىققەت قىلدىم . سىلەر ئۇ تاغ - چوق-قىلارغا قانداق كۆز بىلەن قارايدىغانسىلەر ؟ مەنمۇ قاراپ باقتىم ، لېكىن بۇ تاغ - چوققىلاردا سىلەر شۇنچىۋالا ماختاپ كەتكۈدەك قانداق ئالاھە-دىلىك بارلىقىنى ھېچ بىلەلمىدىم » دېدى . دېمەك ، بۇ تاغ - چوققىلارغا ئىشتىياق باغلاش بىزگىلا خاس ھېسسىيات . باشقىلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، بۇ يەردە « ئاجايىپ » بىر تۇيغۇ بولمايدىكەن .

ئەمدى يەنە كۈندىلىك ئورۇنلاشتۇرۇشىمىزغا قايتىپ كېلەي ، بۇ ئورۇنلاشتۇرۇشتا بىزنىڭ كىتاب ئوقۇش ، يېزىقچىلىق قىلىشىمىزدىكى كونكرېت ۋاقىت جەھەتتە قاتتىق بەلگىلىمىلەر بار ئىدى . قەشقەردە ، مەن ئىلگىرى ئوقۇشنى ئويلىغان ، لېكىن ۋاقىت چىقىرالمىغان كىتابلارنى ئوقۇۋېلىشقا ئوبدان پۇرسەت چىقتى . چۈنكى ، ئەنگلىيىدىكى ۋاقتىمدا ، ئۆي ئىشلىرىنى قىلىپ تۇگىتەلمەيتتىم . ئەمدى بولسا ، تولىستوينىڭ « ئۇرۇش ۋە تىنچلىق » ، بوسۇئېلنىڭ « تامىيۇل جونسۇن » قاتارلىق ئەسەرلىرىنى ئوقۇشقا ۋاقىت چىقمىدى ، دەيدىغانغا ھېچقانداق باھانەم

① كونسۇلخانىدىكى خىزمەتكارلارنىڭ باشقۇرغۇچىسى رېپقاتۇللاخاننى دېمەكچى .

يوق ئىدى . دەخلى ـ تەرۇزغا ئۇچرىمايى ، يۈرەك قېتىمغا يوشۇرۇنغان ۋىجدان ئازابىغا ئۇچرىمايى ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇشنىڭ ئۆزى بىر ھۇزۇر ئىدى . بىز ئوقۇۋاتقان كىتابىمىز ئىچىگە كىرىپلا كېتىش ياكى ناخشا ـ مۇزىكا ئاڭلاش بىلەنلا ۋاقىت ئۆتكۈزۈشتىن ئامال بار ساقلىناتتۇق . بۇ گەپلەر تەكەببۇرلۇقتەك ، ئۆزىگە تەمەننا قويغاندەك ئاڭلانسىمۇ ، يۇقىرىدا ئېيتتىم ئۆتكىنىمدەك ، ئادەم ئىش قىلمىسا ، بىرەرى باشقۇرمىسا ، ۋاقىتنى بىھۇدە ئۆتكۈزسە ، ئادەم بەك چۈشكۈنلىشىپ كېتىدىكەن .

باھار ۋە ياز كۈنلىرى ھەپتىدە ئۈچ قېتىم چويلا توپ ئويناش پۈرسىتىمىز بار ئىدى . ئارايىك ئەزەلدىن چويلا چوپ ئوينىمايىتتى ، لېكىن مەن دائىم دوختۇر ۋە باشقا خادىملار بىلەن ئوينايتتىم . ھېچقايسىمىز ياخشى ئوينىيالمىغاچقا ، كۆپىنچە كۈلكىلىك ئىشلارمۇ بولاتتى . كىشىلەر ماڭا ، بۇرۇن باش كونسۇلخانىدىكى يالالانما خادىملارنىڭ پۈتبول ئويناي-دىغانلىقىنى ئېيتتى . ئىرا مايرات خانىم قەشقەرگە كەلگەندە ، پۈتبول مۇسابىقىسىگە قاتنىشىپ ، يەرلىك ئۇيغۇرلارنى ھەيران قالدۇرغانىكەن . قەشقەردە يەنە ۋاسكىتبول مەيدانىمۇ بولغانىكەن ، لېكىن بىز كەلگەندە ، كىشىلەر تەنتەربىيە ۋە چېنىقىشقا ، مۇسابىقىغە قىزىقماس بولۇپ قالغانى-كەن .

ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، ئات توپى (چاۋغان ئويۇنى) خۇنزا رايو-نىدا پەيدا بولغانىكەن ، ئىلگىرى باش كونسۇلخانىدا نۇرغۇن خۇنزالىق ئادەملەر بار ئىكەن . 1940 ـ يىلى ئارايىك قەشقەرگە كېلىشتىن بۇرۇن ، بىر قېتىملىق ئات توپى مۇسابىقىسىدە ئادەم ئۆلۈش ، يارىلىنىش ۋەقەسى بولغاندىن كېيىن ، تەنتەربىينىڭ بۇ تۈرى چەكلىنىپتۇ . كېيىن ، ئارايىك ئات توپى مۇسابىقىسىنى قايتىدىن تەشكىللەپ باقتى ، ئەمما ئۇ ئۆزى ئات تو-پىنى پەقەت ئويناپ باقمىغاندى . بىرىنچى قېتىملىق مۇسابىقە باشلا-نىپ ئىككى مىنۇت ئۆتكەندە ، تۇيۇقسىز بىر ئادەم ئاتتىن يىقىلدى ، ئات ئۇنى دەسسەپ ئۆلتۈرۈۋەتتى . ئىككىنچى قېتىم يۈز بەرگەن پاجىئە قەش-قەردە بۇ ھەرىكەتنى ئۇجۇقتۇرۇپلۇەتتى . پۈتبول مەيدانى ۋە ئات توپى مەيدانى كېيىن قوغۇنلۇق ۋە باغ قىلىندى . ئىككىنچى قېتىملىق پاجىئەدە

ئۆلگەن ئات توپى ماھىرى ھەققىدە « ئۇ مۇسابىقىگە چۈشۈشنىڭ ئالدىدا ، بىر ئوغۇل بالا ئۇنىڭغا ، سىز پات ئاردا ئۆلۈپ كېتىدىكەنسىز ، دېگەنىكەن » دېگەن گەپلەر ئېقىپ يۈردى . رۇسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلخانىسىدا بەزى چاغلاردا كىنو قويۇلاتتى . شەھەردە بىر كۈلۈپ بولۇپ ، « ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى »[1] نىڭ ماددىي ياردىمى بىلەن ئۇ يەردە نۇرغۇن سوۋېت رۇسىيىسى فىلىملىرى قويۇلاتتى . بۇ خىل بىر ياقا ئېغىشتەك تەشۋىقات پائالىيىتىنى تەڭپۇڭلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئارايكتىن ئىلگىرىكى بىرقانچە باش كونسۇل بىر ئامال قىلىپ ھىندىستاندىن بىر قىسىم كىنولارنى سېتىۋالغانىكەن . بىز ئارقا ـ ئارقىدىن ئالتە ھۆججەتلىك فىلىم كىرگۈزۈپ قويغانىدۇق ، ناھايىتى چوڭ پارا-كەندىچىلىك قوزغىدى . ئالدى بىلەن ئۇلار بۇ فىلىملار يەرلىك دائىرىلەرنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتۈشى كېرەك ، دېدى . لېكىن ، بىز بۇ فىلىملارنى كىرگۈزۈشتىن بۇرۇنلا ئىجازەتنامە ئالغان ، ئۇلار ئاۋۋال بىرنى قويۇپ ئۆزىمىز كۆرۈپ بېقىشقا قوشۇلغانىدى . شۇنىڭ بىلەن ۋاسكىتبول مەيدانىغا يوغان ئېكران تارتىلدى . جىمى تەييارلىق پۈتكەندىن كېيىن ، ئارايىك بىلەن مەن كەلدىم . يەرلىك بىرمۇنچە ئۇيغۇر تاماشىبىننى كۆرۈپلا ، ئىككىمىز قاتتىق جىددىيلىشىپ كەتتۇق . قەشقەردە كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرى ناھايىتى ئاز بولغانلىقتىن ، ئەنگلىيە باش كونسۇلخانىسىدا پۈلسىز كىنو قويۇلىدىكەن ، دېگەن خەۋەر تېزلا بازارغا تارقىلىپ كېتىپتۇ . دەرۋازىغا قارايدىغان ئادەملىرىمىز بۇلارنى توسۇشقا ھېچقانداق تەدبىر قوللانماپتۇ . خەۋەرنى ئاڭلىغان تىجارەتچىلەرمۇ يېتىپ كېلىپ نان ، تاتلىق ـ تۇرۇم ، قوغۇن ـ تاۋۇز ساتىدىغان تەنزىلىرىنى يېيىپ سودىغا چۈشۈپتۇ . جىن چىراغلار خىرە پىلىلداپ تۇراتتى ، ساتارمەنلەرنىڭ خېرىدار چاقىرىپ توۋلاشلىرى ئاڭلىناتتى . كەيپىيات قىزغىن ئىدى . بۇلارنى ھەيدەپ كەتكۈزۈش مۇمكىن بولمايتتى . ئەمما ، بىز يەر-

---

① « ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى » نىڭ تولۇق نامى ئۇيغۇر مەدەنىيەتنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۇيۇشمىسى بولۇپ ، 40 ـ يىللاردا خىلى پائال ۋە جانلىق بىر ئاممىۋى تەشكىلات ئىدى ، لېكىن سوۋېت رۇسىيىسىنىڭ تەسىرىگە چوڭقۇر ئۇچرىغان .

لىك دائىرىلەرگە كىنونى كونسۇلخانىدىكىلەرلا كۆرىمىز ، دەپ ۋەدە بەر-
گەنىدۇق . شۇڭا ، بىز دەككە - دۇككىدە ئاران بىر فىلىمنىلا قويدۇق .
بۇ دېھلى رادىيو ئىستانسىسىنىڭ ھۇججەتلىك فىلىمى بولۇپ ، پەقەتلا تا-
يىنى يوق ئىدى . فىلىمنىڭ مەقسىتى تەشۋىق قىلىشلا بولغانلىقى ئۈ-
چۈن ، ئۇيغۇرلارمۇ ئاسان چۈشىنەلەيتتى .فىلىم تۈگىگەن ھامان ، ئارايىك
بىلەن مەن ئالدىراپ - تېنەپ چىقىپ كەتتۇق .

كېيىن ، ھۆكۈمەت تەرەپ بارلىق كىنولارنى قويۇشنى تەستىق-
لىدى . بىز يەنە بىر قېتىم ئوچۇق - ئاشكارا كىنو قويدۇق . قارىساق ئا-
دەم ئۆتكەن قېتىمقىدەك كۆپ ئەمەس ، تېخى بىرى ئۇيناشقاندەك ئىش
قىلىپ ۋاقىت ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن راۋابنىمۇ ئېلىپ كەپتۇ . قويۇلغان
ھۆججەتلىك فىلىملارنىڭ ھەممىسى ھىندىستان تۈرمۈشىغا دائىر بولۇپ ،
بۇنداق فىلىملارنى تاللاشنىڭ ئۆزى تەسەۋۋۇر ئىقتىدارىنىڭ يوقلۇقىنى
ئىپادىلەيتتى . فىلىمنىڭ كۆپرەك كۆرۈنۈشىدە ھىندىستاننىڭ كاكائۇ مې-
ۋىسى ئىشلەپچىقىرىش ۋە مەھسۇلاتلارنى پىششىقلاپ ئىشلەش ئەمەلىي
ئەھۋالى ئىپادىلەنگەنىدى . بەزىلەر بىر ئۇيغۇر ئادەمنىڭ ، ھىندىستانلىقلار
قوغۇندىن ئاجايىپ قالتىس نەرسىنى ئىشلەيدىكەن ! دېگەن گېپىنى
ئاڭلاپتۇ . مەن ئىچىمدە ، ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش ئەلچە-
خانىسى تەشۋىقات پائالىيىتىنى ناھايىتى ئاز قىلغانلىقتىن ، بۇ قېتىمقى
قىسقا ۋاقىتلىق تەشۋىقات پائالىيىتى ئۈتۈقلۇق بولمىدى ، دەپ ئويلىدىم .

بۇ ئىشتىن كېيىن ، قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە بىزنىڭ ئابرۇي ۋە
نوپۇزىمىز يەنە بىر نۆۋەت زەربىگە ئۇچرىدى . ئادەتتە پادىشاھلارنىڭ
تۇغۇلغان كۈنى ، مۇسۇلمانلارنىڭ ھېيت - بايرىمى قاتارلىق پائالىيەتلەر
ئۇچۇن ، باش كونسۇلخانا ناخشا - ئۇسسۇل ، سېرىك ئويۇنلىرى كۆر-
سىتەتتى . بۇنداق پائالىيەتلەر ئورۇنلاشتۇرۇلغان چاغلاردا ، كونسۇلخانا
قورۇسى ئىچىگە چىرايلىق ، سالقىن لاپاس ياسىلىپ ، لاپاس ئەتراپىغا
زىلچا - گىلەملەر سېلىناتتى ، بىز ۋە بۇ پائالىيەتكە چاقىرىلغان يەرلىك
ئەمەلدارلار شۇنىڭدا ئولتۇراتتۇق . تۇن پەردىسى تارتىلغاندا ، گاز
چىراغلار يېقىلاتتى . چويلا توپ مەيدانىنى ئايرىپ تۇرىدىغان پاكار تام

كەينىدىكى سايە جايدا پۇتۇنلەي ئايالار ئولتۇراتتى . ئايالارنىڭ بەزىلىرى ـ كۆزىنى مەھكەم ئورنۇالاتتى ؛ بەزىلىرى چۈمبىلىنى قايرىپ سىرتقا قاراپ قويياتتى ـ دە ، دەرھال يېپىۋالاتتى ، بىردەمدىن كېيىن يەنە بېشىنى چىقىرىپ قارايتتى ؛ يۈرەكلىكرەكلىرى قاراپ ئولتۇرۇۋېرەتتى . مەن ئىشتراك قىلىپ كۆرگەن بىرىنچى تۈركۈمدىكى نومۇرلارنى كونا سۇلخانىمىزدىكى قولىدىن ھەممە ئىش كېلىدىغان خۇنزالىق يالالانما خادىملار كۆرسەتتى ۋە كۆپچىلىكتە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇردى ؛ بىر تال زىلىق ئىشچىسى ئۇيغۇرچە ئۇسسۇلغا ئۇستىلىقىنى نامايان قىلدى ؛ غەلىتە نىقابلارنى كىيىۋالغان بىرقانچە ئادەم ، قىزىقچىلىق بىلەن ئېلىشىش نومۇرىنى كۆرسەتتى ؛ پوچتالىيونلار باشلىقى ، يېشى 70 تىن ئاشقان ، ئەمما ناھايىتى ساغلام ، تېمەن بوۋاي ئاجايىپ چاققان ، شوخ ھەركەتلەر بىلەن چىرايلىق ئۇسسۇل ئويناندى . مەن بۇنداق ئويۇنلارنى بەك ياخشى كۆرەتتىم . ئادەتتە كۆرۈپ تۇرىدىغان تونۇش ئادەملەر باشقىچە كىيىنىپ ئويۇن كۆرسەتسە ، بەك قىزىقارلىق بولىدىكەن . ئەمما ، بۇنداق ئويۇنلار ھەر يىلى بىرخىل شەكىل ، بىرخىل مەزمۇندا بولۇپ ، بەكمۇ كونا ۋە ئەنئەنىۋى تۈيۇلاتتى ، لېكىن كۆپلىگەن شەرقلىقلەرنىڭ نەزەردە ئۆزگەرمەي تۇرۇش بىرخىل كەمتۈكلۈك ھېسابلانمايتتى .

بىر قېتىملىق بايرام پائالىيىتىدە خان ئەپەندى ، بىر قىسىم يەرلىك كەسپىي سەنئەتچىلەرنى ياللاپ ئويۇن قويدۇرۇشنى قارار قىلدى . ئۇنىڭ بۇ قارارى بىزنىڭ ئابرۇيىمىزنى ئىككىنچى قېتىم تۆكتى .

ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى شۇ كۈنى كەچتە ئۇسسۇلچى ، ناخشىچىلاردىن تەركىب تاپقان بىر ئۆمەكنى بىزگە ئويۇن قويۇپ بېرىشكە ئەۋەتىشكە قوشۇلۇپتۇ . ئەنگلىيە باش كونسۇلخانىسىدا پۇلسىز ئويۇن قويۇلىدىكەن ، دېگەن خەۋەر ئۇچقاندەك تېز تارقىلىپ ، نۇرغۇنلىغان تاماشىبىنلار كەلدى ، لېكىن ئويۇن باشلىنىدىغان ۋاقىتتىمۇ سەنئەتچىلەرنىڭ قارىسى كۆرۈنمىدى . سەنئەتچىلەرنى ئالغىلى كەتكەن ئاپتوموبىل قورۇق قايتىپ كەلدى . ئۇلار يەنىلا يوق ، لېكىن تاماشىبىنلار ئۇزۇلۇكسىز كۆپەيدى . ئارقا ـ ئارقىدىن ئەۋەتسەك ، ئۇلار ھېلى سەنئەتچىلەر تاماق يە-

ۋېتىپتۇ ، ھېلى ئۇلارنى بىر تويغا چاقىرىپ ئەكىتىپتۇ ، دەپ خىلمۇخىل گەپلەرنى كۆتۈرۈپ كەلدى . بىزنىڭ « يۇزىمىز » تۆكۈلدى . مۇزىكانتلار كېلىپ بولغاچقا (بىر ئىسكىرىپكا ، بىر داپ ، قەدىمىي نۇسخىدىكى بىر ياغاچ ئىسكىرىپكا بار ئىدى) ، كونسۇلخانىدىكى ئانچە ـ مۇنچە بىلىدىغانلارنى ئۇسسۇل ئوينىتىپ تۇردۇق . خېلى ئۇزۇندا ھېلىقى ئۆمەكتىكى ئالتە ئەر ئارتىس پالاقلاپ كەلدى ، چىرايىدا ھېچقانداق ئىپادە يوق ئىدى . ئۇلار بىزنىڭ ۋە ئاممىنىڭ بېسىمى بىلەن بىرقانچە نومۇر كۆرسەتتى ، لېكىن شۇنداق خۇشياقمىغاندەك ، كۆڭۈل قويماي ئويناىدى . ئايال ئارتىسلارنىڭ يوقلۇقى كەيپىياتقا سوغۇق سۇ سەپكەندەك بولۇپ ، مېنى بەكمۇ ئوسال قىلدى . تۈيۇقسىز مەن ئارايكقا كەيپىياتنى جانلاندۇرۇش ئۈچۈن ئىككىمىز بىر نومۇر كۆرسىتىشنى تەكلىپ قىلدىم . ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇسسۇلى ئانچە مۇرەككەپ ئەمەسكەن ، مۇزىكىنىڭ رىتىمى بەك ئېنىق بولغاندىكىن ، قولنى ئۇيان ـ بۇيان ئايلاندۇرۇپ ، پۇتنى ئۇدارغا چۈشۈرۈپ ماڭسلا بولىدىكەن . بىردىنبىر تەس يېرى باشنىڭ ھەركىتى ، باش ۋە مۇرىنى تىك تۇتۇپ ئويناش ئىدى . بىز ئالدىن مەشىق قىلمۇالمىغان بولساقمۇ ، ئۆزىمىز ئوبدان بىلىدىغان بىر مۇزىكىغا بىردەم مېڭىپ ، بىردەم چۆرگىلەپ ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كەتتۇق . مۇزىكا ئاخىرلاشقاندا مەن بۇرۇن كۆرگەن ئايال ئارتىسلارنى دوراپ ئىككى مۇرەمنى سىلكىتىپ ، ئالدىمغا ئېگىلىپ ئويناپ تۇگەتتىم . ئاددىيلا بۇ ئويۇنمىزغا تاماشىبىنلار قاتتىق چاۋاك چېلىپ كەتتى . شۇ كۈنى ئورۇنلاشتۇرۇشتا ھەقىقەتەن چاتاق چىقتىمۇ ياكى بىزنىڭ يۈز ـ ئابرۇيىمىزنى تۆكۈش ئۈچۈن بەزىلەر قەستەن شۇنداق قىلدىمۇ ، تا ھازىرغىچە پەقەت بىلەلمىدىم . باش كونسۇلخانىدىن ئىبارەت بۇ كىچىككىنە دۇنيادا بىز ئەنە شۇ تەرىقىدە تۇرمۇش كەچۈردۇق . گەرچە زېرىكىشلىك بولسىمۇ ، ئادەم يەنىلا شۇ تۇرمۇشنى سېغىنىدىكەن . بىز پەقەت كۆڭۈل ئېچىش قىلغان ، تەبرىكلەش پائالىيەتلەر ئۆتكۈزۈلگەن چاغلاردا جۇڭگونىڭ يەرلىك ئەمەلدارلىرى ۋە رۇسىيە كونسۇلخانىسىدىكىلەر بىلەن چەكلىك يوسۇندا ئۇچراشقان ، بىللە بولغان چاغلاردىلا ، زېرىكىشلىك

بۇ تۇرمۇشىمزدا ئاز ـ تولا جانلىنىش بولاتتى . مەنسىز بولسىمۇ تىنچ ، خاتىرجەم بۇ تۇرمۇشتىن مەن ناھايىتى رازى ئىدىم . بىز دائىم سىرتلارغا سايا‌ھەتكە ، ئېكسپېدىتسىيىگە چىقاتتۇق ، ھەپتە ئاخىرلىرىدا يېزىلارغا باراتتۇق ، مانا بۇلار تىنچ تۇرمۇشىمزنى جانلاندۇراتتى . شۇنداقلا بۇ ، بۇ يەردىكى تۇرمۇشىمزدىن رازى بولۇشىمزدىكى يەنە بىر تەرەپ ئىدى . بىز رادىيو ئاڭلاپ ، دۇنيادىكى ئىشلاردىن خەۋەر تېپىپ تۇراتتۇق . بىز مەدەنىيەت توختاپ قالغان ، قالاق بىر جايدا تۇرىمىز ، ھالبۇكى دۇنيانىڭ مەدەنىيەت تەرەققىي قىلغان جايلىرى بولسا تىنچسىز ئىكەن ، دېگەنلەرنى ئويلاپ قالاتتىم . شۇڭا ، ئۇ ئاساسىي ئېقىم ئىچىگە قايتىپ كەتكۇم كەلـ مەيتتى . شىنجاڭدىكى ھېلى توختاپ ، ھېلى داۋام قىلىۋاتقان ، يوشۇرۇن ھالەتتە تۇرۇۋاتقان نارازىلىق ھەرىكىتى ۋە ھەرخىل كېسەللىكلەر پارتلاپ چىقىپ دەھشەتلىك بوران ـ چاپقۇن ھاسىل قىلمىسىلا ، مەن ناھايىتى خۇشال ھەمدە مەمنۇن بولاتتىم .

تۆتىنچى باب

ئۇۋ ئۇۋلاش ۋە ئېكسپېدىتسىيە

بىز بارلىق ۋاقتىمىزنى كۈندىلىك تۇرمۇش ھەلەكچىلىكى ياكى كۈتۈۋېلىش ، مەدەنىي پائالىيەتكىلا سەرپ قىلماي ، ئىمكانىيەت يار بەرسىلا سىرتلارغا چىقاتتۇق .

بىز قەشقەرگە يېتىپ كەلگەندە ئۆكتەبىر بولۇپ قالغان ، كۈن يالىڭاچلىنىپ ، غېرىپ ، مىسكىن تۈسكە كىرگەنىدى ، شۇنىڭدەك ھاۋامۇ كۈنسېرى سوۋۇپ كېتىۋاتاتتى . شۇنىڭ بىلەن بىزدە ئۇۋ ئۇۋلاشقا چەقىپ كۆڭۈل ئېچىش ھەۋىسى تۇغۇلدى ـ دە ، ھەر ھەپتىدە بىر كۈن يېزىغا چىقىپ تۇرىدۇق ياكى ھەپتە ئاخىرىنى (يەكشەنبىنى) يېزىدا ئۆتكۈزىدۇق . ئادەتتە باش كونسۇلخانىدىكى بىر قانچە ئادەم ، بولۇپمۇ ئۇۋ قىلىشقا بەكمۇ ئامراق خۇنزالار بىزنىڭ يەكشەنبىلىك بۇ قاتارىمىزغا قوشۇلۇپ تۇراتتى .

بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ مۇھىم ئادەملەرنىڭ بىرى مىل خۇمزا ئىدى . ئۇ بىزنىڭ شوپۇرىمىز ھەم رېمونتچىمىز بولۇپ ، پاردانلار[1]دىن ئىدى ۋە بىزدە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغانىدى . خۇمزا دىۋىدەك بەستىلىك ، يوغان ، پۇتۇن يۈزىنى ساقال باسقان ، چىشلىرى يوغان ۋە سېرىق ، تەلەتى قورقۇنچلۇق ئادەم ئىدى . مۇلايىم چاقنايدىغان كۆزلىرى بىلەن چېھرىدە پات ـ پاتلا كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان ئىللىق كۈلۈمسىرەش ئۇنىڭ سۈرلۈك ، قورقۇنچلۇق بەشىرىسىنى خېلىلا يېپاتتى . ئۇ چۇشىدىكىمۇ ئوۋ ، ئوۋ ، دەپ ۋارقىراپ چىقاتتى .

---

① پاردانلار ، يەنى پاشتۇلار . كونسۇلخانا ئەنگلىيەگە قارام ھىندىستان ھۆكۈمىتى ئەۋەتكەن ئورگان بولۇپ ، ئۇ چاغدا پاكىستانمۇ ھىندىستانغا تەۋە ئىدى . شۇڭا ، كونسۇلخانا خادىملىرى ئىچىدە پاكىستاننىڭ غەربىگە ئولتۇراقلاشقان پاردانلار بار ئىدى .

گىلى بولمايدىغان قىزنقلا بىر ئادەم ئىدى . ئۇ تەكەببۇر ۋە توك بولۇپ ، ئۇنىڭدا ھىندىستانلىق خىزمەتكارلارغا ئوخشاش خۇشامەتچىلىك ۋە ئۇلاردەك ھۆرمەت بىلەن ئېگىلىپ تەزىم قىلىپ ، خوش ـ خوش ، دەپ تۇرىدىغان ئىشلار يوق ئىدى . گەپنى ئۇدۇل ، ئوچۇق قىلاتتى ، لەۋزىدە تۇراتتى . شۇڭا ، بىزمۇ ئۇنىڭ گېپىگە ئىشىنەتتۇق ، خەتەرلىك پەيتلەردە ھولۇقماي ئۆزىنى تەمكىن تۇتاتتى . بۇنداق خەۋپ ـ خەتەر ئېكسپېدىتسىيەدە دائىم ئۇچراپ تۇراتتى . بىر تەرەپتىن ئۇ بەك ساپدىل ، ئاق كۆڭۈل ئىدى ، باشقىلارغا كۆڭۈل بۆلەتتى (بىر قېتىم ئۇ ئارايكا ئاپتومۇبىلىنى توختاتقۇزۇپ ، ئۆزى ئاتلىق بىر ئايالنى بىخەتەر جايغا ئاپىرىپ قويدى) ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، ئۇ قول ئاستىدىكىلەرگە ناھايىتى قاتتىق قول ، قوپال ئىدى . ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى يۈسۈپ ئازاب ئىچىدە ئىچىلالماي ياشىدى .

خۇمزانىڭ ئاغرىپ قالغان بىر ئىتنى شۇ قەدەر كۆيۈنۈپ باققانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران بولدۇق . بىر قېتىم بىز تاغ ئىچىدە كېتىۋاتقاندا ، پۇتۇن بەدىنىنى قوتۇر باسقان ، ئارانلا كېتىۋاتقان بىر ئاغرىق ئىتنى ئۇچراتتۇق . بۇنداق ئەھۋاللار كۆپ ئۇچرايتتى ، چۈنكى يەرلىك ئاھالە ھايۋانلارغا ئانچە كۆڭۈل بۆلمەيتتى ، مۇسۇلمانلار ئىتنى ھارام ، دەپ قارايتتى . مىل خۇمزا قوپال ھەم ئاق كۆڭۈللۈكلۇكى بىلەن بۇ ئىتنى خېلى كۈنلەر باقتى .

خۇمزا ئىلىپىنىڭ سۈنۈقىنى بىلمەيدىغان ساۋاتسىز بولسىمۇ ، كۆپ جەھەتلەردىكى نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلەتتى . ماشىنىسازلىق ، ئېلېكتر ، گىلەم توقۇش ۋە رادىئو قوبۇللىغۇچ قاتارلىق نۇرغۇن بىلىملەرنى ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىۋالغانىدى . ئۇنىڭ سودىسى قانۇنسىز بولۇشىمۇ مۇمكىن ، لېكىن ئۇنىڭ سودىسى ئىنتايىن يۇرۇشۇپ ، بېيىپ كەتتى . ئۇ ئۆزلىگىلى چىققاندا ، ياۋا قۇش ۋە ھايۋانلارنى قوغلاشقا يارەملەشكەن ئادەملەرگە پۇل بېرىدىغان چاغدا قولى بەك ئوچۇق بولاتتى . سايادەتكە چىققان چاغلاردا ، ئۇ پلىمىس گاز ئوچىقى ، ناھايىتى چىرايلىق چايدان قاتارلىق ئىنتايىن كىچىك نەرسىلەرنى ئېلىۋالاتتى . كونسۇلخانىدا خېلى

كۇچى ، ئابرۇيى بولسىمۇ ، كەمسۆز ، كەمتەر ، قائىدە ـ يوسۇنلۇق ، تەرىشىپ ، بەجانىدىل ئىشلەيدىغان ئادەم ئىدى . باش كونسۇلخانىمىزدىكى كونىراپ جۇلقى چىقىپ كەتكەن فورت ماركىلىق ئاپتوموبىلنى ئوبدان ئاسراپ ، ھەر قانداق بىر شوپۇردىن ئۈزاق ۋاقىت ھەيدىدى . ئۇ ئاپتوموبىلنى خۇددى ئۆزىنىڭ باللىرىنى ياخشى كۆرگەندەك ياخشى كۆرۈپ نۇرغۇن چاتىقىنى ئوڭشىدى . سىرتلارغا چىققاندا ، بەك ناچار يوللار ئۇچراپ قالسا ، ئاپتوموبىلنى توختىتىپ قويۇپ ، يۇگۇرۈپ يۇرۈپ ئوبدانراق يول ئىزدەيتتى . شەرقتە ئىشنى پۇختا ، بەجانىدىل قىلىدىغان بۇنداق ئادەمنى تاپماق قىيىن ئىدى .

ئوۋ ئوۋلاش خۇمزانىڭ ھەۋىسى بولسىمۇ ، كۆپىنچە ئۆزى يالغۇز ئوۋ ئوۋلايتتى ، باشقىلارغا ئارىلاشمايتتى ، گەپنى كۆپ قىلمايتتى ، ئەمما باشقىلار بىلەن ھەمكارلاشقىلى ئۇنىمايتتى . ئۇنىڭ بۇ قىلىقى كۆپ ھاللاردا ئوۋ ئوۋلاش پائالىيىتىنى قالايمىقانلاشتۇرۇۋېتەتتى . بەزىدە ئارايىك نىشانغا ئالغان قۇشنى مەقسەتسىزلا ئۇچۇرىۋېتەتتى ياكى ئۇنىڭ تاكتىكىسىنى بۇزۇۋېتەتتى .

يەكشەنبە كۈنلىرى ئەتىگەندە ، بىز دەريا بويىغا باراتتۇق . ئۇ يەردە قوراللارنى مۇڭاپىق يىغىشتۇرۇپ ، قۇشلارنى قوغلايدىغانلارنى ئوڕۇنلاشتۇرۇپ ، ئوۋ تەييارلىقىنى قىلاتتۇق . ئەمما ، نېمىنى ئاتىدىغانلىقىمىزنى بىلىدىغانلار دېگۈدەك يوق ئىدى . خۇمزادىن باشقىلار قانداق قۇشلارنى ئاتىدىغانلىقىمىزنى ئۇقماستىن ، يەردە ياكى شاخلاردا تۇرغان قۇشلارنىڭ يېنىغا پالاقلاپ بېرىۋالاتتى . قۇش قوغلايدىغانلار شۇنداق نىشانسىز مېڭىۋېرىپ ، كۆپىنچە ئېزىپ قالاتتى . ئەمما ، ئامىتىمىز كەلگەن كۈنلىرى ، ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ياۋا ئۆردەك ئۇچراپ قالسا ، ئارايىكقا ھېچ قانداق تاكتىكا كەتمەيتتى . بىز كۇن بويى ياكى دەريانىڭ يېقىن جايىدا يېتىپ ، ياكى قىرغاققا يوشۇرۇنۇپ ، سوغۇقنى ۋە ۋاقىتنى ئۇنتۇپ ، يېنىمىزدىن ياكى باش ئۇستىمىزدىن ئۇچۇپ ئۆتىدىغان ياۋا ئۆردەكلەرنى ماراپ ياتاتتۇق .

كىچىككىنە بىر يالغۇز ياۋا ئۆردەك يېنىمىزدىنلا ناھايىتى تېز ،

ئەمما پەس ئۇچۇپ ئۆتتى ـ دە ، كۆككە كۆتۈرۈلۈپ كەتتى ؛ 12 ياۋا غاز V شەكلىدە قاتارلىشىپ ئۇچۇپ ئۆتۈپ كۆك ئاسماندا كۆزدىن يىتتى ؛ ئىككى ياۋا توخۇ قاقاقلاپ ئۇچتى ؛ بېشى قىزغۇچ ئۆردەك بىخەستەلىك بىلەن يېنىمىزدىلا سۇغا چۈشتى . توساتتىن يىراق بىر جايدىن ياۋا غازلارنىڭ ئالاقزادە بولۇپ ئەنسىز چاقىلدىغانلىقىنى ئاڭلىدۇق . ئارايلىك تېزدىن ئوق ئالماشتۇرغاندا ، بۇ ئاۋاز بىلەن غازلارنىڭ ئاۋازى ئارىلىشىپ بىر جىددىيلىك پەيدا بولغانىكەن . ياۋا غازلارنىڭ قاتارى بۇزۇلۇپ بىز تەرەپكە ئۇچۇپ كەلدى . ئادەتتە مۇنداق ئەھۋالدا ، ياۋا غازلار نىشان دا- ئىرىسگە كىرمەستىلا يۇنلىشىنى ئۆزگەرتىۋالاتتى ـ دە ، ئۇچۇپ كې- تىۋاتقان بىرەر ياۋا غازنى ئېتىپ چۈشۈرۈش ئالاھىدە شەرەپ ھېسابلا- ناتتى . ياۋا غازلار ناھايىتى يوغان بولسىمۇ ، ئېتىپ چۈشۈرۈش تەس بولغاچقا ، كىشىلەر ئادەتتە بىرەر ياۋا غازنى ئېتىپ چۈشۈرۈشنى ئالاھىدە بىر ئىش دەپ قارايدۇ ، دەپ ئويلايتتىم . بىر قېتىم ئارايلىك بىر ياۋا غازنى ئاتتى ، بىز خۇشاللىقىمىزدىن قىن ـ قىنىمىزغا پاتماي قالدۇق ، ئەمما ياۋا غاز غېمىدە يوق ئۇچۇپ كەتتى . ئارايلىك يەنە قارىغا ئېلىپ ئاتتى . ياۋا غازلار يەنە ناھايىتى پەس ئۇچۇپ قايتىپ كېلىپ باش ئۇستىمىزدىن ئۆتتى . بىزنى ھەيران قالدۇرغان ئىش شۇكى ، بەدىنى قانغا بويالغان بىر ياۋا غازنىڭ ئۇچۇپ كېتىۋاتقانداقلىقىنى كۆردۇق . ياۋا غاز توپى شۇ يا- رىدار ياۋا غازنى دەپ قايتىپ كەلگەندى . ئارايلىك يەنە بىر پاي ئوق ئې- تىپ ئۇنى يەرگە چۈشۈردى . ئارايلىك ، مەن ، گېيالگېن خۇشال بولۇپ سەكرەپ كەتتۇق .

شۇ پەسلىنىڭ ئاخىرلىرىدا ، بىزنىڭ غەلبە خۇشاللىقىمىزدىن ئەسەر قالمىدى . بىر كۈنى ، نېمىشقىدۇر تۈزۈككىنە ئوۋ ئوۋلىيالماي قۇ- رۇق قول دېگۈدەك قايتىپ كەلدۇق .

مىل خۇمزىدىن بۇگۈنكى ئوۋ ئەھۋالىنى مۇنداقلا سوراپ قويدۇم .

ـــ ياماڭ ئەمەس بولدى ، ـــ دېدى ئۇ جاۋابەن .

ـــ بىرەر ياۋا غازنى ئېتىپ چۈشۈرەلىدىڭمۇ ؟ ـــ دەپ يەنە سو- رىدۇق .

ـــ يەتتىنى ئېتىۋالدىم ، ـــ دېدى ئۇ گويا ھاقارەتلىنىپ دىلى ئاغرىغان بىر تەلەپپۇزدا . ئەمەلىيەتتە بۇ ئۇنىڭ ئەڭ شانلىق غەلىبىسى ئىدى .

كېيىن ، بىز ئۇنىڭ ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ياۋا غازنى كەمدىن - كەم ئاتىدىغانلىقىنى بايقىدۇق . ئۇ ياۋا غازلارنى ناھايىتى پەم بىلەن پۇتىنىڭ ئۇچىدا يېقىن بېرىپ ئاتىدىكەن . ئارايكمۇ ئۆز پرىنسىپىغا خىلاپ ھالدا بۇ ئۇسۇلنى سىناپ باقاتتى ، لېكىن دائىم ئۇمىدسىزلىنەتتى . ئارايك ياۋا غازلار ئازراقلا شەپىلەردىنمۇ چۆچۈپ ئۇچۇپ كېتىدۇ ، دەپ مەيدىسىنى نەم يەرگە يېقىپ ياتاتتى . ئەگەر يوشۇرۇنىدىغان جاي بولۇپ قالسا ، ئارايك ياۋا غازلار دانلاۋاتقانداق ، تۈيدۇرماستىن يېقىنلىشاتتى ، مەن بولسام يىراقتا ساقلاپ تۇراتتىم ، خۇشاللىق ۋە ھاياجاندىن چوڭراق نەپەس ئېلىشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايتتىم . بىر ياۋا غازنى ئېتىۋېلىشتىكى ئەڭ مۇھىم ، ئەڭ ھالقىلىق ئىش غەلىبە تۈيغۇسى بولۇپ ، ئۇنىڭغا سېلىشتۇرغاندا ، ئوۋلىغان ياۋا غاز گۆشىنىڭ باھاسى ھېچنەرسىگە ئەرزىمەيتتى . قارىماققا بۇ تازا ئەقىلغا سىغمايدىغان ئىش ئىدى . ئارايك ئاستا - ئاستا يېقىنلاپ بېرىپ بىرەر ياۋا غازنى ئېتىپ چۈشۈرگەن بولسا ، ئەتراپتا تۇرغان قۇش ئوۋلايدىغانلا يۈگۈرۈپ بېرىپ غازنى بوغۇزلۇۋېتتى . ئىسلام دىنى ئەقىدىلىرى بويىچە ، ئاخۇن ئايەت ئوقۇپ بوغۇزلىمىغان ھايۋان گۆشىنى ھېچكىم يېمەيتتى . شۇڭا ، ئىمكان بار جان ئۈزگۈچە ئارىلىقتا بىرەر مۇسۇلمان ئاۋۋال بېرىپ « بىسمىللاھىررەھمانىررەھىم » دەپ ئىمان ئېيتىپ تۇرۇپ ياۋا غاز ياكى باشقا ھايۋانلارنى بوغۇزلايتتى .

بىزنى باشقىلار ئوۋغا تەكلىپ قىلىدىغان ئىش ناھايىتى ئاز بولاتتى .

بىر قېتىم ، جۇڭگولۇق بىر گېنېرال بىزگە ، كۆل ئەتراپىغا بېرىڭلار ، ئۇ يەردە ياۋا ئۆردەك تولا ، دېدى . بىز ئاپتوموبىل بىلەن يولمۇ يوق بىر جاي بىلەن مېڭىپ نۇرغۇن جاپا تارتىپ بىر سۇلۇق جايغا كەلدۇق ، راست دېگەندەك ، سۇدا ياۋا ئۆردەك توپ - توپى بىلەن ئۇ-

زۇپ يۇرۇپتۇ ! جۇڭگولۇق گېنېرال پاڭىلدىتىپ ئېتىپ ، ئۇ چالمايدىغان ئۆرەكتىن بىر نەچچىگە تەگكۈزدى . ئۇ ئوق ئېتىۋېتىپ ناھايىتى ئاستا ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ياۋا ئۆرەكلەر ئىچىدىن نەس باسقان بىرىنى ئېتىۋالغان ئارايكىنى ماختىدى .

بىزگە ئوخشمايدىغان ئۇسۇل بىلەن ئوۋ ئوۋلاشتىن يېڭىلىق ھېس قىلماسلىق قېيىن ئىدى . ماڭا ئەنگلىيىنىڭ ئەنئەنىۋى ئوۋ ئوۋلاش ئۇسۇلى شۇ قەدەر قائىدىلىك ۋە « توغرا » تۇيۇلاتتى . ئويلايمەنكى ، ھەممىلا ئادەمنى مۇشۇنداق قاراشتا بولۇشنى تەلەپ قىلىش ئاقمايدىغان ئىش ئىدى .

بىر قېتىم ، بىزنى ئۇرۇمچىدىن كەلگەن شىنجاڭ مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى سەييىدىن① ئۆزى ئورۇنلاشتۇرغان ئوۋ پائالىيىتىگە تەكلىپ قىلدى . بىز ئۆزىمىزگە خاس ئوۋ ئوۋلاش شەكلىمىزنى يەنە بىر قېتىم ئەملىيەتتىن ئۆتكۈزدۇق . بۇ قېتىمقى ئوۋ ئالاھىدە بىر كەچۇرمىش سۈپىتىدە ناھايىتى قىزىقارلىق بولدى ؛ پۈتۈن بىر كۈنلۈك ئوۋ پائالىيىتى پۈتۈنلەي ۋاقىت ئىسراپ قىلىش بولدى ، خالاس . بىز ئەتىگەندە ئاپتوموبىل بىلەن سەييىدىن چۈشكەن جايغا باردۇق . ئۇ باشتا بىزنى كەم بولسا بولمايدىغان چاي ۋە كونا شەكلدىكى نۇرغۇن پىچىنە ـ توقاچ بىلەن مېھمان قىلدى . ئارقىدىن ئارىلاپ ـ ئارىلاپ سۆزلىشىپ ئولتۇرغاچ رۇسىيە باش كونسۇلى ۋە ئۇنىڭ ئالتە مۇلازىمى كەلگۈچە ساقلىدۇق . ئاندىن بىرقانچە پىكاپكا ئولتۇرۇپ (بۇنداق ئاپتوموبىل ئەترىتى قەشقەردە ئاز بولاتتى) شەھەردىن تەخمىنەن تۆت ئىنگلىز مىلى يىراقلىقتىكى بىر يېزىغا باردۇق . ئۇ يەردە بىزنى يەنە ئۆيگە باشلىدى . يەرگىلا مول داستىخان سېلىنغان ، ھەتتا براندى بىلەن ئۇزۇم ھارىقىمۇ قويۇلغانىدى . بىزدە ئوۋ پائالىيىتى دېگىنى بىر قېتىملىق « زىيادەت » نىڭ باشقىچە ئېيتىلىشىمۇ قانداق ، دېگەن سۇئالغە تۇغۇلدى . كېيىن مەندىن باشقا

---

① شۇ چاغدا ، سەييىدىن ئەزىزى مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى ئىدى . 1946 ـ يىلى ئۆكتەبىردە قەشقەرنىڭ ناھىيىلىك مەسلىھەتچىلەر ئۇيۇشمىسى ۋە ھاكىمى دېموكراتىك سايلاشنى نازارەت قىلىش ئۈچۈن جەنۇبىي شىنجاڭغا بارغان . 1947 ـ يىلى يانۋار ئۇرۇمچىگە قايتقان .

هەممە ئادەم ئاتقا مىنىپ خېلى ئۇزۇن مېڭىپ ، بىر دەريا بويىغا كەلدۇق . شۇنداق هېرىپ كەتكەنىدۇق .

ئارايلىك ئىككىمىز رەسمىي قائىدە بويىچە ئوۋ قىلىش ئويى بىلەن ياۋا ئۆردەكلەرنىڭ ئۇچۇشىنى كۈتۈش ئۈچۈن قىرغاققا يېقىن جايغا باردۇق . ئەمما ، دەريا بويىغا مېهمانلار ، مۇلازىملار ، ئات يېتىلگۈچىلەر ، ئوۋچىلارغا قىزىققان كەنت ئاھالىسى بولۇپ بىرمۇنچە ئادەم يىغىلغانىدى . دەريا بويىغا نۇرغۇنلىغان ئادەملەر توپلىشىۋالغاچقا ، بىرەر ياۋا ئۆردەكنىڭ ئۇچقىنىنمۇ ئېنىق كۆرگىلى بولمايتتى . بىردەمدىن كېيىن بىر-نەچچە ئۆردەك ئۇچۇپ كەلدى . ئارايلىك پەيتنى قولدىن بەرمەي ئۇچۇپ كېلىۋاتقان ئۆردەكتىن ئىككىنى ئېتىپ چۈشۈردى . ئۇنىڭ بۇ ئالاھىدە نەتىجىسى شۇئان كىشىلەرنى قىزىقتۇردى ۋە ماختاشقا سازاۋەر بولدى . بىزنىڭ بىر مۇلازىمىمىز ئۆردەكنى ئالغىلى دەريا‌غا چۈشتى ، ئەترايتا تۇرغانلار ئۇنىڭغا ، بىزگە ، هەتتا ئۆزلىرىگە قانداق قىلىش توغرىسىدا ئەقىل ئۆگىتىپ ، چۇقان ـ سۈرەن كۆتۈردى . شۇنىڭ بىلەن بىر كۈن-لۈك ئوۋمۇ ئاياغلاشتى . شۇ ئارىلىقتا تەكلىپ قىلىنغان مېهمانلار مەق-سەتسىز ، نىشانسىز ئايلىنىپ يۈرۈشتى . بىردەمدىن كېيىن ، يەرگە داس-تىخان سېلىنىپ يەيدىغان ـ ئىچىدىغانلار ئاۋۇالقىلاردىنمۇ مول تىزىلدى . چۆرىدەپ ئولتۇردۇق ، لېكىن هېچقايسىمىز هېچنېمە يېمىدۇق . رۇسىيە باش كونسۇلى ئارايكىنى 22 ـ A تېپلىق تاپانچا بىلەن بىر تۇخۇمغا ئوق تەگكۈزۈشكە قىستىدى . هەممىنىڭ دىققىتى ئۇنىڭغا ئاغدى . ئۇ بىر ئوق-تىلا تۇخۇمغا تەگكۈزگەنىدى ، كۆڭلۈم ئارامسىغا چۈشتى .

بىز ئارايكىنىڭ مەرگەنلىكىنى تاماشا قىلىۋاتقاندا ، ساھىبخان ئاتقا مىنىپ دەريادىن ئۆتتى . يىراقتىن بىردىنلا توپ ئېتىلغاندەك گۈمبۈرلە-گەن پارتلاش ئاۋازى ئاڭلىنىپ ئاسمانغا ئىس ـ تۈتەك كۆتۈرۈلدى . كىشىلەرگە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرۇشنى مەقسەت قىلغان بۇ ئويۇن ، هېچقانداق نەتىجە هاسىل قىلمىدى . كېيىن بىز يېزىغا قايتىپ كەلدۇق . بۇ كۈنلۈك ئەڭ مۇهىم ئىش باشلاندى .

بىز دەريا بويىغا بېرىشتىن ئىلگىرى كىرگەن ئۆيگە شىرە ـ ئۇ-

رؤندۇقلار قويۇلغان ، مېھمانلار ئۇچۇن خىلمۇخىل ئۇيغۇر تائاملىرى تەيـ يارلانغانىدى . لېگەن ـ لېگەنلەردە پولو ، گۆش ، چىنە ـ چىنىلەردە ھور چىقىپ تۇرغان قىزىق شورپا ، مەززىلىك نانلار كەلتۇرۇلدى . برائدى بىلەن ئۇزۇم ھارىقىمۇ ئەلۋەتتە تۆردىن ئورۇن ئالدى . دەريا بويىغا يەنە باردۇق ، لېكىن ھېچكىم ئەستايىدىل ئوۋ قىلمىدى . ئارايىك ناھايىتى ئىلـ ھاملىنىپ ، ئات چاپتۇرۇپ يىراقلارغا ياۋا ئۆردەك ئىزدەپ كەتتى . ئۇ كەلگۈچە باشقىلار ئۇزۇن ساقلاپ خېلى تېرىكتى . روشەنكى ، ئۇلار خۇددى ئىتتون مەكتىپى بىلەن خارولد مەكتىپى[1]ھەممىلار ئادەمنىك يـالاق تـوپقا قىزىقشىنى ئۈمىد قىلمىغاندەك ، بۇ ئوۋغا ناھايىتى ئەستايـ ىدىل قاراپ كېتىشنى ياقتۇرمايتتى .

ئوۋ ئۇۋلاشقا مۇناسىۋەتلىك ئەخلاق مەسىلىسىگە قارىتا مەندە مۇستەقىل بىر قاراش يوق . مەندە ياۋايى ھايۋانلارغا ئوق ئېتىش ئويىمۇ يوق ، لېكىن مەن باشقىلارنىك ھاياجانلىرىغا ، ھايۋانلارغا ئوق تەگكۈزـ گەن چاغدىكى خۇشاللىقلىرىغا ، شۇنداقلا ئوۋ ئولجىلىرىغا ھەمشېرىك بولۇشنى ياخشى كۆرەتتىم . ئۆلگەن كىيىكنىك كۆزلىرىنى كۆرۈشنى ياقتۇرمىسامۇ ، ئۆلگەن ئۆردەككە پەرۋاسىز نەزەردە قاراپ تۇرىۋېرەتتىم . بـۇ بىر ـ بىرىگە زىتتەك بىلىنىدۇ . گۆشسىز غىزا يېمەيدىغانلارغا نىسبەـ تەن ئېيتقاندا ، بىر ياۋا ئۆشكىنىك ئۆلتۈرۈلۈشى ، ئادەتتىكى بىر قوينىك ئۆلتۈرۈلۈشىدىن بەكرەك پاجىئە خاراكتېرىنى ئالغاندەك تۇيۇلىدۇ ؟ ئوۋ ئوۋلاشتىن ئىبارەت بۇنداق « قانلىق » تەنتەربىيە ھەرىكىتى ئەخلاق ئۆلچىمىگە مۇۋاپىق كېلەمدۇ ـ يوق ، دېگەن مەسىلە توغرىسىدا مۇزاركىرە قىلىش كونا مۇقام بولۇپ قالدى . مېنى ئېلىپ ئېيتساق ، بۇ مەسىلىگە قارىتا كۆز قارىشىم بىلەن ھەرىكىتىم بىردەك ئەمەس . مەن كىشىلەرنىك يـاۋايى ھايۋانلارنى قوغلاشلىرىنى كۆرۈشكە ئامراق . قوغلاش جەريانىدا ئوۋنى قولغا چۈشۈرگەندىكى ھاياجانلىق تۇيغۇنى ياخشى كۆرىمەن . ياۋا ئۆردەكلەرنىك نىشان دائىرىسىگە ئۇچۇپ كىرىشنى كۆتكەن ئارىلىقتىكى

① ئەنگلىيىدە ئاقسۆڭەكلەر ۋە بۈرۈلەرنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئېچىلغان ھەرخىل خۇسۇسىي ياتاقلىق مەكتەپ ـــ ت .

دەككە ـ دۆككە ۋە تەشۋىشنى ، ئوق تەگكەن قۇشلارنىڭ ئۇچۇپ كېتىـ ۋېتىپ جان ئاچچىقىدا ئېچىنىشلىق سايراشلىرىنى ۋە كەڭ دالىدا پۈتۈن بىر كۈن يۈرگەندىكى راھەت ۋە خۇشاللىقنى ياخشى كۆرىمەن . ئەمما ، مەن قانچە قېتىملاپ ئارايلىك ئوق تەگكۈزەلمىگەن ئۆردەكلەرنىڭ باش ئۇستۈمدىن ئۇچۇپ ئۆتۈشىنى ئارزۇ قىلدىم ، چۈنكى ئۇلار ئاجايىپ چىرايلىق تىزىلاتتى ، رەڭلىرىمۇ شۇ قەدەر ئوچۇق كۆزگە تاشلىناتتى ؛ كۆكتە شۇ قەدەر كۆچلۈك قانات قېقىپ ئەركىن ، بەھۇزۇر پەرۋاز قىلاتتى . يەنە تاشلىق ساھىللاردىكى قۇياش نۇرىغا چۆمۈلۈپ بەخىرامان ئوتلاۋاتقان توپ ـ توپ ئۆچكىلەرنى قانچە رەت كۆرمىگەنگە سالغانلىـ قىمنى بىلمەيمەن . « ئوۋ ئوۋلاشتىن مەقسەت گۆش كەمچىلكىنى تولـ دۇرۇش » دېيىش پۈتۈنلەي يوپۇرتما گەپ ، بىر خىل كاززاپلىق . ئۇچار قۇشلار ۋە ياۋايى ھايۋانلارغا بۇنداق يوپۇرتما گەپلەر ھېچقانچە تەسىللىي بولالمايدۇ . يەنە كېلىپ ، يەيدىغان گۆشىمىزنى ئوۋ ئارقىلىق تاپمىساقـ مۇ ، يەيدىغىنىمىز يېتىشمەيدىغان ھالدا ئەمەسمىز . ۋەھالەنكى ، مەن ياۋايى ھايۋانلارنىڭ گۆشىنى يەپ كۆرگەن ، بەك مەززىلىك ، تەملىك بولىدىكەن . شۇڭا جىمى گەپ ، مېنىڭ ئاقىلانە بولمىغان ، ئۆز ئارا زىدـ دىيەتلىك ھېسسىيات قاينىمىغا كىرىپ قالغانلىقىمدا .

ياۋا ئۆردەكلەرنىلا ئوۋلىماي ، ئوۋ ئوبيېكتىنى ئۆزگەرتىش ئۈـ چۈن ، بىز بەزىدە تاغلاردا بىرقانچە كۈن تۇرۇپ چىل ئوۋلىدۇق . بېشى كىچىك ، پەيلىرى كۈل رەڭ ، پۇتى قىزىل بۇ جانىۋار قاتتىق چۆچۈپ كەتكەن ، ئەھۋال جىددىي پەيتلەردىلا ئۇچاتتى . تېز ، ئەمما قىسقا ئارـ لىققىلا ئۇچاتتى . ئارايلىك دائىم ئۇلارغا دالاۋاتقاندا ھۇجۇم قىلاتتى . ئەمما ، چۆچۈپ ئۇچقاندا بولسا ، تاغ باغرىدا قوغلاشنى ياخشى كۆرەتـ تى . بۇ ئادەمنى چارچىتىدىغان ئىش بولغاچقا ، ئۇ ۋە چىل قېچىپ ، قوغلىشىپ كۆزدىن يوقالغاندا ، ئۆزۈم يېالغۇز مەقسەتسىز ـ نىشانـ سىز ئۈيان ـ بۇيان مېڭىپ يۈرەتتىم .

دېگىز يۈزىدىن خېلىلا ئېگىز جايدا ئۇلار ياشايتتى . ئۇلار قىزغا. ۋۇلدەك چوڭلۇقتا بولۇپ ، ناھايىتى چىرايلىق ئىدى . بىر يىلى يازدا

بىز قەشقەرنىڭ شىمالىدىكى تاغقا سايامەتكە بېرىپ ، قۇربان ئىسسىلىك بىر قىرغىز بىلەن تونۇشۇپ قالدۇق . ئۇ ئارايكقا ، ئۆيىمىزنىڭ يېنىدىنلا نۇرغۇن چىل ئوۋلىغىلى بولىدۇ ، دەپ مەيدىسىگە ئۇردى . قەشقەرگە بارغان ئىككىنچى يىلى دېكابىردا ئاكلىغان ، لېكىن كۆرۈپ باقمىغان بۇ ئەتىۋار قۇشنى ئىزدەپ يولغا چىقتۇق . كونسۇلخانىنىڭ دوختۇرىمۇ بىللە باردى .

بىز جىمجىت ، تۆت ئەتراپى ئېگىز تاغ بىلەن ئورالغان جىلغا ئىچىدە قىرغىز دوستىمىزنى تاپتۇق . ئۇ ئىككى ئېغىزلىك خام خىشتىن ياسالغان ئۆيدە ئولتۇرىدىكەن . ئۇ كەلگىنىمىزدىن ئىنتايىن خۇشال بولۇپ ، بىزنى چىل ، ئۇلار ، بۆكەن ، ياۋا ئۆچكە قاتارلىق ئېسىل نەرسىلەرنىڭ گۆشى بىلەن مېھمان قىلدى . بىز ئۇۋ ئوۋلىغىلى چىقتۇق ، ئەمما بىرنىمۇ ئوۋلىيالماي روھىمىز چۈشۈپ كەتتى . كېيىن بۇنداق تاغ قۇشلىرىنى ئوۋلاش بىرخىل قىزىقتۇرۇش ئىكەنلىكىنى ، شۇڭا شۇنچە ئىزدەپمۇ بىرمۇ ئۇلار تاپالمىغانلىقىمىزنى بايقىدۇق . ئەمما ، ئۆيگە يېراق بولمىغان جايدا بىر توپ قىزغاۋۇلنى ئۇچراتتۇق . ئارايىك ئۇلارنى قوغلاپ تاغقا چىقىپ كېتىپ ھەش ـ پەش دېگۈچە كۆزدىن يىتتى . ئۇلار تاغنىڭ ھەممىلا يېرىدە بار ئىكەن . كۇل رەڭ قىيالار توسۇپ تۇرغانلىقتىن ، ئۆزىنى كۆرەلمىسەكمۇ ، ئاۋازىنى يېنىمىزدىلا چىقىۋاتقاندەك ئاكلاپ تاقەتسىزلىنىپ كەتتۇق .

چۈشكە يېقىن شامال چىقىشقا باشلىغاندى ، ئاخشىمى تېخىمۇ ئەدەپ كەتتى . گېيالگېن ئادەتلەنگەن چوڭقۇر تەپەككۇرىغا ئاساسەن ، چېدىرىمىزنى قىيا ياكى دەل ـ دەرەخلەرمۇ ھمايە بولالمايدىغان بىر ئوچۇقچىلىققا تىكىپ بەردى . ئۆزى بولسا ، قۇربانىنىڭ ئۆيىدە ياتتى . قىرغىز دوستىمىزنىڭ ئىسسىق ، بىخەتەر ئۆيىدە كەچلىك تاماقنى يېگەندىن كېيىن ، چېدىرغا قايتىپ كېلىپ بوران قوچقىدا ياتتۇق . مەن قولياغلىقىم بىلەن ئاغزى ـ بۇرنۇمنى ئېتىپ ، ئۆتۈكۈمنىلا سېلىۋېتىپ ، ئۇخلاش خالتىسىغا كىرىۋالدىم . بوران چېدىرنى ئۇچۇرۇپ كېتىدىغاندەك ، ئۈيان ـ بۇيان غىچىرلىتىپ ، كېچىچە بىزگە ئازراقمۇ ئارامچىلىق

بەرمىدى .

ئەتىسى سەھەردە بوران توختاپ ، ھاۋا ئېچىلدى . تاغ ئىچىگە جىمجىت ، سۈزۈك سۈبھى ، ئارقىدىن نۇرلۇق قۇياش نۇرى ئايناغ باستى .

قۇربان بىزنى ئاساسىي تاغ جىلغىسىغا باشلاپ ماڭدى ، بىز تار بىر سايغا كىردۇق ، ساي تاغلارنىڭ مەركىزىي قىسمىغا تۇتىشاتتى . قۇربان ئالدىمىزدا بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلماستىن ئۆچكىدەك چاققانلىق بىلەن تېز ۋە مەزمۇت كېتىپ باراتتى . ئارايىك ، دوختۇر ، گېيالگېن ۋە مەن ئۇنىڭ كەينىدىن جىددىي تۇردە كېتىۋاتاتتۇق . پات ـ پات تاغ ئۇستىدىن چۈشكەن يوغان تاشلاردىن ئەگىپ ئۆتەتتۇق .

ئاخىر تار سايدىن چىقىپ ، تىك ياردىن ئۆتۈپ كەڭ بىر تاغ باغرىغا كەلدۇق . توساتتىن جىمجىت ئاسماندا ئۇلارنىڭ جارانلىق ، قىسقا ـ قىسقا سايرىشى ئاڭلاندى ۋە يەنە شۇنداق ئۇشتۇمتۇت توختىدى . قۇربان توغرا ئېيتقاندى . قۇربان بىلەن ئارايىك بىر تەرەپكە ، قالغان ئۈچمىز يەنە بىر تەرەپكە ماڭدۇق ھەمدە ئۇلار بىلەن پەستىكى بىر جىرادا ئۇچرىنىشقا كېلىشتۇق . ئارايكىنىڭ بىز يىغىلىدىغان جايغا يېقىن تاغ باغرىدا بىر قانچە ئۇلارنى كۆرگەنلىكىنى بىلمەپتۇق ۋە ئۇنىڭ بىزنى توسۇپ قېلىش ئۈچۈن بار كۈچى بىلەن يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقىنىنى بەلگە بەرگەنلىكىنى كۆرمەپتۇق . ئۇ تاكى بىزنىڭ ئوقمىز يەتكۈدەك يەرگە كەلگۈچە كۆرمەي قاپتۇق . شۇڭا ، دوختۇر بىر ئۇلارنى نىشانغا ئېلىپ ئاتقانىدى ، مىلتىڭ بىر جايادا ئاران تاپقان ئۇلار چۆچۈپ ، ئەنسىز سايراشقىنىچە باش ئۇستىمىزدىن ئۇچۇپ ئۆتۈپ كەتتى . بۇنداق جايدا يوشۇرۇنۇۋېلىپ ، بۇ سەزگۈر ، گۈمانخور قۇشلارنىڭ كۆزىنى بويىش ئاسان ئەمەس ئىدى . ھالبۇكى ئارايىك بايا شۇنداق جايىنى تاپقانىكەن . بىزنىڭ ئۇ چاغدىكى ئۇمىدسىز روھىي ھالىتىمىزنى تەسۋىرلەش قىيىن .

ئۇ كۈنى يەنە بىرمۇنچە ئۇلارنى كۆردۇق . بىر جايدا ، گېيالگېن ماڭا تاغ باغرىدىكى مىدىرلاپ يۈرگەن قارا ـ قۇرىلارنى كۆرسىتىپ « ياۋا ئۆچكە » دېدى .

بىز ئاستا ـ ئاستا مېڭىپ يېقىنلاشتۇق . قارا ـ قۇرىلارنىڭ مى-

دىرلاشلىرى سەل غەلىتە ئىدى .
مەن ھايا جانلىنىپ توۋلۇۋەتتىم !
ـــ ئۇلار ئىكەن !
گېيالگېننى ئۇنىڭ ئۆچكە ئەمەسلىكىگە بەك تەسىتە ئىشەندۈردۇم . ئەمەلىيەتتە ، بۇ قارا ـ قۇرىلار بەكلا يوغان بولغاچقا ، ئۇلارنىڭ ئۇلار ئىكەنلىكىگە ئۆزۈممۇ ئىشىنەلمىدىم .
بىز توپتوغرا سەككىز يېرىم سائەت تاغ باغرىغا چىقتۇق ، ئۆتـ ـتۇق ، ئايلاندۇق . بەزىدە ئېگىز چوققىلاردا تۇرۇپ ، غەربىي جەنۇب تەـ رەپتە غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇرغان ھەيۋەت پامىر ئېگىزلىكىگە نەزەر سالدۇق . بىز بىلەن پامىر ئېگىزلىكى ئارىلىقىدا رەڭگى كۆكۈچ ، غەلىتە بىر تۇمان بار ئىدى .
يولباشلىغۇچى قۇربانىدىكى قىزغىنلىق گويا يۇقۇملۇق كېسەل يۇققاندەك ئارايكقىمۇ يۇقۇپ ، ئۇنىڭ ئېزىقتۇرۇشى بىلەن ئارايك يېراقلارغا كېتىپ قالدى ، بىز پەسرەك جايلاردا قېينىلىپ يۈردۇق . تاغـ دىـن چۈشىدىغان چاغدا ھېلىقى جىراغا باردىغان يولنى تاپالمىدۇق . ھېرىپ ھالىمدىن كەتكەن بولساممۇ ، قۇربانىنىڭ كەينىدىن تاغ چوققـ سىدىكى يول بىلەن ئالغا ئىگىرىلىشمىز - كېرەك ئىدى . كېيىن ، ئۇ بىزنى باشلاپ قىيانىڭ خەتەرلىك يولى بىلەن پەسكە ئېلىپ ماڭدى . مەن ئارايك بىلەن گېيالگېننىڭ قولتۇقلىشى بىلەن خاپا ھالدا مۈدۈرۈپ ماڭـ دىم . جىراغا كەلگەندە ، گويا بوراندا دولقۇنلۇق دېڭىزدا مېڭىپ تەسـ لىكتە قىرغاقتا چىققاندەك راھەتكە چىقتىم .
تـاغدىن چۈشكۈچە ، بۇ ۋېجىك قىرغىز ئۇۋ ئىزدىدى . لېكىن ، ھېچكىم بىر نەرسە ئوۋلىيالمىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ ئىشتا مەسئۇلىيىتى بار ـ لىقىنى ھېس قىلغاندەك ئىدى . ئەمما ، ئۇ ۋەدىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ ، بىـزگە ئۇلارنى كۆرسەتكەنىدى . جىراغا ئاز قالغاندا ، يوغان بىر ئۆچكە ئۇچرىغانىدى ، ئارايك بىر پاي ئاتتى ، لېكىن تەگكۈزەلمىدى . مېنى يەنە مۇرەككەپ تۇيغۇ ئىلكىگە ئېلىپ ، خېلى ئۇزۇنغىچە پەرىشان قىلدى : مەن ئۇ ئۆچكىنى ئۆيگە ئېلىپ كېتىپ ، كىشىنى ھايا جانغا سالىدىغان ئۇ

پەيتنى ۋە غەلبە شادلىقىدىن بەھرىمەن بولۇشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلدىم . ئەمما ، ئۇ ئۆچكە بەكمۇ چىرايلىق ۋە ئويناقشىپ تۇراتتى ، ئەگەر ئۇ ئوق تېگىپ يىقىلغان بولسا ، مەن ئېچ ـ ئىچىمدىن ھەسرەتلەنگەن بولاتتىم . ئۆچكە قىيا ئۈستىدە بىر پەس توختىدى . ئۇ يوغان مۈڭگۈزىنى ، مەغرۇر ھالدا ئېگىز كۆتۈرگەندى ، كېيىن غايىب بولدى .

ئارايىك بىلەن قۇربان جىرا ئاغزىدا قالغان ئاتلارنى ئالغىلى كەتتى ، بىز ماشىنىغا قاراپ ماڭدۇق .

ھارغىنىمدىن ئۈگە ـ ئۈگىلىرىم ئاجراپ كېتىۋاتقاندەك بوشىشىپ كەتتىم . كۈن بويى بىر يۈتۈم سۇ ئىچمىگەچكە ئاغزىم قۇرۇپ كەتتى . ماشىنىدا قوغۇن بارلىقىنى بىلەتتىم ، قوغۇننى يېسەم تېتىكلىشىپ قالار ـ مەن ، دەپ ئويلىدىم . لېكىن ، قوغۇن بولغىنى بىلەن ماشىنىنىڭ يېنىغا بېرىشقا خېلى يول بار ئىدى . مىل خۇمزا بىلەن يۈسۈپ بىز بىلەن بىللە بولمىغان بولسىمۇ ، ئەمدى كەچ كىردى ، كەپقالار دەپ ئويلىدۇق . بۇ ماشىنىنى ھەيدەپ ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل تاغ يولىدا ئۆيگە قايتالمايدىغانلىقىم ماڭا ئايان . لېكىن قاچانغىچە ساقلاپ ئولتۇرۇشۇمنىمۇ بىلمەيتتىم . كۆپ ئۆتمەي يۈسۈپ مىل خۇمزا پۈتىنى يارىلاندۇرۇۋالدى ، دېگەن شۇم خەۋەرنى ئېلىپ كەلدى . ئۇ تاغ يولىدا ئۇۋ قوغلاپ كېتىۋتىپ يىقىلىپ چۈشۈپ ، مىلتىقىدىن ئوق چىقىپ كېتىپ ئۆزىنىڭ پۈتىغا تېگىپ كەتكەنىكەن . ئۇ ئارايكىنىڭ ئېتىغا مىنىپ قونالغۇغا كەلدى . ھېلىمۇ ياخشى سۆگەك زەخمىلەنمەپتۇ . شۇنداق بولسىمۇ ، ئۇ بىر قانچە ھەپتە ئۇۋغا چىقالمىدى .

كېيىن ، بىز قۇربان بىلەن بىر قانچە قېتىم ئۇۋغا چىقتۇق . ئۇ يەنىلا شۇنداق قىزغىن ۋە روھلۇق ئىدى . بىر قېتىم ھەپتە ئاخىرىدا ئارايىك ئۈچ ئۆچكە ئېتىۋالدى . شەنبە كۈنى ئاخشىمى بىز قۇربانىنىڭ ئۆيى ئالدىغا چىدىر تىكىپ ياتتۇق ، ئەتىسى ئۇرنىمىزدىن تۇرساق قار يېغىپتۇ . تاغقا چىققاندا ھاۋا بەك تۇتۇق ، قاش ۋە يوللارنى قار باسقانىدى . تولا تېيىلىپ كەتتىم . قۇربانمۇ ئەتە ماڭىدىغان يولنىڭ بەكمۇ ناچار ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلدى ، بۇ راست گەپنى ئاڭلاپ ، قونالغۇغا

قايتتىم . چۈنكى ، ئادەتتە ، يولباشلىغۇچىلىرىمىز دائىم : « يول بەك ناچار دېگۈدەك ئەمەس » دەيتتى .

بىر قانچە ھەپتىدىن كېيىن ، بىز خېلى تونۇشلۇق بولۇپ قالغان تاغلىق رايونغا كېلىپ ھېلىقى جىراغا كىردۇق . بۇ قېتىم چېدىرنى جىرا ئاغزىغا تىكتۇق . بىرىنچى كۈنى كەچقۇرۇن ئارايىك ناھايىتى بەك يوغان بىر ياۋا ئۆچكىنى ئېتىۋالدى ، ئۇ چاغدا بىز جىرادا ئايلىنىپ يۈرەتتۇق ، ھېلىقى ئۆچكىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان سەككىز ئۆچكە ئالدىمىزدىكى تاغ باغرىدا چېپىپ يۈرگەنىكەن .

ئەتىسى تاغقا چىقىپ 11 يېرىم سائەت ئايلاندۇق . بىزنى قۇربان ۋە ئۇنىڭ نەۋرە ئىنىسى باشلاپ چىقتى . يول تىك بولمىغاچقا ، ئانچە قىينالمىدۇق . ئېگىزگە چىققانسېرى پەستكى تاغ چوققىلىرى شۇنداق پەس كۆرۈنەتتى . بۇ كۈنى ھاۋا تۇتۇق ، ئاسمانىنى قارا بۇلۇت قاپلىغان ، ھاۋا سوغۇق ئىدى . شۇنداقتىمۇ مۇزلۇقلارنىڭ سۈنغان قۇياش نۇرىدا كۆمۈشتەك يالتىراشلىرىنى كۆرگىلى بولاتتى . تۇتۇق قوڭۇرەڭ بىر چوققىدا قەدىمكى زامانىدا ۋولقان پارتلاشتىن كېيىن قېتىپ قالغان ۋولقان قىياسىنىڭ قىزىل ۋە قارا تارام بولۇپ تۇرغانلىقىنى كۆردۇق .

بۇ يەردە ئۇلار ئوتتۇز - قىرىق بىر توپ بولۇپ يۈرىدىكەن . ئارايىك بىر قانچە قېتىم تۈيدۇرماي يېقىنلىشىپ ئېتىشقا ھەرىكەت قىلدى . بىزمۇ يۆتىلىپ تاشلاشتىنمۇ ئېھتىيات قىلىپ ، نەيزەسمۇ ئالماي كۆتۈپ ياتتۇق . ئەيسۇسكى ، ئارايىك بىرىنمۇ ئاتالمىدى . ئۇلار گويا بىزنى مەسخىرە قىلغاندەك باش ئۇستىمىزدىن ئۇچۇپ ئايلىنىپ يۈردى . بۇگۈن كۈنىمىز ھاياجان ۋە ھارغىنلىقتا ئۆتتى . كەچ كىرگەندە قۇرۇق قول قايتىپ كەلدۇق . بىز تىك قىيادىن سىرىلىپ پەسكە چۈشتۇق ۋە ئېغىر-لىشىپ كەتكەن پۇتلىرىمىزنى سۆرەپ قونالغۇغا ئاران كېلىپ‌الدۇق . قاراڭغۇ تۈن ئاسمىنىنى يورۇتقان گۈلخان يېراقتىنلا كۆزىمىزگە چۈش-تى . گۈلخان يېنىدا ئولتۇرۇپ ، قىزىق چاي ئىچىش نەقەدەر راھەت - ھە ! ھەش - پەش دېگۈچە دالىلار ۋە تاغلار قاراڭغۇلۇق ئىچىگە ئۆزىنى ئالدى . پىنھان ۋە ئىسسىق بۇ جايدا بىزلا قالدۇق .

قەشقەرنىڭ يېقىن ئەتراپتىكى رايونلاردا قىرغاۋۇل بار ئىكەن . بىراق ، ئۇ يەرگە بارغاندا بىر كۈندە ئاران ئالتە ـ يەتتىنى ئاتالدۇق . ئۇ كۈنلەر ماڭا ئوۋ ئوۋلاش ۋە ئېكسپېدىتسىيىمىزدىكى ئەڭ مەنسىز كۈنلەر بولدى . قىرغاۋۇللار ئارام ئالىدىغان بونجالىق ۋە شالاڭ چۆپلۈكلەر قىش مەزگىلىدە ، بىر خىل ئۆلۈك ، زېرىكەرلىك تۇس ئالىدىكەن . ھەممىلا جاينى توپا باسىدىكەن . بىز ھەر قېتىم دەرەخلىك ۋە چۆپلۈكتە ئالتە ـ يەتتە سائەت ئايلىنىپ يۈرىمىز ، ئۇشتۇمتوت بىرەرى پالاقلاپ چىقىپ قالسا ، ئارايىك ھولۇقۇپ ، ئېتىشقىمۇ ئۇلگۈرەلمەي قالىدۇ ، يەنە ماڭمىز ، ئۇلار بەڭ پۇختا يوشۇرۇنىدىكەن . بىرمەر ـ يېرىمى كۆرۈنۈپ قالسىمۇ ئاسان تۇتۇق بەرمەيتتى . كىشىلەر پالان ـ پالان يەردە قىرغاۋۇل كۆپ دەيتتى . زور ئۈمىد بىلەن بېرىپ قارىسىنىمۇ كۆرەلمەي سالپىيىپ قايتىپ كېلەتتۇق .

بىز باي بىر ئۇيغۇر بىلەن تونۇشۇپ قالغانىدۇق ، ئۇنىڭ كونـ سۇلخانا بىلەن ئازراق سودا ئالاقىسى بار ئىدى . ئۇ دائىم ئارايكا بىزنىڭ يەرلىرىمىزدە قىرغاۋۇل تولا دەيتتى . بىز ئۇ يەرگە بېرىپ يەكشەنبىنى ئوۋ ئوۋلاش بىلەن ئۆتكۈزۈپ خوماردىن چىقماقچى بولدۇق . ئۇ چاغدا ، بۇنداق قىزىقتۇرۇشلارنىڭ تېگىنى تازا چۈشەنمىگەچكە ، ئۇنىڭ گېپىگە ئىشەنىدۇق .

فېۋرالنىڭ بىر يەكشەنبە كۈنى سەھەر ، دوختۇر ، ھىندىستان تـەۋەلىكىدىكى ئۇچ خىزمەتچى ، خىزمەتكار باشلىقى ھاپىز ، بىرمۇنچە خىزمەتكارلار ھەمدە بىز بولۇپ ، نۇرغۇن ئادەم باش كونسۇلخانىدىن يولغا چىقتۇق . بۇگۈنمۇ توپا ياغقانلىقتىن 30 نەچچە ئىنگلىز مىلى يولنى باسقۇچە ھەممىمىز چارچاپ كەتتۇق .

ئۇ چاغلاردا يەكەن ، ئۇرۇمچىگە ماڭىدىغان ئاساسلىق تاشيول ۋە ئەركـەشتامغا بارىدىغان قىسقا تاشيولدىن باشقا جايدا تاشيول يول يوق ئىـدى . بوستانلىقتىن ئۆتىدىغان ئەگرى ـ بۈگرى ، ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل ھارۋا يولى ، « يول » دېگەن سۆزگە يۈمۇرلۇق تۇس بەرگەنىدى . ماـ شىنىمىز بۇ يولدا ماڭغاندا يۈز بەرگەن بىر قاتار بالا ـ قازالارنى ئويلىسام

ئىچىم ئېچىشىدۇ . ماشىنا بىر نەچچە ئىتنى بېسىۋەتتى ؛ ئات ، ئېشەك ، تۆگىلەر ئۇركۈپ كېتىپ قاچتى ؛ ھارۋىكەشلەر ئۇلارنى توتۇۋېلىشقا ھەرىكەت قىلىشتى ؛ بىر جايدا ئۇستىگە جىق ئوت ـ چۆپ ئارتىلغان بىر تۆگە چۆكۈپ ياتقانىكەن . تۆگىنىڭ ئىگىسى بىزنىڭ غارقىراپ كېلىۋاتقانلىقىمىزنى يىراقتىن كۆرۈپ ، ئالدىراپ ـ تېنەپ تۆگىنىڭ كۆزىنى قوللىرى بىلەن ئېتىۋېلىپ بېشىنى بۇرۇۋالدى ، ئەمما تۆگە يەنىلا ماشىنىنىڭ گۈركىرىشىدىن ئۇركۈپ كەينى پۇتلىرى بىلەن تۇرۇپ ، ئۇستىدىكى ئوت ـ چۆپنى بىر ئاتقانىدى ، بايىقى ئادەم ئۇنىڭ ئاستىدا قالدى .

دېھقانلار ماشىنىنى كۆپ كۆرمىگەن ، شۇڭا ئۇلار ماتورنىڭ گۈركىرىگەن ئاۋازىنى ئاڭلىسا قاتتىق چۆچۈپ ۋە قورقۇپ كېتىدۇ ۋە دەرھال ئۆزىنى قاچۇرىدۇ ، دەپ ئويلايتتىم . لېكىن ، ئۇلارنىڭ ماشىنىنى كۆرگەندىكى ئىنكاسىنىڭ ئاستىلىقىنى زادىلا چۈشىنەلمەي ھەيران بولدۇم . چۈنكى ، ئۇلار كەينىدە ئۆزلىرىگە خەۋپ كەلتۈرىدىغان ماشىنا كېلىۋاتقانلىقىغا پەقەت دىققەت قىلمايتتى ، كۆپ ھاللاردا ماشىنىغا دىققەت قىلغۇچە ئارىلىقتا ببرىپ ئۇلارغا سوقۇلاتتۇق .

ھېلىقى ئۇيغۇرنىڭ ئۆيىگە باردۇق ، ئۇنىڭ ئېسىل يېمەك ـ ئىچىمەكلىرنى تەييارلاپ تۇرغانلىقىنى ئويلىمىغانىدۇق ، بىزگە تونۇش بولغان نان ، ئانار ، گازىر ، خاسكلار تىزىلغانىدى ، يەنە قوغۇنمۇ بار ئىدى . بىز تاقەتسىزلىنىپ ، ئۇنىڭدىن قىرغاۋۇل ئېشىنى سورىدۇق . ئۇ دەرھال ئارايىك بىلەن دوختۇرغا ئات تەييارلىتىپ بەردى . مەندىن ئاتقا مىنەمسىز ،دەپ سورىغانىدى ، پىيادە ماڭىدىغانلىقىمنى ئېيتتىم . بىرمۇ ھىنىدستانلىق بىز بىلەن بىللە بارمىدى . چۈشتىن كېيىن ۋە گۈگۈم چۈشكۈچە مەن يېقىن ئەتراپتىكى ئورمانلىق ۋە دالىدا ئايلىنىپ يۈردۈم . قاراڭغۇ چۈشۈشتىن ئىلگىرى ، بىز قۇرۇق قول قايتىپ كەلدۇق . ناھايىتى كۆپ ۋە بىر ـ بىرىدىن قاۋۇل ئادەملەر ھاپىزنىڭ يېتەكچىلىكىدە بىزگە قىرغاۋۇل قوغلىشىپ بەردى . شۇنداقتىمۇ كۆرگىنىمىز ئۇچلا قىرغاۋۇل بولدى .

ھالبۇكى ، ساھىبخان ، ئىرادىسىدىن يانمىدى ، ئۇ بىزگە ئەتە

قالتىس ئوۋ بولىدىغانلىقىغا ۋەدە بەردى . ئۇ ، بۇ يەردىن 20 ئىنگلىز چا-قىرىم نېرىدا قىرغاۋۇل كۆپ ، دېدى . ھەممەيلەن ئاتلىق بارىدىغان ، مەن بىلەن راكىپا ئۇنىڭ مەپسىدە ئولتۇرۇپ بارىدىغان بولدۇق . ئۇنىڭ مەپسى پۇرژىنسى يوق ، ئىككى چاقلىق ، ئاستى ياغاچ مەپە ئىكەن .

يەكشەنبە كۈنى ئەتىگەن ، مەن قورقۇنچاقلىق ، ئاتقا مىنىشكە جۈرئەت قىلالماسلىقىنىڭ جازاسىنى تارتىپ ، ئۆمرۈمگە كەلگەندىن بېرى يول مېڭىپ ئەڭ قاتتىق ، ئېسىمدىن زادىلا چىقمىغۇدەك جاپا تارتتىم .

مەن بۇرۇن ئاپتوموبىل شوپۇرىغا يوللاردىكى توسالغۇ ــ ئېرىق ، ئۆرەك ، كاتاكلاردىن قاقشىغانىدىم . ھازىر شۇلارنىڭ ھەممىسىگە يولۇق-تۇق . مەپكەش مەپىنىڭ شوتىسىغا ئولتۇرۇۋېلىپ ، ھېلى چۈشۈپ ، ھېلى چىقىپ يۈرۈپ ئوستىلىق بىلەن ھەيدەيتتى . مەن بولسام مەپە ئىچىدە ھېچنەرسە كۆرەلمەيتتىم ، قانداق قىلسام جېنىم سەل ئارام تاپار-كىن ، دەپ مەپىنىڭ جىمى بۇلۇڭ ــ بۇرجەكلىرىگە يۆتكىلىپ ئولتۇرۇپ باقتىم ، ياتتىم ، لەپكە كېلىپ پۇتۇمنى سىرتقا چىقىرىپمۇ ئولتۇردۇم . شىنجاڭغا ماشىنا كېلىشتىن ئىلگىرى ، مەپىگە ئولتۇرۇپ سايا‌ھەت قىلغان ياۋروپالىقلار يازغان كىتابلارنى ئوقۇغانىدىم . شۇلارغا سېلىشتۇرۇپ ، ئۆزۈمنىڭ ئاپتوموبىل ، پويىزدەك راھەت قاتناش قوراللىرىدا ئولتۇرۇپ يامان ئۆگىنىپ قالغانلىقىمنى ، چۈشكۈنلەشكەنلىكىمنى ھېس قىلدىم . 40 ئىنگلىز مىلى كېلىدىغان يولنى تۇگەتكەندە ، پۇتۇن بەدىنىم ئۆزۈمنىڭ ئەمەستەكلا بولۇپ قالدىم .

« قىرغاۋۇل ناھايىتى تولا » دېگەن جايغا كەلدۇق . ھەممە ئاتتىن چۈشتى . ھاپىز يەرلىك بىر دېھقاندىن ئەھۋال ئۇقۇشتى . ئۇ دېھقان ، توغرا بۇ يەردە قىرغاۋۇل تولا ئىدى ، لېكىن بۇ ئىككى يىلنىڭ ئالدىدىكى گەپ ، بۇ يېقىندا قىرغاۋۇل كۆرمىدىم ، دېدى . مەپىنىڭ جاپاسىدا ئاچ-چىقمىنى قانداق چىقىرىشنى بىلمەي تۇراتتىم . بۇ گەپنى ئاكلاپلا ، سا-ھىبخانىنى ، بارلىق ئۈيغۇرلارنى ، مەپىنى ۋە قىرغاۋۇلنى تىللاپ ــ قارغاپ كەتتىم . ئۇزۇن يولنى بېسىپ كەلگەندىكىن ، دەپ ئۇيان ــ بۇيانىنى ئىز-دەپ كۆردۇق . دېھقان راست ئېيتقانىكەن ، ھېچ نەتىجە چىقمىدى .

قايتاشمىزدا چۈشلۈك تاماقنى يەپ بولۇپ ، دەرەخلەر ۋە ئوت-لۇقلارنى ئىزدىدۇق . تۆت قىرغاۋۇلنى كۆرۈپ ئاچچىقىمىز سەل ياندى ، لېكىن بىرنېمۇ ئاتالمىدۇق . ئاتلىقلار بۆلۈنۈپ ، ئېتىز ئارىلاپ قايتتى . مەن راكپا بىلەن يەنە مەپىدە ياندۇق .

ساھىبخان بىزنى ئۆيدە ساقلاپ ئولتۇرغانىكەن . ئۇ دۇدۇقلىغان ھالدا ئەھۋال سورىدى . ئۇ يەردە قىرغاۋۇل يوقلۇقىنى ئاڭلاپ ، يەنە پەرۋايىغا ئالمىدى . كەچۈرۈم سورايدىغان ، بىزگە بەرگەن چىرايلىق ۋەدىلىرىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەندۈرىدىغان بىر ئېغىز گەپمۇ قىلمىدى . ئۇنىڭ زادى نېمە مەقسەتتە شۇنداق قىلغانلىقىنى ھېچ چۈشىنەلمىدۇق . چۈنكى ، ئۆزىنى خۇشال قىلىش ئۈچۈن بىزنى ئەكەلدۈرگەنمىكەن دېگەن تېخى ، ئارايكتىن بىرەر نەپ ئېلىش ئويى بارمىكىن دېگەن ئۇنداقمۇ ئەمەستەك ئىدى .

بىز مەيۈسلەنگەن ۋە سەل ئاچچىقىمىز كەلگەن ھالدا قەشقەرگە قايتىپ كەلدۇق .

بىز بىر ئىككى جايدا لايخورەك كۆرۈپ قالغانىدۇق . شۇڭا ، ئۆردەك ياكى ياۋا غاز ئۈۋلاشتەك رەسمىي ئىشنى تاشلاپ ، ئارايىك خۇشال كەيپىياتتا پۈتۈن دىققەت ـ ئېتىبارىنى بۇ كىچىككىنە ، ئەمما ئۇچقۇر قۇشنى ئوۋلاشقا قاراتتى . كۆزگە چۈشمەيدىغان بۇنداق كىچىككىنە نەرسىنى ئىزدىشىمىز ئۇيغۇرلارنى ھەيرانۇ ھەس قىلدى . بىز سازلىق ۋە ئېرىق بويلىرىدا لايخورەك ئىزدەپ يۈرسەك ، ئۇلار بىزگە ئەگىشىپ قەيەردە ئۆردەك ئوۋلىغىلى بولىدىغانلىقىنى بىر ـ بىرىدىن قالماي ئېيتىپ بېرىشتى . مېنىڭچە ، ئۇلار ئارايكنى ئۆردەك ئوۋلىمىغاچقا ، بۇ كىچىككىنە قۇشنى ئوۋلاش ئارقىلىق كۆڭلىنى ئاۋۇندۇرماقچى بولۇۋاتىدۇ ، دەپ قارىغان بولسا كېرەك .

قەشقەردە بىر يىلدىن كۆپ تۇرىدۇق . شۇ جەريانىدا ، سەيلە قىلماقنى دائىم ئۇچراپ تۇرىدىغان لايخورەكنى ئىزدەپ قويغانىدا تاپالمىغانلىقىمىزدىن ھەسرەتلەنىدۇق . بىر كۈنى ، ئارايىك ئەتىگەنلىك تاماقتىن بۇرۇن ، ئۆينىڭ يېنىدىكى سازلىققا بېرىپ لايخورەك ئىزدەش ئۈچۈن مىل-

تىقنى مۇرىسكە ئېسىپ ئۆيدىن چىقتى . دەل شۇ چاغدا ئارقا ئىشككە يېقىنلا جايدىكى ئېرىقتىن بىر لايخورەك ئۇچۇپ چىقتى . لايخورەكنى ئىلگىرى ئۆيمىز ئەتراپىدا كۆرۈپ باقمىغان ، شۇنداقلا سەيلىگە چىققاندا مىلتىق ئېلىۋالمايتتۇق .

ئارايىك ئۆي يېنىدىكى ئېتىزدا لايخورەك ئىزدەپ ئايلىنىپ يۈرگەندە ، تاسادىپى هالدا بىر ئوغۇل بالا بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى . ئۇ يوغان كۆزلىرى چاقناپ تۇرىدىغان ، قىزغىن ۋە مېهرى ئىسسىق بالا ئىكەن . ئۇ ئارايكقا قەيەردە لايخورەك كۆپلىكىنى بىلىمەن ، دېدى . بىز ئۇنىڭ گېپىدىن گۇمانلىنىپ ، ئۇ تۇمشۇقى ئۇزۇن ، كىچىككىنە قۇش كۆرۈپ قالغان بولسا ، خاتا هالدا لايخورەك دەۋالغان بولۇشى مۇمكىن ، دەپ ئويلىدۇق . بالا ئۇ راستلا لايخورەك دەپ تۇرۇۋالدى ، هەتتا بىز بىلەن باش كونسۇلخانىغا بېرىپ ، گەپلىرىنى تەرجىمان ئارقىلىق بىزگە تولۇق ئۇقتۇرۇشقا قوشۇلدى . چۈنكى ، بىز ئۇنىڭ ئاساسىي مەقسىتىنىلا ئۇققانىدۇق . شۇنىڭ بىلەن ، بىر كۈنى سەھەردە بىز ئۇنىڭ بىلەن دەريانىڭ ئۇ يېقىدىكى ئېتىزغا باردۇق .

بۇ ئەتراپقا بىز كەلمىگەنىدۇق . ئۇنىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرى كېلىپلا ئارقا ـ ئارقىدىن بىرنەچچە لايخورەكنى كۆردى . . . ئۇ ئارايكنىڭ نېمە ئۈچۈن يەردە تۇرغان لايخورەكنى دەرهال ئاتمىغىنىنى چۈشىنەلمەي ئىچى پۇشتى . ئارايىك ئوق چىقارماستىن ، كەسكىن هالدا ئۇلارغا قاراپ ماڭغاندا ، بالىنىڭ كۆڭلى لەككىدە بولدى . ناشتا ۋاقتىغىچە ئالتە دانە لايخورەكنى ئېتىۋېلىپ خۇشال بولدۇق ، بالىمۇ خۇشاللاندى . ئارايىك لايخورەك بار بىر ياخشى جايىنى تېپىۋالغىنىدىن خۇشال ؛ ئوغۇل بالا كۆڭلىدىكى نەرسىنى ئوۋلىۋالغان ئارايكنىڭ ئۆزىگە بوشىغان ئوق قوتىسىنى بەرگەنلىكى هەمدە ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم ئىش كۆرۈپ كۆزى ئېچىلغانلىقىدىن خۇشال ئىدى .

بۇ بالا ئادەمنىڭ ئامراقلىقىنى كەلتۈرەتتى . ئۇ يۈزلىرى يۇپيۇمىلاق ، مەڭزى قىپقىزىل بولۇپ ، خۇش چىراي ، تېتىك ، چېچەن ، جېنى بار بالا ئىدى . ئارايكنىڭ تەلەپلىرىنى ئاڭلاپلا چۈشىنەتتى . ئۇ يولدىن

ئۆتـكەن قىزىققۇچىلارغا ئارايكىنىڭ ياۋا ئۆردەك ئوۋلىغۇسى كەلمىگەنلىـ
كىنى چۈشەندۈردى . ئەمەلىيەتتە ، ياۋا ئۆردەك ئوۋلاش ناھايىتى ئادەتـ
تىكى ئىش ئىدى . بۇ يەردە كۆپلىگەن يەرلىك ئادەملەر ئىشىنىڭ تېگى ـ
تەكتىگە يېتىشنى خالىمايتتى ، ھۇرۇن ئىدى ، جەمئىدە تاماشا كۆرسىلا
قانائەتلىنەتتى ، شۇڭا بۇ بالىنىڭ چېچەنلىكىدىن خۇشال بولدۇق .

بىز ئوۋغا چىقساق ، يېزىدىكى بىرمۇنچە ئادەم قىزىقىپ كەينـ
ىمىزگە كىرىۋالاتتى . ئادەم جىق ، ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ كۆپ بولغاچقا ، كۆـ
پىنچە ئوۋلىرىمىزنى قاچـۇرىـۋېتەتتى . تاماشـا كۆرىـدىغان چـاغـدا
ۋارقىراپ ـ جارقىرايدىغان ، بىزگە يول كۆرسىتىدىغانلار كۆپ بولاتتى .
ئەمما ، ئوۋنى قانداق قوغلاش ، ئوۋلىغان غەنىمەتلەرنى ئەكىلىش تەكـ
لىپىنى بەرگەن ياكى يولنى كۆرسىتىپ قويغاندىن كېيىن ، ئادەملەر
ئازلاپ كېتەتتى . بۇنىڭغا بىز ھەيران بولاتتۇق . بۇنداق ئەھۋال يالغۇز
ئۇيغۇرلاردىلا بولمىسا كېرەك . ئادەملەرنىڭ كۆپى باشقىلارغا تەكلىپ
بېرىش ۋە يارەم قولىنى سۇنۇشقا ئامراق كېلىدۇ . بىز تەشەببۇسكار ،
جانلىق ، ئاجايىپ نۇرلۇق كۆزلىرى زېرەكلىك بىلەن چاقناپ تۇرىدىغان
بۇ بالا بىلەن بىللە بولۇشنى ياخشى كۆرەتتۇق .

شىنجاڭدا قەدىمدىن بۇيان كېلىۋاتقان لاچىن ۋە قارچىغا بىلەن
ئوۋ ئوۋلاش ھېلىمۇ قارشى ئېلىنىدۇ . ئارايكتىن بۇرۇنقى باش كونسۇل
لاچـىن بىلەن ئوۋ ئوۋلاشقا مەپتۇن ئىكەن . ئۇنىڭ لاچىننى بىزگە سېـ
تـىپ بېرىش ئويى بار ئىدى . بىركۈنى ئۇ لاچىننى ئېلىپ ئوۋغا چىقىپ
كـېتىپ ، قۇرۇق قول قايتىپ كەلدى . بۇنى كۆرۈپ ، ئارايك يەنىلا مىلـ
تىق بىلەن ئوۋ قىلغان ياخشىكەن ، دېگەن قاراشقا كەلدى . لاچىن ياكى
قـارچـىغىنى كۆندۈرۈش ناھايىتى قىزىقارلىق ۋە ئادەمنى ئۆزىگە تارتىدـ
غان ئىش بولسىمۇ ، ئىنتايىن مۇرەككەپ ۋە ئىنچىكە ئىشتەك قىلاتتى .

راكىپا بىزگە لاچىن ۋە قارچىغا كۆندۈرۈشكە دائىر نۇرغۇن بىلىم
سۆزلەپ بەردى . ئۇنىڭ تونۇشتۇرۇشىچە ، لاچىن ياكى قارچىغىنى
كـۆندۈرۈش ئۇچۇن ، ئۇنى ياندىن ئايرىماسلىق ، نەگىلا بارسا ئېلىپ
بـېـرىش ، بۇ ئىشنى بىرقانچە ھەپتە داۋاملاشتۇرۇش كېرەك ئىكەن . لا ـ

چىن كۆندۈرۈش ئۇچۇن ، بازارغا ئېلىپ بارىدىكەن . لاچىننىڭ دۇشـ
مەنلىك كەپىياتى ۋە قارشىلقىنى يوق قىلىش ، قاچۇرۇپ قويماسلىق
ئۇچۇن ، لاچىننى ئۇخلاتمايدىكەن ، ھەتتا كېچىلىرىمۇ سىرتقا چىقىپ
مېڭىپ يۈرىدىكەن . ھەركۈنى ئاز ـ ئازدىن قېنى يوق گۆش بېرىپ ،
لاچىننى ئاساسەن ئاچ قويىدىكەن . ئەگەر ئۇنىڭغا قېنى بار گۆش بېـ
رىلسە ، سەمرىپ كېتىدىكەن . لاچىن ئاچ قالغان ، قارشىلىق كۆرسەتـ
مەيدىغان بولغان چاغدا ، لاچىن كۆندۈرگۈچى ئۇنى ئۇزۇن ئارغامچىنىڭ
بىر ئۇچىغا چىڭ باغلاپ قويۇپ ، ئاندىن بىر پارچە گۆشنى تۇتۇپ ،
ئۇنىڭ كېلىپ يېيىشكە ئۇنىدەيدىكەن . لاچىن ئاستا ـ ئاستا كۆندۈرگۈـ
چىنىڭ قولىدىن گۆش ئېلىپ يېيىشنى ، ئىگىسىنى تونۇشنى ئۆگىنىدىـ
كەن . شۇ چاغدا ئۇنىڭغا ئوۋغا قانداق ئېتىلىش ۋە چاڭگال سېلىش ئۆـ
گىتىلىدىكەن . لاچىن توشقان بىلەن كەپتەر تۇتۇشقا ئۇستا ئىكەن ،
لېكىن ياۋا ئۆردەك تۇتالمايدىكەن ، چۇنكى ئۇ ناھايىتى تېز ئۇچقان بـ
لەن ئۇزۇنغا ئۇچالمىغاچقا ، سۇدىكى ئۆردەكنى تۇتالمايدىكەن . بۇ
ئىككى ئاجىزلىقى ئۇنىڭ قىممىتىنى بەك چۈشۈرۈپتىدىكەن . بىز لاچىن
بىلەن ئوۋ قىلىشنى ئانچە بىلمەيمىز ، تەجرىبىمىز ھەم يوق . لېكىن قا ـ
رىشىمىز شۇكى ، لاچىن يەردە يۈرگەن ، چالا ئۇيقۇدىكى ، ناھايىتى ئاستا
ئۇچۇۋاتقان ياۋا ئۆردەكنى كۆرۈپ قالسا بىرگەپ ، بولمسا ، ئۇ ياۋا
ئۆردەكنى زادىلا تۇتالمايدىكەن . چۇنكى ، لاچىن ياۋا ئۆردەكنى ئۇ ئۆـ
زىنى كۆرۈپ قېلىشتىن بۇرۇن كۆرۈشى كېرەك ئىكەن .
بىر كۈنى ئەتىگەن ، باش كونسۇلخانىغا ئاتلىق ئوچ ئادەم كەلدى .
بۇ يەرگە كېلىشتىن ئىلگىرى ئۇلار يېقىن ئەتراپتىكى تاغدا بىر ھەپتە
ئوۋ ئوۋلاپتۇ . بىزگە قارچىغا تۇتقان بىر بۆكەن بىلەن بىر تۇلكىنى ئېـ
لىپ كەپتۇ . ئۇلار قارچىغىنى قېلىن تېرە پەلەي كىيگەن قوللىرىغا
قوندۇرغان ، قارچىغىنىڭ بېشىغمۇ تېرە خالتا كىيگۈزۈپ كۆزىنى تو ـ
سۇپ قويغانىدى . قارچىغا تۇرۇپ ـ تۇرۇپ قاتتىق ، ۋەھىمىلىك سايراپ
قويياتتى . ئۇ ناھايىتى يوغان ، كۆچلۈك ، ناھايىتى ۋەھشىي ئىدى ، قارىسا
ئادەمنىڭ تېنى شۇر كۈنەتتى . ئىلمەك شەكىلدىكى تۇمشۇقى ، تىرناقلـ

رىنىڭ شەكلى بەكمۇ قورقۇنچلۇق ئىدى . كۆزىدىكىنى ئېلىۋەتكەنىدى ، يالتىراپ تۇرغان ئۆتكۈر كۆزلىرى ناھايىتى روھلۇق بولۇپ ، ئادەمنى ۋەھىمگە سالاتتى . ئوۋچىلار بىزگە ، بۇنداق قارچىغىنى ئوۋغا ئاپىرىش-تىن بۇرۇن ، بىرەر يىل كۆندۈرۈشكە توغرا كېلىدىغانلىقىنى ، بۇلارنىڭ 20 ـ 30 يىل ئۆمۈر كۆرىدىغانلىقىنى ئېيتتى .

بۇ ئوۋچىلار قۇملۇققا ئاتلىق كىرىدىكەن ، بىرەر ئوۋنى كۆرسە ، دەرھال ئات چاپتۇرۇپ بېرىپ ئۇنىڭ يولىنى توسىدىكەن ، ئاندىن قار-چىغىنى قويۇۋېتىدىكەن . ھەرقانچە ماھىر چەۋەنداز ئۇچۇنمۇ ، بۇ چوقۇم ئىنتايىن ھاياجانلىنارلىق بىر ئېلىشىش ئىدى . ئۇلار قارچىغىغا قاراپ تۇ-رىدىكەن قارچىغا ھاۋادا ھەيۋە بىلەن ئۇچۇپ ئوۋنى كۆرگەندە دەرھال ئېتىلىدىكەن . بۇ چاغدا ئوۋچى ئات چاپتۇرۇپ ئوۋنىڭ يېنىغا بارىدى-كەن ، ئاندىن قارچىغىنى قولىغا ئېلىۋالىدىكەن . ئەپسۇسكى ، مەن بۇنداق ئوۋنى كۆرەلمىدىم .

بەشىنچى باب

گۈمبەز شەكىللىك ئاجايىپ تاغ

قەشقەر شەھىرىدىن چىقىپ ، رۇسىيىگە بارىدىغان ئۆتەڭ يولىغا قاراپ 20 ئىنگلىز مىلى ماڭغاندا ، پاكارراق بىر يار بار ، يارنىڭ كەينىدە ئاجايىپ كۆركەم بىر تاغ تىزمىسى قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ . ئۇنىڭ چوققىلىرى تولىمۇ ئۆزگىچە بولۇپ ، بەزىلىرى ئۇچلۇق ئۇچكىدەك كۆك قەرىگە كىرىپ كەتكەن ؛ بەزىلىرى ئېگىز ـ پەس مۇنارلارغا ؛ بەزىلىرى قەلئەگە ئوخشاپ كېتىدۇ . بۇ ئاجايىپ ـ غارايىپ تاغنىڭ بىر يېرى شۇ قەدەر ئۆزگىچە بولۇپ ئادەمنى ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى ، ئۇ بولسىمۇ تەبئىي گۈمبەز شەكىللىك بىر يول ئىدى .

ئارايىك 1942 ـ يىلى ئەنگلىيىگە رۇسىيە ئارقىلىق قايتقاندا ، بۇ ئاجايىپ ـ غارايىپ تاغنى قەشقەردىن ماشىنا بىلەن يولغا چىقىپ ئۇزۇن ماڭمايلا بىرىنچى قېتىم كۆرگەنىكەن . 1946 ـ يىلى قەشقەرگە قايتقاندىن كېيىن ، گۈمبەز شەكىللىك بۇ تاغ ھەققىدە ھېچنەرسە ئۇقالماي ، شۇنىڭدەك بۇ سىرلىق گۈمبەزنىڭ زادى نېمە رول ئوينايدىغانلىقىنى قىياس قىلالماي ، ئۇ يەرنى بىر ئېكسپېدىتسىيە قىلىشنى نىيەت قىلدى . شىنجاڭغا كەلگەن بىرىنچى يىلى قىشتا ، بىز ئۇ يەرگە بېرىپ ئېكسپېدىتسىيە قىلىشنى تۈرلۈك پىلانلىرىمىز ئىچىدە ئەڭ گەۋدىلىك ئورۇنغا قويغان بولساقمۇ ، بۇ پىلانىمىز پەقەت ئىشقا ئاشمىدى . شۇنداق بولسىمۇ بۇ نىيىتىمىزدىن زادىلا يانمىدۇق .

بۇ رايون ھەققىدە بىلىدىغانلىرىمىز ئاز بولغىنىغا قارىماي ، ناھايىتى ئۇمىدۋار ئىدۇق . بېڭى يىلنىڭ بىرىنچى يەكشەنبە كۈنى ئەتىگەندە ، بىز بۇ ئىشقا قەدەم قويۇپ ، ماشىنا بىلەن شەھەردىن چىقىپ ، شۇ

تاغ تەرەپكە قاراپ يول ئالدۇق . بىرنەچچە سائەت ماڭمايلا ، گۈمبەز شەكىللىك چوققىنى كۆرەلەيدىغانلىقىمىزغا ئىشەنچىمىز كامىل ئىدى . دەسلەپكى 20 ئىنگلىز مىلى يولنى ھەرھالدا يول ، دەپ ئاتىلىدىغان ، كۆپ قىسمى تاقىر ۋە قۇملۇق كونا بىر يول بىلەن باستۇق .

ئوتتۇرا ئاسىياغا كېلىشتىن بۇرۇن ، مەندىكى قۇملۇق ئۇقۇمى كىشىلەردىكى ئادەت بولۇپ كەتكەن قاراشقا ئوخشاش ئىدى : كۆز يەتكۈسىز پايانسىز قۇملۇق ، كائىناتنىڭ شەپقەتسىزلىكىنى نامايان قىلغاندەك كۆرۈنسىمۇ ، تېگى ـ تەكتىدىن ئېيتقاندا ، بىرخىل « رومانتىك » كەيپىياتقا تولغان بولۇپ ، ھەممىلا جاي بەئەينى بىر غايىبانە مەنزىرە ، قۇملۇقتىكى قەبىلە باشلىقى ، قاتارلىشىپ كېتىۋاتقان تۆگىلەر . . . مانا بۇلار قۇملۇقتىكى رومانتىك كەيپىياتنى تېخىمۇ ئاشۇرىدۇ . خۇددى كىنولاردىكىدەك ، قۇملۇقتىكى قەبىلە باشلىقى ۋە قاتارلىشىپ كېتىۋاتقان تۆگىلەر ئېكراندا پات ـ پات كۆرۈنۈپ ، ئۇلارنىڭ كەينىدە پېتىۋاتقان قۇياش ، كائىناتقا قۇياشنىڭ ئاداققى نۇرلىرى چېچىلىپ تۇرغانغا ئوخشاش ئىدى . لېكىن ، مەن شىنجاڭدا باشقىچە بىر قۇملۇق مەنزىرىسىنى كۆردۈم . بۇ يەردىكى قۇملۇق تېخىمۇ شەپقەتسىز ، سۇرلۇك ، تىمتاس ، زېرىكەرلىك ئىدى ؛ كۇل رەڭ شېغىل پۈتۈن يەر يۈزىنى قاپلىغانىدى ؛ بەزىدە دەل ـ دەرەخ ، گىياھ توسۇۋالغان تاشلارمۇ ئۇلاردىن قۇتۇلۇپ ئۇپۇق سىزىقىغچە يېيىلغاندەك كۆرۈنەتتى ؛ يىراقتىن ئەينەكتەك يالتىرىغان بىر مەنزىرە كۆزگە چۈشەتتى . ئۇ رومانلاردا تەسۋىرلەنگەن ، سەھرايى كەبىر قۇملۇقلىرىدا دائىم كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان ، ئادەمنى كولىدۇرلىتىدىغان دەرەخلەرنىڭ ئەكس سايىسىغمۇ ، ئادەمنى خۇشاللىققا چۆمدۇرۇپ ، ئارقىدىنلا مەيۇسلەندۈرىدىغان خىيالىي مەنزىرىلەرگىمۇ ئوخشىمايدۇ . شىنجاڭدىكى قۇملۇقلارنىڭمۇ ئادەمنى مەپتۇن قىلىدىغان ئۆزىگە خاس ئالاھىدە تەرەپلىرى بار : چەكسىز كەڭلىكى ، ئۇلۇغ ۋە زېرىكەرلىكىدىن باشقا ، قۇملۇقتىكى جىمجىتلىق ۋە ئۇنىڭ كۆلىمى ئادەمدە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرىدۇ ھەمدە ئىختىيارسىز ھۆرمەت ۋە ئىلھامنى قوزغايدۇ . خۇددى كىنولاردا ئېگىز تاغ ۋە مۇزلۇقلاردا كېتىۋاتقان

ئادەملەر پەقەت ئېگىز تاغلارنىڭ ھەيۋەتلىك ۋە كۆركەم كۆرۈنۈشىنى يورۇتۇپ بەرگەنگە ئوخشاش ، بۇ يەردە توپ ـ توپ ئېشەكلەر قۇملۇق ئېتىكىنىڭ نەقەدەر چوڭ ۋە كەڭلىكىنى ناماياں قىلىدۇ . بەزىدە يەككە ـ يېگانە بىر ئادەمنىڭ بۇ كەڭ زېمىندىن ئېشىكىنى ھەيدەپ ئۆتۈپ كېـ تىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالىمىز . ئۇنىڭ پەيدا بولۇشى قۇملۇق مەنزىرىسىگە تېخىمۇ سۈرلۈك ، تېمتاس تۇس بېرىپ ، ئادەمنى ئويغا سالىدۇ .

بىز ناھايىتى يوغان ، ئەمما يىقىلاي دەپ قالغان كونا پوتەيگە (يول بەلگىسى) كەلگەندە شىمالغا مېڭىپ بىر دەريا بويىغا كەلدۇق . دەريا نېپىز مۇز تۇتقانىدى . قۇملۇقتىن كېلىپ سۇنى كۆرۈش خۇشاللـ ئارلىق ئىش ئىدى . بىز بۇ تاغ تىزمىلىرىغا يېتىپ بارمايلا ، يەنى ھېلىقى گۈمبەز شەكىللىك تاغ چوققىسى غۇۋا كۆرۈنگەندىلا ، پىيادە يۈرۈشكە باشلىدۇق . تاغ تىزمىلىرىغا بارىدىغان بىر جىراغا ئاز قالغاندا ، گۈمبەز شەكىللىك چوققا يوقاپ كەتتى . بىز قۇم بارخانلىرى ۋە ئېدىرلاردا پۈـ تۈن بىر كۈن ئايلىنىپ يۈرۈپ ، ھېلىقى جىرانى ئاران تاپتۇق . كىچىكـ رەك دۆڭلەردىن ئۆتكەندە ، ئۇنى قايتا كۆردۇق . ھازىرقى ۋەزىيىمىزنىڭ تەسەۋۋۇرىمىزدىكىدىن كۆپ مۇشەققەتلىك ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتتۇق . چۈنكى ، بۇ رايونىنى ئېكسپېدىتسىيە قىلىش ، گۈمبەز شەكىللىك چوققىنى تېپىشقا بىر كۈن پەقەت يەتمەيتتى .

ئۇنىڭدىن كېيىنكى بىر ئاي ئىچىدە ، ھاۋانىڭ ئېچىلىشىنى ، توپا ـ چاڭنىڭ تارقىلىشىنى كۈتتۇق . روشەنكى ، بۇنىڭدىن ھېچ نەتىجە چىقمىدى . ئاخىر بولماي ، تەييارلىقنى قىلىۋېرىپ ، 2 ـ ئاي ئىچىدىكى بىر شەنبە كۈنى چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن ، ئۇ يەرگە بارماقچى بولدۇق .

شۇ كۈنى چۈشتىن بۇرۇن سائەت 11 دە ، قاتتىق بوران چىقىپ ، ئېتىز ـ دالىلاردىكى قۇم توپىنى سورۇپ جاھاننى بېشىغا كىيدى ، يەر ـ جاھان ھەرقانداق چاغدىكىدىن بەكرەك قاراڭغۇلىشىپ كەتتى . خىزـ مەتكارلىرىمىز سەپەرگە چىقماسلىقنىڭ قازىنىنى ئېسىپ ، يۈك ـ تاقلارنى چۈشۈرۈشكە تەييارلاندى . لېكىن ، شىددەت بىلەن چىققان كۈچلۈك بوراننىڭ تېز توختايدىغانلىقىنى بىلەتتۇق ، شۇڭا ئۇلارغا تەخىر قىلىپ ،

ئەھۋالغا قاراپ بېقىشنى ئېيتتۇق .

چۈشتىن كېيىن ئۇچتىمۇ بوران گۈركىرەپ ھەيۋىسىدىن يانمىدى . يەر يۈزىدىكى جىمى نەرسىنى سۈپۈرۈپ ، ئۇچۇرتۇپ ، ئۆيلەرنى بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىنىچە توپا ـ چاڭغا كۆمۈۋەتتى . ئەمما ، بىز چاھىلىق بىلەن قارارىمىزدا چىڭ تۇرۇۋق . ئاخىر ھاۋا ئېچىلدى ، يۇك ـ تاقلار ماشىنىغا بېسىلدى . بىزنى ئۇزاتقىلى بىر مۇنچە ئادەم ئولاشتى . سائەت تۆتلەردە بىز باش كونسۇلخانىدىن چىقىپ كەتتۇق .

يۇك ماشىنىسىنىڭ ھەم كابىنكىسىغا بىرى تۆكۈۋەتكەندەك توپا كىرىپ كەتتى . ماشىنىنىڭ ئوچۇق كوزۇپىدا ئولتۇرغان تۆت ئادەمنىڭ ھالى تېخىمۇ خاراب بولۇپ ، ماشىنىدىن چۈشكەندە ئۇلار بەئەينى جىن ئىلا ئوخشاپ قالغانىدى .

يول ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل ، ماشىنا شامالغا قارشى ماڭغاچقا ، سۈرئەت ناھايىتى ئاستا ئىدى . ئالدىمىز پۈتۈنلەي قۇملۇق . تاسادىپىي يىراقتىن قاراڭغۇلۇق ئىچىدە ئاستا كېتىۋاتقان تۆگە كارۋىنى كۆزىمىزگە چېلىقاتتى . بىز بۇرۇن كۆرگەن پوتەي يېنىغا كەلگەندە ، بۇرۇلۇپ شىمالغا مېڭىپ ، بۇرۇن ئۆتكەن مۇز قاتقان ئېقىننىڭ يۇقىرىراقىدىن ئۆتۈۋىۇق ، مۇزدا ئۇقماي پاتقاققا كىرىپ قاپتىكەنمىز ، ئاپتوموبىل پېتىپ قالدى . خۇمرا بىلەن يۇسۇپ ، بۇنداق جىددىي ئەھۋالنى ئوبدان بىر تەرەپ قىلاتتى . ئۇلار ھە ـ ھۇ دەپ ۋارقىرىشىپ ، ياغاچ ۋە گۈرجەكلەر بىلەن تىرەپ يۇرۇپ ماشىنىنى پاتقاقتىن چىقاردى . بۇ جەريانىدا يۇسۇپنىڭ بىر بارمىقىنىڭ تىرنىقى پۈتۈنلەي چىقىپ كەتتى .

شۇنىڭدىن كېيىن ، پاتقاق جايدىن ئامال بار ماڭمىدۇق . ئۇزۇن ئۆتمەيلا ، قېقىلىپ ـ سوقۇلۇپ مېڭىپ ، ھېلىقى كەڭ جىراغا كېلىپ ، قونالغۇغا جاي تاللىدۇق . بىزنىڭ ئۇمىدىمىز جىرانىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئېگىز قىيانىڭ دالدىسىدا بوراننىڭ زىيانكەشلىكىدىن قۇتۇلۇش ئىدى . بىراق ، بوران بۇ يەردىمۇ پەسەيمەي قاتتىق چىقىۋاتاتتى . چىڭراقمۇ تۇرالمايتتۇق . ئۆتكەنكى ھېلىقى تاغ تىزمىلىرىغا باردىغان سىرلىق ئوردا كەبى يەرگە كېلىشىمىز بىلەنلا گۈمبەزسىمان چوققىنىڭ غايىب بولغانلىق

تەجرىبىسىگە ئاساسەن ، بىز ئالداراپ ـ تېنەپ ئېسىمزدە چىڭ تۇتۇۋېلىش ئۈچۈن ، ئۇنىڭ ئورنىنى تەكشۈرۈشكە كىرىشتۇق . ئارايىك دۇر-بۇندا خېلى ئۇزۇن قاراپ ھېچنەرسىنى كۆرەلمىدى . مەن كۆرسەتكەندىن كېيىن ، ئاندىن دۇربۇننىڭ ياپچۇقىنى ئېلىۋەتمىگەنلىكىنى بايقىدى .

بىز چىدىر تىكىپ گۈلخان ياققاندىن كېيىن ، جاھان پۈتۈنلەي قارا تون كىيىدى . كەچلىك تاماق يېيىش ۋە چاي ئىچىش خېلى ئۇزۇنغا سوزۇلدى . گۈلخان يېنىدا ، يۇلتۇزلارنىڭ خىرە يورۇقىدا ئولتۇرۇپ ، ئەتراپىمىزدا گۈركىرەپ ھەيۋە كۆرسىتىۋاتقان بوراننىمۇ ئۇنتۇپ ، ئەر-كىنلىك ، ماكان ۋە يەپ ـ ئىچىش راھىتىدىن ، يەنە ياتىدىغان جايىمىز-نىڭمۇ بارلىقىدىن مەمنۇنلۇق ھېس قىلدۇق . بۇ خىل ھېسسىيات بىز چىدىرغا كىرىپ يېتىشىمىز بىلەنلا ئاللىقاياقلارغا يوقالدى . چۈنكى ، يەر قاتتىق ئىدى ، تاش پېتىپ ئارامسىزنى بۇزۇپ ئۇيقۇمىزنى قاچۇراتتى . بوران چىدىرنى ئېلىپ قاچىدىغاندەك تەۋرىتەتتى .

ئۇخلاشتىن بۇرۇن ، ئەتە ھاۋا ياخشى بولسىكەن ، دېگەن ئار-زۇنى قىلىپ ئەتىكى ئېكسپېدىتسىيىمىزنى ئويلاپ ناھايىتى ھاياجانلان-دۇق . لېكىن ، ئەتىسى سائەت يەتتىدىمۇ ھاۋا سوغۇق ، يەر ـ جاھان تېخى قاراڭغۇ ئىكەنلىكىنى سەزدۇق . كىيىم بىلەنلا ياتقانىدۇق ، ئۇخلاش خالتىسىدىن چىقىش ۋە ئۆتۈك كىيىش ناھايىتى تەس بولدى . ناشتا قىلغاندىن كېيىن ، سەل روھلاندۇق . سۇبھى كۆتۈرۈلۈش بىلەن تەڭ ئويلىمىغان بىر ئىش يۈز بەردى : بىز يېراقتىكى پامىر ئېگىزلىكىنى كۆردۇق . شۇئان بىزگە جان كىردى . قاتار كەتكەن قارلىق چوققىلار كۆكۈچ تۇماننى يېرىپ ئۆتۈپ زېمىنغا نەزەر سالماقتا ئىدى . قارلىق چوققا كۆتۈرۈلۈۋاتقان قۇياشنىڭ قىزغۇچ نۇرىغا چۆمگەن ، شامال پە-سەيگەن ، زېمىن كەمدىن ـ كەم كۆرۈلىدىغان بىرخىل ساپ ھىدقا تول-غانىدى .

بىز راپكا ، گېيالگېنلار بىلەن جىرا بويلاپ ئۈمىدۋار كەيپىياتتا ئالدىمىزغا قاراپ ماڭدۇق .

بىز ئويلىغاندەك ، گۈمبەزسىمان تاغ چوققىسى غايىب بولدى ،

بىراق ئۇنىڭ ئېنىق ئورنىنى بىلمۇالغانىدۇق . چۈنكى ، ئۆتكەن قېتىمقى تەكشۈرۈش ناھايىتى ياخشى بىر يول بارلىقى ، ئۇچلۇق مۇنار شەكىللىك ئىدىرلار ۋە تاغ قىيالىرىدىن ھاسىل بولغان سىرلىق ئوردا كەبى قاقاس دالىدا ئۆتكەندە گۈمبەزسىمان تاغقا بارغىلى بولىدىغانلىقىنى كۆرسەتكەنىدى . تار ساي بارغانسېرى تارىيىپ ۋە چوڭقۇرلاپ كەتتى ، قىيالار قۇياش نۇرىنى توسۇۋالدى ، ئىككى تەرەپتىكى قىياغا قولىمىز يېتەتتى . ئاجايىپ ـ غارايىپ بۇ كىچىك تاغ تىزمىلىرىدىكى قۇمساڭغۇ تاش ۋە سلانېتسلاردىن ھاسىل بولغان ئىدىرلار ناھايىتى پۇختەدەك ، يىراقتىن يوغان ـ يوغان قورام تاشلارەدەك كۆرۈنگەن بىلەن ، يۇقىرىغا چىقىپ كېتىۋاتقىنىمىزدا پات ـ پات گۈمۈرۈلۈپ چۈشتى . بەزى بۆلەكلەردە مېڭىش ناھايىتى ئاسانلىشىپ كېتەتتى . بىز توختىماي ئىلگىرىلىدۇق ، يولىمىزنى ئاندا ـ ساندا پۇختا قۇمساڭغۇ قىيا توساقلار قاپ بېلىدىن ئۆزۈپ قويدى . بۇنداق چاغلاردا ، باشقىلار مېنى ۋە ئىتنى ئىتتىرىپ ، تارتىپ دېگەندەك قۇمساڭغۇ تاش تام ئۈستىگە چىقىرىپ قويدى .

بىز كەشمىرده سېتىۋالغان تايغان قاراقۇرۇمدىكى جاپالىق سەپەردە ھايات قالغانىدى . ئۇ ناھايىتى ئىشتەيلىك ، ساغلام ئىدى . لېكىن ، بۇ ئىت تۇغما دۆتمۇ ، ياكى قارا قۇرۇمدىكى ئالتە ھەپتىلىك تولىمۇ ئۆزگىچە كەچۈرمىشلەر تەسىر قىلغانمۇ ، ئەيتاۋۇر ئۇنىڭ ئىنكاسى بەك ئاستا ئىدى . شۇڭا ، ئۇنى تەربىيىلەش تولىمۇ قىينىغا چۈشتى . ئۇنى ئوۋنى چىشلەپ ئەكەلدۈرۈشكە كۆپ ھەرىكەت قىلدۇق ، لېكىن ئۇ بۇنى پەقەت قىلالمىدى . بىزنىڭ ئەجرىمىز بىكار كەتتى . ئۇ ھەتتا بىزنى ۋە ئەتراپىدىكىلەرنى پەرق ئېتەلمەيتتى . ئۇ بېيىشتىن باشقا ئىككىلا ئىشقا قىزىقاتاتتى . ئۇنىڭ سۇدىكى سايىغا بولغان قىزىقىشى ۋە ھاياجانلىشىشى زادىلا سۇسلىمىدى . شۇڭا ، بىزنىڭ دەريا ياكى كۆلچەكلەرگە تاش ئاتقىنىمىزنى كۆرسىلا خۇشاللىقىدىن قاۋاپ ئەسەبىيلىشىپ كېتەتتى ؛ يوغان تاشلار دەريا‌غا چۈشۈپ كەتسە ئۇ دەرھال سۇغا سەكرەپ چۈشۈپ ئويناقلاپ كېتەتتى . ئەمما ، دەريا‌غا چۈشۈپ كەتكەن ياۋا ئۆردەكلەرگە ئانچە قىزىقمايتتى . ئۇ دائىم ئۆزى ياكى باشقىلارنىڭ سايىسىنى قوغلاپ

يۇرەتتى . تاياق ياكى توپ قوغلاشقا زادىلا ئۇنىمايتتى . بىز ئۇنى ئادەتتىكىچىلا ياخشى كۆرەتتۇق . ئەمما ، ئۇنىڭدا باشقا ئىتلارغا ئوخشاش ئادەمىلەرگە نىسبەتەن ئامراقلىق ، زېرەكلىك ، ئوماقلىق بولسىكەن ، دەيتۇق . شۇنداقتىمۇ ، بىز ئېكسپېدىتسىيىگە چىقسافلا ، بۇ ئىت بىزگە ئەگىشۈالاتتى ۋە جىق ئاۋارىچىلىق تېپىپ بېرەتتى .

ئارايلىك قەشقەردە بىرىنچى قېتىم ۋەزىپە ئۆتىگەندە ، ئوماق بىر ئوۋ ئىتى بار بولۇپ ، شالغۇت ئىت ئىدى . ئارايلىك ئۇنىڭ ئىسمىنى كەنبۇ قويغان . بۇ ، شېبالارنىڭ يۇرتىدىكى ناھايىتى چەت ، خىلۋەت ، جىمجىت بىر جىرانىڭ ئىسمى بولۇپ ، تولۇق نامى سۇراكەنبۇ ئىدى . ھازىرقى ئىتقا « سۇرا » دەپ ئىسىم قويدۇق .

ئەمدى گۇمبەزسىمان تاغنى ئېكسپېدىتسىيە قىلغىنىمىزنىڭ گېپىگە كېلەيلى . ئۆتكەندە بۇ يەرگە كەلگەندە ، بىرمۇنچە تاشنى بىرىيەرگە دۆۋىلەپ بەلگە قىلىپ قويغانىدۇق . مۇشۇ بەلگىگە ئاساسەن ، ئالدىمىزدىكى جىرادا نۇرغۇن ئەگمىلەرگە ئۇچرىغاندا ، قايسى تەرەپكە مېڭىشىمىزنى بىلىۋالاتتۇق ، شۇنىڭ بىلەن قىممەتلىك ۋاقتىمىزنى تېجەپ قالاتتۇق . ئاخىر غايەت يوغان بىر « قورغان » ئالدىغا كەلدۇق ، ئۆتكەندە مۇشۇ يەردە توسۇلۇپ قالغانىدۇق . بۇ « قورغان » ناھايىتى ئېگىز بولۇپ ، تىك يارنىڭ ئالدىدا گويا تامدەك توغرىسىغا سوزۇلۇپ ياتاتتى . ناھايىتى قاتتىق كۆرۈنگىنى بىلەن بەك سىلىقمۇ ياكى تاشلىرى بوشمۇ ، ئەيتاۋۇر ئۇنىڭغا يامىشىپ چىقىش ناھايىتى خەتەرلىك ئىدى . بۇ توسالغۇدىن پەقەت تىك بىر يانتۇلۇق بىلەنلا ئۆتكىلى بولاتتى . ئۇستىگە چىقىۋالغاندىن كېيىن ، ئۇ تەرەپتىكى بوش شېغىللىق يانباغرىدىن تېزلا سىرىلىپ يەنە بىر جىراغا چۈشتۇق . ئاستا ـ ئاستا بىز جىرادىن چىقىپ كەتكۈ ، قۇرۇق بىر دەريا قىنىغا كەلدۇق . ئۇنىڭدىن كېيىنكى يول قويۇق چاتقاللىق بولغاچقا ، تەستىرەك ئالغا ئىلگىرىلىدۇق .

مېڭىپ ـ مېڭىپ بىر قاپتالغا كەلگەندە ، ئالدىمىزدىكى تار ساي كۆزدىن غايىب بولدى . ئېگىزگە چىقىرۇمرگەچكە ، توپا ـ چاڭلار ئاستىمىزدا قالغانىدى . ئالدىمىزدا سۇزۇك ، ناھايىتى كەڭ ۋە ئوچۇق بىر

مەنزىدە ناماياڭ بولدى . باش ئۇستىمزدىكى مۇنار شەكىللىك ۋە قورغان شەكىللىك كىچىك تاغلار ئاجايىپ كۆركەم كۆرۈنۈش ھاسىل قىلدى . بىز مۇشۇلارنىڭ ئارىسىدا ئاجايىپ ـ غارايىپ ، كۆزگە كۆرۈنمەس گۈمبەزسىمان چوققا يوشۇرۇنۇپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدۇق . بىز تۇرغان يەرنىڭ ئاستىدا سىرلىق ئوردىدەك تاغلار ۋە جىرا ياتاتتى ، بىز ئۇلاردىن ئۆتۈپ بۇ يەرگە كەلگەنىدۇق . ئەمدى ئۇلار كىچىككىنە ، گويا ساھىلدا ئويناۋاتقان باللار ياساپ قويغان ھەرخىل مۇدىللاردەك كۆرۈنەتتى . سىرلىق ئوردا كەبى تاغلارنىڭ كەينى تۈپتۈز ، ئۇيۇقتىكى قۇمساڭغۇ تاغلارغا تۇتىشىپ كەتكەن چەكسىز ، بىپايان قۇملۇق ئىدى . ئۇيۇقتىكى تاغ تىزمىلىرىنىڭ كەينىدە قارلىق تاغ ئاران ـ ئاران كۆرۈنەتتى . غۇۋا چاقنىغان سۇنغان قۇياش نۇرىنىڭ چۈشۈشى بىلەن قارلىق تاغ غايىۋانە چاقنايتتى . ئۇ ، يەر بىلەن تۇتاشماستىن مۇئەللەقتە تۇرغاندەك ، ھەقىقىي مەۋجۇپ ئەمەستەك بىلىنەتتى .

ئالدىمىزنى ئېگىز قاپتال توسۇۋالغاچقا ، بىز نىشانغا يېقىنراق بېرىش ئۈچۈن ، بەنە يېڭى بىر جىراغا چۈشۈپ چىقىشىمىز لازىملىقىنى تونۇپ يەتتۇق . بۇ جىرانىڭ ئىككى تەرىپى گويا بىزنى خۇشلىمىغاندەك ئىنتايىن خەتەرلىك بىر ھالەتتە تۇراتتى . قاتتىق كۆرۈنگەن بىلەن ئانچە بىخەتەر ئەمەس ئىدى . شۇڭا ، بىز ئۇستىگە ئاسانراق چىققىلى بولىدىغان يول ئىزدەپ « زېمىننى كېسىپ ئۆتۈش » كە باشلىدۇق .

كەڭ جىرادىن چىققاندىن كېيىن ، مېڭىش قىيىنلاپ ، سۇرئەت ئاستىلىدى . بىز تىكەنلىك چاتقاللار ئارىسىدىن يۇقىرىغا تىرىشىپ ـ تىرمىشىپ چىقۇاتاتتۇق ، تۇرۇپ ـ تۇرۇپ ئاستىمزدىكى بوش توپا قومۇرۇلۇپ پەسكە چۈشەتتى . بىز شۇ تەرىقىدە بىز سالەتتەك ماڭدۇق . مېنىڭ ھېرىپ ھالىم قالمىدى . ئۇچ تەرىپى تاغ ، ئەمما قۇياش نۇرى چۈشىدىغان بىر جايدا توختاپ بىر پەس ئارام ئالدىم . ئەتراپ تىمتاس ، ھاياتلىقتىن ئەسەر يوق ئىدى . سوغۇق شامال چىقىپ ، ھاۋا بىردىنلا سوۋۇپ كەتتى . جىم ئولتۇرۇپ توڭۇپ كەتمەي دەپ ، يەنە غەيرەتكە كېلىپ ، بىر چوڭقۇر ئۇرەكتىن ئۆتۈپ تار ، پارچىلىنىپ كەتكەن بىر

قىيالىقتا پەم بىلەن ئاستا ماڭدىم . بار ئاۋازىم بىلەن توۋلىۋىدىم ، كۆ-
تۈلمىگەندە مېنى قاتتىق تەئەججۇپلەندۇرۇپ ، يىراق پەس جايدىن
ئەكس سادا قايتتى . جىرانىڭ بىر ئەگمىسىدە كىچىككىنە ئىككى سايە
كۆرۈنۈپ ماڭا قول پۇلاڭلاتتى ـ دە ، غايىب بولدى . ئەمما ، ئاياغ تە-
ۋىشىنىڭ ئەكس ساداسى بوشلۇقتا ياڭرايتتى . روشەنكى ، ئارايىك بىلەن
گىيالگېن چۈشۈش يولىنى تاپقانىدى . راپكا كەينىگە يېنىپ ، ماڭا
چۈشلۈك تاماق ئەكىلىپ بەردى .

ھاۋا سوغۇق ، يەنە ئايلىنىپ يۇرسەك بولمايتتى ، شۇڭا راكپا
ئىككىمىز كەينىمىزگە قايتماقچى بولدۇق . بىز باشقا ئىككىيلەنگە يول
بەلگىسى بولسۇن ، دەپ تاش دۆۋىلەپ قويدۇق ۋە يېرىم تاۋۇزنى قال-
دۇردۇق . بۇ ئىنسىجىنسز تاغلار ئىچىدە ، ئۇ ئېگىز قاپتالدىن چۈشكەن
يولنى ئەستە تۇتۇۋېلىش ھەقىقەتەن قىيىن ئىدى . بىزنى ئىككى قېتىم
تىك يار توسۇۋېلىپ ، كەينىمىزگە يېنىشقا مەجبۇر قىلدى ؛ ناھايىتى ئې-
گىز ۋە تىك قىيالاردىن ئۆتۈشتىن قېچىپ ، تېگى بوش ۋە خەتەرلىكرەك
بىر يانتۇلۇقتىن پەسكە ماڭدۇق . يانتۇلۇقمۇ خېلىلا تىك بولۇپ ، ئادەم
پەسكە قارىيالمايتتى ، تۇتۇۋالغۇدەك جايلارمۇ بوش ئىدى . مەن پەسكە
قاراشقا جۈرئەت قىلالماي ، ئېھتىيات بىلەن پۇت يۆتكەپ ، ئاستا ئىلگىرە-
لىدىم . ماڭا بۇ يەردىن خۇددى بىرقانچە سائەتتە چۈشكەندەك بىلىندى .
راكپا ماڭا پۇتۇن كۈچى بىلەن ياردەملەشتى . بىز تاشلىق ، كۇل رەڭ-
لىك ئېگىز قاپتالغا كەلگەندە سائەت ئۈچ بولغانىدى .

ـــ ھازىر ئۇلار قەيەردە ؟ ـــ دەپ سورىدىم مەن ھېلىقى چوڭقۇر
جىراغا قايرىلىپ قاراپ .

ئۇلار ئاستى تەرىپىمىزدە كەينىگە قايتىپ كېتىۋاتاتتى .

تۈيۇقسىز ، ئۇلار بۇرۇلۇپ قايتىپ كېلىپ ، بىز تۇرغان جايغا
چىقىشقا باشلىدى . يېقىن يول بىلەن مېڭىشنى ئويلاۋاتامدۇ ـ قانداق ،
ناھايىتى ئاستا ماڭاتتى . بىز جىددىيلەشكەن ھالدا ئۇلارغا قاراپ تۇر-
دۇق . كېيىن راكپا ئۇلارغا ئىنگلىزچە ، ئوردۇچە بۇياققا چىقماڭلار ،
كەينىڭلارغا يېنىپ ، ھېلىقى ئۇزۇنراق يول بىلەن مېڭىڭلار ، ئۇ يەردە

تاۋۇز قالدۇرۇپ قويدۇق ! دەپ توۋلىدى . لېكىن ، ئۇلار ئاڭلىماي چەقىرىدى . بىز ئۇلار سىرىلىپ پەسكە چۈشۈپ كەتسەكەن ، دېگەن ئارزۇ بىلەن ساقلاپ تۇردۇق . « سۇرا » چۈشۈپ ئۇلار بىلەن ئۇچرىشىشقا ئالدىراپ توختىماي قاۋاپ ، بىزنى تەشۋىشكە سېلىپ قويدى . شامال كۈچەيىپ كۆزلىرىمىزگە قۇم ـ توپا كىرگىلى تۇردى . بۇ ئىش پەيتىكى ئىككىيلەننى تېخىمۇ پاراكەندە قىلدۇ ، ئەلۋەتتە .

ئۇلار ، ئاخىر ئۇستىگە چىقىش نىيىتىدىن يېنىپ كەينىگە قايتتى . بىز ئۇلار تىنچ ـ ئامان جىراغا چۈشۈۋالغاندىن كېيىن ، قونالغۇغا قاراپ ماڭدۇق .

ئېگىز قاپتالدىن ئايرىلغاندا ، بىز يەنە ئېزىپ قېلىپ ، باشقا بىر ئۆستەڭ بويىغا كېلىپ قالدۇق . بۇنداق يامان يولدا ماڭمايدىغانلىقىمىزنى بىلىپ ، يېلى چىقىپ كەتكەن توپتەك بوشاشقان ھالدا كەينىمىزگە يېنىپ ھېلىقى ئېگىز قاپتالدىن چىقىپ ، قايتىدىن ئەسلىدىكى يولنى تاپتۇق . تاغنى بويلاپ پەسكە چۈشۈشتىكى قايتىش يۆلىمىز ئاسان بولدى ، لېكىن يولدا توسالغۇلارغا ئۇچرىدۇق ، بۇ قېتىم ئىلگىرىكىدىنمۇ بەكرەك قىينالدىم ، چۈنكى تاغقا چىققۇچە مېنى ئۈچ ئەر كىشى يۆلەپ چىقارغانىدى ، تاغدىن چۈشكىچە ئاران بىر ئەر كىشى ياردەملەشتى . مەن ئاۋۇال « سۇرا » نى پەسكە چۈشۈرۈۋېتىپ ، ئاندىن راكپانىڭ مۇرىسىگە دەسسەپ سىرىلىپ ئاران پەسكە چۈشەتتىم . ھولۇققىنىمدىن ۋەجىكىنە بۇ ئادەمنى يىقىتىۋەتكىلى تاس ـ تاس قالاتتىم . ھېلىقى « قورغان » دىن ئۆتۈشكە قولايلىق بولسۇن ، دەپ بىز يەرگە ئوقيا ئۇچى سىزىپ قويۇپ ، يۇقىرىغا قەيەردىن چىققىلى بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ قويياتتۇق . ئاندىن يەنە قول ـ پۇتىمىزنى تەڭ ئىشقا سېلىپ ، ساڭگىلىغان ئۆسۈملۈك يىلتىزلىرى ياكى تۇتقىلى بولىدىغانلىقىنى يەرنى تۇتۇپ تاغقا يامىشاتتۇق .

سەپىرىمىزنىڭ ئاخىرقى بىر سائىتى خېلى ئوڭۇشلۇق بولدى . بىز ھېلىقى تونۇش جىرانى ئايلىنىپ ، ئەگىپ يۇرۇپ جىرادىن چىقىپ تۇز بىر جايغا كەلدۇق . شۇنچىلىك ھالىمىزدىن كەتتۇقكى ، قونالغۇغا

ببرىشىمىزغا پەقەتلا كۆزىمىز يەتمىدى . سائەت بەشتە ئاپتوموبىلنى كۆردۇق . قەپقالغانلار چاي قاينىتىپ تۇرۇپتۇ . ئەپسۇسكى ، سۇ قالمىغاچقا ، چايمۇ نورمىلىق بولۇپ قالدى .

45 مىنۇتتىن كېيىن ئارايىك ، يەنە ئون مىنۇت ئۆتكەندە گېيالگېن قايتىپ كەلدى . ئۇلار ھېرىپ ھالدىن كەتكەن بولسىمۇ ، ناھايىتى خۇشال كۆرۈنەتتى . ئۇلار ئەسلىدىكى يول بىلەن كەينىگە قايتىۋېتىپ ، مۇزلاپ قالغان ئىككى شارقىراتمىغا توسۇلۇپ قاپتۇ . مۇز تامنى پارچىلاش مۇمكىن ئەمەسكەن . بىرىنچى مۇز تامدىن ناھايىتى جىق كۇچەپ تەكچە چىقىرىپتۇ ، ئەمما ئىككىنچى مۇز تاغدىن تەكچە چىقىرىشقا ۋاقتى يەتمەپتۇ . شۇنداق بولسىمۇ ، بىز كەينىمىزگە قايتقاندا پۇتۇنلەي قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتتى .

شامال چۈشتىن كېيىنمۇ توختىمىدى . شامال كەينىمىزدىن چىقىپ بىزنى ئىتتىرەتتى . بەدىنىمىزدىكى توپا ـ چاڭلارنى ئۇچۇرۇپ كەتتى . ئاپتوموبىلنىڭ يوغان چىرىغى ئالدىدا توپا ـ چاڭ قاياپ ئۇسسۇلغا چۈشەتتى ، كېيىن ھېچنەرسە كۆرۈنمەيتتى . ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل چۆلدە بىز ئۇچۇپ يۈرگەن توپا ـ چاڭنى قوغلاپ تەستە يول يۈرەتتۇق . ئۆيگە ئاز قالغاندا ھاۋا سەل ياخشى بولۇپ ، ئالدىمىزدىكى نەرسىلەر ئوچۇق كۆرۈندى . كەچ سائەت سەككىز يېرىمدا ئۆيىمىزگە كېلىپ لمۇالدۇق .

ئۆيدە لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئوت ، يۇيۇنىدىغان ئىسسىق سۇ ، مول كەچلىك تاماق بىزنى كۇتۇپ تۇرغانىكەن . شۇنىڭ بىلەن ھېلىقى گۇمبەزسىمان تاغ بىز ئۇچۇن ئېيتقاندا ، يەنىلا ئاجايىپ ـ غارايىپ ، تولمۇ سىرلىق بولۇپ ، ئۇنىڭدىكى سىرنى بىلىش ئۇچۇن ، ئازابلىق يوللارنى مېڭىپ نۇرغۇن جاپا چېكىشكە توغرا كېلەتتى . ۋەھالەنكى ، بىز تاغدا كۆرگەندەك ناھايىتى يېڭى ، غايۋانە مەنزىرىدەك سېھىرلىك كۆرۈنۇش ، ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيدىغان بىپايان زېمىنىنىڭ جەلپكارلىقى ھەپتە ئاخىرىدىكى سەپىرىمىزنى ناھايىتى زور ئەھمىيەتكە ئىگە قىلدى . بىز بۇ تاغقا ئۇيغۇرچە « تۆشۇكتاغ » دەپ ئىسىم قويۇۋالدۇق .

ئۇ تاغ تىزلىرىغا ئۆچىچى قېتىم ئېكسپېدىتسىيە قىلىشىمىز ئاپتوموبىل-دىن چاتاق چىقىشى بىلەن سۇغا چىلاشتى . ئۇ كۈنى بەكمۇ سوغۇق ئەمەس ۋە بورانمۇ قاتتىق ئەمەس ئىدى . لېكىن ، ئاپتوموبىل ھېچقانچە ئۇزۇن ماڭمايلا رادىئاتوردىن چاتاق چىقتى . مېڭىۋەرگەن بولساقمۇ ، سۇ ھېلىدىن ھېلى توڭلاپ قالاتتى ، شۇڭا تولا توختىدۇق . مىل خۇمزا ئاپتوموبىل ئاستىغا كىرىپ رادىئاتورغا ئوت يېقىپ سۇنى ئېرىتىپ تۇردى . شۇنداقتىمۇ كۆپ ھايالشىپ كەتكەچكە كەينىمىزگە قايتىشقا مەجبۇر بولدۇق . كەينىمىزگە يانغاندا ، شامال كەينىمىزدىن ئۇرۇپ تۇرسىمۇ ، ھېچقانداق كاشىلا چىقمىدى ، بۇنىڭغا ھەيران قالدۇق . پىلا-نىمىزنىڭ بۇزۇلغانلىقىدىن كەيپىمىز ئۇچتى .

« پوتەي » گە بەش ئىنگلىز مىلىدەك كېلىدىغان جايدا مېگىيول دەيدىغان يېزا بار ئىدى . ئارايىك شۇ يېزىغا بېرىپ ، كىشىلەر بىلەن سۆزلىشىپ ، كىمنىڭ ھېلىقى تاغ تىزمىلىرىغا ، گۈمبەزسىمان تاغقا بې-رىپ باققانلىقىنى سۈرۈشتۈرۈپ باقماقچى بولدى . مارت ئېيىنىڭ بىر ھەپتە ئاخىرى بىز ئاپتوموبىلنى ھەيدەپ ھېلىقى تونۇش يول بىلەن يۇ-رۇپ كەتتۇق . مېگىيولغا بېرىشىمىز بىلەنلا ، بىزنى قىزىقسىنغان كىشىلەر ئورۇالدى ، ئەمما ئۇلار بەكمۇ ئېھتىياتچان ئىدى . گېپىالگېن ئارقىلىق بىلدۇقكى ، ئۇلار بىزنى رۇسىيىلىكلەر دەپ قاپتۇ . بىز ئۇلارغا رۇسىيە-لىك ئەمەسلىكىمىزنى ، بۇ يەرگىمۇ يامان نىيەتتە كەلمىگەنلىكىمىزنى چۈشەندۈردۇق . شۇنىڭ بىلەن ئەرلەر بىزگە يول كۆرسەتتى .

كۆپچىلىك بىزگە ، ئۇسمان ئاخۇن سىلەرگە ئەڭ ئوبدان يول باشلىغۇچى بولالايدۇ ، دېدى . ئۇ ئۆۋ ئۈۋلاشقا ئامراق ، ئۇ تاغ تىزمىلە-رىنى ئوبدان بىلىدىكەن . ئۇنىڭ دادىسىمۇ ھېلىقى سىرلىق گۈمبەزسىمان چوققىغا چىقىدىغان يولنى ئىزدەپ كۆرگەنىكەن ، ئۆزىمۇ ئىزچىل بۇ يولنى ئىزدەۋاتقانىكەن . ئۇسمان ئاخۇن بەكمۇ قاملاشقان ، قاش ـ كۆزى جايىدا ، قاۋۇل ئادەم ئىكەن . كېيىن ئۇنىڭ سايامەت قىلىپ نۇرغۇن جايلارغا ، جۈملىدىن ئافغانىستان ، رۇسىيىگە بارغانلىقىنى بىلدۇق . ئۇ ئېغىر ـ بېسىق ، تەمكىن ، ئەقىللىق ئادەم ئىدى . باشقا ئۇيغۇرلارغا سې-

لىشتۇرغاندا ، كۆزگە كۆرۈنگەن ، ھەقىقىي ئەزىمەت ئىدى . بىز ئۇنىڭغا « تافى » (ئەزىمەت) دەپ لەقەم قويۇۋالدۇق . ئۇ بىز بىلەن تۆشۈكتاغقا بېرىشقا خۇشاللىق بىلەن رازى بولدى . لېكىن ، گۈمبەزسىمان تاغنى تا- پالىشمىزنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنىمۇ تەكىتلىدى .

بىز « تافى » بىلەن بىر دوستىنىڭ يول باشلىشىدا مىڭبولدىن يولغا چىقىپ ، تاغ تىزمىلىرىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتۇق . سۈپۈرگىگە ئوخشاش بىر ئۆسۈملۈكنىڭ گۈللىرى ئېچىلىپ ، يوغان ، سېرىق رەڭ- لىك گۈللەر كەڭ كائىناتقا ھۆسن قوشۇپ ، بۇرۇنقى قۇملۇقنىڭ تۈ- تۈق ، قاقاس مەنزىرىسىنى ئۆزگەرتىۋەتكەنىدى . نۇرغۇن جىلغا ـ جىرالار تاغلارنى بۆلۈۋەتكەنىدى . ماشىنىمىز بۇرۇنقىدىن خېلىلا ئېچىك- رىلەپ كىردى . بىز ئاساسلىق جىراغا كەلگەندەك قىلاتتۇق . شۇنىڭ بىلەن بىز بۇ جىرا يولى خېلى ئوبدان بولسا ، بىزنى ئۇدۇل گۈمبەزسە- مان تاغ ئېتىكىگە ئاپارسا كېرەك ، دېگەندەك ئۇمىدلەردە بولدۇق . ۋەھا- لەنكى ئوسمان ئاخۇن ئۇۋ ئۇۋلاشقا بىزنىڭ غەلىتە ئىزدىنىش يولىدىكى سەپىرىمىزدىن بەكرەك قىزىقىدىغاندەك قىلاتتى . ئۇ بىزنى ياۋا ئۆچكە بار قاقاس تۈزلەڭلىككە ئاپارماقچى بولدى .

ئەتىسى سائەت سەككىزدە ، چوڭ قوشۇنىمىز ھېلىقى جىراغا ماڭدى . قوشۇندا راكىپا ، مىل خۇمزا ، گېيالگېن ، ئوسمان ئاخۇن ۋە ئۇنىڭ دوستى ، روزابەگ ، « سۇرا » ۋە بىز ئەر ـ خوتۇن ئىككىمىز بار ئىدۇق . بىزنىڭ ياۋايى ھايۋانلارنى ئۇچرىتىش ئۇمىدىمىز ئادەملەرنىڭ ۋارقىرىغاندەك ئۇنلۇك سۆزلىشىشلىرىدىن بەربات بولدى . ئوسمان ئاخۇن ئۆزىنى ئۇستا ئوۋچى ھېسابلىسىمۇ ، ئوۋدا ئاۋاز چىقارماسلىقنىڭ نەقەدەر مۇھىملىقىنى تونۇپ يەتمىگەنىكەن ، كىشىلەر بىلەن سۆزلەشكەنده ، گويا ئۇلار گاستەك بەك ئۇنلۇك سۆزلەيدىكەن .

بۇ جىرا بىز ئۆتكەنده كەلگەن جىرادىن كەڭ ۋە ئەگىملىرى كۆپ ئەمەس ئىدى ، شۇنداقتىمۇ جىرانىڭ ئىككى تەرىپىدىكى قۇملۇق تاغنىڭ غەلىتە شەكلى ۋە ئۇنىڭ جىمجىتلىقى ، ئىزدىنىشىمىز تۈپەيلى پەيدا بولغان سىرلىق بىر سېزىم بىزنى ئۆزىگە تارتىپ ، بىزنى پۈتۈنلەي

ئەسىر قىلدى . بىز ھەتتا ھېلىقى گۈمبەزسىمان تاغ زادى مەۋجۇتمۇ ـ ئەمەسمۇ ياكى ئۇ پەقەت يىراقتىنلا كۆرگىلى بولىدىغان ، نۇردىن ھاسىل بولغان بىر خىيالىي كۆرۈنۈشمۇ ـ قانداق ، دېگەن گۇماندا بولدۇق .

بۇ ئېكسپېدىتسىيە پۈتۈنلەي ئارايلىك تاپقان ئەقىل بولۇپ ، ئۇ نۇرغۇن جايدا بۇ گۈمبەزسىمان چوققىنى راستتەك ئاجايىپ جانلىق تەسۋىرلەپ بەرگەنىدى . ئوسمان ئاخۇن بىزنى تار سايدىن ئەمدىلا باشلاپ چىققانىدى ، ئالدىمىزغا قارىساق يەنە تاشلىق تاغ يانباغرىغا چىقىدىكەنمىز ، بۇنداق جايىنى كۆرسەم بېشىم ئاغرىيتتى . بىر تىك يانتۇ لۇققا كەلگەندە ، يۈقىرىغا چىقىشقا كۆزۈم يەتمەي ، « سۇرا » بىلەن قېپ قالدىم . باشقىلار چىقىپ كەتتى .

قۇياش تېغى بۇ يەرگە نۇر چاچمىغاچقا ، سوغۇق ئىدى . « سۇرا » باشقىلار بىلەن بىللە بارالماي ، مەن بىلەن قالغانلىقىدىن رەنجىپ ھەدەپ قاۋايتتى . شارىلداپ چۈشكەن تاشلار بىلەن بىرگە يېنىپ مىزدا راكپا پەيدا بولدى . قەشقەردە تۇرغان ئالتە يىلدىن بېرى ، ئۇ ھېچ ئىش قىلماي ، چېنىقماي يۈرگەچكە سەمرىپ كەتكەنىدى . ئۇ بىردەم مېڭىپ بېقىپ ، يول تەس كېلىپ قايتىپ چۈشكەنىكەن . ئوسمان ئاخۇنىڭ دوستىمۇ يارىماس ئادەم ئىكەن ، ئۇمۇ يېنىپ چۈشتى . ئۇچىمىز ئارايكلارنىڭ قايتىپ كېلىشىنى كۈتۈپ بىكار چىلىقتا بەش سائەت ئولتۇردۇق . چۈنكى ، ئارايلىك ماڭا ئۇزۇنغا قالمايلا كېلىمىز ، دەپ ۋەدە بەرگەنىدى . يىراقتىن مىلتىق ئاۋازى ئاڭلىنىۋىدى ، ئۇ يېقىن ئەتراپتىكەن ، دەپ ئويلاپتىمەن ، لېكىن بۇ خۇمزا ئاتقان مىلتىق ئاۋازىنىڭ ئەكس ساداسى ئىكەن . كېيىن شۇنى ئۇقتۇقكى ، ئارايلىك بىلەن ئوسمان ئاخۇن ئاساسىي تاغ تىزمىلىرىغا بارىدىغان ، كۆزگە ئانچە چۈشمەيدىغان بىر چىغىر يولنىڭ ئېزىقتۇرۇشى بىلەن ئېگىزگە چىقىپ يىراقلاپ كېتىپتۇ ـ دە ، ناھايىتى تار بىر جىراغا بېرىپ قاپتۇ . ئاخىر بولماي تار جىرانى بويلاپ قاراڭغۇلۇق ئىچىدە ئالدىغا مېڭىۋېرىپتۇ . قايتىپ كېلىش ئۇلار ئۇچۇن چوڭ بىر تەۋەككۈلچىلىك بوپتۇ ، ھەتتا ناھايىتى باتۇر ئوسمان ئاخۇننىڭمۇ روھى چۈشۈپ كېتىپتۇ .

بۇ قېتىمقى ئېكسپېدىتسىيىنىڭ بۇ قەدەر تەۋەككۈلچىلىك بولىدى. غانلىقىنى خىيالىمغا كەلتۈرمىگەنىدىم ، شۇڭا ئۇنىڭدىن رايىم قاچتى ۋە ئاچچىقىم كەلدى . چۈشتىن كېيىن سائەت ئىككىدە قورسىقىم ئېچىپ كەتتى . بۇ قېتىمقى ھەرىكەت داۋامىدا مەن : دائىم يەيدىغان نەرسە ئېلىپ يۈرۈش ، كىتاب ئېلىۋېلىش ، كىيىملەرنى بېلىمگە باغلىۋېلىشتىن ئىبارەت ئۈچ تۈرلۈك « ئېكسپېدىتسىيە پرىنسىپى » نى ئۆگىنىۋالدىم . بۇ قېتىم كىيىمەيدىغان كىيىملەرنى گىيالگېننىڭ ئېلىۋېلىشىغا تاپشۇرغانىدىم . ئۇ بولسا ، خۇمزا ، روزاھەگلەر بىلەن تاغلار ئىچىدە يوقالدى .

راكپا ، مەن ، « « سۇرا » » قونالغۇغا قايتىپ ، قورساقنى بولكا ، ئۈجمە بىلەن ئوبدان تويغۇزدۇق ، ئاندىن ئەتراپتا ئايلىنىپ يۈردۇم . ئۆيدە مەن يالغۇز ئولتۇرۇشقا ئۆچ ئىدىم . چۈنكى ، تەسەۋۋۇرۇم بويىچە يۇزلىگەن جىن ـ ئالۋاستىلار بىلەن بىللە بولۇۋاتقاندەك بولاتتىم . ئەمما ، ئۆزۈم يالغۇز جىمجىت كائىنات قوينىدا ئايلىنىشتىن قورقمايتتىم . لېكىن ، ئۇ كۈنى ئاخشىمى خىيالىم ئاجايىپ قاناتلىنىپ كەتتى . كەيىنىمدىلا ئاياغ تىۋىشى چىققاندەك بىر تۇيغۇ شۇنداق كۈچلۈك بولدىكى ، « ئارايىك » كېلىپ مېنى كاپىلا تۇتۇۋالسۇن ، دەپ بىر تاشتا ئولتۇردۇم . بۇنداق خىيالىي تۇيغۇنىڭ ھېچقانداق بىر ئۆزگىچە ئىجادىيەت ئەھمىيىتى يوقىنى ، بۇنداق ۋاقىتتا كۆپلىگەن ئادەملەردە شۇنداق بىر بىئاسىتە تەسىرات بولىدىغانلىقىنى بىلەتتىم . لېكىن ، ئۇ كۈنى ئاخشىمى ئاياغ « تىۋىشى » ھەقىقەتەن بار ئىدى .

بىز كەچتە ماشىنا بىلەن جىرادىن چىقىپ ، قۇملۇقتا كېتىۋاتاتتۇق . شۇ چاغ پامىر ئېگىزلىكىنىڭ ئاجايىپ گۈزەل مەنزىرىسى بىزنى ھەيران قالدۇردى . پامىر ئېگىزلىكى ۋە قارلىق تاغلار گويا ئالدىمىزغىلا كېلىپ قالغاندەك ، شۇنچە روشەن ، ئېنىق كۆرۈنەتتى ، قارلىق چوققا قالدۇق شەپەق نۇرىدا رەڭدار جۇلالىناتتى . قوتاندەك جىلغىدا ئۇزۇن ۋاقىت قامىلىپ قېلىپ توساتتىن ئوچۇقچىلىققا چىقىپ ، تەڭداشسىز كۆركەم مەنزىرىنى كۆرۈش ئادەمگە تولىمۇ ھەيۋەت ۋە ئاجايىپ قالتىس بىلىنىدىكەن .

بۇ قېتىمقى ئېكسپېدىتسىيىمىزمۇ مەغلۇپ بولدى . ئارايك بىلەن ئوسمان ئاخۇن بۇ قېتىم يولۇققان قىينچىلىقلارغا قاراپ ، گۇمبەزسمان تاغ چوققىسىنى جەنۇب تەرەپتىن تاپالمايدىغانلىقىغا ئىشەندى . شۇڭا ، بىز ئەمدى ھۇجۇمنى شىمالغا قاراتماقچى بولدۇق . ئاپرىلنىڭ باشلىرىدا ، ئاتۇشنىڭ كەينىدىكى بىر جىلغىنى سىناق تەرىقىسىدە رازۋېدكا قىلدۇق . بىز ئۇرۇمچىگە بارىدىغان ئاساسىي تاشيول بىلەن ئون ئىنگىلىز مىلى ماڭغاندىن كېيىن ، بۇرۇلۇپ قۇملۇققا كىردۇق . بۇ ، مەن ماشىنىدا يول يۇرۇپ ھەممىدىن بەك قىينالغان بىر سەپەر بولدى . لېكىن ، بۇ قېتىملىق رازۋېدكا ھەر ھالدا تۆشۈكتاغنى شىمالدىن ئىزدەش پىلانىمىزنىڭ ئىشقا ئېشىپ قېلىشى مۇمكىنلىكىنى ئىسپاتلىدى ھەمدە يەنە بۇ مۇمكىنچىلىككە يېتىدىغان يولنىمۇ تېپىۋالدۇق .

14 كۈندىن كېيىن ، بىز ماشىنىنى ھەيدەپ ئۇرۇمچىگە بارىدىغان يولغا يەنە كەلدۇق . بۇ يولدىن چىقىپ پۈتۈنلەي تاشلىق دەريا قىنىنى بويلاپ توپتوغرا ئىككى سائەت مېڭىپ ، بىر يېزىدىن ئۆتۈپ ، تاش يوق قاتتىق ، ئەمما بەك ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل يولغا كەلدۇق . مەن قاتتىق چايقالدىم ، نەچچە قېتىم بېشىمنى كوزۇپقا ئۇرۇۋالدىم . چۈشتىن كېيىن سائەت بەش يېرىملاردا ، قۇمساڭغۇ تاشلاردىن ھاسىل بولغان ئېگىز بىر قىيا ئاستىغا كەلدۇق . بۇ يەر ياپيېشىل ئوتلۇق ئىكەن . بىز توختاپ ، شۇ يەردە بىر كېچە قوندۇق .

ئەتىسى ، بىز سەھەر يولغا چىقىپ ، قۇرۇپ قالغان دەريا بويلاپ تۆشۈكتاغ تىزمىلىرىنىڭ ھەرە چىشىدەك تاغ كۆلەڭگىسىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتۇق . تاغنى توپا ـ تۇمان قاپلىغانىدى . كېيىن قىرغىزلار ئولتۇراقلاشقان بىر جايدا يول سورىماقچى بولۇپ توختىدۇق . خېلى ئۇزاق ساقلىغاندىن كېيىن ، بىر بوۋاي كېلىپ بىز بىلەن كۆرۈشتى . چىرايىدىن ئالاقزادىلىك چىقىپ تۇراتتى . بىز ئۇلارنىڭ بىزنى يەنە رۇسىيىلىك دەپ قالغانلىقىنى ، ياشراقلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ماشىنا ئاۋازىنى ئاڭلاپ قېچىپ كەتكەنلىكىنى بىلدۇق . بۇنداق بولۇشى ، رۇسىيىلىكلەرنىڭ ئۆزلىرىگە ھۆكۈمرانلىق قىلغانلىقى ، تېخى يېڭىلا بولۇپ ئۆتكەن ئىشتەك

ئۇلارنىڭ ئېسىدە ئىكەن ، شۇڭا بىزنى ئۇلارنى مەجبۇرىي يوسۇندا ئەسكەرلىككە تۇتقىلى كەلگەنلەر ، دەپ قاپتۇ . بىز بۇ يەرگە كۆكۈل ئاچقىلى كەلگەنلىكىمىزنى چۈشەندۈرگەندىن كېيىن ، بوۋاينىڭ كۆڭلى ئارامغا چۈشتى . لېكىن ، تاغنىڭ بۇ تەرىپىدىن گۈمبەزسىمان چوققا كۆرۈنمىگەچكە ، بوۋاي بۇ ھەقتە ھېچنېمە بىلمەيدىكەن .

بىز تاغ جىلغىسىنى بويلاپ ئاستا ـ ئاستا يۇقىرىلاپ بىر پەس ماڭغاندىن كېيىن ، جىلغىدىن چىقىپ سولغا بۇرۇلدۇق . ئالدىمىزنى قاتار كەتكەن تاغلار توستى ، مۇشۇ كىچىك تاغلارغا كىرىدىغان بىر جىلغىنى بايقاپ ، يەنە بىر قېتىم سولغا بۇرۇلۇپ جىلغىغا كىرسەك ، جىلغا تارلاپ كېتىپ توختاشقا مەجبۇر بولدۇق . يولنى توسقان يۇمشاق توپىلارنى ئىككى ياققا ئىتتىرىپ ، ماشىنىنى ئاران ئۆتكۈزدۇق . جىلغا پاكارراق ، قوڭۇر رەڭلىك بىر دۆڭلۈكتە يوقالدى . ئەتىگەن سائەت توققۇزلاردا توختاپ ، توختىغان جايىمىزغىلا قونالغۇ تىكتۇق .

ئۇ يەردىن يولغا چىقىپ تاكى بىز باردىغان تاغ تىزمىلىرى ئېنىق كۆرۈنگەنگە قەدەر توختىماي ماڭدۇق . بۇ يەردە ھېلىقى تاغ تىزمىلىرىغا ھېچقانداق جاپا تارتمايلا بارغىلى بولىدىغان كەڭ ، تۈز جىرا بار ئىدى . بۇ يەردىمۇ گۈمبەزسىمان تاغنى كۆرەلمىدۇق ، ئەمما بۇ تاغ تىزمىلىرىدىكى مۇنار قورغان شەكىللىك تاغلارنى خېلى پىششىق بىلىۋالغان ھەمدە ئاساسىي تاغنىڭ ئوڭ تەرىپى بىلەن ئايلىنىپ ماڭىدىغانلىقىمىزنى ئۇقۇۋالغاچقا ، تاغ ئوتتۇرىسىغا بارىدىغان ھەمىمىدىن كەڭ جىرا بىلەن تاشلىق ، ئەمما تۈز يولدا ئالغا ئىلگىرىلىدۇق . تاغ تىزمىلىرىنىڭ بۇ تەرىپى يوغان تاشلاردىن ھاسىل بولغان بولۇپ ، شەكلى غەلىتە ۋە قوپال ، قاتتىق ئىدى . بەزى جايلىرى ھەرە كۆنىكىگە ئوخشايتتى . توساتتىن جىرا ئوڭ ۋە سول ئىككى تەرەپكە بۆلۈنۈپ كەتتى . قايسى تەرەپكە مېڭىشىمىزنى بىلەلمەي قالدۇق . ئارايىك سەل كەڭرەك كۆرۈنگەن سول تەرەپنى تاللىدى .

ھېچقانچە ماڭمايلا ، بۇ جىرامۇ تۈيۇقسىز تارىيىپ قاپقاراڭغۇ بىر يولغا ئۆزگىرىپ قالدى ، نەم قىيا تېمى ئالدىمىزنى توستى . بىز بۇ تامـ

دىن ئاسانلا ئۆتتۇق . « سۇرا » نى باشقىلار ئىتتىرىپ ئۆتكۈزدى . بۇ-
گۈنكى بۇ پىيادە ئېكسپېدىتسىيىمىزدە ، بۇ ئىتتىنىڭ كۆپرەك ۋاقتى گەندە
ئىزدەش ۋە يېيىش بىلەن ئۆتكەن ، بۇ سەۋەبلىك تاياق يېگەن بولسا-
مۇ ، بىز بىلەن كەلگىنىدىن خۇشال ئىدى . سەللا كەينىمىزدە قالسا ،
نارازىلىق بىلدۈرگەندەك قاۋاپ كېتەتتى .

بۇ يەرگە كەلگەندە يولمۇ يوق ئىدى ، شۇنداقتىمۇ جىرانى بويلاپ
مېڭىۋەردۇق . ھەر بىر ئەگمىگە كەلگەندە ، تىك قىياغا توسۇلۇپ قالما-
غاندۇق ، دەپ دەككە ـ دۈككە بولاتتۇق . كېيىن ئۇچ توساققا ئۇچرا-
دۇق ، ئەمما ئانچە قېينالماي ئۆتۈۋالدۇق . بۇنىڭ ئىچىدە بىرى 11 ئىنگلىز
چىسى كېلىدىكەن ، مەنلا باشقىلارغا تايىنىپ ئۆتتۈم ، باشقىلار ئۆزى
ئۆتتى . ئۇ يەردىن ئۆتۈپ ئوت ـ چۆپ ، دەل ـ دەرەخلەر ئۆسۈپ كەتـ
كەن بىر جىلغىغا كەلدۇق . تېخى كىچىكرەك قارىغايلارمۇ بار ئىكەن .
بۇنداق چۆل ، قاقاس جايدا بۇنچە كۆپ دەرەخ ، ئوت ـ چۆپ بولارىنى
پەقەتلا ئويلىمىغانىدۇق . يەرلىك ئادەملەر بۇ يەردە مۇشۇنداق بىر ئاجا-
يىپ ۋە سىرلىق مېۋىلىك باغ بولغانىكەن ، دەپ رىۋايەت قىلىشاتتى .
شۇڭا ، بىز شۇ مېۋىلىك باغ مۇشۇ كىچىككىنە ، ئەمما ئاجايىپ ئۆزگىچە
تاغ تىزمىلىرى ئىچىدە بولغانىكەن ، دېگەندەك بولمىغۇر خىياللارنىمۇ
قىلدۇق .

بۇ يېشىللىقنىڭ ئۇ چېتىدە ئانچە ئېگىز بولمىغان بىر يارغا ئۇچـ
رىدۇق ، يارىدىن ئاۋۇال مېنى ئۆتكۈزۈشتى ، ئاندىن ئۆزلىرى ئۆتۈشتى .
يارنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى تاغ جىلغىسى بارغانسېرى تارلىشىپ ، ئاخىر خە-
تەرلىك ، تاشلىق ، ئەگرى ـ بۈگرى ، سول تەرەپكىرەك بۇرۇلغان دەريا
يولىغا ئۆزگەردى . ئىككى تەرىپىمىز ۋە ئالدىمىز بىر ـ بىرىدىن ئېگىز ،
خەتەرلىك تاغ ۋە چوققا ئىدى ، ئالدى تەرىپىمىزدىكى ئېگىز تاغنىڭ ئۇ
يەر ـ بۇ يېرىدە قار كۆرۈنۈپ تۇراتتى . دېگىز يۈزىدىن مۇنداق پەس
جايدا قارنى كۆرۈپ ھەيران بولدۇم . ئارايىك ماڭا يېتىشۇالدى . ئۇنىڭ
ئىنكاسى مېنىڭدىن كۆپ تېز ئىدى . ئۇ سۆزۈمنى ئاڭلاپ بولۇپ ، بىر
ئۇزۇن نەپەس ئېلىۋەتتى ـ دە ، ئۇ يەر ـ بۇ يەرلەردىكى « قار » نى ماڭا

كۆرسەتتى ، ھەيرانلىقتىن ئاغزىمنى ئېچىپ قالدىم ، توساتتىن كۆرگەن-لىرىمنىڭ باشقا نەرسە ئەمەس ، كۆك ئاسمان ئىكەنلىكىنى بىلدىم ! بىر-دىنلا ھاياجانلىنىپ يۈگۈرۈپ كەتتىم . چۈنكى جىرانىڭ ئايىغىدىكى تاغ ئۈستىدە ھېلىقى گۈمبەزسىمان تاغ پەيدا بولغانىدى !

مەن ھاياجاندىن ئۆزۈمنى تۇتالماي قۇرۇق دەريا ئىچىدە سەكرەپ ـ توۋلاپ يۈرگىنىمدە ، ئارايىك ، بۇ بىز ئىزدەۋاتقان گۈمبەز-سىمان تاغ ئەمەس ، چۈنكى بۇ تاغ بەك كىچىك تۇرىدۇ ، دېدى . ئايە-غىمىز ئاستىدىكى تاغ جىنسلىرى ناھايىتى تىك ۋە گىياھلار بىلەن تولۇ-غان يانتۇلۇققا تۇتىشاتتى . بۇ يانتۇلۇق گۈمبەزسىمان تاغ ئاستىغىچە باراتتى . بىز بۇ يانتۇلۇقنىڭ ئۈستىگە چىققاندا ، ئۆزىمىزنىڭ گۈمبەزسى-مان تاغنىڭ غايەت زور گۈمبەز ھالقىسىدا تۇرۇپ ، ئالدىمىزغا نەزەر سې-لىۋاتقانلىقىمىزنى بايقىدۇق . بۇ گۈمبەزنىڭ ئۈستۈنكى يېرىمى يۇمىلاق بولۇپ ، كۆك قەرىگە كىرىپلا كەتكەنىدى . ئەمما ، ئىككى تەرىپىدىكى تاغ پەسكە سوزۇلۇپ ، چوڭقۇرلۇقىنى بىلىپ بولمايدىغان تار سايغا چۈشكەن ، بۇ يەردە ئادەم گويا غايەت يوغان بىر دېرىزىگە يېقىن بىر سۈپىدا تۇرغاندەك بولاتتى . بۇ « دېرىزە » گە كەينىدىكى بارلىق تاغ مەنزىرىسى سىغقانىدى ، گۈمبەزنىڭ ئېگىزلىكىنى ئېنىق ھېسابلاپ چې-قىش زادىلا مۇمكىن بولمىسىمۇ ، ھازىر ئۇ شۇ قەدەر يوغان ، بۈيۈكلۈكى بىلەن پۈتۈن مەنزىرىنى ئوچۇق نامايان قىلىپ ئالدىمىزدا تۇرماقتا ئىدى . ئارايىكمۇ بۇنىڭ بىزنىڭ قەلبىمىزدىكى ھېلىقى ئاسمان گۈمبىز-نىڭ ، يەنى بىز يىراقتىن كۆرگەن ، شۇنچە ئۇزۇن ۋاقىت نۇرغۇن جاپا تارتىپ ئىزدىگەن ھېلىقى گۈمبەزسىمان تاغ ئىكەنلىكىنى تەن ئالدى .

گۈمبەزنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى تاغ خۇددى ئادەملەر تۈجۈپلەپ ياساپ ، تاراشلىغاندەك سىلىق ، پاكىز ، تۆت ئەتراپى يۇمىلاق ، قۇرۇل-مىسى ئىنتايىن كۆركەم ئىدى . گۈمبەزنىڭ ئاستى قاپقاراڭغۇ ھاڭغا كى-رىپ كەتكەنلىكتىن كۆرگىلى بولمايتتى . شۇنداقتىمۇ ، بۇ ئەتراپنى بىز جەنۇب تەرەپتىن نېمىشقا كۆرەلمىگەنلىكىمىزنى چۈشەندۇق . بۇنىڭدىكى سەۋەب شۇكى ، تۆۋەندىكى كۆز يەتكۈسىز تار ساينىڭ ئايىغىنى ناھايىتى

يوغان ۋە مۇستەھكەم بىر تاغ توسۇۋالغان ، چوڭقۇر ئېچكىرىلەپ كىر-گەن بەزى ۋادىلارلا بۇ تاغدىن سوزۇلۇپ چىققان بولسىمۇ ، چوڭقۇر ئېچكىرىلەپ كىرگەن ۋادىلارنى تېشىپ چىقالمىغان . شىمال تەرەپنىڭ يەر شەكلىدىكى يانتۇلۇق سەۋەبلىك ، بۇ تەرەپتىن يېقىنلىشىش نىسبە-تەن ئوڭاي بولغان . بىزنىڭ شۇنچە نۇرغۇن يول ئېچىدىن تاللىۋالغان بۇ ئەڭ ياخشى يولنىڭ بىزنى بىراقلا كېچە ـ كۈندۈز ئارزۇ قىلغان يەرگە بىۋاستە باشلاپ كەلگەنلىكىنىڭ ئۆزى بىر مۆجىزە ئىدى .

بىز گۇمبەزسىمان تاغ چوققىسىدا بىر كۈن تۇرۇپ ، غەلىتە شاد-لىقنىڭ پەيزىنى بەھۇزۇر سۈردۇق . نۇرغۇن سۈرەت تارتتۇق . ئۇنىڭدىن ئانچە يىراق بولمىغان تاغ ئۈستىگە چىقىپ ئايلاندۇق ، ئاندىن چۈشلۈك تاماق يېدۇق . گۇمبەزسىمان چوققا ئادەمدە ئونتۇلغۇسىز تەسىر قالدۇرد-ىغان بىر تەبىئەت ھادىسىسى ۋە ئاجايىپ ـ غارايىپ مەنزىرە بولۇپ ، بىزنىڭ جاپا تارتىپ شۇنداق تەقەززا بىلەن ئىزدىنىشىمىز ئۇنىڭغا باش-قىچە ھۆسىن قوشقانىدى . بىزدىن ئىلگىرى بۇ يەرگە ئادەملەر كەلگەن بولغىيمىدى ؟ بەلكىم مەلۇم ساندىكى ئۇۋچىلار كەلگەندۇ ، ئەمما بىز بەك ئېگىز ۋە تىك تاغلارغا چىقتۇق . چارۋىچىلار ماللىرىنى ھەيدەپ بۇنداق ئېگىز تاغلاردىن ھالقىپ ئۆتۈشى مۇمكىن ئەمەس ، شۇنداقلا بىز بۇ جايىنى ، بۇ چوققىنىڭ بارلىقىنى بىلىدىغان بىرەر يەرلىك ئادەمنى ئۇچراتمىدۇق . بۇ مەخپىي تاغ ۋادىسىغا بىرىنچى بولۇپ ئاياغ باسقان ئادەم بىز ، دەيدىغان تۇيغۇدىن شادلاندۇق . چۈنكى ، نېمىلا دېگەن بى-لەن ئۇنى ھېچقانداق يولباشلىغۇچىنىڭ ياردىمىگە تايانماي ئۆزىمىز تاپ-تۇق ـ تە .

بىز كېيىن ، باش كونسۇلخانا دوختۇرىغا ئۆز كەشپىياتىمىزنى نا-مايان قىلىش مەقسىتىدە ، گۇمبەزسىمان چوققىغا يەنە بىر نۆۋەت كەل-دۇق . ئۇمۇ بورانلىق بىر ھەپتە ئاخىرى ئىدى . يولدا تېخى بىر نەچچە رەت شارقىراپ ياغقان ئوتتۇرا ھال يامغۇرغىمۇ ئۇچرىدۇق . شۇنىڭغىچە مەن يامغۇر دېگەنىنىڭ نېمىلىكىنى ئۇنتۇپ قالاي دېگەنىدىم . بۇنداق بو-لۇشى قەشقەرگە كېلىشتىن بۇرۇن ، مەن سالقىن ، ساپ ، نەم ، ھاۋا

دېگەننى ھېچقانچە چوڭ بىلمەيتتىم ، ئەمما قەشقەرگە كەلگەندىن كېيىن ، بىر يىلدا ئاران بىر نەچچە قېتىم ، ئازراقلا ياغدىغان يامغۇرنى كۆرۈپ بۇ ھېسسىياتىم ئۆزگەرگەندى .

بىز گۈمبەزسمان تاغقا يېقىن جايدا شەنبىنى ئۆتكۈزگەنىدۇق ، يەكشەنبە كۈنى ئاساسىي تاغ تىزمىسىدىكى بىر تاغ ۋادىسىدا ئىزدىنىپ بېقىش قارارىغا كەلدۇق . ئۇ كۈنى ھاۋا ئوچۇق ، بوراندىن كېيىنكى ھاۋا گويا يامغۇر سۈيى بىلەن يۇيۇلغاندەك ساپ ۋە سۈزۈك ئىدى . بىز يەڭگىل قەدەملەر بىلەن ھېچقانداق يار ، قىيا دېگەندەك يەر شەكلىنىڭ تەسالغۇسىغىمۇ ئۇچرىماي ، ئوتلۇق بىر يانتۇلۇققا كەلدۇق . ئۇشتۇمتۇت مىل خۇمزا بىر ئۆچكىنى كۆرۈپ قالدى ـ دە ، قارىغا ئالدى . باشقىلار نەپسىنى ئىچگە يۇتۇپ ، يانتۇلۇققا پەم بىلەن ياماشتى ، ھەممىسىنىڭ ئۆچكىنى كۆرگۈسى كېلەتتى ، ئەمما ئۇ ئۆچكە ئېگىز قىيانىڭ ئارىلىقىغا كىرىۋالدى . بۇ يەردە ئادەمنى مەپتۇن قىلغۇدەك مەنزىرىنىڭ يوقلۇقىدىن كۆڭلۈم بىر قىسما بولدى . بۇ يەردە پەقەت ناھايىتى چوڭقۇر ، قاراڭغۇ بىر جىلغا بۇرۇلۇپ جەنۇبقا كەتكەنىدى . ئۇنىڭ قاراڭغۇ ، تار ۷ شەكىللىك ئېغىزىدىن پامىر ئېگىزلىكىنىڭ كىچىككىنىلا بىر يېرى كۆرۈنەتتى . پامىر ئېگىزلىكىنىڭ ھەيۋەتلىك مەنزىرىسىنى كۆرىمىز دەيدىكەنمىز ، باش ئۇستىمىزدىكى تاغقا چىقىشىمىزغا توغرا كېلەتتى . ئۇنىڭغا ئىككىلا يول بىلەن چىققىلى بولاتتى : بىرى ، تاغقا تۇتاش قىيانىڭ ئايلانما چىغىر يولى ؛ يەنە بىرى ، قىيانىڭ ئۇدۇل تەرىپىدىن چىقىدىغان يول ئىدى . ئارايىڭ كېيىنكى يولدا مېڭىشنى تەكلىپ قىلدى ، چۈنكى بۇنداق بولغاندا ، مېنى ئازراق يول ماڭسۇن دەپ ، ئۇلار ئارغامچا بىلەن تارتىۋالسا بولاتتى ھەمدە تاغقا چىقىدىغاندا ئارغامچىمۇ ئىلىۋالغانىدۇق . ئارايىڭ بىلەن گېيالگېن مېنى ئارغامچا بىلەن باغلاۋاتقاندا ، بەكلا تېرىكىپ كەتتىم .

ئارايىڭ 12 ياش ۋاقتىدىن باشلاپلا تاغقا چىقىپ ئۆگەنگەنىكەن ، ئەمما مەن بۇرۇن تاغقا چىقىپ باقمىغان ، كۆپ بولغاندىمۇ تاغ باغرىدا مېڭىپ يۈرگەنىدىم . تاغلىق رايونلارغا بېرىشنىڭ تەمىنى تېتىپ باققان ،

تاغنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىدىن ھاياجانلانغان بولساموۇ ، تاغنىڭ تىك جايلىرىنى كۆرسەملا تېنىم شۇركۈنەتتى . شۇ سەۋەبتىن ، ئىلگىرى قاتـتىقراق تەلەپ بىلەن ئېيتقاندا « تاغقا چىقىش » دېگەن گەپنى نومۇسقا قويىدىغان بەزى ئىشلارنى قىلمەنغۇ ، دېگەننى خىيالىمغا كەلتۈرۈپ باقـمىغانىدىم . ئەلۋەتتە ، تاغقا چىققۇچىلارنىڭ تېخنىكىسى ۋە ماھارىتى ئۇخشىمىغانلىقتىن ، تاغقا چىقىشنىڭ قىيىنلىقىمۇ نىسبىي بولىدۇ . مەن كىشىلەردە ، ئۆزىنىڭ بولۇمسىزلىقىنى تاغقا چىققۇچىلارنىڭ « قىيىنچـلىق » سۆزىنى چۈشىنىشى بويىچە ئاقلاۋاتىدۇ ، دېگەن تەسىرات پەيدا قىلغۇم يوق . شۇ چاغدا بىز ھەققەتەن تاپتاقىر ، ئېگىز قىيا‌غا دۈچ كەلـگەنىدۇق ، ئەگەر سەللا تېيىلىپ كەتسەك ، تېگىگە كۆز يەتمەيدىغان چوڭقۇر تار سايغا چۈشۈپ كېتەتتۇق . چۈنكى ، تاغ جىنسلىرى ناھايىتى چىڭ ، قاتتىق تۇتىدىغان ۋە دەسسىگىلى بولىدىغان جايلىرىمۇ كۆپ ئـىكەن . تاغقا چىققۇچىلارنىڭ گېپى بىلەن ئېيتقاندا ، بۇ « ئاسان چىققىلى بولىدىغان » قىيا بولسىمۇ ، مەن بەك قورقۇنچاق بولغاچقا ، بۇ گەپ ماڭا تەسەللى بولالمايتتى . بۇ قىيا‌غا مەن ، ئارايكىنىڭ مەنتىقىلىق كاپالىتى بـىلەن ئەمەس ، بەلكى گېيالگېننىڭ مۇلايىم ھەمدە كۆڭۈلنى تىندۇرىغان رىغبىتى بىلەن چىقتىم دېسەم بولىدۇ . ئېكسپېدىتسىيە داۋامىدا ، ئارايك ئېككىمىز تاغقا چىقىشنىڭ قىيىنلىقى ئۈستىدە دائىم تالىشىپ قالاتتۇق . مەندە مەلۇم دەرىجىدە ئېگىزلىكتىن قورقۇش كېسىلى بولغانلىقتىن ، مەن بـىلەن تاغلىق رايونلارغا بارىدىغان ھەربىر ئادەم بىلەن پىششىق تونۇشـمىسام بولمايتتى . تاغقا چىققۇچىلار پۈت ـ قولىنى قانداق باشقۇرۇش ، تاغقا چىققۇچە ئارغامچىنى قانداق ئىشلىتىشكە ئوخشاش تېخنىكا ۋە ماھا‌رەتـلەرنى ئېگىلىگەن بولغاچقا ، ئۆزىگە قاتتىق ئىشىنىدۇ ، لېكىن ئۇلار روھـىي كەيپىياتنى قانداق تۇتۇشنىمۇ ئۆگىنىۋېلىشى كېرەك . ئارايك مەندىن ئۆزى ناھايىتى خەتەرلىك ۋە قىيىن ، دەپ قارىغان ئىشلارنى قـىلىشنى تەلەپ قىلمىسىمۇ ، چىقىش ئاسان ۋە مۇتلەق بىخەتەر ، دەپ بىلـگەن چوققىلارغا چىقىپ بېقىشقا قىستايىتتى ھەمدە ئۇ بۇنداق قىلىش توغرا ، دەپ قارايتتىم . مېنىڭ ئەمەلىيەت ئارقىلىق تاغقا ، قىيا‌غا چـى‌

قىشنى ، سەۋەبسىزلا قورقىدىغان ئەيىبىمنى يوقىتىشنى ئۆگىنىۋالالايدىغان-لىقىمغا ئىشىنەتتى . ئۇنىڭ بۇ گەپلىرى ، ئىلگىرى ئىككىمىز ئات مىنىش ئىشىدا تالاش ـ تارتىش قىلغانغا ئوخشاش ، مەن ئۇنىڭ تەكلىپى بىلەن ئىش قىلىشمىنىڭ ، ئۇنىڭ ۋەدە ـ كاپالەتلىرىگە ئىشىنىشىمنىڭ بەكمۇ قىيىن ئىكەنلىكىنى سېزەتتىم . لېكىن ، مەن ئۇچۇن ئېيتقاندا ، بۇ قېتىم تاغقا چىققاندا ئالغان ھاسلاتىم بۇرۇنقىدىن كۆپ بولدى ، شۇڭا مەنمۇ قورقۇنچاقلىقمنى يېڭىشقا تىرىشتىم . بۇ يەردە كۆپچىلىككە قورقۇنچاقلىقمنى تونۇشتۇرۇشتىن كۆڭلۈم يېرىم ، لېكىن مەن پەقەت « بەك قىيىندا چىقىش » دېگەننىڭ مېنىڭ تاغقا چىقىش سەۋىيەمدىكى گەپ ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرمەكچى ، خالاس .

بىرىنچى قېتىم « چىقىش » ئەجرىمنىڭ مېۋىسى ناھايىتى مول بولدى . يار ئۈستىگە چىققاندىن كېيىن ، شىمال ۋە جەنۇبقا نەزەر سالـدىم ، ئاجايىپ ئېگىز ۋە ھەيۋەتلىك تاغلار، چوققىلار نۇرلۇق ئاسمان بـىلەن بوي تالىشىپ بۆلەكچە يارقىن تۇس ئالغان ؛ پاكارراق چوققىلاردىكى كۆكۈچ رەڭدىكى تاغ يېرىقچىلىرى ئىختىيارسىز ھالدا ئۆزىدىنمۇ پاكار قىزغۇچ قوڭۇر رەڭدىكى دۆڭلۈكلەرگە سىڭىپ كەتكەن . ئىككى تەرەپىمىزدىكى تۈپتۈز قۇملۇق ۋە كەڭ دەريا قىنى بىز تۇرغان تاغ تىزمىلىرىغا قەدەر سوزۇلغان . ئەتراپىمىزدىكى تاغلارنىڭ شەكلى مۇرەككەپ ۋە ئاجايىپ ـ غارايىپ ئىدى . بۇ تاغلار يەردىن بىراقلا ئۆسۈپ چىققاندەك تىككىدە ،ياكى ناھايىتى نەپىس ياسالغان مۇنارەك ، ياكى غايەت زور تاشلارنى دەستىلەپ چىقارغان جازىدەك ، ۋە ياكى مىسىردىكى ئەلئېھرام-دەك كۆرۈنۈشتە ئىدى ، شۇنداقلا ئاجايىپ چوڭ جىرالار ئارقىلىق بىر ـ بىرىدىن ئايرىۋېتىلگەنىدى . بىز تۇرغان يەردىن پەسكە قارىسا ، باش قېيىپ تەنلەر شۇركۈنەتتى . بىر تاشنى تاشلىسام ، توققۇز سېكۇنتتا ئاندىن جىرا تېگىگە چۈشتى .

بۇ تاغدىن چۈشۈپ قونالغۇغا قايتىتىش خىيالىمغا كېلىۋىدى ، بۇ گـۈزەل ئۆزگىچە مەنزىرىدىن زوق ئالغان كۆڭلۈم سەل خىرەلەشتى . مەن چۆرگىلەپ چۈشىدىغان چىغىر يولنى تاللىدىم . مېنى تېيىلىپ يـ-

قىلىپ كەتمىسۇن ، دەپ ئارغامچىدا بېلىمنى باغلاپ ، ئىككى ئادەم ئالدىمدا يول باشلاپ ماڭدى . مەن ئولتۇرۇپ دېگۈدەك ئاۋايلاپ سىرىلىپ خېلى ئاسان چۈشۈنۈۋالدىم ، شۇڭا ئۆزۈمنىڭ ئەخمەقلىقىم ۋە بىكارلا ئەندىشە قىلغانلىقىمغا پۇشايمان يېدىم .

ئىزدىمەكچى بولغان گۈمبەزسىمان تاغنى تېپىۋالغاندىن كېيىن ، قىلىدىغان ئىشىمىز قالمىغاندەك بىر تۈيغۇدا بولۇپ ، ئۇنى ئىزدەش داۋاملىدىكى قىزغىنلىق ۋە جۇشقۇنلۇقىمىزدىن مەھرۇم بولغىنىمىزدىن ئەپسۇسلاندۇق . ئەمما ، ئوسمان ئاخۇن ۋە ئۇنىڭ دوستى مۇشۇ تاغلارنىڭ مەلۇم بىر ناھايتىمۇ گۈزەل بىر يېرىدە چىرايلىق بىر مېۋىلىك بار ئىكەن ، دەپ سۆزلەپ بەرگەن ھېكايە ، بىزدە يەنە تۆشۈكتاغنى ئوبدانراق تەكشۈرۈپ بېقىش ئىستىكىنى پەيدا قىلدى . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، جەنئەت كەبى بۇ جاينى قەلبى پاك ئادەملەرلا تاپالايدىكەن . مېۋىلىك باغنىڭ ئېغىر دەرۋازىسى نىيىتى يامان ، ئەسكى ئادەملەرنىڭ يولىنى توسۇۋالىدىكەن . بىز ئۆزىمىزنى قەلبى پاك ئادەملەر ، دەپ ھېسابلاپ ، مىڭيولغا بېرىپ ئوسمان ئاخۇننى ھېلىقى مېۋىلىك باغنى تېپىشقا يول باشلاپ بېرىشكە تەكلىپ قىلماقچى بولدۇق . ئەلۋەتتە ، ئۇنىڭغا گۈمبەزسىمان ھېلىقى چوققىنى تاپقانلىقىمىزنى ئېيتىپ بېرىشكىمۇ تەقەززا ئىدۇق .

ئوسمان ئاخۇنغا شىمالدا ئۇدۇل گۈمبەزسىمان چوققىغا ئاپىرىدىغان بىر يول بارلىقىنى ئېيتتۇق ، لېكىن بىز دېگەن گەپلەر ئۇنىڭغا قىلچە تەسىر قىلمىدى ، ھېچقانداق ئىپادىمۇ بىلدۈرمىدى . بىزنىڭ گەپلىرىمىزنىڭ راستلىقىغا ئىشەنمىدىمۇ ـ قانداق ، دەپ ئويلاپ قالدىم . بىراق ئۇ بىز بىلەن ھېلىقى مېۋىلىك باغنى ئىزدەپ بېقىشقا ماقۇل بولدى . بىز ئالدىنقىغا ئوخشاش ، ماشىنا بىلەن ئۇدۇل ئاساسىي تار سايغا باردۇق ، ئاندىن بۇرۇلۇپ ، ئۆتكەندە مەن ئايلىنىپ يۈرگەن جىراغا باردۇق . چېدىرنى تىكىپ بولۇپلا سۇ ئىزدىدۇق . چېدىر ئەتراپىدىكى بىرەر سائەتلىك ئارىلىقتىن سۇ تاپالمىدۇق . نائىلاج ئۆزىمىز ئېلىپ كەلگەن ، بىنزىن پۇرايدىغان سۇنى ئىچتۇق .

ئەتىسى ئەتىگەندە ، سەككىز كىشى يولغا چىقتۇق . راكپا ئىلى

گىرى ناھايىتى بەك جاپا تارتىپ ۋە ھېرىپ ـ چارچاپ جەنۇب تەرەپتىن ئىككى يول تاپقانىدى . بىز قەشقەرگە يېڭى كەلگەن چاغدا ، ئۇ بىزگە ، ئىلگىرى مەن « ھايۋان » ئىدىم ، ئەمدى ئادەم بولدۇم ، دېگەنىدى . ئۇ جىسمانىي جەھەتتىن ئاجىزلاشقانلىقى ئۈچۈن ، ئۇنىڭدىكى بۇ ئۆزگىرىشنىڭ ئاساسلىقى روھىدا بولۇۋاتقانلىقىنى ئوبدان بىلگەنىدۇق ، شۇڭا ئۇنىڭ ئورنىغا يۈسۈپنى قويدۇق . بۇ قېتىم ناھايىتىمۇ ئالاھىدە بىر سەۋەب بىلەن ئېكسپېدىتسىيىمىزگە باش كونسۇلخانىنىڭ كىيىم تىككۈچىسىمۇ قاتناشتى . بىز سىرتلارغا چىققاندا ، گېيالگېن دائىم تاماق ئېتىش ۋە باشقا ئىشلارغا يارەملىشىدۇ ، دەپ روزا بەگنى ئېلىۋېلىشتا چىڭ تۇرۇۋالاتتى . باش كونسۇلخانىدا ئىشلىگەندىن بېرى گېيالگېن ئۆزىنى قالتىس چاغلايدىغان ، ئۆزىنىڭ ئۇنى ـ بۇنى يۇيۇۋاتقانلىقىنى ، كۆكتات ئاقلاۋاتقانلىقىنى باشقىلارنىڭ كۆرۈپ قېلىشىدىن ئۈيۇلىدىغان بولۇپ قالغانىدى . روزابەگ شەھەردە چوڭ بولغان بىلەن ئېكسپېدىتسىيە جەريانىدا ناھايىتىمۇ چاققان ، تېتىك ، قابىللىقىنى ئىپادىلەيتتى . بىز بىلەن بىللە بېرىشتىن خۇشال بولاتتى . بىزنىڭ ئېكسپېدىتسىيە روھىمىزنى ئوبدان چۈشىنەتتى ۋە بۇ ئىشىمىزغا جان ـ دىلى بىلەن ئىشلەيتتى . بەك چېچەن ، ئەقىللىق بولسىمۇ ، بەجانىدىل ئىشلەيتتى ، خىزمەتكار بۇيرۇغان ئىشلارنىمۇ يۇگۈرۈپ يۈرۈپ قىلاتتى . چىقىش قېيىن چوققىلارغا ئالدىراڭغۇلۇق قىلىپ ھاپىلا ـ شاپىلا چىقىۋالاتتى ، ئەمما چۈشەلمەيتتى . بۇنداق چاغلاردا ، گېيالگېن ئۆپكىسى يوق ، ئەخمەق ، دەپ تىللاپ تۇرۇپ ، ئۇنىڭ تاغدىن چۈشۈشىگە يارەملىشەتتى . سېپىمىزگە مىل خۇمزا ، ئوسمان ئاخۇنلار قوشۇلغانىدىن كېيىن ، بىز ئەتىگەن سائەت يەتتە يېرىملاردا يولغا چىقتۇق .

ئوسمان ئاخۇن رىۋايەتتە ئېيتىلغان باغ ھەققىدە نېمىنى ئويلىدى ، بۇ باغ زادى بارمۇ ياكى يوقمۇ ، بىلمىدىم . ئەمما ، ئۇ كۈنى بىزگە سىلەرنى باشلاپ بارىدىغان جاي سىلەر ئىزدىمەكچى بولغان مېۋىلىك باغ شۇ ، ئۇ يەردە يوغان بىر كۆل بار ، تۆت ئەتراپى دەرەخلىك ، يەنە ئوت ـ چۆپ ۋە ھەر خىل گۈل ـ گىياھلار بار ، دېدى . ئۇنىڭ گېپىدىن

گـۇمانلانغان بولساقمۇ ، ئۇنىڭ كەينىدىن تار ساي بىلەن يۇقىرىغا ماڭـ
دۇق . ئۇزۇن ماڭمايلا ، بۇ يولنىڭ ئۆتكەندە بىز ماڭغان يوللاردىن جا-
پـالىقراق ئىكەنلىكىنى بايقىدىم . تاغدىن غۇلاپ چۈشكەن قورام تاشلار
پـات ـ پات ئۇچراپ تۇردى . ئۇلارنى ئايلىنىپ ئۆتۈش ئاسانغا چۈش-
مەيتتى . بىر قېتىم مەن كەينىمدىن بىرى ئىتتىرىپ ، ئالدىمدىن بىرى
سۆرەپ ئاران ماڭدىم . ئادەتتىكىگە ئوخشاشلا ، مېنى بۇ قېتىن يوللاردىن
گـېيالگىن ئۆتكۈزدى . ماشىنىچىمۇ ئاز ـ تولا ئاۋارىچىلىككە يولۇقتى ،
ئۇنىڭ چىرايىدىكى خۇشامەتكۆي تەبەسسۇم ئۆچتى . مەن ، ئۇ بىز بىلەن
چـىقىپ بۇ جاپالارنى تارتىۋاتقانلىقىمدىن پۇشايمان قىلىۋاتىدۇ ، دەپ
ئويلاپ قالدىم . بۇ يول « سۆرا » غىمۇ ئېغىر كەلدى ، بۇ ئۇنىڭ سەۋەنـ
لـىكى ئەمەس ئىدى ، ئۇنى ئېلىپ كەلگەندىكىن ، ھالىدىن خەۋەر ئالمـ
ساق بولمايتتى . « سۆرا » ئۇ قاۋاپلا ماڭاتتى ، بەزىدە قىيا تۆۋىدە يالغۇز
قـېپقالاتتى ، بەزىدە ئۇنى ئۇنتۇپ قالاتتۇق ، كەينىدىن روزا بەگنى ئەۋەـ
تىپ تاپتۇرۇپ كېلەتتۇق . ھالبۇكى ، ئىتمۇ بىزنىڭ ئېكسپېدىتسىيىمىزگە
قاتنىشىشقا بەل باغلىغاندەك ناھايىتىمۇ باتۇرلۇق كۆرسىتىپ ، بىزنى
ھەيران قالدۇردى .

بىز بىردەم قورام تاشلارنى ئايلىنىپ ، بىردەم تۆپتۆز ساي ئاستى
بىلەن مېڭىپ بىر جايغا كەلدۇق . بۇ يەردىن ئۆتكىلى بولمايدۇ ، بولۇپمۇ
مەن ئۆتەلمەيمەن ، دەپ ئويلاپ تۇرسام ، ئاستى تەرەپتە خېلى چوڭ
تۆشۈك بار ئىكەن . مۇشۇ يەردىن ئۆتسەملا ھېلىقى كۆلنى كۆرىمەنغۇ ،
دېگـەن ئۈمىد بىلەن ئۆتتۈم ـ دە ، كەڭ بىر سايغا چىقتىم . ئالدى تە-
رەپتە چاتقاللار ، خېلىلا ئېگىز دەرەخلەر بار ئىدى . بىزگە سېھرىي دۇنـ
يـاغا ئوخشاپ كېتىدىغان ھېلىقى مېۋىلىك باغ مۇشۇ ئەتراپتا باردەك بـ-
لىنىدى .

ساينىڭ تېگىدە كېتىۋاتاتتۇق ، ئۇشتۇمتۇت ئوسمان ئاخۇن نا-
ھايىتى چوڭ ، ساينىڭ چىقىش ئېغىزىنى مەھكەم ئېتىۋالغان شارقىراتما
كەبى تاش تامدىن نېرى بولۇش ئۇچۇن ، قىيانىڭ يانباغرى بىلەن يۇ-
قـىرىغا ئېلىپ چىقتى . يول بەك خەتەرلىك بولغاچقا ، ماشىنىچى بىلەن

ئىككىمزنى بېلىمىزدىن باغلاپ ، ئارغامچىنى گېيالگېن تارتىپ ماڭدى . ئۇنىڭ مەقسىتى بىزگە روھىي جەھەتتىن مەدەت بېرىش ئىدى . مەن بىللە باغلىنىدىغان ھەمراھ تېپىلغانلىقىدىن ، بۇ ھەمراھنىڭ مەندىن بەكرەك ئالاقزادە بولغانلىقىدىن خۇشال ئىدىم . بىز گۈمبەزسىمان تاغقا بارغۇچە ئۇچرىغاندەك بىرقانچە تاش تامدىن ئۆتتۇق . ئەڭ ئاخىرقى تاش تامدىن ئۆتكۈچە قانداق قىينالغانلىقىمنى ئېيتمايلا قويماي ، ئىشقىلىپ مېنى جىق نەس باستى . تىرىشىپ ـ تىرمىشىپ ، يامىشىپ چىقىپ كېيىنكى سام ، يۇقىرىدىن ئېقىپ چۈشكەن بىر تارام سۇ ئۇستىبېشىمنى ھۆل قىلىۋەتتى . بالا كەلسە قوش كەپتۇ ، دېگەن شۇدە !

بۇنچە جاپالار بىلەن شۇنچە يىراقتا كەلگەندىكىن ، ھېلىقى كۆل بويىغىچە بېرىشقا بەلنى مەھكەم باغلىدىم . لېكىن ، ئىچىمدە بىرەر ئەگىمدە بىزنى ئۆتكىلى بولمايدىغان بىر نەرسە ئۇچراپ قېلىشىنى تىلىدىم . كارىدۇردەك تار ساينىڭ بۇ بېشىغا چىقساق ، تاغنىڭ تىك يانباغرى ئۇچرىدى . بىز ناھايىتى كۆچىنىپ يانباغرنىڭ ئۇستىگە چىقتۇق . تۆۋەنگە باقساق ، ئاستىمىز كېچىككىنە خىلۋەت جىرا بولۇپ ، ياپيېشىل جىرا بەئەينى چىمەنزارغا ئوخشايتتى . بىز ھاياجان ۋە خۇشاللىقتىن ھېچنېمىگە قارىماي تۆۋەنگە يۈگۈرۈپ چۈشتۇق .

ھېلىقى مەشھۇر كۆل ئادەمنى ئۇمىدسىزلەندۈرۈپ قويدى . چۈنكى ، ئۇ قۇرۇپ ، كېچىككىنە كۆلچەككە ئايلانغان بولۇپ ، ئازراقلا لاي سۇ تۇراتتى . جىرا ئېگىز تاغ ـ چوققىلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىدى . تاغ چوققىلارنىڭ ئۇستى تاقىر ، گىياھ يوق بولسىمۇ ، جىرا يېشىل كىمخاپتەك چاتقال ، ئوت ـ چۆپلەر بىلەن بېزەلگەن ، تېخى ئۇ يەر ـ بۇ يەردە گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەنىدى . قاقاس چۆل ۋە تاغ ـ جىرالارنى ئايلىنىپ كېلىپ ، بۇ يەردە بۇ مەنزىرىنى كۆرۈپ كۆڭلىمىز يايراپ كەتتى . بىز سۇ بويىدا ياتتۇق ، تاماق يەپ ، مۇگدەپ ئۇزۇن ياتتۇق ، زادىلا تۇرغۇمىز كەلمىدى .

جىرا بويلاپ كېتىۋېتىپ ، كۆتۈلمىگەندە بىرتوپ قوي پادىسىنى كۆردۇق . بۇ قويلارنى بايا بىز مېڭىپ ئۆتكەن يوللاردىن قانداق ئۆتـ

كۆزگەندۇ ، دەپ ئەقلىم ھەيران بولدى . چۈنكى ، شىمال تەرەپتە بۇ جىراغا ئۆتىدىغان يول يوق ئىدى . بەلكىم پادىچى بۇ يەرگە كېلىدىغان يېقىن يولنى بىلىدىغاندۇ . ئادەمنى سىرلىق ھېس تۇيغۇلار ئىلكىگە ئالىدىغان بۇ جىرادىن خېلى ۋاقىتقىچە ئايرىلغۇمىز كەلمەي تۇرۇپ كەتتۇق . جىرا بويلاپ يۇقىرىغا مېڭىۋاتقان چاغدا ، ئارايلىك بىر تاغ چوققىسىغا دىققەت قىلدى ـ دە ، ئۇنىڭ ئۈستىگە چىقىپ تەكشۈرۈپ بېقىشقا ئازراق ۋاقىت بېرىشىمىزنى تەلەپ قىلدى . شۇنداق قىلىپ ئۇ ۋە ئوسمان ئاخۇن بىرىدىن ئايرىلىپ قالدى . بىز قونالغۇغا قاراپ ماڭدۇق . قاپقاراڭغۇ « كارىدور » دىن ئۆتۈپ ، كەلگەن يولىمىز بىلەن قايتتۇق . ماشىنىچى بىلەن مەن پات ـ پات باشقىلارنى يارىدەمگە چاقىراتتۇق . مېنىڭ يارىدەمگە موھتاج بولمىدىغانلىقىمغا كىم كۆز يەتكۈزسە ، باشقىلار شۇنى تازا مازاق قىلاتتى ۋە ئەخمەق ئېتەتتى . بۇنىڭدىن قاتتىق بىئارام بولاتتىم ۋە ئەپسۇسلىناتتىم . « سۇرا » نىڭ بىر ئىشى ئادەمنىڭ ئەرۋاھىنى ئۇچۇراتتى : ئۇ تىك ، ئەمما ئادەم ئۆتكىلى بولمىدىغان جايلارغا كەلگەندە ، بىرى ئۇنى باشتا ئىتتىرىپ ئۆتكۈزۈپ قويسا مەيلى ، بولمىسا يارىدەم ئۇچۇن بىرى ئالدىغا بارسىلا ، ئۇ كەينىگە يېنىپ تۇرۇۋالاتتى ، نارازىلىق بىلدۈرگەندەك توختىماي قاۋايتتى ، ئەمما جايىدىن مىدىرلىمايتتى . ئۇنىڭ پۇتلىرى جىرىلىپ قاناپ كەتتى . ھېرىپ كەتكەن بولسىمۇ ، ئاخىر قونالغۇغا يېتىپ كېلەلىدى . ئۇنىڭ بىلەن ئىككىمىز تويغۇچە غىزالىنىپ يېتىپ قالدۇق .

ئارايلىك بىلەن ئوسمان ئاخۇن نۇرغۇن چوققىلاردىن ئۆتۈپ ، ئاجايىپ قورقۇنۇچلۇق كەچۈرمىشلەرنى بېشىدىن كەچۈرۈپ ، سائەت يەتتىلەردە قونالغۇغا قايتتى . ئۇلار كەلگۈچە ئارىلىقتا جىددىيلىشىپ ئەنسىرەپ كەتكەنىدىم . ئىزدەش ئەترىتىنى قانداق تەشكىللەشنى ، شۇنداقلا ئۇ يەرنى قەيەردىن ئىزدەشنى بىلەلمەي تىت ـ تىت بولدۇم . باشقىلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ، بۇ ئىككىيلەن باشقا بىر جىراغا قايتقان بولۇشى مۇمكىن ، بەلكىم بىز ئاساسىي تار ساينىڭ ئاچىلغا بارساق ، ئۇلار بىلەن ئۇچرىشىپ قالارمىز ، دېگەن يەرگە كەلدۇق . ئارايكىنىڭ تاغقا چىقىش

تېخىنكىسى ئوسمان ئاخۇندا ناھايىتى قاتتىق تەسىرات قالدۇرۇپتۇ . ھال-بۇكى ، مەن ، ئۇ ئەمدى ھەرگىز ئۆتكەندە بارغاندەك ئالاھىدە جايغا بېرىشنى خالمايدۇ ، دەپ ئويلاپ قالدىم .

بىز قاراڭغۇلۇق ئىچىدە مېڭىپ ئۆيگە قايتتۇق . ئۇ چاغدا كېچە سائەت ئون بولغان بولۇپ ، كەلسەك راكپا تەشۇشى ۋە ئەندىشە بىلەن ئولتۇرالماي قېلىپ ، ئىزدەش ۋە قۇتقۇزۇش ئەترىتى تەشكىللەۋاتقانلىكەن .

ئالتىنچى باب

باش كونسۇلخانىدىكى كۈندىلىك تۇرمۇش

ئەنگلىيىدىكىگە ئوخشاش باشقا دۆلەتلەردىمۇ ، ئۆز دۆلىتىدىن باشقا جايلاردا ياشاۋاتقان ئەنگلىيىلىكلەر ھەققىدىكى مەسخىرە ۋە لەتىپە تېتىقسىزراق بولغىنى بىلەن ، خېلى كەڭ تارقالغانىكەن . « ئالدىنقى سەپ » نىمزىنىڭ يوقلىشى ياكى ئۇلارنىڭ ئاغدۇرۇلۇشىغا ئەگىشىپ ، بىزدىكى ئۆزىمىزنى قالتىس چاغلايدىغان قارىغۇلارچە غۇرۇر ـ ئىپتىخار تۇيغۇسىمۇ يوقالدى . 19 ـ ئەسىردە بۇيۇك ئەنگلىيە ئىمپېرىيىسىنى قۇرغان ئەجدادلىرىمىز ھازىر تارىخىي شەخسلەرگە ئايلىنىپ قالدى . قەشقەردە جۇڭگولۇقلار ، ھىندىستانلىقلار ۋە رۇسىيلىكلەر بىلەن ئارىلىشىش ئارقىلىق دۇنيادىكى بەزى دۆلەت ۋە مىللەتلەر ئۆزىنىڭ قىزىقىش ۋە ھەۋەسىدە دۆلىتىمىز ۋە مىللىتىمىزدىن بەكرەك جاھىل ، تار مەھكىمىچى ۋە تېخىمۇ بىر تەرەپلىمە قاراشتا ئىكەنلىكىنى چۈشەندىم . ئەنگلىيىلىك بولۇش سۈپىتىم بىلەن بۇنىڭدىن نومۇس قىلمايمەن ، باشقا دۆلەت ۋە باشقا مىللەت ئادىمىگە ئايلىنىشنىمۇ خالىمايمەن . لېكىن ، بۇ باشقا دۆلەت ياكى مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتى ، ئىدىيىسى ، ھەربىرىكەت شەكلى ، كىيىم ـ كېچەكى ، يېمەك ـ ئىچمىكىگە بولغان قىزىقىشىمغا تەسىر يەتكۈزمەيدۇ ، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ مەلۇم نەرسىلىرىنى چىن كۆڭلۈمدىن ياقتۇرۇشۇم ۋە ماختىشىمنىمۇ تەسىر قىلمايدۇ . ئەپسۇسكى ، بۇ خىل قىزىقىشىم لايىقىدا جاۋابقا ئېرىشەلمىدى . چۈنكى ، بۇ يەردىكى ئادەملەر چەت ئەللىك نەرسىلىرىنى ماختاشقا ئارىسالدى بولىدىكەن ، چەت ئەللىك يېمەكلىكلىرىنى تېتىشتىمۇ شۇنداق ئىكەن . قارىغاندا ئۇلاردا ئۆزىمىزنىڭ تۇرمۇش شەكلىمىز شەكسىز ھەممىدىن ياخشى ، دەيدىغان بىر خىل مۇستەھكەم ئېتىقاد

بولسا كېرەك . مەن ۋە ئارايلىق ئۇيغۇرلارنى ياقتۇراتتۇق ، ئۇلارنىڭ تۇر-مۇش شەكلىگە قىزىقاتتۇق . ئويلايمەنكى ، بۇنداق پەرق مېنىڭدىكى « كۆپ تەرەپلىمە قىزىقىش »نىڭ يەنە بىر تەرىپى ، يەنى شەرققە قارىتا تېگى ـ تەكتىگە يېتىش روھىنىڭ كەملىكى بولسا كېرەك . بىز بۇ يەردە كۆرگەن رۇسىيىلىكلەرمۇ ئاساسەن رۇسىيە تەۋەلىكىدىكى ئاسىيالىقلار ئىدى . شۇڭا ، بىلگەنلىرىم كۆپەيگەنسېرى ، مەن ئەنگلىيىلىكلەردىكى ئۆزىگە خاس ، ئانچە قارشى ئېلىنمايدىغان بىر خىل ئەۋزەللىك تۇيغۇ-سىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلدىم . لېكىن ، بۇ خىل تۇيغۇنى بەك ئاشكارا ئىپادىلىمەسلىك ، باشقىلارغا تاڭماسلىقنىڭ مۇۋاپىق بولىدىغانلى-قىنىمۇ سەزدىم ، چۈنكى بۇ نەرسە بىزنىڭ باشقا دۆلەت ۋە مىللەتكە قا-رىتا كەڭ كۆلەملىك قىزىقىش ۋە ماختاش پوزىتسىيىسىنى ساقلاپ قېلى-شىمىزغا پايدىلىق ئىدى .

باش كونسۇلخانا ئىچىدە ، ئەنگلىيە تەۋەلىكىدىكى خىزمەتچىلەر بىلەن جۇڭگولۇق تەرجىمان ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت شۇنچىلىك يامان ئىدىكى ، بىر ـ بىرىنى كۆرمەس كۆزى يوق ئىدى . شۇنى ئېتىراپ قىلىش كېرەككى ، تەرجىمان جۇ ئەپەندى ئاچچىقى يامان ، تېرىككەك ئادەم ئىدى ، ھەدىسلا ئارايكىنىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ ، مەيدىسىگە ئۇرۇپ ، مېنى باشقىلار « ئۇردى » دەيتتى . كېيىن ، ئۇنىڭ تاياق يېگىنى يالغان بولۇپ چىققان تەقدىردىمۇ ، ھەقىقەتەن ئۇنىڭ دىلى ئازار يېگەن بولۇپ چىقاتتى . ئۇ دائىم سۆز ـ چۆچەكلەرنىڭ ھوجۇمىغا ئۇچرايتتى ، ئادا-لەتسىز مۇئاملىگە ئۇچرايتتى ، شۇڭا قورسىقى كۆپۈپ ،خاپا يۈرەتتى . ئۇ باش كونسۇلخانىدا توققۇز يىل ئىشلىگەن بولۇپ ، بالا ـ چاقىسىنى ئېلىپ بۇ يەردىن كېتىدىغان چاغدا ، زىددىيەت تولۇق ئاشكارىلاندى ، يەنى ئۇ-نىڭ نەرسە ـ كېرەكلىرىنى توشۇپ ماشىنىغا بېسىشقا بىرمۇ ئادەم يار-دەملەشمىدى . بۇ قەستەن قىلىنغان قىلىق ، پۈتۈنلەي بىلىلارچە ئاچچىق-قىنى چىقىرىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس ، دەپ ئويلىدىم . ئۇنىڭ باش كونسۇلخانىدىن شۇنچىلىك ئاچچىق يۈتۈپ ئەلەم بىلەن كەتكىنىگە كۆڭلىمىز بەك پەرىشان بولدى . بىزنىڭ قارىشىمىزچە ، ئەيىب ھەر

ئىككى تەرەپتە بار ، چۈنكى ئۇلار بىر ـ بىرىنى كۆزىگە ئىلمىدى ، بىر ـ بىرىگە ئۆزىنىڭ سەۋەبسىز ئىش تېرىشقا خۇشتار ئەمەسلىكىنى چۈشەنـ دۈرۈشكىمۇ گەدىنى قويمىدى . مىللەتلەر ۋە ئادەملەر ئوتتۇرىسىدىكى بـۇنداق مۇرەككەپ جېدەل ـ ماجرا بىزنى بەك گاڭگىرىتىپ قويىدى ، شـۇڭا ئاز ـ تولا تېرىشىپ ، كونسۇلخانىدا ئادەملەر مۇناسىۋىتىنى ياخـ شـىلاش ۋە ئىناقلاشتۇرۇشنى ئويلاشتۇق . بىر قېتىملىق زىيارەت ئۆتكۈـ زۈش ئىنتايىن نازۇك بىر ئىش ھېسابلىناتتى . كىشىلەر پارىخىنى قىلـ شۇالسۇن ، دەپ قورۇما ـ تائاملار توختاپ ـ توختاپ چىقىرىلاتتى ؛ يەنە غـۇم ساقلايدىغان ئىشلار ، بوران ـ چاپقۇن كەبى گۈركىرەش ، تومۇر كـۆپۈش ئىشلىرىنىڭ چىقماسلىقىغا دىققەت قىلىشقا توغرا كېلەتتى . بىز ئۆزئارا يېقىنلىشىپ قالسۇن ، دەپ پات ـ پات كىچىك تېپتىكى زىيارەتـ لەرنى قىلىپ تۇراتتۇق ، لېكىن جۇ ئەپەندى ئولتۇرغان شىرەدە ھىندىسـ تان تەۋەلىكىدىكى خىزمەتچىلەر كۆرۈنمەيتتى ؛ ھىندىستان تەۋەلىكىدىكى خىزمەتچىلەر بار شىرەدىمۇ جۇ ئەپەندى ۋە بالا ـ چاقىسىنى كۆرمەيتـ تـۇق . ئۇلارنىڭ بىزنىڭ تائاملىرىمىزغا قانداق قاراشتا بولىدىغانلىقىنى بىلمىسەكمۇ ، ئۇلارنىڭ قارشى تەرەپ ئالدىدىكى تائام ـ قورۇمىلارغا ئـ پادىلىگەن يولسىزلىق ۋە ھۆرمەتسىزلىك گەپ ـ سۆزىسىزمۇ ئېنىق مەلۇم بـولۇپ تۇراتتى . ئۇلار يېگەن تائاملارنى تېتىپ باقايلى دېمەيتتى ، شۇنداقلا بۇرۇنقى يېمەكلىك ۋە ئىچىملىك قۇرۇلمىسىنى ئازراق بولسىمۇ ئۆزگەرتىشنى ، ئۆزئارا ئۆگىنىشنى پەقەت خالىمايتتى .

جۇ ئەپەندىنىڭ ئورنىغا كەلگەن ياڭ ئەپەندى ، ۋىجىك ، ئەمما سالاپەتلىك ئادەم ئىدى ، ھىندىستان تەۋەلىكىدىكى خىزمەتچىلەر بىلەن مۇئامىلە قىلىشتا ، جۇ ئەپەندىگە قارىغاندا چارە ـ تەدبىرلىك ئىدى ، ئۆز قـەدىر قىممىتىنى بىلەتتى . ئەمما ، ئۇيغۇرلارنىڭ بارلىق نەرسىلىرىنى ياقتۇرمايتتى . ئۇ ، قەشقەر ئىپتىدائىي ، قالاق ، تەرەققىي قىلمىغان جاي ، دەپ قارايتتى ھەمدە بۇ يەرگە سۈرگۈن قىلىنغاندەك كېلىپ ، بىھۇدە جاپا تـارتىۋاتىمەن ، دەپ قارايتتى . ئۇ ئۆزى بىلمەيدىغان مەيلى ئۇ ئەنگلىيـ نىڭ تائام ـ قورۇمىلىرى بولسۇن ياكى شىنجاڭنىڭ مەلۇم شەھەر ـ

بازارلىرى بولسۇن ، ھەممىدىن گۈمانلىناتتى ، پەقەت خاتىرجەم بولالـ مايتتى . ئۇ خېلى پىشقان ، ئوبدان تەرجىمان ئىدى ، ئارايكقا ناھايىتى ياخشى ئىشلەپ بەردى ، لېكىن ئۇنىڭ تۈرمۇشى بىر خىل بېسىم ئاستىدا كۆڭۈلسىز ئۆتەتتى ، شۇڭا ئۇنىڭغا ئازراق ئىچىم ئاغرىيتتى .

تاشقى كۆرۈنۈشىدە ، باش كونسۇلخانىدىكى تۈرمۇش تىنچ ، نا-ھايىتى ئوڭۇشلۇق كۆرۈنەتتى . لېكىن ، بۇ كىچىككىنە دائىرە ئىچىدە بەزى سۈركىلىش ۋە كۆڭۈلسىزلىكلەردىن خالىي بولغىلى بولمايتتى .

مەن ۋە ئارايكقا يىلدا بىرلا قېتىم ، يەنى روژدېستۇو بايرىمىدا باش كونسۇلخانىدىكى بارلىق خادىملارنى كۈتۈۋېلىشقا پۈرسەت بولاتتى . بىزگە بـۇ ، روژدېـستـۇو بايرىمىدەك بىلىنمەيتـتى . چۈنكى ، بۇنداق ھـېيىت ـ بايراملاردا ، ئائىلىمىزدىكىلەرنىڭ تۇغۇلغان كۈنلىرىنى خاتىرـ لەش پائالىيەتلىرىدە ، يىراق ياقا يۇرتتا تۇرغانلىقىمىزدەك بىر خىل مۇـ ساپىرلىق ، غېرىبلىق تۇيغۇسى كۆڭۈلنى پەرىشـان قـىلىپ قـويـاتتى . « يـېڭى دۇنيا » نىڭ ئاجايىپ ـ غارايىپ يېڭىلىقلىرى ۋە خۇشاللىقلىرى كۆزگە كۆرۈنمەستىن ، ئادەم ئۆز يۇرتىنى ، ئۆزىگە تونۇشلۇق ئۆيـ ـ باغلىرىنى ، بىر خىل تىلدا سۆزلىشىدىغان ۋە ئۆرپ ـ ئادەتلىرى ئوخـ شىشىدىغان ئادەملەرنى سېغىناتتى .

شـۇڭا ، روژدېستۇو بايرىمىدا ، قەشقەرنىڭ جەلپكارلىقى ۋە بىزـ نىڭ ئۇنىڭغا بولغان قىزىقىش ، ھـەۋەسـلىرىمىز ئۇشـتـۇمـتـوت غـايىب بولاتتى ـ دە ، ئۇ ناھايىتىمۇ يىراق ، بىز بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسى بولـ مىغان بىر جايدەك بىلىنەتتى . روژدېستۇو بايرىمىنى ئەنگلىيىدىكىدەك ئۆتكۈزۈشكە ئۇرۇنۇشتەك تىرىشچانلىقىمىز پۈتۈنلەي يوققا چىقاتتى . بۇـ نـىڭدىكى سەۋەب ، بۇ يەرنىڭ بازارلىرىدىن سوۋغات ، بېزەش بۇيۇملـ رىنى سېتىۋالماسلىقىمۇ ، مۇقەددەس ئارچا دەرىخىنىڭ سايىسىنىمۇ تاپقىلى بولماسلىقىمۇ ئەمەس ئىدى . تۇپكى پەرق شۇ يەردىكى ، ئۇلار بىزنىڭ ئەنئەنىمىز ۋە ئۆرپ ـ ئادىتىمىزنى ئازراقمۇ چۈشەنمەيتتى ، شۇڭا ئۇلارغا بۇ بايرام بايرامدەك تۇيۇلمايتتى . ئەلۋەتتە ، باش كونسۇلخانا ئىچىدىكىلەر روژدېستۇو بايرىمىنىڭ ئەنگلىيىلىكلەرنىڭ چوڭ بايرىمى ئىكەنلىكىنى بـ

لەتتى ، شۇڭا ئۆتكەن نەچچە ئون يىل ئىچىدە بەزى ئادەتلەر ئاستا ـ ئاستا شەكىللەنگەنىدى . بۇ كۈنكى ئورۇنلاشتۇرۇشتا بەلگىلىك تەرتىپ ـ قائىدە بار بولۇپ ، بىز شۇ بويىچىلا ئىش قىلاتتۇق . ئالدى بىلەن قوبۇلخانىدا باش كونسۇلخانىدىكى ئاساسلىق خادىملارنى ۋە قەشقەردىكى ھىندىستانلىق سودىگەرلەرنى كۈتۈۋالاتتۇق . ئۇلارنى چاي ، پېچىنە ـ پىرەنىك بىلەن ، ھاراق ئىچىدىغان « غەيرىي دىندىكىلەر » نى كۈچلۈك ھاراق ۋودكا بىلەن مېھمان قىلاتتۇق . مېھمانلارنىڭ كۆپچىلىكى بىز تۇتقان نەرسىلەرنى ئالاتتى ، ئەمما يېمەيتتى ، تەخسىلەرنى يېگۈسى كەلمىگەن نەرسىلەرنىڭ ئۈستىگە دەستىلەپ قويۇۋېرەتتى . بۇنداق سورۇنلاردا گەپ ـ سۆز ئاز بولاتتى . ئېنگلىزچە بىلىدىغانلاردىن بىز تەشەببۇسكارلىق بىلەن قەشقەرگە كەلگىنىگىلارغا قانچە يىل بولدى ، دېگەندەك سوئاللارنى سورىساق ، ئاندىن ئۇلاردىن گەپ چىقاتتى ، بولمىسا گەپ ـ سۆز بولمايتتى . ئۇلارغا كەتسەكىلار بولىدۇ ، دېگەن مەنە ئېنىق ياكى يوشۇرۇن بىلدۈرۈلگەن چاغدا ، ئاندىن مېھمانلار جىم ـ جىم كېتىپ قالاتتى .

ئۇلار كېتىشىگە ، بىز كونسۇلخانىدىكى دەرۋازىغا قارايدىغانلار ، مۇھاپىزەتچىلەر ، تازىلىق قىلغۇچىلار ، سۇچىلار ، پوچتىكەشىلەر ۋە خىزمەتكارلارنى كۈتۈۋالاتتۇق . ئۇلار گۇلدۇرلەپ چوڭ تاماقخانىغا كىرەتتى . تاماقخانىدىكى شىرەلەرگە پېچىنە ـ پىرەنىك ، مېۋە ـ چېۋىلەر تىزىلغان بولاتتى . بۇ قېتىم ھېچقانداق نەرسە زايا بولمايتتى ، كىشىلەر ئولتۇرغاندىن كېيىن ، ئون مىنۇتقا قالماي جىمى نەرسە يېيىلىپ تۈگەيتتى ! چايدىن كېيىن ئۇلار تارقايتتى . ئالدىمىزدىن ئۆتكەندە ھەر بىر ئادەم ئېگىلىپ تەزىم قىلىپ ، بىزگە رەھمەت ئېيتاتتى . بۇ ، گەپ ئاز ، ھەرىكەت تېز بىر كۈتۈۋېلىش بولۇپ ، ئادەمگە سەل غەلىتە تۇيۇلاتتى . بۇنى تەبرىكلەش پائالىيىتى دېگەندىن كۆرە بىر بالا ـ قازا دېسىمۇ خاتا بولمايدۇ .

چۈشتىن كېيىنكى ، باش كونسۇلخانىدا بالىلار ئۈچۈن ئۆتكۈزۈلىدىغان كۈتۈۋېلىشىمىز ناھايىتىمۇ كۆڭۈللۈك بولاتتى . ئۈستۈنكى قە-

ۋەتتىكى كۆتۈپخانىغا ئوغۇل ـ قىز ، چوڭ ـ كىچىك ، ئېگىز ـ پاكار بولۇپ بىر توپ بالا كىرىپ ، بەئەينى قىن ـ قىنىغا پاتمايۋاتقان « كىچىك باندىت » لاردەك ، كۆتۈپخانىنى بېشىغا كىيەتتى . ھاپىز بىر تاياقنى تۇتۇۋۇلۇپ تەرتىپ ساقلايتتى .

كۆتۈۋۈلۈش يېغىنى باشلانغاندا ، بىز گېلىمزنى قىرىپ ۋاراقىرايتتۇق ، مالىمانچىلىقتا بالىلار چۈشەنگىنى بويىچە تەلىپىمزنى ئوقۇيالايتتى . مەقسىتىمزنى تولۇق چۈشەنگەندە ، ئاندىن تىنچلىناتتى . ئەڭ قارشى ئېلىنىدىغان ، كونىچە بىر ئويۇنىمىز بار ئىدى . ئۇ بولسىمۇ ، بىر پارچە كىچىك بولكىغا قىيام سۈركەپ ، شويىنا بىلەن چىگىپ ئېسىپ قويايتتۇقتە ، بالىلارغا ئالغۇزاتتۇق ، ئەمما ئۇنى قول بىلەن ئەمەس ، چىشلەپ ئېلىشى كېرەك ئىدى . يۈزىگە قىيام سۈركەلگەن بىر ئوغۇل بالا تېرىشىپ يۈرۈپ ئاخىر غەلبە قىلدى ـ دە ، كېرىلىپ كەتتى . قىزلار تۇخۇم قۇيۇلغان قوشۇقنى كۆتۈرۈپ يۈگۈرۈشكە ئامراق ئىدى . بارلىق بالىلار ناھايىتى سەۋرچانلىق ھەم ئەدەب بىلەن مېنىڭ كىچىك قوشۇققا تۇخۇمنى پەم بىلەن ئېلىش ئويۇنۇمنى كۆرەتتى .

ئارقىدىن ئارايىك ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا ، توخۇ سوقۇشقانغا تەقلىد قىلىپ يەردە دومىلاپ يۈرۈپ ئويۇن كۆرسىتەتتى . بۇمۇ بىزنىڭ كونىچە ئويۇنىمىز ئىدى . ئىككى تەرەپ رەقىب بولاتتى ـ دە ، كۆزىنى ئېتىۋېلىپ ، يەردە يېتىپ قەغەز تۇمىلەك بىلەن سوقۇشاتتى . بالىلار بۇنىمۇ ياخشى كۆرەتتى . ئوغۇل بالىلار بۇ ئويۇنغا چۈشۈشكە ئالدىراپ قاتار تىزىلىشىپ كېتەتتى . بۇ ئويۇندا ھېچقانداق پرىنسىپ بولمىغان بىلەن ئېلىشىش خېلى جىددىي ۋە قىزىق بولاتتى . بالىلار ۋارقىرىشىپ ، كۈلۈشۈپ بىز ـ بىرىنى ئىتتىرىشەتتى . ھاپىز بولسا بىر ياندا تۇرۇپ ، ۋارقىراڭلار ، ئەدەبلىكرەك بولۇڭلار ، دەپ تەھدىت سالاتتى ، لېكىن بالىلارغا بۇ تەسىر قىلمايتتى . ئۆيدە چاڭ كۆتۈرۈلۈپ كېتەتتى . كىچىك قىزچاقلارنى ئۇسسۇل ئويناتسىقا ئۈندەيتتۇق ، لېكىن ئۇلار تارتىنىپ ئويناغلى ئۇنىمايتتى .

كېيىن ھاپىز بارلىق بالىلارنى بىر دائىرە قىلىپ ئولتۇرغۇزاتتى .

بىز ئۇلارغا توقاچ ، پىچىنە ، ئاقبالداق تارقىتىپ بېرەتتۇق . باللار بۇ نەرسىلەرنى دوپپا ، تۇماقلىرىغا ئالاتتى . ئۇلار ياڭيۇ ئېلىش مۇسابىقىسى ئۇچۇن ئەكىلىنگەن خام ياڭيۇ قاتارلىق نەرسىلەرنى ئالغاندىن كېيىن ، خۇشال بولاتتى ۋە ئەدەب بىلەن رەھمەت ئېيتاتتى . باللارغا ئالغان نەرسىلەرنى قويماي يېگۈزەتتۇق . بۇ بەكمۇ ھېسسىيات نامايان بولىدىغان بىر كۆتۈۋېلىش بولاتتى . ئاخشىمى باش كونسۇلخانىدىكى ئەمەلدارلارغا زىياپەت بېرىش بىلەن ، پۈتكۈل روڭدېستۇو بايرىمىنى تەبرىكلەش پائالىيىتىنى ئاياغلاشتۇراتتۇق . قەشقەردىكى تۇنجى قېتىملىق روڭدېستۇو بايرىمىدىكى كەچلىك زىياپەتتە ، قۇرۇق ئۇزۇم بىلەن قىلىنغان ، چىراغلار يېقىلغان پۇدىڭ (غەربچە يېمەكلىك) كۆزلەردىن ئوت چىقىرىپ شەرەگە قويۇلغاندا ، چىراغ نۇرى تۇيۇقسىز خىرەلىشىپ كەتتى ، بۇنىڭدىكى سەۋەب ، ئەرزان باھالىق رۇسىيە براندىسى ئوبدان كۆيمىگەنىدى . مەن پۇدىڭدىن ئىككىنى قىلدۇرۇپ ، بىرنى ھاراق قۇيماستىن ، مەخسۇس مۇسۇلمان مېھمانلارغا قۇيۇپ بېرىشنى ئەستىن چىقارمىسام بولغۇدەك . ھەي ، پادۇب دەرىخىنىڭ شېخى سانجىلغان پۇدىڭنى شۇنچىلىك سېغىنىدىم .

روڭدېستۇو بايرىمىدىكى پائالىيەتلەرنىڭ ھېچقايسىسىغا مۇسۇلمان ئاياللار قاتناشمايتتى . چۇنكى ، ئۇلار مۇسۇلمان دىنىنىڭ مەستۇرلىك قائىدىسىگە ئەمەل قىلاتتى . شۇڭا ، مەن بايرامنىڭ ئەتىسى مەخسۇس ئاياللارغا « مەستۇرلەر » كەچلىك كۆڭۈل ئېچىش قىلىپ بېرىشنى قارار قىلدىم . باش كونسۇلخانىدىكى ياللانما خادىملارنىڭ ئاياللىرى يوغان قورۇنىڭ ھەرقايسى بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىدىكى قەپەستەك ئۆيلەردە ياشايتتى . ئۇلارنىڭ زادى قانچىلىك ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتىم ، شۇڭا تۇنۇگۈن ئاشقان پىچىنە ـ توقاچلارنى تىزدۇق ، تاماكا چېكىدىغانلار بولسا ،دەپ بىر قاپ تاماكىنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ قويدۇق . خىزمەتكارلار مېھمانخانىغا يېقىن كەلتۇرۇلمىدى ، ئۇلارنى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلمايدىغان ئىككى ئايال كۆتىدىغان بولدى .

مەن تۇنجى قېتىم « مەستۇرلەر » كەچلىك كۆڭۈل ئېچىش

قىلغاندا ، جۇ تەرجمانىنىڭ خانىمى بىلەن بالدۇرلا ئۇ يەردە ئۇلارنى ساقلاپ ئولتۇردۇق . مېھمانلار ناھايىتى كەچتە بىردىن ـ ئىككىدىن كېلىشكە باشلىدى . ئۇلار ئۇزۇن ئاق پەرەنجە ئارتقان ، چۈمبەل تارتقان ھالدا مېھمانخانا ئىشىكىدە پەيدا بولدى . ئۇلار ئەڭ ئېسىل كىيىملىرىنى كىيىشكەنىدەك قىلاتتى . بەزىلىرى مەخمەل جىيەك تۇتۇلغان ، سىرىق كالۇتتون يىپتا گۈل چىكىلگەن دوپپا كىيگەن ؛ بەزىلىرى نېپىز ، يوغان شايە رومان ئارتقان ، تاۋار ـ دۇردۇن ياكى دۇخاۋا نىمچىلارنى كىيىشكەن بولۇپ ، رەڭلىرى ، گۈللىرى بىر ـ بىرىنىڭكىگە ئوخشمايتتى . بەزىلىرى قاما تۇتۇلغان تۇماق كىيگەن بولۇپ ، ئۇنچە ـ مارجانلىرى ۋال ـ ۋۇل قىلىپ تۇرسىمۇ ، ئەرزان ، يالغان نەرسىلەر ئىدى . ئۇلار چاچلىرىنى ئۇششاق ئۆرۈم ، چېكىسىگە ئازراق چېچىنى چىرايلىق يۆگەپ (يۇمىلاق) قۇلاق تۈۋىگە چاپلىۋالغانىدى . ئۇلار قاشلىرىنى ھەتتا ئوتۇرىسىنى قوشۇپ قاپقارا بويىۋالاتتى . بۇ ئانچە چىرايلىق كۆرۈنمەسمۇ ، شۇ چاغدا كەڭ ئومۇملاشقانىدى . ئۇلار ئەنە شۇنداق بېزىلىپ ، چىرايلىق ياسىنىپ ـ تارالغىنى بىلەن ھەممىسىنىڭ پۇتىدا رۇسىيىنىڭ ئىغىر ، قوپال مەسە ئۆتۈكى بار ئىدى .

ئۇلار تېز ئورۇن ئېلىشتى ۋە تىزىلغان نەرسىلەرنى يەپ بولۇشتى . قارىسام ، تاماكا چېكىدىغانلارمۇ بار كەن تېخى ! ئۆيىگە ئەكىتىپ چېكىش ئۈچۈن ، تۈيدۇرماستىن ئېلىپ يانچۇقلىرىغا سېلىۋاتىدۇ . باشتا ئۇلار بىر ـ ئىككىدىن كېلىشكەنىدى . كېيىن توپ ـ توپ كېلىپ ، شۇنداق كۆپەيىپ كەتتى . مەن جىمى ئورۇندۇقلارنى تاپتۇرۇپ ئاچقىتۇردۇم . ئۇيان ـ بۇيان چېچىلىپ يۈرۈپ مەن ۋە يارەملەشكۈچىلەرنىڭ ھالىمىز قالمىدى . ئاشپەزلەرگە چايىنى ئۇزمەسلىكنى تاپىلىدىم ، يەنە بىر قاپ تاماكىنى چۈۋۈپ ئېچىپ قويدۇم . خىزمەتكارلار « زاپاس » ئېلىپ قويغان پېچىنە ـ توقاچلارنى ئاچىقىپ ، لېگەن ـ پەتنۇسلارنى تولۇقلاپ قويدى .

بۇنداق ئادەم جىق سورۇندا ، جىمجىتچىلىق ، ئەتەي ھال تارتىپ ئولتۇرىدىغان ئىشلار بولمايدىكەن . ئادەم جىق بولغاچقا ، ئورۇندۇق يەتـ

مىگەنلەر پولدا ئولتۇرىۋەردى ؛ ئاياللار ئۆزىدىن سەل يىراقتىكى تونۇش ـ بىلىشلىرى بىلەن ئۇنلۇك سالاملىشاتتى ، ئۆز ئارا قىزغىن سۆزلىشەتتى ؛ يارداملەشكۈچىلەر چاي ياكى پېچىنە ـ پىرەنىك سېلىنغان پەتنۇسلارنى كۆتۈرۈپ ئارىلىقلاردىن پەم بىلەن ئۆتەتتى . سەللا دىققەت قىلمىسا ، بوۋاقلارنىڭ ئۇستىگە يىقىلاتتى ياكى ئاياللارغا سوقۇلاتتى ، چايلار گەـ لەمگە تۆكۈلۈپ ، پېچىنىلەر پىرقىراپ يۇرەتتى . ئانىلارنىڭ بەزىلىرى بالا ئىمتىۋاتاتتى ، بەزى بوۋاقلار يىغلاپ باش ئاغرىتاتتى . بەزىلەر پېچىنە يەيتتى ، تاماكا چېكەتتى ، بېشىنى بىر يەرگە قىلىپ كۇسۇلدىشاتتى .

ئاستا ـ ئاستا گەپ ـ سۆز بېسىقتى ، تاماكىلار ، يەيدىغان نەرـ سىلەر يېيىلىپ تۈگىدى . يارداملىشىدىغانلارمۇ ھېرىپ ئولتۇرۇپ قالدى . كېيىن ، بەزىلەر ئۇسسۇل ئويناشنى تەكلىپ قىلىشتى . بىر ئايال قـايتىپ بېرىپ ، دۇتار ئەكەلدى . بىر ـ ئىككى ئايال تارتىنىپ ئولتۇرغاـ نـىدى ، باشقىلار ئۇنى ـ بۇنى دەپ ئۇسسۇل ئويناپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدى . شۇنىڭ بىلەن يېشى چوڭراق ، لېكىن چىرايلىق كىينىگەن ئىككى ئايال ئۇسسۇلغا چۈشتى . چىرايى ئادەتتىكىچە ، ئەمما بەكمۇ ئۆـ زىگە ئىشىنىدىغان بىر قىز بوغۇقراق ئاۋازدا ئۇيغۇرچە ناخشا ئېيتتى ، كېيىن ئىككى ھاملىدار ئايالمۇ ئۇسسۇلغا چۈشتى . كۆپچىلىك ئۇسسۇلغا تازا قىزىقمىغاچقا ، ئوتتۇرىغا چۈشكەنلەر ئېچىلىپ ئويىنيالمىدى . جۇ خانىم ئۇيغۇرچە بىلەتتى . مەن ئۇنىڭغا ماڭا ۋاكالىتەن ئولتۇرۇشنىڭ ئاـ ياغلاشقانلىقىنى ، ئۇلار بىلەن كۆرۈشكىنىمدىن ناھايىتى خۇشال بولغانـ لىقىمنى ئېيتىشنى ھاۋالە قىلدىم ھەمدە ئۇلار بىلەن خۇشلاشتىم . ئۇلار ئورنىدىن قوزغىلىپ ، ماڭا قايتا ـ قايتا مىننەتدارلىق بىلدۈرگەندىن كېـ يىن ، چۈمبىلىنى ئوبدان ئارتىپ تارقاشتى .

راكپا بىلەن گېيالگېن ئاياللار كەتكەندىن كېيىن ، مالمان بولۇپ كەتكەن قوبۇلخاننى كۆرۈپ ، خاپا بولۇپ كەتتى ، ئۇلارنى ئاچ كۆز ، مەينەت دەپ تىللىدى ، ھەتتا ئۇيغۇر ئاياللارنىڭ ھەممىسلا راستچىل ، ساداقەتمەن ئەمەس ، دېدى . راكپانىڭ خوتۇنى ئۇيغۇر بولسىمۇ ، ئەمما ئاكا ـ ئۇكا ئىككىسى يەرلىك ئاياللاردىن ئاغرىناتتى . ئەلۋەتتە ، ئۇيغۇر

ئاياللار مەندە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرمىدى . ئۇلارنىڭ ئاساسلىق ھەۋىسى مېھمانغا بېرىش ، مېھمان چاقىرىش ياكى كىيىم كىيىش ئىدى . تويلىرىمۇ ئاددىي بولۇپ ، ئەرگە تېگىشنى ۋاقىت ئۆتكۈزۈشنىڭ بىرخىل شەكلى ، دەپ قارايتتى .

مەن يېتىپ كەتتىمكىن ، دەپ كۆلدانلارنى ساناپ باقتىم . مەن ئەرلەرنى مېھمان قىلىشقا قارىغاندا ، ئاياللارنى مېھمان قىلىشنى بەكرەك ياقتۇردۇم ، چۈنكى ئاياللار بىلەن بولغاندا ، تارتىنماي ، ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ ئولتۇراتتۇق ، لېكىن ئەرلەرنى مېھمان قىلغاندا بولسا ، كەيپىيات بىرخىل قاتمال ، ئۆزئارا قورۇنۇش بولاتتى . بىز ھەر يىلى ئىيۇندا پادىشاھنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرىلەش بايرىمىنى ئۆتكۈزەتتۇق . قىزىق ئىش ، ئەنگلىيىنىڭ دۆلەت بايرىمى يوق ئىدى . پادىشاھنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرىلەش ئەنگلىيىدە چوڭ ئىش ھېسابلانمايتتى ، مەنمۇ بەك چۈشىنىپ كەتمەيتتىم . قەشقەردە پادىشاھنىڭ تۇغۇلغان كۈنى خاتىرىلەنگەن چاغدا ، بارلىق يەرلىك ئەمەلدارلار رۇسىيە باش كونسۇلخانىسىدىكى خادىملا كېلىپ ئارايكىنى زىيارەت قىلاتتى ، ئارايكىمۇ جاۋابەن زىيارەت قىلاتتى . شۇ كۈنى ئاخشىمى بۇ ئادەملەرنى چاقىرىپ زىياپەت بېرەتتۇق .

قەشقەرگە كەلگىنىمنىڭ بىرىنچى يىلى ، بۇنداق زىياپەت بېرىشنى ئويلاپ بېشىم قاتتى . گېپىالگېن ، ياشانغان ئاشپەز ۋە مەن بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايمىز ، دەپ ئويلىدىم . ۋاھالەنكى ، بۇ ئىشقا باش كونسۇلخانىدىكى ھەممە ئادەم كېلىپ تەڭ قاراشتى . مەن يەنە شۇنى بايقىدىمكى ، تەبرىكلەش پائالىيەتلىرىنىڭ كۆپ مەزمۇنىدا بېكىتىلگەن قائىدىلەر بار بولۇپ ، مېنىڭ غەم يەپ كېتىشىمنىڭ ھاجىتى يوق ئىكەن . ھاپىزنىڭ باشچىلىقىدا ، پاراخوتلارغا ئېسىلغانىدەك ، كونسۇلخانىنىڭ ئىچى ـ سىرتىغا بايراق ئېسىلدى ؛ ئۆيلەرنىڭ تۆت ئەتراپىغا ئېھرام شەكلىدە كىچىك چىراغلار يېقىلدى . گۈلزارلىقلارغىمۇ چىراغلار يېقىلىپ ، ئاجايىپ چىرايلىق تۈسكە كىرگۈزۈلدى . قورۇغا ساپال ، تەخسىلەر تىزىلىپ ، تەخسىلەرگە كىرسىن قۇيۇلۇپ ، ئوت يېقىلدى .

بىز كەچلىك تاماق پۈتۈنلەي ھىندىستانچە بولۇشنى بېكىتتۇق . ئۇلار ماڭا ، بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى مىل خۇمزا (ئۇ باش كونسۇلخا- نىدىكى ئەڭ ئۇستا ئاشپەز ئىدى) قىلىدىغانلىقىنى رەسمىي ئۇقتۇردى . بىز جىددىيلەشكەن ھالدا ھاۋارايىنى كۆزەتتۇق . بۇ ، ئەنگلىيىدىكىگە ئوخشاش چوقۇم قىلىدىغان ئىش بولمىسمۇ ، ئادەمنى پاراكەندە قىلىدى- غان بوراندىن ئەندىشە قىلاتتۇق . چۈنكى ، قارا بوران قەشقەرگە يې- قىنلاپ قالغاندەك تۇراتتى . سائەت ئالتە بولغۇچە ، بىز زىياپەتنى ئۆيدە قىلامدۇق ياكى سىرتتا قىلامدۇق ، دېگەن مەسىلىدە تالاش ـ تارتىش قىلدۇق . كۆپ ساندىكىلەر سىرتتا قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى . شۇنىڭ بىلەن ئوتتۇز كىشىلىك شىرە ـ ئورۇندۇقلارنى ئېگىزلىكتىكى سۇپىغا جايلاشتۇردۇق . قوبۇلخانىدىكى بارلىق جاھازلار ۋە گىلەملەرنى ئوتلۇققا ئاچقتۇق . چۈشتىن كېيىن سائەت يەتتىدە مېھمانلار كەلگىلى تۇردى . مەن تۇرۇلۇپ كېتىۋاتقان قارا بۇلۇتلاردىن ئەندىشىگە چۈشۈۋاتقىنىمنى چاندۇرماي ، خۇشال قىياپەتتە مېھمانلارنى كۈتۈۋالدىم . زىياپەت باشلا- نىشى بىلەن تەڭ شامالمۇ يېتىپ كەلدى . ھاۋا بىردىنلا سوۋۇدى ، مېھ- مانلارغا كىيىم ئاچقىپ بەردىم . شىرەگە پۇدىڭ چىققۇچە تۇرالدۇق . مېھمانلارمۇ شامالغا پەرۋا قىلمىغاندەك ، ئەتەي تۇزۇت بىلەن ئولتۇرۇش- تى . ئەمما ، ئارقىدىنلا قارا بوران توپا ـ چاڭنى ئۇچۇرتۇپ ، زەھەرلىك يىلان كەبى قەھەر بىلەن ئېتىلىپ كەلدى . بىز ئالمان ـ تالمان مېھ- مانلارنى قۇپقۇرۇق قوبۇلخانىغا باشلىدۇق . ئوچۇق دېرىزىنىڭ ئەينەك- لىرى چېقىلغانىدى . خىزمەتكارلار تاشقىرىدىن چىراغ ، ئورۇندۇقلارنى ئەكىرىشتى . ئۇلار نەرسىلەرگە ، بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلاتتى . مەنمۇ بىر داس سۇنى ئۆرۈۋېتىپ يەردە ئولتۇرۇپ قالدىم .

ئۆز تىلىمىزدا بىرەر ئېغىز چاقچاق بىلەن بۇ ئوڭايسىزلىقنى ئارە- دىن كۆتۈرۈۋېتىش ھېچقانچە ئىش ئەمەس ئىدى ، لېكىن بۇنى تەرجە- مان ئارقىلىق قىلىش ئۇنچە ئاسانغا چۈشمەيتتى . مېھمانلارنىڭ چىرايە- دىكى جىددىيچىلىك ۋە بىسىرەمجانلىق ، مېنىڭ « كۇلكە » بىلەن ئۇلار- نىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈش خىيالىمنمۇ چىققان يېرىگە كىرگۈزۈۋەتكەن-

دەك بولدى . مېھمانلار قايتىدىن ئورۇن ئالغاندىن كېيىن ، دېرىزىلەردىن غۇرقىراپ كىرىپ تۇرغان شامالغا پەرۋا قىلماي ، قالغان قورۇما ۋە تاماملارنى تارتىشقا باشلىدۇق . بوران شۇنداق تېزلا توختىدى ، لېكىن بىزنى ھاردۇرۇۋەتكەنىدى . جۇڭگو ئارمىيىسىنىڭ قوماندانى جاۋ گېنبرل① ۋە ئۇنىڭ خانىمىدىن باشقا مېھمانلار كەتتى ، ئەتراپىمۇ تىنچلاندى . بۇگۈنكى ئورۇنلاشتۇرۇشىمىزدىن چاتاق چىققانلىقىنى كۆرۈپ باشقا مېھمانلار ئازراق ئەقىل كۆرسەتمىشكىمۇ يارىمىدى . يالغۇز جاۋ گېنبرال ناھايىتى ئەتراپلىق ئويلاپ ، سىرتتىكى كىچىك چىراغلارنىڭ ھەممىسى يېقىلدىمۇ ـ قانداق ، دەپ سورىدى ، چۈنكى ئۇ بىزنىڭ بۇلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغانلىقىمىزنى بىلمىدىكەن . بىز دەرھال ئادەم بۇيرۇپ ، چىراغلارنى ياققۇزۇۋەتتۇق ، شۇئان كېچە قاراڭغۇلۇقىدا پىلىدىرلاپ چىراغ يېنىپ غايىۋانە بىر مەنزىرە پەيدا بولدى . بۇلارنى كۆرۈپ ، بۇگۈنكى ئىشلارنىڭ كۆڭلۈمدىكىدەك بولمىغانلىقىدىن تولىمۇ ئىچىم ئاچچىق بولدى .

تۇيۇقسىز چىققان شىددەتلىك بوران پەيدا قىلغان ئوسال ئەھۋالدىن شۇنچىلىك ھەسرەتلىنىپ ئۆرتەنمۇق ، لېكىن بىز ئۇنىڭ دەردىنى تارتقان بىردىنبىر دەردىمەن ئەمەس ئىدۇق . 1947 ـ يىلى ، شىنجاڭنىڭ شۇ چاغدىكى رەئىسى ، گېنبرال جاڭ جىجۇڭ② جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرگىلى كەلگەنىدى ، كىشىلەرنىڭ ئېيتىشچە ، ئۇ ئاقىلانە بولمىغان بىر سىياسىي پائالىيەت ئىدى . يەرلىك كىشىلەر بۇ ئىشقا مەيلى قانداق كۆز قاراشتا بولمىسۇن ، گېنبرال جاڭ جىجۇڭنىڭ كۆزدىن كەچۈرۈشىگە قول قوۋۇشتۇرۇپ ئولتۇرۇشقا بولمايتتى . شۇڭا ، بۇنىڭغا ئەتراپلىق تەييارلىق كۆرۈلۈپ ، شەھەر پاكىز تازىلاندى . ھەر خىل رەڭدىكى بايراقلار ئېسىلدى ، زەپەر دەرۋازىسى ياسالدى . جاڭ رە-

---

① شۇ چاغدىكى جەنۇبىي شىنجاڭ گارنىزون شتابى ، 42 ـ جۇن جۇنجاڭ جاۋشىگۇاڭنى دېمەكچى . قەشقەر جەنۇبىي شىنجاڭ گارنىزون شتابى تۇرۇشلۇق جاي .

② جاڭ جىجۇڭنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈشى 1947 ـ يىل ئاپرىلنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن مايىنىڭ بېشىغىچە ئورۇنلاشتۇرۇلغان . قەشقەر بولسا بۇ سەپەردىكى نۆقتىلىق رايون ئىكەن .

ئىستىك ماشىنا ئەترىتى ئايرودرومدىن شەھەرگە كىرگەندە تەشكىللەنـ گەن ئوقۇغۇچىلار ، ياشلار ئەترىتى ۋە ساقچىلار يولىنىڭ ئىككى چېتىنـدە تۇرۇپ قارشى ئالدى . ئۇ قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئىككى چەت دۆلەت باش كـونسۇلخانىسىنى رەسمىيەت يۈزىسىدىن زىيارەت قىلدى . ئاخىردا 200 نەچچە ئادەمنى چاقىرىپ زىياپەت بەردى .

مېھمانلار كېلىپ ، ئۆيدە بىر پەس پاراڭلىشىپ ئولتۇردى . شىرەـ لەرگە ھەرخىل توقاچ ، پىچىنە ۋە مېۋە ـ چېۋىلەر تىزىلغانىدى . بەزى مېھمانلار ھېچنەرسىگە قول ئۇزاتماي ھال تارتىپ ئولتۇرۇشتى . كېيىن بـارلىق مېھمانلار شامالغا قارىماي سىرتقا چىقىپ ، ئۇزۇن شىرە يېنىدىن ئورۇن ئالـدۇق . لېكىن ، شىرە ئۇستىگە قويۇلغان سالقىنكىلار ، مېھـمانلارنىڭ ئىسىملىرى يېزىلغان قەغەز ۋە ئۇزۇم باراڭلىرىدىن چۈشكەن يوپۇرماقلارنى شامال ئۇچۇرۇپ شىرە ئاستىغا تىقىۋەتكەنىدى ؛ شامالنىڭ گۈركىرىشىدىن گەپلەرنى ئېنىق ئاڭلىغىلى بولمايتتى . تامغا ئېسىلغان رەسىملەر تاراقلاپ كەتكەن ۋە پۈرلەشكەن بولغانلىقتىن ، پۈتۈنلەي ئېـ لىۋىتىشكە توغرا كەلدى . بۇ گۈلدۇر ـ تاراقلارغا قارشى ھالدا كىشىلەر بېشىغا يوغان سەللە ئورىغان مۇسۇلمانلارنىڭ ناماز ئوقۇشىغا جىممىدە قاراپ ئولتۇردى . ئاخىر زىياپەت باشلاندى .

خـەنـزۇلارنىڭ ئېسىل سـەيلىرى بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ تـاتـامـ لىرى (بۇ قېتىم مۇشۇنداق ئىككى خىل سەي ـ تاتام تەييارلانغانىدى) ئەسلى ئاجايىپ تەملىك ۋە يېيىشلىك ئىدى ، ئەمما بۇ قېتىم سەي ـ تاـ ئاملارنىڭ كۆپىنى كۆرۈپلا ئادەمنىڭ يېگۈسى كەلمەيتتى . بىز يېنىمىزـ دىكىلەر بىلەنلا تەرجىمان ئارقىلىق ئازراق پاراڭلاشتۇق . لېكىن ،يىراقـ تىراق ئولتۇرغانلار بىلەن پاراڭ قىلىش ئىمكانىيىتى زادىلا بولمىدى .

زىياپەتتە مېھمانلار ئىشلەتكەن تىللارمۇ ناھايىتى مۇرەككەپ ئىدى . خەنزۇلار ئۇيغۇرلار بىلەن رۇسچە سۆزلىشەتتى ، بىز بىلەن بىللە ئولتۇرغان ئامېرىكىلىق بىر مېھمان ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ماڭا ئىنگلىزچە تەرجىمە قىلىپ بېرەتتى ؛ رۇسلار ئۇيغۇرچىنى راۋان سۆزلەيتتى ، ئۇيـ غۇرلارمۇ رۇسچىنى راۋان سۆزلەيتتى ؛ بىر ياشانغان ئۇيغۇر فرانسۇزچە

سۆزلەشتى . بۇ ھالدىن بېشىم ئايلىنىپلا كەتتى ، ئىچىمدە مەنمۇ ئۆزۈم پىششىق بىلىدىغان پولشاچە ، زاگزۇچە تىل بىلەن ئۇلارنىڭ پارىڭىغا قوشۇلسام بولامدۇ ـ نېمە ، دەپ ئويلاپ قالدىم . شۇنداق سەۋەبلەر تۈـ پەيلىدىن ، جاڭ رەئىس بىلەن ئازراق سۆزلىشىپ بېقىش نىيىتىم سۇغا چىلاشتى ، چۈنكى ئۇمۇ دىققىتىنى يېغالماي ، جۇ ئەپەندىنىڭ ھۆركىرـ گەن ئاۋازدا قىلغان تەرجىمىسىنى ئاڭلىغۇسى كەلمىدى .

ئەجەبلىنەرلىك ئىش شۇ بولدىكى ، كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى كۆڭلى تارتمىغان غىزادىن ئاساسلىقى مېھمانلار ئارا تىنماستىن ئايلىنىپ كۆتۈرۈلگەن قەدەھلەر ۋە مۇخبىرلار سۈرەتكە تارتقاندا چاقماق لامپىسـ نىڭ ۋال ـ ۋۇل قىلىپ چاقناشلىرى چالغىتتى . بۇنداق سورۇندا بۇنچە كۆپ چاقماق لامپىلىرىنىڭ بولۇشىنى خىيالىمغا كەلتۈرمىگەنكەنمەن . ھازىر سۆز قىلىش قېيىن بىر ئىش بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن ، رەئىس ئۆزىنىڭ نۇتۇقىنى قىسقارتىپ بىر نەچچە ئېغىز تەكەللۇپ سۆزى بىلەنلا تۈگەتتى . كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىيالغان ياكى ئاڭلىمغانلىـ قىدىن گۇمانلاندىم ؛ ئارايكىمۇ سۆزلىمەكچى بولۇپ تېكىست تەييارلىۋالغا ـ نىدى ، كېيىن ئۇمۇ سۆز قىلىشتىن يالتايدى .

زىياپەت تۈگىگەندىن كېيىن ، مېھمانلار چوڭ زالغا كەلدى ، كەيپىيات بايىقىدىن سەل كۆتۈرۈلدى . ئۇيغۇر مۇزىكانتلار بايا تاشقىرىدا توختىماي ساز چېلىپ ئولتۇرغانىدى ، بۇ يەردە ئۇلار ئۆلكە رەئىسىنى مەدھىيىلەپ بىر نەچچە خور ئېيتتى . رەئىسنىڭ بۇ چاغدىكى كەيپىياتى قانداق ھېچ بىلمىدىم ، لېكىن بۇ بوران ئۇنىڭ كاتتا زىياپىتىنىڭ پەيزىنى ئۇچۇرۇۋەتتى .

قەشقەردە ئۆتكۈزۈلگەن زىياپەتلەر ، چايلارنىڭ ھەممىسىدە بۇنداق ئەھۋال بولمايدۇ ، ئەمما مۇتلەق كۆپىنىڭ ۋاقتى ئۇزۇن ، زېرـ كىشلىك بولىدۇ . جۇ ڭگولۇقلار قائىدىسىدە ، ھەر قېتىمقى زىياپەتتە كـ شىلەرنىڭ يەپ بولۇش ـ بولالماسلىقىدىن قەتئىينەزەر ، ئېسىل قورۇما ـ سەيلەرنىڭ يېتەرلىك ساندا بولۇشى ، كىشىلەردە چوڭقۇر تەسىرات قالـ دۇرۇشى تەلەپ قىلىنىدۇ . مەن ھەر ـ بىر سەي ـ قورۇمنى تېتىپلا قو ـ

يۇشنى ئېزلا ئۆگىنىۋالدىم ، بىر قېتىم بىزنى جاۋ گېنېرال چاقىرىۋالدى . ئۇ يەردە زىياپەتتىن كېيىن خەنزۇلارنىڭ چاڭچىلىسى قويۇلدى .

بىز ئۇ يەرگە بارغاندا ، رۇسلار ، خەنزۇلار ، ئۇيغۇرلار بولۇپ نۇرغۇن مېھمان جاۋ گېنېرالنىڭ بېغىدىكى تال باراڭنىڭ ئاستىدىكى شىپاڭدا ئولتۇرغانىدى . ئۇلار بىزنى ئايرىپ ، ئارايكىنى ئەرلەر قېشىغا ئەكەتتى ، مېنى ئاياللار تەرەپكە باشلىدى . ئايال ساھىبخانا بۇگۈن بەك چىرايلىق كىيىنىپ ـ ياسانغانىدى . قۇلاق ، بويۇن ، قوللىرىدا زىبۇ ـ زىننەت بۇيۇملىرى ۋالىلدايتتى . خەنزۇ پاسونىدىكى ئۆرە ياقىلىق ئۇزۇن چېپاۋ كىيگەن بولۇپ ، تازا بەك ياراشمىغانىدى . ئۇ ئىنگلىزچىنى كېـ كەچلەپ ئاران قىلاتتى ، مەن تەسلىكتە ئۇقاتتىم . شۇنداقتىمۇ ، باشقىلار بىلەن گەپلىشەلمىگەنلىكتىن ، شۇنچىلىك گەپ ـ سۆز بىلەن گاڭىغا ئوخشاش ئولتۇرۇش ، كۇلۇمسىرەش ئارقىلىقلا كۆڭۈلنى ئىزھار قىلىشتەك ئوڭايسىزلىقتىن ئازراق بولسىمۇ قۇتۇلدۇم . مەن پۇتۇن ئاخشام ئارايكتىن ئايرىلىپ ئولتۇرىدىغان بولدۇم ، دەپ ئويلىغانىدىم ، ئەمما خېلى ئۇزۇن ـ دىن كېيىن زىياپەت باشلانىدى ، ھەممەيلەن ئۆيگە كىردۇق .

ئۇچ جۇزىلىق زىياپەت تەييارلانغانىدى ، خەنزۇلارنىڭ زىياپەت جۇزىسىدا ئەر ـ ئايالنى بىر يەردە ئولتۇرغۇزۇش قائىدىسى بويىچە بىز يەنە بىللە بولدۇق ، رۇسىيە كونسۇلىمۇ ئايالى بىلەن بىرگە ئولتۇردى . بىزنىڭ ئورنىمىز ئەزىز مېھمانلار جۇزىسىدا ، ئەر ـ ئايال ساھىبخانلارنىڭ ئۇدۇلىدا ئىدى . يېنىمىزدا بىر رۇسىيلىك بولۇپ ، ئىنگلىزچىنى كېكەچـ لەپ ئاران سۆزلەيتتى ؛ يەنە بىر جۇڭگولۇق رۇسچە سۆزلەيتتى . بۇ ئىككىيلەن تەرجىمانلىق قىلىپ بەرگەچكە ، ئانچە قىينالماي ئاستا پاراڭـ لىشىپ ئولتۇردۇق . توساتتىن تاشقىرىدا مىس چاڭ ۋە سازلار چېلىنىپ ، قۇلاق ـ مېڭىنى يېدى ، ئاۋازلىرىمىزنىمۇ بېسىپ كەتتى . چېلىنىۋاتقىنى ۋالىس مۇزىكىسى ئىدى . قارىغاندا مۇزىكىنىڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىكى ئاۋازنىڭ يۇقىرى بولۇشىدەك قىلاتتى . مۇزىكا توختىماي چېلىنىپ تۇردى ، لېكىن زىياپەت تۇگىگىچە قۇلاقلارمۇ ئاغرىپ ئاران قالدى .

جۇڭگوچە سەي ـ قورۇمىلارنىڭ رەڭگى ، تەمى ، پۇرىقى ۋە

خىلى كۆپ ۋە يېيىشلىك ، شورپىلىرىمۇ شۇنچىلىك تەملىك ، ئېغىزدا قالغۇدەك ئىدى . خەنزۇ ئاشپەزلەر كۆكتاتلارنى ماسلاشتۇرۇپ ، تەمىنى تەڭشەپ قورۇشقا ئۇستا ئىدى ، تۇرلىرىمۇ بەك نەپىس ، مۇرەككەپ ، ھەر خىل ئىدى . توخۇدىلا ئون نەچچە خىل قورۇما چىقىراتتى . دېڭىز مېھرىگىياسى ، كالمارا (بىر خىل بېلىق) ۋە خەيدەي قاتارلىق نەرسە-لەردىن قىلىنغان ھەرخىل قورۇمىلار ، ياڭيۇ ، نېلوپەر غولى ، ئاجايىپ ئۆزگىچە شەكىل چىقىرىلغان چوكا پۇرچاق ، ئۆردەك پۇتى ، قۇرۇتۇلغان موگو ، ھاك بىلەن پىشۇرۇلغان تۇخۇم قاتارلىق سەي - قورۇمىلار كۆزنى ئالىچەكمەن قىلاتتى . كويزا تۇتۇشنى ئۆگىنىۋالغانىدىم ، ئەمما يەنىلا تۇزۇك قىسالماي قىينىلىپ ، ئاخىر سورۇندا سەل قوپالراق كۆ-رۈنگەن پىچاقلارنى ئىشلەتتىم . تەرجىمانىمىز جۇ ئەپەندى ، تەنتەنىلىك ھالدا ، كىشىلەر قارىغاچ چاڭگىسى شورپىسىنى ئەڭ ئېسىل ، ئىنتايىن قىممەت باھا يېمەكلىك ، دەپ ھېسابلايدۇ ، دېدى . ئارقىدىن « لېكىن ئۇنىڭ چىن كۆڭلىدىن ياقتۇرۇپ ئىچىدىغان بىرمۇ ئادەم يوق » دەپ قوشۇپ قويدى .

زىياپەت يېرىمىلاشقاندا تاتلىق يېمەكلىكلەر كەلتۈرۈلدى ۋە ھەر بىر ئادەمگە چوكىلىرىنى يۇسۇن دەپ بىر پىيالىدىن سۇ ئەكەلدى . گېنېرال بىر ئادەمنىڭ بىخەستەلىك قىلىپ كويزا يۇيۇدىغان سۇنى ئىچىپ سالغان-لىقى توغرىسىدىكى بىر ھېكايىنى سۆزلەپ بەردى . مەن مېھمان كۆتكەن چاغدىمۇ بەزىلەر تاتلىق يېمەكلىكتىن كېيىن قول يۇسۇن دەپ ئەكەلگەن پىيالىدىكى سۇنى ئىچىپ سالغانىدى . ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە بىر قانچە خىل قورۇما چىقتى . ھەر بىر ئادەمنىڭ ئالدىغا بىر پىيالىدىن گاڭچەن كەلگەندە ، ئاندىن زىياپەت تامىقى تۇگىگەن بولدى .

ئۇزۇن ۋاقىت داۋاملاشقان تاماق زىياپىتى تۇگىگەندىن كېيىن ، بىزنى گازارما تىياتىرخانىسىغا باشلىدى . بۇ ناھايىتى چوڭ تىياتىرخانا بولۇپ ، رەسمىي سەھنىسى بار ئىدى ، ئېلېكتر لامپىلار ۋە جىن چىراغلار يورۇتۇقلۇق تۇراتتى . جاۋ گېنېرال مېھمانلارنى باشلاپ تىياتىرخانىغا كىرگەن چاغدا ، ئۇ يەردە ئولتۇرغان تاماشىبىن ئەسكەرلەر رىتىملىق

چاۋاك چېلىشقا ، مۇزىكانتلار مۇزىكا چېلىشقا باشلىدى . زال جۇشقۇن كەيپىياتقا چۆمدى . ئىككى تىياتىر قويۇلدى ۋە ھەر ئىككىسى ئىنگلىز-چە ، رۇسچىغا تەرجىمە قىلىندى .

ئويۇن باشلاندى . بىرىنچىسى « ئىبادەتخانىدا خوتۇننىڭ ئۆلتۈ-رۈش »[1] ئىدى . بۇ ۋەقە جۇڭگودا بۇنىڭدىن مىڭ نەچچە يىل ئىلگىرى يۈز بەرگەن بولۇپ ، ناھايىتىمۇ قىزىقارلىق ۋە تەسىرلىك ئىدى . تىيا-تىردىكى باش قەھرىمان سۈيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلگەن دادىسىنىڭ قە-ساسىنى ئېلىش ، شۇنداقلا ئانىسىنىڭ كۆڭلىنى ئىمىن تاپقۇزۇش ئۈ-چۈن ، ئۆز خوتۇنى بىلەن ئۇنىڭ دادىسىنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ . گەرچە خوتۇنىنىڭ دادىسى ئەسكى ، قەبىھ ئادەم بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ خو-تۇنى ۋاپادار ، ساداقەتمەن ئايال ئىكەن . ئۇ دائىم بۇتخانىغا بېرىپ ئۆز ئاتا ـ ئانىسى ۋە ئېرىنىڭ ئاتا ـ ئانىسىغا دۇئا قىلىپ كۈجە كۆيدۈرىدە-كەن . ئېرى ئۇنى بۇتخانىدىن تېپىپ ، ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ نېمە ئۈچۈن ئۇنى مۇشۇ يەردە ئۆلتۈرمەكچى بولغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى ئېيتىدۇ .ئويۇن بۇ يەردە ئەڭ تەسىرلىك ئوينىلىدۇ . ئېرىنىڭ خوتۇنىنى ئۆلتۈرۈشكە قولى بارمايدۇ . خوتۇنى ئېرىنى تەڭلىكتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ، ئۇ-نىڭ قولىدىكى قىلىچنى ئېلىپلا ئۆزىگە سانجىپ ئۆلىدۇ . يۇرىكىدە قە-ساس ئوتى لاۋۇلداپ تۇرغان ئانىمۇ كېلىنىنىڭ ئۆلگەنلىكىنى كۆرۈپ ، يۇرىكى چىدىمايلا ئېسىلىپ ئۆلۈۋالىدۇ .

جۇڭگو تىياتىرىنىڭ ئەنئەنىسىگە سادىق بولۇش ئۈچۈن ، سەھنە سۆزلىرىنىڭ يېرىمى ئادەتتىكى سۆز شەكلىدە ئېيتىلىدۇ ، بەزىدە جاڭ ـ دۇمباق قاتارلىق مۇزىكىلارنىڭ قوللاقنى پاڭ قىلغۇدەك ئاۋازى ئىچىدە ناخشا قىلىپ ئوقۇلىدۇ . مۇزىكا چالغۇچىلار سەھنىنىڭ كەينىدە ، كۆ-رۈنمەيدىغان جايدا ئولتۇرىدۇ . پۈتۈن ئويۇن جەريانىدا مۇزىكا چېلىنـ-مايدىغان ۋاقىت ناھايىتىمۇ ئاز بولىدۇ . مەن ئاڭلىغان شەرق مۇزىكىلـ-

---

① ئاپتورنىڭ ۋەقەلىكىنى تونۇشتۇرۇشىدىن قارىغاندا ، بۇ جۇ شىنفاڭنىڭ « ئادەم ئۆلتۈ-رۈپ سوتلىنىش » (« ۋۇخەننىڭ خوتۇنىنى ئۆلتۈرۈشى ») دېگەن تىياتىرى بولۇشى مۇم-كىن .

رىغا قارىغاندا ، بۇ مۇزىكىدا ئاھاڭ ئۆزگىرىشى ئاز . ئويۇندا ئايالالارنىڭ رولىنى ئەرلەر ئالىدىكەن . ئايال باش قەھرىمان يۇزىنى ھەددىدىن زىيادە ئاق ، كۆزىنىڭ چۆرىسىنى قىزىل قىلىۋالىدىكەن ، ئەمما بۇ ئادەمگە ئۇنى قىزىقچىدەك ئەمەس ، ئۆزگىچە چىرايلىق ۋە لاتاپەتلىك تۇسكە كىرگۈزىدىكەن . مەن ئۇلارنىڭ ئاجايىپ ـ غارايىپ كىيىمى ۋە ئىنتايىن مۇرەككەپ باش كىيىمىگە قىزىقىپ قالدىم . ئايال رولىنى ئالغان ئەر ئارتىس ، ئاۋازىنى ياساپ ، رەسمىي ئايالالارنىڭكىدەك چىقىرىدىكەن ۋە نەپەس ، سىلىق ھەركەتلەرنى ئىشلەيدىكەن . بۇنداق ئويۇننى بىرىنچى قېتىم كۆرگەنلىكىم ئۈچۈن ، بۇ ھەركەتلەرنىڭ نېمە مەنىسى بارلىقىنى پەقەت چۈشەنمىدىم . ئەمما ، ئىشىنىمەنكى ، بارلىق كلاسسىك تىياتىرلارنىڭ ھەممىسىدە چوقۇم قەتئىي رېئايە قىلىشقا تېگىشلىك ھەركەت قائىدىلىرى بولىدۇ .

شېكسپىر دەۋرىدە سەھنىلەردە دېكراتسىيە يوق بولۇپ ، سەھنە جابدۇقلىرى سىمۇول خاراكتېرىگە ئىگە ئىدى . جۇگگو تىياتىرلىرىدا تاماشىبىنلارنىڭ تەسەۋۋۇر ئىقتىدارىغا قويۇلىدىغان تەلەپ ، ھازىر غەرب تىياتىرلىرىدا تاماشىبىنلارنىڭ بۇ خىل ئىقتىدارىغا قويۇلىدىغان تەلەپتىن كۆپ يۇقىرى ئىكەن . مەسىلەن ، تىياتىردا بۇتخانا بىر جۇزا ۋە ئۇنىڭ ئۇستىدىكى ئىككى تال شام بىلەنلا ئىپادىلىنىدىكەن . ئويۇن ۋەقەلىكىگە مۇناسىۋەتسىز پاكارراق ، ئاق كىيىم كىيگەن ، چىش دوختۇرىنىڭ يارىدەمچىسىگە ئوخشايدىغان بىر ئادەم ، ئويۇندىكى ئەر ـ خوتۇن ئىككىسىنىڭ تراگىدىيىسى يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلگەندە ، سەھنىدە كەم بولسا بولمايدىغان ئورۇندۇقتەك نەرسىنى كۆتۈرۈپ ، ئۈيانداىن ـ بۇيانغا يۆتكەپ يۈردى ، بۇ ئويۇنغا مۇناسىۋەتسىزدەك بىرھال ئىدى . ئايالى ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشتىن ئىلگىرى ، بۇ ئادەم ئېرىنىڭ ئۆلگەن خوتۇنىنىڭ « كاللىسى » نى ئېلىپ ئۆزىگە بېرىشىنى سەۋرچانلىق بىلەن كۈتۈپ تۇرىدۇ . ئويۇن ئارىلىقىدىكى دەم ئېلىش ۋاقتىدا ، ئۇ يەنە ئارتىسلارغا چاي ئەكېلىپ بېرىدۇ . سەھنىدە يەنە ۋەقەگە ھېچ مۇناسىۋىتى يوق ئەسكەرلەر چىراغلارنى باشقۇرۇپ يۈرىدۇ . ناھايىتى تېز مېڭىشىدۇ ، لېكىن ئەتراپىدا

بولۇۋاتقان ئىشلارغا پەقەتمۇ كۆڭۈل بۆلمەيدۇ .

لېكىن ، سەھنە باشقۇرۇشى قانچىلىك ناچار بولسۇن ياكى سەھنە سۆزلىرىنى قانچىلىك دەرىجىدە ئۇقايلى ـ ئۇقمايلى ، مۇزىكىلارنىڭ جارانگ ـ جۇرۇڭگى بىزنى قانچىلىك هارغۇزۇپ ، قۇلاقلىرىمىزنى پاڭ قىلمىسۇن ، ئىككى باش پېرسوناژ ئويۇنىنى هەقىقەتەن ناھايىتى تەسىرلىك ، جانلىق ، ئۇستىلىق بىلەن ئويناندى . مەنمۇ بۇ پاجىئەلىك ۋەقەنىڭ تەسىرىگە قاتتىق بېرىلىپ ، ۋەقەنىڭ تەرەققىياتىغا كۆڭۈل بۆلدۇم . توساتتىن غەلىتە كىيىملىك بىرى سەھنىگە سەكرەپ چىقىپ ، بىز هەيران بولدۇق . خېلى ئۇزۇن باش قاتۇرۇپ ئويلاپمۇ ، بۇ ئادەمنىڭ غەلىتە هەرىكەتلىرى بىلەن بۇتخانىدا يۈز بەرگەن ۋەقەنى بىر ـ بىرىگە قانداق باغلاشنى هېچ ئۇقالمىدىم . كېيىن ، ئۇنىڭ كىيىنكى (ئىككىنچى ئويۇن) دىكى پېرسوناژ ئىكەنلىكىنى چۈشەندىم . ئىككى ئويۇن بىر ـ بىرىگە ئۇلىنىپلا ئويىنالدى① بۇ مۇقەددىمسى يوق ، موللاق ئېتىش بىلەنلا ئويىنلىدىغان كومېدىيە بولسا كېرەك . ئەمەلىيەتتە بۇنى قەدىمكى زامانىدىكى بىر پەلسەپىچى يازغانىكەن ، ۋەقەلىكى « مايمۇن پادىشاھ » بىلەن « كالا پادىشاھ » نىڭ ئېلىشىشى هەمدە مايمۇن پادىشاھنىڭ دېڭىز ئاستىدىكى « ئەجدىها شاھ » بىلەن تەڭداشسىز باشقۇرۇش هوقۇقىنى تالىشىش كۆرىنىشى ئىكەن .

ـــ بۇ راست بولغان ۋەقە ئەمەس ، ـــ دېدى جاۋ گېنېرالنىڭ خانىمى ماڭا ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن چۈشەندۈرۈپ .

مايمۇن پادىشاھ ئادەمنىڭ ئامراقلىقىنى كەلتۈرىدىكەن ، ئۇنىڭغا هېچكىم تەڭ كېلەلمەيدىكەن ، ئۇنىڭ يۈزى قىزىل ، ئاق ، كۆك ئۇچ خىل رەڭدە ناھايىتى ئۆزگىچە ۋە چىرايلىق قىلىپ بويالغان ـ سىزىلغانىدى . بۇ ئويۇندىكى پەلسەپىۋى مەنىنى چۈشەنمىگەچكە ، ماڭا بۇ ئويۇن بىر توپ ناھايىتى چاققان سېرىك ئارتىسلارنىڭ ئۆزئارا چېلىشىشى ۋە موللاق ئېتىشىدەك بىلىنىدى . هەرخىل پېرسوناژلار موللاق ئاتقانچە سەھ-

① ئاپتورنىڭ تۆۋەندە ئويۇن ۋەقەلىكىنى چۈشەندۈرۈشىدىن قارىغاندا ، بۇ « ئەرشىنى مالىمان قىلىش » دېگەن ئويۇن بولسا كېرەك .

نىگە چىقىپ ، يەنە موللاق ئاتقانچە چۈشۈپ كېتىدىكەن . ئۇلارنىڭ ئۇ-
چىدە ئىككىسى بەكمۇ ئۇستا بولۇپ ، بەك ئېگىزگە سەكرىيەلەيدىكەن .
مايمۇن پادىشاھنىڭ كىيىمىنى كىيگەن ، ھەرخىل رەڭ ـ بويياقلاردا يۇ-
زىنى بويىغان توپ ـ توپ ئوغۇل بالىلار چىقىپ ، سەھىلدىن تېز مېڭىپ
ئۆتۈپ كېتىدىكەن ، ياكى ئۇسسۇل ئويناۋاتقان . بىردەمدە پەيدا بو-
لۇپ ، بىردەمدىلا يوقاپ كېتىدىكەن . مايمۇن پادىشاھ سەكرەپ ، موللاق
ئېتىپ ھەممىدىن بەك دىققەتنى تارتىدىكەن . ئۇ مەركەز قىلىنغان ۋەقە-
لىك بەكمۇ چۈشىنىكسىز ، كۆرۈنۈش تولىمۇ كۆلكىلىك ، ئۆزگىرىشى
بەك كۆپ ئىكەن . بۇنى كۆرۈپ بېرترام ئىجاد قىلغان ناھايىتى ئېسىل
بىر ھەجۋى ئويۇن ئېسىمگە كەلدى . بۇنىڭدىكى قىزىقچىلىقنى ھەرقانداق
بىر تىلدىكى ئادەملەر كۆرۈپلا چۈشىنەلەيتتى .

ئويۇن ئۆزۈلمەستىن ، قۇلاق ـ مېڭىنى يەيدىغان قاتتىق مۇزىكا
ساداسى ئىچىدە ئوينالدى . ھېلىقى « چىش دوختۇرى يارەمچىسى » مۇ
سەھىلدىن چۈشمىدى ، ئۇنىڭ چەينىكىمۇ شۇنداق بولدى . ئارىلىقلاردا
سېرىكچىلەر شاپىلداپ بېرىپ چەينەكتىن بىر ـ ئىككى يۇتۇم چاي ئى-
چەتتى . چىراغلارغا قاراڭاتقان ئەسكەرلەرنىڭ موللاق ئېتىپ ، ئۆزئارا ئې-
لىشىپ ـ چېلىشىڭاتقانلار بىلەن سوقۇلۇپ كەتمەي ، ئۇلاردىن ئۆزىنى
قاندىق قاچۇرۇڭاتقانلىقىنى ھېچ بىلەلمىدىم . ئاخىردا ، ناھايىتى مۇرەك-
كەپ موللاق ئېتىشلاردىن كېيىن مايمۇن پادىشاھ قەدىمىي بىر بۇددا تە-
رىپىدىن ئەل قىلىندى . ھېلىقى « چىش دوختۇرى يارەمچىسى » ناھا-
يىتى ئېھتىياتچانلىق بىلەن سەھنە ئالدىغا كېلىپ پەردىنى چۈشۈردى .
شۇنىڭ بىلەن ئويۇن ئاياغلاشتى . ئاجايىپ ـ غارايىپ ۋە قىزىقارلىق ،
كۆزلەرنى ئالىچەكمەن قىلىدىغان بۇ ئويۇن ئىككى سائەت داۋاملاشتى .
بۇ ئانچە ئۇزۇن ۋاقىت ئەمەس ئىدى . بىرى ماڭا ، خەنزۇ تىياتىرلىرىنىڭ
ئالتە سائەت قويۇلىدىغانلىرىمۇ بارلىقىنى ئېيتتى . ياۋروپالىقلار ئىچىدە
مۇزىكىنىڭ شۇنچە ئۇزۇن ۋاقىت قۇلاق ـ مېڭىنى يېيىشىگە چىداپ ئو-
يۇن كۆرىدىغانلار ناھايىتىمۇ ئاز . مەن جۇڭگو ئەسكەرلىرى ئويىنىغان
يەنە بىر ئويۇنغا قىزىقىپ قالدىم . بۇ پانۇس ئويۇنى بولۇپ ، كەڭ

مەيداندا قەغەزدىن ياسالغان ، ناھايىتى مۇرەككەپ شەكىل چىقىرىپ بەكمۇ نەپىس ياسالغان ، ئۇستىگە ئەجدىھادىن تارتىپ ئايروپىلانغىچە ھەرخىل نەرسىلەرنىڭ رەسىمى سىزىلغان پانۇسلار قاتار قويۇلغانىدى . ئاندىن ئۇلار ھەرخىل شەكىل چىقىرىپ ھەربىرىنى تىلەندۇرۇلەتتى . قاراڭ- غۇدا بۇ پانۇسلارنىڭ نۇرلىرى ئاجايىپ گۈزەل خىيالىي مەنزىرىنى ھاسىل قىلىپ ، كىشىنى مەپتۇن قىلاتتى . ئارقىدىن ئويۇن باشلىناتتى . جۇ ئە- پەندى بۇ ، مەلۇم بىر جاي دېئالېكت بىلەن ئويىنىلىدىغان ئەپسانىۋى ئو- يۇن بولغاچقا ، ئۆزىنىڭمۇ چۈشىنەلمەيدىغانلىقىنى ئېيتتى . بۇ ئويۇن كۆزلەرنى ئالىچەكمەن قىلىدىغان ۋە ئادەمنىڭ دىققىتىنى تارتىدىغان بول- غاچقا ، بۇنىڭ كارايىتى چاغلىق ئىدى . قەغەزدىن ياسالغان ناھايىتى ئۇزۇن ئەجدىھا (ئىچىگە چىراغلار ئورنىتىلغان) ھاۋاغا كۆتۈرۈلەتتى ۋە ئوڭ ـ سولغا چايقىلاتتى ؛ رەڭدار ، چىرايلىق بېزەلگەن كىچىك بىر كې- مىدە چىراغلار پارقىرايتتى ، كېمە ئۇيان ـ بۇيان چايقىلاتتى ؛ چىرايلىق بىر قىزنىڭ بەدىنىنىڭ يېرىمى كېمىدە تۇراتتى ، پۇتلىرى بولسا ، كېمە- نىڭ ئاستىدا ئۇسسۇل ئويناياتتى ، بۇنىڭغا ھېچ ئەقلىمىز يەتمىدى . ئۇشـ- تۇمتۇت جىم تۇرغان بىر توپ ئەر كىشى چىقىپ ، بۇ خىيالىي مەنزىرىگە يەنمۇ قاينام ـ تاشقىن تۇس بەردى ؛ چىرايلى سۇرلۇك چامباشچىلار ، جەلپكار « قىزلار » ، پەيدا بولۇپ ۋە يوقىلىپ تۇرغان قىزىقچىلار ، ئۇ- زۇلمەي بولۇۋاتقان سوقۇشۇشلار ، داقا ـ دۇمباق ئاۋازلىرى باش ئۇستە- مىزدە ئايلىنىپ يۇرەتتى . يۇزى ئاجايىپ ـ غارايىپ قىلىپ بويالغان ، تارتىپ قويغانغا ئوخشاش ياسالغان ، بەئەينى تىرىكتەك كۆرۈنىدىغان بۇ تەنلەر بېشىمىز ئۈستىدە سەكرەپ ، موللاق ئېتىپ ، ئاجايىپ ھەيۋەت كۆرۈنۈش ھاسىل قىلغانىدى . ئاجايىپ ئۆزگىچە كۆرۈنۈش ، ياسلىش ، تولىمۇ سىرلىق ۋە گۈزەل شەخسلەر ، ھەربىرىتلەرنىڭ ھەممىسى مۇشۇ پـانۇس ئويۇنىغا سىڭدۈرۈلگەنىدى . ئويلايمەنكى ، مانا بۇ جۇڭگولۇقلار- نىڭ ھەقىقىي ئەپسانىۋى نەرسىلىرى ـــ قەدىمىي سەنئەت ئويۇنى .

بەزى چاغلاردا قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدىكىلەرمۇ بىزنى ئۇيـ- غۇرلارنىڭ كەسپىي سەنئەت نومۇرلىرىنى كۆرۈشكە تەكلىپ قىلاتتى .

مەن ئىككى سائەتلىك بۇ ناخشا ـ ئۇسسۇلنى بەك ياخشى كۆرەتتىم . تەلىنى چۈشەنمىگىنىم بىلەن مۇزىكىلىرى ئىنتايىن يېقىملىق ، ئارتىسلارنىڭ كىيىمى رەڭگارەڭ ، ئويۇنلار شۇنچىلىق لەرزان ، نەپىس ، چىرايلىق ئويىلىنىلاتتى . سىز ئۇنى كۆرۈپلا ، ئۇلارنىڭ مەشىق ۋە تەشكىللەش خىزمەتىنى نەدىن ئۆگەنگەنلىكىنى تېزلا بىلمۇالالايسىز . بەزى ئارتىسلارنىڭ ئۇسسۇلىدا رۇس پۇرىقى كۈچلۈك ، قارىغاندا بۇلارنىڭ ئىچىدە بىرنەچچە كازاك ئارتىس بار بولۇپ ، ھەر قېتىمقى ئويۇندا ، بىر قىزنىڭ ستالىننى مەدھىيەلەپ ناخشا ئېيتقانلىقىنى ئاڭلايمىز . رۇسىيىلىكلەر ئەنئەنىۋى ئۇيغۇر ئۇسسۇل ۋە مۇزىكىسىدىن پايدىلىنىپ ، تاماشىبىنلارنى جەلپ قىلىدىغان ، سەنئەت ۋە سىياسەتكە تەڭ ئېتىبار بېرىلگەن نومۇرلارنى تۇزۇپ چىققان . ئۇلارنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئىقتىدارىنىڭ ئۈستۈنلۈكىنى ئېتىراپ قىلماي تۇرالمايمىز .

بۇنداق سورۇنلاردا ، بىز ھەمىشە رۇسىيە باش كونسۇلى ۋە ئۇنىڭ خانىمى بىلەن بىللە ئويۇن كۆرىمىز . رۇسىيە باش كونسۇلى خانىمىنىڭ بارلىق نومۇرلارنى ئوبدان بىلىدىغانلىقىغا ئىشەنچىم كامىل ئىدى . ئىنگلىزچىنمۇ خېلى بىلەتتى ، شۇڭا بىر قېتىم كىچىك ۋە قاتتىق ئورۇندۇقتا توپتوغرا ئىككى يېرىم سائەت ئولتۇساقمۇ ئويۇن تۈگىمىگەنلىكى ئۈچۈن ، ئۇنىڭدىن ئويۇن يەنە قانچىغىچە قويۇلىدۇ ، دەپ سوريسام ، ئۇ كەسكىن تۇرده « ئالته يىل » دېمەسمۇ ، توۋا دەپ ياقامنى تۇتقىلى تاس قالدىم .

1947 ـ يىل ، ھۆكۈمەتكە قارشى بىر قېتىملىق سۇيىقەست تارمار قىلىنغاندىن كېيىن ، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدىن ئىبارەت بۇ ئۇيغۇرلار « كۇلۇبى » نى ھۆكۈمەت ئۆتكۈزۈۋالدى ۋە ئۇنى خەنزۇلار باشقۇردى . ئەمما ، خەنزۇلار بۇ « كۇلۇب » تا تەشۋىقات پائالىيەتلىرىنى ناھايىتى ئاز قىلاتتى . بەزىدە رۇسىيىنىڭ كونا كىنولىرىنى قويىاتتى ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇسسۇلى ياكى خەنزۇلارنىڭ تىياتىرلىرىمۇ قويۇلۇپ قالاتتى . ئەمما ، شۇنىڭدىن كېيىن بىز باشتىكىدەك مەخسۇس تەييارلانغان ياخشى ئويۇنلارنى تەكلىپ بىلەن كۆرۈپ باقمىدۇق . « كۇلۇب » تا ئويۇن قويۇ-

لىدىغان بولسا ، كۈنبويى ئۆگزىسىدە دۇمباق ، ناغرا ـ سۇنايلار چېلىنىپ تەشۋىق قىلىناتتى . ياز كۈنلىرى ناغرا ـ سۇناي ئاۋازى بىزگىمۇ ئاڭلىنىناتتى .

قەشقەردە كۈتۈۋېلىش پائالىيەتلىرىگە قاتنىشىشتا خۇددى ئامېرىكىدا مارافونچە ئۇسسۇل مۇسابىقىسىنى كۆرگەن چاغدىكىگە ئوخشاش سەۋرچانلىق ئەڭ گۈزەل ئەخلاق ھېسابلىناتتى . رۇسىيلىكلەرنىڭ كەچلىك ئولتۇرۇش ۋاقتى جۇڭگولۇقلارنىڭكىدىنمۇ ئۇزۇن ، كۆلىمى كەڭ بولاتتى . بۇنىڭ تېپىك سۈۋېتلىكلەرنىڭ مېھماندوستلۇق روھى ياكى ئەمەسلىكىنى مەن پەقەت بىلەلمىدىم . بەلكىم بۇ رۇسىيە باش كونسۇلخانىسىنىڭ شۇ چاغدا قەشقەردە ئالاھىدە ئورۇندا تۇرغانلىقىدىن بولۇشمۇ مۇمكىن . لېكىن ، پادىشاھنىڭ تۇغۇلغان كۈنىگە ئوخشاش چوڭ بايرامىلاردىن باشقا چاغلاردا ، كىچىك تېپىكى ، ئىناق كەيپىياتتىكى زىياپەتلەرنى ئۆتكۈزۈشمىزنى داۋاملاشتۇرۇۋەردۇق . رۇسىيلىكلەر دۆلەت قۇرۇلغانلىقىنى خاتىرىلەش پائالىيەتلىرىنى ئۆتكۈزگەندە ، بىزنى چاقىرماي قالمايتتى . رۇسىيە باش كونسۇلى ئىچىدە سەھنىسى بار چوڭ زال بار ئىدى . مېھمانلار سەھنىگە قاراپ پاكار ، لېكىن ناھايىتى ئۇزۇن ئورۇندۇقلاردا ئولتۇرۇپ ئويۇن كۆرەتتى . ئويۇن بەزىدە كىنو ، بەزىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ناخشا ـ ئۇسسۇلى بولاتتى . بىز يەپ ـ ئىچكەچ ئويۇن كۆرەتتۇق . بۇنداق كۈتۈۋېلىشلار تۆت سائەت داۋام قىلاتتى ، لېكىن كۆڭۈللۈك ئىدى . كەسپىي سەنئەتچىلەرنىڭ ئويۇنى تۇگىگەندىن كېيىن ، ئۇلار مېھمانلارنى تانسىغا تەكلىپ قىلاتتى . پاتىغوندىن ئاڭلىنىۋاتقان ئاككاردىيون مۇزىكىسىغا تېگى ئېگىز ـ پەس گىلەم ئۇستىدە ، ئۇيغۇرلار ۋە ئۆزىمىزنىڭ ھىندىستانلىق خىزمەتكارلىرىمىزنىڭ نەزەرى ئاستىدا (ئۇلارغا تانسا ئوينىشىمىز قىزىقارلىق ۋە سىرلىق تۇيۇلاتتى) تانسا ئويناشنى قاتتىق بىر سىناق دېسىمۇ يامان كەتمەيتتى . مەندە دائىم ، بىزنىڭ ئەسەبىيلەرچە پىرقىراپ ، قۇچاقلىشىپ دېگۈدەك تانسا ئوينىشىمىز شەرقلىكلەردە ئۆزلىرىنىڭ ئالاھىدە ئۆزگىچىلىككە ئىگە ئەۋزەللىكىگە چوڭقۇر ئىشەنچ پەيدا قىلىدىغاندەك ئالاھىدە بىر تۇيغۇدا بولاتتىم .

بۇنداق سورۇنلاردا بالدۇرروق كېتەيلى دېسەك ، قاتتىق قارشى لمقا ئۇچرايتتۇق . بۇخىل قارشىلىق تەكەللۇپ ئارىلاش نارازىلىق ياكى قائىدە ـ يوسۇن نەزەردە تۇتۇلغان ئۇنىماسلىق بولماستىن ، مەجبۇرىي يوسۇندىكى رەت قىلىش ئىدى . شۇڭا ، بىز بىر پەيتتىنى پايلاپ كېتىشكە ھەربىرىمىز قىلىشىمىز كېرەك بولغان سائەت ئىككى ـ ئۈچ چارەك ، قا ئىدە ـ يوسۇن دېگەنىنىمۇ بىر چەتكە قايرىپ قويمىساق بولمايدىغان چاغدا ، ئاندىن كېتەلەيتتۇق . مەن بۇ خەقنىڭ بىزنى چاقچاق ۋە خاپ لىق ئارىلاش تۇتۇپ قېلىشلىرىنىڭ ، ئەتىسى سەھەر ئىككى ـ ئۈچ چارەك ، ئاندىن قويۇپ بېرىدىغانلىقىنىڭ زادى نېمە مەنىسى بارلىقىنى ئويلاپ ھېچ تېگىگە يېتەلمىدىم . روشەنكى ، سورۇندىكىلەر ھېرىپ كەتكەنلىكتىن گەپ قىلىشتىنمۇ ئېرىنەتتى . تەرجىمانلار لايىدەك بوشاپ مۇگدەپ قېلى شاتتى . مېھمانلارنىڭ كۆپىنچىسى ئۇيقۇسى كەلگەنلىكىنى يوشۇرمايتتى . ئەمما ، ساھىبخانىلار روھلۇق ، تېتىك يۈرەتتى .

بىر يىلى ، بىز رۇسىيىلىكلەرنىڭ يېڭى يىللىق پائالىيىتىگە قاتـ ناشتۇق . يېرىم كېچىدىن باشلاپ ئانچە ـ مۇنچە توقۇنۇشلار بولۇپ تـۇردى . كۆڭۈل ئېچىش ئۈتكۈزۈلىدىغان ئۆي ناھايىتى چىرايلىق بې زەلـگەن ، ئوتتۇرىدا بىر تۈپ ئارچا دەرىخى بار ئىدى . تورۇستىن سۇنـ ئىي قار يېغىپ تۇراتتى . باشتا ئۇسسۇللارنى قىزىقىپ ، كۆڭۈللۈك كـۆردۇق . يېرىم كېچىدىن ئۈتكەندە ، مېھمانلار سولاشقىلى تۇردى . ساھىبخانىلار دەرھال پەردىنى ئۆزگەرتىپ ، رەڭدار قەغەز لېنتا ۋە كەمـ پۈتلەرنى ئارىلاشتۇرۇپ چېچىشقا باشلىدى . بۇ ماڭا ، بىر قېتىم بىز ئولـ تۇرغان پاراخوت بوران ـ چاپقۇنلۇق شىددەتلىك دولقۇنلاۋاتقان دېڭىزدا كېتىۋاتقاندا ، پاراخوتتا « كاتتا بەزمە » ئۆتكۈزۈلگەن ، جۇشقۇن بەزى يولۇچىلار چىداپ ئاخىرغىچە قاتناشقان ، چىدىماسلىرى يېتىپ ئۇخـ لىۋالغان ، يولۇچىلارنىڭ كۆپ ساندىكىسى ئادەمنىڭ ئەرۋاھىنى ئۇچۇـ رىدىغان بوران ـ چاپقۇنلۇق كېچىنى بىر ئاماللاپ ئۆتكۈزۈش ئۇچۇن ، بۇ بەزمىنى تىرىشىپ قىزىتقاندەك ئىشلارنى ئەسلەتتى . رۇسىيىلىكلەرنىڭ بۇ يېڭى يىللىق كۆڭۈل ئېچىشىدا قاتناسام ، ھىندىستانلىق ئۇچ چاكىرىمىز

ئاندا ـ ساندا مۇگدەپ ئەدەپ بىلەن ئولتۇرۇپتۇ . ھاراقتىن پەرھىز قىلـ غاچقا ، ئۇلار سەگەك ئىدى ، لېكىن گەپ ـ سۆز قىلىشمايتتى ، كۆلكـ دىن ئەسەر يوق ، چىرايىدىن زېرەككەنلىكى مانا مەن دەپ ئاشكارلىنىپ تۇراتتى . ئۇشتۇمتۇت ناھايىتى ئۇياتچان ، ئەمما قاۋۇل بىر قىز ئۇلارنىڭ بېشىغا زەڭدار لېنتىلارنى چاچتى . ئەمما ، ئۇلار مىدىر ـ سىدىر قىلمـ دى ، بۇ لېنتىلار بىلەن ئۇلار گويا گۈلچەمبىرەك ئېسىۋالغاندەك بولۇپ قالدى . ئۇلار قەغەز لېنتىلارنى قېقىپ چۈشۈرۈۋېتىپ يەنە ئۇخلاپ قالدى .

مەن قەشقەردە ھاراق ئىچىشكە مۇناسىۋەتلىك روھىي ھالەت ۋە ھەرىكەتلەرنى بۇرۇنقىدىن بەكرەك چۈشەندىم ، لېكىن بۇنىڭدىن بەكرەك گاڭگىراپ قالدىم . ئۆزۈمنى ئېلىپ ئېيتسام ، ئۆزۈم ھاريقى ئىچىشكە ئامراق ئىدىم . مەن يەنە ھەممە ئادەمدە بىرخىل ھەۋەس بولۇشى ، كىم قانداق ھاراقنى ، قانچىلىك ئىچىشنى خالسا شۇنى ئىچىش ۋە قانغۇدەك ئىچىشى كېرەك ، دەپ قارايتتىم . ئەمما ، كىشىلەر نېمىشقىدۇر ھاراقنا ئا-جايىپ زورلاپ كېتىدىكەن ، ئەگەر بىر ئادەم قۇلۇلە گۆشى بىلەن خۇشى يوق بولسا ياكى ئازراقلا يېيەلسە ، بۇنى ئۇ ئادەمدىن كۆرۈشكە بولمايدۇ ھەمدە بۇ ئادەم بولمايدىكەن ، دېيىشكىمۇ بولمايدۇ . ئەمما ، ھاراق ئىچـ مەيتتىم دەيدىغانلار ، بەكرەك يۈرەكلىك بولمىسا زادى بولمايدىكەن . بۇ ئىش ئاياللارغا قارىغاندا ئەرلەر ئارىسىدا بەكرەك ئېغىر بولىدىكەن . شۇـ ڭا ، كېيىنچە ئېيتالايمەنكى ، سانسىزلىغان ياشلار ئۆزلىرىنىڭ ۋىسكىنى يـاقتۇرمايدىغانلىقىنى ئاشكارىلىيالمايدۇ ياكى ئۆزىگە ھاراق تۇتۇلغاندا ئا-رىسالدى بولۇشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايدىغانلىقىنى پەقەت چاندۇرمايدۇ .

مەن قايسى بىر كىتابتا ئىلگىرى پرۇسسىيە ئوفىتسېرلىرىنىڭ مەخسۇس ھاراق ئىچىشتە ئالاھىدە تەربىيىلىنىدىغانلىقىنى ئوقۇغانىدىم . پرۇسسىيە ئوفىتسېرلىرى ئۇنۇمگە بەك ئەھمىيەت بېرىدىكەن ، ئۇلار كۆـ كۈل ئىچىشقا مەنسۇپ بولۇشقا تېگىشلىك ھۆزۈر ـ ھالاۋەتنى دەبدەبـ لىك ، مۇقەددەس مەسئۇلىيەتكە ئايلاندۇرۇۋالىدىكەن . شىنجاڭدىكى رۇسىيىلىكلەرنى كۆزىتىشىمدىن ئالغاندا ، مەست بولغۇچە ئىچىش ئۇلارـ

نىڭ ئۇنۇمىنى ئۆستۈرۈلمىگىنى بىلەن ئۇلارنىڭ پروسسىيە ئوقتىبرلىرىنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدىغان كەچۈرمىشلىرى باردەك قىلىدۇ. بۇ يەردە ھاراق ئىچىش بىرخىل مەسئۇلىيەتكە ئايلانغان. ئۇزۇلدۈرمەي تۇتۇلغان ھاراقلاردىن ھېچكىم قېچىپ قۇتۇلالمايتتى.

بىز قەشقەرگە يېڭى كەلگەندە ئۆتكۈزگەن بىرنەچچە قېتىملىق زىياپەتتە، مەن قائىدە ئۇقماي خاتالاشتىم، يەنى ھاراق ئىچكەندە بىر ئوتلاپلا قويۇپ قويۇپتىمەن ۋە باشقىلارنىمۇ شۇنداق قىلىدۇ، دەپ ئويلاپتىمەن. چۈنكى، مەن تاماق يېيىلىپ بولغاندا، ئاندىن رەسمىي ھاراق تۇتۇش شەكلىگە ئادەتلىنىپ قالغانىدىم. لېكىن، مەيلى رۇسىيە لىكلەر ياكى جۇڭگولۇقلار بولسۇن، ھاراقنى تەكلىپ قىلىنمىغۇچە قولىغا ئېلىپ ئىچمەيدىكەن، تەكلىپ قىلىنغان بولسا، رومكىنى بىراقلا بوشىتىدىكەن، ئەگەر ئىچكۈچى سەل ئارىسالدى بولۇپ قالسا، تەكلىپ قىلغۇچى بۇنى ئۆزىنى كۆزگە ئىلمىغانلىق ياكى ھاقارەت قىلغانلىق، دەپ قارايدىكەن. رۇسىيىلىكلەر ژودكا ياكى براندى ئىچمەي ئۇزۇم ھارىقى ئىچىشنى ياخشى كۆرىدىغان ئەرلەرنى خوتۇن كىشىگە ئوخشايدۇ، دەيدىكەن. مېھمانلار قىلىقىمغا قاراپ مېنى چوقۇم مېھماندوست ئەمەسكەن، دەپ ئويلىدى. بىزنىڭ ھاراق ئىچمەيدىغان مۇسۇلمان خىزمەتكارلىرىمىزمۇ رۇسىيىلىكلەرنىڭ خوتۇن كىشىگە ئوخشاتقان تېتىقسىز مەسخىرە يېكى زاكىلىق قىلىشلىرىغا ئۇچرايدىكەن. شۇڭا، ھاراق ئىچىش مەسىلىسى مېنى ئەنسىزلىككە سالىدىغان ۋە ئاچچىقىمنى كەلتۈرىدىغان بىر ئىشقا ئايلاندى. بارا ـ بارا مەن ساھىبخانىلار يېكى مېھمانلارنى كۆڭلىنى دەپ ئولتۇرماستىن، ئۆزۈمنىڭ ئەھۋالىمغا قاراپ ئىچىدىغان بولدۇم، ھەرقانچە زورلىسىمۇ بىر يۇتۇم ئارتۇق ئىچمىدىم.

لېكىن، ئارايىك ۋە مەن شۇنى بايقىدۇقكى، بىزنىڭ بۇنداق قەتئىيلىكىمىز جۇڭگولۇقلارغا قىلچە تەسىر كۆرسىتەلمىدى. ئۇلارنىڭ ھاراقنى كۆپ ئىچكەنلىككە پەرۋا قىلماسلىقى، بۇنى بىرخىل مېھمان كۇتۇش قائىدىسى، مېھماندوستلۇقنىڭ ئىپادىسى دەپ قارىغانلىقىمۇ ـ قانداق، دەپ ئويلاپ قالدۇق. جاۋ گېنېرال تۇتقان ھاراقنى بىراقلا ئە

چىپ تۇگىتەتتى ، بىراق چىرايىدا چىدىيالمايۋاتقان ، ناھايىتى قىينىلىپ ئىچىۋاتقان بىر ئىپادە ئەكس ئېتەتتى . ئەگەر ئۇنىڭ ئىچكىنى جۇڭگو-نىڭ گۈرۈچ ھارىقى بولسا ، ئۇنىڭ ھالىنى چۈشىنىشكە بولىدۇ ، چۈنكى بۇ ھاراق ئىچكۈچە ئادەمنى بەك بىئارام قىلىدۇ . باشتا كىشىلەرنىڭ ھۇ-زۇرلىنىپ ھاراق ئىچىۋېتىپ ، ھاراق ئىچىشكە ئالاقىدار « ھاراق ئىچە-لەيدۇ » (ھاراق كۆتۈرەلەيدۇ) دېگەن ماختاشلىرىنى ئاڭلاپ ھەيران بولاتتىم . كېيىن ـ كېيىن بۇنىڭغا كۆنۈپمۇ كەتتىم .

بىر قېتىم جاۋگېنېرال رۇسىيىنىڭ مۇئاۋىن كونسۇلىنىڭ ۋەزىپە ئۆتەش مۇددىتىنى توشقۇزۇپ قايتىش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن زىياپەتكە بىزنىمۇ تەكلىپ قىلدى . زىياپەتتە گەپ ھاراق ئىچىشكىلا مەركەزلەشتى . كىشىلەر ئازراقمۇ ئارامچىلىق بەرمەي ئارقا ـ ئارقىدىن قەدەھ تۆتۈشتى . جاۋ گېنېرال چىرايى ئادەتتىكىدەكلا بىر خەنزۇ ئايالنى كۆرسىتىپ ، پەخىرلەنگەن ھالدا ، ئۇ تۆت بوتۇلكا براندى ئىچىۋېتە-لەيدۇ ، ئازراقمۇ بېشى قايمايدۇ ، دېدى . ھاراق ئىچىشنىڭ بۇ چەمپىيو-نىمۇ ئۆزىنى بىر كۆرسىتىپ قويۇشقا بەل باغلىدى بولغاي ، ئۇزۇن ئۆتە-مەيلا گېنېرالنىڭ سۆزىنى ئىسپاتلىدى . ئۇ ئۆزىنى كۆرسىتىشتە رۇسىيە-لىكلەرنى نىشان قىلدى . ئۇ ئۇلارغا بىر ـ بىرلەپ قەدەھ تۇتتى ۋە ئۆزى بىر كۆتۈرۈشتىلا قويماي ئىچىۋەتتى . رۇسىيىلىكلەرمۇ ئۇنىڭغا ئىختە-يارسىز ئەگەشتى . باشقا مېھمانلار بوش ئاۋازدا ئۆزئارا قەدەھ تۇتۇشتى ۋە ئالدىدىكى نازۇ ـ نېمەتلەر ئىچىدىن كۆڭلىگە ياققانىنى يەپ تۇردى . كۆپ ئۆتمەي ھەممىنىڭ نەزەرى ھېلىقى چەمپيونغا ئاغدۇرۇلدى . بۇ چاغدا ، ئۇ ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ دوستلۇقى ھەققىدە گەپ سالتتى . ئۇ ھەر بىر قەدەھنى ئىچكەندە ، ساھىبخانىمىز چاۋاك چېلىپ ئۇنى رىغبەت-لەندۈردى . بۇنىڭدىن ئىلھاملانغان چەمپيون قەدەھنى قويۇپ ھاراقنى بوتۇلكا بىلەنلا ئىچىشكە باشلىدى . بوشىغان بوتۇلكا ئورنىغا يېڭىسىنى كەلتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى .

مەن بۇنداق ئىشلارىدىن بەك بىزار ئىدىم ، شۇڭا خەنزۇلارنىڭ قەدەھ تۇتۇش ئۇسۇلى بىلەن گېنېرالنىڭ دەققىتىنى ئۆزۈمگە تارتىشقا

ھەرىكەت قىلدىم . بىراق گېنېرال ھېلىقى ھاراق ئىچىلەيدىغان خانىمنىڭ كارامىتىگە مەپتۇن بولۇپ ، بىزگە ئۇنى بەك قالتىس دەپ ماختاپ كەتـ تى . شۇنىڭ بىلەن مەن تاماق ـ قورۇمىلاردىن يەپ ئولتۇردۇم . ھېلىمۇ ياخشى ماڭا ھېچكىم ھاراق زورلىمىدى . ھېلىقى ھاراق كۆتۈرەلەيدىغان چوكانىنىڭ يۈزى قۇلاقلىرىغىچە شەلپەردەك قىزىرىپ ، گېپىى كۆپەيدى ھەم تاپتىن چىققىلى تۇردى . بۇنى كۆرۈپ ئۇنى ماختاپ ـ ئۇچۇرۇۋاتـ قان گېنېرالمۇ ئۇنىڭغا سەل دېمىگىنى ئېلىۋېلىڭ ، دېگەن مەنىدە ئىشا رەت قىلىشقا ئۆتتى . ئەمما ، ئۇ چولپان ئىشارەتكە پەرۋا قىلماي بىر قولىغا قۇرۇق بوتۇلكا ئېلىپ ، بىر قولىنى تاۋۇزدەك يوغان قورسىقىغا قويۇپ تاماشا چىقارغىلى تۇردى . بۇنىڭ بىلەن گېنېرالنىڭ ئەرۋاھى ئۇچتى . بۇ چولپانىنىڭ ئېرىمۇ (ئوتتۇرا بوي ، كەمسۆز ، ھاراقنى ئاغزىغا ئالمايدىغان ئادەم) ئۇنى تىنجىتىشنىڭ كويىغا چۈشتى . ئېرى ئەمدى بولدى قىلىڭ دېگەنسېرى ، ئۆزىنى بىلمەي ئېرىنىڭ قولىنى ئىتتىرىپ ، ئاۋازىنى قويۇـ ۋەتتى . كۆزلىرى قىزىرىپ چوغدەك يېنىپ تۇراتتى . بىر بوتۇلكىنى ھەدەپ پۇلاڭلىتاتتى . كېيىن ئۇقساق ، بىرى ئۇنى مەسخىرە قىلىپ ، سىزنىڭ ئىچىۋاتقىنىڭىز براندى ئەمەس ، سوغۇق چاي دېگەن ۋە ئۇنى تىللىغانىكەن ، ئۇنىڭ ئاچچىقى كېلىپ ، بار ئاۋازى بىلەن تىللاشقا چۈشۈپتۇ . سورۇندىكى ئۇچ گېنېرال ئۇنى كاپ قىلىپ تۇتتى ـ دە ، ھېچقانچە كۈچىمەيلا ئۆيدىن ئاچىقىپ كەتتى . ئۇ تىللاپ ، يىغلاپ ، تەـ رەجەپ جېدەل قىلدى . كېيىن ئۇنى قايتا كۆرمىدىم .

بۇ كىچىككىنە كۆڭۈلسىزلىكتە گېنېرال ئۆزىنى شۇنداق تەمكىن تۇتتىكى ، ھەممە قول قويدى . زىيادە داۋاملىشۇەردى .

بىز ئۇچراتقان خەنزۇلار ئانچە ھاراق كۆتۈرەلمەيتتى . ئازراق ئىچسىلا تۇگىشىپ كېتەتتى . بۇ ئۇلارنىڭ غەربلىكىلەرنىڭ ھاراق ۋە « ھاراق كۆتۈرەلەيدىغان » لارغا بولغان ھۆرمىتىنى قوبۇل قىلغانلىـ قىمۇ ياكى ئۆزلىرىدە ئەسلىدىن مۇشۇنداق بىر ھۆرمەت تۇيغۇسى بارمۇ ، بۇنى زادىلا ئاڭقرالمىدىم . ئارايىك ئىككىمىز قەشقەر ھەققىدە دەسلەپ قىلىپ پاراڭلاشقان چاغدا ئۇ ماڭا ، ئۇ يەردە خەنزۇلار ، ئۇيغۇرلار ، رۇـ

سىيىلىكلەر ۋە كونسۇلخانىمىزدىكى ئادەملەردىن باشقا ، چەت ئەللىكلەر ئۈيۈشتۇرغان جەمئىيەتلەر يوق ، دېگەندەك . لېكىن ، 1942 ـ يىلى شىنجاڭ ھۆكۈمىتىدە زور ئۆزگىرىش بولدى . بۇ ئۆزگىرىش چەت ئەللىكلەرگە قارىتىلغان سىياسەتتىمۇ زۆر ئۆزگىرىش پەيدا قىلدى . جۇڭگو ھەركىزىي ھۆكۈمەت شىنجاڭغا كىرىشنى ئىلتىماس قىلغۇچى چەت ئەللىكلەرگە ، بولۇپمۇ چەت ئەل مۇخبىرلىرىغا ۋىزا تارقىتىشقا باشلىدى . شۇ سەۋەبتىن بىزمۇ چەت ئەللەردىن قەشقەرگە كەلگەن مېھمانلارنى كۈتۈۋالدۇق . ئىككى قېتىم بارلىق ئۆيىمىز (مېھمانخانا ئۆيلىرى) چەت ئەللىك مېھمانلار بىلەن لىق تولدى .

دەسلەپ قىلىپ ئىككى شۆبىتسىيىلىك دىن تارقاتقۇچى كېلىپ ، تاش كارىدورنىڭ ئايىغىدىكى ئىككى ئېغىز ئۆيدە تۇردى . ئۇچ ۋاخلىق تامىقىنى كونسۇلخانىنىڭ دوختۇرلىرى بىلەن بىللە يېدى . قەشقەردە تۇنجى ئاي تۇرۇپ ، بىزگە ياخشى تەسىر بەردى ھەمدە كونسۇلخانىمىزدىن ئىبارەت بۇ كىچىككىنە جەمئىيىتىمىزگە شاد ۋە خۇشاللىق بەخش ئەتتى .

1947 ـ يىلى ، ئاپرىلنىڭ بىرىكۈنى ، مەن ئاشخانىدا تورت پىشۇرۇۋاتاتتىم . گېيالگېن كىرىپ رۇسىيىلىك بىر خانىم كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى . ئىلگىرى رۇسىيە كونسۇلخانىسىدىن خانىملا كەلسە ، رۇسىيە باش كونسۇلى بىللە كېلىدىغان بولغاچقا ، بۇ گەپنى ئاڭلاپ ناھايىتى ھەيران بولدۇم . بۇ خەۋەرنى ئۇنىڭغا دەرۋازىغا قارىغۇچىلار يەتكۈزگەن بولۇپ ، ئۇلار ئۆزلىرى تونۇمايدىغان ئاق تەنلىك ئايالارنىڭ ھەمىسىنىلا رۇسىيىلىك دەۋالاتتى . لېكىن ، بۇ نۆۋەت كەلگىنى يېڭىلا ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ياش بىر ئامېرىكىلىق مۇخبىر ئىدى . ئۇنىڭ ئىسمى سىدنىيفىت بولۇپ ، بەكمۇ ئوچۇق ، تەشەببۇسكار ھەم باتۇر ، يۈرەكلىك ئىكەن . ئۇ جۇڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىنى كېزىپ ئۇدۇل قەشقەرگە كەپتۇ . بىز بىلەن ئۇچ ھەپتە تۇرغاندىن كېيىن ، ئاتلىق خوتەنگە كەتتى . بۇنداق ۋاقىتتا ، بۇنداق ناچار مۇھىتتا شىنجاڭنىڭ ئەڭ جەنۇبىغا ئاتلىق سەپەر قىلىش چوقۇم بىر ئازابلىق سەپەر بولىدۇ . ئۇ قەشقەرگە قايتقان چاغدا ، بىز تاغقا چىقىپ كەتكەنىدۇق . ئاۋغۇستتا بىز ئۇنىڭ جۇڭگونىڭ ئىچـ

كىرى جايلىرىغا ئايروپىلان بىلەن قايتىۋاتقاندا ، ئايروپىلان ھادىسىسىدە قازا قىلغانلىقىنى ئاڭلاپ بەك قايغۇردۇق . ئۇ ئوتتۇرا ئاسىيا سەپىرىدە ئۆزى يالغۇز مىڭ بىر مۇشەققەت ۋە قىيىنچىلىقلار بىلەن ئېلىشقان ، يېقىن كىشىلىرىدىن ئۇزاق ۋاقىت ئايرىلغان . مۇشۇ سەپەردىن كېيىنلا ئۆيىگە قايتىپ كەتمەكچى بولغان . شۇنداق ۋاقىتتا بۇنداق پاجىئەنىڭ يۈز بېرىشى ناھايىتىمۇ ئېچىنارلىق بىر ئىش ئىدى .

ئۇ قېتىملىق ئايروپىلان ھادىسىسى خەۋىرىنىمۇ بىزگە بىر مۇخبىر ئېلىپ كەلدى . ئۇ ئاۋسترالىيىدىن كەلگەن لانگسۇن روبېرتسون ئىسىملىك مۇخبىر ئىدى . ئاۋغۇستنىڭ ئاخىرلىرى بىر كۈنى ، ئۇ ئامېرىكىلىق سۆيگىنى بىلەن باش كونسۇلخانىمىزغا كەلدى ۋە بىز بىلەن ئىككى ئايغا يېقىن تونۇردى . بىز ئۇرۇمچىگە زىيارەتكە بارىدىغان چاغدا ، يەنە بىز بىلەن بىللە ئۇرۇمچىگە باردى . ئۇلار باش كونسۇلخانىدا تۇرۇۋاتقاندا ، ھىندىستانغا بېرىش سەپىرىدە قەشقەرگە چۈشكەن ئامېرىكىلىق بىر جۈپ ئەر ـ ئايالمۇ شۇ يەردە تونۇردى . بۇ ئەر ـ ئايالار تولىمۇ قىزىقچى ، خۇش چاقچاق ئىكەن . ئۇلار كېلىشى بىلەنلا كونسۇلخانىمىز كۈلكە ـ چاقچاقلار بىلەن بۆلەكچە جانلىنىپ كەتتى . بىز لانگسۇن ئەر ـ ئايالنى قىشنى بۇ يەردە ئۆتكۈزۈشكە كۆپ تەۋسىيە قىلدۇق . چۈنكى ، ئۇلار بىلەن قىلىشىدىغان گەپىمىز تۈگىمەيتتى . ئاخشىمى بىر ئولتۇرساق ئەتىسى سەھەر سائەت ئىككى بولۇپ كەتكەنلىكىنى سەزمەيلا قالاتتۇق . بەلكىم ئۇلار بىزنىڭ تۈگىمەس ، ئايىغى چىقماس بەس ـ مۇنازىرىمىزدىن چارچاپمۇ كېتىدىغاندۇ . چۈنكى ، بىز قىزىقىدىغان مەسىلىلەر ۋە نەزەرىيىلەر تۈگەپ قالسا ، يەنە يېڭى پىكىر ۋە كۆز قاراشلىرىمىز چىقىپ تۇراتتى . ئەمما ، ئۇلار ئون كۈن تۇرۇپلا ، جاھان كېزىش سەپىرىگە ئاتلاندى .

ئىككىنچى يىلى يانۋار ، قەشقەرگە فرانسىيىلىك بىر مۇخبىر زىيارەتكە كەلدى ، لېكىن ئۇ بىزنىڭ كونسۇلخانىمىزدا تۇرۇش تەكلىپىمىزنى رەت قىلدى . مېنىڭچە ، ئۇ سىرتتا يەرلىك خەنزۇلار ۋە ئۇيغۇرلار بىلەن بىللە تۇرسام ، بۇ رايون بىلەن تېخىمۇ ئوبدان تونۇشۇپ چىقالايمەن ، دەپ ئويلىغاندۇ . ۋەھالەنكى ، ئۇ ئىنگلىزچىنى شۇنداق ئوبدان سۆزلەيـ

دىكەن ، شۇڭا بىزگە ئازادە پاراڭلىشىشقا يەنە پۇرسەت چىقتى . بۇ يەر ئارايىك ئىككىمىزلا ئۇزۇن ۋاقىت بىرگە بولغاچقا ، كۆز قاراش ۋە پىكىر-لىرىمىز بىلەن ئۆزئارا تونۇشۇپ بولغان ، گەپلىرىمىزمۇ تۈگەپ قالغا-نىدى . بىرەر يېڭىچە ئەھۋالنىڭ بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى . شۇ-ڭا ، بۇنداق مېھمانلارنىڭ كېلىپ ـ كېتىپ تۇرۇشى بىزگە يېڭى پىكىر-لەر ۋە يېڭىلىقلارمۇ كېلىپ تۇراتتى ـ دە ، كۆڭلىمىز كۆتۈرۈلۈپ قالاتتى .

قەشقەردىن ئىبارەت بۇ يىراق ، چەت جايدا ، مەن زىيارەتكە كەلگەن مېھمانلارنى كۈتۈۋېلىشتىن تولىمۇ خۇشال بولاتتىم ۋە كۈتۈل-مىگەنلىك ھېس قىلاتتىم . ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئەنگلىيىلىك بىر جۈپ ئەر ـ ئايالدىن باشقىلىرى ، ئۇرۇمچىدىن ماشىنا بىلەن كەلگەنىدى ، يېقىندىن بېرى بۇ يول خېلى زور دەرىجىدە ياخشىلانغان ، جۇڭگو دائىرىلىرىمۇ چەت ئەللىكلەرگە كۆپ ياردەم قىلىدىغان ، قولايلىق يارىتىپ بېرىدىغان بولۇپ قالغانىدى . شۇڭا ، بۇ يول ئۇنچە جاپالىق ئەمەس ئىدى . ئەل-ۋەتتە ، بۇنداق ئۇزۇن سەپەردە يول ئازابى تارتمايدۇ ، دېگىلىمۇ بول-مايتتى . سىياسىي ۋەزىيەت ياكى يەرلىك ۋەزىيەتتە بۇرۇلۇش بولسا بىر گەپ ، بولمىسا قەشقەر ئۆزىنىڭ ئۆزگىچە بىر ئىزىدا توختاپ قېلىش ۋە بېكىنمە ھالىتىنى مەلۇم دەرىجىدە يوقىتىپ قويىدۇ .

يەتتىنچى باب

خلۇەت جلغىدىكى ئىزدىنىش

1974 ـ يىلى نويابىرنىڭ ئاخىرلىرى ، شۆبتسىيىلنىڭ دىن تارقاتقۇچى موخىن ئەپەندى بىلەن روبىنتس ئەپەندى باش كونسۇلخانىغا كەلدى . بۇلار بىز قەشقەرگە كەلگەندىن كېيىنكى تۇنجى تۇركۇمدىكى چەت ئەللىك مېھمانلار ئىدى . ئۇلار جۇڭگونىڭ ئىچكى جايلىرىدىن مىڭ بىر مۇشەققەتلەر بىلەن ئۇرۇمچىگە ، ئاندىن بۇ يەرگە كەلگەن .

1939 ـ يىلى ، شۆبتسىيە دىن تارقىتىش ئۆمىكى شىنجاڭدىن قوغلاپ چىقىرىلغاندىن كېيىن ، داغدۇغىلىق دىن تارقىتىش ئىشلىرى توختاپ قالغانىدى . بۇ ئىككىيلەن بۇ يەرنىڭ ئەھمىلي ۋەزىيىتىنى ئىگىلەش ۋە دىن تارقىتىش ئۆمىكىنىڭ ئۆز ۋاقتىدا مۇسادىرە قىلىنغان مال ـ مۈلكىنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈمىدى بىلەن كەلگەنىدى . ئۇلار ئىنگلىز چىنى سۇدەك سۆزلەيدىغان بولغاچقا ، بىزنىڭ كۆڭلىمىز ئېچىلىپ قالدى . ئۇلار كۆپ نەرسىلەرگە قىزىقاتتى : ئۇيغۇرلارغا ئامراق ئىدى ، ئۇيغۇر ـ چىنى ئىنگلىزچىدىنمۇ ياخشى سۆزلەيتتى ؛ چويلا توپ ئويناشنى ، ئوۋ قىلىشنى ۋە يېزىلارنى ئايلىنىشنى ياخشى كۆرەتتى . ئۇلار بۇرۇن قەشقەردە ئۇزۇن ۋاقىت تۇرغاچقا ، ئۇلاردىن كۆپ نەرسىلەرنى ئۆگىنىۋالاتتۇق . ئۇلار بىلەن ئارىلىشىش ئارقىلىق مەن غەرب مەدەنىيىتىگە بولغان ھېس ـ تۇيغۇمنى دەللىلىدىم . بۇ ئىككى ياۋروپالىق بىلەن بىزنىڭ ئوتتۇرىمىزدا پەقەت تىل ۋە بەزى ئۆرپ ـ ئادەت پەرقىلا بار ئىدى . ئۇلارنىڭ تۇرمۇشنى قىزغىن سۆيۈشى ، ئۇلاردىكى يۇمۇرىستىك تۇيغۇ ، كۆپ تەرەپلىمە ھەۋەس ۋە قىزىقىش بىزگە بۇرۇندىن تونۇشتەك ، ناھايىتى قىممەتلىكتەك تۇيۇلاتتى . شۇڭا ، ئۇلار بىلەن قىلچە قورۇنماستىن

هەرقانداق مەسىلە ئۇستىدە ئەركىن پىكىرلىشەتتۇق.

شۇبۇتسىيە دىن تارقىتىش ئۆمىكىنىڭ قەشقەردىكى مال ـ مۈلكىـ نىڭ بىر قىسمى پامىر ئېگىزلىكى ئېتىكىدىكى بوستانلىق جىلغا ئىچىگە سېلىنغان بىر ئۆيدە ئىدى. بۇرۇن دىن تارقىتىش ئۆمىكىنىڭ ئەزالىرى يازدا دائىم شۇ يەرگە بېرىپ دەم ئالاتتى. ئارايىك ئۇلارنىڭ مەنپەئىتىدىن خەۋەر ئېلىشقا يارەملەشمەكچى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار قەشقەردىكى مال ـ مۈلكىنى تەكشۈرۈپ چىقىشى، جۈملىدىن ئۇ ئۆيـ ـ ئىمارەتنىمۇ كۆرۈپ بېقىشى لازىم ئىدى. بىز ئۇلار بىلەن بېرىپ ئۇ ئىمارەتنى كۆـ رۈپ كەلمەكچى بولدۇق. بۇنداق بولغاندا، بىز ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن دەم ئېلىشنى بىرلا ۋاقىتتا قىلالايتتۇق. ئارايىك ئۇ يەرگە بارماقچى بولغانـ لىقىنى جۇڭگو دائىرلىرىگە ئۇقتۇردى. خېلى ئۇزاق ۋاقىتتىن كېيىن، بۇنداق ئىشلارنى باشقۇرىدىغان ئىشخانىدىن بىر كاتىپ سىلەر بىلەن بىللە بارىدۇ، ئەمما شۇ كۈنىلا قايتىپ كېلىدۇ، دېگەن جاۋابنى ئالدى. شۇنىڭ بىلەن بىز ئەتىسى سائەت توققۇزدا يولغا چىقىش تەييارلىقىنى قىلدۇق. بۇ بىپايان، كۆلىمى كەڭ رايوننى ئاساسىي جەھەتتىن بىلگەنـ لىكىم ئۈچۈن، ئاسىيادا مەيلى قەيەرگىلا بارمايلى بەش مىنۇت ئىچىدىلا قونالغۇ تېپىش مۇمكىن ئەمەس، دېگەن قاراشتا ئىدىم. ۋەھالەنكى، شىنجاڭدا لايىقەتلىك يوللار يوق، ئارىلىق مەسىلىسىمۇ مۇرەككەپ ئەھۋالدا كاتىپ 120 ئىنگلىز مىلى يولىنى بىر كۈندە مېڭىپ، ئىشىمنى شۇ كۈنىلا تۈگىتىدىغانلىقىنى ئېيتتى!

بىز ئەمەلىيەتتىن ئايرىلغان ھالدا بېرىلگەن بۇ بۇيرۇقتا پەرۋا قىلماي سىرتتا سەككىز كۈن تۇرۇپ، ئەتراپتىكى تاغلاردا ئېكسپېدىتـ سىيە قىلىش تەييارلىقىنى ئىشلىدۇق. مارتنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا بىز تۆتـ مىز، دائىم سىرتقا چىققاندا ئېلىپ ماڭىدىغان خىزمەتكارىمىز ۋە ئىككى جۇڭگو ئەمەلدارى بىلەن يولغا چىقتۇق. شۇبۇتسىيىلىك ئۇ يەرگە ئىلـ گىرى ئاتلىق ياكى مەپىلىك بارىدىكەن. بىز ئوپالغىچە ماشىندا بارماقچى بولدۇق.

مەيلى قايسى پەسىل بولمىسۇن، يېزا يوللىرى بەكمۇ ناچار،

ئوي ـ دۆڭ ، كاتاڭ ئىدى . بولۇپمۇ 3 ـ ئايدا يوللار تېخمۇ ناچارلىشىپ كېتەتتى . چۈنكى ، قارلار ئېرىپ يوللار پاتقاق بولۇپ كېتەتتى . شۇڭا ، بىز كۆپ ماڭمايلا ماشىنا بىلەن بەلگىنىمىزگە پۇشايمان قىلدۇق . ماشىنىمىز شىلىمەڭ يېپىشقاق پاتقاققا پېتىپ قالدى . مىل خۇمزا بىلەن يۇسۇپ قاتتىق كۈچىنىپ ئۆتكەن ـ كەچكەنلەرنى تەسىرلەندۈرۈۋەتتى . لېكىن ، ماشىنا سەت گۈركىرىسىمۇ جايىدىن مىدىرلىمايتتى . ئاران دېگەندە ئۇ يەردىن چىقىپ ، ھەر قەدەمدە بىر جاپا بىلەن ئاخىر بۇ يولدىن قۇتۇلۇپ كەڭ چۆلگە چىقتۇق . ئەمدى ئۇھ دەيلى دەپ تۇرساق ، ماشىنا يەنە يۇمشاق قۇملۇققا كىردى . بىز بوران‌لارنى كېيىپ چاقنىڭ ئاستىغا قويۇپ ، ئازراق ماڭغاندىن كېيىن يەنە ئېلىپ ، ئالدى تەرەپكە سېلىپ دېگەندەك تىرىشىپ ـ تىرمىشىپ ئاران ئىلگىرىلىدۇق .

30 ئىنگلىز مىلى يولنى توپتوغرا سەككىز سائەت ماڭدۇق . مەن ئىختىيارسىز ھالدا ، مۇشۇنچىلىك ئارىلىقتىكى مۇشكۈلات ۋە جاپالار بۇ ئىككى ئۈمىدۋار جۈڭگو ئەمەلدارىغا چوڭقۇر تەسىر قىلغاندىمۇ ، دەپ ئويلاپ قالدىم .

ئوپالدا بىزنى بىر بەگ كۈتۈۋالدى . بۇ بەگ مۇشۇ يېزىنىڭ باشلىقى ، ناھايىتى باي ئۇيغۇر ئىدى . بىز كەلگۈچە ئارىلىقتا ئۇ تېز ھەرىكەت قىلىپ بىزنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن ئەتراپتىكى ئادەملەردىن سېلىق يىغقان بولۇشى مۇمكىن . مېنىڭ بىلىشىمچە ، بۇ تۈزۈم كۆپ ھاللاردا بەگنىڭ چۆنتىكىنى ناھايىتى تېز توشقۇزىدىكەن ، شۇنداق بولغاچقا ، مەن بەك خىجىل بولاتتىم . ئەمما ، بىز بۇنداق جايلاردا ئەڭ ئاببروۇيلۇق ئادەملەرنىڭكىگە چۈشمىسەك بولمايتتى ، شۇنداقلا يەرلىكنىڭ بۇنداق ئادەتىنى ئۆزگەرتىش قولىمىزدىن كەلمەيتتى .

ئەتىسى ، بىز ماشىنىنى يېزىدا قويۇپ ، ئات ـ تۆگىلەرگە مىنىپ ، پامىر تاغ تىزمىلىرىغا قاراپ يولغا چىقتۇق .

تاغ تىزمىلىرى ئېنىق كۆرۈنەتتى ، مۇز تاغ قۇياش نۇرىدا ئەينەكتەك يالت ـ يۇلت قىلاتتى . شىمال تەرەپتىكى پاكارراق تاغلار قوڭۇر رەڭ ياكى تۆمۈر دېتى رەڭگىدە ئىدى ؛ ئالدىمىزدىكى دالا قۇپقۇرۇق ،

زېرىكىشلىك ئىدى . مەن بۇ يەردىن ئات مىنىپ ئۆتكىنىمدىن خۇشال بولدۇم . بۇ ئۇزۇن يولدا چەت ـ چۆرىسىگە كۆز يەتمەيدىغان دالا ، يىراقتىكى رەڭدار بوياق بىلەن بويالغاندەك تاغلار ، يېڭى بىر جايغا بارغاندىن كېيىنكى هاياجان سەپەر هارغىنلىقىمىزنى چىقىراتتى . كەڭ دالا قاچان بوستانلىقنىڭ قارىسى كۆرۈنەركىن ، دەپ تەلمۈرەتتۇق ، لېكىن كۆرەلمەي تىت ـ تىت بولاتتۇق . ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىنىڭ بىر ئالاهىدىلىكى ، سىز بارىدىغان جىلغا بىرنەچچە سائەت ئىلگىرىلا ياراقتىن كۆزگە چۈشەتتى ، لېكىن سىز خۇددى يۆتكىلىۋاتقان پولغا قاپسىلىپ قالغاندەك ، پول يۆتكەلسىمۇ ، سىز كۆزلىگەن يەرگە بارالمايۋاتقاندەك ، كۆرۈنگەن جايغا ماڭسا ـ ماڭسا يېتىپ بارغىلى بولمايتتى . بۇنىڭدىن تولىمۇ بىزار ئىدىم . شۇڭا ، ئىختىيارسىز يەنە بۇ مېڭىشىمىز هەمراهىمىز بولغان جۇڭگو ئەمەلدارلىرىدا بىرەر تەسىرات قالدۇرمىدۇمۇ ـ قانداق ، دەپ ئويلىدىم . چۈنكى ، ئۇ ئوتتۇز نەچچە ئىنگلىز چاقىرىم يولنى پىيادە سەنتىگە ئالماي ، بوستانلىققا بىركۈن ئىچىدە بېرىپ قايتىمەن ، دەپ گەپنى يوغان قىلغاندى . ئەمما ، ئۇ بۇ يەرگە سائەت بەشلەردە كەلگەنلىكىمىز ئۈچۈن ، ئۇ شۇ كۈنى قايتىپ كېتەلمىدى .

شۆبىتسىيىلىكلەر جىلغىدىكى ئەهۋالنى كۆرۈپ هەيران قالدى . ئەسلىدىكى چىرايلىق ئۆيلەر قاراۋۇلخانىغا ئۆزگەرتىلگەن ، ئۆيلەرنىڭ سىرتىغا ئېگىز تام چۆرۈلۈپ ، كۆزىتىش مۇنارى ياسالغان ، چۆرىسىگە تام توسالغان بولسىمۇ ، ئۆيلەر ۋەيران بولۇپ كەتكەنىدى . 1945 ـ يىلىدىكى توپىلاڭدا ، بۇ قاراۋۇلخانا چېگرىدىن ئۆتۈپ كىرگەن قىرغىزلارنىڭ (رۇسىيە زېمىنىدىكى) هۇجۇمىغا ئۇچرىغان ، قاراۋۇلخانىدىكى ئازغىنا ئەسكەرلەر قېچىپ كەتكەن . ئۆيلەر تاغ باغرىنىڭ بىر تەرىپىگە سىلىنغانلىقى ئۈچۈن ، مۇداپىئەگە لايىق كەلمەيتتى ، بىرقانچە مەرگەن تاغنىڭ ئۇ تەرىپىدىن چۈشسىلا ئۇدۇل قاراۋۇلخانىغا هۇجۇم قىلالايتتى .

بىز شۇنى ئۇقتۇقكى ، ئەمەلىيەتتە بۇ قاراۋۇلخانىغا هۇجۇم قىلغانلار هەتتا قاراۋۇلخانىدىكى ئەسكەرلەر قېچىپ كېتىپمۇ خېلى ئۇزۇن ۋاقىت ئۇ جايىنى ئوققا تۇتقان . مەيلى ئۇلار نېمە مەقسەت بىلەن هۇجۇم

قىلغان بولمىسۇن ، جىمى بولغۇلۇق بۇ جىلغىدا ئولتۇرۇشلۇق ئاھالە قىرغىزلارغا بولغان . بۇ قېتىمقى ھۇجۇمنىڭ مەقسىتىنىڭ نېمە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، تاجاۋۇزچىلار يەرلىك ئاھالىنىڭ پادىلىرى ۋە ئاتلىرىنى بۇلاپ كېتىپ ، ئۇلارنى قاق سەنەم قىلىپ قويغان . بۇ ئىككى شۆبۈتسىيە لىك كەلگەندىن كېيىن ، ئۇلارنىڭ ئىلگىرىكى نۇرغۇن قىرغىز دوستلىرى كېلىپ ، ئۇلارنىڭ ياردەم قىلىشىنى سورىدى . بۇلارغا ئىچى ئاغرىغان شۆبۈتسىيىلىك دىن تارقاتقۇچىلار ناھايىتى ساددىلىق بىلەن بىزدىن ، بۇلار رۇسىيە باش كونسۇلىغا بېرىپ زىيانىنى تۆلەپ بېرىشنى تەلەپ قىلسا بولارمۇ ، دەپ سورىدى . چۈنكى ، ئۇلار بۇ توپىلاڭنىڭ مەنبەئى رۇسىيە ئىكەنلىكىگە ئىشىنەتتى . ھازىر بۇ قاراۋۇلخانىنى ئاچچىقى ياماق بىر تاتار ئوفىتسېر بىلەن بىرقانچە ساقچى ساقلايتتى . ئۇ ھاپىلا ـ شاپىلا ئالدى مىزغا چىقىپ كۆتۈۋالدى ۋە بىزگە ئوبدانراق شارائىت يارىتىپ بېرىشكە ھەرىكەن قىلدى . لېكىن ، بىزنىڭ بۇ ۋەيرانە قاراۋۇلخانىدا تۇرغۇمىز يوق ئىدى . ئىشنى بېجىرىپ بولۇپلا ، ئىككى جۈڭگو ئەمەلدارى قايتىپ كەتتى . بىز تاتار ئوفىتسېرغا جىلغىنىڭ ئۇستى تەرىپىدىكى ئېگىزرەك جايغا چىدىر تىكىپ تۇرىدىغانلىقىمىزنى ئېيتتۇق . ئۇ ، ئۇ يەر سوغۇق ، تۇرۇشقا لايىق جاي ئەمەس ، كۆرگۈدەك يېرى ۋە نەرسىسىمۇ يوق ، شۇڭا ئۇ يەردە تۇرساڭلار قېينىلىپ قالسىلەر ، دېدى . بىز ئۇ يەردە تۇرۇش پىكرىمىزدە سىلىقلىق بىلەن چىڭ تۇرغاندىن كېيىن ، ئوفىتسېر ئۇ يەرگە بېرىشىمىزغا قوشۇلدى ، ئەمما بىزگە ئىككى ساقچىنى قوشۇپ بەردى .

جۈڭگو دائىرىلىرى بىزنىڭ ئاددىيغىنا بارگاھ قۇرۇپ ، ساقچىلار نىڭ ھەمراھلىقى يوق ئەھۋالدا ئەركىن تۇرۇشتەك كىچىككىنە ئارزۇيى مىزنىمۇ پەقەت چۈشەنمىدى . ئۇلارنىڭ بۇ ساقچىلارنى بىزنى نازارەت قىلىش ئۈچۈن قوشۇپ بەرگەنلىكى ياكى بىر باش كونسۇلغا بولغان ئىززەت ـ ھۆرمىتى تۈپەيلى قوشۇپ بەرگەنلىكىنى پەقەتلا ئۇقالمىدىم . بەلكىم بۇ تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمەلدارلار بىرەر ئىش چىقىپ قېلىشتىن قورقۇپلا شۇنداق قىلغان بولۇشى مۇمكىن . قانداق بولمىسۇن ، بىز ھەممە

ئىشىنىڭ ئاددىيلا بولۇشىنى ، ئوچۇق جايدا يېتىپ ـ قوپۇشنى ئۈمىد قىلاتتۇق ، بۇنى ئۇلار پەقەتلا چۈشىنەلمىدى . مەن ھازىر بىزنىڭ شۇ چاغدىكى ئاددىي ، ئەمما چۈپەيرەك كارۇبىنىمىز ئۇلارغا سالاپىتىمىزگە تازا توغرا كەلمىگەندەك بىلىنىدىمۇ ـ قانداق ، دېگەننى ئويلاپ قالدىم .

شۇبىتسىيلىكلەر چۆلدىن ئۆچكە ئوۋلىغىلى بولىدۇ ، دەپ بوسـتانىتبېرەكتە تۇرماقچى بولدى . بىز گېيالگېن ، روزابەگ ۋە ئىككى ساقچى بىلەن بىللە يولغا چىقتۇق . ئۇستىگە چىققانسېرى قارىغايلىققا يېقىن كەلدۇق . قەشقەردە زېرىكسىلىك ، توپىلىق قىشنى ئۆتكۈزگەندىن كېيىن ، بۇ يېشىلچىلىقنى كۆرۈپ كۆڭلىمىز يايراپ كەتتى . قارىغايزارلىق ئۇنچە چىرايلىق ئەمەس بولۇپ ، نۇرغۇنى رەھىمسىزلەرچە كېسىپ كېتىلگەن ، ئەمما ئورنىغا يېڭىنى تىكىش ھېچكىمنىڭ خىيالىغا كەلمىگەنىدى . بىز بىر تەرىپى خىلى ئوبدان قارىغايلىق ، بىر تەرىپى سۈپسۈزۈك سۇ ئاقىدىغان ئېرىق بار جايغا چېدىر تىكتۇق .

پۈتۈن بىر چۈشتىن كېيىن ، قونالغۇمىزنىڭ ئوبدانلىقىدىن سۆيۈنۈپ ھېچ ئىش خۇشياقماي قارىغايلار تۈۋىدە ياتتۇق . كېيىن سەيلە قىلدۇق . ئارايىك قۇياشنىڭ پېتىۋاتقان پەيتىنى ۋە ئاخىرقى نۇرلىرىنى كۆرۈشنى بەك ياخشى كۆرەتتى . تاغ يانباغرىغا كېلىپلا يۇقىرىغا ياماشـتۇق ۋە جىلغىنىڭ جەنۇبىدىكى تاغ ئومۇرتقىسىنىڭ تۆپىسىگە چىقتۇق . بـۇ يەر ئانچە ئېگىز ئەمەس ، ئەمما قارىغايلار كۆپ ئىدى . قارىغايلىقتىن ئۆتۈپ يۇقىرىغا چىققۇچە مەن قول ، پۈتۈمنى تەڭ ئىشقا سېلىپ ، ناھـايىتى قىينىلىپ تەسلىكتە ماڭدىم .

بىز تۇرغان جىلغىنىڭ ئايىغدىكى قىيا تاشلاردىن ھاسىل بولغان تاغ ۋە قار ـ مۇز بىلەن قاپلانغان چوققىلار غەربكە پېتىۋاتقان قۇياشنىڭ ئاداققى نۇرلىرىدا قارامتۇل ، يوغان ۋە بەك ئېگىز كۆرۈنەتتى . شەرق تەرەپتە كەچكى شەپەققە چۆمۈلگەن تۈزلەڭلىك گاھ كۆرۈنۈپ ، گاھ كۆرۈنمەيتتى . ئىللىق يورۇقلۇق ، رەڭدار ئاسمان ، ئۆزگىرىشچان تاغلار ئاجايىپ ھەيۋەتلىك ، كۆركەم ، رەڭدار ، چىرايلىق بىر سۈرەتنى ھاسىل قىلغانىدى .

بىز تاغ ئۇستىدە قارلارنى كېچىپ ، قارىغايلىقلاردىن ئۆتۈپ ئالـ
دىمىزغا ماڭدۇق . تۈيۇقسىز ، ئايىغىمىز ئاستىدىن دېگۈدەك بىر توپ
ئۇلار چۆچۈپ سايراپ ئۇچتى . بىز ناھايىتى كۆچەپ تاغ ئومۇرتقىسىنىڭ
ئەڭ ئېگىز يېرىگە چىقتۇق . قۇياش تاغ ئارقىسىدىكى ماكاندىن ئورۇن
ئالغان ، ئاداققى نۇرلىرىمۇ ئاستا ـ ئاستا ئۆچكەندە ، بىردىنلا چىدىغۇسىز
سوغۇق بولۇپ كېتىدىكەن . تاغدىن چۈشكۈچە ھېرىپ ھاسراپ كەتـ
تۇق . ئازايماڭا قانداق سىرىلىپ چۈشۈشنى ، تاغقا چىققۇچە ئىشلەتـ
كەن تاياقنى « تورمۇز » ئورنىدا قانداق ئىشلىتىشنى ئۆگەتتى . باشتا بەك
جىددىيلىشىپ ، ئۆزۈمنى ئوبدان باشقۇرالمىدىم ، نەچچە رەت يىقىلدىم .
پەسكە چۈشكەنسېرى تېخىنكام ئۆسۈپ ، چەبدەس بولۇپ كەتتىم . تاغـ
دىن ئاساسەن سىرىلىپ چۈشتۇق . قونالغۇغا كەلگەندە ، قاراڭغۇ چۈشـ
كەن ، ھارغان ، ئاچقان ، دېمىمىز كېسىلگەنىدى ، ئەمما كۆڭلىمىز ئېيىـ
قۇسىز خۇشاللىقا چۆمگەنىدى .

مەن ئىككى جۈڭگو ساقچىسىنىڭ غېمىنى يەپ كەتتىم . چۈنكى ،
ئۇلارنىڭ چېدىرى يوق ، ئەكەلگەن ئورۇن ـ كۆرپىسىمۇ ئاز ، بۇ يەر
دېڭىز يۈزىدىن يەتتە مىڭ ئىنگلىزچىسى ئېگىز بولغاچقا ، ناھايىتى سوـ
غۇق ئىدى . ئاخشىمى ئارايكىنى بۇ ئىككى ساقچىنى شۆبۈتسىيىلىكلەرگە
خەت ئاپىرىپ بېرىشقا ئەۋەتتىم ، ئۇلار ئارقىلىق بۇ يەرنىڭ ئەھۋالىنى
ھېلىقى تاتار ئوفىتسېرغا چۈشەندۈرۈپ قويۇشقا ئۇناتتىم . بىز بۇ ئىشـ
مىزدىن مەمنۇن بولۇپ قالدۇق . ئەتىسى ئەتىگەندە ، قوي تېرىسىگە ئو-
رىنىپ ، ئۆچكەن گۈلخان يېنىدا ئولتۇرغان ئىككى ئادەمنىڭ قارىسىنى
كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتىم . گېيالگېن ماڭا ، بۇ ئىككى ساقچىنىڭ باشلـ
قىدىن راسا ئەدىبىنى يەپ قايتىپ كەلگەنلىكىنى ئېيتتى . تاتار ئوفىتسېر
بىز خەتتە يازغان ئەھۋالغا پەرۋا قىلماي قاتتىق ئاچچىقلاپ كېتىپتۇ .
ئۇلارغا ئۆلسەڭلەر مۇشۇ يەردە ئۆلۈڭلار ، جايىڭلاردىن قوزغالماي چىقىڭ
تۇرۇڭلار ، دەپ بۇيرۇق بېرىپتۇ . بۇ تاتار ئۆز مىللىتىگە خاس خۇسۇـ
سىيىتىنى ئەمەلىيىتىدە ئىسپاتلىغاندەك بولدى .

بىز بۇ قونالغۇدا ئىككى كۈن تۇردۇق . كۈندۈزى ئەتراپتىكى

تاغلاردىن ئۇلار ئىزدىدۇق . ئاخىرقى كۈنىمىز ئاجايىپ ئالدىراشچىلىقتا ئۆتتى . ئارايلىك بىلەن گېيالگېن ئۇلارنىڭ قىزىقتۇرۇشى بىلەن ھاياجانلىنىپ ئېگىزگە يامىشىپ كېتىۋەردى ، مەن ئۇلارغا يېتىشىمەن دەپ جىق جاپا تارتتىم . ئارايلىك گېيالگېن بىلەن مېنى خېلى يىراقتا تاشلۇۋېتىپ ، پۇتىنىڭ ئۇچىدا مېڭىپ شەپە چىقارماي ئۇلارغا يېقىنلاشتى ، ئەمما يېقىن بارغاندا ئۇلار ئۇچۇپ كەتتى .

پەسرەك چوققىنى بويلاپ مېڭىۋەردۇق . جىلغىنىڭ ئۇ بېشىغا بارغاندا ، چىققىلى بولمايدىغان ئېگىز تاغ ئالدىمىزنى توستى . بەزى جايلاردا قار ئازگاللىرى بار ئىكەن ، مەن يىقىلىپ چۈشۈپ بېلىمغىچە قارغا كۆمۈلۈپ قالدىم . گېيالگېن خېلى ئېگىز جايدىن پالاقلاپ چۈشۈپ ، مېنى قۇتقۇزۇالدى . باش كونسۇلخانىدا ئۇنىڭدىن قانداق سەۋەنلىك ئۆتۈلگەنلىكىدىن قەتئىينەزەر ، تاغ ئىچىدە ئېكسپېدىتسىيە قىلغاندا ، مەن ھەقىقەتەن ئۇنى ياخشى كۆرەتتىم ، ئۇ زادىلا ھارمايدىغانەك كۆرۈنەتتى . مەن ئۇمىدسىزلىك ، قورقۇش تۇيغۇلىرى ئۆزۈمنى تۇتالماي چېچىلىپ كەتسەم ، ئۇ ھەمىشە مېنى سوغۇققانلىق بىلەن رىغبەتلەندۈرەتتى ، تەسەللى بېرەتتى . دائىم سىز چوقۇم جۇمۇلاڭما چوققىسىغا چىقالايسىز ، دەپ تۇرۇۋالاتتى . مېنى تار تاش ئارىلىقلاردىن ياكى بوشلۇق ئەگىملەردىن ئۆتەلمەدۇ ـ قانداق ، دېگەندەك ، بىر جايدا توختاپ مېنى ساقلايتتى . تاسادىپىي ئەھۋاللاردىلا ، ئۇ ئارىسالدى بولۇپ قالاتتى . بۇنداق چاغدا ئارايلىك ئۆزى يالغۇز كېتىۋېرەتتى . گېيالگېن قارلىق تاغلاردىن قورقۇپ قالمايتتى . ئۇ بىر قېتىم ماڭا ، مەن پەقەت تىك قىيا‌غا چىققاندا قورقمەن ، دېدى .

ئۇ كۈنى بىز قونالغۇغا قايتقاندىن كېيىن ، قاراۋۇلخانىغا يەنە ئىككى سائەتتە باردۇق . ئۇچىمىز ھېرىپ ھالسىزدىن كەتتۇق ، كەيپىيات تىمزمۇ بەك تۆۋەن ئىدى . ئىككى ساقچى باشلىقىدىن دەككە يېگەندىن كېيىن ، بىز بارغانلىكى يەرگە بېرىشقا ھەرىكەت قىلدى ـ دە ، بىزنى ئۆز مەيلىمىزگە قويۇۋەتتى . بۇنىڭ ئۇچۇن ئۇلاردىن مىننەتدار ئىدۇق ، ھەتتا يالغان ئېيتىپ ، ئۇلارنىڭ باشلىقىغا ، ئۇلار بىزگە جىق ياردەم

لەشتى ، بىزنى بەك قوللىدى ، دېيىشكىمۇ تەييار ئىدۇق .
موخىن ئەپەندى بىرقانچە ئۆچكە ئوۋلاپتۇ . ئەمما ، مىل خۇمزا 20 نەچچە پاي ئوق ئېتىپ بىرىنمۇ تەگكۈزەلمەي قاتتىق ئوسال بوپتۇ .
ئەتىسى ، ئوپالغا ئاتلىق قايتىپ كەلدۇق . بۇ كۈنى خۇددى لوندۇندىكىدەك تۇمانلىق كۈن بولدى ، بۇنىڭدىن بەكمۇ ئىچىمىز سىقىلدى . بوستانلىققا ئاز قالغاندا ، تۇمان ئېگىزرەككە كۆتۈرۈلدى . بوستانلىق چېتىدىكى تىك قىيادىن پەسكە قارىسا ، تېزىلغۇ ئېتىزلار كۆزگە تاشلىنىتتى . باھارنىڭ ئەلچىسى بولغان مېۋىلىك دەرەخلەردىكى قىزىل ، ئاق رەڭلىك دۇخاۋىدەك تاۋلىنىپ تۇرغان چېچەكلەرنى كۆزۈپ هايا-جانلاندۇق . قەشقەر شەھرىگە قايتقۇچە يولنىڭ ئىككى چېتىدىكى باغلار ، يوللاردا ئېچىلىپ كەتكەن چېچەكلەرنى كۆرۈپ كۆڭلىمىز ئاجا-يىپ يايراپ كەتتى . ئۆيگە كەلسەك ، قورۇدىكى مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭمۇ چېچىكى ئېچىلىپ ، تولىمۇ كۆركەم تۇس ئالغانلىقىنى كۆردۇق . پاتقاقلار كۆرۈنمەيتتى . شەھەرگە قايتقۇچە چۆلدىن ئۆتىدىغان چاغدا ، باشقا يوللاردىن قېچىپ قۇملۇق بىر يول بىلەن ماڭدۇق .
ماي ئېيىدا ، بىزگە سىرتقا چىقىشقا يەنە بىر پۇرسەت كەلدى . ئارايىك چاكراگىل تېغىغا باردىغان بىر جىراغا بۆلەكچە بىر ئىشتىياق باغلىغانىدى . بۇ تاغ تىزمىلرىنىڭ دائىرىسى ئېنىق ، تۈزۈلۈشى ناھايىتى چىرايلىق بولۇپ ، ئۇ بىزگە خېلىدىن بېرى تونۇش ئىدى . بىز ئەمدى ئۇنىڭ يېقىن بېرىپ كۆرمەكچى بولدۇق ۋە بۇ پىلانىمىزدىن خېلى ۋاقىت-قىچە هاياجانلاندۇق .
شۆبىتسىيىلىكلەر هىندىستانغا ماڭغان كۈنى بىزمۇ باش كونسۇل-خانىدىن ئايرىلدۇق ۋە ماشىنىدا ئىككى سائەت مېڭىپ يامانيار دەرياسىغا كەلدۇق . دەريانىڭ تېگى بوش ئىكەن ، ماشىنىدا ئۆتۈشىمىزگە تازا ئە-ھەنچىمىز يوق ، شۇنداقلا بۇنداق قىلىش هەم خەتەرلىك ئىدى ، شۇڭا دەريا بويىغا ئاتلارنى بالدۇرلا ئەكىلىپ تەييار قىلىپ تۇرۇشنى ئۇ-رۇنلاشتۇرۇپ قويغانىدۇق . بۇ ئاتلار يۈك ـ تاقىلىرىمىزنى دەريادىن ئۆتكۈزۈپ ، كۆزلىگەن يېرىمىزگە ئاپىراتتى . ئۆزىمىز پىيادە ماڭماقچى

ئىدۇق . بىراق ، ئۇچرىشىشقا كېلىشكەن جايغا كەلسەك ، ئاتلارنىڭ قا-
رىسىمۇ يوق .

بۇ كۈنى ھاۋا بەكمۇ ئوچۇق ، بۇلۇتسىز ئاسمان زۇمرەتتەك سۈ-
زۈك ئىدى . ئاق تون كىيگەن قارلىق چوققىلار بەكلا يېقىن كۆرۈنەتتى .
ئەمما ، يېنىمىزدىكى دەريا سۈيى گويا بىزنىڭ كېلىشىمىزنى ياقتۇرمىغان-
دەك شاۋقۇن سېلىپ ، ئاق بۇرغۇنلار چاچرىتىپ ئېقىۋاتاتتى . كاككۇك-
نىڭ سايرىشىنى ئاڭلىدۇق . كاككۇكنىڭ سايرىشى ئەنگلىيىدىكىگە ئوپمۇ
ئوخشاش ئىدى . بىز ئۇ يەردە ئىككى سائەتتىن كۆپرەك ۋاقىت ساقلاپ ،
ئالدىن قىلغان ئورۇنلاشتۇرۇشىمىز بىر تىيىن بولدى ، دەپ تۇرغاندا ،
ئاتلار پەيدا بولدى . ئۇلار بىز كېلىشكەن جايدا ئەمەس ، باشقا بىر جايدا
بىزنى سەۋرچانلىق بىلەن ساقلاپتۇ . ئات مىنىشتىن قۇتۇلارمەن ، دەپ
ئويلاپ تۇرسام ، كارۋاندىن يۈك ئارتىدىغان تۆگىلەردىن باشقا ، ئادەملەر
مىنىشكە ئەكەلگەن يەنە بەش ئات بارلىقىنى كۆرۈپ ئەرۋايىم قىرىق گەز
ئۇچتى . ئارايىك ئىككىمىز پىيادە ماڭماقچى بولۇپ ، كۈننىڭ قىزىقىدا بە-
تۇرلۇق بىلەن يولغا چىقتۇق . لوكىسى بار تۆگىگە يۈك ئارتىۋاتقاندا ،
ماشىنا گۈركىرەپ ئۆتكەنىدى ، تۆگە ئۈركۈپ قاچتى . كارۋاندىكى ئا-
دەملەر ئاتلىق ، پىيادە قوغلىدى . تۆگە ئادەتتىكى ياۋاش ، سەۋرچان ئا-
دىتىنى بۇزۇپ ، گويا نەرسىلىرىمىزنى ۋەيرانە قىلىشقا بەل باغلىغاندەك
تەلۈلەرچە چېپىپ يۈرەتتى . كىشىلەر ئاخىر ئۇنى بويسۇندۇردى . ئۇ
ياۋاشلىغاندا قارىساق ، ھېچنەرسە چېقىلماپتۇ ، بۇزۇلماپتۇ . شۇنىڭغا دىق-
قەت قىلدىمكى ، بۇنداق مىجەزى تۇراقسىز تۆگىلەرنىڭ بۇرنىغا ئارغامچا
ئۆتكۈزۈپ قويىدىكەن .

ئارايىك ئىككىمىز توپا ـ چاڭ ئۆرلەپ تۇرغان يولدا قىينىلىپ
كېتىۋاتاتتۇق ، تاشمىلىققا قاچان بارىمىز ، دەپ پات ـ پات سورايتتۇق .
ـــ ئىككى بېكەت (بەش ئىنگلىز مىلى) قالدى ، ـــ دېدى بىر
كارۋانچى .

بىر ئىنگلىز مىلى ماڭغاندىن كېيىن ، يەنە بىر كارۋانچى :
ـــ يەنە بەش بېكەت (12.5 ئىنگلىز مىلى) يول بار ، ـــ دېدى .

بىر بېكەتلا يول قالغاندۇ ، دېۋىدىم ، ئۇ خۇشاللىق بىلەن پىكـ
رىمگە قوشۇلدى .

ئۇيغۇرلار سەپەردە بىزگە قارىغاندا تەمكىن ، ئېغىر ـ بېسىق بو-
لۇپ ، كۆزلىگەن جايغا بارغۇچە جىممىدە مېڭىۋېرىدىكەن . ئارايىك بۇ
ئارىلىقتىن ئون ئىنگلىز مىلى مۆلچەرلىگەنىدى ، ئەمما بۇنىڭ بەكمۇ ئۇ-
مىدۋار مۆلچەر ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتتۇق . شۇڭا ، مەن خۇشاللىق بە-
لەن ئاتقا مىنىپ ماڭدىم . بوستانلىقتىن ئۆتۈپلا بوش توپىلىق يولغا
چۈشكەچكە ، ئاتلىق مېڭىش ئاجايىپ ھۇزۇر ئىدى . مىنگىنىم پۇتۇنلەي
تونۇش ئات بولسىمۇ ، بارغانسېرى ئۇنىڭغا ئىشەنچ باغلىدىم . بۇگۈن
يەكشەنبە بولغان بولسا ، بازاردىن قېتىق سېتىۋالاتتۇق ، ئەمما شەنبە بول-
غاچقا ، يېزا جىمجىت بىر ئادەممۇ يوق ئىدى .

بىز ناھايىتى ئاستا ماڭدۇق . بۇنىڭدىن ئىچى پۇشقان ئارايىك ئې-
تىنى قامچىلاپ چاپتۇرۇشقا باشلىدى . ئارقىدىنلا گېيالگېن چاپتى .
روزابەگ بىلەن بىر يول باشلىغۇچىمۇ ئۇلاردىن قالماسلىققا تىرىشتى .
روزابەگ تاغقا چىقىشقا ئالدىراڭغۇلۇق قىلغاندەك ، يول ماڭسىمۇ ئاستا ،
خاتىرجەم ماڭاي دېمەيتتى . ئۇ ئات مىنىشنى ئۆگىتىش مەكتەپلىرىدە
ئۆگەتكەندەك ، ئات مىنىشنىڭ چىرايلىق ، ئېپسىل ھەرىكەتلىرىنى بىلمە-
گىنى بىلەن بارلىق ئۇيغۇرلارغا ئوخشاش ، ئاتنىڭ خوي ـ پەيلىنى
ئوبدان بىلەتتى ، ھېچنېمىدىن قورقماي ئېتىنى بولۇشىغا چاپتۇراتتى .
ناھايىتى سولاش ئاتلارنىمۇ ئويغىتىپ ئۆز رايى بويىچە چاپىدىغان قىلە-
ۋىتەتتى . گېيالگېن خىيالىدا يوق كېتىۋاتقاندا ، ئۇ ئاستا كەينىدىن بې-
رىپ ئۇنىڭ ئېتىنى راسا قامچا ئۇرۇپ چاپتۇرۇۋىتەتتى . بۇنداق كۆڭۈل-
لۈك ئويۇننى كۆرسەم ، مېنىڭ ئېتىمۇ ئۇلارنىڭكىنى دوراپ چېپىپ كې-
تەرمىكىن ، دەپ قورقۇپ يۈرەكئالدى بولاتتىم .شۇنداقتىمۇ بۇنداق چاغدا
مېنىڭ ئېتىم ئۇلارنىڭ كەينىدە قېلىشىنى خالىماي ، مېنىڭ توسقىنىمغىمۇ
ئۇنىماي يورغىلاشقا چۈشەتتى .

ھەممىنىڭ كەينىدە قالغان بولساممۇ ، ئاتنىڭ يورغىلىشىدىن ھې-
رىپ ھاسراپ كەتتىم ، ئەمما ئاتتىن چۈشۈپ كەتمەي ماڭغىنىمغا خۇ-

شال ئىدىم . قۇملۇققا كەلسەم ، ئالدىمدا ماڭغانلار قېتىق ئىچىپ ئولتۇ-
رۇپتۇ . بىزگە قىزىققان كەنت ئاھالىسى ئەتراپىمىزغا ئولاشتى ، لېكىن
گەپ قىلمىدى . قېتىقنى ئىچىپ بولۇپ پۇل بەرسەك ، ئۇلار زادىلا ئالغىلى
ئۇنىمىدى . ئۇلار ئۆزلىرىگە پۇل بەرمەكچى بولغىنىمىزدىن ھەيران بو-
لۇۋاتقاندەك قىلاتتى . بۇ ھەممە يېرى يېشىللىققا پۈركەنگەن چىرايلىق
كەنت ئىدى . قەشقەردە بۇنداق جايلار كۆپ ئەمەس ، چۈنكى شەھەر ۋە
شەھەر ئەتراپىدا پاكار ـ پاكار سۆگەت ، تېرەكلەر بار . ئېگىزرەك ئۆس-
كەنلىرىنى كىشىلەر كېسىپ تۈرىدۇ . ئاچچىق ـ چۈچۈك ، مۇزدەك قې-
تىقنى ئىچىپ ھەممىمىزگە جان كىردى . بىز ئاتلارغا مىنىپ چۆلگە قاراپ
ماڭدۇق .

بىز بىردەم ئاتلىق ، بىردەم پىيادە 18 ئىنگلىز مىلىدەك يول يۈرۈپ
تاشمىلىققا كەلدۇق . بىزنى تەييارلاپ قويغان ئېگىز ، سالقىن ئۆيلەرگە
ياشىلىدى . ياستۇقلارغا يۆلىنىپ ، گىلەملەردە ئولتۇرۇپ ئارام ئالدۇق ۋە
شۇنچىلىك مىننەتدار بولدۇق . ساھىبخان ئاپتۇۋا چىلاپچىغا ئىسسىق سۇ
ئەكىلىپ ، قولىمىزغا سۇ بەردى ، ئاندىن نان بىلەن قارا چاي ئەكەلدى .
ئارقىدىن ھورى چىقىپ تۇرغان سۈيۇقئاش كەلتۈردى . سۈيۇقئاشقا
ئۇششاق توغرالغان گۆش ، كۆكتات ۋە تېتىتقۇلار سېلىنغانىدى . سا-
ھىبخان باشقا ئۇيغۇرلارغا ئوخشاشلا سىپايە ، قائىدە يوسۇنلۇق ، مۇلايىم
ئىدى . بىزنى خاتىرجەم تاماق يەپ ، ئارام ئېلىۋالسۇن ، دەپ بىئارام
قىلمىدى . خېلىدىن كېيىن ئىنىسى بىلەن بىللە كىرىپ بىز بىلەن كۆ-
رۈشتى . ئۇلار ئايىغىنى سېلىپ دالاندا قويۇپ ئۆيگە كىردى . يۈز ـ كۆ-
زىنى ۋە ساقالىنى سىلاپ (ساقلى يوقلارمۇ شۇنداق قىلىدىكەن) دۇئا
قىلىۋېتىپ ، ئاندىن ئېگىلىپ بىزگە سالام بەردى . تەكەللۇپ بىلەن يول-
دىكى ئەھۋاللارنى ، قانداق تەلەپلىرىمىز بارلىقىنى سورىدى . مەن ئۇلار-
نىڭ بىزگە بەرگەن چىرايلىق ئۆيىنى بەكمۇ ياقتۇرۇپ قالدىم . ئۆيدە
ھېچقانداق ئۆي جاھازلىرى يوق ، ئەمما تولدۇرۇپ گىلەم سېلىنغانىدى .
قورۇسىنىڭ ياغاچلىرىغا ناھايىتى چىرايلىق ئويمىلار ئويۇلۇپ گۈل ۋە
ھەر خىل شەكىللەر چېقىرىلغان ، دېرىزىسى مۇرەككەپ شەكىلدە ياسال-

غان ، ياغاچتىن قانات (ئېچىلىپ ـ يېپىلمىدىغان قوش ئىشىك) ياسالغان ئىدى .

ئەتىسى ، ئەتىگەنلىك تاماقنى سەھەر يېدۇق ، يەنى تۇخۇم ، سۈت بىلەن چاي ئىچتۇق . ئارايىك بىلەن مەن تاشمىلىقنىڭ ئادەمنى مەھەلىيا قىلىدىغان سايە يوللىرىدا يۈرۈپ كەتتۇق . يولنىڭ ئىككى قاسىنقىدىكى ئوت ـ چۆپلەر بولۇق ئۆسكەنىدى . پات ـ پات ئۇچرىغان ئېرىقلاردىن ئايلىنىپ ئۆتەتتۇق . ئۇچرىغانلىكى كىشى بىزگە قىزىقسىنغان ھالدا قارىشاتتى ۋە دوستانە سالام بېرەتتى . بىز دائىم ئۇچرىتىپ تۇرىدىغان كىشىلەرگە ئوخشاش ، ئۇلارمۇ بىزنىڭ ئات منمەي پىيادە ماڭغانلىقىمىزدىن ھەيران ئىدى . بوستانلىقتىن چىقىپ چۆلگە كىرىشىمىزگە ئىسسىق ئۇرۇلدى . بۇ چاغدا بىز يېزىدىكى ئادەملەرنىڭ بىزنىڭ ئات منمەي پىيادە ماڭغانلىقىمىزغا نېمە ئۈچۈن ھەيران قالغانلىقىنى چۈشەندۇق . شۇڭا ، بىز يەنە ئات منىپ ھەممە يېرى تاشلىق ، يولمۇ يوق قاسلىقتا ماڭدۇق . بۇ كۈنمۇ ھاۋا ئوچۇق ، ئالدىمىزدىكى زۇمرەت ئاسمانغا تاقاشقان پامىر ئېگىزلىكى تولىمۇ ھەيۋەتلىك ، كۆركەم ئىدى . ئېگىزلىكتىكى چوققىلار گويا باش ئۇستىمىزدىلا ئېسىلىپ تۇرغاندەك كۆرۈنەتتى ؛ بولۇپمۇ قوڭۇر چوققىسى ئاجايىپ سۇرلۇك ، ھەيۋەتلىك ، سالاپەتلىك بولۇپ ، كىشىگە گويا ئېسىل سۈپەت بىر جانابى ئالدىغا كېلىۋاتقاندەك بىر تۇيغۇ بېرەتتى . شىمال تەرەپتە تۆشۈكتاغ تىزمىلىرىنىڭ ھەرىسمان شەكلى غۇۋا كۆرۈنەتتى . بىز يىراقتىن قاراپمۇ ھېلىقى مەشھۇر گۈمبەزسىمان تاغنىڭ ئورنىنى ئاساسەن ئېنىقلىيالايتتۇق . تېخىمۇ يىراقتىكى كۆكۈچ تاغلار ئەگرى ـ بۈگرى ھالەتتە ئۇپۇققا تۇتىشىپ كېتەتتى ؛ چەكسىز كەتكەن تۈپتۈز قۇملۇقنىڭ ئۈستىنى بىر قەۋەت كۆكۈچ رەڭلىك توپا قاپلىغان بولۇپ ، ئاندا ـ ساندا يالت ـ يۇلت قىلاتتى ؛ ئۇزۇن بىر تۆگە كارۋىنى بۇ چۆلدە ئاستا كېتىپ باراتتى . مانا بۇ تىپىك ئوتتۇرا ئاسىيا مەنزىرىسى ئىدى .

ناھايىتى تېز ئېقىۋاتقان خېلى چوڭقۇر بىر دەريا بويىغا كەلدۇق . « سۇرا » جىددىي ئېقىن بىلەن باتۇرانە ئېلىشىشقا باشلىدى ، بىز ئۇنىڭ

تاماشىسىنى ھەۋەس بىلەن كۆردۇق . بىر چاغدا ئۇنى ئېقىتىپ خېلى يىراقتا ئەكەتتى ، لېكىن ئۇ بىر نېمىلەرنى قىلىپ قىرغاقتا چىقىۋالدى . بىز كارۋاندىن ئۆتۈپ كەتتۇق . ئۇلار ھىندىستانغا بارىدىغان يىراق سەپەرگە يېڭىلا ئاتلانغان بولۇپ ، ئالدىدىكى ئاشۇ تاغۇ ـ داۋانلاردىن ئۆتەتتى . بىز ئۇلارغا بەخت ، سەپىرىگە ئاقىيول تىلىدۇق . بۇ قەدىمىي يول بىلەن گىلگىتكە بارغىلى بولاتتى . ئادەتتە بۇ يول بىلەن ئاز سانداكى سودىگەرلەرلا ماڭاتتى . چۈنكى ، ئالدىدىكى تاغ جىلغىسىدا چاتقاللار كۆپ بولغاچقا ، كارۋان بەك چوڭ بولۇپ كەتسە ئۆتەلمەيتتى ، شۇڭا سودىگەرلەرنىڭ كۆپ قىسمى خەتەرلىكرەك بولسىمۇ ، قارا قۇرۇم تەرەپتىكى يول بىلەن ماڭاتتى .

گىياھ ئۇنمەيدىغان ، تونۇردەك قۇملۇق چۆلنىڭ ئايىغىغا چىققىلى بولمايدىغاندەكلا بىلىنەتتى . قۇياش بىزنى گويا كۆيدۈرۈپ كاۋاپ قىلىۋېتىدىغاندەك قىزدۇراتتى ؛ يىراقتىكى بىز بارىدىغان تاغلار ماڭساق ـ ماڭساق يېقىنلىمايتتى . پىيادە بىر سائەتتىن كۆپرەك ماڭغاندىن كېيىن ، يىلان باغرى ئېقىۋاتقان دەريا ئېقىنىنى بويلاپ ئايلىنىپ ، ئەگىپ يۇرۇشكە باشلىدۇق . دەريا سۈيىدىن قانچىلىك ئىچىپ كەتكىنىمنى بىلمەيمەن ، توختاپ ئالدىنقى كۈنلىرى ئېشىپ قالغان قاتتىق ـ قۇرۇق نەرسىلەر بىلەن قورساق گوللىدۇق ، دەم ئالغاندىن كېيىن ئوڭ تەرەپتىكى جىراغا كىردۇق ، بۇ جىرا ناھايىتى ئىسسىق ھەم تاشلىق ، ئەمما بىز كېيىن كىرگەن ئاساسىي جىرادىن تار ھەم تىك ئىدى . بىر يەردىكى ئوتلۇققا كەلگەندە ، توختاپ چاي قاينىتىپ ئىچىپ ئىككى سائەتتىن ئارتۇق دەم ئالدۇق . شالاڭ ، ئەمما بىردىنبىر ئوتلۇققا يېتىپ سالقىن كېچىنىڭ كېلىشىنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتتۇق . ئوت ـ چۆپلەردە تەكەن تولا بولسىمۇ ، ھەر ھالدا بىزنى ئاپتاپنىڭ يالقۇنىدىن توستى .

بۇ جىرانىڭ ئىككى تەرىپى شەكلى مۇرەككەپ ۋە ئۆزگىرىشچان ئېگىز قىيا بولۇپ ، بەئەينى بۈيۈك گوت شەكلىدىكى چىركاۋنىڭ ئېگىز تاملىرىغا ئوخشايتتى ، شۇنداقلا ھەم غايەت يوغان ئورگان (سۇنايلىق چالغۇ ئەسۋابى) نىڭ سۇنايلىرىغا ، ھەمدە نازۇك ، نەپىس ، ئېگىز مۇ-

نارغا ئوخشايتتى . بەزى جايلاردىكى يار توق قىزىل رەڭلىك بولۇپ ، قۇ-
ياش نۇرىدا شەلىپەردەك تاۋلىناتتى . بىر ئەگىمدىن ئۆتۈشتە
مىزگىل ، بىردىنلا بۇك - باراقسان بوستانلىق كۆز ئالدىمىزدا نا-
مايان بولدى . دەل - دەرەخلەر بۇكۈلدى ، ئوت - چۆپلىرى يېشىل
مەخمەلدەك يەلپۇنۇپ تۇرغان بۇ بوستانلىق گويا كى تاغ ئە-
چىگە جايلاشقان خۇددى ئەنگلىيەدىكى شانگرى - لا[1] ئوخشايتتى .
ئويتاغ دەپ ئاتىلىدىغان بۇ جاينى بىز پەقەت بىلمەيدىكەنمىز ، شۇنداقلا
بۇ يەردە بىر ساياھەتچى بارلىقىنىمۇ ئۇقمايدىكەنمىز ، ئۇ بىز بىلەن بىللە
ئولتۇرۇپ چاي ئىچتى ، ئاندىن بىزنى پەرسەكتىكى ئۆيىگە باشلىدى . بۇ
چوڭقۇر جىرانىڭ يىراق بىر جايىدا ناھايىتى لاي سۇ ئاقىدىغان دەريا بار
ئىكەن . قونالغۇنى ئۆزىمىز تاللاشنى ياخشى كۆرەتتۇق ، لېكىن بۇ قېتىم
ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياندۇرالماي ئۇنىڭ بىلەن بىللە پەسكە چۈشتۇق . ھاۋا
رەڭ ئىرىس گۈللىرى قاپلىغان ، تېگى يېشىل ، ئاجايىپ رەڭدار ، چىرايلىق
لىق توقۇلغان گىلەم سېلىنغان ، ھەممە ياقنى خۇش ھىد تولدۇرغان
جايدىن ئۆتۈپ ، بىر يېزىنىڭ بېشىغا كېلىپ توختىدۇق . قەدىمكى زامان
چېدىرلىرىغا ئوخشاپ كېتىدىغان سۆگەتلىك كۆز ئالدىمىزدا نامايان
بولدى . ساھىبخانىمىز مېھمان كۈتۈۋېلىشنىڭ تەييارلىقىغا چۈشتى بول-
غاي ، ئۆيدىن زادىلا چىقمىدى .

ئۇنىڭ شاۋقۇن - سۈرەنلىك ھويلىسىنىڭ تۆت ئەتراپىدا ئات ،
تۆگە ، قوي باغلايدىغان قوزۇق ، تۆۋرۈكلەر بار ئىدى . ئېگىز بىر سۇ-
پىدا ئىككى ياغاچ كارىۋات ، بىر شىرە بار ئىدى . بىز كارىۋاتتا ئولتۇ-
رۇپ ، ناھايىتى ئېگىز بىر جايغا چىقىۋالغاندەك بويقالدۇق . گويا پادىشاھ
جەمەتىنىڭ ئەزاسى يا كى سېرىك ئۆمىكىدىكى دۇمباقچى قىزىقچىغا ئوخ-
شاش ، خىزمەتكارلىرىمىز ، ئۆينىڭ ئىگىسى ، شۇ يەردىكى مەكتەپنىڭ
مۇدىرى ۋە كەلگىنىمىزدىن خەۋەر تېپىپ كەلگەن قولۇم - قوشنىلار
پەستە ، ھەر بىر سۆز - ھەرىكىتىمىزگە دىققەت قىلىپ ئولتۇردى . بىز-
نىڭ كەلگىنىمىزدىن ئەجەبلەنگەن ئايالار ئاستا كېلىپ بىزگە ئۇياتچان-

① شانگرى - لا ـــ ئەنگلىيەدىكى مەشھۇر بىر مېھمانخانىنىڭ نامى .

لىق بىلەن قاراپ قويۇپ يەنە ئىتتىك چىقىپ كېتەتتى . ئەلۋەتتە ، ئۇلار ساھىبخان بەرگەن نەرسىلەرنى ئېلىشنى ، بىكارلىق نەرسىلەردىن لەززەت- لىنىشنى ياخشى كۆرەتتى . بىز بۇنداق كۆرگەزمە بولۇشقا كۆنۈپ كەت- كەنىدۇق ، شۇڭا بېشىمىزنى ئېچىمىزگە تىقىپ ، ئالدىمىزغا كەلتۈرۈلگەن زاغرا ناننى قېتىققا چىلاپ يېدۇق . كېيىن ئالدىمىزغا يەنە سۈيۇقئاش ، چاي ئەكەلدى . بىزدىن پەسرەكتە ئولتۇرغان خىزمەتكارلىرىمىز ۋە « تا- ماشىبىنلار » مۇ قورۇق قالماي سۈيۇقئاشنى تازىمۇ ئاۋازلىق ئىچىپ مەززە قىلىشتى ۋە ماختاپ كېتىشتى . ئادەتتىكىدەك ، ساھىبخان تاماقنى مېھ- مانلار بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ يېمىدى . ئۇلارنىڭ بۇ ئادىتى ماڭا پەقەت ياقمىدى . نېمىشقا دېگەندە ، ئادەتتە ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ساھىبخان ئىكەن- لىكىنى مېھمانلارغا بىلدۈرمەسلىك مەقسىتىدە ئوتتۇرىغا ئاغا ـ تاغىلىرى ، دوست ـ يارەنلىرى ياكى يېراق ـ يېقىن ئورۇق ـ تۇغقانلىرىنى چىقە- رىپ قويىدىكەن . بۇ شەرەپكە مۇيەسسەر بولغىنىدىن ئۇلارمۇ خۇش ئە- كەن . ئەگەر بۇ ئۆينىڭ ئىگىسى كىم ، دەپ سورىساق ، بىر بۇلۇڭدىن بىر ئادەم گەپ ـ سۆزسىز چىقىپ كېلىدىكەن .

تاماقتىن كېيىن ئارايىك ئىككىمىز پېتىۋاتقان قۇياش نۇرىدا بىردەم سەيلە قىلدۇق ، ئاندىن يېتىپ ئۇخلىدۇق . مەن ، بىز خەقنىڭ كۆزىدىلا مۇشۇ كارىۋاتلاردا ياتارمىزمۇ ، دەپ ئويلاپ تۇرسام ، ساھىبخان بىزنى قارىڭغۇراق كېسەك ئۆيگە باشلىدى . بۇ ئۆيگە يورۇقلۇق تورۇستىكى تۆڭلۈكتىن چۈشەتتى . ھويلىدا كىشىلەر قىزغىن پاراڭ سېلىشىپ ئول- تۇردى ، بىز يېتىپلا ئۇيقۇغا كەتتۇق . ئەتىسى سەھەردە ئورنىمىزدىن تۇرساق ، قارا بوران جىمى يەرنى قېلىن توپا بىلەن كۆمۈپتۇ ، ھېچنەر- سىنى كۆرگىلىمۇ بولمايتتى . ئادەمنىڭ دېمىنى سقىدىغان ۋە غەلىتە بىر قارىڭغۇلۇقتا ئارايىك ئىككىمىز جىرانى بويلاپ يۇقىرىغا ماڭدۇق . ئېتىز ـ ئېرىقلار تېزلا كۆزدىن يوقاپ ، تىكەنلىك چاتقاللار پەيدا بولدى . تو- ساتتىن تىكەنلىك خوخا ـ يانتاقلارنى مەززە قىلىپ يەۋاتقان بىر تۆگە ئۇچرىدى . بىز پىيادە مېڭىشنى پىلانلىغىنىمىز ئۈچۈن ، يۈك ـ تاق ئار- تىپ مېڭىش ئۈچۈنلا ئىككى تۆگە ئېلىۋالغانىدۇق . بىز مېڭىپ يېرىم

سائەتتىن كېيىن ، روزابەگ بىلەن گېيالگېن بىرىدىن ئۆتۈپ كەتتى . ئۇلار خۇشال ھالدا ئىككى ئاتنى مىنۈالغانىدى ، ئەمما ئاتنىڭ چىرايىدىن ئازابلىنىۋاتقانلىقى چىقىپ تۇراتتى . ئۇلار ئىزىتىنى ساقلاش ئۈچۈن ، تۇغرىراق قىلىپ ئېيتقاندا ، پىيادە مېڭىش بىلەن خۇشى يوقلۇقىدىن ، ئۇلارنىڭ ھەركەتلەندۈرۈپ ئىككى ئات تاپتۇرغانىدى . شۇنىڭ بىلەن تۆتىمىز ئىككى ئاتنى نۆۋەتلىشىپ مىنىپ ئاستا ماڭدۇق . بۇ سەپىرىمىزدە تۇيۇقسىز ئۇچىدە ھېچ يەرنى تۈزۈك كۆرەلمىگەچكە ، بىز ئۈچۈن بىر تالـ يىنى يوق ، زېرىكىشلىك سەپەر بولدى . ھېلىمۇ ياخشى قېتىقنى كۆپ ئېلىۋالغانىكەنمىز ، شۇنى ئىچىپ ماڭدۇق . چۈشتە راۋۇرۇس ئولتۇرۇپ تۇيغۇچە غىزالىنىۋالدۇق . قىيا تاشلىق كېچىكرەك بىر تاغقا كەلدۇق . تاغدىكى كېچىك ـ كىچىك قارىغايلارنى كۆرۈپ كەيپىمىز تېخىمۇ ئۇچتى . چۈنكى ، بىز بۇ يەردە ئاسمان پەلەك ئېگىز ۋە كۆپ قارىغايلارنى كۆرىمىز ، دەپ ئويلىغانىدۇق . ھالبۇكى ، تاغنىڭ ئۈستىگە چىققانسېرى قارىغايلارمۇ كۆپەيىشكە ۋە ئېگىزلەشكە باشلىدى . ئېگىزدىن نەزەر سالـ ساق ، تاغنىڭ يانباغرىنىڭ ئىككى چېتىدىكى قارىغايلىقنىڭ چېتى كۆرۈـ نەتتى . ئۇلار ماڭا ياپىبشىل دەرەخ ئوت ـ چۆپلەر كۆپ ، سۇيى كۈـ مۈشتەك يالتىراپ ، شارقىراپ ئېقىۋاتقان ئۆستەكۈ بار بىر تاغ ئىچىدە مېـ كىشنى مەسلىھەت بېرىشتى ھەمدە بۇ يەرنىڭ مەنزىرىسى ياخشى ، مۇشۇ يەردىن ماڭسا چوقۇم ئوبدان قونالغۇ تاپقىلى بولىدۇ ، دېيىشتى . تازا ئىشەنچىم بولمىسىمۇ ، ئۇلارغا ئەگىشىپ ماڭدىم . قوشۇنىمىز تېز كۆپەيـ گەن بولۇپ ، چارۋىچىلار يازلىق چۈشكۈنگە ھەيدەپ كېتىۋاتقان كالا ، قوي ، ئېشەك ۋە تۆگىلەر بار ئىدى . « سۇرا » يول بويى ماللارغا توخـ تىماي ھۇجۇم قىلىپ ، ئۇلارنى ئازابلىدى ، بۇ ئىش كۆڭلىمىزنى خىلى ئاچتى .

پۈتۈنلەي ھالىمىزدىن كەتكەن بىر چاغدا ، ئالدىمىزدىكى بۇ جاي شۇنچىلىك مەنزىرىلىك ، گۈزەل ئىدىكى ، پەقەتلا ماڭغۇمىز كەلمىدى . ئەتراپ ئاسمان ـ پەلەك ئۆسكەن قارىغاي ، ئېگىز ، گويا بۇغدايدەك يەلـ پۈنۈپ تۇرغان ئوتلار ئادەمنىڭ كۆڭلىنى ئاچاتتى . بۇ جاي بىز بېسىپ

ئۆتكەن ئىسسىق ، قاغجىرىغان چۆل ـ جەزىرە قاقاس تاغلار بىلەن شۇنداق كۆچلۈك سىلىشتۇرما بولدىكى ، بىز گويا باشقا بىر دۇنياغا كېلىپ قالغاندەك ھېسسىياتقا كېلىپ قالدۇق .

قونالغۇ تاللاشتا بۇرۇنقىدەكلا تالاش ـ تارتىش باشلاندى . بىز كۆڭۈلدىكىدەك قونالغۇ تېپىش ئۈچۈن ئۈيان ـ بۇيان ئايلاندۇق . تۇر-كۇم ـ تۇركۇملەپ مېھمانلارنى كۈتىدىغان خىزمەتكارلار قونالغۇنى تۇز ، كەڭ چۆپلۈكتە قىلىشنى تەشەببۇس قىلاتتى . بىز بولساق ياپيېشىل بىر يانباغرىنى تاللىدۇق . بۇ يەردە بىزنى قارىغايلار مۇھاپىزەت قىلاتتى .

چاي ئىچىپ بولۇپ بىز ئەتراپنى ئايلىنىپ چىقىپ يەر شارائىتى ۋە مۇھىت بىلەن تونۇشتۇق . ئاندىن مۇزلۇققا قاراپ ماڭدۇق . ئەتراپنى يەنىلا توپلىق تۇمان قاپلىغانىدى ، شۇنداقتىمۇ ئەتراپتىكى مەنزىرىلەرنى خېلى ئېنىق كۆرەلىدۇق . بىر تاغ چوققىسىنىڭ ئۈستى ئاجايىپ بولۇپ ، باشقا چوققىلارغا قارىغاندا ئېنىقراق كۆرۈنەتتى ۋە تەڭداشسىز بىر ھەي-ۋىتى بىلەن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇراتتى . ئويلايمەنكى ، ئۇنىڭ ئالدىدا تۇرسام ، مەن چوقۇم ئۇنىڭ مەۋجۇتلۇقىنىلا تەسەۋۋۇر قىلالايمەن . بۇ خىل خىيالىي تۇيغۇدا گەرچە ھەممە نەرسە غۇۋا ، ئېنىقسىز ، ئادەم تازا قانائەتلەنمىسمۇ ، لېكىن ئادەمنى ھاياجانغا سالىدىغان بىر خىل ئامىل بار ئىدى . توپا پەردىسى ئاستا ـ ئاستا كۆتۈرۈلگەندە ، ئۇ بەئەينى قېلىن چۈمپەردە ئىچىگە كىرىۋالغان تەڭداشسىز ساھىبجامال كەبى بىزگە تې-گىگە يېتىپ بولالمايدىغان بىر خىل گۈزەللىكنى نامايان قىلاتتى .

ئەتىسى سەھەردە ، بۇ چۈمپەردە پۈتۈنلەي ئېلىۋىتىلگەنىدى . مەن ئۇخلاش كىيىمى بىلەنلا چېدىردىن چىقىپ سۈرلۈك ، ئېنىق ، ھەيۋەت-لىك چاكراگىل چوققىسىنىڭ قۇياش نۇرىدا يالت ـ يۇلت چاقناپ تۇر-غانلىقىنى كۆردۈم . بىز تۇرغان جىرانىڭ تېگىدىن ھېسابلىغاندا ، يېرىم چەمبەر شەكىللىك مۇز تام قارلىق لىنىيە ۋە تۆت ئەتراپتىكى چوققىلارنى ئورىغانىدى ؛ تاغ تىزمىلىرى ئىچىدىكى ئىككى چوققا بۇلارغا نەزەر سې-لىپ تۇراتتى . ئادەمنىڭ كەيپىنى ئۇچۇرىدىغان توپا يەنە تۇزلەڭلىكتىن تۇرۇلۇپ كېلىپ كۆڭلىمىزنى لەسسىدە قىلدى . ئەمما ، چاگراگىل چوق-

قىسى خېلى ئۇزۇن ۋاقىتقىچە توپىغا كۆمۈلمەي پاكىز ۋە سۈزۈك پېتى قەد كۆتۈرۈپ تۇردى .

ئەتىگەن سائەت يەتتىدە ئۇلار ئوۋلاش ئۈچۈن ماڭدۇق . چار-ۋىچىلار چۈشكۈن قىلغان بىر جايدىن ئۆتكەندە ، كىشىلەر بىزگە قور-قۇش ئارىلاش قىزىقىش بىلەن قاراپ كەتتى . ئۆزىنى قالتىس ئوۋچى دەپ ئاتىۋالغان بىرى بىزگە يول باشلىغۇچى بولۇشقا ماقۇل بولدى ۋە بىزنى ئوتتۇرھال بىر يانتۇلۇق بىلەن ئېلىپ ماڭدى . ئۇلارنىڭ سايراش-لىرىنى ئاڭلاپ قەدىمىزنى تېزلەتتۇق ، ئارقىدىنلا قانات قېقىشلىرىمۇ ئاڭلىنىۋىدى ، تەقەززالىقىمىز يەنىمۇ ئاشتى . خېلى ئېگىزگە چىققانىدۇق . قارىغايلار ئارقىمىزدا قالدى ، لېكىن ئەتراپ دۇخاۋەدەك يەلپۇنگەن ئوت - چۆپلۈك ئىدى . ئۇيەر - بۇيەردە ھەر خىل رەڭلىك گۈللەرمۇ كۆرۈ-نەتتى . ئوستىگە ماڭغانسېرى ھەممە يەر تاشلىققا ئايلاندى . ئۇلار بىزنى دەيدەيگە سېلىپ يەنىمۇ ئېگىزگە چىقىڭلار ، دېگەندەك تىنماي سايرە-شاتتى ؛ پات - پات سۇغۇرنىڭ ھۆركىرىشىنى ئاڭلاپ تېنىمىز تىكەنلە-شەتتى . كىچىك قوڭۇر ئېيىققا ئوخشايدىغان بۇ كىچىك ھايۋان بىزنى جەلپ قىلىۋالدى . بۇ كىچىك جانىۋارلار يىراقتىكى ئۇۋىلىرى ئالدىدا تىك تۇرۇپ كېتەتتى ، روشەنكى ئۇلار سەگەكلىك بىلەن بىزنى كۆزە-تەتتى ، تۈيۇقسىزلار چىرقىراپ غىپىپدە ئۇۋىلىرىغا كىرىپ كېتەتتى .

بىر قىيالىق تاغ يانباغلىرىدا خاتىرجەم ئوزۇقلىنىۋاتقان ئىككى ئۇلارنى كۆرۈپ قالدۇق . ئارايىك پۇتىنىڭ ئۇچىدا يېقىنلاپ بېرىپ ، بىردىنلا ئۇلارنى تۇتىمەن دەپ ئۆزىنى ئاتتى . ئۇلار دەرھال چىقىش قە-يىن بىر قىياغا قاراپ قاچتى . بۇ مۇسابىقىنى مەن ھاياجان ئىلكىدە كۆ-زىتىپ تۇردۇم . ئارايىك ئوق ئاتتى ، بۇ بىر توپ ئۇلار ئىچىدىكى بىرى خۇددى بىزگە ئانچە يىراق بولمىغان ئورمانلىق ئىچىگە چۈشتى ، لېكىن بىز خېلى ئۇزۇن ئىزدەپ ئۇنى تاپالمىدۇق . كېيىن يەنە يۇقىرىغا ماڭ-دۇق ، ئەمما ئوۋغا كۆڭلىمىز تارتمىدى ، لېكىن توپا ئۈستىدىن كۆرۈنە-گەن مەنزىرىنى تاماشا قىلغۇمىز كەلدى . توپىلىق تۇمان يەردىمۇ قويۇق-لىشىپ ، ھەتتا چاكىر گىل چوققىسىمۇ سىرلىق توپا كىيىم كىيگەنىدى .

سەل قىيىپاش قىياغا يۆلىنىپ ئەتراپقا نەزەر تاشلىدۇق .

بۇ يەرگە كەلگەندە بىردىنلا كەيپىم ئۇچتى . قايتىدىغان يولدىنمۇ ئۈمىدۋار ئەمەس ئىدىم : يول باشلىغۇچىنىڭ « ئوبدان بىر يول بار » دېگەن گېپىمۇ ئويلىغىنىمدىن خېلى يىراق ئىدى . ئەمما ، قايتقۇچە راست دېگەندەك يولنىڭ خېلى ياخشى ئىكەنلىكىنى بىلدىم . يول بويى ئۇلار كۆرۈنەرمىكەن ، دەپ كۆزىمىز ئەتراپتا بولدى ، لېكىن بىرنىمۇ ئۇچراتمىدۇق . سائەت بەشتە قونالغۇغا كەلسەك ، روزىبەگ ئۆزى يالغۇز بىر ساندۇقچا ئۈستىگە چاي راسلاپ ئولتۇرۇپتۇ . يېنىدا قارىغاي شاخلىرى ۋە كىچىك پالازدىن ياسالغان ئورۇندۇق تۇرۇپتۇ . ياتما ئورۇندۇق ناھايىتى چىرايلىق بولۇپ ، خېلى ئېسىل كۆرۈنەتتى . ئاخشىمى قارىغاي شاخلىرىدىن چوڭ گۈلخان ياقتۇق ، قارىغاي شاخلىرى خۇش پۇراق تارقىتىپ چاراسلاپ كۆيەتتى ، ئوت ئۈچقۇنلىرى ھاۋاغا چاچرايتتى .

ئەتىسى سائەت ئالتە يېرىمدا ، چاكراگىل چوققىسىنى لەيلەپ يۇرگەن ئاق بۇلۇت قاپلىغانىدى ، تۇمان سۇس بولغان چوققىسىلا كۆرۈنەتتى . مۇزلۇق چوققا ۋە ئەتراپتىكى چوققىلار لەيلەپ يۇرگەن ئاق تۇمان ئىچىدە گاھ كۆرۈنۈپ ، گاھ كۆرۈنمەيتتى . بىز شېغىللىق ۋە مەينەت مۇزلار ئۈستىدە قىينىلىپ مېڭىپ ، ئاساسىي مۇزلۇقتىن ئۆتۈپ ، كىچىككىنە ، ئەمما يېشىللىققا پۈركەنگەن جىراغا كەلدۇق . جىرا ئەگرى ـ بۈگرى يۇقىرىغا سوزۇلۇپ ، چاكراگىل چوققىسىنىڭ قېلىن مۇز تېمى يېنىغا باراتتى . ئۆتكىلى بولمايدىغان مۇز تام ئاستىدىكى بۇ جىرا بەئەينى غايۋى جەننەت ئىدى . قوتازلار جىممىدە ئوتلاپ يۈرۈشەتتى ، ئۇلارغا قارايدىغان ئادەممۇ يوق ئىدى .

ئۇلارنىڭ سىرلىق ئىزىنى ئىزدەپ ئېگىزگە چىقتۇق . كۆڭۈلنى يايرىتىدىغان يېشىلچىلىق قارلىق تاغ جىنسى بىلەن قاپلانغان يانباغرىنى ئايلاندۇق . ئۇلارنىڭ سايراشلىرىدىن ھاياجانلىنىپ يۈرىكىمىز دۈپۈلدەپ سوقاتتى . يۇقىرىغا چىقىش تېخىمۇ قىينىلاشتى ، پەقەت بولالمىغاندا ، مەن توختاپ قالدىم . بۆرتۈپ چىققان بىر قىيا ئۈستىدە باشقىلارنىڭ ئىككى ئۇلارغا تۈيدۇرماي يېقىنلىششىنى تاماشا قىلدىم . ئارايىك قارىغا

ئالغۇچىلا ئۇلار ئۇچۇپ كەتتى . ئووچىلار ناھايىتى قىيىندا يېنىپ چۈشتى . روزابەگ يىقىلىپ قارلىق ئورەككە چۈشۈپ كەتتى ، قاتتىق تىرىشىپ ـ تىرمىشىپ تەسلىكتە چىقتى ، ھەممە يېرى ھۆل بولغان ، ھېرىپ ھالى قالمىغانىدى . ئۇ مەغلۇپ بولغانلىقىنى تەن ئالدى . بۇ ئىش ئۇنىڭغا نىسبەتەن ئۆمرىدە تۇنجى قېتىملىق ئىش ئىدى . ئۇ « ئۆلگىلى تاس قالدىم » دېدى . ئۇ بىزنىڭ گېپىمىز بىلەن قونالغۇغا قايتىپ كەتتى .

ئارايىك بىلەن ئىككىمىزلا قېلىپ ، يۇقىرىغا چىقىۋەردۇق . ئېرىـ گەن قار سۇيى يوللارنى پاتقاق قىلىۋەتكەنىدى . بىز چاكراگىل چوققىـ سىدىكى مۇز تام يېنىدىن پاتقاق كېچىپ ئۆتتۇق . مۇز تامدىن ساڭگىلاپ چۈشكەن مۇز چوكىلىرى ، مۇز لەمپىلىرى ، مۇز لەمپىلەردە ئېسىلىپ تۇرغان بېگىزلەر ۋە ئۇزۇلمەي قالغان مۇزلۇقلار ئىنتايىن مۇرەككەپ مۇزلۇق ئوردا ھاسىل قىلىپ باش ئۇستىمىزدە قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى . قۇياش نۇرىدا چاقناپ كۆزلەرنى چېقىپ ئاغرىتاتتى .

يۇقىرىدىن پات ـ پات مۇزلارنىڭ ئاجراپ چۈشۈۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ، ئۇزۇن تۇرۇشقا پېتىنالماي دەرھال ئۇ يەردىن كەتتۇق ۋە خېلى كەڭ ، پاكىز جايغا كەلدۇق . مۇزلۇقلاردا كىچىك ـ كىچىك كۆلچەكلەر كۆپ ئىدى ؛ تارام ـ تارام سۇلار ئەينەكتەك يالتىراپ تۇرغان مۇز ئۈسـ تىدىن ئېرىق ھاسىل قىلىپ يول تالىشىپ پەسكە ئاقاتتى ـ دە ، يوقىلىپ كېتەتتى ياكى مۇز ئاستىغا كىرىپ كېتەتتى ؛ ئاستىمىزدىكى مۇز قاتلـ مىدىن گۈلدۈرماممەك گۈلدۈرلەپ سۇ ئېقىۋاتاتتى . ئۇزۇن ئۆتمەي مۇز قاتلىمى ئاستىدىكى سۇنىڭ ئاۋازىنى شارقىراتمىدىن چىقىۋاتقان قورـ قۇنچلۇق ۋە قۇلاقنى پاڭ قىلغۇدەك ئاۋازى بېسىپ كەتتى . جىرا تەرەپتە ئېگىز قىيادىن بىر نەچچە تارام ئېقىن گۈلدۈرلەپ ۋە ئۆركەشلەپ ئېقىپ مۇزلۇق ئاستىغا كىرىپ غايىب بولاتتى .

قۇرۇقراق بىر جايغا كېلىپ يەنە بىر جىرانى كۆردۇق ۋە مەپتۇن بولۇپ تۇرۇپ قالدۇق . جىرادىكى سېرىق گۈللەر گويا يېشىل چىمەنـ لىككە سېلىنغان يوغان گىلەملەرگە ئوخشايتتى ، ئارىسىدا كىچىك ـ

كىچىك ، ئاسان كۆزگە چىلىقمايدىغان گۈللەرمۇ بار ئىدى . بىز يېشىل چۆپلۈككە ئىللىق قۇياش ئاپتېپىغا ئۆزىمىزنى قاقلاپ ياتاتتۇق . پەسكە قارىساق ، يانباغرىدا قوي پادىلىرى بەھۇزۇر ئوتلاۋېتىپتۇ . يىراقتىكى ئويمانداغا تاشتا ياسالغان ئاددىيلا قوتانلار بار ئىدى ، لېكىن ئادەمنىڭ قا- رىسى كۆرۈنمەيتتى . ئادەمنى ئەيمەندۇرىدىغان ، چىققىلى بولمايدىغان ھەيۋەتلىك ۋە گۈزەل چوققىلار ، جىرا ئېغىزىغا نەزەر سېلىپ تۇرغان مۇزلۇقلاردىن ساڭگىلاپ چۈشكەن قىرلىق مۇزلار ، مۇزلۇق سۇلىرىدىن ھاسىل بولغان ۋە ئۆركەشلەپ ئېقىپ چۈشكەن ئېقىنلار بۇ ئىللىق ، جىمجىت ، يېشىللىققا پۈركەنگەن گۈزەل مەنزىرىگە روشەن سېلىشتۇرما بولۇپ ، بۇ يەردىكى جىمى نەرسىگە بىرخىل مەپتۇن قىلارلىق سېھرىي تۇس بەخش ئەتكەنىدى . كۆز ئالدىمدىكى تاغ ، قۇياش نۇرى ۋە كائى- نات كۆركەملىكىدىن خىيالىم قاناتلىنىپ ، كاللامدا تۇرلۇك تەسەۋۋۇر ۋە ئوي خىياللار پەيدا بولۇشقا باشلىدى . توساتتىن ئالدىمىزدا چۆچەكلەردە تەسۋىرلىنىدىغان پەرىزاتتەك بىرى پەيدا بولۇپ ، بىزگە ئۇچ ياخشى تە- لەك تىلىسە ياكى بىزدىن بۇ جەننەت كەبى مۇقەددەس ۋە پاك ماكانغا نېمىدەپ كەلدىڭلار دەپ سورىسا ، دەپ تەسەۋۋۇر قىلدىم . بۇ تەسەۋ- ۋۇرلىرىم ئۆزۈمگە ئەمەلگە ئاشمايدىغان قۇرۇق خىيال ئەمەستەك بىلىنىپ كەتتى . بىردەمدىن كېيىن ، ساياھەتىمىزنى باشلۇەتتۇق . ناھايىتى مۇشكۈلدە يۇقىرىغا مېڭىپ ، تېگىنى كۆرگىلى بولمايدىغان تار سايدىن ئەگىپ ئوتۇپ تۆۋەنگە ماڭدۇق . قويۇق قارىغايلىقتىن ئۆتكۈچە ، چە- رىگەن ياغاچلار يولىمىزنى توستى . بەزى جايلاردا ئۇزۇن يىللاردىن بۇ- يان چىرىگەن ياغاچ دۆۋىلىرى تىزىمىزغا كەلدى . قارىغايلىقتىن ئۇزۇن ۋاقىتتا ئاران چىقىپ ، قارا رەڭلىك مۇزدىن ئوتۇپ قونالغۇغا تېزراق يە- رىپ چاي ئىچىشكە ئالدىرىدۇق .

ناھايىتى جىق يەرنى ئايلىنىش ، مۇزلۇقنىڭ ئىككى يېنىدىكى تۇپتۇز تاغ ۋادىسىنى كۆرۈش ، قار ـ مۇز دۇنياسىنىڭ رەھىمسىزلىكى ۋە ھەيۋەتلىك ، كۆركەم مەنزىرىسىنى قانغۇچە تاماشا قىلىش بىزدە ئۇنتۇل- غۇسىز تەسىر قالدۇردى . بىز خېلى چارچىغاچقا ، ئولتۇرۇپ ئارام ئې-

لىشتىن پۇتۇن ۋۇجۇدىمىز ئېرىپ ھۆزۈرلىنىپ كەتتى . لېكىن ، بۇ بولالماي قالغانلىق تۈيغۇسى ئەمەس ، بەلكى خۇشاللىق ۋە راھەتلىنىشتىن كېيىنكى بىرخىل لەززەت ئىدى . مەن يۇمشاق ساپما كەش كىيىپ راھەتلىنىپ ئولتۇرۇپ كەينى ـ كەينىدىن چاي ئىچتىم ؛ روزابەگ ياسغان ياتما ئورۇندۇقتا يېتىپ كىتاب ئوقۇدۇم . بۇ چاغدا ، كۆڭلۈم شۇ قەرەر ئازادە ، خاتىرجەم ئىدى .

قونالغۇدىكى ئاخىرقى كۈنى ، شىمالدىكى ئاساسىي مۇزلۇق بىلەن تۇتاش يەنە بىر مۇزلۇقنى ئېكسپېدىتسىيە قىلىشنى پىلانلىدۇق . بۇ جىرادا تۇرىدىغان بىرنەچچە دوست بىلەن ئوبدان تونۇشۇۋالغاندۇق ، ئۇلار بىزگە گۆش ، سۈت بېرەتتى . بىز ئەكەلگەن دورىلىرىمىز بىلەن داۋالاپ قويۇش ، يارىلىرىنى تېڭىپ قويۇش يولى بىلەن ئۇلارغا جاۋاب قايتۇراتتۇق . شۇڭا ، ئۇ كۈنى ئەتىگەندە بىز تاغقا چىقايلى دەپ تۇرساق ، بىرقانچەيلەن بىزنى ئۆيىگە مېھمانغا چاقىردى .

ئۇلارنىڭ ئۆيى كىگىزدىن ياسالغان يۇمىلاق چېدىر بولۇپ ، ئاسانلا ئۆرۈلۈپ كېتەتتى . قىرغىزلار ئۇنى « ئاكرىيس » (ئاق ئۆي) دەپ ئاتايتتى . ئوتتۇرا ئاسىيادىكى چارۋىچىلار قەدىمكى زامانىدىن تارتىپ مۇشۇنداق چېدىر ياكى مۇشۇنداق چېدىرغا ئوخشايدىغان كىگىز ئۆيلەردە ياشايتتى . مەن بىر كىتابتىن بۇنداق كىگىز ئۆي مىلادىدىن بۇرۇنقى 7 ـ ئەسىردە سكىفلارنىڭ ئۆيى ، دېگەن تەسۋىرنى ئوقۇغانىدىم . يەنە مىڭ يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئۆتكەندە ، مارك پولو بۇنداق كىگىز ئۆيلەرنى خېلىلا ئېنىق تەسۋىرلىگەنىدى . قەدىمكى سكىفانلارنىڭ بەزى ئادەتلىرىگە ، مەسىلەن ، قىمىز ئىچىش قاتارلىقلارغا ھازىرمۇ چارۋىچىلار ۋارىسلىق قىلىپ كەلمەكتە . كىگىز ئۆينىڭ ئىچى رەڭدار بېزەلگەن ، ناھايىتى ئازادە ئىكەن . كىگىز ئۆيلەرنىڭ بېزىلىشى ئۆي ئىگىسىنىڭ باي ـ كەمبەغەللىكىگە قاراپ زور دەرىجىدە پەرقلىنىدىكەن . بىر تەرەپتىكى تامغا ، ھەرخىل ياپقۇچلار ، گىلەملەر ، ئەدىياللار تارتىلغان ؛ تۆۋەنگە بىرقانچە سىرلانغان ساندۇق قويۇلغان ، چىۋىقتىن توقۇلغان بىر پەردە ئاشخانىنى ئايرىپ تۇرىدىكەن ياكى ئۇ پەردە يېڭى تۇغۇلغان قوزىلار بېقىلىدىكەن .

قالانغان ئوتنىڭ ئىسى چىقىپ كېتىدىغانغا تورۇستىن يوغان بىر تۆشۈك ئېچىلغان ، كېرەكلىك ئۆي ۋە تۆشۈك سايمانلىرى جاي ـ جايىغا رەتـ لىنىپ قويۇلغان ، پاكىز كۆرۈنەتتى . بىز بىر ئايالنىڭ بۇغداي ئۇنىدا تو- قاچ پىشۇرغانلىقىغا قاراپ ئولتۇردۇق . ئۇ خېمىرنى ئاستى تۈز قازاندا پىشۇردى . بۇنداق نان بەك مەززىلىك ، يېيىشلىك بولىدىكەن . بۇ بىزنى چوڭ مېھمان قىلغىنى ئىكەن . ئۆزلىرى ئادەتتە زاغرا نان بىلەن قېتىقنى ئاساسىي ئوزۇق قىلىدىكەن ، بۇمۇ بەك ياخشى تاماق ئىكەن . ئۆي ئە- گىسى ئاكا ـ ئۇكا قېرىنداشلار بولۇپ ، ناھايىتى ياش ، بىز بۇ تاغلاردا ئۇچراتقان بارلىق ئادەملەرگە ئوخشاشلا ناھايىتى ئوچۇق ، مېھماندوست ئىكەن . كىگىز ئۆينىڭ ئاراچلىرىدىن سىرتتا بىرمۇنچە ئۇششاق بالىلار- نىڭ ماڕىشۇاتقانلىقىنى ، پىچىرلىشۇاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدۇق . رو- شەنكى ، ئۇلار بىزدەك كەم كۆرۈلىدىغان مېھماننى كۆرۈش ئۈچۈن كەلگەنىدى .

بىز كىگىز ئۆيدىن چىقىپ ، ئاساسىي مۇزلۇق يېنىدىكى ھېلىقى مۇزلۇققا قاراپ ماڭدۇق ھەمدە ياندىكى جىرا بىلەن يۇقىرىغا چىقتۇق . بۇك ـ باراقسان قارىغايلىقتىن ئۆتۈپ ، مۇزلۇقنىڭ مەينەت مورىنا (مۇز- لۇق ئۇيۇم) غا ياماشقاندىمۇ توپلىق تۇمان تېخى تارقىمىغانىدى . شۇنداقتىمۇ بىز باشقا بىر تەرەپتىن بۇ يەردىكى مۇزلۇق چوققىنى ئېنىق كۆردۇق . شېغىل تاشلىق ، تىك يانباغرىدىن ماڭغاچقا ، يول بەك ناچار ئىدى . مېنىڭ قارىغايلىقتا قايتقۇملا كېلەتتى . جىراغا بارىدىغان يانباغ- رىدا ، يەنى مورىنانىڭ چېتىدە توساتتىن يېشىل ئوتلاقنى كۆردۇق . بۇ ، كۆلىمى كىچىك ، ئەمما ياپيېشىل ئوت ـ چۆپ ، رەڭمۇ رەڭ تاغ گۈل- لىرى ھۆپپىدە ئېچىلغان جاي ئىدى . بەزى ئوتلاقلار يۇقىرىدا بولۇپ ، گويا باش ئۇستىمىزدىلا تۇرغاندەك بىلىنەتتى ؛ بەزى ئوت ـ چۆپلەر تاشلار ئارىسىدىن ئۆسۈپ چىققانىدى . ئارقىدىنلا مۇزلۇق ئارىشاڭ يولـ مىزنى توستى . ئارىشاڭ كۆكۈچ مۇزلاردىن ناھايىتى مۇرەككەپ شەكىلدە ھاسىل بولغانىدى . يۇقىرىدىن پات ـ پات ھەر يوغان مۇز تۇۋرۇكلەرنىڭ پەسكە چۈشۈشى ۋە قارنىڭ گۈمۈرلۈشىدىن قۇرقۇنچلۇق ، ئەتراپنى

لەرزىگە سالىدىغان گۈلدۇر ـ گۈمبۇرلەر ئاڭلىناتتى . بۇ دەھشەتلىك ئاۋاز ئوك يېنىمدىكى قىيالارغا كەلگەندە ئەكس سادا پەيدا قىلىپ ، بۇ گۈلدۇرلەشلەرنى تېخىمۇ ياڭراق ۋە قۇرقۇنچلۇق قىلىۋېتەتتى . غايەت يوغان مۇزلار ئارىلىقلاردا ئۇچۇپ يۇرگەن ياۋا كەپتەرلەرنى كۆرۈپ ھەيران قالدۇق .

يولىمىزنى مۇز ئارىشاڭ توسقانلىقتىن ، نائىلاج كەينىمىزگە يانـ دۇق . ئالاھىدە بىر مەقسىتىمىز بولمىسىمۇ ، قارىغايلىققا قاراپ مېڭىپ ، ئوت ـ چۆپلۈك تاغ ئومۇرۇتقىسىغا چىقتۇق ، ئاندىن باشقا بىر جىرا ئىچى بىلەن كەينىمىزگە ياندۇق . ھېلىدىن ـ ھېلى توختايتتۇق . كېيىن چۆپلۈكتە گۈزەل مۇزلۇق چوققىغا قاراپ ياتتۇق ، مۇزلۇق چوققا ئەينەكـ تەك يالتىراپ ، ئاجايىپ كۆركەم تۈس ئالغانىدى . قەلبىمىز بىر خىل چەكسىز ئارامبەخشلىك ، ئېيتقۇسىز گۈزەللىك ، يېگانە بىر ھۆرمەت تۈيغۇسىدىن ھاياجانغا تولدى . كېيىن قوي پادىسى يېنىدىن ئۆتتۇق ، قويلار ئوتلاۋاتاتتى ، پادىچىلار چۆپلۈكتە بەخىرامان ئۇخلاۋاتاتتى ؛ كەچكى قۇياش نۇرى ھايات ياشناۋاتقان ئوتلاققا ، يىراقتىكى مۇزلۇق ۋە مۇز تاغلارغا شۇ قەدەر گۈزەل رەڭ بەرگەنىدى .

قايتىش يولىمىزدا بىر قىرغىز چارۋىچىنىڭ ئائىلىسىنى يوقلىدۇق ۋە قىزغىن كۈتۈۋېلىشىغا مۇيەسسەر بولدۇق . ئۇ يەردە نۇرغۇن نەرسە يېگەن بولساقمۇ ، قونالغۇمىزغا كېلىپ يەنە راۋۇرۇس چاي ئىچتۇق . ئويتاغدىكى بىز بىر كېچە قونغان ئۆيدىكى ئايال خوجايىن بىزنى ئىزدەپ كەپتۇ ۋە ناھايىتى جىق شويلا قىلىپ كەپتۇ . بىز يەپ تۈگىتەلمىدۇق . ئايال خوجايىن يازلىق يايلاققا ئېرىدىن بۇرۇن كەلگەنىكەن ، يالغۇزلۇق ئۇنىسى باشقىلارغا ياردەم قىلىشنى خالايدىغان ، گەپنى تولا قىلىدىغان قىـ لىپ قويۇپتۇ . ئۇ بىزنىڭ قېشىمىزغا دوستلىرىنى ئېلىپ كەپتۇ ، ئۇ بىر بالىنىڭ كېسىلىنى كۆرۈپ قويۇشىمىزنى ئىلتىماس قىلدى . بالىنىڭ كېـ سىلىنى كۆرۈۋاتقىنىمدا ، جىددىيلىشىپ كەتكەن بىر توپ ئايال ئەترا ـ پىمغا ئولىشىۋالدى ، ئەمما مېنىڭ « دوختۇرلۇق تېخنىكام » ئۇلاردا چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرغانىدى .

ئەتسى بىزگە چەكسىز خۇشاللىق بەخش ئەتكەن جىرادىن ئايـ
ىـلـىپ ئويتاغقا كېلىپ بىر كېچە قوندۇق . ئەمما ، يولغا چىقىشتىن بۇـ
رۇن ، ئاساسىي مۇزلۇق ئەتراپىغا كېلىپ راسا ئايلاندۇق . تاغ ئىچىدىكى
جـرادا ئوتلاپ يۈرگەن قوتازلارنى كۆردۇق . بۇ كۈنى ئەتىگەن ھاۋا
ئۆزگىرىشچان بولۇپ ، چاكراگىل چوققىسىمۇ قىياپىتىنى پات ـ پات
ئۆزگەرتىپ تۇردى : بىردەم زۇمرەتتەك سۈزۈك كۆرۈنسە ، بىردەمدىلا
يەنە ئۇنى قارا بۇلۇت قوينىغا ئېلىپ ، چوققىلىرىلا ئاران ـ ئاران كۆرۈـ
نەتتى ، كېيىن يامغۇر يېغىپ كەتتى . ئويتاغقا كەلگۈچە ، بىردەم ـ بىرـ
دەم توختاپ ماڭدۇق ، تاغدىكىگە ئوخشاش بىرۈاخ تاماق يەپ قېتىقنى
راسا ئىچتۇق . بىردەم ئاتلىق ، بىردەم پىيادە يۈرۈپ ، قارىغايلىق يانباغـ
رىدىن چۈشتۇق . ئەمما ، جىرادىكى مەنزىرە كۆز ئالدىمغا كېلىۋېلىپ ،
ئايرىلغۇمىز كەلمەي يېنىپ كەلگىنىمىزگە سەل پۇشايمانمۇ قىلدۇق .

بىز ئويتاغقا ئازقالغاندا ، سۈيى سۈپسۈزۈك ئۆستەڭگە يېقىن جايغا
چـېدىر تىكىپ قونماقچى بولغانىدۇق . ئەمما ، ھېلىقى ئايال خوجايىن
تاغدىن چۈشۈۋاتقان چاغدىلا ، ئۆيىمىزدە سىلەرگە جىمى نەرسىنى تەيـ
يارلاپ قويدۇق ، ئىرىمنىڭ كۆڭلىنى يەردە قويساڭلا بولمايدۇ ، دەپ
كەتكەنىدى . شۇڭا ، ئۇ بىزنى كۆزگە ئىلمىدى ، دەپ قالمىسۇن دېگەن
ئوي بىلەن ئازراق ئارىسالدى بولۇپ ، يەنىلا ئېگىز سۈپىلىققا باردۇق .
ئەمـمـا ، خـوجايىن ئەتىسـى يـازلىق ئوتلاقىغا بارماقـچى بولـۇپ ، بارـ
لىق نەرسە ـ كېرەكلىرىنى يېغىشتۇرۇپ ، خوتۇنۇمغا تاپشۇرۇپ بېـ
رىڭلار ، دەپ باشقىلاردىن ئويتاغقا ماڭغۇزۇۋەتكەنىكەن . ئۇلارنى بىسەـ
رەمجان قىلماي ، باشقا تەييارلىقلىرىنى قىلۇۋېلىشقا پۈرسەت يارىتىپ بېـ
رىش مەقسىتىدە ، بىز بوش بىر ئۆيگە چۈشۈپ ئۆزىمىزگە ۋە ئەر خوجاـ
يىنغا تاماق ئەتتۇق . ئەر خوجايىن خىجىل بولغاندەك بىر ئېغىزمۇ گەپ
قىلمىدى ؛ بەلكىم ئۇ ئىچىدە كۆڭۈلچەكلىكنى ئاشۇرۇپ قىلۇۋەتكەن
ھەمدە ئوبدان ئويلاشماي بىزنى تەكلىپ قىلىپ قويغان خوتۇننىنى مىڭنى
تىللاۋاتقانىدى .

تاشمىلىقنىڭ يولى ناھايىتى ئىسسىق بولسىمۇ تېز ماڭدۇق . ھېـ

لىقى يېگانە چاتقاللىققا كەلگەندە چاي ئىچىپ تاماق يەۋالدۇق . ئۇ يەردە كارۋانغا قاراپ قالغانلار ئۇشتۇمتۇت دەريادىن قانداق ئۆتەرمىز ، دەپ غەم قىلمۇاتىمىز ، دېدى . تاغدىكى قار ـ مۇزلارنىڭ ئېرىشى بىلەن كۆندۈزى دەريا سۇيى ئۇلغىيىپ كېتىدىكەن . ۋاقتىنى تېجەش ئۈچۈن گېيالگېن بىلەن مەن بىر ئاتقا مىندۇق . ئۇ تېزراق ماڭايلى ، دەپ ئاتنى يورغىلىتىپ ماڭغۇزدى . دەريادا سۇ خېلى چوڭقۇر ئىكەن . دەريادىن ئۆتكۈچە ئىككى ئات يىقىلىپ چۈشتى . ئاتقا مىنگەنلەر ئىگەرگە چىڭ ئېسىلىۋالغان بولسىمۇ ، سۇغا چۈشكەن توخۇدەك ھۆل بولۇپ كەتتى .

تاشمىلىققا ئاز قالغان چاغدا ، سۆگەتنىڭ سايىسىدا ئۇزاق توختىدۇق . ئېرىق بويىغا ېېرىپ سۇ چېچىشىپ ئويىنىدۇق ؛ رەھىمسىز قاغا جىرىما چۆل ئىسسىقىغا قارىغاندا بوستانلىقنىڭ جىق سالقىن ، جانغا ھۇزۇر ئىكەنلىكىنى بۇ يەردە چوڭقۇر ھېس قىلدۇق . ئاخىرقى بىر سائەتلىك يولنى كەچنىڭ سالقىن ھاۋاسىدا ئاستا مېڭىپ تۈگەتتۇق .

تاشمىلىققا كېلىپ ، بىزنى يېڭى جايغا ئورۇنلاشتۇرغانلىقىنى بىلدۇق . ئۆي ئىگىسى چاي قويدى ۋە ھەر تۈرلۈك ئۈيغۇرچە تاماقلارنى كەينى ـ كەينىدىن ئەكىلىپ تۇردى . ھەر قېتىمقى تاماق كەلگەندە ئېگىلىپ تەزىم قىلىپ ، بەك تويۇپ كەتكەنلىكىمىزنى ، مىننەتدارلىقىمىزنى ئېيتىپ تۇرساقمۇ قۇلاق سالماي ، يېڭى ـ يېڭى تاماقلارنى ئەكەلدى . تاماق ئاخىرلاشقاندا بىز تويغىنىمىزدىن ھېرىپ كەتتۇق ۋە مىدىرلىيالماي قېلىپ ، ياستۇقلارغا يۆلىنىپ ياكى گىلەمدە سوزۇلۇپ يېتىپ ئارام ئالدۇق . بىردەمدىن كېيىن ، ئۆي ئىگىسى كىرىپ تەكەللۇپ بىلەن كەچلىك تاماققا نېمە يېيىشىلىكىن ، دەپ سورىدى .

ئۇخلاشتىن بۇرۇن ، سىرتقا چىقىپ بىرپەس ئايلاندۇق . ھىندىستاندىن كەلگەن ۋە بۇ يەردىن ئۆتۈپ بىزگە يېقىن ئۆيگە چۈشكەن سودا كارۋىنىنى كۆردۇق . ئۇلارنىڭ ئىچىدە بىز لېھتىن يولغا چىققاندىن كېيىن ، سەپەرده تونۇشۇپ قالغان بىر دوستىمىز بار ئىكەن . بۇ ئادەمنىڭ يەنىلا بۇ مۇشەققەتلىك قەدىمىي كارۋان يولىدا قاتناپ يۈرگەنلىكى ، مۇشۇ چاغدىمۇ تاغ چوققىلاردىن ئۆتمەكچى بولۇۋاتقانلىقىغا ئادەمنىڭ

هېچ ئەقلى يەتمەيتتى . بۇ ئادەملەر ناھايىتى ساغلام ، بەقۇۋۋەت كۆرۈ-نەتتى . مەندە تۈيۇقسىز مۇشۇلار بىلەن بىللە ئېكسپېدىتسىيە قىلىش ئىستىكى پەيدا بولدى . شۇنىڭ بىلەن بىردىنلا قاراقۇرۇم تاغلىرىدا ئۇلار بىلەن بىرگە ئۆتكەن كۈنلەر ۋە مۇشەققەتلىك ئۇزۇن سەپەر يادىمغا كەلدى .

ئەتىسى سەھەر سائەت تۆت يېرىمدا ، بىزنى خورازلارنىڭ چىللاشلىرى ئويغىتۋەتتى . بۇ ، يېزىلارغا خاس ئالاھىدە يېقىملىق ئور-كېستر ئىدى : بىر خوراز بىز ياتقان ئۆينىڭ دېرىزىسىدە تۇرۇپ بوينىنى ئۇزۇن سوزۇپ چىللىدى ؛ بىر ئېشەك قورقۇنچلۇق ھاڭراپ كەتتى ؛ كەپتەرلەر گۇگۇلاپ خورغا قوشۇلدۇ ؛ بىز ياتقان ئۆيدە بولسا بىر خىل ئەنسىز كىتىرلاشتىن بەدەنلەر تىكەنلىشەتتى . مەن ، چوقۇم چاشقانلار چېپىپ يۈرگەن بولۇشى مۇمكىن ، دەپ ئويلاپ ، ئارايكىنى ئويغىتىپ ، ئۆينى تەكشۈرۈپ بېقىشنى ئېيتتىم .

ـــ ئۇ چاشقان ئەمەس ، ئۆچكە ئىكەن ! ـــ دېدى ئۇ قاراپ بې-قىپ ۋە ئۇيقۇسىنى تۇزۇك ئاچالماي يەنە يېتىپ ئۇخلىدى . مەن ئۆچكە-نىڭ مەرەشلىرىنى ئاڭلاپ ياتتىم .

ئەتىگەنلىك تاماق بەك ۋاخچە تەييار بولدى . بىز بىرقانچە قېتىم سۆيلىدۇق . ھەر قېتىم : « مانا ھازىر تەييار بولىدۇ » دېگەن جاۋابنىلا ئالاتتۇق . ئاخىر ، بىرنەچچە چىنىدىن سۈت ئىچىپ ، نان يەپ ، سائەت يەتتە يېرىمدا يولغا چىقتۇق .

ئىككى سائەتچە تاۋ ، ئەما توپلىق يولدا ماڭدۇق . قۇ-ياش ئاستا ـ ئاستا كۆتۈرۈلدى . يولدا بىر يەردە توختاپ ، يەرلىك ما-شىنىدا شال سوققانىنى كۆردۇق . ماشىنا نەپىس ياسالغانىدى ، ئەمما ناھا-يىتى ئېغىر ھەربىكەتلىنەتتى . ئۇزۇن ئۇچ ياغاچ بادرىنى سۇ ھەربىكەت-لەندۈرەتتى . بادرىلار خۇددى مەست ئادەم دەلدەڭشىپ ماڭغانغا ئوخ-شاش ، بىرى يۇقىرىغا چىقسا ، بىرى تۆۋەنگە چۈشۈپ قالايمىقان ھەرە-كەتلىنەتتى . بىز ئاتلىق خېلى ئۇزۇن ماڭغاندىن كېيىن ، يول بويىدىكى ئاشپۇزۇل يېنىدا توختىدۇق . ئاشپۇزۇلنىڭ سالقىن كېسەك ئۆيىدە قېتىق

ئىچتۇق . كېيىن ، مەن مىنگەن ئاتنىڭ ئاقساپ قالغانلىقىنى بىلىپ ئەرۋاھىم ئۇچتى . چۈنكى ، بۇ ئاتنى مىنىشكە ئىشلەتكىلى تېخى ئۇزۇن بولمىغانىدى . ئۇنىڭغا مىنىپ بىرپەس ماڭغاندىن كېيىن ، ئىچىم سىقىلىپ پىيادە ماڭماقچى بولدۇم . بۇ قارارىمدىن كارۋاننىڭ خوجايىنى ئەنسىزلىككە چۈشتى (ئۇ بىز بىلەن قەشقەرگە بېرىپ ، ئۆزىگە ھىندىستانغا بارىدىغان ۋىزا ئالاتتى) ، ئۇ مېنى بىز چۈشكەن ئۆينىڭ خوجايىنى مىنگەن ئاتنى ئالماشتۇۋۇۋېلىڭ ، دەپ تۇرۇۋالدى . كارۋاننىڭ خوجايىنى مەن مىنگەن ئاقساق ئاتنىڭ بىئارام قىلىشىغا پەرۋا قىلمىدى ، تېخى ئۇنى قامچىلاپ يورغىلىتىپ ماڭدى .

بۇ كۈنى يەكشەنبە بولغاچقا ، بىز « يەكشەنبە بازار » غا كەلگەن ھارۋا ۋە ئادەملەر ئېقىمى ئارىسىدا قالدۇق . مەرتىۋىلىكلەر ئاتلاردا گىدىيىپ ئولتۇراتتى ؛ بەزىلەر ئىگەرنىڭ ئالدىغا قويىنى ئېلىۋالغان ؛ بەزى ئايالار باللىرىنى (بوۋاق) كۆتۈرۈپ پىيادە ماڭغان ؛ گايىلىرى ئۈچ بالىسى بىلەن ئېشەككە مىنىۋالغان ؛ ئېشەكلەرگە تېرىك توخۇلار سېلىنغان سېۋەتلەرنى ئارتقانلارمۇ ، دەستىلەنگەن سېۋەتلەرنى تاڭغانلارمۇ كېتىۋاتاتتى . ھەممىلا ئادەم بازارغا ئۇنى ـ بۇنى ئېلىپ كېتىۋاتاتتى . ئۇلارنى سېتىپ كېرەكلىك نەرسىلەرنى سېتىۋالاتتى . ئادەملەر ، ئۇلاغلار ، ھارۋىلار بىر ـ بىرىدىن ئالدىراش ماڭغاچقا ، توپا ـ تۇماندا نەپەس ئېلىشمۇ قىيىن ئىدى . بۇ ھال خۇددى ساقچىلارنىڭ كارى بولمىغان لوندون قاتناش ئەھۋالىغا ئوخشاپ كېتەتتى .

سىرتقا سايا‌ھاتكە چىققاندا ، ئالدىرىماي ماڭمىسمۇ بولمايتتى ، شۇڭا بىز ئۆتكەندە توختىغان ئېگىز دەرەخلىك يېزىدا يەنە توختىدۇق . بىزنى بىر ئۆيگە باشلىدى ، بۇ يەردە بىز ئۆزىمىز تاماقنى ئېتىپ ، ھەممىمىز بىللە ئولتۇرۇپ ئەتىگەنلىك تاماق يېدۇق . ئۆي ئىگىسى چاي قايناتتىپ بەردى . شۇنىڭغىچە ئۆزىنى كۆرسەتمىگەن ئۆي ئىگىسى ئايال كىرىپ بىز بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن ، ئاكام بىلەن كۆرۈشۈپ ماڭسىلار بولامدۇ ـ بولمامدۇ ؟ دەپ سورىدى . بۇنىڭ زۆرۈرىيىتى بولمىسىمۇ ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ ، ماڭىدىغان چاغدا كۆرۈشۈپ ماڭىدىغان

بولدۇق . بىزنى بىرى باشقا بىر ئۆيگە باشلىدى . بۇ ئۆي ناھايىتى چىرايلىق بېزەلگەن ، يەرگە توشقۇزۇپ گىلەم سېلىنغان ، ئوتتۇرىغا داستىخان سېلىنىپ ، ئۈزۈن ، يوغان پەتنۇسقا ھۆل ـ قۇرۇق مېۋىلەر قويۇلغانىدى . ئىشكىنىڭ پەردىسى ئارقىسىدا ياغلىق ۋە كۆڭلەكلەرنى كۆرۈپ ، ئاۋاز چىقارماسلىققا تىرىشىپ كۈلۈشكەن ئاۋازلارنى ئاڭلاپ ، بۇ ئۆيدىكى ئاياللار بىلەن كۆرۈشسەم بولامدۇ ، دەپ سوردىم . ئەر خوجا-يىن ماقۇل بولۇپ ، ئۇچ خوتۇننى چاقىرىپ ماڭا تونۇشتۇردى . ئۇلار-دىن بىرى ئەدەپ بىلەن پۇتۇمدا يېتىۋالغان بوۋاقلارنى كۆتۈرۈۋالدى . چوڭ خوتۇنى ماڭا ھال ئېيتىپ دەردىنى ئېيتتى . ئۇنىڭ سۆزىنى تەر-جىمە قىلغۇچە تەرجىمان بەك ئوڭايسىزلىق ئىچىدە تەرجىمە قىلىپ بەردى . ئۇ ، تۇغماس ئىكەن ، مېنىڭ ئۇنىڭغا دورا بېرىشىمنى ، ئۇنى يەپ جىق بالا تۇغۇشنى ئارزۇ قىلىدىكەن . مەن ئەپسۇسلۇق بىلەن ئۇ-نىڭغا ، مەندە بۇنداق خاسىيەتلىك ۋە ئالاھىدە ئۇنۇملۇك دورا يوقلۇقىنى ئېيتتىم .

بۇ ئۆيدىن چىقىپ ، يەنە ھېلىقى چوڭ ئېقىن ئارىسىدا بازارغا ماڭدۇق . ئۆتكەندە بىرمۇ ئادەم يوق جىمجىت بۇ يېزا بۇگۈن قاينام ـ تاشقىنلىققا چۆمگەنىدى . تەرەپ ـ تەرەپتىن ئادەملەر بۇ يەرگە گويا ئې-قىن سۇدەك كېلىپ جۇغلىناتتى ؛ يايمىچىلار قاتار يايما يېيىشقان ، ئۇلار-نىڭ خېرىدار چاقىرىپ توۋلاشلىرى ، گەپ ـ سۆزلەر ھەممە يەرنى بىر ئالغانىدى . ئەرلەر بار ئاۋازى بىلەن توۋلىشاتتى ، مالالىرىنى سېتىشاتتى ، باھا تالىشىپ سودىلىشاتتى ؛ قاينىاق بازارنىڭ سىرتىدىكى دەرەخ سايىلە-رىدا ئاياللار ۋە بالىلار ئۇخلىشاتتى ؛ بىر مەيدان قاتار باغلانغان ئېشەك-لەر ، ھارۋا مۇساپىقىسى مەيدانىدا ئوبدان تەشكىللەنگەن ھارۋىلار قاتار تۇرۇشقانىدەك ، سەۋرچانلىق بىلەن تۇرۇشاتتى . ياشانغان بىر ئايال يې-گىلا سېتىۋالغان موزىينى يېتىلەپ ئادەملەر ئېقىنى ئارىسىدىن چىقتى . ئۇشتۇمتوت موزاي ئارغامچىدىن بوشىنىپ قېچىپ كەتتى . ئەتراپتا تۇر-غانلار دەرھال قاچقان موزاينى توستى ، لېكىن ئۇنچە كۈچەت كەتمىدى . بىز ياكى ئاتتىن چۈشۈپ ، موزاي قوغلايدىغانلار قاتارىغا كىرسەك ، ياكى

ئاتلىق ئالدىغا ئۆتۈپ موزاينى توسساق بولاتتى . مېنىڭچە ، بۇنداق ياردەم بىلەن ئىشنى تېخىمۇ قالايمقان قىلىۋېتەتتۇق . كېيىن قارىساق ، موزاي قېچىپ يىراقلاپ كېتىپتۇ ، مومايى بىر ناننى تۇتۇپ ، موزاينى توۋلاپ قوغلاۋېتىپتۇ .

بىر يېرىم سائەتتىن كېيىن ، يامانيار دەريا‌سىغا كەلدۇق . دەريا‌نىڭ ئۇ قېتىدا ماشىنىمىز تۇراتتى . كېچىككە يېقىن جايدا بىر ئادەم ئىچىدىغان نەرسە سېتىۋاتاتتى . بىرنەچچە لىگەندە مېۋە تەييارلاپ تۇرغان راپكانى كۆرۈپ قالدۇق . ئۇ باش كۈنسۇلخانىدىكى مېۋىلەرنى ئۈزۈپ بۇ يەرگە ئەكەلگەنىدى . كۈن چۈش بولغان ، ئۈزۈم يول يۈرۈپ ھارغان ۋاقتىمىزدا قارىئۈرۈك ، ئۈرۈك ، ئۈجمە ، بىرنىچى قېتىم تېرىۋېلىنغان بۆلجۈرگەننى كۆرۈپ ھەيران قالدۇق ۋە خۇشاللاندۇق . بىردىنلا سالقىنداپ قالغاندەك بولدۇق . بىز خوجايىنغا بۆلجۈرگەن بەردۇق . ئۇنىڭ بۇنداق نەرسىنى تۇنجى قېتىم يەپ بېقىشى ئىكەن . ئىككى سائەتتىن كېيىن ئۆيىمىزگە قايتىپ كەلدۇق .

سەككىزىنچى باب

شىنجاڭنىڭ سىياسىي ئەھۋالى ۋە قەشقەر ۋەزىيىتى

ئادەم بىرەر دۆلەت ياكى رايوندا تۇرسا ، مۇقەررەر يوسۇندا ئۇ يەرنىڭ تارىخى ھەمدە رېئال سىياسىي ئەھۋالنىڭ قىزىقىشتىن خالىي بولالمايدۇ . ھالبۇكى ، مەن شىنجاڭنىڭ تارىخى ۋە سىياسىي ئەھۋالى دېگەن بۇ تېمىغا كەلگەندە ، ئالدىمدا تۇرغان تۇرلۇك قىلتاقلارنى ناھايىتى ئېنىق تونۇپ يەتتىم ۋە بۇنىڭدىن ھودۇقۇپ قالدىم . مەن ئۇچرىغان قىلتاقنىڭ بىرىنچىسى ، ئۇنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىغا ئىگە بولغانلىقى ، ئۇزاق بىر پەردە ھاسىل قىلغانىدى ؛ ئىككىنچىسى شۇكى ، ھەرقانداق بىر دۆلەت ياكى رايوننىڭ ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك تارىخىدا مۇجمەل ۋە بىر تەرەپلىمىلىكنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئېغىر بىر پەردە بولىدۇ ، شۇ سەۋەبتىن ھەق ـ ناھەقنى ، ئاق ـ قارىنى ئېنىق ئايرىغىلى بولمايدۇ ، بەزى جايلارنىڭ تارىخى چوقۇم مۇجمەللەشتۇرۇۋېتىلگەن ، بەزىلىرىنىڭ يوشۇرۇلغان ، يەنە بەزىلىرىنىڭ بۇرالغان ، بۇرمىلانغان بولىدۇ .

مەن ئىلگىرى جاۋ گېنىپرالدىن ، خەنزۇلارنىڭ شىنجاڭ بىلەن مۇناسىۋەتى قىلىپ كېلىۋاتقىنىغا قانچىلىك ۋاقىت بولغاندۇ ، دەپ سوروغانىدىم ، ئۇ ماڭا جۇڭگونىڭ بۇ ئۆلكىگە مەمۇرىي ھوقۇق يۈرگۈزگەن ئەھۋالى ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك ۋەزىيىتىگە ئاساسەن ئوخشمايدۇ ، دېگەن ، بۇنى مەن بۇرۇنلا بىلگەنىدىم . ئۇ يەنە ، جۇڭگو بىلەن شىنجاڭنىڭ مۇناسىۋىتى مىلادىدىن بۇرۇنقى 10 ـ يىلى باشلانغان ، دېگەنىدى . باشقا زاتلارنىڭ قارىشى ، مىلادىدىن بۇرۇنقى 101 ـ يىلى ، جۇڭگو بۇ ئۆلكىنى

مەمۇرىي جەھەتتىن باشقۇرغان . تېخىمۇ ئېنىقراق ۋاقىتنى دېسەك ، مىلا-دىدىن بۇرۇنقى 60 ـ يىلدىن باشلاپ ، شىنجاڭنى مەمۇرىي باشقۇرغان . جۇڭگونىڭ ئۆتكەنكى ئىككى مىڭ يىل ئىچىدە بۇ رايونغا يۈرگۈزگەن باشقۇرۇش ھوقۇقى دەم ئۇزۇلگەن ، دەم ئەسلىگە كەلگەن ھالدا داۋاملاشقان ، دېسە توغرا بولىدىغاندەك قىلىدۇ . جۇڭگو پادىشاھلىرى كۈچەيگەن ، چېگرا جايلارنى كېڭەيتىش ھەۋىسى قوزغالغان چاغلاردا ، ئۇلار ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكنىڭ شىمالى ۋە غەربىدىكى جايلارنى ئەسكەر ئە-ۋەتىپ ئىستىلا قىلغان . بولۇپمۇ ئۇلار بىرقانچە ئەسىر ئىچىدە ، ھۇنلار-دىن ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى تارتىۋىلىش ئۈچۈن ، ئۇزۇن مۇددەت جاپالىق ئۇرۇشلارنى قىلغان ؛ ئەمما ، پادىشاھلار ئاجىزلىشىپ ھالسىزلانغان ياكى چېگرا جايلارنى ئېچىش ، ئىمپېرىيىنى ئىدارە قىلىشقا قىزىقمىغاندا ، جۇڭگونىڭ ئەتراپىدىكى زېمىنلاردىكى تەسىر ئاجىزلاشقان ياكى يوقلىپ تۇرگەن . بەزى چاغلاردا بەنچاۋغا ئوخشاش بۈيۈك زاتلار (ئۇ غەربىي دىيارنىڭ قورۇقچىبېگى بولغان) جۇڭگونىڭ بۇ رايوندىكى ئابرۇيى ۋە ھوقۇقىنى تازا ئۆستۈرگەن ۋە كۈچەيتكەن ؛ ئەمما ، گايىدا جۇڭگونىڭ بۇ رايونلاردىكى ھوقۇقى ئاجىزلاپ ، بىرخىل سىمۋول مەنە-سىدىلا ساقلىنىپ قالغان .

1911 ـ يىلى ، جۇڭگو جۇمھۇرىيەت تۈزۈمىگە ئۆزگەرگەندىن كې-يىن ، تاكى 1924 ـ يىلغا قەدەر ، جۇڭگو مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ شىن-جاڭدىكى ھۆكۈمرانلىقى نامىدىلا بار بولۇپ ، ئايرىم خەنزۇلار شەخس سۈپىتىدىلا بۇ رايوندا ھوقۇق تۇتقانىدى . ئۆزلىرىنىڭ شىنجاڭنى ئىدارە قىلىش تۆھپىسىنى مەركىزىي دائىرىلەرگە مەنسۇپ ، دەپ قارىمايتتى . يا-كى زېكشىن شىنجاڭنى بەكمۇ قاتتىق ، شۇنداقلا ئىنتايىن دانالىق ۋە تەدبىر-لىك بىلەن باشقۇرغان . ئۇ ، 1911 ـ يىلدىن تاكى 1928 ـ يىلى قەستكە ئۇچراپ ئۆلگەنگە قەدەر بولغان ۋاقىت ئىچىدە ، مەركىزىي ھۆكۈمەتنى ئارىلاشتۇرماي ، شىنجاڭدا پۈتۈنلەي شەخسىي ھاكىم مۇتلەقلىق ئىدارە قىلىش ئۇسۇلىنى يۈرگۈزگەن . نۇرغۇن ئادەملەر يا-كى زېكشىندەك ئادەم-لىك ھاكىم مۇتلەقلىق بىلەن ئىدارە قىلىش شەكلى ، قاتمال ، ئەمما ئۇ-

نۇمۇك ، دانا ، ئەمما مەجبۇرىي بولۇپ ، ئاددىي دېھقانلار جەمئىيىتىنى ئىدارە قىلىشتىكى ئەڭ ياخشى ھۆكۈمەت شەكلى ، دەپ ھېسابلايدۇ . بەلكىم ئۇلارنىڭ بۇ كۆز قارىشى توغرىدۇ ، دەپ ئويلايمەن . ئەمەلىيەتتە ، شىنجاڭ ياڭ زېڭشىننىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا تارىختىكى ھەرقانداق ۋاقىتقا قارىغاندا بەكرەك گۈللەنگەن ۋە تىنچ بولغان .

ياڭ زېڭشىن ئۆلگەندىن كېيىن ، شىنجاڭدا ئۇزۇنغىچە توپىلاڭ ھېلى كۆتۈرۈلۈپ ، ھېلى بېسىققان ، ۋەزىيەت ئىنتايىن مۇرەككەپلەشكەن . ئىچكى ئۇرۇش توختىمىغان ، ھەرقايسى جايلار بۆلۈنۈپ ،ئۆز ئالدىغا ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن . بۇ ، مۇشۇ دەۋرنىڭ تارىخىي ئالاھىدىلىكى بولۇپ قالغان ؛ بۇنداق ۋەزىيەتتە ، مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ رولى ئەرزىمەس بىر نېمىگە ئايلانغان ، سوۋېت ئىتتىپاقى سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ رولى كۈنسېرى ئاشقان ۋە كۈچەيگەن . بەزى ئاممىۋى تەشكىلاتلار ، مەسىلەن ، بىلىروسلاردىن تەشكىللەنگەن گۇرۇھلار ، تۆگىگانلاردىن تەشكىللەنگەن گۇرۇھلار ۋەزىيەتنى تېخىمۇ قالايمىقانلاشتۇرۇۋەتكەن . كېيىن ، رۇسىيىلىكلەرنىڭ قوللىشى بىلەن شېڭ شىسەي دېگەن خەنزۇ گېنېرال پۈتۈن شىنجاڭ ئۆلكىسىنى كونترول قىلغان . شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدا مەلۇم دەرىجىدە بىرلىك بارلىققا كەلگەن . يېڭىچە بىر مۇستەقىل ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا ، بۇ زېمىندا مەلۇم دەرىجىدە خاتىرجەملىك ۋە گۈللىنىش بولغان . شېڭ شىسەي پۈلنىڭ پاخاللىشىنى توسقان ، مەكتەپ سالدۇرغان ۋە يوللارنى ياساتقان . ۋاھالەنكى ، بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە ئۇ ۋە بۇ ئۆلكە بەدەل تۆلىگەن . شېڭ شىسەينىڭ ئارزۇسى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ئۇ پۈتۈنلەي رۇسىيىلىكلەرنىڭ كۆچلۈك تەسىرىدە بولغان (شېڭ شىسەينىڭ ئۆز قوللىغۇچىسى بولغان رۇسىيىلىكلەرنى زادى قانچىلىك ياقتۇرىدىغانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى) . ئۇنىڭ ھوقۇق تۇتۇشىغا رۇسىيىلىكلەر يار بەرمەسلىكەن ، رۇسىيىلىكلەرنىڭ قوللىشى بىلەن ئۇ يوللارنى ياساتقان ، مەكتەپلەرنى سالدۇرغان ، يەنە شۇ رۇسىيىلىكلەرنىڭ رەھبەرلىكىدە ، ئۇ شىنجاڭنى باشقا چەت دۆلەتلەرنىڭ تەسىرىدىن قۇتۇلدۇرۇشقا بار كۈچى بىلەن تىرىشقان ھەمدە باي ئۇيغۇر

پومبشچىكلارنى ۋە دىنىي رەھبەرلەرنى يوقاتقان .

بىر ئادەمنىڭ سوۋېتپەرەسكە تۇتقان پوزىتسىيىسى ، ئۇنىڭ شۇنداق ئۇچۇن ئېيتقاندا ، شېڭ شىسەي ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋر پاجىئەلىك دەۋر ياكى ياخشى دەۋر بولدى ، دەپ قارىشىنى بەلگىلىگەن . بۇ مەسىلىدە رۇسىيەدىن ئىبارەت ئامىلنى ئىنكار قىلىش تولىمۇ قىيىن . ئەلۋەتتە ، بۇ چاغدىكى سىياسىي ۋەزىيەت جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن شىمالىي شىنجاڭدا ئوخشىمايدۇ . شىمالىي شىنجاڭدا مەۋجۇت ئەھۋاللار جەنۇبىي شىنجاڭدا دائىم كۆرۈلمەيدۇ . بەلكىم شېڭ دۇبەن جەنۇبىي شىنجاڭنى قولىدا چىڭ تۇتۇپ تۇرالمىغاندۇ ياكى جەنۇبىي شىنجاڭدىمۇ تېز سۇر-ئەتتە « سوۋېتلىشىش » ھادىسىسىنىڭ پەيدا بولۇشىنى خالىمىغاندۇ ، ئەمما بۇخىل ئەھۋال بۇ يەردىمۇ ھەقىقەتەن پەيدا بولدى . شۇ مەزگىلدە قەشقەردىكى ئەنگلىيە باش كونسۇلخانىسى قولايسىزلىق ۋە قارشىلىقلارغا ئۇچرىدى . بىزنىڭ خادىملىرىمىزنىڭ بازاردىن تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى سېتىۋېلىشى قىيىن بولدى ، ھەممە يەرگە بىزنى پايلايدىغان جاسۇسلار ئورۇنلاشتۇرۇلغانلىقتىن ، كىشىلەر بىز بىلەن سۆزلەشكەنلىكى بايقىلىپ قېلىشىنى خالىمىدى . ئەنگلىيە تەۋەلىكىدىكى مۇھاجىرلار (ئۇلارنىڭ ھەممىسى سودىگەرلەر ياكى مۇلۇك ئىگىلىرى) ھەر قايسى ناھىيىلەردىن قوغلاندى . ئۇلارغا كۆپىنچە نەچچە سائەت ئىچىدە ئائىلىسىنى تاشلاپ قېچىپ كېتىش ئۇقتۇرۇلاتتى ، ئۇلار ئۆيلىرىدىن قوغلانغاندىن كېيىن ، ھىندىستانغا قايتىش سەپىرىدە ناھايىتى جاپا تارتتى ، بەزىلىرى يولدا ئۆلۈپ كەتتى . شۆبتىسىنىڭ بۇ رايوندىكى دىن تارقىتىش ئۆمىكى پەچەتلەندى ، دىن تارقاتقۇچىلار شىنجاڭدىن قوغلاپ چىقىرىلدى . شېڭ شىسەينىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغانلار يالغۇز چەت ئەللىكلەر ئەمەس ئىدى ، ئۇيغۇر بايلار ، ئۆي ـ مۇلۇك ئىگىلىرى ، پۇلدار ۋە تەسىرى بار كىشىلەرنى تازىلاش ، ئۆلتۈرۈش ياكى ئۇلارنىڭ غەلىتە بىر ھالەتتە يوقىلىپ كېتىش ۋەقەلىرى دائىم بولۇپ تۇراتتى . شېڭ شىسەينىڭ قىلغان بۇ ئەسكىلىكلىرى رۇسىيىلىكلەرنىڭ ماختىشىغا ئېرىشكەن . ئۇ ناھايىتى رەھىمسىز ، شەپقەتسىز ئادەم ئىدى . ئۇنىڭ سىياسىتىنىڭ يېزىلاردىكى

ئادەتتىكى ئادەملەر ئارىسىدىكى تەسىرىدىن گۇمانلىنىشقا ئەرزىيدۇ . بەل- كىم دېھقانلار خاتىرجەملىككە ئېرىشكىنىدىن مىننەتدار بولۇشى مۇمكىن ، چۈنكى بۇنداق خاتىرجەملىك ئىچىدە ئۇلار يەرلىرىنى تېرىپ ، مال - چارۋىلىرىنى باقالايتتى . لېكىن ، شەھەرلەردە ، شېكى شىسەي پۇلدار ئا- دەملەرنى قامىدى ، قورقۇتتى .

شېكى شىسەينىكى ھۆكۈمرانلىقى 1934 - يىلدىن 1944 - يىلغىچە داۋام قىلدى . بۇ ئون يىلدا ئۇ بىر قېتىملا توپىلاڭ بولغانلىقىدىن خۇشال بولسا بولىدۇ . ماخۇشەن[1] دېگەن بىر تۈركگان شېكىنكى ھۆكۈمرانلىقىغا قورالىلىق قارشى چىقتى ، لېكىن مەغلۇپ بولۇپ ھىندىستانغا قېچىپ كەتتى . 1942 - يىلى ، شېكى شىسەي ئۇشتۇمتۇت 180 گرادۇس بۇرۇ- لۇپ ، رۇسىيىنىكى بويۇنتۇرۇقىدىن قۇتۇلۇش نىيىتىگە كەلدى . كىشىلەر بۇ ھەقتە تۈرلۈك پەرەزلەرنى قىلىشقان بولسىمۇ ، ئۇنى بۇ نىيەتكە كەل- تۈرگەن ئامىلنىكى يەنىلا بىر سىر بولۇپ قالدى . شۇنىكى بىلەن شىنجاڭنىكى پۈتكۈل سىياسىي ۋەزىيىتىدە ئۆزگىرىشلەر بولدى . شېكى شىسەي جۇڭگو مەركىزىي ھۆكۈمەتكە تەسلىم بولدى . كېيىنكى ئىككى يىلدا ئۇ يەنىلا شىنجاڭغا ھۆكۈمران بولدى . لېكىن ، شىنجاڭغا جۇڭگو مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىكى كۆرسەتمىسى بويىچە ھۆكۈمرانلىق يۈرگۈزدى . بۇ ھەقىقەتەنمۇ ئادەمنى ھاڭ - تاڭ قالدۇرىدىغان ئۆزگىرىش ئىدى . مە- نىكى بۇنى قارىغۇلارچە چۈشۈندۇرگۈم يوق . ئەنە شۇ چاغدىن تارتىپ ، قەشقەردىكى ئەنگلىيە باش كونسۇلخانىسىغا بولغان بېسىم يوق- سالدى . 1942 - يىلى ، ئارايىك ئۇرۇمچىگە باردى . ئۇ بىردىنلا ئۆزىنىكى قائىدىلىكى ، ئىنتايىن دوستانە ، ناھايىتى كاتتا كۈتۈۋېلىنىۋاتقانلىقىنى ھېس قىپتۇ . شۇنداق قىلىپ ، ئەنگلىيە باش كونسۇلخانىسىغا تۈرلۈك كۆڭۈلسىزلىك ۋە قىينىچلىق كەلتۈرىدىغان يىللار ئۆتۈپ كەتتى . ۋاھا-

---

① ماخۇشەن ماجۇڭيىنىكى قول ئاستىدىكى ئادەم . ماجۇڭيىكى سوۋېت ئىتتىپاقىغا قې- چىپ كەتكەندىن كېيىن ، قالغان قوشۇنىغا باشچىلىق قىلغان . خوتەننى ئاساس قىلغان ھالدا ، شېكى شىسەي بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭنىكى باشقۇرۇش ھوقۇقىنى تالاشقان . مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن ، قېچىپ ھىندىستانغا كەتكەن . بۇ يەردە « تۈڭگانلار » دەپ خۇيزۇلارنى كۆزدە تۇ- تىدۇ .

لەنكى ، 1940 ـ يىلى ، ئۇ شىنجاڭغا ئەنگلىيىنىڭ يېڭىدىن تەيىنلەنگەن باش كونسۇلى بولۇپ كېلىشىگىلا تۇرمىگە سولىنىپ ، توپتوغرا تۆت كۈن سولاقتا ياتقان ۋە كۆرمىگەننى كۆرگەنىدى .

1945 ـ يىلى ، شېڭ شىسەي ئاغدۇرۇلدى . جۇڭگو مەركىزي ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭغا يېڭى ئۆلكە ئەمەلدارلىرىنى تەيىنلەشكە باشلىغانلىقى ، ئۇلارنىڭ بۇ يەردىكى ھوقۇقىنىڭ كۈچەيگەنلىكىدىن دېرەك بېرەتتى . ئەمما ، 1945 ـ يىلى شىنجاڭدا يەنە توپلاڭ بولدى . بۇ توپلاڭ شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى رايونلىرىدىمۇ كۆتۈرۈلدى[1]. بۇ جاپا ـ مۇشەققەتلىك ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشتىن ئۆزىگە كەلگەن ، ئەمما يەنە ئىچكى ئۇرۇش قاينىمىدا تىرىشىپ ـ تىرمىشىۋاتقان ھۆكۈمەتنىڭ زور قىينىچىلىقىنى يەنىمۇ كۆپەيتتى . شىنجاڭنىڭ چەت ـ ياقىدىكى نۇرغۇن رايونلىرىدا مەسىلەن ، تاشقورغان قاتارلىق جايلاردا ھۆكۈمەتنىڭ نۇرغۇن خەنزۇ ئەمەلدارلىرى ئۆلتۈرۈلدى . غۇلجا[2] بازا قىلىنغان توپلاڭچى كۈچلەر ھۆكۈمەتنىڭ پۈتۈن ئارمىيىسىنى تەلتۆكۈس يوقىتىمىز ، دەپ تەھدىت سالدى . ئەمما ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە قارشىلىغان تەھدىت ئۇشتۇمتۇت توختاپ قالدى ، غۇلجا (ئىلى) تەرەپنىڭ مەلۇم تەرەپلىرى قانائەتلەندۈرۈلگەندەك قىلاتتى ، بۇ تەلەپلەرنىڭ ئاساسلىق ئىككى تەرىپى ، ھۆكۈمەتتە ئۆز ئادەملىرىنى كۆپرەك ۋەزىپىگە قويۇش ، تېخىمۇ كۆپ ھوقۇق بېرىش ۋە « رادىكال ئارمىيە تەشكىللەش » ئىدى . لېكىن ، بۇ بىتىم تۈزۈلۈپ ، باشتىلا پاراكەندىچىلىك پەيدا بولدى . غۇلجا (ئىلى) تەرەپ بۇ بىتىم ئىجرا قىلىنمىدى ، دەپ ئۇرۇمچىنىڭ شىمالىدىكى رايونلارغا قىستاپ كېلىپ ، بۇ شەھەرنىڭ پۈتۈن ئۆلكە بىلەن بولغان ئالاقىسىنى ئۈزۈپ تاشلاپ ، شىنجاڭ ھۆكۈمىتىگە تېخىمۇ كۆپ ۋە چوڭ ئىش تېرىپ بەردى .

1947 ـ يىلى ، بىز شىنجاڭنىڭ مەركىزى ئۇرۇمچىگە زىيارەتكە

---

① بۇ يەردە « ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى » يەنى ئىلى ، چۆچەك ، ئالتاي ئاساس قىلىنغان گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى ۋەقە كۆزدە تۈتۈلدۇ .

② غۇلجا ، شىنجاڭ ئىلىنىڭ بۇرۇنقى نامى .

باردۇق . شۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ مەنزىرىسى گۈزەل ، ياخشى جاي غۇلجىغا بارماقچى بولدۇق ، لېكىن بارالمىدۇق ، چۈنكى بىزنى ئۇ « يات پىكىرلىك » لەر زېمىنىغا ئەۋەتىش مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئېلىشنى خالايدىغان ئادەم چىقمىدى . بۇ خۇددى شوتلاندىيە ئەنگلىيىدىن ئايرىلىپ چىققاندىن كېيىن ، تۆبەدىن چىقىپلا كەتسە ، بىخەتەرلىككە كاپالەتلىك قىلغىلى بولمىغاندەكلا بىر ئىش ئىدى . غۇلجىنىڭ رۇسىيە چېگرىسىغا بەك يېقىن جاي بولغانلىقى ، ئادەمدە سوۋېت رۇسىيىسى شىنجاڭنىڭ سىياسىي سەھنىسىدە يەنە بىر قېتىم رول ئېلىپ ، 1945 ـ يىلىدىكى توپىلاڭنى قوللىغانمىكىن ، دېگەن ئوي پەيدا بولاتتى . بەلكىم ئۇلار ھازىرمۇ غۇلجا ئەتراپىدىكى رايونلارغا توپلانغان ، ئەمدىلا مەزمۇت تۇرۇۋاتقان ھەمدە غەلىبىگە ئېرىشىۋاتقان گۇرۇھنى قوللاۋاتقان بولۇشى مۇمكىن ، لېكىن بۇ بىر پەرەزلا ، خالاس .

بىز ئۆزىمىزنى شىنجاڭنىڭ تارىخى ۋە سىياسىتىنىڭ مۇرەككەپ جەدەل ـ ماجرالاردىن نېرى تۇتۇشقا تىرىشىپ كەلدۇق . ئەمما ، بىز مۇشۇ رايوندا تۇرۇۋاتقانلىقىمىز ئۈچۈن ، بىزگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ئۇ دۇچ كېلىۋاتقان ئىشلار ۋە ئۇنىڭدا بولۇۋاتقان مەسىلىلەر چېگرا سىرتىدا تۇرۇۋاتقانلارغا قارىغاندا بەكرەك مۇھىم ۋە رېئال بىر ئىش ھېسابلىناتتى . بۇ خۇددى مەن ئۈچۈن ، لاتىن ئامېرىكىسىدا يۈز بەرگەن توپىلاڭ ۋە ئىنقىلاب ئاڭلىغۇم كەلمەيدىغان ، چۈشەنمەيدىغان بىر ئىش بولغان بىلەن شۇ يەردە ياشاۋاتقان كىشىلەر ئۈچۈن ، شەك ـ شۈبھىسىزكى ، ئۇلار ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلىدىغان ئىش بولغاندەكلا بىرگەپ ئىدى . بۇ بابتا مۇھاكىمە قىلىنىدىغان تېمىدا مەن ئىمكانقەدەر ئۇياققىمۇ ، بۇياققىمۇ يان باسماي ئادىل بولۇشقا تىرىشتىم . ئەمما ، مەن تەسۋىرلەۋاتقان ، ئانچە كۆزگە چۈشمەيدىغان بۇ ئەھۋال ئۈچۈن ئېيتقاندىمۇ ، ئۇنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى سۈپىتىدە شىنجاڭنىڭ تارىخى ۋە رېئاللىقىنى چۈشىنىش ئىنتايىن مۇھىم . كىشىلەر ئۇزۇن ۋاقىتتىن بۇيان ، شىنجاڭ ئىككى چوڭ دۆلەت ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشنى پەسەيتىش رايونى بولۇش سۈپىتىدە ، كەلگۈسىدە خەلقئارا جەڭ مەيدانىغا ئايلىنىدۇ ، دەپ كەلگەنىدى . كىشى

لەر ئېيتقاندەك ، ئۇ بىر مەيدان تالىشىش ئوچىقىغا ئايلىنىپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى . بۇخىل ئىستىقبال ، ئۇنى دەققەت مەركىزىگە ئايلاندۇ. رۇپ ، ئۇنىڭدىكى ئەسلىدە بار بولغان ئازاب ـ ئوقۇبەت ۋە ئاۋارىگەرچە. لىكلەرنى يەنمۇ بەك چوڭقۇرلىتىۋەتكەندەك قىلاتتى . ئەمما ، ھازىرقى دۇنيادا ، قىزىق نۇقتا ۋە خەتەرلىك رايونلار شۇنچىلىك كۆپ ، ئانچە نە. زەرگە ئېلىنمايدىغان ياكى مۆتىدىل رايونلاردا نۇرغۇن بوران ـ چاپقۇنلار كۆتۈرۈلمەكتە ، مەسىلىلەر ئېغىز ئالماقتا ياكى كېسەل پەيدا قىلماقتا ، شۇڭا مەن شىنجاڭدىكى مەسىلىلەر دۇنيانىڭ باشقا رايونلىرىدىكى مەسە. لىلەرگە قارىغاندا تېخىمۇ مۇھىم ، دەپ ئېيتالمايمەن .

مەيلى چوڭ ئىش تېرىلىش ـ تېرىلماسلىقىدىن قەتئىينەزەر ، شىنجاڭنىڭ ئۆزىدە ھەل قىلىشقا تېگىشلىك تۇڭۇن ـ توقۇناقلىرى بار . ناھايىتى كۆچلۈك قوشنىسىنىڭ تەسىرىدە ، ئۇنىڭ ھېچقانچە تاللاش ئىمكانىيىتى يوق . سانى ئاز بولمىغان بىر تۈركۈم كىشىلەر سوۋېت رۇ. سىيىسىنى ياخشى كۆرىدۇ ؛ نۇرغۇن ياشلار ، ئانچە باي ئەمەس زىيا. لىيلار ، بىرقىسىم كىشىلەر خەنزۇلارنىڭ ئۇنۇمى يۇقىرى بولمىغان ھۆ. كۈمرانلىقىدىن نارازى ؛ باشقا بىر گۇرۇھ ، جۈملىدىن بايراق كىشىلەر ، دىنىي رەھبەرلەر سوۋېت رۇسىيىسىنىڭ ئىدىيىسىدىن ۋەھىمگە چۈ. شۈپ ، خەنزۇلار ھۆكۈمرانلىقىنى قوللايدۇ . يەنە بىر تۈركۈم كىشىلەر ، يەنە خىيالپەرەسلەر ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن كەلمەيدىغان مۇستەقىل بولۇش خىيالىنى قىلىشىدۇ . مەن يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكەندەك ، ئادەتتىكى دېھە. قانلار ئۆزلىرىگە كىمنىڭ ھۆكۈمران بولۇشىغا قىلچە قىزىقمايدۇ . ئۇلارغا ئېتىزلىرىنى سۇغىرىشقا يېتەرلىك مىقداردا سۇ بولسىلا (شىنجاڭدا سۇ تەقسىماتى باش ئاغرىتىدىغان بىر ئىش ، ئاسان جېدەل ـ ماجرا قوزغايدىغان مەسىلە بولۇپ ، ئۇلار بىلەن باشقىلار ئوتتۇرىسىدا دائىم كىچىك كۆلەملىك تالاش ـ تارتىش ، جېدەل بولۇپ تۇرىدۇ) كۆپايە ، ئۇلار شۇ تۇرمۇشقا رازى بولىدۇ . قانداقلا بولمىسۇن ، شىنجاڭنىڭ جەنۇبىدا يەرلەر مۇنبەت بولغانلىقتىن ، بىر قەدەر چوڭ كۆلەملىك ئاچارچىلىق بولغانلە. قىنى ئاڭلاپمۇ باقمىدۇق . خەۋپى ناھايىتى زور زىياندىاش ھاشاراتلار

يوق ، هاۋا كىلىماتتىمۇ بىر ئىسسىپ ، بىر سوۋۇپ كېتىدىغان ئەھۋال كۆرۈلمەيدىغان ، قارا يامغۇر يېغىپ كەلكۈن بولىدىغان ياكى قۇرغاقچىلىق بولىدىغان ئىشلارمۇ يوق بولغاچقا ، زىرائەتلەر ھېچقانداق زىيانغا ئۇچرىمايدۇ ، دېھقانلارنىڭ يۈكىمۇ ئېغىر ئەمەس . دېھقانلارنىڭ دېھقانچىلىق تېخنىكىسىمۇ ئاددىي ، ئۇلار ياغاچتىن ياسالغان ساپان ئىشلىتىدۇ ، زىرائەتلەرنى قولدا ئورىدۇ ، خامانىنى ئۇلاغلارنى توختاتماي چۆرگىلىتىپ ئالىدۇ ، دانىنى شامال كۈچى بىلەن سورۇپ ئايرىيدۇ . شۇنداق بولۇشىغا قارىماي ، دېھقانلار ئانچە كۈچىمەيلا يېتەرلىك ئاشلىق ئالالايدۇ . بىلىشىمچە ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسى 1947 - يىلدىن ئىلگىرىكى ھىندىستانلىقلارنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىدىن يۇقىرى . پۇقرالار ، مەيلى ئەر ياكى ئايال ۋە ياكى باللار بولسۇن ، ناھايىتى ساغلام ، كېسىم - كېچىكمۇ يامان ئەمەس . دۇنيانىڭ ناھايىتى ئاز ، مانا بۇ قالتىس بىر ئىش . شىنجاڭنىڭ جەنۇبىدا ئوزۇق - تۈلۈك ، كېسىم - كېچەك يېتەرلىك بولغانلىقى ئۈچۈن ، قەشقەردە ياكى شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرىدا ھىندىستاندا داۋاملىق ئۇچرىتىدىغان ئوروق ، ئاۋاق ، ئادەمنىڭ ئىچى ئاغرىغۇدەك ئاتالارنى كۆرمىدىم . مانا مۇشۇنداق ئاتلار ئادەملەرنى ھىندىستان بولمايدىغان بىر يەر ئىكەن ، دېگەن ھېسسىياتقا كەلتۈرۈپ قويىدۇ . شىنجاڭنىڭ جەنۇبىدا بەزى توكۇر ئات ، ئىگەر غىجىپ يارا قىلىۋەتكەن ئاتلارنىلا كۆردۇق ، ئۇنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، ئات - ئېشەكلەر ئوبدان بېقىلىدىكەن .

ئەيىب - نۇقسان ، چىرىكلىشىش ، ئۇنۇم تۆۋەنلىك ۋە تۈرلۈك ئوگۇشسىزلىقلار ، سەۋەنلىكلەر دېگەن دۇنيادىكى ھەرقانداق بىر دۆلەتتە بار ئىش ، شىنجاڭمۇ بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەس . ئەمەلىيەتتە ، بۇ يەر-دىكى ھۆكۈمەت خەلقتە دوختۇرخانا سېلىپ بەرمىگەن ، شېكىسپىر سالدۇرغان مەكتەپلەرمۇ ئاستا - ئاستا كونىراپ ، ۋەيران بولۇپ كەتكەن . ھازىرقى زامان ئۆلچىمى بىلەن ئۆلچىگەندە ، قاتناش - تىرانسپورت ۋە سانائەت جەھەتتە شىنجاڭ ئۆلكە بويىچە جىق قالاق ، ئەھۋال بەك يامان ئىدى . بۇنداق بولۇشى ، بىرىنچىدىن ، جۇڭگو مەركىزىي ھۆكۈمىتى

هازىرقى زاماندا بۇ ئۆلكىنى باشتىن - ئاخىر ئۆز قولىدا تۇتالمىغان ، بۇ- لۇپمۇ ئۆتكەن تۆت يىل ئىچىدە ؛ ئىككىنچىدىن ، ئىچكى ئۇرۇش ئۇزۇل- مەي بولۇپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن ، بۇ ھۆكۈمەت ئىچكى ئۇرۇش بىلەنلا بولۇپ كەتتى ؛ ئۈچىنچىدىن ، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئىنتايىن قالاق بىر را- يونىنى زامانىۋىلاشقان رايون قىلىپ قۇرۇپ چىقىش ، شەكسىزكى ، تو- لىمۇ مۇشكۈل . ھەتتا سىناپ كۆرۈش نىيىتىدىكى ئادەممۇ ئانسالدى بو- لۇپ جىمىۋالدۇ . ئادەتتىكى ئۇيغۇر پۇقرالار پويىز ياكى زاۋۇتلارنى چىن كۆڭلىدىن ياخشى كۆردۇق ، دېسە مەن پەقەت ئىشەنمەيمەن . ئەلۋەتتە ، ئىمكانىيەت يار بەرسىلا ، ئۇلارنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن ئاز - تولا ياخشى ئىشلارنى قىلىش كېرەك ، دەپ قارايمەن . ئادەم يىراق قەدىمىي دەۋردىكى بوش بىكار ، نادانلىقتا ئۆتكەن تۇرمۇش شەكلىنى ياخشى كۆرىمەن ، دەپلا ھازىرقى زامان تۇرمۇشىدىكى تۇرلۇك ياخشى تەرەپلەرنى قوبۇل قىلمىسىمۇ بولمايدۇ . ئەمما ، ئىسلاھاتچىلار دەپ ئاتىلىدىغان كىشىلەر ، ئەگەر سۇ ئېلېكتر پىلانى ۋە سانائەتلەشكەن ئىشلەپچىقىرىش بىلەنلا بار- لىق يامان ، رەزىل نەرسىلەرنى يوقاتقىلى بولىدۇ ، دەپ قارىسا ، ئۇ ھالدا ئۇلارنىڭ بۇ قارىشى بەكمۇ يۈزەكىي بولغان بولىدۇ .

جۇڭگونىڭ ئىدارە قىلىشى بىلەن شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلار ئەر- كىنلىكتىن بەھرىمەن بولماقتا ، ئەمما ئۇلار بۇنداق ئەركىنلىكنىڭ قەدە- رىگە يېتىشنى تېخى تونۇپ يەتمىگەن بولۇشى مۇمكىن . ئەلۋەتتە ، بۇنداق ئەركىنلىك ئۆزلىرىگە ياخشىلىق ئاتا قىلغىنى بىلەن ھۆكۈمرانلار ھەددىدىن زىيادە بىپەرۋا بولغاچقا ، بۇ پەقەت بىرخىل تاسادىپىيلىق بو- لۇشى مۇمكىن ، دەپمۇ قارايدىغاندۇ . شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلار باج - سېلىقنى يىغالىسىلا ، مەنپەئەت ئالالىسىلا ، باشقا ئىشلارنى ئۆز ئىختىيارىغا قويۇپ بېرىدىكەن ۋە ئۆزلىرىنى خۇش قىلىپ يۈرۈپبېرىدىكەن . شۇنداق- تىمۇ ، ئەركىنلىكنى قەدىرلەش كېرەك . ئۇيغۇرلار پۈتۈنلەي ئۆزلىرىنىڭ ئۇسۇلى بويىچە ياشايدىكەن ، ئىبادەت قىلىدىكەن ، سودا قىلىدىكەن ، سايامەتكە چىقىدىكەن ، ئۆزلىرىنىڭ مال - مۈلكىگە ئىگىدارچىلىق قىلە- دىكەن . شۇنداق قاراشقا كەلدىمكى ، ئادەتتىكى ئۇيغۇرلار ھازىر غەرب-

تىكى دېموكراتىك دۆلەتلەردە كىشىلەر ئېرىشىشنى تەلەپ قىلىۋاتقان سە-
ياسىي ئەركىنلىككە ئىنتىلمەيدىكەن . ئاسىيا دۆلەتلىرىدە نوپۇس ھەققە-
دىكى پۈتكۈل كۆز قاراش ھېلىمۇ بىر ـ بىرىگە ئوخشىمايدىكەن . دىنىي
كەڭچىلىك ۋە سىنىپىي باراۋەرلىك قاتارلىق جەھەتلەردە ، جۇڭگو باشقا
ئاسىيا دۆلەتلىرىگە قارىغاندا ، كۆپ ئىلغار ئىكەن . ئەگەر كىشىلەر ئۇيـ
غۇرلارنىڭ تولۇق مۇستەقىل بولالىشى مۇمكىن ئەمەس ، دېگەن پاكىتنى
قوبۇل قىلىدىغان بولسا ، ئۇ ھالدا ، شەخسەن مەن جۇڭگونىڭ ئىدارە
قىلىشىدا ئۇلار نۇرغۇن ياخشىلىقلاردىن بەھرىمەن بولالايدۇ ، شۇنداقلا بۇ
بىر ئاقىلانە تاللاش ھېسابلىنىدۇ ، دېگەن قاراشقا مايىلمەن . مەن مۇـ
شۇنداق ھېسابلايمەنكى ، جۇڭگونىڭ ئىچكى جايلىرىدىكى مۇرەككەپ
سىياسىي ئىشلار ئوبدان بىر تەرەپ قىلىنىدىغانلا بولسا ، جۇڭگو شىنجاڭ
خەلقىنىڭ تەدرىجى ھالدا تېخىمۇ كۆپ ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا ئىگە بولۇـ
شىغا يول قويىدۇ ، ئۇلارغا تېخىمۇ كۆپ ئىش قىلىپ بېرىدۇ . مەن شىنـ
جاڭدا تۇرغان ئاشۇ قىسقىغىنا ۋاقتىتىمۇ ، ئۇيغۇرلار بۇرۇنقىغا قارىغاندا
خېلى كۆپ ھوقۇققا ئىگە بولدى . شىنجاڭدىكى ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈـ
مەتتىكى نۇرغۇن ئەمەلدارلار يەرلىك كىشىلەردىن ئىدى . بىر ئۇيغۇرنى
ئۆلكە رەئىسى قىلىپ تەينىلىدى . ئېغىر ـ يېنىكلىك ، تېز ـ ئاستىلىق
دەرىجىسى ئايرىلمىغان ، تەھلىل قىلماي قارىسىغىلا قوبۇل قىلىنىدىغان ،
ھەددىدىن زىيادە تەۋەككۈلچىلىككە ، ئالدىراڭغۇلۇققا ياتىدىغان بۇنداق
ئۇسۇل ئاددىي تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان ، ھەر جەھەتتىن بەكمۇ قالاق ،
ئۆز دىنىغا سادىق خەلققە كۆپ ئازاب ـ ئوقۇبەت كەلتۈردى . ئەمما ، مەن
ئېيتىۋاتقان بۇ خىل رادىكال ، ئالدىراڭغۇلۇق سىياسىتىنى كۆككە كۆتۈـ
رۈش بەكمۇ ئوڭاي ، ھالبۇكى ، ئازراقلا ۋاللىداپ ئۆتۈپ كېتىدىغان
ئىسلاھات ، ئەمەلىيەتتە ئادەم ئالداشتىن باشقا نەرسە ئەمەس . نۇرغۇن
چەت ئەللىكلەر جۇڭگولۇقلارنىڭ ئىلگىرىلىشىنىڭ ناھايىتى ئاستا بو-
لۇۋاتقانلىقىنى كۆرگەنلىكى ئۈچۈن ، سوۋېت رۇسىيىسى بۇ يەرنى باشـ
قۇرسا ، بۇ بىردىنبىر تاللاش بولىدىكەن ، دېگەن قاراشقا كەلمەكتە .
ئەگەر بىر ئادەم ئاددىي نەرسىلەرنى ياخشى كۆرگەنلىكى ؛ ئۆزى

تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان يەردىكى تۇرمۇش ئۇسۇلىنىڭ ناھايىتى قىزىقارلىق ئىكەنلىكىنى بايقىغانلىقى ؛ كالا بىلەن ئېشەكنىڭ تەڭ قېتىلىپ ساپان بىلەن يەر ھەيدەۋاتقانلىقىنى كۆرگەنلىكى ؛ قاۋۇل تۆگىلەرنى ، ئىشىك ئالدىدىكى سۇپىلاردا ئولتۇرۇپ يىپ ئېگىرىۋاتقان ئاياللارنى كۆرگەنلىكى ؛ ئىككى ئەرنىڭ پۇتۇن ئىشتىياقى بىلەن مەيىن شامال چىقىرىۋاتقانلىقى ، شامال ئېگىز خامان دۆۋىسىدىن ئۆتكەندە زوقلىنىپ كۈلۈمسىرىگەنلىكى ، ئۇچىنچى ئەرنىڭ بۇغداينى سورۇپ دان ئايرىۋاتقانلىقىنى كۆرگەنلىكى ، بۇلارنىڭ لىرىك شېئىرىي تۇسكە ئىگە ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغانلىقى ؛ بۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ « زامانىۋى ئىلغارلىق » ئالدىدا شۇنچىلىك بىغەم ، ئەركىن يۈرگەنلىكى ، ھېچنېمىگە ئالدىرىمايۋاتقانلىقىنى كۆرگەنلىكى سەۋەبلىك ، ئۇنىڭدا خۇددى بۇرۇنقى زامانىنى ئەسلىگەندە ، ئەگەر 19 ـ ئەسىردە ياشىغان بولساق ، قانچىلىك خۇشال ، قانچىلىك مەنىلىك ياشىغان بولار ئىدۇق ـ ھە ، دەپ ئويلىغانغا ئوخشاش ، ئېيتىدائىي ، ئاددىي تۇرمۇش كەچۈرۈش خاھىشى پەيدا بولدۇ . لېكىن ، دراما « بېركېلىي مەيدانى » نىڭ باش قەھرىمانىدەك ، سىز ئەگەر شۇنداق ئېيتىدائىي تۇرمۇشنى بۇاستە باشتىن كەچۈرۈپ كۆرسىڭىز ، ئۇ چاغدا ، نۇرغۇن ھەرىكەت شەكلى ۋە ئادەتلەرنىڭ ئادەمنى ئۇنچە ئۆزىگە تارتمايدىغانلىقى ، شۇنداق كۆپ بىسەرەمجانلىق بارلىقى ، كىشىلەرنىڭ بۇنداق « ئېيتىدائىي تۇرمۇش » قا ئەمدى كۆنەلمەيدىغانلىقىنى بايقايسىز .

شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئاددىي تۇرمۇشىدا ، بەلكىم بىزدە يوق نۇرغۇن ئوبدان نەرسىلەر باردۇ . ۋاھالەنكى ، ئەگەر بىرى ئۇنى بۇرۇنقىدەك تۇرمۇش كەچۈرۈشكە مەجبۇر قىلسا ، ئۇ ھالدا ئۇ بۇ تېما ھەققىدىكى كۆڭۈلۈك ، رومانتىك تەساۋۇرلىرىدىن مەھرۇم بولىدۇ . شۇڭلاشقا ، ئارايىك مەندىن قىرغىز ئاياللىرىدەك ھەقىقىي ، ئاددىي تۇرمۇش كەچۈرۈشنى خالامسىز ياكى ئەنگلىيىدىكى ئائىلە ئاياللىرىغا ئوخشاش چەكلىمە ئىچىدە ياشاشنى خالامسىز ؟ دەپ سوراپ قويىدۇ . ئارزۇ ـ ھەۋىسىمدىن ئېلىپ ئېيتسام ، ئەنگلىيىدىكى ئاياللاردەك چەكلىمە ئىچىدە ياشاشنى ئويلا

لىساملا ، ئىچمگە بىر قورقۇنچ چۈشىدۇ ، شۇنداقلا قىرغىز ئاياللىرىنىڭ تۇرمۇشىنى غايىۋىلەشتۈرۈۋەتكۈم كېلىدۇ . ئەمما ، راستىنى ئېيتسام ، ھازىرقى ئەنگلىيىچە تۇرمۇشۇمدىكى ئارامبەخش ، راھەت نەرسىلەردىن ، قولاي ھېس قىلىدىغان ، مېنى خۇشال قىلىپ كۆڭلۈمنى ئاچىدىغان نەرسىلەردىن ۋاز كېچىپ ، چارۋىچى مىللەتلەرنىڭكىدەك بىر خىلدىكى ئەمما كەڭ تەبىئەت قوينىدا ئەركىن تۇرمۇش كەچۈرۈشكە ئىنتىلىدىغان ياكى ئىنتىلمەيدىغانلىقىمنى بىلمەيمەن .

كىتابخانلارنىڭ مېنىڭ جۇڭگولۇقلارنىڭ چېچىلاڭغۇ ، بوشاڭ ھۆكۈمرانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرگەنلىكىمگە قاراپلا ، شىنجاڭ بىر كىچىك جەننەت ئىكەن ، بۇ كىچىك جەننەتتە قورسىقى توق ۋە غەمسىز دېھقانلارنىڭ توققۇزى تەل ئىكەن ، چىرايىدىن تەبەسسۇم يېغىپ تۇرىدىكەن ، دېگەن خۇلاسىگە كېلىپ قالماسلىقى ئۈچۈن ، مۇنداق بىر تونۇشنى توغرىلاپ قويماقچىمەن : ئەمەلىيەتتە ئەھۋال ئۇنداقمۇ ئەمەس ، باشقا جايلاردىكىگە ئوخشاش ، شىنجاڭدىمۇ نامراتلىق ، كېسەللىك ، شەپقەتسىز زوراۋانلىق مەۋجۇت . ۋەھالەنكى ، ئاسىيادىكى مەلۇم بىر رايونغا غەربنىڭ ئۆلچىمى بىلەن ھۆكۈم قىلىشنىڭ ئۆزى كۈلكىلىك بىر ئىش . ئوخشاشلا ، كىشىلەر كۈنىگە تۆت ۋاخ تاماق يېيىەلمىگەنلىكى ئۈچۈنلا ئاچ قېلىۋاتىدۇ ، كىتاب ئوقۇيالمايدۇ ، خەت يازالمايدۇ ، ھەپتىدە بىر قېتىم كارى كوئوپېرنى كۆرەلمەسلىكمۇ كىشىلەرنى تۇرمۇشتىكى خۇشاللىقتىن مەھرۇم قىلىۋاتىدۇ ، دەپ قاراشمۇ بىمەنىلىك . بەزى چەت ئەل مۇخبىرلىرى شىنجاڭغا پالاقلاپ كېلىشىدۇ ، بىر ـ ئىككى ئاي تۇرغاندىن كېيىن ، بۇ رايونىنى ئۆز دۆلىتىنىڭ ئۆلچىمىگە سېلىشتۇرۇپ ، بۇ يەردە ھەممە نېمە شۇنداق رەسۋا ، يامان ئىكەن ، دەپ خۇلاسە چىقىرىدۇ ـ دە ، جۇڭگو ھۆكۈمىتىنى ئەيىبلەشكە چۈشىدۇ . چەت ئەللىك بۇ مۇخبىر ئاق ، قارا ئىككى رەڭدىلا رەسىم سىزسام ، قارا رەڭنى كۆپرەك ئىشلەتسەم دەپلا ئويلايدۇ ، شۇ يەرنىڭ ئەمەلىي سەۋىيىسى ۋە پۈتكۈل ئاسىيانىڭ سەۋىيىسىگە بولسا سەل قارايدۇ .

شىنجاڭ خەلقىنىڭ بەختىيار ياشاۋاتقانلىقى ياكى بەختىيار ئە-

مەسلىكىگە مېنىڭ ياكى ئىش تېرىغۇچى چەت ئەل ئىسلاھاتچىلىرىنىڭ ھۆكۈم چىقىرىشى تازىمۇ بىمەنىلىك . ئەمما ، مەن ھەقىقەتەن شۇنداق قارايمەنكى ، ئۇ چاندەك تېز ، ھەممىنى يوق قىلۋېتىدىغان ، پۈتكۈل رەتىمنى قالايمىقانلاشتۇرۇۋېتىدىغان ئىسلاھاتقا قارىغاندا ، ئاستا ، ئىنچىكە ۋە ئەتراپلىق ياخشىلاش بۇ رايوننىڭ كونكرېت ئەھۋالىغا ماس كېلىدىغان ، ئۆز لايىقىدىكى تەدبىر . شۇڭا ، بۇنىڭ يەرلىك خەلقنى تېخىمۇ كۆپ يارىدىمى تېگىدۇ . ئەگەر ماڭا قويۇپ بېرىدىغان بولسا ، مەن بەرىنچى بولۇپ ، داۋالاش ئەسلىھەلىرىنى بەرپا قىلغان ۋە داۋالاش خادىملىرىنى تەشكىللىگەن بولاتتىم : بۇ يەرنىڭ يېزا ئىگىلىكىنى تىرىشچانلىقى ئەتراپلىق ، ئۆز لايىقىدا ياخشىلىغان بولاتتىم ؛ باشقۇرۇش بىر قەدەر ئاسان بولغان « ئائىلىۋى سانائەت » قۇرۇشقا ئىلھاملاندۇرغان بولاتتىم . مۇنتىزىم تەربىيىلەشتىن كېلىدىغان پايدا ، سانائەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىن كېلىدىغان نەپلەرنى كېيىنرەك قىلاتتىم . مەن بۇ ئىشلارنىڭمۇ بۇ رايونغا ھامان يېتىپ كېلىشىنى ئۈمىد قىلسامۇ ، ئەمما بۇ ئىشلار بىر ـ بىرلەپ ، قەدەممۇ قەدەم يېتىپ كېلەتتى .

مەن تۇرلۇك پەرەزلىرىمنى ، جەمئىيەت ئىسلاھاتىغا دائىر پىشمانلىقان ئۇي ـ پىكىرلىرىمنى ۋە شىنجاڭنىڭ كەلگۈسى مەنزىرىسىگە قارىتا شەخسىي تەساۋۇرلىرىمنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ تۇرۇپ ، قەشقەر ۋە قەشقەر خەلقىگە دائىر كىچىكرەك ، ئەمما ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر رەسىم سىزىپ چىقىشىنى خۇشاللىق ، دەپ بىلىمەن . مەن ئۆزۈمنى شىنجاڭنىڭ شىمالىنى چۈشىنىمەن ، دەپ ئېيتالمايمەن ، چۈنكى ئۇ يەرلەردە خەنزۇلارنىڭ نوپۇسى كۆپ ، چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان قازاقلار ، موڭغۇللار تېخىمۇ كۆپ ، ئۇنىڭدىن باشقا مىللەتلەرمۇ بار ، مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى پۈتۈنلەي ئوخشىمايدىغان جەمئىيەت قۇرۇلمىسىنى ھاسىل قىلغان . مەن قەشقەرنىڭ جەنۇبىدىكى بوستانلىقلارنى ئاز ئايلانغان . ئەمما ، ئويلايمەنكى ، ئۇ يەرلەر بىلەن قەشقەر بوستانلىقىنىڭ ئاساسىي پەرقى ئانچە چوڭ ۋە كۆپ ئەمەس . تاغ ئىچىدە ياشايدىغان كىشىلەرنىڭ ئەھۋالى چوقۇم ئۇلارغا ئوخشىمايدۇ . بۇ ئەھۋاللارنى مەن

كىتابىمنىڭ باشقا بابلىرىدا ئىمكانقەدەر تەسۋىرلىدىم . قەشقەرنى تەسۋىرلىگەندە ، ماي بويىاق ئىشلەتمەكچى ئەمەسمەن ، چۈنكى مايي بويىاق بىرقانچە يىل ئۆگەنگەن ۋە تەتقىق قىلغاندا ، ئاندىن مۇكەممەللەشتۈرگىلى بولىدىغان بىرخىل سەنئەت . چەت ئەل ھەققىدىكى يېزىق ئارقىلىق تەسۋىرلەنگەن جانلىق سۈرەتلەردە تەپسىلاتلار مول ، ئىلھامبەخش كۆچى زور بولغىنى بىلەن مەن ئۇچۇن ئېيتقاندا ، بۇلارنى ستېرېئولاشتۇرۇش ، جانلىق كۆرۈنۈشلەرنى ھاسىل قىلىش مۇشكۈل بىر ئىش . قانداقلا بولمىسۇن ، شىنجاڭ بەس ـ بەستە ، كۆپ تەسۋىرلەندى . مېنىڭ قىلالايدىغىنىم ۋە قولۇمدىن كېلىدىغىنى پەقەت ئۆزۈمنىڭ تەسىرات ئالاھىدىلىكىگە ئىگە كۆز قارىشىمنى ئېيتىپ ئۆتۈشلا ، خالاس .

مەن كىتابخانلارغا تەقدىم قىلماقچى بولغان بۇ « رەسىم » دىكى ئاساسلىق رەڭ ئىسسىق رەڭ ھېسابلىنىدىغان ، خۇددى قوڭۇر سېرىق تۇپىغا ئوخشايدىغان سارغۇچ قوڭۇر رەڭ . قەشقەر رايونىنىڭ كەڭ زېمىنى ، يوللىرى ، ئۆي ـ ئىمارەتلىرى ، ئاپتاپتا قۇرۇتۇلىدىغان يوغان ـ يوغان خىشلىرى ، قەشقەرنى مۇھاپىزەت قىلىش رولىنى ئويناىدىغان كەڭ ۋە قېلىن شەھەر سېپىللىرى ، ئۇنىڭدىن باشقا ، قەبرىلىرى ئىنتايىن تۇجۇپىلەپ ، چىرايلىق ياسىلىدىكەن ، ئەمما ئۇزۇنغا بارمايلا ئۆرۈلۈپ ياكى ئولتۇرۇشۇپ كېتىدىكەن . مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى بىرخىل رەڭدە بولۇپ ، قىلچە پەرق قىلمايدۇ . ۋەھالەنكى ، تاڭ سەھەردە ياكى كۈن ئولتۇرغان چاغدا ، ئەگەر ھاۋا ئوچۇق ، قۇياش نۇرى پارلاپ تۇرغان بولسا ، پارلاق قۇياش نۇرى جانسىز توپا رەڭ ئارىلاش سېرىق سېپىل تاملىرىنى قېنىق رەڭدە بوياپ ، ئۇلارنى يارقىن ۋە نۇرلۇق تۇسكە كىرگۈزۈپ ، ئادەمگە گويا ئۇلار بارلىق نۇر ۋە يورۇقلۇقنى سۈمۈرۈۋالغاندەك تۇيغۇ بېرىپ ، ئۇلارنى بەكمۇ ئۆزگىچە ، تېگىگە يەتكىلى بولمايدىغان قىزغۇچ سېرىق رەڭدە جۇلالىتىدۇ .

يامغۇر ناھايىتى ئاز ياغقانلىقتىن ، بۇ يەردە ئالاھىدە ئىشلەپ ناھايىتى پۇختا ئۆي ـ ئىمارەت ياساشنىڭ ھاجىتى يوق . ناھايىتى پۇختا سېلىنغان ، خېلى ئوبدان زىننەتلەنگەن جۇڭگو گازارمىلىرى ياكى يا-

مۇللارنى (ھۆكۈمەت ئىشخانىسى جايلاشقان ئورۇن) تاسادىپىي كۆرۈپ قالىسىز . بۇ ئىمارەتلەرنى باشقا ئىمارەتلەردىن پەرقلەندۈرۈش ئۈچۈن كۆكۈچ رەڭ بېرىلىدۇ . ئەمما ، يەرلىك ئادەملەرنىڭ ئۆيلىرى يەرلىك ماتېريياللاردىن سېرىق توپلىق يەرگىلا سېلىنىدۇ ، بىرخىل رەڭدە ، بوش ، رەتسىز بولىدۇ . بەزى ئۆيلەر تاغ باغرىدىن ئۈسۈپ چىققان ، مايماق ، لېكىشپ تۇرغان ھالەتتە بولۇپ ، ياغاچتىن ياسالغان ، ئارانلا تۇرغاندەك كۆرۈنىدىغان بالكونلار بەكمۇ خەتەرلىكتەك بىلىنىدۇ . كىشىلەر مەسچىتلەرنى ناھايىتى تۇجۇپلەپ ئىشلەپ ، ھەيۋەتلىك ، پۇختا سالىدۇ ، مەسچىتكە نەقىشلىك تۈۋرۈكلەر ، ناھايىتى چىرايلىق ئويمىلار چىقىرىلغان رۇجەكلىك دېرىزىلەر قويۇلىدۇ ، ئۇنىڭ ئىچى ناھايىتى پاكىز ، سۈرلۈك بولىدۇ .

مەسچىت ئەرلەر يىغىلىدىغان ئورۇن . بىر مەسچىتنىڭ ئالدىدا ناھايىتى ئابرۇيلۇق ، مەرتىۋىلىك ، ساقال قويۇۋالغان ، بېشىغا سەللە ئورىغان ئۈچ مويسىپىتنىڭ ئولتۇرغانلىقىنى ، يەنە بىر مەسچىت ئالدىدا ، پاراڭ سېلىشۋاتقان ياكى ئۆزلىرى كۆڭۈل بۆلىدىغان ئىشلار ھەققىدە مۇلاھىزە قىلىشۋاتقان بىر توپ كىشىنى كۆرىسىز . قەشقەردە ئىسلام دىنى ئۇنىڭدىكى تۈرمۈش كۆرۈنۈشىنىڭ ئەڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى . ئەنە ئېگىز يار ئۈستىدىكى زىچ قەبرىلەر ئارىسىدا بىر توپ ئادەم مېيىت دەپنە قىلىۋاتىدۇ . ئۇلارنىڭ قوشاق قوشۇپ ، قايغۇلۇق ھالدا يىغلاپ ناله قىلىشلىرى ، رىتىمنىڭ ئۆزگىرىشچانلىقى ، ياكىراقلىقى ئافرىتىدىكى بەزى قەبىلىلەرنىڭ مۇزىكىلىرىنى ئەسلىتىپ ، بۇ جانسىز ، تىماس ماكاندىكى كىشىلەرگە تازا ماس كەلمەيدىغاندەك تۇيغۇ پەيدا قىلىدۇ . بارا ـ بارا قوشاقلار ، يىغا ـ زار پەسلەيدۇ ۋە توختايدۇ ـ دە ، كىشىلەرنىڭ باشتىكى ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالالماي ئىختىيارسىز قوشاق قوشۇپ يىغلىغاندىكى قايغۇلۇق ھېسسىياتىدىن ئەسەرمۇ قالمايدۇ . كىشىلەر دائىم بىرەر ئايالنىڭ بىرەر قەبرە يېنىدا يىگانە ئولتۇرۇپ ، بىرخىل رىتىم ۋە ئاھاڭغا سېلىپ ، قوشاق ئېيتىپ يىغلاۋاتقانلىقى ، دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرىدۇ . ئېتىزلاردا ئىشلەۋاتقان بىرەر ئەر ، ئىش ئارىلىـ

قىدا توختاپ ، ناماز ئوقۇيدۇ ، ئولتۇرۇپ ، ئېڭىشىپ ۋە قويۇپ دېگەن-دەك ، مۇسۇلمانلار ئوقۇيدىغان نامازنىڭ مۇرەككەپ ھەرىكەتلىرىنى تەكرار ـ تەكرار ئىشلەيدۇ .

لېكىن ، بۇ ئەرلەر دىنىي ئېتىقادقا ئۆزىنى ئۇرۇپ كەتمەيدۇ . ئىسلام دىنىنىڭ مەلۇم ئۆلچەملىرى بىلەن ئۆلچىگەندە ، بۇ ئادەملەر دىنىي قائىدە ـ مىزانلارغا ئۇنچە قاتتىق ئەمەل قىلمايدىغاندەك تۇرىدۇ . مەسىلەن ، بىز ئاياللارنىڭ دىنىي قائىدىلەرگە ئاساسەن مەستۇرىلەرچە كىيىنگەنلىكىنى كۆرمىدۇق ، ئايرىم ئاياللار ئۇزۇن ، يېڭى تار ، ئەمما ئىشلىتىلمەيدىغان ئاق پەرىجىگە مەھكەم ئورىنىپ ، يۈزىنى قارا رەڭلىك « چۈمپەردە » بىلەن توسۇپ ، گويا كىچىك چېدىرلار يۆتكىلىۋاتقاندەك ئالدىراپ مېڭىشىدىكەن . ۋەھالەنكى ، كۆپلىكىدىن ئاياللارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، بۇنداق كىيىم خۇددى خان جەمەتى فىللىپس مىلتىق پولكىنىڭ ئەسكەرلىرى چاچلىرىنى مايلاپ ئۆرىۋالغاندىن بولغىنىدىن تارتىپ ، ئۇلار كىيگەن ھەربىي كىيىم بىلەن پاگون گويا بىر بېزەك بولۇپ قالغانغا ئوخشاش بىرخىل ئەنئەنە ئىكەن . ئاياللار ئاق پەرىجە كىيگەندىن باشقا ، كىچىكرەك روماللارنى ئارتىۋالىدىكەن . چىرايلىق كۆرۈنۈش ئۈچۈن تېخى رومالنى دوپپا ئوستىدىن ئارتىدىكەن . قىسمەن ئاياللار بېشىغا خۇددى تاسادىپىي چۈشۈپ قالغاندەك بىر تەرزدە يېپەك روماللارنى سېلىۋالىدىكەن .

شەھەرنىڭ ئېگىز سېپىلى ئوستىگە مەلۇم ئارىلىقتا بىردىن قورغان ئورنىدا كۆتۈرمىلەر قىلىنغان ؛ بۇ يەردە بازاردىكى ھەر قانداق بىر يامان ئىش ـ ھەرىكەتلەرنى ، شۇنداقلا ھەر قايسى يوللاردىكى ئېتىز ـ دالىلاردىكى بوش ـ بىكار تۇرمۇش پائالىيەتلىرىنى كۆرۈپ تۇرغىلى ، نازارەت قىلغىلى بولىدىكەن . شەھەر دەرۋازىسى ئالدىدىكى ئاسما كۆۋرۈك ۋە ئوستىدىكى ئەگمە ئىشىك ، شەھەردىكى خەنزۇلار بوتخانىسى ، ئۆزگىچە قىيپاش ، قايرىما لەمپىسى بار ئۆگزىلەرلا بۇ يەرگە كىملەر ھۆكۈمران ئىكەنلىكىنى ئېنىق بىلدۈرۈپ تۇراتتى . ئالاھىدە كۈنلەر شەھەر ئىمارەتلەر ئوستىگە جۇڭگوچە بايراقلار قادىلاتتى . ئەگمە دەرۋازا ئوستىگە قەد-

زىل لوزۇنكا تارتىلغان ، خەنزۇچە خەتلەر چىرايلىق ھۆسنخەت شەكلىدە قىزىل بايراقلار ئۇستىگە يېزىلغان چاغدا ، بۇ خىل ھۆكۈمرانلىق ئادەمنىڭ دىققىتىنى بەكرەك تارتاتتى .

خەنزۇلار قەشقەر شەھىرىدىن ئالتە ئىنگلىز مىلى يىراقتىكى جايغا يېڭىدىن شەھەر بىنا قىلىپ ، ئۇنى يېڭى شەھەر (خەنزۇ شەھىرى) دەپ ئاتىغان . بۇ شەھەرمۇ غايەت يوغان سېپىللەر ئىچىگە ئېلىنغان . ئۇ خەنزۇلار تۇرىدىغان جاي بولغىنى بىلەن ھېچقانداق ئالاھىدە ۋە ئەۋزەل يېرى يوق ئىدى ، سۇر ـ ھەيۋىتىمۇ ھەم يوق ئىدى . ئەمما ، شەھەر كەيپىياتى تۇيۇتىن ئوخشىمايتتى . شەھەردە خەنزۇلار پاسونىدا سېلىنغان ئۆي ـ ئىمارەتلەر ، خەنزۇلار ئاچقان بەزى دۇكانلار بار بولۇپ ، خەنزۇ دۇكاندارلار ئۆلچەملىك پۇكەيلەر كەينىدە تۇراتتى ؛ دۇكاننىڭ ئالدىغا پانۇسلار ، خەنزۇچە خەت يېزىلغان ۋىۋىسكىلار ئېسىلغان بولاتتى ؛ بازارلاردا خەنزۇلار قەشقەر شەھىرىدىكىدىن كۆپرەك ئىدى . خەنزۇ ئاياللار ئۆزىگە خاس تۇزلا تىكىلگەن ، ئۆلچەملىك كۆك رەڭلىك يىپ رەختتە كىيىم كىيەتتى ؛ بۇۋاقلار بۇدرۇق ، ئەمما قىسقا كۆز ئىدى . يا-شانغانراق ئەرلەر ئادەمنى سەل ھەيران قىلىپ قالپاق كىيىۋالاتتى . ئەمما ، بۇ باشقا يۇرت پۇرىقىنى بېرەتتى . مېنىڭچە ، سۇرگۈنلۈك تۇيغۇسىنى ئۇنتۇشنىڭ ئۆزى بىر خىل پاجىئەلىك ئۇرۇنۇشتىن باشقا نەرسە ئەمەس-تەك قىلاتتى .

ئۇمۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا ، قەشقەر پۇتۇنلەي ئۇيغۇرلار ماكانى ئىدى . ئۆزىنى مەھكەم ئورنۇالغان ئاياللار ؛ ئۇزۇن ساقاللىق ، يۇزى سۇزۇك ، كېلىشكەن ئەرلەر (ئۇلارنىڭ تېرىسى ئادەم ھالىڭ ـ تالىڭ قالغۇ-دەك ئاق ۋە سۇزۇك ئىدى) ؛ ئۇيغۇرلار ـ بۇيانغا ئۆتۈپ تۇرغان ئېشەك-لەر ، غىچىرلىغان مەپىلەر ياكى ياڭى ـ يار ھارۋىلار (ئۇلارنىڭ چاقىنىڭ يوغانلىقى ئادەمنى ئەندىشىگە سالاتتى) ؛ چىرايلىق توقۇلغان ئاتلار ، بوينىغا ئېسىلغان كىچىككىنە كولدۇرمىلار ۋە پۇلاڭلاپ تۇرىدىغان پۇ-پۇكلەر ؛ چاچلىرىنى نۇرغۇن كىچىك ئۆرۈم قىلىپ ئۆرىگەن ، دوپپا كىيگەن قىزلار ۋە قىزچاقلار ؛ ئاندا ـ ساندا مۇڭلۇق نەي چېلىپ ئۆتـ

كەن ئوغۇل بالىلار ؛ يول بويىدا قوغۇن ـ تاۋۇز سېتىۋاتقان باققاللار ـــ مانا بۇلارنىڭ هەممىسى تېپىك ئۇيغۇرلار كۆرۈنۈشىنى هاسىل قىلاتتى . ئادەمگە بىرەر جايىنى ئەسلىتىدىغان نەرسە بەلكىم كۆرگەن نەرسىگە قارىغاندا ، ناهايىتى يېقىملىق ، تەسىرلىك ئاۋاز بولسا كېرەك . قەشقەردە ئاۋازلار ئادەمگە هەمىشە يېقىملىق ئاڭلىنىۋەرمەيدۇ ، لېكىن ئۆزىگە خاس بىر ئالاهىدىلىككە ئىگە بۇ ئاۋاز بۇ شەهەرنىڭ بىر تەركىبىي قىسمى هېسابلىنىدۇ . جۇڭگو ئەسكەرلىرى مەيدانغا مەشىق قىلغاندا ، رەتلىك كېماندا بەرگەن ۋە تەڭلا ۋارقىرىغان بىلەن قۇلاققا مۇشت ئۇرغاندەك ئاڭلىنىدۇ . ئەمما ، تۇيۇقسىزنىڭ كىشىلەرنى ئۆز تۇغمىنىگە چىللاپ بۇرغا چېلىشى ؛ ناۋايلارنىڭ نان ئېلىڭلار ، دەپ توۋلاشلىرى ؛ نامازغا چاقىرىپ سوزۇپ ئەزان توۋلاشلىرى ؛ كۆكتە كەپتەرلەرنىڭ قانات قېقىپ پەرۋاز قىلىشلىرى ۋە موللاق ئېتىپ ئويناشلىرى ئادەمنى شۇ قەدەر مەپتۇن قىلاتتى ۋە هاياجانغا سالاتتى . بولۇپمۇ « موللاقچى كەپتەر » لەرنىڭ تەڭداشسىز ماهارىتى ئەقىلنى لال قىلاتتى ، ئۇلار بەئەينى ئۆلگەن قۇش تىرىلگەندەك ئويۇن كۆرسىتەتتى ، يەنى بىر موللاق ئېتىش بىلەن تەڭ تىككىدە چۈشۈپ كېتىپ ، يەنە لەپىدە ئۆرلەپ يۇقىرىغا چىقىپ قانات قاقاتتى ، بەزىلىرىنىڭ قۇيرۇقىغا پۇشتەك باغلاپ قويۇلاتتى . كەپتەرلەر ئۇچقاندا ، شۇنداق ياڭراق ۋە يېقىملىق مۇزىكا ساداسىدەك ئاۋاز چىقاتتى . شەهەردە پات ـ پات ئېشەكلەرنىڭ بار ئاۋازى بىلەن سۇرلۇك هاڭراشلىرى ئاڭلىناتتى ، ئۇلارنىڭ ئۈمىدسىزلىكتىن ياكى خۇشاللىقتىن هاڭرىغانلىقىنى هېچكىم ئېيتىپ بېرەلمەيتتى . توساتتىن بىرەر ئەرنىڭ ئاۋازىنى قويۇۋېتىپ ئېيتقان ناخشىسى ياڭرايتتى ، ئاهاڭنىڭ كۆتۈرۈلىدىغان جايىغا كەلگەندە ئۇ هەممىنى ئۇنتۇپ قۇلاقنى پاك قىلغۇدەك قاتتىق توۋلايتتى . يىراقتىن يەنە بىر ئەر ئۆزىنى ئۇنتۇغان هالدا ئۇنىڭ ناخشىسىغا جور بولاتتى . ئورما ۋاقتىلىرىدا ، ئۆزگىرىشى كۆپ بولمىغان ، بىر خىل ئاهاڭدا دېگۈدەك ئېيتىلىدىغان ناخشىلار ئۇزۇلمەيتتى . بىر كۈنى سەهەر ، مەن سەيلىگە چىققانىدىم . بىر بوۋاي روهى چۈشكۈن ئىككى ئېشەك بىلەن خامان تې-

پـۇاتقانىكەن ، ئېشەكلەر ئاستا چۆرگىلەۋاتاتتى ، بوۋاي بولسا ئۆزىنىڭ قۇلىقىنى ئېتىۋىلىپ ، بار ئاۋازى بىلەن شۇنچىلىك ببرىلىپ ناخشا توۋلاۋاتاتتى .

قەشقەرنىڭ ئادەملىرى ھۆرۈن ، چېچىلاڭغۇ ، ئەمما تىنچ ، ئىناق ياشايدىكەن . ئۇلار ئۆزۈن زامانلاردىن بېرى مۇشۇنداق ياشاپ كەلگەنـكەن . ھازىر شـۇنـداق تىنـچ ياشـاۋېتىپتۇ . شـۇڭا ، ئـۇلاردا ئېسـكىموسلار[1] دەك جاسارەت ۋە قەيسەرلىك يوق ، پاردانلاردەك ئۇرۇشخۇمار مىجەزىنمۇ يېتىلدۇرمىگەنىدى . ئۇلاردا تىبەتلىكلەردىكىدەك جۇشقۇنـلۇق ، تېتىكلىك ، كەشمىرلىكلەردىكىدىك قولى گۈل ، چىۋەرلىكتىمۇ ئەسەر يوق ئىدى . ئەمما ، بۇ يەردىكى ئۇيغۇر دېھقانلار ھەر قانداق بىر جايدىكى ئاددىي ـ سادداا كىشىلەرگە ئوخشاشلا دوستانە ، مېھماندوست . ئۇلار ئاددىيسى بىرەر لەتىپىنمۇ سىز بىلەن تەڭ بەھر ئېلىشنى خالايـتـتى . بەزىدە ئۇلارنىڭ يالقاۋلىقى جانغا تېگەتتى . قىلغان ئىشمۇ كۆڭۈلگە يـاقمايتتى . ۋەھالەنكى ، ئۇلارغا ئارتۇقچە تەلەپ قويمىسىڭىزلا ، ئۇلار شۇنچىلىك جەلپكار ، ئاق كۆڭۈل ئادەملەر ئىدى .

بۇ باھايىم ئانچە يۇقىرى بولمىغان بولۇشى مۇمكىن .لېكىن ، تەلـۋىلەشكەن ، ئادەمنى ئارامدا قويمايدىغان دۇنيادا ، قەشقەر ئۇيغۇرلىرىنىڭ بۇ ئالاھىدىلىكى ئادەمگە خۇشاللىق ۋە بەختىيارلىق تۇيغۇسىنى بەخش ئېتىدۇ .

---

① ئېسكىموسلار ئاساسەن شىمالىي ئامېرىكا ، شىمالىي قۇتۇپ ئەتراپىدىكى رايونلاردا ئولـتۇراقلاشقان مىللەت . ئۇنىڭدىن باشقا رۇسىيە ، دانىيە قاتارلىق جايلاردىمۇ ئاز ساندا ئېسكـىموسلار بار .

توققۇزىنچى باب

چېگرىنى ئايلىنىپ چىقىش

مەن تۇنجى قېتىم قەشقەرنىڭ شىمالىدىكى تاغلىق رايونلاردا قىرغىزلار بىلەن تونۇشتۇم ۋە ئۇلارنى چۇشىنىپ ئامراق بولۇپ قالدىم . بۇ قەدىمىي كۆچمەن چارۋىچى مىللەت بوستانلىقتىكى خەلقە قارىغاندا قەيسەر ، جاسارەتلىك كېلىدىكەن ، خاس ئالاھىدىلىكىمۇ روشەن ئىكەن . مەن تاغلىقلار بىلەن تۇزلەشكىتكىلەرنى چوڭقۇر تەتقىق قىلمايمۇ بىر ـ بىرىگە تۇپتىن ئوخشمايدىغان بۇ ئىككى مىللەتنى پەرقلەندۇرۇشنىڭ قىيىن ئەمەسلىكىنى بايقىدىم . قىرغىزلارنىڭ تەن قۇرۇلۇشىدا موڭغۇللار ئىرقىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى كۆپرەك بولۇپ ، پېشانە ۋە مەڭزى سۆڭەكلىرى ئېگىز ، كۆزلىرى سوزۇق ۋە كىچىك كېلىدىكەن ؛ تۇزلەشكىتكى كىشىلەردە بولسا ، پويافروئىدلارنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى كۆپرەك بولۇپ ، ئۇلار كېلىشكەن ، چىرايلىق كېلىدىكەن . مەن بارا ـ بارا بۇ ئىككى مىللەتنىڭ كۇندىلىك تۇرمۇشى ۋە ئۆرپ ـ ئادەتلىرىدىمۇ زور پەرق بارلىقىنى چۇشەندىم ـ دە ، چارۋىچى قىرغىزلارغا ئىچ ـ ئىچىمدىن ئامراق بولۇپ قالدىم ۋە ئۇلارغا ھۆرمتىم ئاشتى . ئەمما ، ئۇيغۇرلارغا قارىتا مەندە بۇنداق قاينىق ھېسسىيات بولمىغان .

مەن بۇ كىتابىمدا ، تۇزلەشكىتە دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشىلەرنى ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان خەنزۇلار ۋە قازاق ، قىرغىزلاردىن ئىبارەت كۆچمەن چارۋىچى مىللەتلەردىن پەرقلەندۇرۇش ئۈچۈن ، « ئۇيغۇر » دېگەن ئومۇمىي نام بىلەن ئاتىدىم . مەندە مۇرەككەپ ، ئىنچىكە پەرقلەرنى تېپىپ چىقىش ئارقىلىق ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئىرقلار ۋە مىللەتلەرگە نام بېرىشكە ئۇرۇنۇشتەك نىيەت ـ مەقسەت يە-

قەتلا يوق .

بىز لاچىن ئىزدەپ دائىم دېگۈدەك قەشقەردىن 30 ئىنگلىز مىلى يىراقلىقتىكى ئىشتىك قاراۋۇل تېغىغا بېرىپ تۇراتتۇق . بۇ ئەتراپنى بەرىنچى قېتىم ئېكسپېدىتسىيە قىلغاندا ، ماشىنا بىلەن ئاۋۇال ئورۇمچىگە بارىدىغان تاش يولدا ، ئارقىدىن قايرىلىپ قۇم ۋە چۆل ئىچىدە ماڭىدۇق .

بۇ تاشلىق چۆلدە ، بىز بۇ قۇملۇق چۆلنى كېسىپ ئۆتكەن قەدىمىي يول ئىزىنى كۆرۈپ كۆپىنچە ھەيران بولاتتۇق . بەزى جايلاردا ئېنىق كۆرگىلى بولمايدىغان يولنىڭ ئىزلىرىنى سۇ بۇزۇۋەتكەنىدى . ئەما ، ھېلى ئۇزۇلۈپ ، ھېلى ئۇلىنىپ كېتىۋاتقان قەدىمىي يول ئىزىنى يەنىلا تونۇيالايتتۇق . بۇ يول ھەققىدىكى بىزنىڭ ئەقىلىمىز يەتمىگەن بىر ئەھۋال شۇكى ، كىشىلەر نېمىشقىدۇر بۇ يولنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا سەل قاراپ ، سوۋېت رۇسىيىسى چېگرىسىنىڭ شىمالىدىكى چۆلنى كېسىپ ئۆتىدىغان يول ياساش كويىغا چۈشكەنىدى . كىشىلەر بىزگە ئېيتىپ بەرگەن بۇ يول ھەققىدىكى بىر دەك بولغان بىردىنبىر ئەھۋال شۇكى ، بۇ يول ئەڭ ئاخىرقى چار پادىشاھ ۋاقتىدا ياسالغان ، كېيىن يەنە 14 يىللار ئالدىدا ، تۇڭگان توپىلاڭچىلارنىڭ رەھبىرى ما جۇڭيىڭ بۇ يولنى رۇسىيىلىكلەرنىڭ ياردىمى بىلەن قايتا ياسىغان بولۇشى مۇمكىن . 1934 - يىلى ، ئۇ مەغلۇپ بولغاندا ، مۇشۇ يول بىلەن رۇسىيىگە قېچىپ كەتكەن .

قىرغىز دوستىمىز قۇربان بىزگە ، رۇسىيىلىكلەرنىڭ شىنجاڭدىكى تەسىر كۈچى زور يىللاردا ، چېگرىدىكى رۇسىيىلىكلەرنىڭ تانكا ۋە قوراللىق ماشىنا ئەترەتلىرى بىلەن بۇ تەرەپكە كىرگەنلىكىنى ئېيتىپ بەرگەنىدى . بۇ جانلىق ، تەسىرلىك ھېكايە ئادەمنى ھاياجانغا سالاتتى . ئەپسۇسكى بۇنى ئىسپاتلىيالمىغانلىقىم ئۈچۈن ، كىشىلەرنىڭ ئېيتىپ بەرگەنلىرىنى تەكرارلاپلا قويدۇم ، خالاس .

بۇ يولنىڭ ھەققىي ئەھۋالى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، بىز بۇ يول بىلەن ئىشتىك قاراۋۇل تېغىغا بىرنەچچە قېتىم باردۇق . پەقەت

1947 ـ يىلى 6 ـ ئايىنىڭ ئاخىرىدا ، بىز بۇ يېزىدىن ئۆتۈپ تەڭرىتاغ تىزمىلىرىنىڭ پەسرەك تاغ رايونلىرىدا ئېكسپېدىتسىيە قىلىشنى پىلانلىدۇق . قاتناش قوراللىرى جەھەتتە ئىقتىساتچانراق بولۇش ئۈچۈن ، يۈك ـ تاقلارنى ئىككى ئېشەككە ئارتىپ ، ئۆزىمىز ئىككى ئات يالداپ مىنىپ بارماقچى بولدۇق . باشتا ماشىنا بىلەن ئىشتىنىك قاراۋۇلغا باردۇق ، ئات ـ ئېشەكلەرنى شۇ يەردىن ئالدۇق . باش كونسۇلخانىدىكى سو تۇشۇغۇچى سالى ئاخۇن ئېشەكلەرگە قارىدى . بىر دەرۋازىۋەنسىز ئاتنىڭ خوجىسى ئوبدان بىلىمەن ، دەپ ئاتلارغا ئىگە بولدى . دەرۋازىۋەننىڭ بېشى ئاجايىپ يوغان ، ئەمما يۈزى كىچىك بالىلارنىڭكىدەك كىچىككىنە ، سەمىي چىراي ئىدى . ئۇ چاققان ، چېچەن بولمىسىمۇ ، مىجەزى ئوبدان ، ئىشقا ئۆزىنى ئۇرۇپ تۇرىدىغان بولغاچقا ، بارا ـ بارا ئۇنى ياخشى كۆرۈپ قالغاندۇق . كېيىن ئۇ ئارايكىنىڭ ئات باقارى بولدى . كىشىلەر ئۇنى « قاپاق » دەيتتى . كېيىن گېيالگېن ماڭا بۇ گەپنىڭ مەنىسى قاپاق باش ، كالۋا دېگەنلىك بولىدۇ ، دېدى ۋە ئۆزىنى تۇتالماي كۈلۈپ كەتتى . بۇ قېتىم ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتىمىزدە گېيالگېن ۋە روزا بەگنى قوشقاندا ئالتە ئادەم بار ئىدى .

6 ـ ئايىنىڭ ئاخىرلىرىدا ، قەشقەردە ھاۋا قاتتىق ئىسسىپ كېتەتتى ، چۆنبن قاياپ ئادەمنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشتۇراتتى . شۇڭا ، بىز سالقىن جاي ئىزدەپ تاغلارغا چىقىپ كېتەتتۇق . بىز ئىشتىنىك قاراۋۇلىدا تاماق يېگەندىن كېيىن ، خۇشال ـ خۇرام ھالدا يولغا ئاتلاندۇق . ئەمما ، ئۇزۇن ماڭمايلا ئىككى ئېشەك يۈك ـ تاقلىرىمىزنى كۆتۈرەلمەي قالدى .

يولغا چىقىشتىن ئىلگىرى ، مەن ئارايكىنىڭ سەپەرگە « يېنىك ئاتلىنىش » تەك قاتتىق تەلىپىگە ئاساسەن ، يۈك ـ تاقنى ناھايىتى ئىخچام ، ئاددىي قىلغانىدىم . لېكىن ، يول بويى يوغان تاغار ، يەشكىلەر قوشۇلۇپ تۇردى . بۇ گېيالگېننىڭ ئىشى بولۇپ ، ئۇنىڭ ئاساسلىرىمۇ تولۇق ئىدى . ئەمما ، مەن پات ـ پات ئۇنىڭ قالايمىقان نەرسىلىرىنى تۈيۇقسىز تەكشۈرۈپ ، بوش قۇتىلارنى تاشلۇۋېتەتتىم ، يېرىم ـ يېرىم ئىككى قۇتىنىڭ نەرسىلىرىنى بىرگە پاتقۇزاتتىم ، ئاۋايلاپ ئەكىتىۋاتقان ،

ئەمما سىپسىپ قالغان كۆكتاتلارنى ، قۇرۇپ كەتكەن بولكىلارنى تاشلاتـ قۇزاتتىم . بۇزۇلۇپ كەتكەن قىممەتلىك نەرسىلەرنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش ئۈستىدە تالىشىپ كېتەتتۇق . ئەمما ، بىر ـ ئىككى كۈن ئۆتەر ـ ئۆتـمەيلا ، ئۇنىڭ بوغچا ـ بۇغۇندىلىرى يەنە پەيدا بولاتتى . مەن يەنە تـەكشۈرۈشكە كىرىشەتتىم . ئەمما ، بۇ نۆۋەت ئۇ ئەڭ لازىملىق نەرسـىـلـەرنى ئالغان بولسىمۇ ، ئېشەكلەر كۆتۈرەلمىدى . شۇڭا ، توختاپ ، جىمى نەرسىنى ئاتقا ئارتتۇق ، ئېشەكلەر راھەتكە چىقىپ قالدى . بۇ ئىشلاردىن كېيىن ، يولىمىزنى داۋام قىلدۇق .

ئىشتىكتە بىر يول باشلىغۇچى تاپقانىدۇق ، ئەمما ئۇ كېيىن بۇ ئىشنى قىلىشنى خالىمايدىغانلىقىنى ئاشكارىلىدى . يول بويى بىزدىن ئاغـرىـنـدى . سۇ ، ئۆسۈملۈك ۋە قونالغۇ ھەققىدە خىلمۇ خىل گەپلەرنى قىلدى . تۆت يېرىم ئىنگلىز مىلى مېڭىپلا ، توختاپ مۇشۇ يەردە قونايـلى ، دېدى . ھەرقانچە نارازىلىق بىلدۈرسەكمۇ ئۆز دېگىنىدە چىڭ تۇ ـ رۇۋالـدى . ئامالسىز بىر يولۇچىدىن ئالدىمىزدىكى يول ئەھۋالىنى سۈـ رۈشتۈردۇق . ئۇ ئادەم خېلى غەرەز ئۇقىدىغان ، بۇ ئەتراپنىمۇ پىششىق بـىلىدىغاندەك قىلاتتى . ئۇ ئالدى تەرەپتە سۇ بار ، لېكىن يېزا يوق ، دېدى . شۇنىڭ بىلەن بىز غەرەز ئۇقايدىغان يول باشلىغۇچىنىڭ گېپىگە پەرۋا قىلماي مېڭىۋەرمەكچى بولدۇق . ئەگەر كىشىلەر نەدە سۇ بارلىقىنى بـىلسە ، بەلكىم ئىزدەپ تاپالىشى مۇمكىن ، لېكىن بىز بۇنى بىلمەيتتۇق . شـۇڭا ، كېيىنكى 24 سائەت ئىچىدە سۇ تاپالمىدۇق . ئاخشىمى سائەت سەككىزدىن كېيىنمۇ سۇ ئىزدەپ ساراڭ بولۇپ كەتتۇق . ئارايىك بىلەن « قاپاق »ئەتراپتىكى جىلغىلارنى تەكشۈرۈپ كەلدى . ئاخىرىدا سۇدىن ئۈمىد ئۈزۈپ ، توختىغان جايىمىزغا قونالغۇ راسلىدۇق .

گىيا ئۇنمەيـدىغان تاشـلىق چۆلـدە شـامال چىقىۋاتاتتى . شامال بارا ـ بارا كۈچەيىپ جېنىمىزغا تەگكىلى تۇردى . قورساقنىڭ ئاچلىقىنى ئۇنتۇش ئۈچۈن ، مېۋە سۈيىگە بىر بوتۇلكا سۇتنى ئارىلاشتۇرۇپ ئازراقـ تىن ئىچىپلا يېتىپ قالدۇق .

ئىنسانلارنىڭ بىرخىللا ئادەتلەنگىنى بىر خاتالىق ئىكەن . ئەتىسى

سائەت بەشتە ئورنىمىزدىن تۇردۇق ، ئادەت بولۇپ كەتكەن چېيىمىز يوق راسا قىينالدۇق . بىر نەرسە يېگۈمىزمۇ كەلمەي ، ئاچ قورساق يۈرۈپ كەتتۇق .

تۇنۇگۈن باشلانغان بوران ھېلىمۇ قاتتىق چىقۋاتاتتى ، قۇم ـ تاشلارنى يۈزىمىزگە ئۇراتتى ، ھەتتا ئىچىلىرىمىزگىمۇ تاش كىرىپ كەتتى . تۇنۇگۈن ئەتىگەندىلا نەس باسقىلى تۇرغاچقا ، ھەممە نېمە جېنىمغا تېگەتتى . بىر جىلغىغا كىردۇق ، بۇ جىلغا كۆزۈمگە مەن ھازىرغىچە كۆرگەن ئەڭ قاقاس ، ئەڭ زېرىكەرلىك جىلغا كۆرۈندى . ئادەمنىڭ كۆزى چۈشكۈدەك مەنزىرە يوق ئىدى . يول بويى كۆزۈمگە بىر پىيالە ئىسسىق چايدىن باشقا ھېچ نەرسە كۆرۈنمىدى . چاي ئىچىش ھەرگىزمۇ ئارتۇقچە تەلەپ ئەمەس ئىدى . بۇرۇنقى كۆكۈللۈك ئېكسپېدىتسىيە ھەققىدە پاراڭ بولغان ياكى ئۇنى ئويلىغان چاغلاردا ، بۇ ئىش خىيالىمىدىن سەل نېرى بولاتتى . ئادەم قاتتىق چارچىغان ، توڭغان ، ئىسسىپ كەتكەن ياكى قورسىقى ئېچىپ كەتكەن چاغلاردا ، ياكى ئاسان چېچىلىدىغان بولۇپ قالغاندا ، بۇرۇنقى ئالاھىدە كەچۈرمىشلەردىنمۇ سۆيۈنمەيدىغان ياكى خۇشال بولمايدىغان بولۇپ قالىدىكەن . ناۋادا ئاددىي تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقاندا تولىمۇ ئالاھىدە نەرسىلەر بىردىنلا ئۆزىنىڭ مۇھىملىقىنى ئىپادىلەپ ۋە ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈشلىرىمۇ ئادەمگە قاتتىق تەسىر قىلىپ ، ئادەملەردىكى ئىسسىق چاي ئىچىش ياكى بالدۇرراق قوندىغان يەرگە بېرىۋىلىشتەك قىزغىن ئىستەكنى پۈتۈنلەي بېسىپ كېتىدىكەن . بۇمۇ ئۆز كەيپىياتىنى كونترول قىلىش ـ قىلالماسلىققا ياتىدىغان بىر مەسىلە ، ئەمما مەندە بۇنداق چىدام ـ تاقەت پەقەتلا يوق ئىدى . مەن دائىم ، گېيالگېن ، « قاپاق » ياكى بىزگە ھەمرا بولغان قىرغىزلاردەك ئادەملەردە مېنىڭكىدىنمۇ كۈچلۈك ، چىدام ـ تاقەت بارمىدۇ ياكى ئۇلار بەك قەيسەرمىدۇ ؟ دەپ ئويلايتتىم . ئۇلارنى مېنىڭدىن قەيسەرراك ، ئەمما سەزگۈر ئەمەستەك قاراشقا مايىل ئىدىم . ئۇلار ھاۋانىڭ ئۆزگىرىشىگە ئۇنچە دىققەت قىلىپ كەتمەيتتى . مەن بىر كۈندە بىر قانچە قېتىم كىيىم ئالماشتۇراتتىم . ئۇلار سوغۇق سەھەردە پاختىلىق چاپان كىيىۋالغ

سا ، چۇشنىڭ ئىسسىقلىرىدىمۇ سېلىۋەتمەيتتى . ئاقساق ئاتقا مىنىش ، چىۋىنلەرنىڭ ھۇجۇملىرى ، ئىس قاينىغان چېدىرلاردا يېتىشتەك ئىشلارغا پەرۋا قىلمايتتى ، ۋايسىمايتتى . بەلكىم بۇ روھىي جەھەتتىكى گاللىق پەيدا قىلغان سەزمەسلىك ، باشقا تەرەپلەردىكى ئىشلىرىغا تەسىر يەتكۈزۈشى مۇمكىن ، ئەمما ئۇلارنىڭ بۇ تەرىپىگە ھەۋىسىم كېلەتتى . بۇ تەرەپلەرنى ئۆگەنسەم ، بۇ ئەقلىي ئىقتىدار بۇزغۇنچىلىق خاراكتېرىدىكى ئۆزگىرىش پەيدا قىلامدۇ ـ قانداق ، دېگەندەك گۇمانلاردىمۇ بولاتتىم .

تاغ ئىچىدە پىيادە يۈرۈپ ئېكسپېدىتسىيە قىلىش بىمەنە بىر چارە بولۇپ قالدى . غەلىتە تاشلار ، جىرا ـ جىلغىلار ئىچىدە ئايلىنىپ يۈرۈپ بىر باشقا چىقىمىمىز ناھايىتى تەس ئىدى .

بىز ئاندا ـ ساندا ئۇچراتقان ئادەملەردىن يول ۋە يۇنىلىشلەرنى سوراپدۇق ، لېكىن ئۇلارنىڭ نا ئېنىق ، زىددىيەتلىك جاۋابلىرىنى ئاڭلاپ ئەرۋايىمىز قىرىق گەز ئۇچاتتى . ئەمەلىيەتتە بىزنى تولۇق ۋە ئېنىق ئەھۋال بىلەن تەمىنلەيدىغان بىرمۇ ئادەم ئۇچراتمىدۇق . بۇ خىل ئەھۋال ئەنگلىيىدىكى يول سوراش ئەھۋالىغا ئوخشاپ كېتەتتى . ئۇ يەردىمۇ يول سورىغان ئادەم ئېنىق ئەھۋال ئۇقالمايتتى . شۇڭا ، بۇنداق ئىشلاردىن بۇ يەردىمۇ ئەجەبلەنمەسلىك بولغۇدەك ، دېگەن ئويغا كېلىپ قالدىم . مەن ، بۇ كىشىلەر ۋاقىت ۋە ئارىلىققا قىزىقمايدىكەن ۋە ئۇنىڭ بىلەن ھېسابلاشمايدىكەن ، دېگەندىن باشقا ، ئىدىيىۋى جەھەتتىكى چەكلىمە تىل جەھەتتىكى چەكلىمىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىكەن ، دېگەن خۇلاسىگە كەلدىم . ئۇلار يولنىڭ يىراق ـ يېقىنلىقىنى ناھايىتى ئېنىق قىلىپ چۈشەندۈرۈپ بېرەلەيدىغان سۆزلەرنى تۇزۇك ئۇقمايدىكەن ، يەنى ئۇلار : « بۇ جىرانى بويلاپ ئىككى ئىنگلىز چاقىرىم ماڭسىڭىز يەنە بىر جىراغا بارىسىز ؛ ئۇ جىرا بىلەن بۇ جىرا غەربتە بىر ـ بىرىگە تۇتىشىدۇ ، ئۇ يەردىكى ئەگمىدىن ئۆتۈپ ئالدىڭىزغا 600 نەچچە ئىنگلىز مىلى ماڭسىڭىز ، ئوڭ تەرىپىڭلاردا ناھايىتى يوغان بىر قۇرغاق جىرانى كۆرىسىلەر ، جىرادا سۇ يوق . . . » دېگەندەك گەپلەرنى قىلماي ، ئەكسىچە ، سۇ بار جايغا ، ياكى بىر ئۆي بار جايغا ۋە ياكى ھەرقانداق بىر جايغا بولسۇن :

« يېتىپ بارالايسلەر ، ئاز قالدىڭلار » دەپلا قويىدىكەن . مەن « يېقىن » (يىراق ئەمەس ياكى ناھايىتى يېقىن مەنىدىكى سۆز) دېگەن سۆزگە ئۆچ بولدۇم ، چۈنكى بۇ گەپ بىلەن نەچچە قېتىم بەكلا ئۇمىدلەندىم ۋە ئۇمىدىم سۇغا چىلاشتى . ئۇلار ھەر قانداق بىر ئارىلىقنى ، ھەتتا 20 ئىنگلىز چاقىرىم ئارىلىقنىمۇ « يېقىن » دەۋېرىدىكەن .

بىز شۇ قەدەر سولاشقان ۋە جاپا تارتقان ھالدا قانچە ۋاقىت ماڭدۇقىكىن ھېچ بىلمىدىم . كېيىن ئەسلىگىنىمدە ئۇنچىلىك سولاشقان-دەك ، جاپا تارتقاندەك بىلىنمىدى . چۈشتىن كېيىن سائەت ئىككى يېرىمدا قىرغىزلارنىڭ بىر چۈشكۈنىگە كەلدۇق ، ئىسسىق چاي ئىچىپ ، ئاچچىقىم سەل بېسىلدى . قىرغىزلار بىزنى كىگىز ئۆيلىرىگە باشلىدى . كىگىز ئۆيدە ئولتۇرۇپ ، بۇ يەردىكى قاينات كەيپىياتقا مەپتۇن بولدۇم ۋە جىمى نەرسىگە قىزىقتىم . مېنى ھەممىدىن بەك خۇشال قىلغىنى ، بىز ئۆي ئىگىسى قاينىتىپ ئەكەلگەن سۇغا ، ئۇلار نەچچە ئىچكۈدەك چاي سالدۇق . بۇ يەردىكىلەر ئانچە باي ئەمەسكەن ، شۇڭا ئۇلاردىن سۇتتىن باشقا ھېچنەرسە ئالمىدۇق . ئۆزىمىز تاماق ئەتتۇق ، تاماق يەۋاتقان چاغدا ، بىزگە قىزىققان ۋە ھەيران قالغان ئادەملەر ئولىشىۋالدى . مەنمۇ ئۇلارغا قىزىقسىنغان نەزەردە سەپسالدىم .

كىگىز ئۆيگە ئاياللار ، بالىلار توشۇپ كەتتى . ئاياللار يۈزىنى ياپمايدىكەن ، قەشقەر ئاياللىرىغا قارىغاندا ئۆزىگە ئىشىنىدىكەن . كېيىن ئىگىلىشىمچە ، جەمئىيەتتە ئۇلارنىڭ ئۆزىگە يارىشا مەسئۇلىيىتى ۋە مۇستەھكەم ئورنى بار ئىكەن . بۇ ئاياللار ناھايىتى ئىشچان ، تىرىشچان كىشىلىدىكەن ، ئىشنى بېرىلىپ ، جان - دىلى بىلەن ئىشلەيدىكەن ، كىشىلەرنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر ئىكەن . ئۆيدىكى ئىككى قىزنىڭ بىرى ئاجايىپ چىرايلىق ئىكەن . ئۇلارنىڭ ئۇزۇن چاچلىرىنىڭ ئۇچىغا ئۆرۈلگان ئېغىر بېزەكلەرگە زوقۇم كەلدى . مەن قىرغىزلار بىلەن بىرىنچى قېتىم كۆرۈشكەن چاغدا ، ئاياللارغا قەشقەر بازىرىدىن سېتىۋالغان ئۇزۇك ، چازىدەك نەرسىلەرنى سوۋغا قىلماقچى بولغانىدىم ، ئەمما ئۇلارنىڭ گۈزەللىككە بولغان ھەۋىسىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان شۇنچە چىرايى-

لىق ۋە ئېسىل بېزەكلىرىنىڭ كۆز چاقنىتىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ، ئادەتتىكى ، ئەرزان سوۋغاتلىرىمنى خىجىل بولۇپ چىقىرالمىدىم . كېيىن ، ئۇلارنىڭ نېمىنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى بىلىۋالدىم . ئۇلار مېھمانلارنىڭ پۇلىنى ئاساسەن ئالغىلى ئۇنىمايدىكەن . ئەمما ، مېھمانلار چاي ، گۈرۈچ ، ئۇن ، رەخت ۋە ئەينەك قاتارلىق نەرسىلەرنى بەرسە خۇشال بولىدىكەن . باللارغا بېرىلگەن سوۋغاتلارمۇ قارشى ئېلىنمايدىكەن . ئاياللارغا يېپ ، تاماكا ۋە باشقا ھەرقانداق بىر نەرسىنى بەرسە ، ئۇلار قولىغا ئېلىپلا ، بالىلىرىغا تۇتقۇزۇپ قويىدىكەن .

كىگىز ئۆيلەرنىڭ ھەممىسىدە باللار بولىدىكەن ، ئۆينى شۇلار ئاۋات قىلىدىكەن . بۇ باللارنىڭ قانداق چوڭ بولۇپ قاتارغا قوشۇلىدىغانلىقى مەن ئۇچۇن تا ھازىرغىچە بىر سىر . چۇنكى ، مېنىڭ كاللامدا ، بالىلارنى « ھازىرقى زامان » ئېڭى بىلەن قانداق تەربىيىلەش ئويىلا بار ئىدى . لېكىن ، بۇ يەردە بالىلارنى كۆرپىگە قاتمۇ ـ قات ئوراپ باغلاپ قويىدىغانلىقى ، كىچىككىنە بۆشۈكلەرگە بۆلەپ ، ئۇستىگە قېلىن ئەدىيالىلارنى ، كۆرپىلەرنى يېپىپ قويىدىغانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران بولدۇم ۋە قورقۇپ قالدىم . ئانىلار بالىلىرىنى ئىمىتىدىغان چاغدا ، بالىلار (بوۋاقلار) گويا تۇرمىگە قامالغاندەك بولۇپ كېتىدىكەن . قىياسىمچە ، بۇ يەردە بوۋاقلارنىڭ ئۆلۈش نىسبىتى تۆۋەن بولمىسا كېرەك .

تاماقتىن كېيىن ، كىشىلەر بىزنى ئوراپ جىرانىڭ يۇقىرىسىدىكى چۇشكۇنگە ئېلىپ ماڭدى . كاللامغا ، ئۇلار بىزنى ئۇ يەردە تېخىمۇ كاتتا مېھمان قىلىدۇ ، دەپ ئويلىسا كېرەك ، دېگەن ئوي كەچتى . بىزنى كەڭ بىر كىگىز ئۆيگە باشلاپ ، ياشانغان ، ئەمما ناھايىتى سالاپەتلىك ئايالغا تونۇشتۇرۇشتى . قارىغاندا ئۇ مۇھىم ئەربابتەك قىلاتتى . ئادەتتىمۇ ناھايىتى قائىدە ـ يوسۇنلۇق قىرغىزلار ، بىزنى قېلىن كىگىز مىلەكزىنى قايرىپ ئۆيگە باشلىدى . ئالدىراپ ـ تېنەپ ، يەرگە شىرداق ، كۆرپە سالدى . توسۇقنىڭ كەينىدىن بىزگە كەينى ـ كەينىدىن چاي ، قېتىق ۋە پىشلاق ئاچقتى . ئايال خوجايىن دەرھال تاماققا تۇتۇش قىلىپ ، خېمىر يۇغۇردى ، يايدى ، ئارىسىغا بىر نېمىلەرنى سۇركەپ ، ناھايىتى

تەملىك ۋە يېيىشلىك « چوڭ تورت » (پېتىر پوشكال) پىشۇرۇپ بەردى . قايماق ، سېرىق ماي سۇركەپ ، نېپىز ۋە قات ـ قات قىلىپ پىشۇرۇلغان پوشكالنى قىزىقدا يېمسە بولمايدىكەن . بۇ ، مەن بىلگەن ئەڭ يېيىشلىك ، ئەمما ئاسان ھەزىم بولمايدىغان تاماق ئىكەن . يازدا بىز قەيەردىكى قىرغىزلارنىڭ چۆشكۈنلىرىدە تۇرمايلى ، سۈت ، قايماق ، قېتىق ئىچىپ سەمرىپ كېتەتتۇق . ئەجەبلىنەرلىك بىر ئىش ، ئاسىيادا ھەر قانداق بىر مىللەتنىڭ ئوخشاش ئالاھىدە پىشلاق ياساش تېخنىكىسى يوق ئىكەن . ئويلاپ باقايلى ، ياۋروپادا پىشلاقنىڭ تۈرى ناھايىتى كۆپ ، بۇ يەردىكى چارۋىچى مىللەتلەر بولسا ، سۈت مەھسۇلاتلىرىغا شۇنچىلىك موھتاج تۇرۇپ ، ھېچقانداق تەمى يوق ، بىر خىللا قۇرۇق پىشلاق يەيدىكەن .

گەرچە ئايال خوجايىن قىرغىزلارنىڭ ئۆلچىمى بويىچە ناھايىتى باي بولسىمۇ ، لېكىن چاقىرىلمىغان بۇ بىز ئالتە مېھماننىڭ تامىقىنى ئۆز ئۇستىگە ئېلىشنى خالىمايتتۇق . . بىز ئۇنىڭغا ئۇن بەردۇق ، ئۇ ئايال سىلەرگە تاماق قىلمىسام كۆڭلۈم ئۇنىمايدۇ ، دەپ تۇرۇۋېلىپ ، بىزگە ۋە ئۆيىدىكىلىرىگە سۈيۇقئاش ئەتتى . سويىدىغان قوينى بىزگە كۆرسەتكىلى ئەكىردى ، بىزنى قوي سويۇپ مېھمان قىلىشنى پەقەت خالىمايتتىم ، چۈنكى قوينى ئالدىمىزغا ئەكىرسە ، گويا مەن ئۇنىڭ ئۆلۈم خېتىگە ئىمزا قويغاندەك ھېسسىياتتا بولاتتىم . قانداقلا بولمىسۇن ، ئارايىك ۋە مەن ئۇزۇن ۋاقىت كېتىدىغان قوي سويۇپ مېھمان قىلىدىغان ئىشنى ئانچە ياقتۇرمايتتۇق . يەنە كېلىپ گۆشىنىمۇ چالا ـ بۇلا پىشۇرۇپلا ئەكىرەتتى ، يېسە چىش ئۆتمەيتتى . شۇڭا ، گېيالگېننىڭ تېز پىشۇرىدىغان تامىقىنى يېيىشكە ئامراق ئىدۇق . لېكىن ، باشقا كىشىلەرگە ئوخشاش ، ساھىبخانلارنىڭ كۆڭلىگە قارىمىساقمۇ بولمايتتى .

تاماق تەييار بولغاندىن كېيىن ، ئادەت بويىچە بىر مۇنچە كىشى بىرگە ئولتۇرۇپ يېدۇق . كۆپچىلىك سۆگەكلەرنى قاراسلىتىپ ئوشتۇپ ، مالاشلاپ ئاۋاز چىقىرىپ يېيىشەتتى . ئارايىك ئىككىمىز ، قائىدىنى بۇزمىغان بولساقمۇ ، ئامال بار ئاز يېدۇق .

تاماقتىن كېيىن ، خوجايىنغا ئۆزىمىزنىڭ ئورۇن ـ مەرتىۋىسى ، كەچۈرمىشلىرى ، ئائىلە ئەھۋالىمىز قاتارلىق ئەھۋاللارنى تونۇشتۇردۇق ھەمدە بۇ يەرگە كېلىشتىكى پىلانىمىزنى چۈشەندۈردۇق . ئۆيدىكى ھەمـ مەيلەن پىلانىمىزنى بىرلىكتە مۇزاكىرىلەشتى ، ئەتىسى داۋاملىق ئالدىـ مىزغا مېڭىشقا قوشۇلدى ۋە يول باشلىغۇچىلىققا ئايال خوجايىننىڭ جەـ يەنىنى بەلگىلىدى . ئارايىك ئېلىپ يۈرىدىغان خەرىتە ھەمىشە كىشىلەردە زور قىزىقىش پەيدا قىلاتتى . بۇ يەردىكىلەرمۇ ، ئارايكىنىڭ چەت دۆلەتـ تىن كەلگەن تۇرۇپ ، بۇ يەردىكى جايلارنىڭ نامى ۋە يوللارنى بىلمىدىـ غانلىقىدىن ھەيران بولۇشاتتى . مەن چېغىمدا خەرىتىنى ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيدىغان شەيئى ، دەپ قارايدىغان تۇرسام ، ئۇنى چارۋىچىلارغا ئېنىق چۈشەندۈرۈش تېخىمۇ قىيىن ئىدى .

ئەتىسى ئەتىگەندە ، بىز سوۋغا ـ سالاملىرىمىزنى تارقىتىپ ، ھاـ ياجان ئىچىدە ئايال خوجايىن ۋە باشقا كىشىلەر بىلەن خۇشلاشتۇق .

ھېلىقى دوستانە ئايال قەبىلە باشلىقى بىزنى ئۆزىتىپ قويدى ۋە ماڭا ئۆزىنىڭ مەڭگۈ بىزنىڭ دوستىمىز بولۇپ قېلىشىنى ئۈمىد قىلدىـ غانلىقىنى ئېيتتى . يەر شارائىتى ناچار بىر تاغ ئېغىزىدىكى (داۋاندىكى) يول قاراتېپكە ، دەپ ئاتىلاتتى (دېگىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 12 مىڭ ئىنگـ لىز چاقىرىم كېلەتتى) . بۇ كۈنى بوران چىقىۋاتاتتى ، بىز ھېچقانچە ماڭمايلا چېلەكلەپ يامغۇر قۇيۇۋەتتى . مەيلى راكپا ياكى سالى بولسۇن ، ئۇلاغلارنىڭ يۈك ـ تاقلارنى مەزمۇت ئېلىپ مېڭىشقا كاپالەتلىك قىلالـ مايدىغانىدەك كۆرۈنەتتى . بۇ يول بىزگە قاتتىق بىر سىناق بولدى . يۇـ قىرىغا چىقىدىغان ھەمدە بىز تاللىغان يول ناھايىتى تىك ، تار ھەم ناچار ئىدى . شۇڭا ، داۋانغا چىققۇچە ۋە چۈشكۈچە پات ـ پات توختاپ ، ئۇلاغلاردىكى يۈكلەرنى ئوڭشاپ ۋە چىڭ باغلاپ ماڭدۇق . يامغۇر ھەـ دەپ ياغاتتى ، قارا بۇلۇتلار تۈرۈلۈپ ، قاياپ سۈرۈلۈپ ئاسمان ۋە يەرنى قاراڭغۇلاشتۇرۇۋەتتى . بىز ناھايىتى قىيىندا يۇقىرىغا چىقاتتۇق ، پات ـ پات توختايتتۇق . بىر ئېشەك بىر قانچە قېتىم يىقىلىپ چۈشتى ، بىز ئۇنى تەسلىكتە تۇرغۇزدۇق .

ئۇزۇن ئۆتمەيلا ، قىرغىز يول باشلىغۇچى بەل قويۇۋەتتى .
چىققاندا ، ئۇ قايتىپ كېتىمەن ، دەپ تۇرۇۋالدى . يېلىنىپ ـ يالۋۇرۇپ ، پۇل بېرىپ ، تەھدىت سېلىپ ، ھەتتا تىللاپ ، كەتمەسلىككە ئاران كۆندۈردۇق . ئۇ كۆزلىگەن جايغا بارغاندىن كېيىن ، ئىشتىك قاراۋۇلىغا قايتىپ كەتتى . بۇ تۇراقسىز بىر ئادەم ئىكەن . ئەھۋال ياخشى بولغاندا كۈلكە ـ چاقچاق بىلەن ماڭدى ، ئاغزى بېسىلمىدى ، بىزنى باشقا قىرغىزلارغا تونۇشتۇردى ؛ ئۇنىڭ يول ساۋادىغا ئانچە ئىشەنگىلى بولمايدىكەن ، ئاسانلا بەل قويۇۋېتىدىكەن .
قاراتېكە داۋىنىدىن چۈشۈش چىقىشتىن بەكرەك تەس بولدى . ئات ـ ئېشەكنى بىر ئادەم بېشىدىن تۈتۈپ يېتىلەپ ، بىر ئادەم قۇيرۇقىدىن كەينىگە تارتىپ ماڭدى . ئۇستىدىكى يۈكلەر ھېلىدىن ـ ھېلى سېرىلىپ چۈشۈپ بىزنى بەك پاراكەندە قىلدى . ئارايىك بىلەن مەن بۇنداق ئاستا مېڭىشتىن زېرىكىپ ، ئۆزىمىزلا يۈگۈرۈپ دېگۈدەك پەسكە چۈشۈۋالدۇق .
قارا يامغۇر تارام ـ تارام ئېقىنلارنى ھاسىل قىلغانىدى . ئېغىز ـ دىكى قارا رەڭلىك تاختا ـ تاختا تاشلىق يول بىزنى يېشىل مەخمىلدەك چۆپلەر ئۆسكەن ، كىچىك گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن ، يېرى يۇمشاق باشقا بىر ۋادىغا ئېلىپ كەلدى . ھەممە نەرسە شۇنداق تۇيۇقسىز ئۆزگىرىپ ، ئاجايىپ جۇشقۇن ، جانلىق مەنزىرە پەيدا بولدىكى ، كۆڭلىمىز يايراپ كەتتى . كۆلدە ئۆزۈپ كېتىۋاتقاندا (كېمىدە) شامال ئوڭ يۆنىلىشتە چىقسا خۇشال بولۇپ كەتكەندەك ، خۇشاللىقىمىزنى ئىچىمىزگە سىغدۇرالماي ، پۈتۈن بەدىنىمىز چىلىق ـ چىلىق ھۆل بولۇپ كەتكۈچە يۈگۈرۈپ يۈرىدۇق . قەشقەردىن ئايرىلمىغان بولساق ، بىز بۇنداق چېلىكلەپ ياغقان يامغۇرنى كۆرەلمىگەن بولاتتۇق . گىياھسىز ، قۇرغاق جىرادا ئۇسساپ ، ھېرىپ چارچاپ ئاران ماڭغان تۇنۇگۈنكى سەپىرىمىزگە بۇنى زادىلا تەڭلەشتۇرگىلى بولمايتتى .
بىز ئەسلىدىكى پىلانىمىز بويىچە ، بۇ كىچىك ۋادا بىلەن چاقماق دەريا سىنىكى كەڭرەك جايىدىن جىرا تۈتاشقان جايدا قىرغىزلارنىڭ

مۇشكۇنىنى تاپالايتتۇق . شۇڭا ، يولنى قىسقارتىش ئۈچۈن مۇشۇ يەردە تۇرمانچى بولغانىدۇق . ھالبۇكى ، جىرا بىلەن دەريا ۋادىسى تۈتاشقان جايغا كېلىپ ، بىرمۇ ئادەم ، بىرمۇ كىگىز ئۆيىنى كۆرمىدۇق . كۆرگىنىمىز پەقەت قىيالىق ، تاشلىق ۋە شارقىراپ ئېقىۋاتقان دەريا بولدى . شۇ ئان بايقى خۇشاللىقىمىز ئاللىقاياقلارغا يوقالدى .

ئەھۋالدىكى ئۆزگىرىشكە قاراپ ، سۇغا چۈشكەن توخۇدەك بولۇپ ، توڭلاپ كەتكىنىمىزنى ھېس قىلدۇق . يامغۇر يەنىمۇ كۈچەيدى ، قىيانىڭ تېگى تەرەپتىكى ھېچنېمە يوق جايغا بېرىپ پاناھلانغاچ كارۋىسىمىزنىڭ كېلىشىنى ساقلىدۇق . دەريانىڭ ئۇ قېتىمدا ئادەم تۇرغانلىقىدىن دېرەك بېرىدىغان بىر خام خىش ئۆيىنى كۆردۇق . سەپسېلىپ قاراپ ، بۇنىڭ تاشلاندۇق ئۆي ئىكەنلىكىنى بىلىپ قانچىلىك مەيۈسلەنگەنلىكىمىزنى دېمەيلا قويايلى .

نەس باسقان ئات ـ ئېشەكلىك كارۋىنىمىز ئاخىر كەلدى . يول باشلىغۇچىدىن سۈرۈشتۇرسەك ، ئۇ بۇ ئەتراپتا خېلى ئۇزۇن ماڭغىنىمىز بىلەنمۇ كەنت ياكى چارۋىچىلارنىڭ چۈشكۈنى يوق ، دەريانىڭ ئۇ قېتىدىكى تاشلاندۇق ئۆيلا بىزگە ماكان بولالايدۇ ، دېدى . دەريادىن كېچىپ ئۆتتۇق . ئۇ قاتقا چىقىپلا باشقىلارغا قارىماي ئۆيگە قاراپ يۈگۈردۇم ، ئىچىمدە « خۇدايىم ، بۇ ئۆينىڭ ئۆگزىسى بار بولغاي » دەپ تىلىدىم . خۇداغا مىڭ شۈكۈر ، ئۆينىڭ ئۆگزىسى بار ئىكەن !

ئۆينىڭ ئۆگزىسى بولغىنى بىلەن ئۆينىڭ ئىشىكى مەھكەم تاقاق لىنىپ ئېدى . يامغۇر توختىماي يېغىۋەرگەنلىكى ، بەك سوغۇق بولۇۋاتقانلىقى ، ئۈمىدسىزلىك ۋە چۈشكۈنلۈك كەيپىياتى ئەقىلىمىزنى گاللاشتۇرۇپ ، كاللىمىزنى ئىشلىمەس قىلىپ قويدى . ئىشكىنىڭ تاقىقىنى ئېلىۋېتىشكە ئۇرۇنۇپ باقتۇق ، لېكىن ئاچالمىدۇق . شۇنىڭ بىلەن ھەممىمىز بىرلىكتە ئىشكىنى تېپىپ ، ئۇرۇپ ئاچتۇق . ئۆي ئۈچ ئېغىز ، ئوتۇن ـ چاۋامۇ بار ئىكەن . ئۇلاغلاردىن تارتىپ ھەممىمىز تەڭلا ئۆيگە كىردۇق . سوغۇق ۋە يامغۇرلۇق تالادىن ئىسسىق ۋە قۇرۇق ئۆيگە كىرىپ ، ئىختىيارسىز كۆڭلۈم كۆتۈرۈلۈپ قالدى . سەپەرگە چىققاندا ، بەزىدە مۇ-

شۇنداق ساراڭدەك تۇيغۇلاردا بولمىغانلىقىم ئۆزۈمگە ئايان ئىدى . ئەل-ۋەتتە ، سەپەر ئازابلىرى ۋە يۇگەنسىز ئاتتەك بەگۈاشلىقلار كۆڭۈل خوشلۇقۇمنى بۇزاتتى ، ئۆيگە قايتىپ كېتىش مېنى خۇش قىلىپ ، ئارام-بەخش ئېتەتتى . لېكىن ، ھەيۋەتلىك تاغ ـ چوققىلارنىڭ ئادەمدە بۇ خىل سۈبييېكتىپ خۇشاللىقى ۋە ئارام بەخشتىن كۆپ دەرىجىدە ئېشىپ چۈشىدىغان ئاجايىپ زور شادلىق ۋە بەختىيارلىق تۇيغۇسى پەيدا قىلىشى بىلەن سىزدە مەڭگۈلۈك قىممەتكە ئىگە چوڭقۇر ھۇرمەت بولاتتى .

ئەڭ چوڭ ئۆينى ئارايىك ئىككىمىز ئىگىلىدۇق . باشقىلار « ئاش-خانا » غا ئورۇنلاشتى . ئۇلاغلار « دالان » دا تۇردى ۋە كۆپرەك ۋاقىت بىزنىڭ ئۆيگە كىرىۋېلىپ ، سامان ، قۇرۇق ئوتلارنى يېدى .

گېيالگېن ھەش ـ پەش دېگۈچە چاي قاينىتىپ ، تاماق ئەتتى . بىز تۇرغان ئۆيدىن يامغۇر ئۆتۈپ ، سوغۇق بولۇپ كەتكەچكە ، بىزمۇ باشقىلارغا قوشۇلۇپ ئوت سىنىپ ئولتۇردۇق . شىبا خىزمەتكارلىرىمىز ئۇزۇن ۋاقىت ياۋروپالىقلار بىلەن تۇرغاچقا ، ئوبدان تونۇشاتتۇق ، شۇڭا ئۇلاردا بىرخىل تەبىئىي دوستلۇق ۋە ئىشەنچ بار ئىدى . باشقا نۇرغۇن يەرلىك كىشىلەرگە قارىغاندا ، خوجايىنلىرى ئالدىدا ئۆزىنى ئەركىن تۇ-تاتتى ، تارتىنىپ ، قورۇنۇپ يۈرمەيتتى . شۇ سەۋەبتىن گېيالگېن پاتلا بىز بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ تاماق يېيىشكە ، گۈلخان يېنىدا پاراڭ سېلىشقا كۆندى . ئەمما ، ئۇيغۇر خىزمەتكارلارنى گېيالگېنغا ئوخشاش بىز بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ تاماق يېيىش ۋە پاراڭ قىلىشقا بەك قىينىدا كۆندۈردۇق ، چۈنكى بۇلار بەكلا تارتىنچاق ئىدى . جىددىيلەشكەن ھالدا ، ئىززەت ـ ئېكرام بىلدۈرۈپ يېنىمىزدا ئۆرە تۇراتتى .

گۈگۈم مەھەلدە ، يامغۇر توختاپ ، قۇياشنىڭ چىرايى ئېچىلدى . بوران ـ چاپقۇنىدىن كېيىنكى ئاسمان ـ زېمىن ناھايىتى پاكىز ، ھاۋا ئا-جايىپ ساپ ئىدى .

بۇگۈن ئۆزۈن يول ماڭمىغاچقا ، پەقەت ھارمىدۇق . تاماقتىن كېيىن ، ۋۇجۇدىمىزدىكى « مەنىۋى بارومېتر » بىردىنلا ئۆرلەپ كەتتى (ئىلھامسىز قاياپ كەتتى) . تاغ باغرىنىڭ ئۈستى تەرىپىدە

چاقاللىق بىلەن تاقلاپ ، ئاتلاپ يۈگىرى چىقىپ كېتىۋاتقان جەرەننى كۆردۈڭ . شۇنىڭ بىلەن دەريادىن ئۆتۈپ ئۇلار ئىزدەپ ماڭدۇڭ . كىچىكرەك تاغ ئوستىگە چىقىپ ئەتراپقا نەزەر سېلىپ ، تەبىئەتنىڭ ئۆزگىچە ، گۈزەل ۋە مەپتۇن قىلارلىق مەنزىرىسىنى كۆردۈڭ . قۇياشنىڭ ئاداققى نۇرلىرى قاتمۇ قات تاغ تىزمىلىرى ئوستىدە ئويناپتتى ، قۇياش نۇرى تەگمىگەن جايلىرى بىردە قېنىق ، بىردە سۇس كۆكۈچ رەڭدە ۋە بېغىر رەڭدە كۆرۈنۈپ ئادەمنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرەتتى ؛ قاراتېكە داۋىنى بوران - چاپقۇن ئوچۇرۇپ كەلگەن قار ئوچقۇنلىرىدىن نېپىز ئاق يېپەك لىباس كىيگەندەك كۆركەم تۇس ئالغانىدى . ھايات ئادەمگە شۇ قەدەر گۈزەل جەلپكارەك بىلىنەتتى .

ئەتىسى ئەتىگەن ، بىز بىر كېچە چاقىرلىمغان مېھمان سۈپىتىدە بۇ جايىنى ئىگىلىگەنلىكىمىز ھەققى ئوچۇن ئازراق پۇلنى ئوتۇنغا ياسۇرۇپ قويۇپ ، سائەت يەتتە يېرىمدا يولغا چىقتۇق . ئۇزۇن ماڭمايلا بىر ئادەم ئوچرىغانىدى ، يول باشلىغۇچى ، ئۇ چوقۇم ئۆينىڭ ئىگىسى ، دېدى . بىز دەرھال ئۇنىڭغا تۇنوگۈنكى ئىشلارنى ، بىز قويۇپ قويغان پۇلنى نەدىن ، قانداق تاپىدىغانلىقىنى ئېيتىپ بەردۇق . ئۇنىڭ چىرايىدا پۇتۇنلەي ھەيران قېلىش ۋە گاڭگىراش ئالامىتى كۆرۈنەتتى . ئۇنى ھودۇقتۇرۇپ قويماسلىق ئوچۇن ، بىز كۇلۇپ تۇرۇپ ، ھەممىمىز تەڭ سۆزلەپ ئەھۋالنى چۈشەندۈردۇق . لېكىن ، مېنىڭچە ئۇ ئۆز ئۆيىدە نېمە ئىشلار بولغانلىقىنى پەقەتلا ئاڭقرالمىدى .

بىز مېڭىۋاتقان جىرانىڭ يېر شەكلى مۇرەككەپ ، نۇر-غۇن ئېرىق - ئۆستەڭ ھېلى ئۇ تەرەپكە ، ھېلى بۇ تەرەپكە قايرىلىپ كېتەتتى ، بىز ئۇلارنى ئايلىنىپ ماڭاتتۇق . روزابەگ ئادەتتىكىدەك دەريا-غا چۈشۈپ چوڭقۇرلۇقىنى ئۆلچىدى ، باشقىلىرىمىز ئېشەكنى ئۇنىڭغا يېتىلىتىپ ، نۆۋەت بىلەن بىر - بىرلەپ ئۆتتۇق . بەك ھېرىپ كەتكەن چاغدا ، بىردەم ئېشەك مىنىپ ماڭدىم . ئۇنىمۇ باشقۇرۇپ ماڭدۇرۇشقا ئالاھىدە ماھارەت كېتىدىكەن . مەن بۇ ماھارەتنى بىلمىگەچكە ، ئۇنى « قىخ - چۇ » دەپ ۋارقىراپ ، ئۇرۇپ ، پۇتلىرىمدا بېقىنغا تېپىپ ، يې-

ريم سائەتتىلا تېخىمۇ چارچاپ ۋايجېنىم چىقاتتى ، شۇڭا ئېشەكتىن چۈشۈۋېلىپ پىيادە ماڭاتتىم . ئاتقىمۇ ئارتىلغان يۈكلەر ئاز ئەمەس ئىدى . لېكىن ، راكپا بىلەن سالى ئېگىز يۈك ئۈستىدە بەئەينى پىل ئۈستىدە ئولتۇرغان سۇدانلىقلاردەك ئولتۇرۇپ ماڭاتتى .

يول باشلىغۇچىنىڭ جىرانىڭ خېلى بىر يەرلىرىگىچە بارساقمۇ ئادەم يوق ، دېگەن گېپى توغرا چىقتى . لېكىن ، ئۇنىڭ بىلەن بىرنىڭ ئارىلىق ئۇقۇمسىزنىڭ پۈتۈنلەي ئوخشىمايدىغانلىقىغا گەپ كەتمەيتتى . چۈشتىن كېيىن سائەت بىرلەردە ، بىز دەريادىن يىراقلىشىدىغان چاغدا ، ئۇنىڭدىن ئالدىمىزدا خېلى يېقىن يەردىن سۇ تېپىلارمۇ ، دەپ سورىغانىدۇق ، ئۇ قەتئىي تەلەپپۇز بىلەن « تاغ ئېغىزىدىن ئۆتكەن جاي » دا قىرغىزلار چۈشكۈنى بار ، دېدى ھەمدە ئۇ يەرگە بارغاندا ، دوستلىرىمىزنىڭ كىگىز ئۆيىگە چۈشۈپ ، ئوبدان غىزالىنىپ ، قانغۇچە چاي ئىچىپ ئارام ئالايلى ، دەپ ئۆزىچە بىزنى تەكلىپ قىلدى . بىز ماقۇل بولدۇقتە ، ئۇ ئېيتقان تاغ ئېغىزىدىن يۇقىرىغا چىقىشقا باشلىدۇق . بۇ تاغ ئېغىزى تېسىدا ئېغىزى ، دەپ ئاتىلىدىكەن . يول ئانچە يامان ئەمەس ئىكەن ، لېكىن مەن ئۇچۇن بۇ ئادەمنى بىزار قىلىدىغان « جاپالىق ھەربىي يۈرۈش » تەك بىلىندى . سەھەردە ئازراقلا ناشتا قىلغاندىن بېرى ، ھازىرغىچە ھېچنېمە يېمىگەچكە ، قورسىقىم ئېچىپ كەتتى ، پۈتلىرىم ئېغىرلىشىپ ، سولىشىپلا قالدىم . ئەمما ، بۇ يەرنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنى كۆرۈپ ئەنگلىيىدىكى ئىلتىشىر ۋىلايىتىنىڭ مەنزىرىسى ئېسىمگە كەلدى . مەلۇم تاغلارنىڭ رەڭگى ئىلتىشىر ۋىلايىتىنىڭ مەنزىرىسىگە پۈتۈنلەي ئوخشىمايتتى ۋە پەرقى ناھايىتى روشەن ئىدى . يەنى بۇ ئەتراپتىكى تاغلار ئېچىدە مۇشۇ تاغلا ئېنىق قوڭۇر ، سۇيۇق سېرىق رەڭدە بولۇپ ، سايىلار ئارىسىدىن يەنە تۆمۈر دېتى رەڭ ، شاپتۇل چېچىكى رەڭ پەيدا بولۇپ ، ئاخىرىغا بېرىپ قېنىق قىزىل رەڭگە ئايلىناتتى ، پۈتۈن تاغ رايونىغا ئاجايىپ چىرايلىق رەڭدار لىباس كىيگۈزگەنىدى .

تېسىدا تاغ ئېغىزى ئۇستىنىڭ شەكلى ئانچە ئېنىق ئەمەس ئىدى ، بۇ يەردە بىز يول باشلىغۇچىنىڭ بىر تۇغقىنى بىلەن ئۇچرىشىپ

قالدۇق . قىياسمچە ئۇ ، ھېلىقى ياشانغان ئايال خوجايىننىڭ ئوغلى ئىدى . ئۇ خوتۇننى ئېلىپ ئۆيىگە قايتىۋاتقانىكەن . بىزنىڭ ئانىسى بەلەن كۆرۈشكەنلىكىمىزنى ئۇقۇپ ، ئۇمۇ ئانىسىغا ئوخشاشلا بىزگە ئىنتايىن قىزغىن ، دوستانە مۇئامىلىدە بولدى . ئېلىۋالغان قىممىنى (ئاتنىڭ سۈتى) تېتىپ بېقىشىمىزغا تۇتتى . بۇنداق ئىچىملىكنى تۇنجى قېتىم ئىچىشىم ئىدى . ئۇ چاغدا ئۇسساپ كەتكەچكە ، ناھايىتى ئوبدان تېتىدى ، لېكىن شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنى ياقتۇرۇپ ئىچىپ باقمىدىم . ئايال خوجايىننىڭ ياش كېلىنى چىرايلىق ياسانغانىدى . قاتمۇقات كىيىم كىيىۋالغاچقا ، سېمىز كۆرۈنەتتى . ئۇچىسىدا ئۇزۇن ، قىزىل مەخمەل چاپان ، بېشىدا سىرتىق يېپەك ياغلىق بولۇپ ، ئۇنىڭغا ناھايىتى ياراشقان ، رەڭلەرمۇ ماس كەلگەنىدى . چېچىغا مەن ھازىرغىچە كۆرگەن ئەڭ چىرايلىق ، ئەڭ ئېغىر بېزەكلەر تاقىغان ۋە ئۆرۈۋالغانىدى . ئۇنى ئات ئۈستىدە ، ئېگىز چوققىدا چىرايلىق كىيىملەر بىلەن روھلۇق ھالدا كۆرۈپ ئۆزۈمدىن نومۇس قىلىپ قالدىم ، چۈنكى ئۇ چاغدا ئۇستۇبېشىم توپا ـ چاڭ ، قاتتىق چارچىغان ھالەتتە ئاستا مېڭىپ تۆۋەنگە چۈشۈۋاتاتتىم . ئارايلىك سىلەر كېتىۋىرىڭلار ، مەن ئالدىمىزدىكى تاغنى كۆرۈپ كېلەي ، دېدى . يول باشلىغۇچى مېنى ئېلىپ دوستۇمنىڭ ئۆيى بار ، دېگەن جايغا ماڭدى . مەن ئۇنىڭ دوستى بارلىقىغا تازا ئىشەنمەيتتىم . مېڭىپ ـ مېڭىپ بىر يەرگە كەلگەندە ئولتۇرۇۋالدىم ـ دە ، ئازراق بىر نېمە يەۋالدىم . بىر سائەتچە ماڭغاندا ، يىراقتىن كىگىز ئۆيلەر غۇۋا كۆرۈنىدى .

كىگىز ئۆيلەرگە يېقىنلاشقاندا ، « قارشى ئېلىش » تىن قورقۇپ جېنىمىز چىقاي دېدى . يەنى بىز تاغلاردا دائىم كۆرىدىغان قوي پادىلىرى بىلەن يۈرىدىغان ئىتلار ئۆي ـ ئۆيىدىن ئېتىلىپ چىقتى . ۋاقتىدا قوتقۇزۇۋالمىغان بولساق ، بىچارە « سۇرا » نى ئۇلار تالاپ پارچە ـ پارچە قىلىۋېتەتتى . ئەرلەر ۋە ئاياللارنىڭ بىزگە بەزدەك قاراپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ، ئاجايىپ ئوسال ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدىم . يول باشلىغۇچى دەرھال ئۇلارنىڭ قېشىغا بېرىپ بىر نېمىلەرنى دېگەنىدى ، بىزنى بىر

كىگىز ئۆيگە باشلىدى . ئۇزۇن ئۆتمەي كەلگىنىمىزدىن خەۋەر تېپىپ كەلگەن ئايالار بىزنى قاتمۇ قات ئورىۋالدى . ئارايىك كەلگەندە ، ئاندىن بىزنى ئاساسلىق كىگىز ئۆيگە باشلىدى . ئۇ يەردە بىزنى رەسمىي يوسۇندا دوستانە كۈتۈش باشلاندى ، چايمۇ كەلتۈرۈلدى ، شىرداققىلا داستىخان سېلىندى (قاسماق ، يوغانراق قول ياغلىقىغا ئوخشاپ كېتەتتى) ۋە كىچىك توقاچلار قويۇلدى . بىز ئۇلارغا ئەينەك ، چاي ، تاماكا بەردۇق . بۇ رۇسىيە چېگرىسىغا ناھايىتى يېقىن جاي ئىدى . بۇ ئورنى جەھەتتە سەزگۈر جاي بولغانلىقى ئۈچۈنمۇ ياكى مېنىڭ سوغۇق مۇئامىلىگە ئۇچرىغانلىقىم ئۈچۈنمۇ بىلمىدىم ، ھەر ھالدا ئۇلار بىزگە ئىنتايىن دوستانىكەن ، دېگەن تەسىرات پەيدا قىلدى .

بىزنىڭ نىشانىمىز تۇيۇن ئىدى ، ئۇ يەرگە يەنە ئالتە ئىنگلىز مىلى ماڭساقلا باراتتۇق ، بۇ يەردە قىرغىزلارنىڭ كىگىز ئۆيىدە تاماق يەپ ، چاي ئىچىپ ، كۆڭۈللۈك ئويناپ ـ كۈلۈپ يايرىغىنىمىز بىلەن تۇيۇنغا بارىدىغان يولدىن چەتنەپ كەتتۇق .

قاراڭغۇ چۈشۈشكە باشلىدى ، يول ئۇزۇراپ كەتكەندەك بىلىنەتتى . يەنە يامغۇر ياغدى . بىز بۇ يەرلەرگە قەشقەردىكى قاتتىق ئىسسىقتىن قېچىپ كەلگەنىدۇق . لېكىن ، بۇ يەردە بوران ـ چاپقۇن بولۇپ ، بۇنداق سوغۇق بولۇشىنى كىم بىلسۇن . شۇڭا ، بىز ئىسسىقراق كىيىم ، يامغۇردىن دالدا بولغۇدەك ھېچ نەرسە ئالماپتۇق . يولدا بىر نەچچە كىگىز ئۆيىنى كۆردۇقتە ، يۈگۈرۈپ بېرىپ ئۇنىڭ بىرىگە كىرىۋالدۇق . ئۆي ئىگىسى باشتا قورقۇپ كەتتى . كېيىن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ بىزنى قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈردى . ئۆي ئاددىي بولسىمۇ ، شاخ ـ شۇمبا ، كالا تېزىكىدە قالانغان ئوت گۈرۈلدەپ كۆيۈۋاتاتتى ، ناھايىتى ئىسسىق ئىدى . ئۆي ئىگىسى بىزنى قوي سۈتى بىلەن مېھمان قىلدى . بۇ سۈت ساغىندىغان مەھەل بولغاچقا ، سېغىن قويلار باغلىۋېتىلگەن ، قوزىلار ئايرىم قوتانغا سولانغانىدى . ئۇلارنىڭ مەرەشلىرى قۇلاق ـ مېڭىنى يەيدىتى .

تۇيۇنىدا بىر كۈن تۇرۇش قارارىغا كەلدۇق . پىلانىمىز رۇسىيە

چېگرىسىنى ئايلىنىپ كۆرۈش ئىدى . ئۇلارغا بۇ پىلانىنىمزنى ئېيتماستىن بۇ ئەترايىنى ئايلاندۇرىدىغان بىر يول باشلىغۇچى سورىدۇق . ئارايىك بەـ لەن مەن ئۆز ئېتىمزغا مىندۇق . ئاتنىڭ غەلىتە خۇيى جىق ئىكەنلىكـ دىنمۇ ، مېنىڭ ئات مىنىش بىلەن پەقەت خۇشۇم يوق ئىدى . بۇگۈن بىز مىنگەن ئاتنىڭ بىرى قارا ، بىرى چىلانتورۇق ئىدى . ئۇلار بىر ـ بىرـ دىن قىزغىنىپ بىزنى بەك ئوسال قىلدى . بولۇپمۇ مەن مىنگەن ئاتنى پەقەت باشقۇرالماي ، يول باشلىغۇچى بىلەن ئات ئالماشتۇردۇم . بۇ بايتال بـولۇپ ، ئېگىز ئەمەس ، لېكىن مىختا ، كۆچلۈك ۋە چاققان ئىكەن . كېـ يىن بىزنىڭ ئاتلىرىمزنىڭ باشقا ئات بىرەرىگە يېقىنلاشسا ، قىزغىنىپ تەلۈلىشىدىغانلىقىنى بايقاپ ، بىر ـ بىرىمىزدىن يىراق ، ئايرىم ـ ئايرىم ماڭدۇق . ئەمما ، بۇ قېتىم مەن مىنگەن ئېتىمدىن رازى بولدۇم . سەۋەب ، بۇ بايتال ئۆزىگە كۆز تاشلاۋاتقان ئىككى ئايغىرغا ئوخشاشلا قىزىقمىدى ، مەزمۇت قەدەم تاشلاپ ، ياۋاشلىق بىلەن ماڭدى ، ماڭا بويسۇندى . باشتا ئۇنى ئېھتىياتچانلىق بىلەن يورغىلاشقا سالدىم ، ئاندىن ئاستا چاپتۇردۇم . كېيىن يۈرىكىمنى توم قىلىپ كەڭ ئوتلاقتا ئۇنى راسا چاپتۇردۇم .

جۇڭگو بىلەن رۇسىيە زېمىنىنى ئايرىپ تۇرغان تاغ ئېغىزى يېـ نىغا باردۇق . جۇڭگو تەرەپ خېلى ئۇزۇن يەرلەرگىچە تاغ ۋە تۇزلەڭـ لىك تۇتىشىپ كەتكەن ، ياپيېشىللىققا پۇركەنگەن ، مال ـ چارۋا باقىدىـ غان ئېسىل يايلاق ئىدى . ئەمما ، بۇ يايلاقتا بىرمۇ قوي ـ كالا كۆرۈنـ مەيتتى . كېيىن ئۇقساق ، بۇ يەردىكى مەلۇم دائىرە ئىچىدە قىرغىزلارنىڭ چۇشكۇن قىلىشى ، مال بېقىشنىڭ رۇخسەت قىلىنمايدىكەن . بۇ يەرلەردە ئايلىنىپ يۈرسەك كۆزگە ئاسان چېلىقىپ قالىدىغانلىقىمىزنى نەزەردە تۇتۇپ ، غەرب تەرەپتىكى يانباغىرغا باردۇقتە ، ئاتتىن چۈشۈپ ، ئىككىـ مىزلا ئۇستىگە چىقىشقا باشلىدۇق . ئاندىن تېك قىيا تاشلىق تاغ ئۇسـ تىگە چىقىپ ، ئۇ تاغ ئېغىزىنى كۆرۈپ چىقتۇق . تاغقا چىققۇچە بەكمۇ قىينالدۇق . بىز ئاۋاز چىقارمايلى دېگەنسېرى ، قېرىشقاندەك پارچىلىنىپ كەتكەن تاشلار ھېلىدىن ـ ھېلى گۈلدۈرلەپ چۈشۈپ ، تىرىشچانلىقـ مىزنى بىكار قىلىۋەتتى . ئاقىۋەت بۇ تاغقا چىقتۇق . ئەمەلىيەتتە بولسا

رۇسىيە زېمىنىدا تۇرۇپ ، رۇسىيە تەرەپكە نەزەر سالدۇق ، ئۇ تەرەپمۇ جۇڭگو تەرەپكە ئوخشاش ، ئۇزۇنغا سوزۇلغان ، ئادەمزاتسىز ، بوش دالا ئىدى .

چېگرا ھەققىدە ھەمىشە قىزىقارلىق گەپ ـ سۆزلەر بولىدۇ . بىز-نىڭ چېگرىدىن ئۆتۈشىمىز چوڭ بىر تەۋەككۇلچىلىك ، شۇنداقلا ئازراق ئەخمەقلىق ئىدى . ھازىر بۇ يەر قۇرۇق ، ئادەم يوقتەك كۆرۈنگىنى بىلەن بىرلىرى قاراۋۇللۇق قىلىپ كېلىپ قالسا ، دەرھال ھەرىكەتكە كېلىپ بىزنى تۇتۇۋالاتتى ۋە سوراق قىلاتتى . ئەمەلىيەتتىمۇ ، بۇ ئەتراپتىكى چېگرا ئۇنۇملۇك تۇرىدە قوغدىلاتتى . كېيىن ، تاغ ئېغىزىغا قارىغان بىر يوشۇرۇنۇش ئورنىنى كۆردۇق . بۇ يەردە تاماكا قالدۇقلىرى تۇراتتى . يوشۇرۇنۇش ئورنى چېگرا سىزىقىنى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتكەن ، چېگرا سىزىقى بولسا ئېغىز ئۇستىدىكى بىر تۆۋرۈك بىلەن بەلگە قىلىنغانىدى . جۇڭگو تەرەپتە بىر چىغىر يول بولۇپ ، ئۇ چېگرا سىزىقىغا كەلگەندە كۆرۈنمەيتتى ؛ رۇسىيە تەرەپتە بولسا ، ئوبدان ياسالغان تاشيول ئۇلارنىڭ چېگرىسى ئىچكىرىسىگە كېتەتتى .

يىراقتىن گۈلدۈرماما ئاۋازى ئاڭلاندى . بۇ بىزگە ئوغرىلىقچە ئۇ-شىمىزغا بېرىلگەن يامان بىشارەتتەك بىلىنىپ ، بىزدىكى گۇناھكارلىق ھېسسىياتىنى ئېغىرلاشتۇرۇۋەتتى . بوران ـ چاپقۇن يېتىپ كەلمەستىلا ، ھاۋا تۇتۇلۇپ ، قارا بۇلۇت بېسىپ كېلىشكە باشلىدى . بىز ئالمان ـ تال-مان شىنجاڭ چېگرىسى ئىچىگە چۈشۈۋالدۇق .

پەسكە چۈشكەندە يامغۇر تىمشىدى . بىز ئاۋۋال ئازراق تاماق يە-ۋېلىپ ، ئاندىن قايتماقچى بولدۇق . ئاتلارنى يىراق ـ يىراق ئارىلىق قو-يۇپ دەرەخلەرگە چىڭ باغلىۋەتتۇق . قېتىق بىلەن نان يەپ ئولتۇراتـ-تۇق ، قارا ئايغىر ئارغامچىدىن بوشىنىپ رەقىبىگە ھۇجۇم قىلدى . مەن ئۆمرۈمدە ئاتلارنىڭ سوقۇشۇشىنى كۆرمىگەنىدىم ، بۇگۈن بۇ قورقۇنچـ-لۇق ئىشنى كۆرۈشكە مۇۋەپپەق بولدۇم . ئۇلار توساتتىن باشقىچە بىر نەرسىگە ئايلىنىپ قالغاندەك ، ئارقا پۇتلىرى بىلەن ئۆرە بولۇپ ، ئالدى پۇتلىرىدا بىر ـ بىرىنى تېپەتتى . ئايلىنىپ يۇرۇپ چىشلىشەتتى . بۇ

قاتتىق ئېلىشىش بولغاچقا ، بىز قورقۇپ ئاتلارنىڭ يېنىغا يېقىن بارالمىدۇق . بىر چاغدا ياۋاشراق چىلانتوروق قېچىپ ئۇدۇلدىكى يانباغرىغا چىقىپ كەتتى . بۇ جەريانداا مەن مىنگەن بايتال خوددى بۇ ئېلىشىش ئۆزى بىلەن مۇناسىۋەتسىزدەك غېمىدە يوق ئوتلاپ يۈردى . بىز قارا ئاتنى تۇتۇۋېلىپ چىڭ باغلىۋەتتۇق ؛ يول باشلىغۇچى بايتالنى يەمچۈك قىلىپ ئالدىغا سېلىپ بېرىپ چىلانتوروق ئاتنى ئەكەلدى . مەن مۇھەببەت ماجراسىدىن چىققان بۇ « دۇئېل » دىن ھاياجانلىنىپ ، بۇ ئىككى رەقىب جېدىلىنىڭ نەتىجىسىنى كۆرۈشكە ئالدىرىدىم .

ئاتلىق ئارقىمىزغا ياندۇق ۋە بارغان چاغدىكىدىن تېز ماڭدۇق . يولغا چىقىپ تۇرۇشمىزغا بوران ـ چاپقۇن باشلاندى . ئاتلارنى كەڭ يايلاقتا بولۇشىغا چېپىشقا قويۇۋەتتۇق . باش ئۇستىمىزدە قاراس ـ قۇرۇس قىلىپ چاقاتتى ، تاغ ـ دالىلاردىن ئەكس سادا قايتاتتى . مۆلدۈر تاراسلاپ يۇزىمىزگە تېگىپ ، قامچا تەگكەندەك ئېچىشتۇراتتى . مەن بىر شېئىردا تەسۋىرلەنگەن ئاتلارنىڭ ئۇچقاندەك چېپىشتەك مەنزىرىسىنى ھېس قىلدىم . توكۇپ كەتتىم ، لېكىن ھاياجان ۋە قورقۇش مېنى ئۆز ئىلكىگە ئالغاندى ، چۈنكى ئىلگىرى مەن ئاتقا مىنىپ بۇنداق ئۇزاققا قاتتىق چاپتۇرمىغانىدىم .

بارا ـ بارا يامغۇر بېسىقتى ، ئاتلارمۇ ئەسەبىيلەرچە چېپىشتىن توختىدى . تويۇنغا ئاز قالغاندا ، ئىككى جۇكگولۇق ساقچى ئۇچرىدى . ئۇلارنىڭ بىرى خەنزۇ ، بىرى ئۇيغۇر ئىدى . روشەنكى ، بىزنىڭ بۇ يەرگە سايامەتكە كەلگەنلىكىمىز چاقماق تېزلىكىدە چېگرا مۇداپىئەسىدىكى قوماندانلارنىڭ قۇلىقىغا يەتكەن . ئۇلار بۇلارنى بىزنىڭ ئالدىمىزغا ئەۋەتكەنىدى . ئوخشاشلا بۇ قېتىمۇ بىز بۇلارنىڭ نازارەت قىلىشقا ئەۋەتىلگەنلىكى ياكى ئارايىك ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بولغانلىقى ئۈچۈن ، بىزنى قارشى ئېلىش ۋە بىزگە سالام بېرىش ئۈچۈن ئەۋەتىلگەنلىكىنى پەقەت بىلەلمىدۇق . ئۇلار ئىنتايىن تەكەللۇپ بىلەن بىزنى تويۇن خوجايىنىنىڭ ئۆيىگە چايغا تەكلىپ قىلدى . ئاردىدا بىرى ئارايكىنى بىر چەتكە تارتىپ ، مەن سىلەرنىڭ چېگرىغا

بارغانلىقىڭلاردىن خەۋەر تاپتىم . بۇ مەن ئۇچۇن ھېچقانچە بىر ئىش ئەمەس دەپتۇ ، ئەمما يەنە ، بۇ ئىشنى ھەرگىز باشقىلارغا دەپ سالماڭلار ، دەپ تاپىلاپتۇ .

ئۇلار بىزنى يوقلاپ كەلگەن ئاربىلىقتا ، قارا ئات يەنە ئەسەبىيلىشىپ بىر مۇنچە ئىش تۇغدۇرۇۋەتكەنلىكى ئۇچۇن ، ئۇنىڭغا تاقابىل تۇرۇشقا ئادەم چىقاردۇق . مەن ئۇ ئاتلارغا مىنىپ كەلگەن « قاپاق » بىلەن سالىنى كۆرۈپ ، ئاتلارغا زادىلا ئىچ ئاغرىتمىدىم .

شۇ كۇنى ئاخشىمى ، بىز قونالغۇ قىلغان جاي ئەتراپىدىكى بارلىق قويلارنىڭ ئىگىسى ئاتۇشتىن كەلدى . بىزنى كۇتۇۋالغان ساھىبخانىنىڭ بۇ كاتتا زات پۇل بېرىپ يالىلۇالغان قويلارغا قاراشقا مەسئۇل ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلدۇق . كۇندۇزكى ئېكسپېدىتسىيىدىن مەمنۇن بولغان بىلەن بەكمۇ ھېرىپ كەتكەنىدۇق ، شۇڭا كېلىپلا چېدىرىمىزغا كىرىپ ئارام ئالدۇق . گېپىالگېن قىرغاۋۇل گۆشىنى ناھايىتى ئوخشىتىپ تاماق قىلدى . كېيىن باي خوجايىنىنىڭ بىزنى مېھمان قىلىش ئۇچۇن قوي سويىدىغانلىقىنى بىلدۇق . بۇ كاتتا مېھماندارچىلىقنى ئارايكقا ئۆتۇنۇپ ، قوي گۆشى يېيىشكە ئۇنىلا ئەۋەتتىم . ئارايك ئۇزۇن ئۆتمەيلا قايتىپ كەلدى ۋە قوي گۆشىنى خىزمەتكارلارغا بەردى . ئەتىسى گېپىالگېن بىزگە ، گۆش پىشۇرۇپ يەيمىز ، دەپ كېچىچە ئۇخلىمىغانلىقىنى ، گۆش يېرىم كېچىدىن ئۆتكەندە ئاران پىشقانلىقىنى ئېيتىپ بەردى .

شۇ كۇنى 25 ئىنگلىز مىلى يول يۇرۇپ چاقماققا كەلدۇق . كۇن ئۇزۇن ئىدى . بولالماي قالغاندا ، ئاندا ـ ساندا ئېشەككە مىندىم . كۆپ چاغلاردا پىيادە ماڭغاچقا ھېرىپ ھالىمدىن كەتتىم . ئەمما ، روھىم كۆتۇرۇلۇپ ، كۆڭلۇم ئېچىلىپ ، بۇگۇنكى سەپەردىن تولىمۇ مەمنۇن بولدۇم . چۇنكى ، ئۇ كۇنى مېنى بىزار قىلمىدىغان ، كۆڭلۇمگە تېگمىدىغان ئىشلار بولمىدى .

يامغۇردا قېلىپ سۇغا چۇشكەن مۇشۇكتەك بولۇپ كەتكەچكە ، چاقماق قاراۋۇلخانىسىغا كەلگەندە ، بىزدە « سۆلەت ـ سالاپەت » دېگەندىن ئەسەر قالمىغانىدى . كۇن بويى ئەس ـ يادىمىز قاراۋۇلخانىدىن

نېرى بولۇش ، ئۇ يەردە قونماسلىقتا بولدى . لېكىن ، بۇ قاراۋۇلخانا ئۆتەر يولىمىز بولغانلىقى ، يەنە كېلىپ يېنىمىزدىكى ئىككى ساقچى بىزنىڭ كېـ لىدىغانلىقىمىزنى ئۇلارغا خەۋەر قىلىۋەتكەنلىكى ئۈچۈن ، بۇ يەردە قوـ نۇشتەك قىسمەتتىن قېچىپ قۇتۇلۇش مۇمكىن بولمىدى . بۇنداق قاراڭغۇ ، مەينەت قاراۋۇلخانىدا يېتىشتىن بېشىمىز ئاغرىيتتى . مېنىڭچە ، بۇ يەرگە مەسئۇل ئوفىتسېر بىز بىلەن ياتقۇسى كېلىپ ئەمەس ، شۇنداق قىلىش زۆرۈر بولغاچقىلا بىزنى تەكلىپ قىلىۋاتاتتى . شۇڭا ، بۇ تەكـ لىپنى رەت قىلىش قېيىن ئىدى . ئۆزىمىزنىڭ چېدىرىدا ياكى قىرغىزلارـ نىڭ رەڭدار ، ئازادە كىگىز ئۆيلىرىدە يېتىپ ـ قوپقاندىن كېيىن ، بىرـ دىنلا بەكمۇ كونىراپ كەتكەن ، قاراڭغۇ ، چاشقانلار ئادەمنى قورقۇتۇپ ئۇياقتىن ـ بۇياققا چېپىپ يۈرگەن ئۆيلەردە ، قارىسا كۆڭلى ئېلىشقۇدەك كارىۋاتلاردا يېتىش ئادەمنىڭ كۆڭلىنى بۆلەكچە قىلاتتى . بۇ يەردىكى ئوفىتسېرلار ، ھەتتا خەنزۇ ئوفىتسېرلارمۇ بۇ يېگانە قاراۋۇلخانىدا شۇنچە ئۇزۇن يىللار تۇرۇپمۇ ، بۇ يەرنىڭ شارائىتىنى ياخشىلاش ، ئۆيلەرنى ئازادىرەك قىلىپ ياساش ، رېمونت قىلىشنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەن ، كۈن ئۆتسىلا بولدى ، دەپ ياشىغانىدى . ۋەھالەنكى ، ئۇلار بىزگە « ناھايىتى قالاق » ، « بەكمۇ ئىپتىدائىي » قىرغىزلارنىڭ گېپىنى قىلىپ بەردى ۋە يامان ھاۋادا جاپا تارتىپ قالغانلىقىمىز ئۈچۈن كەچۈرۈم سورىدى . ئۇلار بىزنىڭ ئەركىن ساياھەت قىلىپ ئېچىلىپ ـ يايراپ خۇشال بولغانلىقـ مىزنى ، چارۋىچىلار بىلەن دوست بولۇپ ، ئۇلارنى ياخشى كۆرۈپ قالـ غانلىقىمىزنى ، ئۇلار بىلەن بىللە بولغان چاغدا ھەقىقىي راھەت ھېس قىلغانلىقىمىز ھەمدە ئۇلارنىڭ ساددا ، ئاددىي تۇرمۇشىغا توغرا قاراشتا بولغانلىقىمىزنى پەقەتلا چۈشەنمەيتتى .

چاقماق قاراۋۇلخانىسىدىكى جۇڭگو ئوفىتسېرلىرىنىڭ تەمىناتى كەمچىل بولۇشى مۇمكىن ، دەپ ئويلاپ ، ئۇلارنى تەڭلىكتە قالدۇرمـ دۇق ، چۈنكى بىزنىڭ ئوزۇق ـ تۈلۈكىمىز يېتەرلىك ئىدى . ئەمەلىي ھوقۇقى بار بۇ قاراۋۇلخانا بىلەن ھېچقانداق ھوقۇقى يوق قىرغىزلار ئا ـ رىسىدا ئاسمان ـ زېمىن پەرق بارلىقىنى بىز ئۇلارنىڭ قاراڭغۇ ئويدىن

باشقا بىزگە ھېچنەرسە بەرمىگەنلىكىدىن تېخىمۇ ئېنىق بىلدۇق .
ئەتسى ، ئوفىتسېر بىزنى ئۈزىتىپ بېرىشقا بىرنەچچە ئەسكەرنى بۇيرۇدى ۋە سۇيى كۆپەيگەن چاقماق دەرياسىدىن ئۆتۈۋېلىشلار ، دەپ مەردلىك بىلەن بىر قانچە ئات بەردى . قاۋۇل ھەربىي ئاتلارنى كۆرۈپ قورقۇپ كەتتىم ـ دە ، ئۇنى باشقۇرۇشنى گېيالگېنغا تاپشۇرۇپ ، ئۆزۈم ئۇنىڭ ئارقىسىدا ئۇلتۇرماقچى بولدۇم . چاقماق دەرياسى تىك قىيالار ئارىسىدا ئەگىپ ئاققاچقا ، بىزمۇ ھېلى دەريانى كېچىپ ئۇ تەرەپتە ، ھېلى بۇ تەرەپتە ماڭدۇق . « سۇرا » جىددىي ئېقىن بىلەن ئېلىشىپ جىق ئاۋارىچىلىككە يولۇقتى ، مەن ئۇنىڭ ئېقىپ كېتىشىنى شۇنچىلىك ئارزۇ قىلدىم ! ئېشەكلىرىمىزمۇ جىق تىركىشىپ تەسلىكتە ئۆتتى ، ئۇنىڭغا مىنىپ ئۆتمىگىنىمىزگە مىڭ شۈكۈر دېدىم . ئىگەرنىڭ كەينىدە قېلىنراق نەرسە بولمىغانلىقى ئۈچۈن ئولتۇرالماي بەك قىينالدىم ، شۇڭا دەريادىن ئۆتۈپ بولۇپلا ، ئاتتىن چۈشۈپ پىيادە ماڭدىم ، دەريادىن ئۆتىدىغان چاغدا يەنە مىندىم . بىز مىل خۇمزىغا بىز كېتىپ ئالتىنچى كۈنى ماشىنىنى چاقماق تەرەپكە ھەيدەپ كېلىشنى ، ماشىنا ماڭالايدىغانلا بولسا ، ئىمكانقەدەر يېقىنراق كېلىشنى بۇيرۇغانىدۇق . بىز چاقماق دەرياسىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن ، ئىشتىك قاراۋۇلىغا باردىغان تاغ ئېغىزىدىن ئۆتىتۇق . تاغ ئېغىزى ئېگىز بولمىغاچقا ، ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشالايمىزغۇ ، دەپ ئويلىدۇق .
مۇشۇ تاغ ئېغىزىنىڭ ئۈستىگە چىققاندا ، بىزنى ئەكىلىۋاتقان قاراۋۇللار قايتىپ كەتتى . ئۆزىمىزنىڭ ئات ـ ئېشەكلىرى بىلەنلا قالدۇق . بوران توختاپ ، ھاۋا ئىسسىپ كەتتى . سۇ تاپقىلى بولمايتتى . سەپەر ماڭا يەنە مەنسىز ، زېرىكەرلىك بىلىنىشكە باشلىدى . ئارايلىك مەنزىرىنىڭ گۈزەل ياكى قاقاس بولۇشى ئادەمنىڭ كەيپىياتىدىكى ئۆزگىرىشكە باغلىق بولىدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن ، بۇ ئاجايىپ قىزىق جىرا ئىكەن ، گېئولوگىيىلىك قۇرۇلمىسى ئىنتايىن قىزىقارلىق ، بەكمۇ رەڭدار ئىكەن ، دېدى . ئۇنىڭ سۆزلىرىنىڭ ئورۇنلۇق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم . كېيىن بۇ يەرلەرگە قىلغان بىرقانچە قېتىملىق سەپىرىمىزدە مەن

ئۇنىڭ سۆزىنىڭ مەنىسىنى ھەقىقىي چۈشەندىم ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋا-قىتتا بۇ يەرلەرنىڭ قاقاس ، چۆل ، پىنھان بولغاندىن سىرت ، ئاجايىپ جەلپكار تەرىپىمۇ بارلىقىنى بايقىدىم . ئەمما ، ئەتىگەنكى شادلىق ۋە جۇشقۇنلۇقلىرىنى ئۇسسۇزلۇق ۋە چارچاش يوق قىلىۋەتكەنىدەك بولدى . يول بويى ماشىنا چاقىنىڭ ئىزىنى كۆردۈق . مىل خۇمزا بۇ يەرلەرگە كەلگەن ، ئەمما كېتىپ قالغانىدى .

چۈشتىن كېيىن سائەت ئالتىلەردە يىراقتىن تېرەكلەر غۇۋا كۆ-رۈندى . تېرەك بوستانلىقتىن دېرەك بېرەتتى . يېرىم سائەتتىن كېيىن ، بىز كىچىككىنە بىر ئۆينىڭ ئالدىغا كېلىپ ئولتۇردۇق . مىل خۇمزا ئۇ يەردە چاي تەييارلاپ بىزنى ساقلاپ ئولتۇرغانىكەن . ئۇ ماشىنىسىنى ھەيدەپ ، دېگەن قەرەلدە ھېلىقى جىراغا كىرىپ خېلى ئۇزۇن ماڭغان ، كېيىن سۇ تېپىش ئۈچۈن بۇ كىچىك كەنتكە كېلىشكە مەجبۇر بولغان ۋە بىزنى مۇشۇ يەردە كۈتۈش نىيىتىگە كەلگەنىكەن . مۇشۇ كىچىك كەنتتە بىز قىرغىز قوربان بىلەن تۇنجى قېتىم كۆرۈشتۇق .

« سۇرا » مۇ ماڭا ئوخشاش ھېرىپ ھالىدىن كەتكەنىدى ، يول-نىڭ ئاخىرقى بۆلىكىدە ئۇ دەلدەڭشىپ ، ئېغىرلىشىپ كەتكەن پۇتلىرىنى سۆرەپ ئاران ماڭدى ، ئەمما بىز ئالدىمىزغا قاراپ كېتىۋەردۇق . كەچكە يېقىن ئۇنىڭ ئالدىغا « قاپاق » نى ئەۋەتتۇق . « قاپاق » ئۇنى مىڭ بىر جاپادا ئېلىپ كەلدى . ئەتىسى سەھەردە يولغا چىقىپ ، سائەت ئونلاردىلا قەشقەر شەھىرىگە كەلدۇق .

« ماجۇڭيىڭ يولى » نىڭ ئىزلىرىنى بىز تاغ ئىچىدىكى يوللاردا تاكى ھېلىقى كىچىك تاغ ئېغىزىغىچە كۆرۈپ ماڭدۇق . ئەمما ، بۇ يول-نىڭ بىزگە ھېچقانچە ياردىمى تەگمىدى . بىز بىرىنچى يول باشلىغۇچىنى مەلۇم ئارىلىققىچە ماشىنىغا سېلىپ قويدۇق . ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم ما-شىنىدا ئولتۇرغان بۇ ئادەم ئىشتىكتە چۈشۈۋالدى . بىز تاغ ئىچىدە ئالتە كۈن ئېكسپېدىتسىيە قىلدۇق . بىر كۈن بىر كۈنگە ئوخشمايتتى . مەنىلىك ئۆتكەن ھەر بىر كۈن بىزگە ئۆيدىكى ئادەتتىكى كۈندىن ئۇزۇن بىلىن-دى . ماڭا بۇ ۋەجىك ، پاكار ئادەم بىلەن (بىرىنچى يول باشلىغۇچىنى

دېمەكچى) تونۇشقىنىمىزغا ئۇزۇن ۋاقىت بولغاندەك تۇيۇلۇپ ، ئۇ كەتـ كەندە خۇددى بىر نەرسەمنى يوقىتىپ قويغاندەك بولۇپ قالدىم . ۋاھالەنكى ، ھەر قېتىمقىغا ئوخشاش ، ئازادە ئۆيۈمگە كەلگىنىمدىن شۇنچىلىك خۇشال بولدۇم ؛ ئوخشاشلا ، قەشقەردە ئۇزاق ۋاقىت تۇرغاندىن كېيىن ، يەنە خۇشاللىق بىلەن قايتا ئېكسپېدىتسىيىگە چىقتىم .

ئونىنچى باب

مۇز تاغ ئاتا

1940 ـ يىلدىن 1942 ـ يىلغىچە ۋەزىپە ئۆتىگەندە ، ئارايكىنىڭ قەشقەردىكى پائالىيەت ئەركىنلىكى قاتتىق چەكلەنگەنىدى . 1946 ـ يىلى ئۇ مېنى ئېلىپ شىنجاڭغا قايتا بارغان چاغدا ، قەشقەر ۋە شىنجاڭنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتى ئۇ بىرىنچى قېتىم كەلگەندىكىدىن زور پەرقلىنەتتى . قەيەرگە بېرىپ ئايلىنىپ كېلىشنى بىز ئۆزىمىز ئەركىن تاللايتتۇق . ئەلۋەتتە ، يەرلىك دائىرىلەر بىزنىڭ قەيەرگە بېرىش ، قاچان يولغا چىقىشىمىزنى ئۆزلىرىگە خەۋەر قىلىشىمىزنى ئۈمىد قىلاتتى . بىزنىڭ تەلەپلىرىمىز دائىم تەستىقلىناتتى ھەمدە بىز يەرلىك دائىرىلەردىن كېرەكلىك يارىدەمگە ئېرىشەلەيتتۇق .

ئارايىك ئۇزۇندىن بۇيان ئومۇم ۋە شەخسىي ئىشنى قوشۇپ سارىقول (تاشقورغان) رايونىغا بىر بېرىپ كېلىشنى پىلانلاپ يۈرگەنىدى . ئومۇم ئىشى دېگەندە ، ئۇ يەردە ئۇنىڭ بىر تەرەپ قىلدىغان ئىشلىرى بار ئىدى ؛ شەخسىي ئىش دېگەندە ، ئۇ يەرگە بېرىپ دوستى بىل تېيرمان بىلەن كۆرۈشكۈسى بار ئىدى . تېيرمان ئەپەندى خۇنزا رايونىدا تاغقا چىقىش ئېكسپېدىتسىيە پائالىيىتىدىن كېيىن ، شىنجاڭغا كېلىشنى نىيەت قىلغانىدى . بۇ پىلانىمىز ئاخىر 1947 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا ئېنىق بولۇپ ، ھەممە ئىش ئورۇنلاشتۇرۇلدى .

مەن ساياھەت پىلانىمىزنى ئورۇنلاشتۇرۇشنى ، شۇنداقلا سىرتقا چىقىش ئالدىدا يۈك ـ تاق ۋە باشقا لازىمەتلىكلەرنى تەييارلاشنى ياخشى كۆرەتتىم . بۇنداق بولۇشى ، پىلان تۈزۈش ۋە نەرسە ـ كېرەكلەرنى تەييارلاش ۋاقتىدا ، ئادەم پىلان تۈزۈشكە قاتناشقانلىقى ۋە سەپەرگە

چىقمىزغۇ ، دېگەن ئوي ـ خىيالدىن ھاياجانلىناتتى ؛ بولغۇسى سەپەر ئۈستىدە بولىدىغان تۇرلۇك ئىشلارنى قىياس قىلىش ۋە كۆز ئالدىغا كەلـ تۇرۇشتىن ئىلھاملىناتتى ؛ تېخى يولغا چىقىدىغان چاغدىكى ھەر تۇرلۇك ئوي ـ خىياللار ۋە تەساۋۇرلارنىڭ ھەممىسى قوشۇلۇپ ، ئادەمنى شادلاندۇراتتى ۋە تەقەززا قىلاتتى . ھەر قېتىم جىمى ئىش تەخ بولۇپ ، بىز باش كونسۇلخانا قورۇسىدىن ئايرىلىدىغان چاغدا ، نېمىشقىدۇر بالـ لىق چاغلىرىمىزدىن باشلاپ ئائىلىمىزدىكىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك بويىغا بېرىپ دەم ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن ئۆيدىن ئايرىلغان چاغدىكى مەنزىرە يادىمغا كېلەتتى . ئادەتتە بىز رېئايە قىلىشقا تېگىشلىك قائىدە ـ يوسۇنلار بوشاپ ، ھەممىمىز خىيالىمىز بويىچە كىيىنەتتۇق ۋە ئادەتتىكى چاغلار ـ دىكىگە ئانچە ئوخشىمايدىغان قالغاندەك كۆرۈنەتتۇق . قولىمىزغا سېۋەتلەر ۋە گۈرجەكلەرنى ئېلىشىمىز بىلەنلا كۆڭلىمىز دېگۈدەك بويىدىكى سا ـ ھىلغا كېتىپ قالاتتى .

بۇ نۆۋەت بىز باش كونسۇلخانىنىڭ پوچتىكەشلىرى ماڭىدىغان يولنى بويلاپ پامىرغا باراتتۇق . ئوخشىمايدىغان بىرلا يېرى ، ئېگىزيار (Ighizyar) غىچە بولغان 63 ئىنگلىز مىلى يولنى پۈتۈنلەي ئاپتوموبىلدا باساتتۇق . گېيالگېن ، روزا بەگ ، « قاپاق » بىز بىلەن بىللە باردى .

قاتناش قورالىنى تېپىش بىر قېيىن ئىش بولدى . گەرچە بۇرۇنلا ئالاقىلىشىپ قويغان بولساقمۇ ، مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلى ناھايىتى قېيىندا ئاران ئۈچ ئات تاپتۇق ، قالغىنىغا ئېشەكلەرنى ئىشلەتمەي ئامال بولمىدى . ئېگىزيارىدا يەرلىك بىر باي مۆتىۋەر بىرنى قىزغىنلىق بىلەن كۈتۈۋالدى ـ غانلىقىنى ئېيتقاندى ، مەن ئۇ ئارايكا ياخشىچاق بولماقچى بولسا كېرەك ، دەپ ئويلىغانىدىم . ئۇ يەرگە بارساق دېگەندەك ئۇ تاماق تەييارلاپ ، دەرۋازىسىغا قىزىل شەلپەرلەرنى ئېسىپ يولىمىزغا قاراپ تۇرۇپتۇ . بۇ مۆـ تىۋەر ئۇنىمىغىنىمىزغا ئۇنىماي ئىككى ئات ئارىيەت بەردى . ئۇنىڭ مەردـ لىكىدىن تەسىرلىنىپ بىزمۇ ئۇنىڭغا ئىككى ئات ياللىغاندىن جىقراق قىمـ مەتتىكى سوۋغا ـ سالاملارنى بەردۇق . شۇنىڭ بىلەن بىز بىر پەس ھەـ پىلەشكەندىن كېيىن ، گېيالگېننىڭ ئىچىدە نېمىلەر بارلىقىنى بىلىپ بولـ

مايدىغان چوڭ ـ كىچىك بوپا ، تاغارلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان يۇكلەرنى ئالتە ئېشەككە ئارتتۇق . ئۇششاق ـ چۈششەك نەرسىلەرنى خۇرجۇنغا قاچىلاپ ئۈچ ئاتقا ئارتتۇق . ئات ـ ئېشەك كارۋىنىمىزنى ھەيدەيدىغانغا بىر كىچىك بالا بىلەن بىر يىگىتنى ئورۇنلاشتۇردۇق .

ئارايىك چاققان بىر قارا ئاتنى تاللىۋالدى ، مەن بېغىر رەڭ ئالىچە پار ئاتقا مىندىم . باشتا بۇ ئاتتىن خېلى مەمنۇن بولدۇم . ئۇ چاپچىپ ئالدىغا ئېتىلىپ تۇرسىمۇ ، باشقۇرۇش ئاسان ئىدى . ئەمما ، تۆت ھەپە تىدىن كېيىن بۇ ئاتتىن شۇنچىلىك بىزار بولدۇم . بەلكىم بۇ مېنىڭدىكى دائىم كۆرۈلىدىغان نۇقسان ـــ ئاتقا تاقابىل تۇرالماسلىقىم ـــ بىلەن مۇناسىۋەتلىك بۇلۇشى مۇمكىن ، لېكىن ئويلايمەنكى ، بۇ ئاتنى ئىچمىزدىن كىملا مىنمىسۇن ، ئىلگىرى ـ كېيىن ھۇرۇن ، خۇيى ناھايىتى ئەسكى ئىكەن ، دېمەي قالمايدۇ . ئەگەر ئۇ باشقا « دوستلىرى » بىلەن ماڭسا خېلى ئوبدان ، ئەمما يالغۇز قالدىمۇ ـ بولدى ، سۆرۈلۈپ ناھايىتى ئاستا ماڭاتتى . قامچىلاپ تۇرمىسام تېخى توختىۋالاتتى . سەپەر جەريانىدا ئۇ بىر قېتىملا مېنىڭمۇ رۇخسىتىمنى ئالماي ئۆزىچە چېپىپ كەتتى .

بىر قىسىم يۈكنى بىر تۆگىگە ئارتقاندۇق ، « سۇرا » ئۇنى ئۇركۈتۈۋەتتى . شۇنان ئەنگلىيە چۆچىكى « جېكنىك ئۆيى » دە تەسۋىرلەنگەندەك ئەھۋال يۈز بەردى . ئۇركۈپ كەتكەن تۆگە ئېتىمنىمۇ ئۇركۈتۈۋەتتى ـ دە ، ئات مېنى ئېلىپ قاچتى ، تۆگە ئۇنى قوغلىدى . تۆگىگە ئارتىلغان يۈكنىڭ يېرىمى چۈۋۈلۈپ يەرگە چۈشتى ، يېرىمى سۆرۈلۈپ ماڭدى . بۇلۇپمۇ يەشكىلەرنىڭ سۆرەلگەندىكى تاراق ـ تۇرۇقى تۆگىنى تېخىمۇ قورقۇتۇۋەتتى . بۇ دەھشەتلىك بەيگىنىڭ ئايىغى چىقىدىغاندەك ئەمەس ئىدى . بىر چاغدا مەن بىر ئامال قىلىپ ئاتنى توختاتتىم . ھەر قېتىمقىغا ئوخشاشلا ، گېيالگېن كېلىپ ئاتنى تىنجىتىشقا يارىدەملەشتى . ئۇ مېنىڭ چېچىلىپ كايىشلىرىمغا پەرۋا قىلماي ، تېخىچە تىترەپ تۇرغان ئاتنى يېتىلەپ ماڭدى . تۆگە بىر قانچە يەشكىنى بۇزۇۋېتىپتۇ . بىرزېنت سومكىغا سالغان بىر تۇڭ ماي تۆكۈلۈپ ، باشقا نەرسىلەرنى رەسۋا قىلىۋېتىپتۇ . بۇلارنى بىز كېيىن بايقىدۇق .

تاشقورغانغا بارغۇچە يەتتە كۈنلۈك سەپەر تىنچ ۋە كۆڭۈللۈك بولدى . بۇ بىرھەپتە ھەممە ئىش ئاساندەك ، خۇشاللىققا تولغاندەك بىلىندى . مېنىڭ سالامەتلىكىم ياخشى ، كەيپىياتىم ئۇستۈن بولدى . بۇ ئەتراپتا ئادەملەر ناھايىتى شالاڭ ئولتۇراقلاشقاچقا ، ئاساسەن ئۆزىمىز ئېلىۋالغان ئوزۇقلا تاياندۇق . بىز ئاندا ـ ساندا كىچىكرەك ، ئېشەكلەرلا بار كارۋانلارنى ئۇچراتتۇق . بۇنداق بولۇشى ، ئېھتىمال ئېشەكنىڭ ئات ـ تۆگىنگە قارىغاندا يېمى ئاز ، چىداملىق ، ئىشەنچلىك ، ئەرزان بولغانلىقىدىندۇر . ئەمما ، ئۇلار سۇيى جىق ئېرىتىق ـ ئۆستەڭلەردىن ئۆتەلمەيتتى ، شۇڭا بۇنىڭغا پەقەت ئەقلىم يەتمىدى . چۈنكى ، 10 ـ ئايلاردا مەن قارا-قۇرۇم قەدىمىي يولىدا كارۋانچىلارنىڭ كىندىكىگە كېلىدىغان سۇ ئىچىدە-تۇرۇپ ئېشەكلەرنى سۇدىن ئۆتكۈزگەنلىكىنى كۆرگەنىدىم . بۇ قېتىم تاشقورغانغا بارغۇچە ، بىزنىڭ كارۋانلىرىمىزمۇ ھەربىر ئېقىن ـ دەريادىن ئۆتكۈچە شۇنداق قىلىشتى . سۇ ئانچە سوغۇق بولمىغىنى بىلەن دەريا چوڭقۇر ئىدى . شۇڭلاشقا مەن ئاتتا قىينالمايلا سۇدىن ئۆتكەندە ، ئۆزۈمچە بىرخىل گۇناھكارلىقتا ھېسسىياتتا بولدۇم .

بىز تەنگىتادىن (Tangita) ئۆتكەندىن كېيىن ، ناھايىتى ئوسال بىر ئېقىنغا دۇچ كەلدۇق . بۇ دەريا ناھايىتى تار جىلغىغا كىرىدىغان ئېغىزدا ئىكەن . بىز كىرگەندىن كېيىن ، بۇ جىلغا ئاجايىپ قورقۇنچلۇق بىر يەرگە ئايلاندى . دەريادىن ئۆتكۈچە ، بىز ئېشەكلەردىكى يۈكلەرنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك ئاتلارغا ئارتىپ بىر نەچچە مەرتىم ئۆتكۈزدۇق . تاـ زىمۇ ھېرىپ ـ چارچىتىدىغان بۇ ئىشنى كۆرۈپ ، ئەگەر ئالدىمىزدا مۇ-شۇنداق دەريادىن يەنە بىر قانچىسى بولسا بىزنى رەسمىي نەس بېسىپتۇ ، دەپ ئويلىدىم . ئەمما ، تەنگىتادىن ئۆتۈپ ئازراق مېڭىۋىدۇق ، بىزنى « قۇتقۇزۇش » ئۈچۈن كەلگەنلەر ئۈچرىدى . تاشقورغاندا بىزنىڭ پوچتا نازارەتچىمىز بار بولۇپ ، ئىسمى فات ئەلى ئىدى . جۇڭگو تەرەپ بىزدىن تاشقورغاندىكى پوچتا بېكىتى ۋە يول بويىدىكى پوچتىكەشلەر چۈشۈپ ئارام ئالىدىغان ئۆتەڭ ـ سارايلارنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشنى بىر-قانچە قېتىم تەلەپ قىلغانلىقى ئۈچۈن ، بىز تاشقورغانغا بارغۇچە ئارىلىقتا

بارلىق ئۆتەڭ ـ سارايلارنى تاقىۋەتكەن ، تاشقورغاندىكى بىرلا بېكەتنى بىر ئامال قىلىپ ساقلاپ قالغانىدۇق . پوچتىكەشلەر يول بويلىرىدا مال باقىدىغان كىشىلەر يېنىدا قوناتتى ۋە ئارام ئالاتتى ، ئوزۇق ـ تۇلۇك تاـ پاتتى ، ئەلۋەتتە بۇنىڭ ئۈچۈن پۇل تۆلەيتتى . فات ئەلى بىزنى بۇ جىلـ غىدىن ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن ئىنىسىنى ئىككى خىزمەتكارى ، قوتازلار بىلەن ئالدىمىزغا ئەۋەتكەنىكەن . كەلگەنلەر خۇنزالقلار بولۇپ ، ئۇلار بېشىغا خۇنزا راپونىغا خاس قىيىپاش توز كەلگەن مالخاي كىيگەنىدى . ئۇلار بىزنى قوتازلارنى مىنىشكە تەكلىپ قىلدى . باشتا قورقۇپ كەتتىم . باشقا ئامال بولمىغاچقا ، مەن ئىگەر ئورنىدا قېلىن پالاز ـ كۆرپە سېلىنغان قوـ تازغا مىندىم . بىر ئادەم قوتازنى بۇرنىغا ئۆتكۈزۈلگەن ئارغامچىنى تۇتۇپ يېتىلەپ ماڭدى . خۇددى تەۋرەنمە ئورۇندۇقتا ئولتۇرغاندەك راھەتلەنـ دىم . قوتاز تېز ماڭدى ھەم تېگى تاشلىق دەريانىڭ جىددىي ئېقىنىدىن مەزمۇت دەسسەپ ئۆتۈۋىدى ، خاتىرجەم بولدۇم .

دەريا چوڭ بولمىغىنى بىلەن شارقىراپ تېز ئاقاتتى . دەريا قەـ يالارنى ئېقىتىپ ، تاشلىرىنى يېرىپ ئارىلىقىدىن تار ساي ھاسىل قىلغاـ نىدى . بىز بۇ دەريانى ئايلىنىپ ئەگىپ ماڭدۇق . دەريانىڭ ئىككى تەـ رىپى كۆككە تاقاشقان تىك قىيا ئىدى . دەريا سۇيى بىردە يۇقىرىغا ، بىردە تۆۋەنگە گۈلدۇرلەپ ئاقاتتى ۋە تاش ئېچىدە ھاۋا گۈلدۇرلىگەندەك ئەكس سادا پەيدا قىلاتتى . بىر جايدا ئىسسىق بۇلاق سۇيى ئېتىلىپ چەـ قىۋاتاتتى .

ئېگىزيار بىلەن تاشقورغان ئارىلىقىدا ، ئاساسلىق تۆت تاغ ئېغـ زىدىن ئۆتىۋق ، بۇنىڭ ئىككىسى دېگىز يۈزىدىن 15 مىڭ ئىنگلىز چىسى ئېگىز ئىكەن . چىقچىرىق تاغ ئېغىزى ئەتراپىدا تۇپتۇز ، ناھايىتى كەڭرى جاي بار ئىكەن . بۇ يەردە بىز تۇنجى قېتىم مۇز تاغ چوققىسىنى (دېگىز يۈزىدىن 24 مىڭ 300 ئىنگلىزچى ئېگىز) كۆردۇق . بۇ ، پامىر ئېگىزلىكىنىڭ ھەممىدىن ھەيۋەتلىك ، ئەڭ ئېگىز چوققىسى ئىدى . قەشـ قەردىن قارىسا كۆرگىلى بولمايتتى . چىقچىرىق ئېغىزىدىن تۆۋەنگە ماـ ڭىدىغان يول بارا ـ بارا پەسلەيدىغان ، توز يول ئىكەن . بىز ئاستا ـ

ئاستا يېشىللىق قاپلىغان بىر جايغا كەلدۇق . بۇ يەردە تېنىز ، ئەمما سۇيى تېز ئاقىدىغان بىر ئېرىق بار ئىكەن . بۇ گەپلەر قۇلاققا ئانچە ياقماسلىقى مۇمكىن ، لېكىن بىز كېچىپ ئۆتكەن ئېقىنلار ، دەريا ـ ئۆسەڭلەرنىڭ سۇيى مۇز تاغدىن ئېرىپ چۈشكەن لاي سۇ ئىدى . ئوت ـ چۆپلەرمۇ سولاش ، رەڭگى تۇتۇق ئىدى ، ئاندا ـ ساندا ياپيېشىل ئوت ـ گىياھلارنى ھەم ئۇچراتتۇق ، لېكىن تىكەنلىك بولغاچقا ، بىلمەي تۇتۇپ سالسىگىز سانجىلىپ چىدىغۇسىز ئاغرىتاتتى .

ئېگىز تاغ ئېغىزىدا ، ئارايىك ئۇلار قوغلاپ كەتتى . بىز يولىمىزغا مېڭىۋەردۇق . ئاخىرقى كۈنى بىردىنلا بوشۇشىپ لاسسىدە بولۇپ قالدىم . 15 مىڭ ئىنگلىز چىسى ئېگىزلىكتىن چۈشكۈچە ئۇزۇن يول باستۇق . ئۇنىڭ ئۈستىگە يول يۇزى ئوگۇل ـ دوگئول ئىدى . كەڭ تۈزلەڭلىك تىمۇ يوللار بىزنى بەك ئەخمەق قىلدى . تاشقورغان بولسا تېخى كۆرۈنمەيتتى . ھاۋا ئىسسىپ كەتتى . مېنىڭ يا ئاتقا مىنگۈم ، يا پىيادە ماڭغۇم كەلمىدى .

تاشقورغانغا سەككىز ئىنگلىز مىلى قالغان بىر جايدا فات ئەلى بىزنى قارشى ئالغىلى ئالدىمىزغا چىقىپتۇ . ئۇ ساغلام ، قاۋۇل ، كېلىشكەن ، چىرايلىق بۇرۇت قويۇۋالغان ئادەم ئىدى ، ئامېرىكا ئارمىيىسىدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك ئوفىتسېرىغا ئوخشاپ كېتەتتى . تەبىئىيكى ، ئۇ مېنىڭ ئاتلىق مېڭىشىمنى ئۈمىد قىلاتتى . ئۇ بىزگە يەرلىك ئەمەلدارلاردىن تەشكىللەنگەن ئۆمەكنىڭ ئالدىمىزدىكى يېقىنلا جايدا بىزنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن ساقلاپ تۇرغانلىقىنى ئېيتتى . ئات مىنىشنى تۈزۈك بىلمىگەنلىكىم سەۋەبلىك مەن بۇ مۇراسىمغا قاتناشماسلىقنى لايىق كۆردۈم . شۇنىڭ بىلەن ئارايىك ۋە فات ئەلى ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ ئالدىمىزدا ماڭدى . كۆپ ئۆتمەي بۇ مېڭىشىمىز فات ئەلىنىڭ ئىنسىنىڭ جېنىغا تەگدى . روشەنكى ، ئۇ قارشى ئېلىش مۇراسىمىدەك ھاياجانلىق كۆرۈنۈشنى ئۆتكۈزۈۋېتىشنى خالىمايتتى . ئۇ ھەممىنى گېپىالگېنغا تاشلاپ بېرىپ ، بىز بىلەن غۇڭشىغان ھالدا خوشلاشتى ـ دە ، ئېتىنى چاپتۇرۇپ كېتىپ قالدى . ئازراقلا قالغان يول بىزگە ئىنتايىن ئۇزۇن بىلىنىپ

كەتتى . تاشقورغاننىڭ يېشىل ئوتلۇق ، ئەمما دەرەخسىز كەڭ داللىلىرىدا ئالدىنقى سەپ ئاتلىق ئەسكەرلىرىنىڭ چېپىپ يۈرگەنلىرىنى كۆردۈم . مەن مىنگەن ئالىچىپار ئات تۇرۇپلا يورغىلايتتى ، تۇرۇپلا ئۆمۈلىگەندەك ئاستا ماڭاتتى . ئۇنداق چاغدا گېيالگېن كېلىپ راسا قامچىلاپ قويياتتى . تاشقورغان بازىرىغا كەلگەندە ، بۇ ئات مېنى ھاردۇرۇپ جېنىمنى قويمىغانلىقىنى ھېس قىلدىم .

ئەمما ، تاماق يەپ ، چاي ئىچكەندىن كېيىن ، تېزلا ماغدۇرۇمغا كەلدىم . بىزنىڭ مۇسۇلمان خىزمەتكارلىرىمىز روزا تۇتۇۋاتاتتى ، يەنى ئۇلار كۈن ئولتۇرمىغۇچە تاماق يېمىسە بولمايتتى . ھازىر 30 كۈنلۈك روزىنىڭ تۆگەي دەپ قالغانىدى . مۇشۇ كۈنگىچە يولدا ئارايىك ئىككىمىزلا تاماق يەپ كەلگەن ، باشقلار قاراپ تۇرغان ، بۇنىڭدىن ئىككىمىز بەكمۇ ئوڭايسىزلانغانىدۇق .

فات ئەلى ئۆز ئۆيىنىڭ يېنىغا بىزگە ئاتاپ كىگىز ئۆي ئورناتقۇزغانىدى . تىنچ ، ئەمما ئۇزۇن سەپەرنى تۇگىتىپ ئارامخۇدا دەم ئېلىشنىڭ ئۆزى چوڭ ئىش ئىدى . بىز بېرىپ ئەتىسى بېل تېيرمانمۇ پەيدا بولدى . ئۇ كىشىلىرى بىلەنلا ، ئارايىك بىلەن بىللە خەرىتىگە چۆكۈپ ، پىلان تۈزۈشكە كىرىشتى . ئۇلار ئاخىر مۇز تاغ چوققىسىغا چىقىش قارارىغا كېلىشتى .

بىز پىلان تۈزۈۋاتقان ، يۈك ـ تاقلارنى تەييارلاپ ، ھەرخىل ئورۇنلاشتۇرۇشنى قىلىۋاتقان مەزگىلدە ، يەنە تاشقورغاندىكى ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرگە قاتنىشىشىمىزغا توغرا كەلدى . يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى بىزنى چۈشلۈك تاماققا چاقىرىۋالدى . بىزمۇ فات ئەلىنىڭ بىر سىمى بىلەن بارلىق ئەمەلدارلارنى چاقىرىپ مېھمان قىلدۇق . ئەسلى مېنىڭ بۇ يەردە مېھمان چاقىرىش ئويۇم يوق ئىدى ، فات ئەلىنىڭ ئۆيىنمۇ كىچىك ، نامرات ئىدى . ئاخىر بىز چۈشكەن كىگىز ئۆيگىلا چاقىردۇق . ئۇنىڭ ـ بۇنىڭدىن جوزا ـ ئورۇندۇق ، چىنە ـ قاچا ئارىيەت ئالدۇق . بۇ يەرنىڭ بىر ئالاھىدىلىكى ، ھەركۈنى ئاخشىمى بوران چىقىدىكەن . بىز مېھمان چاقىرغان كۈنىمۇ بوران چىقتى . ئارىن كۆيۈۋاتقان شاملىرىمىزنى

ئۆچۈرمەسلىكنىڭ ئامالىنى قىلىدىغان بىرمۇ ئادەم چىقمىدى . ئادەم ئەۋەتىپ چىراغ تاپتۇردۇق . ئۆينىڭ تۆگلۈكىنى پالازدا ئېتىپ قويىدىكەن ، لېكىن ئۇنى بوران ئۇچۇرۇپ تاشلايتتى . كېگىز ئۆيلەرنىڭ كۆپىدە ۋاقتى كەلگەندە تۆگلۈكىنى ياپىدىغان سېرىلغۇچ بىر نەرسە بولىدىكەن . لېكىن ، بىزنىڭكىدە ئۇ يوق ئىكەن .

گېپىالگېن بىلەن روزاباگ ناھايىتى ئوخشىتىپ ئۈچ خىل تاماق قىلدى . مەن « كېسەل داۋالاش » نى كۆزدە تۇتۇپ ئېلىۋالغان بىر بوتۇلكا براندىنى مېھمانلارغا بېرىۋەتتىم . بىر چاغدا ، تاشقورغانلىق ھاكىمىنىڭ ئالدىدىكى قەلەي ئىستاكاندىكى براندىنى بىر كۆتۈرۈپلا قويماي ئىچىۋەتكەنلىكىنى تاسادىپىي كۆرۈپ قالدىم ـ دە ، چۆچۈپ كەتتىم . قارىغاندا ئۇنى چاي ، دەپ ئىچىپ سالغاندەك قىلاتتى . قارىسام ، ئۇنىڭ چىرايىدا باشتا ھەيرانلىق ، ئارقىدىنلا بىئاراملىق ئەكس ئەتتى . ئۇ دەرھال چەينەكنى ئېلىپلا جوغىسىدىن گۈپۈلدىتىپ سۇ ئىچتى .

تاشقورغاندا بىز ئادەملەرنى قايتىدىن ئورۇنلاشتۇردۇق . « قاپاق » بىلەن ئاتقا قارايدىغان ئادەم ئارىيەت ئالغان ئات ۋە ئېشەكلەرنى ئېلىپ ئېگىزيارغا قايتتى . ھازىردىن باشلاپ بىز قاتناش قورالىنى مۇشۇ يەردىن تاپىمساق بولمايتتى . ئېگىزيارىدىن كەلگەن ئامىرىخان ئىسىملىك بالا قېلىپ ، ئۆزىنىڭ ئېشىكى بىلەن بىز مىنىدىغان ئىككى ئاتقا قارايدىغان بولدى . توكۇر خۇمزالىق نىيات شاھنى تەرجىمان قىلىپ ئۆزىمىزگە قوشۇۋالدۇق . سارىقۇل رايونىغا بىر ـ بىرىگە پۈتۈنلەي ئوخشىمايدىغان تۈرلۈك ئىرق ۋە تىلدىكى ئادەملەر يىغىلغانىدى . ئاز ساندىكى خەنزۇ ئەمەلدارلارمۇ بار ئىدى . يەنە قىرغىزلار ، تاجىكلار ، ۋاكسلار ۋە خۇنزا-لىقلار بار ئىدى . نىيات خەنزۇچىدىن باشقا ، ھەممە ئادەمنىڭ تىلىنى بىلەتتى ۋە بىمالال سۆزلىشەلەيتتى . ئوردۇچىنمۇ بىلەتتى . بىز ئۇنىڭ بىلەن ئوردۇ تىلىدىلا سۆزلىشەلەيتتۇق . كېيىن ، پامىرىدىكى بۇ ئېكسپېدىتسىيىمىزدە بۇ تىلغا تايىنىشلا كۇپايە قىلمايدىغانلىقى ئىسپاتلاندى .

8 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ، بىز تاشقورغاندىن ئايرىلدۇق . ئادەتتىكى چاغلاردىكىدەك ، بىل بىلەن ئارايىك ئاتلىق ئالدىمىزدا ماڭدى . مەن پە-

يادە ، گېيالگېن ئاتلىق كەينىدە ئالدىرىماي ماڭدى . يەنىلا تاشقورغانىنىڭ ئەمەلدارلىرى كېلىپ بىزنى ئۇزىتىپ قويدى . ئۇزاتقۇچىلار قوشۇنىنىڭ قايتىپ بىزنى ئۇزاتماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرگەن گېيالگېن ، ئەمدى بىر پەس ئاتقا مىنمىسىڭىز بەكمۇ سەت بولىدۇ ، دەپ تۇرۇۋالدى . مەن ئائىلاج ئاتقا مىنىپ ، گىدەيگەن ھالدا ئۇلارنىڭ ئالدىغا باردىم ۋە ئۇلارنىڭ ياخشى تىلەك ، كۆڭۈل ئارزۇلىرىنى قوبۇل قىلدىم . ئۇلار ئۇزاپ كېتىپ خاتىرجەم بولغاندىن كېيىن ، ئاتتىن چۈشۈپ پىيادە ماڭدىم . بۇ بىرنەچچە كۈن توپلىق تۇمان پۈتۈن كائىناتنى ئىلكىگە ئېلىپ سەپىرىمىزنىڭ پەيزىنى ئۇچۇردى . بەشقورغان يولىدىمۇ ئەھۋال ئۆزگەرمىدى . چاڭ ـ توپىدىن ھاسىل بولغان سارغۇچ تۇمان ئەتراپتىكى تاغلارنى گويا غايەت زور ئەدىيال يېپىلغاندەك تۇسكە كىرگۈزگەنىدى . بىز ئالدىمىزدىكى مۇز تاغنىڭ دائىرىسىنى غۇۋا كۆرۈپ ، ناھايىتى ئېچىمىز پۈشتى . بىزنى قوغداپ كېتىۋاتقانلار كۆپ بولۇپ ، ئات ئەلى ، ئىككى ساقچى ، ئىككى يول باشلىغۇچى بار ئىدى . بۇنچە كۆپ ئادەم بىلەن بىرەر پىنھان جايغا ئاددىيلا قونالغۇ قىلىپ تىنچ ئارام ئېلىشتىن سۆز ئاچقىلى بولمايتتى . بىزنى بەشقورغان بېگىنىڭ ئۆيىگە باشلىدى . ھەممىمىز چاققانغىنا بىر مېھمانخانىغا تېقىلدۇق . مېھمانخانىدا يوغان سۇپا بولۇپ ، يوغان قۇلۇپ سېلىنغان ، يەنە بىر ئۆيگە باردىغان تارلا ئارىلىق قالدۇرۇلغانىدى . ناھايىتى قاۋۇل ، تەمبەل ، ئەمما چاققان ، چەبدەس بىر ئايال قۇلۇپنى ئېچىپ ئۇ ئۆيگە كىرىپ كەتتى . بىر پەس ھايالشىغاندىن كېيىن قايتىپ چىقىپ ، گويا بىر مۇقەددەس ۋەزىپىنى ئۆتەۋاتقاندەك ، ئىشىككە قۇلۇپنى چىڭ سالدى . بىزنىڭ كەلگىنىمىزدىن ھەيران بولغان ئايال ئۇ ئۆيگە كىرىش باھانىسىدە بىزنى « كۆزدىن كەچۈرۈش » ئۈيىدىمۇ ـ قانداق ، دەپ ئويلاپ قالدىم . دېمەك ، ئۇنىڭ قايتا ـ قايتا كېلىپ ـ كېتىشىدە مەلۇم سەۋەب بار ئىدى . ئۇ بىزنىڭ نەدە يېتىشىمىز ، نەدە تاماق يېيىشىمىز بىلەن كارى بولماي ، كىيىم ئالماشتۇرۇۋاتامدۇ قانداق ، دەپمۇ قويماي غىپ ـ غىپ مېڭىپ ھېلىقى سىرلىق ئۆيىگە بىر-دەم ـ بىردەم كىرىپ چىقتى .

تۇن تەڭ مەھەل ، يىراقتىن ئىتنىڭ قاۋىشى ئاڭلىنىپ ، ئۇيقۇم ئېچىلىپ كەتتى . بۇ يەردە ئادەملەر ئىتنى ياخشى كۆرمەيتتى . پەقەت ئۆيلىرى ۋە مال ـ چارۋىلىرىغا قارىتىش ئۈچۈنلا ئىت باقاتتى . شۇڭا ، ئىتلارنىڭ ھەممىسلا گۈلدۈرى بار يامغۇرى يوق قورقۇنچاق ، قاۋاشنىلا بىلىدىغان ئىتلار ئىدى . مەن ئىتلارنىڭ بۇ خۇيىغا زادىلا كۆنەلمىدىم . قەشقەردىمۇ يىرىم كېچە بولغاندا ئىتلار تەڭلا قاۋاپ ، بۇ شەھەرنى بەئەينى بىر ساراڭلار دوختۇرخانىسىدەك قىلىپ قويىاتتى . بۇ جەھەتتە ئارايىك ماڭا پەقەت خەيرخاھلىق قىلمايتتى . دەيدىغىنى پەقەت ، بۇ يەر-دىكى ئىتلارنى بىز ھېچنەرسە قىلالمايمىز ، ئامال يوق ، دېگەن گەپ ئىدى . شۇڭا ، ئىتنىڭ قاۋاشلىرىنى ئاڭلىماي ، دەپ قۇلقىمنى ئېتىۋېلىشنى ئۆگىنىۋالدىم .

ئارايىك فات ئەلنىڭ تەرجىمانلىق قىلىشى بىلەن بىزنى ئۈزىتىپ كەلگۈچىلەرگە بىزنىڭ پىلانىمىزنى ئوبدان چۈشەندۈردى . ھالبۇكى ، بىزگە ياردەم بەرگۈچىلەر كۆپىيىپ كەتسە قالايمىقانچىلىقمۇ كۆپ بولاتتى . ئەتە بىزنى ئېلىپ ماڭىدىغان قاتناش قوراللىرىنىڭ يوقلۇقى بېشىمىزنى قاتۇردى . ئەمما ، ئەتىسى بىز ھەر ھالدا يولغا چىقالىدۇق ، لېكىن يول باشلىغۇچىلار بىزنى باشقا تەرەپكە ئېلىپ مېڭىپتۇ . فات ئەلـ-نىڭ يولىورۇقىنى ھېچكىم چۈشەنمىگەندەك قىلاتتى ، ھەتتا ئۇمۇ بىزنىڭ زادى نېمە ئىش قىلىدىغانلىقىمىزنى چۈشەنمىگەنىدى . ئۇ قايتىپ كەتـ-كەچكە ، نىيات شاھقىلا تايىنىشىمىزغا توغرا كەلدى . شۇڭا ، ھاۋانىڭ قىزىقىدا بىكاردىن ـ بىكار بىر مۇنچە يول مېڭىپ ئاۋارە بولدۇق .

تاغقا چىققۇچە يۈمشاق قۇملۇق يولدا مېڭىشتىن قېيىن ۋە ئادەمـ-نىڭ كەيپىنى ئۇچۇرىدىغان ئىش بولمىسا كېرەك . بۇنداق يولدا ئادەمنىڭ پۇتىغا گويا يوغان تاش باغلاپ قويۇلغاندەك ئېغىرلىشىپ كېتەتتى ، ماڭـ-غانسېرى يولنىڭ ئايىغى چىقمايتتى . ئادەتتىكىدەك گېپىالگېن ۋە روزاـ-بەگلەر بىلەن ئاتنى نۆۋەتلىشىپ ، گاھىدا ئىككى ئادەم مىنىپ ماڭدۇق . بۇنداق كۈنلەردە ، مەن ئارايكىنىڭ ئاسىيادا ئات مىنىشنى ئۆگەنمىسە بولـ-مايدۇ ، دېگەن كۆز قارىشىغا تولۇق قوشۇلاتتىم . ناۋادا ئۇ گېدەيگەن

هالدا ، قانداق ، مەن غەلىبە قىلدىمۇ ، مېنىڭ دېگىنىم توغرا چىقتىمۇ ، دەپ قالسا ، مەن گەپ تېپىپ بېرەلمەيتتىم .

چۈشلۈك تاماق ۋاقتىدا ، يۈك ئارتىلغان ئاتلار يېنىمىزغا كەلدى . مەن نىيات شاھقا بىز قاراسۇغا بېرىپ قونىمىز ، دېگەن گەپنى تاپىلاپ قويدۇم . ئۇلار تېز مېڭىپ ھەش ـ پەش دېگۈچە كۆزدىن يىتتى . بىز ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئاستا ماڭدۇق . بىز ئايلىنىپ مۇز تاغنىڭ ئۇزۇلمە بەلۋېغىدىن ئۆتكۈچە ، مۇز تاغ چوققىسىنىڭ شەكلى ئۆزگىرىپ تۇردى . جەنۇب تەرەپ يۇمىلاق ھالەتتىن باشلانغانىدى ، غەربكە كېلىپ قارىساق ، چېگرىسى ناھايىتى ئېنىق ئۇچ چوققىغا ئايلاندى . ئاساسىي چوققىسى غايەت يوغان مۇز تورتىنىڭ بىر تەرىپىگە ئوخشايتتى ، يەنى قار ـ مۇز قاپلىغان بىر يار ئاستا ـ ئاستا يۇقىرىغا چىقىپ كەتكەن بىر يانتۇلۇققا تۇتىشاتتى . ئۇ يەرنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 23 مىڭ 300 ئىنگلىز چىسى كېلەتتى .

چۈشتىن كېيىن سائەت بەش يېرىمدا قاراسۇغا يېتىپ كەلدۇق . بۇ جاي خەرىتىدە ناھايىتى ھەيۋەت بەلگە قىلىنغان بولۇپ ، ناھايىتى قالتىس بىر جايدەك بىلىنگەنىدى . لېكىن ، بۇ يەردە بىر بۇلاقتىن باشقا ھېچ نەرسە يوق ئىكەن . كارۋاننىڭ قارىسى كۆرۈنمەيتتى ، روشەنكى ، نىيات ۋە كارۋانچىلار بىخەستەلىك قىلىپ ئۆتۈپ كېتىپ قالغانىدى . بۇ پاكار توكۇرغا شۇنچىلىك ئۆچلۈكۈم كەلدى ! ئەگەر سىز ھېرىپ ـ ئاچقان ، ئەمما ئاخشاملىققا قونالغۇغا بېرىپ ئىسسىق چاي ئىچىپ ئارام ئالمەنغۇ ، دېگەن ئوي بىلەن ئۆزىڭىزگە مەدەت بېرىپ ماڭغان ، لېكىن قونالغۇغا كەلگەندە قۇرۇق يەرنى كۆرۈپ ، لەككىدە بولۇپ ، چىشىڭىزنى چىشلەپ ئالدىڭىزغا مېڭىشقا مەجبۇر بولغان بولسىڭىز ، ئۇ ھالدا مېنىڭ شۇ چاغدىكى ھېس تۇيغۇلىرىمنى بىلەلەيسىز .

بىر ساقچى كارۋانلارنى توسۇپ كېلىش ئۈچۈن ئات چاپتۇتۇپ كەتتى ، قالغانلىرىمىز ئالدىمىزغا ماڭدۇق . ھاۋا خېلىلا سوۋۇغانىدى . جىددىي ئەھۋال كۆرۈلگەنلىكتىن ، مەن چىداپ غەيرەت قىلىپ ، ھېچ- نەرسىنى مەنسىتمەسلىك روھى بىلەن ماڭدىم . بۇ ئۆزۈمگە ئۆزۈم جەڭ

ئېلان قىلغىنىم ئىدى . ئەلۋەتتە ، نىيات شاھ ئاتلىق ئىدى ، ئىككى يول باشلىغۇچىمۇ ئالدىمىزغا ئۆتۈپ كەتتى . بەشىمىزگە ئاران ئىككى ئات قالغاچقا ، نۆۋەتلىشىپ مىندۇق . روزاباگ ھەر قېتىم نۆۋىتى كەلگەندە ، ئىگەرنىڭ كەينىدىكى كۆرپىدە ئولتۇرۇۋالاتتى ! بىز بىلەن كېلىۋاتقان ساقچىلارنىڭ ئېتى ئاقساپ قالغاچقا ، يېتىلەپ ماڭاتتى . بۇ ھال « ئون نىگېر بالا » دېگەن چۆچەكنى ئېسىمگە سالدى .

شۇنداق قىلىپ ، ئاستا ـ ئاستا ئىلگىرىلىدۇق . بىز ئۇچۇن ئەڭ مۇرەككەپ بىر ئىش دېگىنى يۈزىدىن 15 مىڭ ئىنگلىز مىلى ئېگىز تاغ ئېغىزىدىن ئۆتۈش ئىدى . بۇ ئېغىزنىڭ يانتۇلۇقى ئانچە چوڭ بولمىغان بىلەن ناھايىتى ئۇزۇن ئىدى . ئارىلىقلاردا چوققىغا ئوخشايدىغان بىرقانچە جاي بار ئىدى . ھەقىقىي چوققىغا چىققىنىمىزدا ، ئۇنتۇلغۇسىز ، ئاجايىپ بىر مەنزىرىنى كۆرۈپ ، بۇ يەرگە چىققۇچە تارتقان جاپايىمىزنى ئۇنتۇپ قالدۇق . بۇ ، چەكسىز كەتكەن ھاۋا بوشلۇقى ، ھەيۋەتلىك ، كۆركەم مەنزىرە ، ئەگرى ـ بۈگرى سوزۇلۇپ ياتقان تاغنىڭ كۆلەڭگىسى ۋە ئۇ-پۇق سىزىقىدىن ھاسىل بولغان ، كەچكى شەپەق نۇرىدىن شۇ قەدەر چىرايلىق رەڭلەر بېرىلگەن ئاجايىپ قالتىس بىر مەنزىرە ئىدى . تاغ ئېغىزىدا تۇرغان كارۋانلىرىمىزنىڭ قارىسى بۇ نەپىس ، گۈزەل مەنزىرىگە ئۆزگىچە ھۆسىن قوشقانىدى . بۇلارنى كۆرۈش شۇنچىلىك ھۇزۇر ئېدى .

بىز كارۋانلىرىمىز بىلەن ئۇچراشقاندىن كېيىن ، دەرھال ئاتلىنىپ ئەڭ يېقىن ، سۇ بار جايغا بېرىپ ، سائەت سەككىز يېرىمدە قونالغۇغا ئورۇنلاشتۇق . بىز ھازىر كەڭ كەتكەن ، تۆپىتۆز ئوتلاقتا ئىدۇق ، شامال چىقىپ تۇراتتى . چېدىرنى تەسلىكتە ئورنىتىپ ، ئوتنى ئاران ياقتۇق . گېيالگېن كالا تېزىكىدە ئوت قالاشقا ئۇستا ئىدى . ھايال ئۆتمەي ئوت گۈرۈلدەپ كۆيۈپ ، ئۇستىگە قويۇلغان چاي چەينىكى كىژىلداشقا باشلىدى . ئۇ ھەرقانداق شارائىتتا يەرنى كولاپ ياكى خىشنى تىزىپلا ئوچاق ياسايتتى ـ دە ، ھەر قانداق ناچار ، ئاسان كۆيمەيدىغان يېقىلغۇنىمۇ بىر دەمدىلا گۈرۈلدىتىپ كۆيدۈرەتتى . بىرلا ئەيىبى چاينى ئوبدان دەم-

لىيەلمەيتتى . بۇگۈنمۇ شۇنداق بەتتام چاي دەملىدى . لېكىن ، ھېرىپ ئۇسسىغاندا بۇ چايمۇ بىزگە بەك تېتىپ كەتتى . بىز كارۋانچىلارغا چاي ۋە سىگارت بەردۇق . ئانچە خالىمىساقمۇ ، قىلچە كارغا كەلمىگەن ئىككى يول باشلىغۇچىنىمۇ نېسىۋىسىز قويمىدۇق .

بىر سائەت ئۆتۈپ كەتتى ، بىر ساقچى يېتىلەپ ماڭغان ئاقساق ئات پەقەت ماڭالماي قالغانىدى . بىز يەنە بىر ساقچىنى كۆرمىدۇق ۋە خەۋىرىنىمۇ ئاڭلىمىدۇق . مەن ئامىرىخاندىن غەم يەپ كەتتىم . ئۇنى چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن كۆرمىگەنىدۇق . ئۇ چاغدا ، ئۇ بىر ئات ، بىر ئېشەك ، « سۇرا » بىلەن كېتىۋاتاتتى . رۇسىيە چېگرا سىزىقى قاراسۇ-دىكى چارۋىچىلار يولىغا يېقىن ئىدى ، شۇڭا ئۇلارنى ئۇقماي چېگرا سىزىقى تەرەپكە كېتىپ قالدىمىكىن ، دەپ ئەندىشىگە چۈشتۇق . ئۇلار تۇن تەڭ مەھەلدە قونالغۇغا كەلدى . كېيىن ئۇقساق ، « سۇرا » بۇ بە-چارە بالىغا ئىش تېرىپ بېرىپتۇ . يېقىندىن بۇيان ، « سۇرا » نىڭ كۆزى ئاجىزلاپ قالدىمىكىن ، دەپ گۇماندا بولۇپ قالدۇق . ئۇ تاشلاردىن ئۆتە-كۈچە ھە دېسە تاشقا ئۆزىنى ئۇرۇۋالاتتى ، ئۇرەكلەردىن ئۆتكۈچە دائىم ئۇرەككە چۈشۈپ كېتەتتى . ئالدىدىكى نەرسىگە تازا دىققەت قىلمايتتى . بىز بىلەن ماڭغاندا ، بىزدىن ئايرىلىپ كېتىپ قالسا ، كەتكەن يولى بە-لەن يېنىمىزغا قايتىپ كېلەلمەيتتى . شۇڭا ، ئۇنى قارىغۇ بولۇپ قالدىمە-كىن ، دەپ ئويلاپ بىئارام بولدۇق ۋە بۇ ئويىمىزنىڭ خاتا بولۇپ چىقە-شىنى ئۈمىد قىلىپ ، بەلكىم ئۇ بەك دۆت ، ئەخمەق بولۇپ قېلىۋاتقاندۇ ، دېگەن خىيالغىمۇ كەلدۇق . قارىماققا ئۇ بۇرۇنقىدەكلا ئۆز تۇرمۇشىدىكى غەلىتە ئىشلىرىنى قىلىشنى ياخشى كۆرەتتى ، يەنى سايىنى قوغلاشقا ، تاشنى كۆرسىلا سۇغا كىرىشكە ئامراق ئىدى .

مۇز تاغ باش ئۈستىمىزدە مەغرۇر قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى . ئەمما ، ئەتىسى ئۇنى تۇمان قاپلىۋالغانلىقىنى كۆرۈپ پەيزىمىز ئۇچتى . تۇنۇگۈن ئۆزىمىزمۇ سەزمىگەن ھالدا ناھايىتى يىراقتا مېڭىپ كېتىپتۇق ، شۇڭا بۈگۈن يانبۇلاققا بارىدىغان يېقىن يول بىلەن ماڭدۇق . يانبۇلاق مۇز تاغ چوققىسى ئاستىدىكى كىچىك بىر تاغ جىلغىسى ئىدى . بۇ يەردە بىز

بىرلا كىگىز ئۆينى كۆردۇق .

ئون ئۈچ ئادەم نامرات قىرغىز ئايال بىلەن ئۈچ بالىسى ئالدىغا تۈيۇقسىز كەلدۇق . مەن بىزنىڭ ئۇشتۇمتوت ھۇجۇم شەكلىدىكى زىيارىتىمىزدىن ئايال قورقۇپ نېمە قىلارىنى بىلمەي قالارمىكىن ، دەپ ئويلاپ ، ئالمان ـ تالمان ئەكەلگەن چاي ۋە باشقا سوۋغا ـ سالاملارنى ئۇنىڭ ئالدىغا قويدۇم . ئەمما ، ئۇ پەقەت قورۇنماي ۋە ھودۇقماي ، بىزنى قىرغىزلارغا خاس مېھماندوستلۇق ۋە قىزغىنلىق بىلەن كۈتۈۋالدى . ئۇ بىزگە ئېرىنىڭ ئۆيدە يوقلۇقى ، بۇگۈن جىلغىنىڭ تۆۋىنىگە كۆچمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى ئېيتتى . بىزمۇ ئۇنىڭغا پىلانسىزلىق چۈشەندۈرۈپ ، يانـ بۇلاقتا قونۇش ئويىمىز بارلىقىنى ئېيتتۇق . ئۇ يەنە بىرقانچە كۈن كۆچـ مەي تۇرۇپ ، بىزنى سۈت ـ قايماق بىلەن تەمىنلەشكە خۇشاللىق بىلەن مـاقۇل بولدى . بىز يۈك ـ تاقلارنى ئەكىلىشىپ بەرگەن كارۋانچىلارنى ھەققىنى بېرىپ قايتۇرۇۋەتتۇق . ئىككى مۇھاپىزەتچىنىمۇ قايتىپ كېتىشكە ئاسانلا ئۇنىتتۇق . بۇلار بىزگە ھېچقانچە ياردىمى تەگمەيدىغان ، ياخشى مۇئامىلىدە بولمايدىغان ، قارشى ئېلىنمايدىغان ھەمراھلار بولۇپ ، بىزنىڭ ئېكسپېدىتسىيىمىزنىڭ ئۇلارغا ياقماسلىقى ئېنىق ئىدى . ئۇلار بىزنىڭ تا ـ مـقىمىزنى يېگەننى ئاز دەپ ، قىرغىزلاردىنمۇ يەيدىغان نەرسە ئالدى . مەن ئۇلارنىڭ مالچىلار يېنىغا بېرىپ بىر قوي ئېلىپ ھەقمۇ تۆلىمىگەنلـ كىنى كۆرۈپ قالدىم . ئۇلارنىڭ ئاتلىرىمىزغا قاراشقا تېپىپ بەرگەن باـ لىغا ھەق بەرگەن ـ بەرمىگەنلىكىنى زادىلا بىلەلمىدىم . ئويۇمچە ، ئۇلار بۇ بالىنىڭ ئىشىنى « ئىشقا بۇيرۇغان » ھېسابتا ئەمەس ، بەلكى « باج تـۆلـىگەن » قاتاردا كۆرىدىغان ئىش ھېسابىدا ھېسابلىغان بولۇشى مۇمـ كىن . ھالبۇكى ، ئۇلارنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلىشالمايتتۇق . ئەگەر خەنزۇلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىدۇ ، دەپ ئەيىبلەيدىغان بولساق ، ئۇ ھالدا يەرلىك ئۇيغۇرلا ، تاجىكلار ، ھەتتا قىرغىزلار ئىچىدىكى كىچىك ئەمەلدارلارمۇ ، ئوخشاشلا خەلقگە يامان مۇئامىلە قىلاتتى .

ئەتىسى ، يەنى 8 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنىدىكى ئېكسپېدىتسىيە ئەڭ مـۇشەققەتلىك بولدى . ئارايىك ، تېبرمان ۋە گېيالگېنلار مۇز تاغقا ئالتە

كۆنده چىقىش نىيىتىده ، ئالته كۈنگه يەتكۈدەك ئوزۇق ـ تۇلۇك ئالدى . ئۇلار مەشھۇر شۆبتسىيىلىك ئېكسپېدىتسىيىچى سۆبن ھېدىن① ئىلگىرى قىلغانىدەك ، ئوزۇقلۇق ۋە لازىملىق نەرسىلەرنى بىر قوتازغا ئارتىپ بەرىنچى قونالغۇغا باردى . ئۇ يەرنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 17 مىڭ 500 ئىنگلىز چىسى كېلەتتى . روزابەگ بىلەن مەن ئۇلارغا يىراقتىن ئەگەشتۇق . بۇ قېتىمقى تاغقا چىقىش ئېكسپېدىتسىيە جەريانىنى ئارايىك ئۆزىنىڭ كىتابىدا ناھايىتى تولۇق ، تەپسىلىي تەسۋىرلىگەن ، شۇڭا مەن سۆزلەۋاتقان مەزمۇننى داۋام قىلىش مەقسىتىدىلا قىسقىچە تونۇشتۇرماقچى ، شۇنىڭدەك بۇ ئېكسپېدىتسىيە جەريانىدا ئۆزۈم قىلغان بەزى ئىشلار ھەققىدە ئاز ـ تولا چۈشەنچە بەرمەكچىمەن .

يانبۇلاق دېڭىز يۈزىدىن 14 ئىنگلىز چىسى ئېگىزلىكىدىكى جاي بولۇپ ، يەنە ئۇچ يېرىم مىڭ ئىنگلىز چىسى ئېگىزلىككە چىقىاق ، ئاندىن بىرىنچى قونالغۇغا باراتتۇق . چوققىدىن چۈشكەن مۇزلۇق يولىمىزنى توسۇپ ، بىزنى ئاستى تەرىپى بىلەن تۆۋەندىكى تاغ چوققىسىنى ئايلىنىپ مېڭىشقا مەجبۇر قىلدى . تېخى يۇقىرىغا ماڭماستىلا ، بۇ تاغ چوققىسى بىزگە ئۆزىنىڭ ھەتتا مەن قاراشتىنمۇ قورقۇدىغان چوڭ تۆپىلىكىنى نامايان قىلدى . تۆپىلىكنىڭ يانتۇلۇقى ئاستا ـ ئاستا ئېگىزلەيتتى . ئۇزۇن ئۆتمەي ماڭا ئېگىزلىك تەسىر كۆرسىتىشكە باشلىدى . مەن ئىمكانقەدەر ئارايىك دەپ بەرگەن ئاستا سۈرئەت بىلەن بىرخىلدا مېڭىشقا تىرىشتىم ، ئېگىز ، تىك چوققىلارغا چىققان چاغلاردىكىگە ئوخشاش ۋاقىت ھېسابلىدىم . بۇنىڭ بىلەن پىكرىم چېچىلىپ ، قەدەم ئېلىش رىتىممىنى ئورمال بولاتتى . روزابەگنى ئاستىراق مېڭىشقا ئۇناتماقچى بولۇپ ئۇرۇنۇپ باقتىم ، لېكىن ئۇ تېز ـ تېز مېڭىپ ، بىر يەرلەرگە بارغاندا ئولتۇرۇپ ئۇزاقىراق ئارام ئېلىشنى ياخشى كۆرەتتى . سائەت ئون ئىككى يېرىم بولغاندا ، ئارايىك ، بىل تېيرمانلار جىق ئۇزاپ كەتتى ، قارىسىمۇ كۆرۈنىمىدى .

① شۆبتسىيىلىك ئېكسپېدىتسىيىچىسى سۆبن ھېدىن 1894 ـ يىلى باھار ۋە يازدا بىرقانچە قېتىم مۇز تاغقا چىقىشقا ئۇرۇنۇپ كۆرگەن ۋە ئۇنى مۇز تاغ ئاتا ، دەپ ئاتىغان . لېكىن ، ئۇ چوققىسىغا چىقالمىغان .

مىدى . كېيىن ئۇلار زادى نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلمەكچى بولۇپ ئازراق پەسكە چۈشۈپتۇ ـ دە ، قوتاز بىلەن ئۇنىڭ ئىگىسىنىڭ ھېرىپ ئولتۇرۇپ قالغانلىقىنى بىلىپتۇ . گېيالگېن ئۇلارنى سۈيلەپ تېز ماڭدۇ-رۇپتۇ ، ئەمما شۇ يەرگە كەلگەندە ئۇلار زادىلا ماڭغىلى ئۇنىماپتۇ . باشقا ئامال بولمىغاچقا ، ئۇزۇق ـ تۇلۇك ۋە نەرسە ـ كېرەكلەرنى ئۆزىمىز يۈ-دۈپ ماڭدۇق . يۈكنىڭ ھەممىدىن ئېغىرىنى گېيالگېن باشقا زاكۇزۇلارغا ئوخشاش بېشىغا قويۇلغان چەمبىرەك ئۇستىگە ئېلىپ ماڭدى . مەن كـ-چىكرەك بىر بوپىنى يۈدىدىم . بۇ مېنىڭ ئۆمرۈمدە تۇنجى قېتىم بىر نەرسە يۈدۈپ مېڭىشىم ئىدى . تاغقا چىققۇچىلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، بىرىنچى نومۇرلۇق قونالغۇغا قەدەر ئۆزىنىڭ ئۇزۇقى ۋە نەرسىلىرىنى يۈ-دۈپ مېڭىش ئارتۇقچە بىر يۈك بولۇپ ، ئادەمنىڭ روھىنى چۈشۈرۈۋې-تەتتى . مېنىڭ بولسا قوتازدىن پۈتۈنلەي رايىم قايتتى . چېدىر تىكىلىپ چاي قاينىتىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ، روزاباگ بىلەن مەن قەدىمىمىزنى تېزلەتتۇق . كەينىمىزگە يانغاندا ، كۆكلۇم ئاجايىپ بىرخىل بولۇپ كەتتى . ئارايكىنىڭ ئۆزى يالغۇز ، كۆك ئاسمانغا كەينىنى قىلىپ تۇرۇپ بىز بىلەن قول پۇلاڭلىتىپ خۇشلاشقانلىقىنى كۆرگىنىمدە ، نېمىشقىدۇر ئېچىمگە نامەلۇم بىر قورقۇنچ ۋە ۋەسۋەسە كىرىۋالدى .

بىز قونالغۇغا ئۇچ سائەتتە ئاران يېتىپ كەلدۇق . يول بويى شې-غىل تاشلىق يوللار بىلەن ماڭدۇق ، مۇزلۇقنىڭ ئاستى تەرەپتىكى يولدىن يەنە ئۆتتۇق . تاغ ئارلىرىدىكى جىرالاردا مۇز تاغدىن ئېرىپ چۈشكەن سۇ بىلەن ئېقىنى تېز ئېقىنلار ھاسىل بولغانكەن . بىرىنچى ئېقىندىن ئۆتكەندە ئايىغىمنى سېلىپ ئۆتكەنىدىم ، سۇ سوغۇق ئىكەن ، يەنە كې-لىپ ئۇچلۇق تاشلار پۇتۇمنى ئاغرىتىۋەتتى ، شۇڭا كېيىن ئايىغىم بىلەنلا ئۆتتۇم . كىگىز ئۆيگە كەلگەندە ، قاتتىق ھېرىپ ـ چارچاپ ۋە ئۇسساپ كەتكەنىدىم . مەن قىزىق چاينى پۈۋلەپ سوۋۇتۇپ كەينى ـ كەينىدىن بىر نەچچە قاچا ئىچتىم . بۇ يەردە ھەممە ئادەم ماڭا بەكمۇ كۆيۈندى ۋە ئوبدان خەۋەر ئالدى . ياشانغان نىيات شاھ پۇتلىرىمنى ئۇۋلاپ قويدى . قىرغىز ئايال يېمەكلىلەرنى ھەدەپ ئالدىمغا سۈردى ، ئەمما ھېچنېمگە

كۆڭلۈم تارتمىدى . بۇ قىرغىزلار بەلكىم ، بىزنى بۇ خەقلەر نېمىدەپ بۇ يەرگە كېلىپ ، مۇز تاغلار بىلەن ئېلىشىپ ،ئۆزلىرىگە ئۆزلىرى جاپا سالدىغاندۇ ؟ مانا ، ھېچنەرسىگە ئېرىشەلمىگەنلىكى ئېنىق تۇرمامدۇ ؟ دەپ ئويلىغاندۇ . ئۇلار بۇ سوئالغا جاۋاب تاپالمايدۇ . كېيىنكى ئۈچ كۈندە ، مەن ئەتراپتىكى تاغلارنى ئايلىنىپ يۈرۈپ ، ئارايكىنىڭ قارىسىنى كۆرمەمىكىن ، دېگەن ئوي بىلەن ئارايكلار چىقمىز ، دەپ ماڭغان مۇز تۆپىلىككە دۇربۇندا قاردىم . ھەرخىل نۇقتىلاردىن تۇرۇپ قارىغان بولساممۇ ، قارا رەڭلىك قىيانىڭ تاشلىرى ۋە مۇزدىن بۆلەك نەرسە كۆرمىدىم .

بىر قېتىم روزابەگ ۋارقىرىدى :

ـــ قارا ڭ ، ئەنە ئۇلار !

مەن دەرھال ئۇ كۆرسەتكەن جايغا قاردىم . كىم بىلسۇن ، ئۇ كىچىك ـ كىچىك ئۇچ پارچە قارا رەڭلىك قىيانى تاغقا چىققۇچىلار ، دەپ قاپتۇ . بۇ قىيا تاشلار ئۇنىڭدىن بۇرۇن مېنمۇ ئالدىغانىدى . بۇ كۆنلەردە ھاۋا ئاجايىپ ئوچۇق ، ئاسمان سۈپسۈزۈك ئىدى ، ئەمما شامال توختىماي چىقىپ تۇردى . مەن كىگىز ئۆيدە تاماق يەۋېتىپ ، بۇنىڭ ئادەمنى ئوڭايسىزلاندۇرىدىغان بىر « مۇراسىم » ئىكەنلىكىنى بايقاپ قالدىم . چۈنكى ، مەن تاماق يەۋاتقاندا ، باشقىلار مېنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىمگە تىكىلىپ قاراپ تۇراتتى ۋە ئۆزئارا كۆسۈرلىشاتتى . نىيات شاھ ماڭا بەك كۆڭۈل بۆلەتتى ، ھېچ ئىش قىلالمىسمۇ ، يېنىمدا ھەمراھ بولۇپ ئولتۇراتتى . مەن ئۇنىڭ ماڭا ياردەم قىلىشنى ئويلايدىغانلىقى ، لېكىن بۇنىڭ چارىسىنى تاپالمايۋاتقانلىقى ، ھېچ ئىش قىلىپ بېرەلمەيۋاتقانلىقى ، شۇڭا پەقەت ئىقتىدارسىز مىكياندەك ، ماڭا يېقىن تۇرۇپ ، مېنى مۇھاپىزەت قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇراتتىم . مەن كۆپىنچە كىشىلەردىن قېچىپ چىدىرىمغا كىرىۋالاتتىم . لېكىن ، ئۇچ بالا كەينىمگە كىرىۋالاتتى . كىتاب ئوقۇغان بولۇپ ئولتۇرغان چاغلىرىمدا ، ئۇچى بېشىنى بىرىيەرگە قىلىپ پىچىرلىشىپ بىر نېمىلەرنى دېيىشەتتى .

بۇ يەردىن بەش ئىنگلىز مىلى يىراقلىقتا سۇباش داۋېنى بار

ئىدى . ئۇ يەردىكى ساقچىلارنىڭ مەسئۇلى بىزنىڭ ئەھۋالىمىزنى سۈ-
رۈشتە قىلىپ ، ئىككى قېتىم بىزنى يوقلاپ كەلدى . ئۇلارنىڭ مېنى ئايال
كىشى ، دەپ كۆزگە ئىلمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلگەچكە ، گېپىمنى
ئوڭۇشاپ قىلالمايلا قالدىم . ئۇ بىزنى ئىككىنچى قېتىم يوقلاپ كەلگەندە ،
30 نەچچە ئىنگلىز ملى نېرىدىكى يەنە بىر ساقچى ئالغاچ كەل دېگەن ،
دەپ مەندىن دورا سورىدى . مەن ئوردوچە بىرنەچچىلا سۆز بىلەتتىم ،
مېنىڭچە بىچارە نىيات شاھمۇ ھېچقانچە بىلمەيتتى ، شۇڭا ئۇنىڭ بېشى
ئاغرىمدۇ ياكى بېشى يارىلانغانمۇ بۇنىڭغا دىئاگنوز قويۇشقا بەك قىينال-
دىم . ئاخىر بېشى يارىلانغان بولۇشى مۇمكىن ، دەپ ئازراق دورا ۋە بىر
ئورام چاپلايدىغان دورا بەردىم . يۇسۇپنىڭ تىرنىقى چىقىپ كەتكەندىن
بۇيان ، ھەر قېتىم سەپەرگە چىققاندا ، ئۆزۈم ياسىۋالغان كىچىككىنە قۇ-
تىمغا زۆرۈر لازىملىق دورا سېلىپ ئېلىۋالمىدىغان بولدۇم . ئەمما ، بۇ نۆ-
ۋەت ئېكسپىدىتسىيىگە چىققاچقا ، قىرغىزلار ئۇچۇنمۇ ئازراق دورا ئې-
لىۋالغان ، باش كونسۇلخانا دوختۇرىدىن بۇ دورىلارنى ئىشلىتىشنىڭ
ئاددىي ئۇسۇللىرىنى بىلىۋالغانىدىم . مېنىڭ دورا ئېلىۋالغانلىقىم كىشىلەر-
نىڭ قۇلىقىغا قانداق يەتكەن بىلمىدىم ،بارغانلا يېرىمدە راست ياكى يال-
غان ئاغرىق بولسۇن ، بىرمۇنچە ئادەم كېسىلىمنى كۆرۈپ قويۇڭ ، دورا
بېرىڭ ، دەپ كېلەتتى . ئويلايمەنكى ، ئىپتىدائىي رايونلارغا بارغان ھەر
قانداق بىر ساياھەتچىلەر مۇشۇنداق ئىلتىماسلارغا ، يارىمگە ئېرىنىشش
ئۇمىدىگە ، شۇنداقلا مۇشۇنداق تەسىرلىك ئىشەنچكە دۇچ كېلىشى مۇم-
كىن . بۇنداق ئەھۋالغا يولۇققاندا ، ماڭا قانداق كىشىلەرنى ئاسپىرىن دې-
گەن دورىنى بېرىپ يولغا سېلىشىمغا ، قانداق ئەھۋالدا ئامالىم يوقلۇقىنى
ئىقرار قىلىشىمغا توغرا كېلەتتى . قارىغاندا ، قىرغىزلار ئارىسىدا ناھايىتى
ئېغىر كېسەللىك يوقتەك قىلاتتى . ئەمما ، مېنىڭ « كېچىلىك ئامبولاتۇ-
رىيە » مىدە مېنىڭ مۆجىزە يارىتالايدىغانلىقىمغا ئىشىنىدىغان ساقايماس
بىر ئىككى كېسەل كەم بولمايتتى ياكى يىرىڭلىق ئىششىق ، يارا ئېغىزى
يۇقۇملانغان كېسەللەر بولاتتى . ئۇلارنىڭ يارىلىرىنى پاكىز يۇيۇپ تېڭىپ
قويىاتتىم . لېكىن ، مېنى ئىزدەپ كېلىدىغانلارنىڭ كۆپ قىسمى باش ئاغ-

رىقى ياكى ئاشقازان كېسىلى بارلىقىنى ئېيتاتتى . مەن گاھىدا مۇشۇ سىرلىق ۋە بىكارلىق ئاق دورا پاراشوكى مۇشۇنچە كۆپ كېسەللەرنى قوزغاپ قويۇۋاتامدىغاندۇ ، دەپمۇ گۇمانلىناتتىم . ئەگەر بىرەر كېسەلنىڭ ۋاسپالىنىيە بولغان كۆزىگە دورا تېمتىپ قويسام ، بۇ كېسەل توساتتىن « تارقىلىپ » كېتەتتى . ئەرلەر كېلىپلا ئالدىمدا يېتىۋېلىپ ، ئاغرىق بارەڭ قىلمايدىغان كۆزلىرىنى بىچارىلەرچە قىياپەتتە كۆرسىتەتتى . ۋە-ھالەنكى ، مەن ئەزەلدىن قىلىپ باقمىغان سېستىرالىق خىزمىتى قىلىۋاتاتتىم . ئاقساق ـ چولاق ، قارىغۇلارنىڭ دەردىگە يېتەلمەي ئىچ ئاغرىتىپ كېتەتتىم ؛ ئۇلارغا قىلغان ئاددىي تېببىي يارەملىرىمنى ، بەزىدە بىھۇدە ۋاقىت ئىسراپ قىلىش بولاتتى . ئەمما ، ئانچە چوڭ كېسىلى يوقلار ئازراق ئاسپىرىن بەرگىنىم ، كۆزىگە دورا تېمتىپ قويغىنىمدىنمۇ خۇشال بولاتتى ۋە بۇ ئىشىمدىن ھەۋەسلىنەتتى . بىلكىم بۇ دورىلىرىم بەزىدە ئاز ـ تولا پايدا قىلىپ قالغان بولۇشى مۇمكىن .

يانبۇلاقتا ئۇچراتقان ئەڭ ئېغىر كېسەل ، بىر بىچارە بالىنىڭ كېسىلى ئىدى . ئۇ بالا قىزىقىپ يەردىن گىراناتقا ئوخشايدىغان بىر نەرسىنى تېپىۋېلىپ ئوينىغانىكەن ، پارتلاپ تۆت بارمىقى ئۈزۈلۈپ كېتىپتۇ ، يۈزىمۇ يېنىك يارىلىنىپتۇ . بۇ 1945 ـ يىلدىكى توپلاڭدا پارتلىمايى قالغان گىرانات پارچىسى بولسا كېرەك . دادىسىغا بالىنى قەشقەرگە ئاپىرىپ داۋالىتىشنى كۆچەپ دەۋەت قىلدىم ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئۇ يېراق يەرگە بارغۇسى كەلمىدى . مەن ئامالاج قولۇمدىن كېلىشىچە ئازراق سەۋەب قىلىپ قويدۇم . لېكىن ، بۇ نېمىگە دال بولدۇ ، دەيسىز ؟

مەن يانبۇلاقتا قالغان كۈنىنىڭ ئەتىسى ، روزىبەگ ، ئامرىخاننى ئېلىپ مۇز تاغنىڭ ئىككى ئومۇرتقىسى ئارىلىقىدىن چۈشكەن مۇزلۇققا بارىدىم . مۇز چوكىلىرى ئارىلىقلىرى ۋە مۇز ئەينەكلىرى ئارىسىدا ھېچ تەجرىبىمىز يوق ئۇچ ئادەم قورقۇپ ، تىترەپلا يۈردۇق . ئىككى بالا يۈقىرىغا چىقىپ باقايلى ، دەپ تۇرۇۋالدى ، ئۇلارغا بىرەر ئىش بولۇپ قالسا ، مەن ھېچنېمە قىلالمايتتىم . ئىككى چوققا ئومۇرتقىسى ئارىلىقىدىكى ئوقۇر شەكىللىك جايدا دەم ئۇزۇلگەن ، دەم تۇتاشقان بىر مۇزلۇق قېلىن

قار بىلەن قاپلانغان مۇز تاغ ۋادىسىنىڭ ئېغىزىغا بارغان ، مۇز تاغ ۋادىسى تېخىمۇ ئېگىز جايدا بۇ ئىككى مۇزچوققا ئومۇرتقىسىغا تۇتىشىپ كەتكەنىدى . باش ئۇستىمىزدىكى جەنۇبقا قارىغان تەرەپتە ئاساسىي مۇز چوققا ئومۇرتقىسى كۆككە تاقىشىپ قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى . تۇرۇپ ـ تۇرۇپلا يۇقىرىدىن قار گۈمۈرۈلۈپ چۈشۈپ ، ئۇنىڭ گۈلدۈرمامىدەك ئاۋازى يەر ـ جاھاننى لەرزىگە سالاتتى ؛ قارلارنىڭ گۈمۈرۈلۈپ چۈشكىنىنى كۆرۈپ تۇرۇشۇمغىلا گۈلدۈرلىگەن ئاۋاز ئاڭلاندى . چوققىنىڭ ۋادىسى تەرەپكە چىقارمەن ، دەپ ئويلىغانىدىم . بىراق ئارغامچا ، ئۆتۈك ، ئەڭ مۇھىمى يەرشەكلى ۋە تاغقا چىقىش ھەققىدە ساۋادىم يوق بولغانلىقى ئۈچۈن ، تەۋەككۈل قىلىشقا جۈرئەت قىلالمىدىم . بىز مۇزلۇقنى ئايلىنىپ شىمال تەرەپتىكى تىك ، شېغىل تاشلىق يارلارغا چىقتۇق . قەدەمدە بىر سىرىلىپ ، ئەتراپتىكى ئانچە چىڭ بولمىغان تاشلارنى تۈتۈپ تەسلىكتە يۇقىرىدىكى قىيا ئومۇرتقىسىغا چىقتۇق . ئۇ يەردە بولكا ، قېتىق ، قۇرۇق ئۇزۇم بىلەن قورساقنى توقلىدۇق . ئۇنىڭدىن كېيىن روزابەگ مەن بىلەن يەنمۇ ئىگىزگە چىقىشقا ئۇنىدى . مەندە ئالاھىدە نىشان ـ مەقسەت بولمىسىمۇ ، پەقەت بىكار قالماسلىق ئۈچۈن ئۇ يەرلەردە ئوبدانراق مەنزىرىلەرنى كۆرەرمەنمىكىن ، دېگەن ئوي بار ئىدى . چۈنكى ، قونالغۇدا يالغۇز ئولتۇرسام مېنى غەم ، ئوي بېسۋالاتتى . كۆكۈل ئىكرانمىدا تاغقا چىقىپ كەتكەن ئۈچەيلەن ، ئۇلارنىڭ بىر ـ بىرىدىن خەتەرلىك ئەھۋالغا يولۇققان كۆرۈنۈشلىرى ئۇزۇلمەي كۆرۈنەتتى .

مۇناسۋەتلىك رەسىملەر قوشۇمچە قىلىنمىسا ، مەنزىرە تەسۋىرىنمۇ چەكلىكلا بىر نەرسە بولۇپ قالىدۇ . خۇددى نۇقتا ۋە نۇر ئوبدان تاللىنىپ تارتىلغان سۈرەت ئاجايىپ گۈزەل مەنزىرىنى نامايان قىلغاندەك ، سۆزلەرنى ئىنچىكىلەپ تاللاپ ، لايىقىدا ئىشلەتكەندە ، ئاجايىپ چىرايلىق ،تەسىرلىك جۈملىلەرنى يېزىپ چىققىلى بولىدۇ . لېكىن ، مەيلى يېزىقتا ، مەيلى سۈرەتتە بولمىسۇن ، كىشىلەرنىڭ شۇ مەيداندىكى بىۋاستە كەيپىياتىنى تولۇق گەۋدىلەندۈرۈش ، ئۇلارنىڭ ماكان ، ھاۋا ، رەڭگە قارىتا تەسىرات ۋە ھېسسىياتىنى جايىدا تەسۋىرلەش مۇمكىن ئەمەس .

ئاپتور ياكى فوتوگرافنىڭ ئۆز هېس ـ تۇيغۇلىرىنى ئەتراپلىق ئىپادىلىشى تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس . مەن ئىمكانقەدەر پۈتۈن مەنزىرىنى تەسۋىرلەمىدىم ؛ جۇغراپىيىلىك ھالەتلەرنى تەسۋىرلەشمۇ ھەم كەسپىم دائىرىسىگە كىرمەيدۇ . يەنە كېلىپ ئاجايىپ پاسائەتلىك سۆزلەر بىلەن پوئېزىيىلىك تەسۋىرلەرنى يېزىشمۇ قولۇمدىن كەلمەيدۇ . ۋەھالەنكى ، بۇ رايوننىڭ گۈزەل مەنزىرىلىرى ۋە ئۆزگىچىلىكلىرى بىر ـ بىرىگە ئوخشىمىغان دەرىجىدە بولۇشى ، بىزنىڭ بۇ يەرلەرنى ئايلىنىپ كۆرۈش ھەۋىسىمىزنى قوزغىغان ئاساسلىق سەۋەب بولغانلىقى ئۈچۈن ، ئۇنى ئاز ـ تولا تەسۋىرلىمەسەممۇ تازا قاملاشمىغۇدەك .

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن ، مەن دېگىز يۈزىدىن 17 مىڭ ئىنگلىز چىسى ئېگىز مۇزلۇق چوققا ئۈستىدە تۇرۇپ ئەتراپقا نەزەر سالدىم . چەكسىز گۈزەل ، جانلىق ۋە ئىنتايىن ئېنىق مەنزىرىنى كۆرۈپ ئىچىم ۋاللىدە يورۇپ كەتكەندەك بولدۇم . شىمال تەرەپتە ئاق قاردىن لىباس كىيگەن ، بىر ـ بىرىنى قولتۇقلىشىپ ۋە مۇزدىشىپ قاتار تۇرغان قوڭۇر چوققىلىرى قەد كۆتۈرگەن . چۈنكى ، ھەر بىر چوققا چېگرىسى ئېنىق ، كۆزگىمۇ روشەن ، ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا چۈشىدۇ ؛ ئوك تەرىپىمدە مۇز تاغ چوققىسى يەنە بىر چوققا بىلەن بوي تالىشىپ تۇرىدۇ . پەسكە قارىسا ، مۇزلۇق چوققىلار پەسلەپ ۋە سۇزۇلۇپ چۈشكەن ، يىراقتىكى مۇزلۇقلار ئارىسىدىكى قوڭۇر رەڭلىك تاغ ئومۇرتقىسىنىڭ مۇز مۇنارلىرى ۋە مۇز قالپاقلىرىدىنمۇ ئېگىز ، ھەيۋەت كۆرۈنىدۇ . ئەنگلىيىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى ئېدىرلىق ئوتلاق رايونغا ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ جايدىن قارىسا ، ئادەمنىڭ ئەقلىنى لال قىلىدىغان ئاق رەڭلىك مۇز مۇنارلار ئاجايىپ ـ غارايىپ تۇستە كۆزگە تاشلىنىدۇ ؛ ئۇلار گويا كۆزگە كۆرۈنمەس دەريادا ئۈزۈپ كېتىۋاتقان ، ئۇپۇق سىزىقىدا ئاران ـ ئاران كۆرۈنۈپ تۇرغان ئاق يەلكەنلەرگە ئوخشاش ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدۇ . غەرب تەرەپتە بولسا ، تۆزلەڭلىك ۋە پاكار ، قارا رەڭلىك ئېدىرلىقلار سوزۇلۇپ رۇسىيە زېمىنىغا كىرىپ كېتىدۇ . مۇزلۇق چوققىلار ئارىسىدا تەبىئەتنىڭ بۇ تەڭداشسىز ھەيۋەت ، كۆركەم مەنزىرىسىنى كۆرۈپ تولمۇ مەغ-

رۇرلانـدىم ، شۇنداقلا ئۆزۈمنى شۇنچىلىك كىچىك ، ئەرزىمەس ھېس قىلدىم .

بۇ كۆركەم مەنزىرىنى ئۇزاق ۋاقىت كۆرۈپ تۇرالمايتتىم . چۈنكى ، بۇ يەرگە چىققىنىمىزدىن تارتىپ شامال چىقىپ ، سوغۇق بەـ دەنـلىرىمىزنى چېقىپ بىئارام قىلىۋاتاتتى . ئامىرىخان تۇزلەڭلىكتە چوڭ بولغان بالا بولۇپ ، ئۆمرىگە كېلىپ بۇنداق ئېگىز جايغا چىقىپ باقمىغان بولسا كېرەك ، ئېگىز تاغ كىسەللىكلىرىنىڭ ئالامەتلىرى ئېنىق كۆرۈـ نۈشكە باشلىدى . تېخى ھېچقانچە ئېگىزگە چىقماستىنلا ، ئۇنى ئۇيقۇ باستى ، مېنىڭمۇ بېشىم ئاغرىشقا باشلىدى ، مۇبادا قونالغۇغا قايتىپ بېرەر پىيالە قىزىق چاي ئىچىۋالسام بەك ياخشى بولاتتى . قاتتىق ھارغىنىمدىنمۇ خـۇشال بولدۇم . شۇنداق بولغاندا ، قونالغۇغا قايتىپ بالدۇرلا ئۇخلاپ قالاتتىم ـ دە ، ئىچىمدىكى ۋەسۋەسە ، غەم ـ ئەندىشىلەرنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇپ كېتەتتىم .

بىرەر نەرسە يۈدىگەندىن باشقا چاغلاردا ، سۆزمەن ھەمراھ بىلەن مېڭىشنى ياقتۇرمايتتىم ، چۈنكى بۇنداق بولغاندا ، نەگىلا بارمايلى ، ئا ـ دەملەر كەينىمىزگە كىرىۋالاتتى . ئەتىسى چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن ، روزىبەگ سۇباشقا كەتتى ، مەن يالغۇز ئايلىنىدىغان ئوبدان پۇرسەت چىققانلىقىدىن خۇشال بولدۇم . نىيات شاھ بۇنىڭغا ئۇنمىغانىدى ، ئۇـ نىڭغا يىراقتا بارماسلىققا ، شىمالدىكى تاغقا چىقماسلىققا ۋەدە بەردىم . قا ـ رىسام « سۇرا » نىڭمۇ قونالغۇدىن قوزغالغۇسى يوقتەك قىلدى ، شۇڭا ئۇنىمۇ ئالمىدىم . ئىككى ئېقىندىن ئايلاغ بىلەنلا ئۆتۈپ ، ئاستا مېڭىپ تاغقا چىقىشقا باشلىدىم . باشتا تاشلىق تاغ جىلغىسىغا ، ئاندىن كەڭ يان ـ باغرىغا چىقتىم . ئادەتتىكىگە ئوخشاشلا ، نېمىشقا بۇ چوققىنىڭ ئۇستىگە چـىقمەن ، بۇ ھېچنېمىدىن ـ ھېچنېمە يوق كۇچنى زايە قىلغانلىق ئە ـ مەسمۇ ، يە بۇنىڭ بىرەر پايدىسى بولمىسا ، يەنە كېلىپ ھەر قانچە كۈچ سـەرپ قىلغان بىلەنمۇ ، بۇنىڭ ھەقىقىي ئەھمىيىتى ، مەنىسى زادى نە ـ دە ؟ دېگەنلەرنى ئويلاپ ماڭدىم .

قونالغۇمىزنىڭ ئۇستى تەرىپىدىكى تاغنىڭ ئەڭ ئېگىز يېرىگە

چىقىپ ، تۇنۇگۈنكىدەك ئېگىز جايدىن كۆركەم مەنزىرىنى تاماشا قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدۇم . بۇ قېتىم كۆرگەن ئۆزگىچە مەنزىرە ئايىغىم ئاستىدىكى كەڭ ۋە ئاجايىپ چىرايلىق كۆل بولدى . شامال چىقىۋاتاتىتى ، باش ئۈستۈمدە قۇرغۇيلار ئادەمنىڭ قورقۇسى كەلگۈدەك پەس ئۇچۇپ يۈرەتتى ؛ ھەيۋەتلىك كۆركەم مەنزىرە ، تەسۈرلىگۈسىز جىمجىتلىق شۇ قەدەر گۈزەل ئىدىكى ، ئادەمدە بىر خىل ھۆرمەت تۇيغۇسى ، شۇنداقلا تۇرلۇك ئوي ـ خىيال پەيدا قىلاتتى . قۇياش پاتاي دېگەندە تاغدىن چۈشتۈم .

ئارايكتىن ئايرىلغىنىمغا ئۇچ كۈن بولدى ، لېكىن بۇ ۋاقىت ماڭا تولىمۇ ئۇزۇن بىلىندى . يولدا كېلىۋاتقىنىمدىن نېرى قىلالمىدىم . ئۇلار بۈگۈن قايتىپ كېلەلمەيدۇ ، دەپ ئويلىدىمىۇ ، نېمىشقا بۈگۈن قايتىپ كېلەلمەيدىغانلىقىنىڭ قايىل بولارلىق سەۋەبىنى تاپالمىدىم . قونالغۇدا ئەگەر چېدىر تۆت بولۇپ قالسا ، بۇ ئۇلارنىڭ قايتىپ كەلگەنلىكىنىڭ بەلگىسى بولىدىغانلىقىنى بىلەتتىم . لېكىن ، ئۇ يەردىكى ئۇچ چېدىرنى كۆرۈپ ، بىراقلا بوشىشىپ كەتتىم .

بىر چاغدا ، مەن تەرەپكە ئاقساپ كېلىۋاتقان نىيات شاھقا كۆزۈم چۈشتى . ئۇنىڭ يېنىدا يەنە بىر ئادەم بار ئىدى . ئارايكىنىڭ ئالدىمغا كېلىۋاتقانلىقىنى بىلگىنىمدە ، ھېچنېمىگە قارىماي يۈگۈردۈم . ئۇنى كۆرۈپلا خۇشاللىقىمدىن بېشىم ئاسمانغا يەتكەندەك بولدى . ئۇھ ، ئامان ـ ئېسەن قايتىپ كەپتۇ ، دەپ يۈرىكىم جايىغا چۈشتى . بايىقى ۋە ھازىرقى خۇشاللىقىمدا ، ئارايك بىلەن بىلىنىڭ پۈتۈنلەي تۈگىشىپ كەتكەنلىكىگە خىجىلدىن كېيىن دىققەت قىپتىمەن .

ئۇ ئىككىيلەننىڭ پۈتى ئۇششۇپ قاپتۇ . بىلىنىڭ يېنىكرەك ئىكەن . ئۇلارنىڭ ھالىنى كۆرۈپ خۇشاللىقىمنى بېسىۋالدىم ـ دە ، ئۇلارغا چاي ۋە تاماق تەييارلاش بىلەن بولۇپ كەتتىم ۋە ۋاقىتنىڭ بىر يېرگە بېرىپ قالغانلىقىنى شۇندا بايقىدىم . ئارايك كېلىپلا مېنى ئىزدەشكە ئامراقسىنىپ ئەۋەتىپتۇ . ئەسلىدە گېيالگېن نەرسە ـ كېرەكلەرنى ساقلاپ مۇزتاغدا قالغان ، ئارايك بىلەن بىل قاتناش قورالى تېپىش ئۈچۈن قونالغۇغا

كەلگەنىكەن . بايا مېنىڭ ئۇچ چېدىر كۆرگىنىمنى بۇ ئىش ئوبدان چۈشەندۈرۈپ بەردى . بىر دەمدىن كېيىن ، گېيالگېنمۇ قايتىپ كەلدى . مەن تونۇشقاندىن بېرى ئۇ تۇنجى قېتىم ئۆزىنىڭ « ئازراق ھارغان » لىقىنى تەن ئالدى . ئەمەلىيەتتە ئۇ شۇنچىلىك ھېرىپ كەتكەنىدىكى ، كۆڭلى تاماقمۇ ، چايمۇ تارتمىدى .

ئۇلارنىڭ تاغقا چىقىش ئەھۋالىنى كېيىنرەك بىلدىم . ئۇلار ناھايىتى ئۇزۇن يول يۈرۈپتۇ . چوققىغا ئاز قالغاندا ، مۇز تاغ ئۇلارنى تۈگەشتۈرۈپتۇ . مۇزلۇق چوققىنىڭ گۈمبەزسىمان چوققىسىغا باردىغان يول ناھايىتى ئۇزۇن ھەمدە قار قاپلىغان چوڭ قىيپاش يانباغىر ئىكەن . بۇ ئۇچەيلەن ئۆزلىرىگە ئۆزلىرى مەدەت بېرىپ ، مىڭ بىر مۇشەققەتتە بۇ يولنى تۈگىتىپتۇ . 8 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ تۇرۇۋاتقان ئورنى ۋە چوققىغىچە يەنە قانچىلىك يول بارلىقىنى بېكىتىشكە ئامالسىز قاپتۇ . ھېرىپ پۈتۈنلەي ھالدىن كېتىپتۇ . مەن تېخى خېلىلا پەستەمۇ شامالنىڭ جاندىن ئۆتىدىغان ئاچچىق سوغۇقىنى خېلى تېتىدىم . ئېگىزدە شامالمۇ قاتتىق بولىدۇ ، ئەلۋەتتە . ئارايىك قونالغۇغا قايتقاندا ، ئاندىن پۈتىنىڭ ئۇششۇپ قالغانلىقىنى بىلىپتۇ . روشەنكى ، بۇ ئۇلارنىڭ چوققىغا قايتا چىقىشىغا زور تەسىر كۆرسىتىپتۇ . شۇنىڭ بىلەن ئەتىسى ، يەنى 8 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى ، ئۇلار كەينىگە يېنىپ تاغدىن چۈشۈشكە باشلاپتۇ .

ئۇ چاغدا ، مەن ئۇلارنىڭ تاغقا چىقالمىغانلىقى ئۈچۈن ئېچىنماستىن ، ئۇلارنى قايتا كۆرەلىگىنىم ئۈچۈن خۇداغا مىڭ شۈكۈر ئېيتتىم . ئەمما ، ئارايىك بىلەن بىلغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، بۇ مەغلوبىيەتلىك بىر تاغقا چىقىش پائالىيىتى بولدى . ئارايكىنىڭ پۈتىنىڭ ئۇششۇپ قېلىشى ئۇلارنىڭ كېيىنكى پىلانىنمۇ يوققا چىقاردى . ئەمدى بىزنىڭ پۈتۈن ئۈي ـ خىيالىمىز قەشقەرگە قايتىپ كېتىش بولۇپ ، قانچە بالدۇر كېتەلسەك شۇنچە ياخشى ئىدى .

ئون بىرىنچى باب

داۋان

ئارايكىنىڭ سول پۈتىنىڭ جىمى بارمىقى ئۇششۇك يارىسىدىن قا-
رىداپ كەتتى ۋە سۇ كۆپۈپ چىقتى . ئارىمزدىن ھېچكىم بۇنى داۋالاش-
نىڭ توغرا ئۇسۇلىنى بىلمەيتتى . باشقا يەرلىك كىشىلەر قىرغىزلارنىڭ
يەرلىك ئۇسۇلىنى ئىشلىتىپ بېقىشنى مەسلىھەت بەردى . ئۇلار پىشلاق
بىلەن ئوچاقنىڭ كۈلىنى ئارىلاشتۇرۇپ ، قارىسا ئادەمنىڭ كۆگلى ئې-
لىشقۇدەك مەلھەم ياسىدى ، بۇنى بىر قېتىملا چاپساڭلار ئۇنۇمى بولىدۇ ،
بۇنىڭ پايدا قىلمىغىنىنى كۆرمىدۇق ، دەپ تۇرۇۋالدى . بىر قېتىم چاپ-
قاندىن كېيىن ، ئارايك ئىككىمىز بۇ مەلھەمنىڭ شىپالىق ئۇنۇمىدىن گۇ-
مانلاندۇق . شۇنىڭ بىلەن مەن ئۇنىڭ پۇتىغا سۇلفانىلامىد مەلھىمىنى
سۈرۈپ قويدۇم . ئارايكىنىڭ پۇتى ئۇنچە ئاغرىمىدى ، لېكىن بىلىنىڭ
پۇتى يېڭى ئەت چىقىدىغان چاغدا بىر ـ ئىككى كېچە قاتتىق ئاغرىپ
ئۇنى كۆز يۇمغۇزمىدى . تاغقا چىققان ئۇچەيلەنىنىڭ قولىنىڭ بارماقلىرى
بىر قانچە كۈن قولىشپ ئارام بەرمىدى . ئارايك ، مەن بىر قانچە قېتىم
تاغ ۋە چوقىقىغا چىقىپ ، بۇ قېتىمقىكىدەك قاتتىق سوغۇقنى ۋە
سۆگەك ـ سۆگەكتىن ئۆتىدىغان سوغۇق شامالنى زادىلا كۆرمىگەنىدىم ،
دېدى .

بىز يانبۇلاقتا بىر كۈن دەم ئېلىپلا ، سۇباشقا يۆتكەلدۇق . ئۇ
يەرنىڭ بېگى بىلەن ساقچى باشلىقى بىزنى مېھمان قىلىشقا تەقەززا بولۇپ
تۇرغانىكەن .

بۇ يەر قىرغىزلارنىڭ ناھايىتى چوڭ بىر چۇشكۈنى ئىكەن ، بەگ-
لىنىڭ كىگىز ئۆيى بىز كۆرگەن كىگىز ئۆيلەرنىڭ ئەڭ ئېسىل ، ئەڭ

چىرايلىقى بولۇپ ، پاكىز ، ناھايىتى كاتتا ، بەكمۇ رەڭدار ، چوغدەك بىزەلگەن بۇ كىگىز ئۆي بىلەن ئەبجىقى چىقىپ كەتكەن ، ئادەمنىڭ ئىچى سىقىلىپ كېتىدىغان ساقچىخانا ئىشخانىسى ئوتتۇرىسىدا ئاسمان ـ زېمىن پەرق بار ئىدى . ساقچىخانىغا رەسمىيەت يۈزىسىدىلا پەتە ئوقۇپ قويدۇق . بەگنىڭ ئۆيىدە غۇلجا قوشقىرى (ماركوپولو قويى)[1] نىڭ گۆشىنى يېدۇق . بۇ گۆش بەك تاتلىق ئىكەن ، تاجىك ساقچى باشلىقى ئۆزىنىڭ ۋە قول ئاستىدىكىلەرنىڭ دائىم تاغلاردىن بۇ ياۋايى ھايۋانىنى ئوۋلاپ يەيدىغانلىقىنى ئېيتتى .

سۇباشتا كىگىز ئۆينى چۈۋۈغانىنى تاماشا قىلدۇق . سىرتتىكى كىگىز ئېلىۋېتىلسە ، ئىچىدىكى جىمى نەرسە مانا مەن ، دەپ كۆرۈنۈپ قالىدىكەن . ناھايىتى مۇرەككەپ شەكىلدە قوراشتۇرۇلغان جازا ئۇسۇل ـ ئۇسۇلەپ قاتلاپ ئېلىنىپ ئوۋلاغلارغا ئارتقۇدەك چىڭ ، ئىخچام تېڭىلىدىكەن . كىگىز ئۆينى ئىچىدىن جازىلارغا چىڭ باغلاپ پۇختىلايدىغان ، قولدا توقۇلغان تاسمىلار ئاددىي ، ئەمما چىرايلىق ، ئۆزگىچە ئۇسلۇپتا بولۇپ ، بۇنىڭدىكى ئۆي ئىگىلىرىنىڭ تەبىئىي ، ئېسىل ھەۋىسى ۋە تەبىئىي رەڭلەرنى ياخشى كۆرۈشتەك پەزىلىتى روشەن ئىپادىلىنىپ تۇراتتى . بۇ ، مەن قەشقەردە كۆرمىگەن بىر خىل ئېستېتىك زوق ـ ھەۋەس ئىدى . قىرغىزلار كىگىز ئۆيلەرگە ئىشلىتىدىغان قېنىق قىزىل ۋە كۆك رەڭلىك تاسمىلارنى توقۇغىنى بىلەن گىلەم توقۇماس بولۇپ قالغانلىقىنى تەن ئالدى . ئۇلارنىڭ نېمىشقا گىلەم توقۇماس بولۇپ قالغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى زادىلا بىلەلمىدىم . خەنزۇلار توقۇغان گىلەملەرنىڭ رەڭگى تۇتۇق ، لايىھىلىنىشىمۇ ، ئۇسلۇبىمۇ قاتمال ، سۇپىتى ناچار ئىدى . لېكىن ، مۇشۇنداق گىلەملەرنىڭ قىرغىزلارنىڭ ئۆيىگە كىرىشى گويا بىر پاجىئە ئىدى .

---

① غۇلجا قوشقىرى ـ بۇ قوشقارنىڭ مۇڭگۈزى ناھايىتى يوغان ھەم بىر ـ بىرىگە كىرىشىپ ، تەخسە شەكلىنى ھاسىل قىلغاچقا ، بۇرۇن « چوڭ مۇڭگۈزلۈك قوي » دەپ ئاتىلاتتى . ماركوپولونىڭ ساياھەت خاتىرىسىدە تىلغا ئېلىنغانلىقى سەۋەبلىك ئۇنىڭ داڭقى چىققان ھەم ماركوپولو قويى ، دەپ ئاتالغان . يېرىم ئەسىرنىڭ ئالدىدا سۆزىن ھېدىنمۇ بۇ يەردە بۇ قوشقارنى كۆرگەن .

سۇباشنىڭ بېيى بىزنى ناھايىتى ئەتراپلىق ۋە سېخىيلىق بىلەن مېھمان قىلدى . ئۇنىڭ ئۆيىدە يېگەن تاماقلار پەقەت ئېسىمدىن چىقمايدۇ . لې-كىن ، قوي سويۇش ۋە تاماق ئېتىشكە بەك ئۇزۇن ۋاقىت كەتتى . قازا-نىڭ گۆشىنىڭ ۋاراقلاپ قاينىشى ، مەززىلىك پۇرىقى يېگىمىزنى كەلتۇ-رۇپ نەپسىمىزنى تاقىلدىتاتتى . ئايال خوجايىن ناھايىتى تەس ، مۇرەكە-كەپ بىر خېمىر تامىقى قىلىۋاتاتتى . ھەر قېتىم خېمىرنى قازانغا سالغۇ-دەك قىلغاندا ، بىز ئەمدى قازانغا سالىدىغان بولدى ، دەپ تۇرساق ، ئۇ خېمىرنى چاسا ۋە ئۇزۇن قىلىپ كېسىپ قايماق ۋە سېرىق مايىنى بولۇ-شىغا سۇركەپ ، ئىشنى باشتىن باشلايتتى . تاماق تاييارلىقى بىزنىڭ قېشىمىزدىلا قىلىنىۋاتقاچقا ، بىز تاقەتسىزلىنىۋاتقانلىقىمىزنى ئامال بار چاندۇرماي ئولتۇردۇق . لېكىن ، سائەت سەككىزلەر بولغاندا ، ئەر ۋە ئا-يال خوجايىنلار شورپىنى پۈدەپ ئىچىپ گۆشنى ماچىلدىتىپ چاينىغىلى تۇردى . ئۇلار كۈندۈزى روزا تۇتقانىكەن ، شۇڭا باشتا ئازراق نەرسە يەۋالمىسا ، ئەلۋەتتە بولمايتتى . بۇنىڭغا باشقىچە پىكرىمىز يوق ئىدى ، لېكىن ئۇزۇن كۈتۈشتىن تاقىتىم تاق بولدى . ئاخىر داستىخان سېلى-نىپ ، قولىمىزنى يۇيۇشقا سۇ بېرىلدى . ئۆيمۇ مېھمانلار بىلەن تولدى . تاماق بىتاقەت بولغىنىمىزغا ئەرزىيدىغان ، ئوخشىغان تاماق ئىدى . قاي-ماق ، سېرىق مايلىرى راسا تېتىتىلغان ، تىترەپ تۇرىدىغان تۇرۇم ـ تۇرۇم بۇ تاماق شۇنداق تېتىپ كەتتىكى ، ئىلگىرى بۇنداق ئوخشىغان بۇ خىلدىكى تاماقنى زادىلا يېمىگەنىدىم . يۇمۇلاق كىگىز ئۆيدە پىلىكى ئىنـ چىكە جىن چىراغ لىپىلداپ يېنىپ ، ئۆينى خىرە يورۇتۇپ ، بىر خىل سېھىرلىك مەنزىرە ھاسىل قىلغانىدى . كىشىلەرنىڭ قارىسىلدىتىپ ئۇسـ تىخانلارنى سۇندۇرۇش ۋە چاينىشى ، يېگەن تاماقتىن مەمنۇن بولۇپ كېكىرىشلىرى ئاجايىپ كۆڭۈللۈك ۋە يېقىملىق ئاككوردلاشتۇرۇلغان مۇ-زىكا ھاسىل قىلغانىدى . تاماقتىن كېيىن تۇزى تېتىپ كەلگەن ئەتكەن چاي ئىچتۇق . بۇ ، تەمى قىرتاق زاڭزۇچە چايدىن كۆپ ياخشى بولۇپ ، ماڭا بەك ياراپ كەتتى . قىرغىزلار چاينى بەك چوڭ كۆرىدىكەن ، تۇ-گەپ كەتمىسۇن ، دەپ ئاياپ ئىشلىتىدىكەن ، شۇڭا چاينى سۇس دەمـ

لەپ ، ئازراق تۇز ، قارىمۇچ ۋە پۇراقلىق نەرسىلەرنى سېلىۋېتىپ دەملەيدىكەن . شۇڭا ، بۇ چاينى ئادەمنىڭ ئىچكەنچە ئىچكۈسى كېلىدىكەن . بەزى قىرغىزلار ئائىلىلىرىدە تۇزۇككىنە چاي يوق بولۇپ قالسا ، بىزگە دورا ـ دەرمەكلەر بىلەن چاي دەملەپ بەردى . ئىنگلىزلارنىڭ چاي ھەققىدىكى ئۇقۇمىنى خيالىدىن چىقىرىۋەتسىلا ، ئادەم ھەرخىل چايلار-غىمۇ كۆنىدىكەن . بەگنىڭ ئۆيىدە چايغا قايماق ، تۇز سېلىنغاچقا بىزگە بۆلەكچە تېتىپ كەتتى .

بىز پىلانىمىز بويىچە ئەمەس ، نىيات شاھنىڭ سەۋەنلىكى بىلەن سۇباشتا بىر كۈننى بىكاردىن ـ بىكار زايە قىلىۋەتتۇق . بىز ئەسلى جىلغىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى كۆل بويىدا قونماقچى بولغان ، بەگنىڭ تەكلىپىنى بىز ئۇنىڭ ئۆيى كۆلگە يېقىن بولغاچقىلا قوبۇل قىلغانىدۇق . كېيىن ، بىز ئۆزىمىزنىڭ خاتا قىلغانلىقىمىزنى سەزگەن بولساقمۇ ، بەگنىڭ ئۆيىدىن كېتىشنىڭ ئامالىنى قىلالمىدۇق . سۇباشتا نىيات شاھ بىلەن خۇشلاشتۇق . ئۇ تاشقورغانغا قايتىپ كېتەتتى . ئۇنىڭ كەتكىنىگە زادىلا كۆڭلىمىز يېرىم بولمىدى .

8 ـ ئايىنىڭ 17 ـ كۈنى ، بىز ئاتلىق يەتتە ـ سەككىز ئىنگلىز مىلى يول مېڭىپ كۆل[1] بويىغا كەلدۇق . شىنجاڭدا سايامەت قىلغان جايلار ئىچىدە مۇشۇكۆل ھازىرمۇ ئېسىمدىن چىقمايدۇ ، چۈنكى ئۇ ئاجايىپ مەنزىرىلىك گۈزەل جاي ئىدى .

شىمال تەرەپتە ، مۇز تاغ قەددىنى مەغرۇر ھالدا تىك تۇتۇپ باش ئۇستىمىزدە تۇراتتى ، ئۇنىڭ سايىسى زۇمرەتتەك سۈزۈك ، ئەمما تىنىمسىز كۆل سۈيىدە جىمىرلايتتى . بۇ مەنزىرە ئالدىدا مۇز تاغ ھەققىدىكى بۇرۇنقى تەسۈرلەر گويا بىر پارچە ياخشى تارتىلمىغان سۈرەتنى كۆرگەن چاغدىكىدەك جانسىز ۋە مۇكەممەل بولمىغاندەك بىلىنەتتى . سۈزۈك ۋە پاكىز ھاۋا ، قوياش نۇرىدا تاۋلىنىپ ياپيېشىل تۇرغان ئوت ـ چۆپلەر ، تېپىنچ كۆل سۈيى ، پارلاپ تۇرغان قۇياش نۇرى ھاسىل قىلغان مۇكەممەل ۋە ئېسىل مەنزىرە مېنى بەختىيارلىق تۇيغۇسىغا چۆمدۈرۈپ ،

---

① بۇ مەشھۇر ئېگىزلىكتىكى كۆل سارىقۇل كۆلى ئىدى .

ئاجايىپ مەپتۇن ۋە مەستانە قىلدى . بۇ كۆرۈنۈشتىكى بىۋاستە ۋە كىـ چىكرەك مەنزىلەر يىراقراق ۋە ناھايىتى يىراقتىكى ھەيۋەتلىك مۇزلۇق چوققىلار ۋە مۇزلۇقلار ئارىسىدا يارقىن يورۇتۇپ بېرىلگەن . بۇ يەردىن قـارىسا ، مۇز تاغ چوققىسى ئادەمدە تېخىمۇ چوڭقۇر ، يەنىمۇ يارقىن تە. سىر قالدۇراتتى . ئۇنىڭ تەڭداشسىز يېگانىلىقى ، چوققا ھالىتى ئىنتايىن روشەن ، ئېنىق گەۋدىلىنەتتى . چوققىلارنىڭ ھەيۋەت سەلتەنىتىگە ھۆر. مەت بىلەن باش ئەگدىم ، ئۇنىڭ باغرىدا يېيىلىپ ياتقان تىنىق سۈلار قەلبىمگە ئارامبەخش ئەتتى . پارلاق قۇياش نۇرى ۋۇجۇدۇمنى ئىللىتىپ ئاجايىپ ھۇزۇر ـ لەززەتكە چۆمدۈردى . مەن چەكسىز گۈزەللىك تۈيـ غۇسىدىن ئېيتقۇسىز لەززەتلەندىم .

مەن پۈتۈن كۈن كۆل بويىدا ياتتىم . باش ئۈستۈمدە پەرۋاز قى. لىـپ ئۇچۇۋاتقان ياۋا غاز ـ ئۆردەكلەرنى ئېتىشقا تەييار ھالەتتە ياتقان. دەك كۆرۈنگىنىم بىلەن مەقسىتىم تەبىئەتنىڭ بۇ سېھرىلىك مەنزىلىرىنىڭ پەيزىنى سۈرۈش ئىدى .

چۈشكە يېقىن كۆل سۈيىدە يۈيۇندۇم . سۇ سوغۇق ئىدى . ئەتـراپىتا توسۇپ تۇرىدىغان نەرسە بولمىغاچقا ، بىر قۇر كىيىممىنى قۇر. بان قىلىۋەتتىم . تىنىق زۇمرەت سۇدا ئۇزۇپ ئويناش ، كۆل ۋە مۇز تاغلاردىن ھاسىل بولغان گۈزەل مەنزىرىنىڭ سېھرىي كۈچىنى ئاشۇر. غانلىقتىن ، ئۆزۈمنى مۇزلۇق چوققا ۋە كۆلگە تېخىمۇ يېقىنلاشقاندەك ، ھـەتتا ئۇلارنىڭ باغرىغا ، گۈزەل مەنزىرە ئىچىگە يۇغۇرۇلۇپ كەتكەندەك ھېس قىلدىم .

كەچقۇرۇن باشقا بىر كۆلنى ئايلىنىپ چىقتۇق ، بۇ كۆل بايىقى كۆلدىن كىچىكرەك ئىدى . بۇ يەردە كەچكى شەپەقنىڭ تاغلارغا قىزغۇچ رەڭ بېرىپ ھـۆسـنىگە ھۆسـن قوشقانلىقىنى ، ئاندىـن بـۇ رەڭلەرنىڭ ئاستا ـ ئاستا ئۆچۈپ ، تاغلارنىڭ ئاۋۇالقىدەك ئاقۇش تۈس ئېلىپ پىنـ ھانلىق ھالىتىگە قايتقانلىقىنى تاماشا قىلدۇق . ساقچى باشلىقى بىز بىلەن كۆل بويىدىكى قونالغۇغا كەلگەندىن كېيىن ، قىرغاۋۇل ئوۋلىغىلى كەتتى . كەچتە ئوۋلىغان ئىككى قىرغاۋۇلنىڭ بىرىنى بىزگە بېرىۋەتتى .

كېيىن يەنە بىرىنمۇ گېپىالگىنىنىڭ تەلەپ قىلىشى بىلەن بەرگەنلىكىنى ئۇقتۇق .

ـــ تاجىكلار بەك پىخسىق خەق ، يۇزۇڭنى قىلىن قىلىپ سوراپ ئالمساڭ ، ئۇلاردىن ھېچنەرسە چىقمايدۇ ، ـــ دېدى گېپىالگىن كەسكىن تەلەپپۇز بىلەن . ئۇنىڭ بۇندىق دېيىشىدە نېمە ئاساسى بارلىقىنى بىلمەدىم ، ئەمما بىر قىرغاۋۇلغا ئېرىشكەنلىكىمىزدىن مەمنۇن بولدۇم .

ساقچى باشلىقى بىزنى قوغداشقا ئىككى ساقچىنى قالدۇرۇپ سۇ-باشقا قايتىپ كەتتى . بۇ ئىككى ساقچى خېلى ئوڭلۇق ، چىقىشقاق ئادەم-لەر ئىكەن ، لېكىن كۆپلىگەن يول باشلىغۇچى ۋە ساقچىلىرىمىزغا ئوخ-شاشلا ، بىزگە ھېچ ئىش قىلىپ بېرەلمىدى . ئەتىسى ئۇلار يۈك ـ تاق كارۋىنىمىزنىڭ ئالدىن مېڭىشىغا رۇخسەت قىلدى . ئەمما ، ئۇلار مېڭىپ ئۇزۇن ئۆتمەي بىزگە تۈيۇقسىزلا سۇيى ئۇلۇغ دەريادىن ئۆتمەسلىك ئۇچۇن ، تاغ ئىچى بىلەن مېڭىشنى ئېيتتى . شۇنىڭ بىلەن ئېگىز تاغ يانباغىردىكى چىغىر يول بىلەن ماڭدۇق . ھاۋا ئىسسىپ كەتتى . بىر ساقچى بېرىپ ، يۈك ـ تاق كارۋىنىنى بىز ماڭغان يولغا باشلاپ كەلدى .

گۈگۈم مەھەلدە بۇلۇڭكۆلگە كەلدۇق . بۇرۇن سايامەتكە چىققان چاغلاردىكىگە ئوخشاشلا ، شۇنچە قاچساقمۇ ، ئىككى ساقچى قۇيرۇقمىزدا بولغانلىقى ئۈچۇن ئامالنىڭ يوقىدىن ھەربىي گەزەرمە قوروسىغا كىر-دۇق . ئادەمىنىڭ ئىچىنى سقىدىغان بۇ جايدا بەكمۇ سوغۇق مۇئامىلىگە ئۇچراپ ھەيران بولدۇق . نېمە ئىش بولغاندۇ ، دەپ ئىچىمىز پۇشۇپ تۇرغانىدى ، توساتتىن بىر ئادەم كېلىپ ، بىزنى ئوبدان كۈتۈۋالالمىغان-لىقى ئۈچۇن كەچۇرۇم سوراپ ، بۇ يەردىكى قوماندان ئالدىنقى كۈنى ئۆلۈپ كەتكەچكە شۇنداق بولۇپ قالغانلىقىنى چۈشەندۈردى . ئۆلۈپ كەتكەن قوماندان ، ئۆتكەندە مەن بىر ساقچىدىن ئىچىدىغان دورا ۋە چاپلايدىغان دورا بەرگەن ھېلىقى ئادەم ئىكەن ! مىلتىق ئوقى كەينىگە ئېتىلىپ كېتىپ ، ئوق پېشانىسىگە تېگىپ مېڭىسىگە كىرىپ كەتكەن-كەن . شۇنداق ئەھۋالدىمۇ ، ئۇنىڭ مۇشۇنچە ئۇزۇن ۋاقىت ھايات يا-شىشى كەم كۆرۈلىدىغان بىر ئىش ئىدى . ئۇنىڭغا قىلغان ئەرزىمەس

يـاردەم يادىمغا كەلدى . لېكىن ، شۇنچىلىك ياردەمنىڭمۇ ئۇنىڭغا ئاز ـ تولا مەنپەئىتى بولغانلىقىدىن سەل تەسەللى تاپتىم .

بىز بۇ ئۆلۈم ئىشىنى باھانە قىلىپ ، گەزەرمىدىن يېنىپ چىقىپ ، پـەس تەرەپتىكى تۈزلەڭلىككە چىدىر تېكىپ جايلىشىشقا مۇۋاپىق بولـدۇق . بـۇ يەردە ئەھۋال باشقىچە بولۇپ ، بىز ئادەتلەنگەن ياكى كۆـرۈشنى ئۈمىد قىلغان دوستانە ۋە قىزغىن كۈتۈۋېلىشلاردىن ئەسەر يوق ئىدى . كىگىز ئۆيلەر كۆپ ئەمەس ھەم بەك ۋەيرانە ئىدى . كىگىز ئۆيـلەردىن ۋە گەزەرمىدىن كەلگەنلەر بىزنى ئورىۋېلىپ تاماشا كۆردى ياكى دورا سوردى . ھەقىقىي كېسىلى بارلار بوپقالمىسۇن ، دەپ ئۇلارنىڭ تەـلىپىنى رەت قىلالمىدىم . لېكىن ، كىشىلەرنىڭ كۆپ قىسمى بىكارغا بېـرىدىغان دورىنى ئېلىۋېلىش ياكى مېنىڭ دورا بېرىش ئەھۋالىمنى تاماشا قىلىش ئۈچۈن كەلگەنىدى . بىر خەنزۇ ئەسكەر مېنى داۋالاپ قويۇڭ ، دەپ كـەينىمگە كىرىۋالدى . گېيالگېن بولسا ئۇنىڭ كېسىلىنىڭ نېمىلـەكـىنى تەرجىمە قىلىپ بەرگىلى ئۇنىمىدى . ئاخىر بولماي ئازراق يود بېـرىپ قويغانىدىم . ئەسكەر رازى بولۇپ كەتتى . گېيالگېن مېنىڭ بۇنداق ئاددىـي داۋالاش ئىشلىرىمدىن قاتتىق بىزار بولدى . چۈنكى ، مەن بۇ ئىشلارنى قىلغاندا ، ئۇ تەرجىمانلىق قىلىپ يېنىمدا تۇرۇشى كېرەك ئـەدى . ئويلايمەنكى ، ئۇمۇ ماڭا ئوخشاشلا بۇ كىشىلەرنىڭ كۆپ قېسمىنىڭ ئاغرىق ئەمەسلىكىنى ئوبدان بىلەتتى .

بۇ خىل ھالەت تاكى بىز بۇ يەردىن كەتكۈچە داۋام قىلدى . ئەـتىسى ، يۈكلىرىمىزنى ئارتىدىغان ئۇلاغ تېپىشتا شىنجاڭغا كەلگەندىن بۇيانقى ئەڭ قىيىن ئەھۋالغا يولۇقتۇق . يەرلىك ئەمەلدارلار بىلەن ھەربىي قىسىمدىكى ئوفىتسېرلار بۇنى بىر ـ بىرىگە ئىتتىرىپ بىزنى بەك خاپا قـىلمۇەتتى . سائەت ئون بولغاندا ، ئىككى تۆگە تېپىپ يۈك ـ تاقلارنى ئارتىپ مېڭىپ كەتتۇق .

بـۇ يول قىسقا ، ئەمما مەنزىرىلىك ئىدى . قىنى كەڭ ، ئەمما قۇمـلۇق دەريادىن ئۆتتۇق . كەينىمىز قار ـ مۇز بىلەن قاپلانغان چوققا ئـىدى . غەربتە دۆڭلۇكلەر كۆپ بولۇپ ، دۆڭلۇكنىڭ ئوستى كۆچمە قۇم

بارخانلىرى ئىدى . قۇم كۆچكەندە ، ئاي شولىسى يالتىرىغاندەك بەك سۈزۈك ۋە ئاجايىپ كۆرۈنۈشتە بولىدىكەن . بىر جىراغا كىرىشىمىز بىلەنلا كائىنات يېشىل كىمخاپتىن لىباس كىيىدى . تۈپتۈز ئوتلاقتا كىگىز ئۆيلەر قاتار گۈمبەزدەك قەد كۆتۈرگەنىدى . قېتىق تېپىپ ئىچەيلى ، دەپ ئاتلارنى چاپتۇردۇق . تۇيۇقسىز غەلىتە ناخشا ئاۋازى دىققىتىمىزنى تارتتى . گىيالگېن ئادەتتىكىدەك قەتئىي تەلەپپۇزدا ، بۇلار روزىنىڭ تۇغگەنلىكىنى تەبرىكلەپ ناخشا ئېيتىۋاتىدۇ ، دېدى .

ـــ مەرسىيە ناخشىسى ئوقۇلۇۋاتقان بولۇشى مۇمكىن ، بۇ ماتەم كۈيىگە ئوخشاپ كېتىۋاتىدۇ ، ـــ دېدىم مەن .

مېنىڭ چاقچاق ئارىلاش ئېيتقان قىياسىم ، گېيالگېننىڭ ئىشەنچىلىك پەرىزىدىن توغرىراق چىقتى . بۇ يەر بۇلۇڭكۆلدە ئۆلۈپ كەتكەن ھېلىقى ساقچى ئەمەلدارىنىڭ يۇرتى ئىكەن . ئۇرۇق ـ تۇغقان ، يارۇ بۇرادەرلىرى ئۇنىڭ ئۆلۈمىگە ماتەم تۇتۇپ ھازا ئېچىۋاتقانىكەن . خەقنى ماتەم پەيتىدە پاراكەندە قىلمايلى ، دەپ يولىمزغا مېڭىپ چاكراگىل جىلغىسىغا كەلدۇق . بۇ يەر ھېلىقى چىرايلىق تاغ تىزمىلىرىنىڭ جەنۇبى ئىكەن . مەنزىرىسى بىز 5 ـ ئايدا سايادەتكە چىققان قارىغايلىق تاغلار ۋە يېشىل ئوت ـ چۆپ بىلەن پۈركەنگەن يانباغرلارنىڭكىگە پەقەت ئوخشىمىسمۇ ، ھەر ھالدا كۆكۈلنى ئاچاتتى . كەڭ تۈزلەڭلىكتە بولۇق ۋە ئېگىز ئۆسكەن ئوت ـ چۆپلەر مەيىن شامالدا دولقۇنلانغان دېڭىزدەك يەلپۇنەتتى ، سۇيى يۇلتۇزلاردەك جىمىرلاپ تۇرغان كۆلچەكلەر كۆپ ئىدى ، بۇ يەردىن زۇمرەتتەك سۈزۈك كۆك ئاسمان ، مۇزلۇق چوققىلار ناھايىتى ئېنىق كۆرۈنەتتى ؛ بۇ جايدىكى قىرغىزلارمۇ خۇش چاقچاق ، دوستانە ئىكەن . بىز ئاستا مېڭىپ قونالغۇغا ناھايىتى بەلەن بىر جايىنى تاپتۇق . مەن كېلىپلا « كېسەل كۆرۈش »نى باشلىۋەتتىم . ئارايىك ياۋا غاز ئوۋلىغىلى كەتتى ، بىل قەپقىلىپ بولكا پىشۇردى . بۇ سەپەردە بىل بىزگە بولكا پىشۇرۇپ بەردى . بىز بىرەر جايغا چۈشۈپ چىدىر تىككەن ھامان ، ئۇ بولكا پىشۇرۇشقا تۇتۇش قىلاتتى . ئۇنىڭ بۇ ئىشى يەرلىك كىشىلەرنى ئەجەبلەندۈردى . ئۇ شامال چىقىۋاتقان ئەھۋالدىمۇ ، ئىپتىدا-

ئۇ ئاشخانا سايمانلىرى بىلەن كالا تېزىكىدە ئوت قالاپ زامانىۋى ئو-
چاقلار ۋە توك دوخوپكىلىرىدا پىشۇرۇلغاندىن قېلىشمايدىغان ناھايىتى
مەززىلىك پىشلاق ۋە بولكىلارنى پىشۇراتتى .

كەچلىك تاماقتىن كېيىن ، قەھۋە قاينىتىلغاچ سوت تېپىپ ئىچىش
ئۈچۈن بىر كىگىز ئۆيگە باردۇق . ئۆيدە ئاياللار بىلەن باللارلا بار ئى-
كەن ، بىزدىن ئۇيغۇرچە تارتىنىشتى . ئۇلارغا تاماكا ، باللىرىغا ئويۇنيدى-
غان پۈشتەكلەرنى بېرىۋىدۇق ، ئۇلار ئېچىلىپ بىز بىلەن چىقىشىپلا
كەتتى . ئاجايىپ چىرايلىق بىر قىز بار ئىكەن . ئۇنىڭ ئىنتايىن نەپىس
بېزەكلىرىگە زوقلىنىپ قاراپلا قالدىم . قىزنىڭ ئاپىسى ئوچۇق ، مېھرى
ئىسسىق ئايال ئىكەن . مەن گويا دوستلىرىم بىلەن كەچلىك بەزمە قىلى-
غاندەك بىر ھېسسىياتتا بۇ ئۆيدىن ئايرىلدىم . كىگىز ئۆيدىن چىقىپ يەنە
ئاجايىپ نەپىس ، جانلىق ۋە گۈزەل ، ئۇنتۇلماس بىر رەسىمنى كۆردۈم .
بۇ مۇشۇ رايونغا خاس ئۆزگىچە رەسىم ئىدى : ئىككى ئاتلىق ئادەم كىگىز
ئۆي ئالدىغا كەلگەن ، ئاتتىن چۈشكۈچىلا ئاي چىقىپ ، سۈرلۈك ئاي
شولىسىدا ئۇلارنىڭ گويا ئىنتايىن نەپىس ياسالغان قاپارتما ئويمىغىلا
ئوخشايدىغان چىرايلىق كۆلەڭگىسىنى پەيدا قىلغان . بۇ رايوننىڭ بېگى
بىزنى مېنىڭ ئۆيۈمگە چۈشمىدى ، دەپ خاپا بولۇپ ئىزدەپ كەلگەنى-
كەن . بىز كۈن چۈشمەس تاغقا كېتىۋېتىپ ، يولدا ئۇنىڭ ئۆيىگە پەتە
ئوقۇدۇق . شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئاچچىقى سەل ياندى . ئۇلارنىڭ ئۆيى-
دىن چىققاندا قىرغىز ئاياللىرىنىڭ بېشىدىكى ئەنئەنىۋى چىرايلىق بۆكسىنى
كۆرۈپ ھاياجانلاندىم . مەن قىرغىزلار ھەققىدە يېزىلغان كىتابلاردىن ئاق
رەختتىن پىلە غوزىسىغا ئوخشاپ كېتىدىغان ئېگىز بۆكلەرنىڭ تەسۋى-
رىنى ئوقۇغانىدىم . شىنجاڭغا كېلىپ خېلى سۈرۈشتۇرگەن بولساممۇ
كۆرۈپ باقمىغان ، قىرغىزلارنىڭ كىيىم ـ كېچەك مودىسىمۇ ئۆزگەرگەن
ئوخشايدۇ ، دېگەن خۇلاسىگە كەلگەنىدىم . بۇنداق بۆككە كېرەكلىك
ماتېرىيال كۆپ ۋە بەك قىممەت بولسا ، كۆچى يەتمەي كىيمەس بولۇپ
قالغاندىمۇ ، دەپمۇ ئويلىغانىدىم . مەن بۇنداق بۆكنى بۇ يەردە تۇنجى قې-
تىم كۆردۈم . بۇنى ئاياللار ئالاھىدە مەركە ـ سورۇنلاردىلا كىيىدىكەن .

بىر ئايال زەسىم تارتىۋېلىشىمغا ئۇنىغانىدى ، بەك خۇشال بولدۇم . ئۇ ئايال بۆك ۋە كېيىم ـ كېچىكتىنى تۆزەشتۇرۇپ ، باللىرى بىلەن بىرگە خۇشخۇي تەبەسسۇم بىلەن ناھايىتى تەبىئىي تۇرۇپ بەردى ، بۇنىڭدىن تولىمۇ سۆيۈندۇم . چۈنكى ، رەسىمگە چۈشكەندە ئادەملەرنىڭ كۆپى ئۇيالغان ياكى يالغاندىن كۈلگەن بولۇپ بىر خىل سۈنئىي تۇراتتى .

ئۇ كۈنى ئاتتىن چۈشمەي ناھايىتى ئۇزۇن يول يۈردۇق . بۇنداق باش ـ ئايىغى كۆرۈنمەيدىغان كەڭرى جايدا ئات مىنىشنىڭ پەيزىنى تۇنجى رەت سۈردۇم . بۇ ھەرگىزمۇ مىنگەن ئېتىمغا ئامراق بولۇپ قالغانلىقىمدىن ئەمەس . بۇ ئاتمۇ بۇرۇن مىنگەن ئاتلارغا ئوخشاشلا ھۇرۇن ، قاشاڭ ئىدى . ناھايىتى جىق كۈچەپ ھەيدەپ باشقىلارغا ئاران ـ ئاران يېتىشىپ ماڭاتتىم . ئارايىك ئىككىمىزنىڭ ئات مىنىشكە بولغان قارىشىلىرىمىز ئوخشىمايتتى . مەن ئات مىنىملا جىددىيلىشىپ كېتىدىغان بولغاچقا ، ئاتنىڭ ئوتتۇراھال ، تەمكىن مېڭىشىنى ياخشى كۆرەتتىم . ئارايىك بولسا ئاتنى چاپتۇرۇپ مېڭىشقا ، مەنزىرلىك جايلارغا بېرىپ ئۇزاقراق دەم ئېلىشقا ئامراق ئىدى . بۇ ئىشنىڭ ياخشىلىقىنى ئوبدان بىلسەمۇ ، مەن مىنگەن ئات بۇنى چۈشەنمەيتتى ، مەن ئاتنى ئوبدان باشقۇرۇپ گېپىمگە كىرگۈزەلمەيتتىم . كۈن چۈشمەس تاغ ئاھالىسى ئاساسەن ئايالالار ئىكەن . قېرى ۋە باللاردىن بۆلەك ئەر كىشى يوق ئىكەن . لېكىن ، بەك ئوچۇق ، دوستانە ۋە مېھماندوست ئىكەن . بولۇپمۇ بىز چۈشكەن ئۆيدىكىلەر تېخىمۇ شۇنداق ئىكەن . بەگ بىرنېمە دېمىگەچكە ، كېيىنكى بىر كەتكىچە لازىملىق ئۇلاغلارنى چىقىرىپ بېرىشنى ھېچكىم خالىمىدى . چېدىر تىككىنىمىزدە ، بۇرۇنقىدەك بىرمۇنچە ئادەم ئولىشىپ تاماشا كۆردى . بۇنىڭغا بارا ـ بارا كۆنۈپ قالدۇق . شىنجاڭغا يېڭى كەلگەندە ، بۇ ئىش بەكمۇ جېنىمغا تەگكەنىدى . لېكىن ، ئاسىيا رايونىدا سايەھەت قىلغاندا ، بۇ خۇددى قۇم ، چاڭ ـ توپىدىن خالىي بولالمىغاندەكلا بىر ئىش بولغانلىقتىن ، رېئاللىقنى قوبۇل قىلىش لازىم ئىدى . شۇڭا ، بۇنىڭغا شۇنداق كۆنۈپ كەتتىمكى ، تېخى بەزىدە ئەتىراپىمىزغا ئادەم ئولاشمىسا « كۆچمە ئويۇن قويۇش » نمز يەرلىك كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە

يـاقمىغاندەك ھېسسىياتتا بولۇپ ، كەيپىم ئۇچىدىغان ۋە خاتىرجەمسىزلـ
ىندىغان بولۇپ قالدىم . بۇ يەردە بىر ئايال ھەددىدىن ئېشىپ بارلىق
نەرسىلىرىمنى ئۆرۈپ ـ چۆرۈپ ، ھەتتا ئىنگلىز ئاياللىرى بىلەن قىرغىز
ئاياللىرىنىڭ ئوخشاش تەرەپلىرىنىڭ ئىسپاتىنى تاپماقچى بولغاندەك ، بەـ
دەنلىرىمنىمۇ سىلاپ كەتكەندى ، ئاچچىقىم كېلىپ ئۇنى سىلكىپ كايىپ
كەتتىم .

8 ـ ئايـنـىڭ 21 ـ كۈنى ، بەش ئات ، ئىككى ئېشەك يالاپ يولغا
چىقتۇق . ئۇلارنى ئۈچ ئوغۇل بالا ھەيدەپ ماڭدى . بۇ يەردە بىزنى ئاپـ
رىپ قويايلى ، دېگۈچىلەر چىقمىدى ، شۇڭا بىز « قۇيرۇق » تىن قۇتۇـ
لۇپ ئەركىنلىككە چىقتۇق . ئالدىمىزدىكى يول ئەھۋالىنى ساھىبخانىلار
بىلەن سۆزلەشكەنىدۇق . ئۇلار پلوگئارت تاغ ئېغىزىنىڭ يولى دېگىز يۈـ
زىدىن 16 مىڭ 600 ئىنگلىز چىسى ئېگىز خەتەرلىك دەپ قارىسىمۇ ، لې
كىن بۇ يولنى بىر كۈندە تۈگىتىمىز ، دېگىنىمىزدە ھېچكىم باشقىچە پـ
كىرىدە بولمىغانىدى .

يول ئېگىزلەپ بارغانلىقتىن ناھايىتى ئاستا ماڭدۇق . پىيادە مې
ڭىشقا توغرا كەلمىگىنىمدىن خـۇداغا شۈكۈر ئېيتتىم . كـەچكـە يېـ
قىن ، « سۇرا » نىڭ تاشلىق يولدا مۆدۈرۈپ ـ سوقۇلۇپ ماڭغانلىقىنى
كۆرۈپ ئىچىم ئاغرىپ ئالدىمغا ئېلىۋالدىم . لېكىن ، ئۇ ئېغىر بولغانلىقى ،
قىمىرلاپ ھەدىسە يەرگە چۈشىمەن ، دەپ خاپا قىلغانلىقى ئۈچۈن ئاخىر
چـۈشـۈرۈۋەتتىم . ئۇزۇن ئۆتمەي ، ناھايىتى يوغان بىر مۇزلۇق ئۈستىگە
چىقىپ قالدۇق . مۇز بولۇپ قاتقان دېگىز دولقۇنىغا ئوخشاپ كېتىدىغان
بـۇ مۇزلۇق شەرقىي جەنۇبقا قاراپ ئايلىنىپ ئاستىمىز تەرەپتىن غەربىي
شىمالغا چۈشۈپ كەتكەنىدى . يىراقتىن پلوگئارت ئېغىزى كۆرۈندى .
ئېغىزغا بېرىپ يىلان باغرى يول بىلەن خەتەرلىك ۋە تىك ئېگىزلىگەن
يولدا مېڭىپ مۇزلۇقنىڭ ئېرىگەن سۈيىدىن ھاسىل بولغان بىر قانچە ئې
قىندىن ئۆتتۇق . سۈيى ناھايىتى ئۇلۇغ بىر ئېقىندىن بىرەر سائەتتە ئاران
ئۆتتۇق . ئاتلار سوغۇق سۇغا كىرگىلى ئۇنىماي تۇرۇۋالغاچقا ، بىز ئاتنى
يېتىلەپ سۇ كېچىپ ئۆتتۇق . ئارايىك ئۇششۇگەن پۇتىنى سۇغا تەگـ

كۆزمەي ئات بىلەن ئۆتتى .

بىز ئۆتۈپ بولۇپلا قانداق ئۆتەركىن ، دەپ كەينىمىزدىكى يۈك ئارتىلغان ئۇلاغلارنىڭ غېمىنى يىدۇق . ئۇچ ئوغۇل ئارغامچىنى چىڭ تارتىپ ـ سۆرەپ ئات ـ ئېشەكلەرنى سۈغا مەجبۇرىي چۈشۈردى . شۇ ئارىلىقتا كەچ سائەت ئالتە بوپقالدى . مەن مۇشۇ يەردىلا قونايلى دېۋە-دىم ، ئۇچ ئوغۇل بالا ئۇلاغلار ئېغىزدا ئوتلىمسا بولمايدۇ ، دېگەنلىكى ئۈچۈن پىكرىم رەت قىلىنىپ يولىمىزنى داۋام قىلدۇق .

بىز ھازىر مۇزلۇق ئۇستىدە ئىدۇق . بەزى يەرلەر شۇنچىلىك تار ئىدىكى ، ھاڭغا چۈشۈپ كېتەرمىزمىكىن ، دەپ يۈرىكىمىز سۇ ئىدى . يول ھېلى يۇقىرىغا ، ھېلى تۆۋەنگە ئايلىنىپ چۈشەتتى . ھەممىلا يەر گىياھسىز مۇزلۇق ، تاشلىق ، يار ، قىيا ، شارقىراپ تېز ئېقىۋاتقان ئېقىن ئىدى . بۇ يوللاردا مېنى قىيناۋاتقان ئاتنىمۇ تاشلىۋېتىپ پىيادە مېڭىش ماڭا كۆپ يېنىك چۈشەتتى . پلوگئارت تاغ ئېغىزىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى چوڭ يانباغرىغا مۆلچەردىن خېلىلا بۇرۇن چىقتىم ، بۇ يول ھەقىقەتەن تىك ئىكەن . تۇرۇپلا ئاتنىڭ تېز ماڭغۇسى كېلىپ تېز ماڭدىيۇ ، ئەگىلەردىن ئىتتىك ئۆتكەچكە ئىگەر ۋە ئەدىيال يوپۇقلارنى تاشلۇۋەتـ-تى . شۇنىڭ بىلەن يولنىمۇ مېڭىپ بولدۇق . چۈنكى ، مەن جىق ھەپـ-لىشىپ ئىگەر ، يوپۇقنى ئات ئۇستىگە ئالالمىدىم ـ دە ، يارەمگە ئادەم كېلىشنى كۈتۈپ ئولتۇردۇم . بۇ چاغدا ئارايىك بىلەن بىل يۇقـ-رىدا ، ئات ـ ئېشەكلەر يانباغرىنىڭ تۆۋىنىدە كېتىۋاتاتتى . تاقىتىم تاق بولۇپ بار ئاۋازىم بىلەن ۋارقىرىدىم . ئارايكىنىڭ بىرىدىنلا ئاچچىقى كەلدى ـ دە ، ئاتنى يۇقىرىدا قويۇپ ، پەستكى ئادەملەر يېنىغا چۈشۈپ كەتتى . ئۇ چۈشۈپ ئۇقسا قىرغىز باللار ئۇلاغلارنى ماڭغىلى ئۇنىمىدى ، مۇشۇ يەردە قونىمىز ، دەپ تۇرۇۋاپتۇ . ئۇلارنىڭ نېمىشقا تۇيۇقسىز ئۆز-گىرىۋالغانلىقىنى زادىلا ئۇقالمىدۇق . بۇنىڭدا چوقۇم گېيالگېننىڭ بىر ھۇنەرلىرى بار ، ئۇ كەچ بولۇپ كەتتى ، ماڭغىلى بولمايدۇ ، دەپ بـا-لىلارنى كۈشكۈرتۈپ قويدى ، دەپ گۇمان قىلدىم . مېنىڭ بىر جاپادا چىققان ئېگىز جايدىن قايتىپ چۈشتۈم .

قىيانىڭ يېنىغا چېدىر تىكتۇق . بۇ يەر دېڭىز يۈزىدىن 16 مىڭ ئىنگلىز چىسى ئېگىز بولغاچقا ، بەك سوغۇق ئىدى . ئازراق تېزەك تېپىپ ئوت ياقتۇق . ئۇلاغلار ھېچنېمە يېيەلمىدى .

بۇ تاغ ئېغىزىدىن بىر كۈندە ئۆتۈپ بولمىز ، دېگىنىمىز يوق گەپ بولۇپ قالغان بولسىمۇ ، ئالدىمىزدىكى ئازراقلا يولنى ماڭساق كۆزلىگەن جايغا باراتتۇق . شۇڭا ، بىزگە بۇ يول ھېچقانچە ئەمەستەك بىلىندى . ئەمما ، ئاچ قورساق ئۇلاغلارغا ئېگىزگە چىقىش بەكمۇ ئېغىر كېلەتتى . بىز ئاتلارنىڭ يۈكىنى يەڭگىللىتىش ئۈچۈن ، ئېغىز ئۇستىگە پىيادە چىقىش قارارىغا كەلدۇق . ئارايىك ، بىل ، مەن سائەت يەتتە يېرىمدىلا يولغا چىقتۇق . سائەت سەككىزدىن چارەك ئۆتكەندە ئېغىز ئۇستىگە چىقىشقا ئاز قالدۇقتە پەسكە قارىدۇق . ئۇلاغلار تېخى ئەمدىلا يىلانباغرى يولدا ئۆمىلىگەندەك مېڭىۋاتاتتى . بىر قانچە يولۇچىنى ئۇچراتتۇق . ئۇلار ئېغىزنىڭ ئۇ تەرىپىدىن سەھەردە يولغا چىققان بولسا كېرەك . ئۇ تەرەپتىكى يول تىكرەك بولسىمۇ ، ئۇلارنىڭ ئۇلاغلىرى ئانچە قىينالماي چىققاندەك قىلاتتى .

ئېغىز ئۇستى بەك سوغۇق بولغاچقا ، تېزراق چۈشۈپ كېتىشكە ئالدىرىدۇق . ئارىدا ئارايكىنى ئارام ئالدۇرۇش (پۇتىنى ئايىپ) ۋە كەينىمىزدىكىلەرنىڭ يېتىشۈېلىشىنى نەزەردە تۇتۇپ ، بىر قانچە قېتىم توختىتىدۇق . سائەت ئونبىرىدىمۇ كەينىمىزدىكىلەرنىڭ قارىسى كۆرۈنمىدى . ئۇلار ھەر قانچە ئاستا ماڭغان ھالەتتىمۇ ئېغىز ئۇستىگە چىقىشقا ئۇچ سائەت كەتمەيتتى . شۇڭا ، ھېرىپ ھالىمىزدىن كەتكەن بولساقمۇ ، بىلىنىڭ قايتا ئېغىز ئۇستىگە چىقىپ ئەھۋال ئۇقۇپ بېقىشىغا قوشۇلدۇق .

بىز ئەتىگەن تاماق ۋاقتى بولغۇچە ئېغىزدىن ئۆتۈپ بولمىز ، دېگەن ئوي بىلەن قۇرۇق چايلا ئىچكەنىدۇق . ئەمدى قورسىقىمىز ئاچتى ، سوغۇقمۇ جاندىن ئۆتتى . چۈش بولغاندا ، بىل ئۆزى يالغۇز بەك يامان بىر خەۋەرنى ئېلىپ قايتىپ كەلدى . ئارايىك ئېگىز ياردىن مىنىپ كەلگەن قارا ئات ئۆلۈپتۇ . ئۇ يىقىلىۋاتقاندا گېيالگېننىڭ مىلتىقىنىمۇ سۇندۇرۇۋېتىپتۇ . بۇنى كۆرۈپ قىرغىز بالىلار ، ئالدىمىزغا ماڭساق

ئاتلارنىڭ ھەممىسى ئۆلۈپ كېتىدۇ ، دەپ ئەنسىرەپ ، بىر بالا بىز يالـ لىۋالغان بەش ئاتنى ئېلىپ كېتىپ قاپتۇ . گېيالگېن قالغان ئىككى بالىنى جـىق گەپ قىلىپ يۈرۈپ ئېشىكى بىلەن ئېلىپ قاپتۇ . شۇڭا ، بىز ئۇچراتقان يولۇچىلار ئۇلاغلىرى بىلەن يۈك ـ تاقلىرىمىزنى ئېغىز ئۇسـ تىگە ئاچقىشىپ بەرگىلى تۇرۇپتۇ . بۇ ئىش تاسادىپىي بولغاچقا ، ئاتنىڭ قانداق بولۇپ ئۆلگەنلىكىنى بىلىشكە ئامالسىز قالدۇق : بۇ ئاتنىڭ ئەھۋالى بىز تۇزلەڭلىكتىن يولغا چىققان چاغدىلا بۇرۇنقىغا ئوخشىمايدىغان بولـ غـىيمدى ؟ ياكى ئۇ ئېگىز تاغقا چىقىشقا ، بۇ يەردىكى ئېگىزلىك ۋە سوغۇققا چىدىيالمىغاندىمۇ ؟ بۇ ئاتنىڭ كېسىلىنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە ئېغىر ئىكەنلىكىنى بىلەلمىدۇق . ئېتىمىزنىڭ ئۆلگىنىنى كۆرۈپ قىرغىز بـا ـلىلار قـورقۇپ كېتىپ ، قارامىلىق بىلەن مېڭىۋېرىشكە تەۋەككۇل قىلالمـ ـغان بولۇشى مۇمكىن . ئۇچىمىز ئېغىر كەيپىيات ئىچىدە تۆۋەنگە چۈـ شۈپ ، بىر بۇلاق تۇۋىگە كەلدۇق . بۇلاق سۇيى لاي ئىدى ، شۇنداقتىمۇ بىل چاي قاينىتتى . تەمسز بولۇشىغا قارىماي بۇ چاي بىلەن بىل ئېلىپ كەلگەن قۇرۇق ئۈزۈم ، قۇتىلىق قېيىزا ، پىشلاقنى يەپ قورساق توقلـ ـدۇق . ئارايىك ھېچ ئىش قىلالمىغاچقا جىممىدە ئولتۇردى ؛ بىل بولكىنى قـانداق پىشۇرۇشنى خيال قىلدى ؛ مەن تېزەك تېرىشقا كەتتىم . بۇ ئىشنى شۇنداق ھەۋەس بىلەن قىلدىمكى ، تېزەك ئۇچرىتىپ تەرسەم ، ئۆزۈمنى چوڭ غەلبە قىلغاندەك سەزدىم .

يـۈك ـ تاقلارنى ئېغىزدىن پۈتۈن بىر كۈندە ئاران توشۇپ ئۆتـ ـكۈزۈپ بولدى . جانپىدالىق بىلەن ئىشلىگەن خىزمەتكارلىرىمىزغا تاماكا ، چـاي ، پىشلاق بەردىم . ھەممە ئادەمنى غەم باسقانىدى . ئىككى قىرغىز بـالا ئادەمنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلىپ ، يا ئۆز ئىشنى قىلماي ، يا باشـ ـقىلارغا ياردەملەشمەي بارغانلا يېرىدە ئولتۇرۇۋالاتتى . گېيالگېن بىلەن روزابـەگلا كۈچەپ ئىشلەپ ئېغىر يۈكلەرنى توشىدى . جىددىي ، خەۋپـ ـلىك پەيتلەردە گېيالگېن ئېسىل پەزىلىتىنى نامايان قىلىپ ، خۇش چاقـ چاق ، قەيسەر ، چىداملىق بولۇپ كېتەتتى ، ھېچقانداق قىينىچىلىق ئۇنى قورقۇتالمايتتى . ئامىرخان تۇغىشىپلا كەتكەنىدى . ئۇنىڭ ئۆزى باققان

قارا ئاتنى قانداق ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى قىياس قىلىش تەس ئىدى . ئۇ ئۆيىگە قايتقاندا جاۋاب بېرىشتىن قورققان بولسا كېرەك ، دەپ ئويلىدىم . چۈنكى ، ئۇ ئاتنىڭ راستتىنلا ئۆلگەنلىكىگە ئىسپات قىلىش ئۈچۈن ، ئاتـ نىڭ تېرىسىنى شىلىپ ئېلىۋالغانىكەن . بۇنى ئەكىلىپ كۆرسەتكەنىدى ، مەن قورقۇپ كەتتىم . ئۇ يىغلىغانىدى ، ئات ۋە ئۇنىڭغا ئىچىم ئاغرىپ مەنمۇ تەڭ يىغلىدىم . مەن مىنگەن ئات ئاجىزلاپ كەتكەن ، لېكىن هاـ يات ئىدى . بىز هەر قانچە پاتپاراق بولساقمۇ ، « سۇرا » نىڭ يوقلۇقىنى بايقىدۇق . گېيالگېن قاتتىق هارغىنىغا قارىماي ، ئېغىز ئۈستىگە چىقىپ ، غېمىدە يوق خورۇلداپ ئۇخلاۋاتقان « سۇرا » نى تېپىپ چۈشتى . ئۆـ زىمىزنىڭ ئادەم يوق تاغ جىلغىسى ئىچىدە تۇرغانلىقىمىزنى بايقىدۇق ، شۇڭا ئۇلاغ تېپىشىمىز مۇمكىن ئەمەس ئىدى . بىزگە بىردىنبىر تەسەللى بولغىنى بىر يولۇچىنى ئۇچرىتىپ قالدۇق . ئۇ ، يەتتە ئىنگلىز مىلى ماڭـ ساڭلار ، بۇ جىلغا بىلەن يەنە بىر جىلغا تۇتاشقان جايدا بىرنەچچە قىرـ غىز ئۆيى بار ، دېدى .

ئەتىسى ، گېيالگېن ئۇ قىرغىزلارنى ئىزدەپ كەتتى . قالغانلىرىمىز بارلىق ئېغىر نەرسىلەرنى گىدىيىپ تۇرغان ئۆڭ ئېشەككە ، يېنىكرەك يۈكلەرنى چىلانتوروۇق ئايغىرغا ئارتىپ ، ئۇششاق ـ چۈششەك بوپىلارنى ئۆزىمىز يۈدۈپ ، ئاستا ماڭدۇق . ماڭغانچە بۇ نەرسىلەر ئېغىرلىشىپ كەتتى . گېيالگېن چوقۇم ئۇلاغ ئېلىپ كېلىدۇ ، دېگەن ئۈمىد بىزگە غەيرەت بېرەتتى . ئەمما ، ئۇ ئىسمىنى يېزىپ يولدا قويۇپ كەتكەن « رەسىملىك پوچتا گېزىتى » نىلا كۆردۇق . بۇ ئەتراپتىمۇ ئۇلاغ يېگۈـ دەك ئوت ـ چۆپ كۆرۈنمەيتتى . بىز ئۇچرىغان كارۋاندىن بىر تاۋۇز سېتىۋېلىپ يېدۇق ، شاپىقىنى ئۇلاغقا بەردۇق . ئاندا ـ ساندا ئۇچرىغان ئوتلارنى يۇلۇپ ، ئىلگىرىكى رەقىبىم چىلانتوروۇققا بەردىم .

جىلغىدىن چىقىپ يامانساراي تاغ ئېغىزىدا قونالغۇ تىكتۇق . بۇ هېلىقى يولۇچى قىرغىزلار بار ، دېگەن جاي بولۇپ ، ئوتۇن جىق ، ئەمما ئوت ـ چۆپ شالاڭ ئىدى . بىز يەيدىغان نەرسىمىزنى پىشۇرۇپ ئۇلاغلارغا بەرمەكچى بولدۇق . روزاباگ بىلەن ئامىرخاننى ئۇلاغلارغا نان

پىشۇرۇشقا بۇيرىدۇق . يەنىلا گېيالگېننىڭ قارىسى كۆرۈنمىگەندىن كېيىن ، ئۇنى ۋە ئۇ ئەكىلىدۇ ، دېگەن ئۇلاغنى ئىزدەپ ماڭدىم . يىگىرمە نەچچە مىنۇت مېڭىپ ئاددىيغىنا ئىككى كىگىز ئۆي ئالدىغا كەلدىم . بىرىگە كىرسەم بىزگە تونۇش قارا كۆزەينەك بىلەن تاماكا قۇتىسى تۇرۇپتۇ . هايال ئۆتمەي هېرىپ ماغدۇرىدىن كەتكەن گېيالگېن كىرىپ كەلدى . ئۇ كۇنبويى قىرغىزلارنى ئىزدەپتۇ . ئەمما ، ئۇنى ئۇلاغ ئالۇنكى يىغقىلى كەلگەن ئەمەلدار ، دەپ ئويلىغان چېغى ، ئۇنى كۆرۈپلا قېچىپ كېتىپتۇ . ياخشى گەپ قىلىپ هەيۋە بىلەن تەھدىت سېلىپمۇ ، يېلىنىپ ـ يالۋۇرۇپمۇ ئۇلارغا گېپىنى ئۆتكۈزەلمەپتۇ . سائەت بەش بولۇپ قالغانىدى . ئۇ ، سىز كېتىپ تۇرۇڭ ، بىر قىرغىز بىرنەچچە ئېشەك بېرىپ تۇرماقچى بولدى ، شۇنى ئېيلىپلا كەينىگىزدىن بارىمەن ، دېدى . قايتىپ كەلسەم يەنە ئاۋارىچىلىق ، هېلىقى ئىككى قىرغىز بالا يىغلاپ ئۆيگە كېتىمىز ، دەپ خاپا قىلدى . يەيدىغان نەرسە ، پۇل ، قىممەت باها سوۋغاتلارنى بېرىمىز ، دەپ ۋەدە قىلساقمۇ ، ئۇلار ئەمدى بىزنى كەتكىلى قويۇڭلار ، دەپ تۇرۇۋالدى .

گېيالگېن بۇ كىچە كەلمەي ، ئەتىسى ئەتىگەن سائەت ئالتىدە كۆڭۈلسىز بىر خەۋەرنى ئېيلىپ كەلدى . ئېشەك بېرىمەن ، دېگەن قىرغىز گېپىدىن يېنىۋاپتۇ . مىلك بىر مۇشەققەتتە بىرنەچچە قوتاز يالىلىغانىكەن ، جىلغىدىن پەسكە چۈشۈۋاتقاندا قېچىپ كېتىپتۇ . شۇنىڭ بىلەن قىرغىزلارغا ئۆزىمىز يەيدىغان ئۇن ـ گۈرۈچىلەرنى بېرىپ تەلەي سىناپ بېقىش ۋە يۈكمىزنى سەل يېنىكلىتىش قارارىغا كەلدۇق . هەقىقىي ئەزمەت گېيالگېن يەنە جىلغىدا غايىب بولدى . ئۇزۇن ئۆتمەي ئالتە قوتازنى هەيدەپ گېدەيگەن هالدا كەلدى . يۈك ئارتىشقا كۆنمىگەن قوتازلارغا يۈكلەرنى ئارتىش ، چىك باغلاپ ماڭغۇزۇشنىڭ قانچىلىك قىينىغا توختىغانلىقىنى ، بىزنىڭ نەقەدەر جاپا تارتقانلىقىمىزنى دېمەيلا قويايلى . ئىككى قوتاز بوي بەرمەي قېچىپ كەتتى ، قالغانلىرىغا بىر نېمىلەر قىلىپ يۈكلەرنى ئارتتۇق . قوتاز ئىگىسى يولچى موينا‌قىچە قوتازلارنى هەيدەپ بېرىشقا تەسلىكتە ئۇنىدى .

ئارايك ئېهتىيات بىلەن چىلانتورۇققا مىندى . قالغانلىرىمىز پىيادە يولغا چىقتۇق . بۇ ئۇچ ئېشەك ، بىر ئائىلىنىڭ قوتازلىرىدىن تەركىب تاپقان غەلىتە كارۋان بىلەن ئەگرى ـ بۇگرى تاغ يولىدا « ئۈمىد يېزىسى » غا قاراپ ماڭدۇق . ئۇ يەردە نۇرغۇن ئۆي ۋە ئۇلاغلار بار ، ئۇلاردىن يالاپ غەمسىز سەپىرىمىزنى داۋاملاشتۇرۇرىمىز ، دەپ ئويلايتۇق . بىر ئوتلاققا كەلدۇق . بۇ يەردە يەككە ـ يېگانە بىر كىشەك ئۆينى كۆرۈپ كىرسەك ، بىرلا قېرى بوۋاي ئولتۇرۇپتۇ . بوۋاي ، يولچى مويناقتىمۇ سىلەر يالغۇزالغۇدەك ئۇلاغ يوق ، دېدى . لېكىن ، ئولتۇرۇپ چاي ئىچكۈچە ، ئۇلاغلىرىمىزنىڭ خۇشال ئوتلاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ، بوپتۇلا ، ئۇلاغلىرىمىز تويغۇدەك يەيدىغان ئوت بار ئىكەن ، شۇنىڭغىمۇ مىڭ شۈكۈر ، دەپ كۆڭلۈم كۆتۈرۈلۈپ ، مەمنۇن بولدۇم . بۇ يېشىل ئوتلاق ۋە ئوبدان قونالغۇمىز خۇشاللىقىدىن تەڭ بەھرىمەن قىلايلى ، دەپ قىرغىز بالىلارنى ئىزدەپسەم قارىسىمۇكۆرۈنمىدى . ئۇلار بىز چېدىر تىككۈچە ئارىلىقتا پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ ئېشەك ۋە قوتازلارنى ھەيدەپ تىكىۋېتىپتۇ . روشەنكى ، ئۇلار پۇل ۋە سوۋغا ـ سالام ئالمساق مەيلى ، ئۆيىمىزنى ۋاقتىدا تېپىۋالايلى ، دەپ ئويلىغانىدى . يول بويى بىز ئۇلارنىڭ ھالىدىن شۇنداق ياخشى خەۋەر ئېلىپ ، تاماقنى تويغۇچە بەرسەكمۇ ، ئۇلار گويا مەجبۇرىي ئەسكەرلىككە تۇتۇلغانلاردەك پەقەت ئېچىلمىغانىدى . ئەمدى بىز بىر ئېشەك ، بىر ئات بىلەنلا قالغانىدۇق .

گېيالگېن ھېلىقى بوۋاينىڭ يول باشلىشى بىلەن يەنە ئۇلاغ تاپقىلى كەتتى . ئۇ قىرغىزلار بىلەن سۆزلىشىپتۇ ، ئەمما بۇلارمۇ ئۇنىڭدىن قورقۇپ ، ھېچنېمە بەرمەپتۇ . بۇ يەردىكى قىرغىزلارنىڭ نېمىشقا بىزدىن بۇنچە قېچىپ يىراق يۈرگىنىنىڭ سەۋەبىنى ھېچ ئۇقالمىدۇق . بەلكىم ئۇلارمۇ بوستانلىقتىكى قىرغىزلارغا ئوخشاش 1945 ـ يىلدىكى توپىلاڭنىڭ دەردىنى تارتقانلار بولسا كېرەك . شۇڭا ، ئۇلار گېيالگېننىڭ تۇرقىدىن ئەجەبلەنگەن ۋە گۇمانلانغانىدى . گېيالگېن ئىككى تۆگە تېپىپ كەلدى . ئۇ كېيىن ، بۇ قېتىم تۆگىنى يېلىنىپ ئولتۇرماي بىر ئادەمنى قامچىلاش ، بىرىنى يىغلاپ ـ يېلىنغان ئاتىسىدىن تارتىۋىلىش يولى بىلەن تاپقانلى-

قىنى ئېيتتى . بۇ گەپ كۆلكىلىكتەك ئاڭلانغان بىلەن ھەر ھالدا گېيال-گېن بىزگە كېرەكلىك ئۇلاغنى ئېلىپ كەلگەندى .

ئۇ تۆگە بىلەن ئىگىسىنى تەڭلا ئېلىپ كەلگەن بولۇپ ، ئۇلارنى بىر كېچە قېشىمىزدا مەجبۇرىي قوندۇردى . ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى تىنچ-تىش ئۈچۈن ئوبدان مېھمان قىلدۇق ھەمدە سۆزلەشكەن پۇلنىڭ يېرى-مىدىن كۆپرەكىنى قولغا تۇتقۇزدۇق . چۈنكى ، بىز ئۇلاغ يالاپ پۇل بەرمىدى ، دېگەن يامان ئاتاققا قېلىشنى خالمايتتۇق . ئەمەلىيەتتە ھېلىقى ئىككى بالا پۇلنى ئالماي قېچىپ كېتىپ ، بىزنى بۇ تەرەپتىن ئوسال قىل-غانىدى . قىرغىزلار بىلەن بىللە گۇلخان يېنىدا ئولتۇرۇپ پاراڭلاشتۇق . بارا - بارا ئۇلارنىڭ كۆڭلى جايىغا چۈشتى . بىزمۇ خاتىرجەم بولۇپ يې-تىپ قالدۇق . تۆگىنىڭ بىرى يېڭىلا تۇغقانىكەن . بوتىلكىنى ئىزدەپ كېچىچە بۆرقىرەپ چىقتى . شۇنداقتىمۇ قاتتىق ئۇخلاپتىمەن .

8 - ئايىنىڭ 25 - كۈنى ، بۈگۈن بىزنىڭ ئۇلاغلار بىلەن قىلدى-غان سەپىرىمىزنىڭ ئاخىرقى كۈنى ئىدى . شۇڭا ، سەھەر ئورنىمىزدىن تۇرىدۇقتە ، ئىشىمىزنى تېز ۋە رەتلىك قىلىپ ئەتىگەندىلا يولغا چىقتۇق . بۇ ياخشىلىقتىن بىشارەت بولۇپ ، مەيلى قانداق ئۇلاغقا ئۇچرايلى ، خۇش بولساق بولاتتى . شۇڭا ، مەن پىيادە ماڭىدىغان ئالدىمىزدىكى 30 ئىنگلىز مىلى يولنى خىيالمۇ قىلمىدىم . يولچى مويناقتا تاغلار ئاستا - ئاستا كەي-نىمىزدە قېلىپ ، تۈز يەرلەرگە ، ئاخىردا چۆلگە كەلدۇق . بىز ئوپال بوستانلىقىغا كېتىۋاتاتتۇق . كۈن ئۇزۇن ھەم ئىسسىق ئىدى . بىر ياخشى يېرى يەر - جاھاننى قاپلىغان توپا - چاڭ قۇيۇش نۇرىنى توسۇپ تەپ-تىنى سەل ئاجىزلاشتۇرغانىدى . دەسلەپكى تۆت سائەتلىك يولىمىز خېلى ئاۋۇدى ۋە ئوڭۇشلۇق بولدى . ئارايىك مىنگەن چىلانتوروق بەكلا ھالسىز ئىدى . ئارايىك مېنى ھېرىپ كەتتى دەپ ئۆزى تۆگىگە مىنىپ ، مېنى ئاتقا مىندۇردى . لېكىن ، ئۆمۈلىگەندەك ماڭىدىغان ئاتتا ناھايىتى ئاستا مېڭىپ ئىچىم سىقىلىپ ئاچچىقىم كەلدى - دە ، ئاتتىن چۈشۈۋېلىپ پې-ياده ماڭىدىم . كېيىن تۆگىگە مىندىم . بۇ ئۆمرۈمدە تۇنجى قېتىم تۆگىگە مىنىشىم ئىدى . ئەمما ، كەچۈرمىشلىرىمگە قاراپ مەن تۆگىنى كىتاب-

خانلارغا قاتناش قورالى سۇپىتىدە تونۇشتۇرۇشنى خالىمايمەن . تۆگە چۆكتى ، مەن تەسلىكتە يۇك ئۇستىگە چىقىۋالدىم ، تۆگە ئورنىدىن تۇرغاندا ، مەن باشتا ئالدىمغا ، كېيىن كەينىگە تاشلىنىپ ، قورققىنىمدىن جېنىم ئازلا قالدى . تولا تەۋرىنىپ ئومۇرتقام ئۇزۇلگەندەك بولدى . ئەتراپ قاقاس چۆل ، يولنىڭ چېتى كۆرۈنمەيتتى ، لۆم ـ لۆم مېڭىپ كېتىۋاتقىنىمز ، ماڭا بىزگويا بۇ زېمىندا قېتىپ قېلىۋاتقاندەك بىلىنىدى . ئەگەر ئادەم تۆگىگە مىنىپ سەپەر قىلىشقا ئادەتلەنسە ، ئۆزىنىڭ ۋاقىت ، سۈرئەت ، ئارىلىق ئۇقۇمىنى قايتىدىن تەڭشىمسە بولمايدىكەن ، دەپ ئويلاپ قالدىم . روزابەگ مەن بىلەن بىر تۆگىگە مىنىپ ماڭدۇق ، ئۇ كەينىمدە ئولتۇردى ، ئۇ يەر خەتەرلىك ۋە ئەپسىز بولسىمۇ ، ئۇ يول بويى تاتلىق ئۇخلاپ ماڭدى .

مەن بىردەم پىيادە ، بىردەم تۆگىگە مىنىپ ماڭدىم . ھېرىپ ۋە ئاچچىقىم كېلىپ ، دۇمبىلىرىم ئاغرىپ بەك پەرىشان بولدۇم . بىل باشتىن ـ ئاياغ پىيادە ماڭدى . سائەت توققۇز يېرىملاردا توختاپ ئارام ئالدۇق . ئارايىك ئىككىمىز بىردىنلا « سۇرا » نىڭ يوقلۇقىنى بايقىدۇق ھەمدە ئۇ ياكى كارۋانلار بىلەن ياكى بىل بىلەن بىللىدۇر ، دەپ ئويلىدۇق . بىر يولۇچىدىن بىر ئىتنى كۆرگەن ـ كۆرمىگەنلىكىنى سورىدۇق .

ـــ كۆردۇق ، بىر ئەپەندىم بىلەن بىر ئىتنى كۆردۇق ، ـــ دېدى ئۇ .

سائەت بىرلەردە بىزنى ساقلاپ يول بويىدا ئولتۇرغان بىل ئۇچرىدى ، ئەمما يېنىدا « سۇرا » يوق . بىزنىڭ ئاساسىي كارۋانلىرىمىز كەلدى ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىمۇ « سۇرا » كۆرۈنمەيتتى .

ھازىر ئويلىسام ، شۇ چاغدا « سۇرا » نىڭ يېتىپ كەتكىنىگە ئانچە ئىرەن قىلماپتۇق . لېكىن ، شۇنىڭدىن بۇيان ھازىرغىچە « سۇرا » نى يېتتۇرۇپ قويغانلىقىمىزغا كۆڭلۇم بىر قىسما بولۇپ ئازابلىنىمەن . ۋەھالەنكى ، ئۇ چاغدا ، بىز يولنىڭ يېرىمىنى تۇگەتكەنىدۇق . كەينىمىزگە يېنىپ « سۇرا » نى ئىزدەيلى دېسەك ، شۇ كۈنى ئوپالغا يېتىپ

بارالمايتتوق . تۆگىلەرنىڭ ئىگىلىرىمۇ كەينىمىزگە يېنىپ ئىتنى ئىزدەش ياكى بۇ يەردە بىزنى ساقلاپ تۇرۇشقا ئۇنۇمايتتى . ئەگەر شۇنداق قىلمىسىنى تەلەپ قىلمىدىغان بولساق ، يۈكلىرىمىزنى ئېلىپ ماڭغىلى ئۇنۇمايتتى . بىردىنبىر ئېتىمىزنىڭ بولسا ھالى خاراب ئىدى . شۇڭا ، ئامالسىز يولىمىزغا ماڭدۇق . ئوپالغا كېلىپ ئىتىمىزنى تېپىپ ئەكەلگەن ھەر قانداق ئادەمگە جىق سۆيۈنچە بېرىدىغانلىقىمىزنى ئېلان قىلدۇق . يەرلىك ئەمەلدارلارنىمۇ ئىتىمىزنى تېپىشقا ياردەملىشىشنى تەلەپ قىلدۇق . ئەپسۇسكى ئۇنىڭ ھېچقانداق ئۇچۇرىنى ئالالمىدۇق . بىچارە ئىتنىڭ نېمە پالاكەتكە يولۇققانلىقىنى ھەم ئۇقالمىدۇق . مېنى ھازىرغىچە شۇ چاغدا مەن بىرەر ئىش قىلغان بولسام بوپتىكەن ، دېگەن بىر ئوي قىينايدۇ .

« سۇرا » نىڭ يىتىپ كېتىشى بىلەن گويا بىر يامانلىق ئىلاھى يول بويى ھەمراھ بولۇپ ، بىزگە ھەر جەھەتتىن قولايسىزلىق تۇغدۇرۇپ ، بىزنى قىيناش ئارقىلىق كۆڭۈل ئاچقاندەك ، نەس باسقۇر بۇ سەپەرىمىزنى تېخىمۇ پالاكەتكە ئۇچراتقاندەكلا بىر تۇيغۇ بىزنى ئىلكىگە ئالدى .

ئوپالغا بارساقلا ئىشىمىز ئوڭغا تارتىدۇ ، دەپ ئويلىغانىدۇق . ۋەھالەنكى ، ناھايىتى بىر تاۋۇزلۇقتىن تاۋۇز ئېلىپ يەپ ئۇسسۇزلۇقىمىزنى قاندۇرىدۇق ، خالاس . بىزنى يەنە نەس باستى . تۆگە ئىگىلىرى ئوپال بازىرىغا بېرىش نىيىتىندە بولسا كېرەك ، ئەگەر يول بويىدا بىرەر يەرگە چىدىر تىكىپ قونمىز دېسەكلار ، سىلەرنى تاشلاپ كېتىمىز ، دېدى . شۇنىڭ بىلەن ئالدىمىزغا ماڭدۇق . سائەت يەتتە يېرىمدا ، مەن ئارايكقا توختايلى ، ئەمدى ماڭمايلى ، دەپ تۇرۇۋالدىم . بىلىنگۈمۇ شۇنداق قىلغۇسى بارەدەك قىلاتتى . بىز ، ئەتە كارۋانچى ۋە ئۇلاغ ئىزدەسەكمۇ مەيلى ، مۇشۇ يەردە قونايلى ، دېدۇقتە ، ئۆسۈملۈك ۋە دەرەخلەر كۆپ يەرلەرنى تېپىپ چىدىر تىكىشكە كىرىشتۇق . دەل شۇ چاغدا ئىككى جۈگلۇق ئەسكەر ئۆتۈپ قېلىپ ، بىزنىڭ نېمە ئادەملەر ئىكەنلىكىمىزنى سوريدى . سالاھىتىمىزنى بىلگەندىن كېيىن ، بىزنىڭ « ئايدالا » دا قونماقچى بولغانلىقىمىزدىن بەكمۇ ھەيران بولدى . ئارايكمۇ

ئوپالغا ئاز قالغان جايدا ، بۇنداق ناچار شارائىتتا كېچىنى ئۆتكۈزۈشـ مىزدىن ئارامسزلاندى . ئىككى ئەسكەر ۋە تـۆگىچىلەر ، بـۇ يـەر بازارغا « نـاھـايىتى يېقىن » دەپ مەيدىسىگە ئۇردى . ئىككى ئەسكەر ئارايىك بـەـ لەن ئالدىرىماي مېڭىپ ، بۇ يەرنىڭ بېگىگە كەلگەنلىكىمىزنى خەۋەر قـەـ لىشقا قوشۇلدى .

مـېنىڭ بۇنىڭدىن ئەرۋايىم قىرىق گەز ئۇچتى . ئەمما ، ئامالسز خورسىنىپ قويۇپ ، خاپا ھالدا پۇتلىرىمنى ئاران سۆرەپ يولغا چۈشتۈم . جـاھانىنى بارا ـ بارا قاراڭغۇلۇق قاپلىدى . توپلىق يېزا يولىدا كېتىۋاتـەـ مـىز . يەنە قانچىلىك ماڭىمىز ، دەپ قاچانلا سورىماي ، ئۇلار « ئاز قالـ دۇق » دەپلا جاۋاب بېرەتتى . كاللامدا بەگنىڭ ئۆيى ، بىز 5 ـ ئايدا بوستانلىققا قىلغان سەپەر ئۇسىتىدە چۈشكەن چاغدىكى كاتتا كۈتۈۋېـ لىشلار زاھىر بولدى . ئادەتتىكى چاغـلاردىكىدەكـلا ئـىـسـتىق چـاي ، قوغۇن ـ تاۋۇز ، تاماق ، پۇت ـ قولۇمنى سوزۇپ راھەتلىنىپ بىر ئۇخـلۇۋلىش خىيالىمدىن چىقمىدى .

ئاخىر بازارنىڭ چىراغلىرى كۆرۈندى . قەيەردىندۇر بىرەر مەرىكە ئۇچـۇن چېلىنغان ناغرا ـ سۇنايى ئاۋازى ئاڭلاندى . مەن بىر تۆپىلىككە چىقىپ بىز ئىلگىرى مېھمان بولغان ئۆيگە كىرسەم ، ھېچ ئادەم يوق ، قاپقاراڭغۇ ئىدى . ئارايىك تۇرماق ، باشقىلارنىڭمۇ سايىسى كۆرۈنمەيتتى . شۇئان ئېيتقۇسىز ھارغىنلىق ، ئۇمىدسىزلىك ، « سۇرا » نى يوقىتىپ قـويغاندىن كېيىن ئىچىمگە توشۇپ كەتكەن ئەلەم ۋە ئازاب بىردىنلا پۈـ تۈن ۋۇجۇدۇمنى لەرزىگە سالدى ـ دە ، ئىختىيارسىز كۆزلىرىمدىن ياش قۇيۇلدى . قاراڭغۇلۇق ئىچىدە پەلەمپەيدە ئولتۇرۇپ ئۇن سېلىپ يىغلـ ۋەتـتىم . بىر چاغدا ، بىر ئادەم پەيدا بولۇپ ، بەگ غوجامنىڭ قەشقەرگە كـەتكەنلىكىنى ، ئارايكنى كۆرمىگەنلىكىنى ئېيتتى . بىز روھسىز ھالدا بازارغا كەلدۇق . ئۇ يەردە بىر ئادەم بىزنى باشقا بىر ئۆيغۇر باينىڭ ئۆـ يىگە باشلاپ باردى . ئېگىز ، يوغان ، غۇۋا يورۇق ئۆيگە كىرسەك ئارايىك بىرمۇنچە ئەمەلدارلار بىلەن ئولتۇرۇپتۇ . ئەسلى ئۇلار بىزنى ئەكىلىشكە ئەۋەتكەن ئادەم بىز بىلەن ئۇچرىشالمىغانىكەن .

ئۇ ئۆيگە بارغاندا سائەت توققۇز بولغانىدى . بىز ئەتىگەن سائەت يەتتىدە ماڭغىلى تۇرغانچە يولدا ئاساسەن توختىمىغان ، ئۇزۇنراق ۋاقىت دەم ئالمىغاندۇق . شۇڭا ، كېلىپلا ئۇخلاپ قالدىم ، يېرىم كېچىدە تاماق تەييار بولغاندا ، ئۇلار ئويغىتىشتى . ئارايىك زور تىرىشچانلىق ۋە غەيرەت بىلەن ئۇلار بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى . باشقا گەپ ـ سۆزلەردىن كېيىن ، ئۇلار باش كونسۇلخانىغا ماشىنا ئەكىلىشنى ئۇقتۇرۇشقا دەرھال بىر ئادەمنى قەشقەرگە يولغا سالىدىغانغا ماقۇل بولدى ۋە بۇ خەۋەرچى كېچىلەپ يولغا چىقىدۇ ، دەپ ۋەدە بەردى . بىز ئۇلارنىڭ ۋەدىسىگە ئىشىنىپ يېتىپ قالدۇق . شەرقتە بىرەر ئىشنى ئورۇنلاشتۇرغاندا ، ئۇنىڭ ئىجراسىنى غەرب ئۇسۇلىدا مۆلچەرلىسىڭىز قاتتىق خاتالىشىسىز . ئەگەر ئارىلىق ۋە ۋاقىتنى ھېسابلاپ تەخمىنەن بىر ۋاقىتنى چىقىرىپ ، خەقنىڭ شۇ ۋاقىت ئىچىدە بۇيرۇغان ئىشنى بېجىرىشنى ئۇمىد قىلسىڭىز ، چوقۇم يېڭىلىشسىز ۋە ئۇمىدىڭىز يوققا چىقىدۇ . بىز شۇ كۈنى زور ئىشەنچ بىلەن خۇمزا ئەتىگەن سائەت يەتتە يېرىمدا بىزنىڭ خەۋرىمىزنى ئاڭلاپلا يولغا چىقسا ، ئۈچ ـ تۆت سائەت ئىچىدىلا ئوپالغا يېتىپ كېلىدۇ ، دەپ ئويلىدۇق . ئەمما ، كېيىن بىلدۇقكى ، « دەرھال ئەۋەتىدىغان » ، « ئاتلىق يولغا چىقىدىغان » خەۋەرچى ئەتىسى چۈشتە ، يەنە كېلىپ ئىشەك مىنىپ يولغا چىقىپتۇ . شۇنىڭ بىلەن بىز دەرھال يېڭى بىر پىلان تۈزۈپ ، گىيالگېننى تېز ماڭدىغان ئات بىلەن يولغا سالماقچى بولدۇق . ئۇلار بۇ ئىشنى تېزلىك بىلەن ئورۇنلاشتۇرۇشقا ۋەدە بەردى . ئەمما ، گىيالگېن سائەت توققۇز بولغاندا ، ئاندىن ئات بىلەن ئەمەس ، ئات ھارۋىسى بىلەن يولغا چىقتى . بەلكىم ھەر بىر ئەمەلدار بۇ ئىشلارنى ئۆزى ئەمەس ، باشقا بىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىنى ئۇمىد قىلغان بولۇشى مۇمكىن .

يول ماڭمايدىغانلىقىمىز ، ساھىبخانىنىڭ ئىنتايىن قىزغىن مېھمان دوستلۇقىدىن خۇشال ئىدۇق . لېكىن ، ماشىنا ئاۋازىغا قۇلاق سېلىپ ئولتۇرۇشمۇ ئادەمنى تىت ـ تىت قىلاتتى . ئۆيىمىزنىڭ تۆۋىگە كەلگەندىمۇ ، يامانلىق ئىلاھىنىڭ بىزنى قويىۋەتمەستىن يەنىلا ئاۋارە قىلىۋاتقاندا

لىقىغا چىداپ بولمايتتى. مەن كىتاب ئوقۇپ دىققىتىمنى سەل چالغىتاي دېسەم، غۇرۇرىدە چىۋىن ئولاشتى. چۈننىڭ ۋىڭىلداشلىرى ئىچىمنى سىقىپ ئارامىمنى بۇزدى، شۇڭا بىرىپ ئارايكىنىڭ ئۈشۈپ قالغان پۇتىنى تاڭدىم، ئۇنىڭ پۇتىنى كۆندە بىر يېڭىلاپ تاڭاتتىم. ئاندىن ساھىبخانىنىڭ ئىلتماسى بىلەن كۆيۈپ قالغان تىزىنى تېڭىپ قويدۇم، چىلانتوروق ئاتنىڭ دۇمبىسىدىكى يېغىرىنى داۋالىدىم، بۇ ئىشلارنى قىلىپ بولۇپ هويلىغا چىققانىدىم، ئامرىخان تاغ ئېغىزىدا شىلۋالغان ئات تېرىسىنىڭ ئاچچىق پۇرىقىدىن بېشىم ئايلىنىپ هوشۇمدىن كەتكىلى تاس قالدىم. ئامرىخان بۇ تېرىنى يول بويى قەدىرلىك نېمىنى ئايىغاندەك ئاياپ - ئاسراپ كەلگەنىدى. تۇزلەڭلىككە كېلىش بىلەنلا ئىسسىق تېرىگە بىر دىنلا قاتتىق تەسىر كۆرسەتتى. مەن ئامرىخاننى ئۆيگە قايتقاندا ئۆلگەن ئات تۇپەيلى بالاغا قالمىسىكەن، دەپ ئويلىدىم. ئۆيگە بارغاندا بىز ئۆلگەن ئات ئۈچۈن خېلى كۆپ پۇل بەردۇق. چىلانتوروقنىمۇ ئوبدان بېقىپ سەمرىتىپ، يېغىرىنى ساقايتىپ، ئاندىن ئامرىخاننى ئېگىز يارغا يولغا سالدۇق.

ئۇزۇن كۈنمۇ تۇگەي دېدى، ماشىنا يەنىلا كەلمىدى. بىز بۇ يەردە بېكار چىلىقتا چۈشىن ئۆلتۈرۈپ ئولتۇرغاندىن كۆرە، ئەتە ئەتىگەندە قەشقەرگە ئاتلىق كېتەيلى، دېگەن قاراشقا كەلدۇق. كېچە تۈن يېرىمدىن ئاشقان مەھەل بىر ماشىنىنىڭ گۈركىرىشىدىن ئويغاندۇقتە، دەرھال ئورنىمىزدىن تۇرۇپ «ماشىنا كەلدى! ماشىنا!» دەپ توۋلاپ كەتتۇق. ساداقەتمەن مىل خۇمزا بىزنىڭ خەۋرىمىزنى كەچ سائەت يەتتە يېرىمدا ئاڭلاپلا يولغا چىقىپتۇ. ئەمما، چۆلگە كەلگەندە ئېزىپ كېتىپتۇ. لېكىن، بۇ ئىشنى بىزگە ئۇ ئېيتمىدى ۋە ھېچنېمە دەپ ئاغرىنمىدى.

ئەتىسى، بىز سەھەردىلا ماشىنا بىلەن قەشقەرگە قايتتۇق. باش كونسۇلخانىدىكىلەر قارشى ئېلىش مۇراسىمى تەييارلىقىنى قىلىپ بىزنى كۈتۈپ تۇرغانىكەن. بۇ ئۇنتۇلماس بىر كۈتۈۋېلىش بولدى. ئۇلار بوينۇمغا گۈلچەمبىرەك ئېسىپ قويدى. باش كونسۇلخانىدىن ئايرىلغىنىمغا 24 كۈن بولغانىدى. لېكىن، بىزگە ئۇنىڭدىنمۇ ئۇزۇن بىلىنىپ كەتتى.

بۇ قېتىمقى ئېكسپېدىتسىيىمىز خۇشاللىق ۋە خاپىلىق ئارىلىشىپ كەلـ گەن ، ۋەقەلەر كەينى ـ كەينىدىن چىقىپ تۇرغان بىر ئېكسپېدىتسىيە بولدى .

ئارايلىك ئۇششۇپ قالغان پۇتنىڭ دەردى بىلەن ، بىر قانچە ئاي باش كونسۇلخانا قوروسىدىن چىقمىدى . بۇنىڭ بىلەن بىل ئىككىسىنىڭ يەنە كېچىك دائىرىدە بىر قانچە قېتىم پائالىيەت قىلىش پىلانى پۈتۈنلەي بـۇزۇلدى . ئۇلارنىڭ پىلانى بىل ئەنگلىيىگە قايىتىپ كېتىشتىن ئىلگىرى قەشقەردە تۇرغان ۋاقىت ئىچىدە ئەتراپتىكى جايلارنى بىر قانچە قېتىم ئايلىنىپ چىقىش ئىدى .

ئون ئىككىنچى باب

مەركەز ئۇرۇمچىگە بېرىش

ئارايكىنىڭ ھۆكۈمەت تەرەپ سالاھىيىتى بىلەن ئۇرۇمچىگە بېرىش پىلانى تۈرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلى ئىشقا ئاشماي سوزۇلۇپ كېتىۋەردى . ئەمما ، ئۇنىڭ قىش كىرگىچە بۇ مەركەزنى زىيارەت قىلىش ئويى بار ئىدى . ئاقسۇغا ، بىز ئورۇنلاشتۇرۇشلارنى قىلىپ ، 10 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا قەشقەردىن ئۇرۇمچىگە قاراپ يولغا چىقماقچى بولدۇق . يىلنىڭ بۇ پەسلىمۇ سايا ھتىمزگە نىسبەتەن كېچىككەن ھېسابلىناتتى . چۈنكى ، شىمالغا ماڭغانچە ھاۋا سوغۇق ئىدى . ئۇرۇمچىدە سوغۇق بۇ ئۆلكىنىڭ جەنۇبىي قىسمىغا قارىغاندا قاتتىقراق بولاتتى . ئەمما ، تەييارلىق قىلىپ بولغاچقا ، 10 ـ ۋە 11 ـ ئايدا ھاۋا ئۇنچە سوۋۇپ ، ئەھۋال بەك يامان بولۇپ كەتمەس ، دەپ ئويلىدۇق . مېنىڭ جۇڭگو ھەربىيلىرى كىيىدىغان پىيمام بار ئىدى ، سەپەردە بەك ئەسقاتاتتى . ئۇنى كىيىۋالسا مېڭىش ئەپسىز بولغىنى بىلەن پۇت ئىسسىق تۇراتتى . ئارايكقا ئۇششۇپ قالغان پۇتىنى ئاسراش ئۈچۈن تاللاپ يۈرۈپ كىگىز ئۆتۈك ۋە تېرە ئۆتۈك ئالدۇق . يولغا چىققاندا ھاسا تۈتقان بولسىمۇ يولدا ئۇنى تاشلىۋەتتى .

ماڭا نىسبەتەن ، بۇ پۈتۈنلەي يېڭىچە بىر سەپەر ئىدى . بۇنداق بولۇشى ، مەن ئۇتتۇرا ئاسىيا رايونىدىكى سەپىرىمنىڭ كۆپ قىسمىنى ئاتقا مېنىش ، يۈك ـ تاقلارنى ئۇلاغلارغا ئارتىش بىلەن تۈگەتكەنىدىم . 1935 ـ يىلى سېر ئارايك تېيچمان بېيجىڭدىن قەشقەرگە تۇنجى قېتىم ماشىنا ھەيدەپ كەلگەن . ئەنە شۇ چاغدىن باشلاپ ، ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلىدىن بىر قانچىسى ، جۈملىدىن 1942 ـ يىلى ئارايكمۇ شىنجاڭنىڭ شىمالىغا (ئۇرۇمچىگە) ماشىنا بىلەن سەپەر

قىلغاندى . ئەگەر كارۋان بىلەن ماڭسا ، بۇ 980 ئىنگلىز چاقىرىم يولنى سەككىز ھەپتىدە ئاران تۈگەتكىلى بولاتتى . مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا ، مەن مۇشۇنداق مېڭىشنى ياخشى كۆرەتتىم . قەشقەردىن ئۈرۈمچىگە بارىدىغان « ئاساسىي تاشيول » بەك ناچار ئىدى . بۇنداق يولدا ماشىنا بىلەن مېڭىشمۇ بىر ئازاب ئىدى . ۋەھالەنكى ، بىزنىڭكىدەك يۈك ماشىنىسىدا ئولتۇرۇپ ماڭسا ، قەشقەردىن ئۈرۈمچىگە سەككىز ھەپتە ئەمەس ، سەككىز كۈندە بارغىلى بولاتتى . شۇڭا ، كارۋان بىلەن سەككىز ھەپتە مېڭىش ۋاقىت ئىسراپ قىلىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى . بۇ خۇددى بىر ئادەمنىڭ پويىز ۋە ماشىنا تۈرغان يەردە لوندوندىن شوتلاندىيىگە ئاتلىق بېرىشى زادىلا ئەقىلغا سىغمايدىغان بىر ئىش ھېسابلانغانغا ئوخشاش بىر ئىش ئىدى . بىر ئادەم ماشىنىدىن ئىبارەت بۇ قاتناش قورالى بىلەن ئېپتىدائىي ، قالاق رايونغا بېرىشنى قانچىلىك دەرىجىدە ياقتۇرمەسۇن ، بۇ يەرگە كەلگەنىكەن ، بۇ نەرسىنى ئىشلەتمەسلىك ھېسسىيات بىلەن ئىش كۆرگەنلىك ، ھەددىدىن زىيادە جاھىللىق بولاتتى .

ئوتتۇرا ئاسىيانى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتكەن تاشيول ياساش ئىنتايىن ئۇلۇغ ، ئەمما مۇشەققەتلىك ئىش ئىدى . بۇ يەرنىڭ تاشيوللىرىنى ئەنگلىيىنىڭ تاشيوللىرىغا سېلىشتۇرساق ئادىللىق بولمايتتى . ئۈرۈمچىگە بارغۇچە قۇملۇق ۋە چۆللۈكنىڭ ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇنغا سوزۇلغانلىقىنى ، مۇشۇنداق بىر جايدا يەنە تاشيولنىڭ بارلىقىنى كۆرۈپ ھەيرانلىقتىن ئاغزىم ئېچىلىپ قالدى . نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ بۇ يەرگە مەجبۇرىي يوسۇندا كېلىپ ، پايانسىز چۆللىنىڭ پىژغىرىم ئىسسىقى ۋە شامالىلىق سوغۇقىدا بۇ يولنى قانداق جاپالار بىلەن ياسىغانلىقىنى ئويلاپ كەتتىم ؛ قارىغاندا ھۆكۈمەتنىڭ بۇ يول پۈتكەندىن كېيىن ئات ھارۋىلىرىنىڭ مېڭىشىنى چەكلىشىنى پۈتۈنلەي چۈشىنىشكە بولاتتى . يەرلىك كىشىلەرنى بۇرۇنقى ناچار كونا يولغا مېڭىشقا ھەيدەش زالىملىقتەك بىلىنگەن بىلەن بۇنداق قىلمىغاندا ، مىڭ بىر مۇشەققەتتە ياسىغان يول ھارۋىنىڭ قاتتىق چاقىدا بۇزۇلۇپ كېتەتتى ـ دە ، يەنە جاپا تارتىپ قايتىدىن ياساشقا توغرا كېلەتتى . شۇنداقتىمۇ بۇ يولنى كېسىپ ئۆتكەن ئويمانلار ، ئېـ

رىقلار كۆپ بولۇپ ، پات ـ پات ئۇچراپ تۇراتتى . بۇلارنىڭ ھەممىسى سۇ چىقىرىدىغان جايلار بولۇپ ، چوڭقۇرلۇقى ۋە خەتەرلىك دەرىجىسى بىر ـ بىرىگە ئوخشمايتتى . تىك بولمىغان جايدىكى بەزى تېبىز ئېـ رىقلارغا تاختا تاشلار ياتقۇزۇلغان ، بەزى چوڭقۇر ھاڭلىق تۆپىلىككە بولۇشىغلا ئېرىق ياساپ قويۇلغانىدى . شۇڭا ، بۇ ئازگال ، ئورەكلەرنىڭ شەكلىنى ، قۇرۇلمىسىنى ئۇنىڭ ئىچىگە چۈشۈپ كەتمىسىگىز بىلگىلى بولمايتتى . بۇنداق جايلارغا كەلگەندە ناھايىتى ئاستا ، پەم بىلەن مېڭىشقا توغرا كېلەتتى . يول تۆپتۇز سوزۇلغان ، ماشىنا ئۇچقاندەك ماڭىدىغاندەك كۆرۈنگەن بىلەن بۇنداق جايلارغا كېلىپ قېقىلىپ سىلكىنمىگەندە ، ئادەم بەئەينى ئالدانغاندەك بىر ھېسسىياتتا بولۇپ ، ئاچچىقى كېلىپ كېتەتتى . مۇشۇنداق پات ـ پات توختاپ ، تەكشۈرۈپ مېڭىشتىن ئۆزۈمچە خۇشال بولىدۇم ، چۈنكى بۇ ھال ئادەمدە تېز مېڭىش ئىستىكى پەيدا قىلمايتتى .

سىر ئارايىك تېپىچمان ئۆزىنىڭ « ئوتتۇرا ئاسىيا غا سەپەر » دېگەن ئەسىرىدە : « ئېكسپېدىتسىيە سايا ھەتتىدە 8 ـ V تېپلىق فورت ئاپتوموبىـ لىدا ئولتۇرغانغا ھېچنېمە تەڭ كەلمەيدۇ ، بىراق يېڭى بىر ماشىنا بىلەنلا بۇنداق سەپەرنى قىلىش ئۆتۈپ كەتكەن ئەخمەقلىق بولىدۇ » دەپ يازـ غانىدى . ئۇ ئۆزى ھەيدىگەن ئاپتوموبىل چوقۇم ئۇنىڭ دەسلەپكى گېـ پىنى ئىسپاتلىغان ، لېكىن كېيىنكى گېپىگە ئانچە مۇڭاپىق كەلمىگەن . ئۇ بىزگە سېتىپ بەرگەن ئاپتوموبىل بىلەن ئۇرۇمچىگە يەنە بىر قېتىم بارـ غىنىمىزدا ، ئۇنىڭ ئازاب ـ ئوقۇبەتلىك ئۆمرىنۇ بىر يەرگە بېرىپ قالدى . ئاپتوموبىل يولدا بىزنى كۆپ قىينىغان بولسىمۇ ، ئىنتايىن ناچار مۇھىتتا ئۇ يەنىلا بىزگە توپتوغرا 12 يىل ناھايىتى ئوبدان خىزمەت قىلـ دى . شەك ـ شۇبھىسىزكى ، مىل خۇمزا پۈتۈن ئىشتىياقى بىلەن ئاياپ ـ ئاسراپ ئۇنىڭ ئۆمرىنى ئۇزارتتى ، شۇڭا ئۇ يۇرۇش مۇساپىسىدە ناھايىتى ياخشى رېكورت ياراتتى .

10 ـ ئاي ، سەھەر سائەت ئالتە ، تاڭ تېخى يورۇمىغان مەھەل ، بىز توققۇز ئادەم فورت ماركىلىق ئاپتوموبىلىمىزغا ئولتۇرۇپ باش كوندـ سۇلخانىدىن ئايرىلدۇق . بىز ئۇرۇمچىگە قايتىدىغان روبېرتسېن بىلەن

ئۇنىڭ بولغۇسى ئايالىنى ، تەرجىمانلىققا ياڭ ئەپەندىنى ، قەشقەر ساقچى ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقىنى ئېلىۋالغاندۇق . ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى سىلەرنى ئۈرۈمچىگە ئاپىرىپ قويىمەن ، دېدى . ئەمەلىيەتتە ئۇ پۈلسىز ماشىنىدا ئولتۇرۇپ سەپەر ئارقىلىق كۆڭلىنى ئېچىش ئۈچۈنلا بىز بىلەن بىللە ماڭغان بولۇشى مۇمكىن . يەنە كېيالگبن ، مىل خۇمزا ۋە يېڭىدىن تەيىنلەنگەن يارەمچى مېخانىك بار ئىدى ، بۇ ئادەمنى تۇنجى قېتىم كۆرگىنىمدە ، ئۇ گۈلچى ئىدى . باش كونسۇلخانىدىكى خادىملار-نىڭ ماسلىشىشچانلىقى كۈچلۈكتەك قىلاتتى . نېمىشقا دېگەندە ، مەن بىر دەرۋازىۋەننىڭ كېيىن ئارايكىنىڭ ساتىرىشى بولغانلىقىنى ، خەن ئەپەندى-نىڭ ئاشپىزىنىڭ گۈلچىلەرنىڭ باشلىقى بولغانلىقىنى ، ماشىنىچىنىڭ مۇھاپىزەتچى بولغانلىقىنى كۆردۈم . باشتا دەپ ئۆتكىنىمدەك ، مىل خۇمزىمۇ باش كونسۇلخانىنىڭ ئۇستا ئاشپىزى ئىدى . مەن بۇ مېخانىكنى ياقتۇرۇپ قالدىم . ئۇ ياۋاش ، ئىتائەتچان بولغاچقا ، مىل خۇمزانىڭ ئاچچىقى كەلسە چېلىپ ئىچىنى بوشىتىدىغان دۇمبىقى بولۇپ قالدى .

مەن سەھەردە ، يەنى سۇبھى يورۇماستا يولغا چىقىشنى ياخشى كۆرەتتىم ، چۈنكى بۇ مەھەلدە باسقان يول تېزلا ئۇنتولۇپ كېتەتتى . تاڭ يورۇغاندا بىر كۈنلۈك پىلاندىكى يولنى (20 ئىنگلىز مىلى) بېسىپ بولغان بولاتتۇق . تاڭ قۇياشىنىڭ كائىناتقا خۇشال تەبەسسۇم بىلەن نۇر سېپىپ چىقىشىمۇ ئادەمنى سېھىرلەيتتى . سۇبھى ئالدىدىكى قاراڭغۇلۇق مەنزىرىسىدە كۈن پاتقاندىن كېيىنكى قاراڭغۇلۇققا قارىغاندا قايغۇ ، غەم-كىن كەيپىيات ، خەتەر ئازراق ئىدى . بىز ھېرىپ چارچىغان ، قوندۇر-غان نامەلۇم بىر جايغا ئاز قالغاندا ، ئەتراپ شۇنچىلىك قايغۇلۇق تۇس ئالاتتىكى ، ئادەمگە بۇ يەر يامانلىق ، شۇملۇق بىلەن تولغاندەك تۇيغۇ بېرەتتى .

ئاخشىمى ياتىدىغان جاي ئادەمنىڭ بېشىنى ئاغرىتىدىغان بىر ئىش ئىدى . بىرىنچى كېچىسى بىز ئادەممۇ ، سۇمۇ ، گىياھمۇ يوق چۆلدە ياتتۇق . ئۈرۈمچىگە بارغۇچە يولدا شەھەر ، بازار ۋە يېزا ، كەنت بار بو-لۇپ ، ئەقلى ھوشى جايىدا سەپەرچىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ئايدالدا

قونۇشقا ھېچانداق ئاساس يوق ئىدى . شۇڭلاشقىمۇ ، دالىدا قونىدىغان جاي تاللىغان ۋاقتىمىزدا ياڭ ئەپەندى بىلەن ساقچى ئەمەلدارى قوشۇلـ مايتتى ۋە خاپا بولاتتى . بۇنى چۈشىنىشكە بولاتتى . ئاسمان گۈمبىزى ئاستىدا ، گۈلخان يېنىدا ئولتۇرۇپ ئاددىي غىزالىنىپ ، ئاندىن يېتىپلا ئۇخلاپ قېلىش ئۇلارنىڭ تەسەۋۋۇرىغا سىغمايدىغان غەلىتە بىر خۇمار ھېسىياتلىناتتى . ئۇلار بىخەتەر تۆت تام ئىچىدە ياتساق ، تاماقنى ئالدىرىـ ماي ، ئۇزاق ۋاقىت يېسەك ، ئەزىز مېھمانلارىدەك قارشى ئېلىنساق ۋە مېھـ مان بولساق ، دەپ ئارزۇ قىلاتتى .

ئارىمىزدىكى بۇ ئىختىلاپ ، بىر پۈتۈن كوللېكتىپنىڭ كەيپىياتىغا تەسىر يەتكۈزدى ، شۇڭا يەتتە كۈنلۈك سەپەردە بىز تۆت كېچىنىلا دا ـ لىدا ئۆتكۈزدۇق . لېكىن ، نېمىشقىدۇر ھەر قېتىم قونالغۇمىز ئاسمىنىنى جان پىدا قىلىۋاتقاندەك بىر خىل كەيپىيات قاپلايتتى . ھەتتا ياڭ ئەـ پەندى ئىنتايىن ئاچچىقى كەلگەنلىكى ھەمدە بىز ئەتكەن ياۋايىلارلا يەيـ دىغاندەك تاماقلاردىن جاق تويغانلىقىنى ئاچلىق ئېلان قىلىش يولى بىـ لەن ئىپادىلىدى . جېدەل نەتىجىسى ۋە ماشىنىغا ماي قاچىلاش زۆرۈرـ يىتى تۇغۇلغانلىق سەۋەبىدىن بىز ھۆكۈمەت يامۇلدا ئۇچ كېچىنى ئۆتـ كۈزۈشكە مەجبۇر بولدۇق . بۇنىڭ بىلەن جان پىدا قىلغۇچى مەن بولۇپ قالدىم ـ دە ، جۇڭگو ئەمەلدارلىرىنىڭ ئۇزۇن ۋاقىتلىق ۋە تۈتۈرۇقسىز ، ئەدەب ـ قائىدە بويىچە مېھمان قىلىشلىرىنى خالىمىسامۇ ، ئۆزۈمنى مەجـ بۇر قىلدىم . مەن ھېس ـ تۇيغۇمنى چوقۇم بەك كۆپتۇرۇۋەتتىم . نېمىشقا دېگەندە ، مەن ھەمراھلىرىمنىڭ مۇرەسسەسزلىكىگە زەردەم قاينىغاندەك بىر ھالەتتە مۇئامىلە قىلدىم . دېمىسىمۇ ئەگرى ـ بۈگرى ، ئوي ـ دۆڭ يولدا تاسقىلىپ بىر كۈن مېڭىپ ، چۈشكۈن كەيپىياتتا تۇرغاندا ، ھۆـ كۈمەت تەرەپنىڭ كۈتۈۋېلىش ئۈسۈلىمۇ زەردىمىزنى قاينىتتى . بۇ يەردە ساھىبخانىنىڭ قاش ـ قاپىقى مېھمانلارنىڭ كۆڭۈل ئازادىلىكىدىنمۇ مۇھىم بولسا كېرەك . شۇڭا ، مېھمانلار تار ، تاشتەك قاتتىق ئورۇندۇقتا تېخى ئېتىلۋاتقان تاماقلارنى ساقلاپ سائەتلەپ ئولتۇرۇشنى ، كىشىلەرنىڭ جىددىي كەيپىياتتا يېغىن ئېچىپ بىزنىڭ ياتاق ئىشىمىزنى مۇزاكىرە قـ

لىشىنى ئاڭلىشى لازىمدەك قىلاتتى . بۇنداق ئەھۋالدا ، يەنى پۈتۈن بە-
دەن توپا ـ چاڭ ، قاتتىق چارچىغان ، قورساق ئېچىپ غولدۇرلاۋاتقان
چاغدا ، سىلىق ـ سىپايە ، قىلچە ئەھمىيەتسىز سۆھبەتنى داۋام ئەتتۈ-
رۈش قىيىن ئىدى . مەن بۇنداق ئەھۋالغا بىرىنچى قېتىم ئاقسۇدا يولۇق-
تۇم . بۇ شەھەرگە چۈشتىن كېيىن سائەت ئىككى يېرىمدا كەلگەن بول-
ساقمۇ ، مەجبۇرىي يوسۇندا بۇ شەھەردە قوندۇق . بىز ئىككى سائەت
چاي ئىچىپ ئولتۇردۇق ، ساھىبخانلار بىزگە قىلىدىغان تاماق ، قورۇما ،
بىز ياتىدىغان جاي ئىشىنى مۇزاكىرىلىشەتتى . يەرلىك مەمۇرىي دائىرىلەر
بىلەن ھەربىي تەرەپ ئوتتۇرىسىدا بىزنى تالىشىپ كەسكىن تالاش ـ
تارتىش بولدى . سائەت بەش بولغاندا ، بىز تاماق ـ ياتاقسىز قالىدىغان
ياكى ئىككى جايدا مېھمان بولىدىغان بىر ۋەزىيەت شەكىللەندى . بۇنى
ئاڭلاپ بېشىم ئاغرىپ كەتتى ـ دە ، يېتىپ ئارام ئالغۇدەك جاي تېپىپ
بېرىشنى سورىدىم . ئۇلار مېنى ئايالىلار يېتىپ ـ قوپىدىغان بىر ئۆيگە
ئەكىرىپ قويدى . بىر سائەت ياتتىم . ئەمما ، ئەتراپتا پۈتۈنلەي قىزىق-
قۇچى تاماشىچىلار بولغاچقا ، ئۇلار ھېلىدىن ـ ھېلى مېنى پاراكەندە
قىلدى . كېيىن قارىسام ، ئارايىك بايا مەن چىقىپ كەتكەندە ئولتۇرغان
جايىدا ئولتۇرۇپتۇ . تەقدىرنىمز تېخى بىر تەرەپ بولماپتۇ . بۇ ئايىنى
چىقماس مەسىلىنى يەنىلا ئۆزىمىز بىر تەرەپ قىلدۇق . بىز يەرلىك گې-
نېرالنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ ، زىيافەتكە شۇ يەرگە بارىدىغان ، قاي-
تىپ كېلىپ ياموللا ياتىدىغان بولدۇق . زىيافەتتىن يېنىپ ياموللا كەل-
سەك ، ياتىدىغان جاي تېخى ئەمدى راسلىنىۋېتىپتۇ . ئەگەر بىزنىڭ يا-
تاق ـ تاماق ئورۇنلاشتۇرۇشىمىزنى ساھىبخانىلارغا قويۇپ بەرگەن بول-
سا ، ھازىرغىچە ھېلىقى زۇۋانسىز ئورۇندۇقلاردا مىخلىنىپ ئولتۇراركەن-
مىز ، دەپ ئويلاپ قالدىم . بۇ بەلكىم بىزنىڭ ۋاقتىمىزنىڭ بىكاردىن زايە
بولغىنىغا كۆرسەتكەن بىر مىسال بولۇپ قالار . دەرۋەقە ئۇلارنىڭ بىز
خالىمىغان تەييارلىقلارنى ئىشلىشىنى ۋە مۇزاكىرە قىلىشنى ساقلاپ بىز-
نىڭ نۇرغۇن ۋاقتىمىز بىھۇدە زايە بولدى .
ئۇرۇمچىدىن قايتىپ قەشقەرگە كەلگۈچە ياموللىلا قونۇپ كەل-

دۇق ، چۈنكى 11 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىسى بولۇپ قالغاچقا ، سوغۇق چۈشـ
كەنىدى . توققۇز ئادەمگە كىچىك ـ كىچىك ئۆچلا چېدىر بولۇپ ، خىزـ
مەتكارلىرىمىز ئوچۇقچىلىقتا ياتسا توڭۇپ كېتەتتى . شۇڭا ، ياڭ ئەپەندى
بۇ سەپەردىن خېلى مەمنۇن بولدى .

بىر كۈنى ياڭ ئەپەندى ، ئەنگلىيىلىكلەرگە قارىغاندا ، جۇڭگوـ
لۇقلار قائىدە ـ يوسۇن سۈرۈشتۈرۈپ كەتمەيدۇ ، ئاقىلەي ـ كۆكىلەي
دەپ كەتكەنىدى ، ئۇنىڭ گېپىگە ھەيران بولدۇق . ئۇنىڭغا راستلا مۇـ
شۇنداق دەپ قارايدىغانلىقىغا پەقەتلا ئىشەنمىدۇق . بىز ئۇنىڭغا ئۆزىمىزـ
نىڭ ۋاقتىنىڭ دەخلىگە ئۇچرىشى ، كۈتۈۋېلىشلارنىڭ مۇرەككەپلىكى ،
جۇڭگو تەرەپنىڭ يۈز ـ ئابرۇيىنى دەپ ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن مېھـ
مانلارغا شۇنچە ناقولايلىق تۇغدۇرىدىغانلىقى ھەققىدىكى كۆز قاراشلىرىـ
مىزنى چۈشەندۈردۇق . ياڭ ئەپەندى بەزى زۆرۈر تەييارلىقلارنى قىلمىسا
بولمايدىغانلىقى ، مەيلى مېھمانلار قانچىلىك ھارغان ، ئاچقان بولمىسۇن ،
ھەر قانداق يەردىكى ساھىبخان ئۇلارغا ياتاق شارائىتى ھازىرلاپ ، بىر
ۋاخ تاماقلا بېرەلەيدىغانلىقىنى تەن ئالدى .

ئەمما ، ئۇ يەنە ، جۇڭگولۇقلارنىڭ زىيادەتتىن مېھمانلار خالىغانچە
كېتىپ قالسا ، كەچۈرۈم سورىمىسا ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ئىشلارنى قىلـ
مىسمۇ بولىدۇ ، ساھىبخانلار ۋە مېھمانلار ھەر قاچان تاماق شىرەسىدىن
ئايرىلسا بولىۋېرىدۇ ، سەۋەبىنى چۈشەندۈرۈش ھاجەتسىز ؛ زىيادەتتە
مېھمانلار كۆڭلى تارتقان تاماق ـ قورۇمىنى تاللاپ يېسە بولىۋېرىدۇ ؛
خىزمەتكارلارنىڭ مېھمانلارنىڭ ئالدىغا تالـلاپ يېسۇن ، دەپ مەلـۇم
تاماق ـ قورۇمىنى ئالاھىتەن ئەكىلىشنىڭ لازىمى يوق ؛ بىرەرسىنىڭ
كىمكەرگىسى كەلسە كىكىرىۋەرسە يامىنى يوق ، دېدى . ئۇ ، ئەگەر زىيادـ
پەت ئۇستىدە بىر ئايال بالا ئېمىتمەكچى بولسا ، يۇنىڭمۇ ھەيران قالارلىق
يېرى يوق ، دەپ قارايدىكەن . بىز قەشقەردە بىر خەنزۇ ئايال بىلەن تو-
نۇشۇپ قالغانىدۇق ، ئۇ ھەر قانداق بىر مەرىكىگە بوۋىقىنى ئېلىپ
باراتتى . بوۋاقنىڭ بېشىدا ئوچۇق قىزىل مەخمەل بۆڭ بار ئىدى . بوۋاق
مەززە قىلىپ ئىمىۋاتقان چاغدىمۇ ، ئايال باشقىلار تۇتقان ھاراقنى نازلىق

تەبەسسۇم بىلەن ئېلىپ ئېچىۋېرەتتى . ماڭا بۇ ئەھۋال ناھايىتى شاللاق لىقتەك بىلىنەتتى . . . بۇ ھال ئادەم ئۆزىنىڭ يۈرۈش ـ تۇرۇشى ۋە ئادەتىگە بەكلا كۆنۈپ كەتسە ، بۇنى يوللۇق ھېسابلاپ ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتمەيدىغانلىقىنى چۈشەندۈرەتتى . لېكىن ، چەت ئەللىكلەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، بۇ ھال ئىنتايىن مۇرەككەپ بىر قاتار چەكلىمە ھېسابلىناتتى . ئەمما ، ياكى ئەپەندى بۇنداق چەكلىمىلەرنىڭ ھاجىتى يوق ، دەپ قارايتتى .

بۇ سەپىرىمىزدە ھەر تۈرلۈك يەر قىياپىتى ۋە يەر شەكلىنى بىر سىپ ئۆتتۇق . لېكىن ، يولنىڭ كۆپرەك قىسمى قۇملۇق رايونغا يېقىن ئىدى . بۇ يولدا ھازىرقى زامان مەنىسىگە ئىگە ستولىبىلىق دۆلەت يولى ياكى يۇقىرى سۈرئەتلىك تاشيول دېگەنلەردىن ئەسەر يوق ئىدى ، ئەمما شۇ يەرنىڭ ئۆلچىمى بويىچە قارىغاندا بۇ خىلىلا ئوبدان يول ھېسابلىناتتى . بۇ يول ئارايىك 1942 ـ يىلى ماڭغان چاغدىكىدىن كۆپ ياخشىلانغانىدى . بۇرۇن كېچىپ ئۆتىدىغان جايلارغا كۆۋرۈكلەر سېلىنغان ؛ بوستانلىق يېزىلاردىن ئۆتىدىغان جايلارغا يېڭىدىن يول ياسالغان ؛ تېك ، دۆڭلۈك رايونلارغا يانتۇلۇققا ماس كەلگۈدەك يېڭى بۆلەكلەر ياسالغانىدى . ئەنگلىيە يېزىلىرىنىڭ پاكىز ، رەڭدار ، يانتۇلۇقى يوق دېيەرلىك تاشيوللىرىغا كۆنۈپ قالغان ئادەمگە ، بۇ يەردىكى قاقاس ، تىمتاس يولدا ماشىنا ھەيدەپ مېڭىش ھېلىمۇ قورقۇنچلۇق ئىش ئىدى .

بىز كۈل رەڭ شېغىللىق ئېگىزلىكتىن ئۆتكەنچە گىياھ دېگەننى كۆرمىدۇق . قۇملۇق رايوندىن ئۆتكۈچىمۇ تاشلار ئارىلىقىدىن ئۇنۇپ چىققان چاتقاللارنى ھەم كۆپ ئۇچراتمىدۇق . لېكىن ، 10 ـ ئايدا ئۆسۈملۈك ئۆسىدىغانلىكى جايلاردا كۈزنىڭ رەڭدارلىقى كۆڭۈلسىز مەنزىرىگە ئاز ـ تولا ھاياتبەخش ئەتكەنىدى . بىر بوستانلىقتا تېرەكلەرنىڭ سارغايغان يوپۇرماقلىرى ئالتۇندەك تاۋلىناتتى . قۇملۇق چۆلدە يۇلغۇنلار شامالدا يەلپۇنەتتى . قىزىل ، توق قىزىل ، سېرىق ، كۆكۈچ ، قوڭۇر رەڭلەر گويا كى رەسسامنىڭ ئوبدان تەڭشەلگەن ، ھەممە رەڭلەر ئارىلىشىپ كەلگەن بوياق تاختىسىدەك كۆزلەرنى ئالىچەكمەن قىلاتتى . قايتا

قۇچە قارىساق ، بويىاق تاختىلىرى پاكىز يۇيۇلۇپ دەل ـ دەرەخلەر يالـ
ڭاچلىنىپ ، ھەممە ياق مىسكىن تۈس ئاپتۇ .

بىر قانچە تاغ ئېغىزىدىن ئۆتتۇق . ئەڭ ئېگىزلىرى دېگىز يۈزىدىن 5 مىڭ 800 ئىنگلىزچىسى بولسىمۇ ، يول ئەگرى ـ توقاي ، يانتۇلۇقى ئېگىز بولغاچقا ، ماشىنا تەسلىكتە ماڭاتتى . ئۇرۇمچىگە ماڭغانىنىڭ ئۈـ چىنچى كۈنى باتۇر ، قەيسەر ، ئەمما كونىراپ قالغان ئاپتوموبىلىمىز قاـ چان بولالماي يېتىپ قالاركىن ، دەپ ئەندىشىگە چۈشتۇق . ئالتىنچى كـۈنىگە كەلگەندە ، ئۇشتۇمتۇت قاراس قىلىپ ئۇنىڭ بىر پۇرژىنىسى سـۇنـۇپ كەتتى . مىل خۇمزا ئۇنى ياساپ ـ تۈزەپ ماڭدۇردى . ئۇ باشـ تـىلا يولدا نۇرغۇن سىرلىق ، بىلگىلى بولمايدىغان ئىشلار يۈز بېرىشى ، ھەتتا ئاپتوموبىل تۈيۇقسىز توختاپ قېلىپ ، ھەيدىگىلى بولماسلىقى مۇمكىن ، دەپ ئاگاھلاندۇرغانىدى . شۇڭا ، ئۇ ماشىنىغا توختاپ قالماي ماڭغىن ، دەپ ئىزچىل ئاگاھلاندۇردى ھەمدە ئارايىكىنىڭ پەم بىلەن ھەيـ دىشى ئارقىسىدا ئۇرۇمچىگە تىنچ ـ ئامان بېرىۋېلىشنى ئارزۇ قىلغانىدى . تـاغ ئېغىزىغا چىققۇچە مىل خۇمزا زۆرۈرىيەت تۈغۇلسا دەرھال ماتورنى ياسايمەن ، دەپ ئاپتوموبىلنىڭ كرىلوسى ئۈستىدە ئولتۇردى . بىز ئاخىر ناھايىتى تىنىك ، يولمۇ ئىلگىرى ـ كېيىن يامان تاغ ئېغىزىغا چىقىپ بولـ غاندا ، بىز ئۇنىڭ خۇداغا تەشەككۈر ئېيتقانلىقىنى ، يەنى ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، دۈگا ئوقۇپ ساقلىنى سىلىغانلىقىنى كۆرۈپ قالدۇق . بـىز ھەر قېتىم ئاپتوموبىلىمىز ، يول ئەھۋالى ، بېسىپ ئۆتكەن يولىمىز ئۇستىدە سۆز قىلساق ، ئۇ دائىم « ئىنشائاللا » (خۇداغا شۈكۈر) دەپ قويياتتى .

پـۇرژىنا سۇنۇپ كەتكەندىن كېيىن ، ماشىنا بىردەم توختاپ ، بىردەم مېڭىپ ، ئاخىر پايانسىز بىر قۇملۇققا كەلگەندە توختاپلا قالدى . مىل خۇمزا رېمۇنت قىلىشقا كىرىشتى . ئۇ بىزگە ھېچقانداق كاپالەت بەرمەي يەنە « ئىنشائاللا » دەپلا قويدى . بۇ ئۇنىڭ ئاپتوموبىلنى ياساپ ، سىلەرنى ئۇرۇمچىگە ئاپىرىمەن ، دېگىنى ئىدى . مۇشۇ پەيتتە ئۇچ ئاپتوـ موبىلدىن تەركىپ تاپقان ھەربىيلەرنىڭ تىرانسپورت ئەترىتى يېنىمىزدىن

ئۆتتى . ئاپتوموبىلنىڭ بىرده پاكار ، سېمىز بىر ھەربىي ئولتۇراتتى ، ئۇنى قەشقەردە كۆرگەنىدۇق . ئۇ بىزنىڭ ئەھۋالىمىزنى كۆرۈپ ، تەشەببۇسكارلىق بىلەن بىزنى ئۇششاق تالغا ئاپىرىپ قويماقچى بولدى .

مەن ئىككىنچى ئاپتوموبىلنىڭ كابىنكىسىغا تىقىلدىم . بىر يېنىمدا شوپۇر ، بىر يېنىمدا ھېلىقى دوستىمىز ئولتۇردى . ئارايىك بىلەن ياڭ ئەپەندى كوزۇپتىكى يۈك ئوستىگە چىقتى . بۇ يولمۇ بەك ناچار ئىدى . ئاپتوموبىل سىلكىنىپ ، تاسقىلىپ ، ئۇرۇلۇپ دېگەندەك ناھايىتى ئاستا ماڭدى . ئالدىمىزدىكى ماشىنىدىن كۆتۈرۈلگەن توپا ـ چاڭ بىزنى كۆمۈپ كۆز ئالدىمىزدىكى نەرسىلەرنى كۆرگىلى بولمىدى ، نەپەسىمىز سىقىلدى . شوپۇرىمىز توپا ـ چاڭدىن قوتۇلۇش ئۈچۈن ، بىر قېتىملا ئازراق ۋاقىت توختىدى . مەن كۆزۈمنى چىڭ يۇمۇپ ، كوزۇپتىكىلەرنى نېمە بولۇۋاتقاندۇ ، قانداق ئولتۇرغاندۇ ، دەپ ئويلاپ غېمىنى يېدىم . ئۇششاق تالغا كەلگەندە ، كوزۇپتىن توپا ئىچىدىن چىققاندەكلا قىياپەتسىكى ئىككى ئادەم چۈشتى . ئۇلار تاسقىلىپ بەك قىينىلىپتۇ . تۇتقىلى بولمىدىغانكى نەرسىلەرنى چىڭ تۇتۇپ چىداپ ئولتۇرۇپتۇ .

بۇ چۆل بىر كىچىك بازاردا ۋەيرانە بىر ياموُل بار ئىكەن . ئارايىك بىلەن مەن ئەتراپتا ئوۋلىغۇدەك نەرسە بارمۇ ئىزدەپ باقايلى ، دەپ ئۇلارغا ئات تېپىپ بېرىشنى ئېيتتۇق . مەن ئادەتتىكى مىجەزىم بىلەن ئەنسىرىگەن ھالدا ئاتقا مىندىم . بۇ ئات ئاجايىپ سېمىز ، ياۋاش بولۇپ ، مەن مىنگەن باشقا ئاتلارغا پەقەت ئوخشمايتتى . بۇ ئاتتا ئولتۇرۇش خۇددى كرىسلودا ئولتۇرغاندەك بولۇپ ، ئۇنى ياخشى كۆرۈپ قالدىم . يەرلىك ئەمەلدار بىزگە بىر يول باشلىغۇچى بەردى ، لېكىن ئۇنىڭ پەقەتلا رولى بولمىدى . قايتىپ كېلىۋاتقاندا ، ئۇشتۇمتوت چىلىنىڭ بىزگە تونۇش ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدۇق . چۆلدىكى پاكار چاتقاللار ئارىسىدىكى چىل ئۇۋلىرىنى كۆرۈپ قوغلاشقا چۈشتۇق . قاراڭغۇ چۈشۈپ ، ئۇلارنى كۆرەلمىگەنده ، ئاندىن ئارقىمىزغا ياندۇق . بازارغا كەلسەك ، ياموُل ئالدىدا ئۆزىمىزنىڭ ئاپتوموبىلى تۇرۇپتۇ . مىل خۇمزا ، گېيالگېن ۋە ھېلىقى گۇلچى تاماقمۇ يېمەي ، سۇمۇ ئىچمەي كۈن بويى ھەپىلىشىپ ئاپ-

تومۇبىلنى ياساپ پۈتتۈرۈپتۇ .

ئاپتومۇبىلىمىز يولدا بىرقانچە قېتىم ئۆزىنى تاشلۇەتكەن بولسىمۇ ، بىز ھەر ھالدا سەككىز كۈندە ئۇرۇمچىگە كەلدۇق . يول يامان ، يول ئازابى ئېغىر بولسىمۇ ، ئالدىرىماي ئانچە ـ مۇنچە چىل ۋە ياۋا ئۆچكە ئوۋلاپ ، بەزىدە ھوزۇرلىنىپ دالا تامىقى يەپ ، بەزىدە خەنزۇ ئاشپۇزۇلىرىنىڭ تامىقىنى يەپ ماڭدۇق . شۇ يەرنىڭ ئۆلچىمىدىن ئېيتقاندا ، سۈرئىتىمىز ھەر ھالدا تېز بولدى . ھەربىي ئاپتومۇبىللار ياكى سودا يۈكلىرىنى توشۇغۇچى ئاپتومۇبىللار يۈكنى نورمىدىن ئارتۇق باسقانلىقى ئۈچۈن ، يولدا ھېلىدىن ـ ھېلى توختاپ بەك ئاستا ماڭاتتى . بىز قەشقەردىن چىقىپلا لىق يۈك بېسىلغان بىر يۈك ئاپتومۇبىلىدىن ئۆتۈپ كەتكۈچە . بىز دەم ئالايلى ، دەپ توختىغاندا ، ئۇ ماشىنا يېنىمىزغا كېلىپ توختىدى . شۇ ماشىنىدا ئولتۇرغان ، ئۇزۇن ۋاقىت يول ئازابى چەككەن بىر يولوچى گېيىلگېنىدىن قەشقەردىن چىققىنىمىزغا قانچە كۈن بولغانلىقىنى سورىدى . گېيىلگېن ، قەشقەردىن چىققىنىمىزغا بىر نەچچە سائەتلا بولغانلىقىنى ئېيتىپ بەرگەنىدى ، ئۇ يولوچى ئۆزلىرىنىڭ قەشقەردىن چىققىنىغا تۆت كۈن بولغانلىقىنى ئېيتتى . مەن ھازىرغىچە شۇنداق قارايمەنكى ، ئۇ يولوچى گېيىلگېنىنىڭ جاۋابىغا ئىشەنمىدى . بۇ ئەھۋاللارغا قاراپ ، ئادەم بەزىدە ، بۇ رايونغا يېڭىدىن كېلىپ ، ئىلگىرىكى ئات ھارۋىلىرى ياكى ئاتلارنىڭ ئورنىنى ئالغان ئاپتومۇبىلدىن ئىبارەت قاتناش قورالىمۇ ئۇلاردىن ھېچقانچە قېلىشمايدىغاندەك ھېسسىياتقا كېلىپ قالاتتى .

ئاپتومۇبىلنىڭ كوزۇپىدا بېنزىن پۇراپ ، ماتورنىڭ گۈرۈلدىگەن ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ ، گويا مۇشۇ مېڭىشىمدا كائىناتتىن ئاجراپ كېتىۋاتقاندەك بولۇپ قالدىم . چۈنكى ، ئاپتومۇبىل ئىچىدە ئولتۇرۇپ قۇملۇق چۆل ـ جەزىرىنىڭ چېكى كۆرۈنمەيدىغان كەڭلىكى ۋە تىمتاسلىقىنى ھېس قىلىش ، ئىلگىرى بېسىپ ئۆتكەن تار تاغ جىلغىلىرىنىڭ تىكلىكى ، ھەيۋەتلىكىدىن زوق ئېلىش قېيىن ئىدى ؛ ھەتتا تۇرپان ئويمانلىقىغا كىرگەن ، دېگىز يۈزىدىن تۆۋەن جايغا كەلگەندىمۇ ھېچقانچە

بىر تەسىراتقا ئىگە بولمىدۇق . گويا ئاپتوموبىل بىزنى ھاياجانغا سالىدى. غان جۇغراپىيەۋى مەنزىرىلەردىن ئايرىۋەتكەندەك ؛ بىزنى ئۆزىمىز بىلەنلا بولىدىغان ، شاۋقۇن سالىدىغان ، بەتبۇي كىچىك بىر گۈرۇھقا ئايلانـ دۇرۇپ قويغاندەك ، بىز پەقەت ھەركۇنى پىلان بويىچە مېڭىشنى ، ئالـ دىراپ ـ تېنەپ يول مېڭىشنىلا بىلەتتۇق . تارىم ، تەڭرىتاغ ، تۇرپان دېگەن جايلارنىڭ نامىلا رومانتىك ، ئاجايىپ ـ غارايىپ تۇس ئالغان بولسىمۇ ، ئاپتوموبىلىمىز ئۈنداق ئاجايىپ ـ غارايىپ بولمىغاچقا ، جىمى نەرسىنىڭ قىممىتى ۋە جەلپكارلىقىنى يوقلا قىلىۋەتتى .

گەپنىڭ راستىنى قىلسام ، مەن مۇھىتى ، شارائىتى تولىمۇ ناچار بۇ زېمىندا ئاتلىق سەككىز ھەپتە ماڭمىغىنىمدىن بەك خۇشال بولدۇم . لېكىن ، شۇنداق قىلغان بولسام ، كېيىنچە ئېيتىمەنكى ، بۇ پايانسىز زېـ مىندا ھەيران قالارلىق ھېكايەتلەرنى قالدۇرغان بولاتتىم . شۇ سەۋەبتىن ، ئاپتوموبىل كائىنات قوينىدا كېتىۋاتقاندا ، كۆڭلۈمدە ئازراق ئەپسۇسلانـ دىم . يىراقتىكى مەزمۇت قەدىمى تاشلاپ ھەيۋەت بىلەن كېتىۋاتقان تۆگە كارۋانلىرىغا كۆزۈم چۈشكەندە ، ئاپتوموبىل ئاۋازى قۇلقىمغا تېخىمۇ سەت ئاڭلاندى . ماڭا بىز باشقا بىر نەرسىگە ئايلىنىپ كەتكەندەك ، پۈـ تۈنلەي كېرەككە كەلمەس بوپقالغاندەك بىلىندى .

شىمالغا بارغانسېرى ، خەنزۇلارنىڭ تەسىرىنىڭ چوڭقۇقنى كۆردۇق . ئۆيلەرنىڭ لەمپىسى ئازراق يۇقىرىغا قايرىلغان ، بازارلاردا ئا ـ دەملەرنىڭ كۆپى خەنزۇلار ئىدى ، يۇزىنى ياپقان ئاياللار كۆرۈنمەيتتى . ئۇرۇمچىگە يېقىن بىر جاينىڭ يەر شەكلى ، مەنزىرىسى جەنۇبىنىڭكىدىن زور دەرىجىدە پەرق قىلىدىكەن ، بۇ يەر تېخىمۇ جىمجىت بولۇپ ، دەل ـ دەرەخ يوق ئىدى . قەشقەردە بىز كۆرگەن ئېگىز ئاق تېرەكلەر ۋە ئېرىق ـ ئۆستەڭلەرنى كېيىنچە ئۆتكەن ئېتىزلارنى بۇ يەردە كۆرگىلى بولمايتتى .

ئۇرۇمچى شەھىرى ئېدىرلىق ئىچىگە جايلاشقانىكەن . كۆز ئالدـ مىزدا ئۇشتۇمتوت پەيدا بولغان ئېگىز ـ پەس ئىمارەتلەر ۋە زاۋۇت تۈر ـ خۇنلىرىنى كۆرۈپ بۇ شەھەرنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى بىلدۇق . 10 ـ ئاينىڭ

كۆز شاملى چقىپ تۇرغان بىر كۈنى ماشىنىمىز بۇ مەركىزىي شەھەر رايونىغا كىرىپ كەلدى . مەن شۇئان مەينەت ، ۋەيرانە بىر جايغا كەلـ گەنلىكىمنى ھېس قىلدىم . كېيىن ئۇ يەردە ئۇچ ھەپتە تۇرۇپمۇ ، بۇ شەھەرنىڭ ماڭا بەرگەن تۇنجى تەسىراتى زادىلا ئۆزگەرمىدى . بۇ شەـ ھەر يېرىم غەربىلەشكەن شەھەر ـ بازارلاردا بار جىمىكى ئادەمنى كۆڭۈلـ سىز قىلىدىغان ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە ئىدى . ئوچۇقىنى ئېيتقاندا ، ئۆـ زىگە خاس يەرلىك پۇراقتىن ئەسەر يوق ئىدى . ئاساسىي كوچىلىرىنىڭ ئىككى قاسنىقىدا پۇختا ياسالغان ئىككى قەۋەتلىك ئىمارەتلەر ، ماگىزىنلار بـار ئىدى . ئادەملەر ئۇيان ـ بۇيان ئۆتۈشەتتى . مۇقىم جايلاردا قاراۋۇلـ لۇقتا ساقچىلار تۇراتتى . بۇلار مۇقىم بولمىغان تاشقى كۆرۈنۈش ۋە قـ ياپەتتەك قىلاتتى . بۇ ساختا كۆرۈنۈش ئىچىدىن ئېپتىدائىي قالاقلىق بـ لىنىپ تۇراتتى . بۇ يەردە نامرات خەنزۇلارنىڭ نامرات ئۇيغۇرلاردىنمۇ بەك مەينەت ، كىيىملىرى جۇلجۇل ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ھەيران بولدۇم . رۇسىيىدىن قېچىپ كەلگەن بېلورۇسلارنىڭ ۋەيران بولۇپ ، ئەرزىمەس نامراتلارغا ئايلىنىپ قالغانلىقى ئادەمنى چۆچۈتەتتى . بىلىشىمچە ، شىنـ جاڭنىڭ جەنۇبىدا بېلورۇسلار يوق ئىدى . شۇڭا ئۇلارنىڭ بۇ يەرگە سۈرگۈن قىلىنغانلىق پاجىئەسى پات ـ پات خىيالىمغا كىرىۋالاتتى .

بۇ شەھەرنىڭ جەنۇبىي دەرۋازىسى تېشىدىكى مەينەت ، ۋەيرانە ، مالىماتاك بازار گويا بىر يېرىكلىق جاراھەتتەك كۆزگە تاشلىناتتى . ئاـ ساسلىقى ئادەمگە بەك مەينەت ، ئىپلاس تەسىر بېرەتتى . قەشقەرنىڭ بـازارلىرىدىكى ئۆي ـ دۇكانلار كېسەكتىن سېلىنغان ، تار دۇكانلار ، كوچىلاردىن توپا ـ چاك توزۇپ يۇرگەن بولسىمۇ ، مەنده بۇنداق تەـ سىرات پەيدا قىلمىغانىدى . بەلكىم مەن بىلىدىغان ، ئۇرۇمچىدە يۇز بەرـ گـەن جىنايى قىلمىشلار ، سىياسىي سۇيىقەست ۋە قەست قىلىشلار بۇ شەھەرنى ماڭا يەنمۇ يامان كۆرسەتكەن بولۇشى مۇمكىن . كىشىلەر ئۇـ رۇمچىگە كىرمەك ئاسان ، چىقماق تەس دېيىشىدىكەن . ۋەھالەنكى ، مەن بۇ شەھەرگە كېلىپلا كېتىش كويىغا چۈشتۈم .

1948 ـ يىلى ، ئەنگلىيىگە قايتار ۋاقتىمىزدا ، ئۇرۇمچىنى يەنە بىر

نۆۋەت زىيارەت قىلدىم . شۇ چاغدا شەھەر رايونىغا يېقىن بىر يېزىنى كۆرۈشكە مۇۋەپپەق بولدۇم . بۇ باھار ئەمدىلا كىرگەن چاغ ئىدى . بۇ يەرنى كۆرۈپ ، بۇ يېزىلارغا بولغان قارىشىم ئۆزگەردى . ھۆل ـ يېغىن كۆپ بولغاچقا ، ئۇرۇمچىنىڭ ھاۋاسى قەشقەرگە قارىغاندا كۆپ سالپ ، سۇزۇك ئىكەن . قار ـ مۇز قاپلىغان چوققىلارنى كىشىلەر دائىم ئېنىق كۆرەلەيدىكەن . پاكار تاغ ـ ئېدىرلار يېشىل مەخمەلدەك ئوت ـ چۆپلەر بىلەن قاپلانغانىكەن . ئادەم كۆچى بىلەن سۇغۇرۇلىدىغان بوستانلىقتا ئۇزۇن تۇرغان ، پىلانلىق تىكىلگەن سۆگەت ـ تېرەكلەرنى كۆرۈپ ئا-دەتلىنىپ كەتكەچكىمكىن ، بۇ يەردىكى قەدىمىي دەل ـ دەرەخلەرنى كۆرۈپ خۇشاللىقىم ئىچىمگە پاتماي قالدى . يانباغىرلاردا ياۋا گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەنىدى . تاغ ئارىلىرىدا يالغۇز سەيلە قىلغاندا ، ئادا-ساندا كىچىك كۆللەر ئۇچرايتتى . بۇ مەنزىرىنىڭ ماڭا نېمىشقىدۇر تو-نۇش بىلىنگىنىدىن تولىمۇ ھەيران بولدۇم . بىر چاغدا ، ئۆزۈمنىڭ قۇ-رۇپ قالغان دەرەخنىڭ چىرمىشىپ كەتكەن يىلتىزلىرى ئارىسىدا تۇرغان-لىقىمنى بايقىدىم . پۇتۇم تۇيۇلدىكى ھۆپپىدە ئېچىلىپ كەتكەن گۈللەر ، نەمخۇش توپا ھىدى ماڭا ئەنگلىيىنى ئەسلەتتى . بىر ئېدىردىن ئۆتۈپ كەڭ يەرگە چىققاندا ، مەن كومپىدىيىلىك ھالدا ئۆزۈمنى يەنە بىر قېتىم ئوتتۇرا ئاسىيا زېمىنىدا كۆردۇم . كۆز يەتكۈسىز دالا دولقۇن كەبى قار-لىق تاغلارغا قاراپ سوزۇلغان ، قارلىق تاغ كۆك ۋە ئاق رەڭدە ئېنىق كۆزگە چۈشۈپ تۇراتتى . چوققىلار ئۈستىدە پاختىدەك ئاق بۇلۇتلار ئۆزۈپ يۈرەتتى . يۇك ئارتىلغان تۆگىلەر ، ئېشەكلەر كۆز ئالدىدىكى گۈزەل مەنزىرە ئىچىدە ئاستا ئالغا ئىلگىرىلەيتتى . ئۇلارنىڭ بويىنىدىكى كولدۇرمىلارنىڭ رېتىملىق كولدۇرلىشى بۇ زېمىنغا ئادەمنى ھاياجانغا سا-لىدىغان ياقا يۈرت ئۆزگىچىلىكىگە ئىگە بىر خىل سېھرىي كۈچ بەخش ئېتەتتى . شۇنداقتىمۇ سەت بۇ شەھەردىن ، بۇ شەھەر كوچىلىرىدا يۈر-گەن ئۇزۇن ـ قىسقا ، لاپدۇر كىيىنگەن ھەر مىللەت كىشىلىرىدىن بەكمۇ بىزار بولدۇم . بۇ ئادەملەر قوپال ، ئەدەپسىزمۇ ، ياكى مەككار ، ھارامزا-دىمۇ ، ئىشقىلىپ ماڭا پەقەت ياقمىدى .

بىز 1947 ـ يىلى ئۇرۇمچىگە بارغاندا ، كۆتۈۋېلىنىشىمىزدىن بەك خۇشال بولدۇق . ئامېرىكىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلى پاكستون ئەپەندى بىلەن خانىمى بىزنى ئېسىل تائاملار بىلەن مېھمان قىلدى . ھوقۇقى ۋە ئىقتىدارى دائىرىسىدە بىزنىڭ زىيارەتلىرىمىزگە قولىدىن كېلىشچە ئۇ ئايلىق يارىتىپ بەردى . بۇ شەھەردە ئەنگلىيە كونسۇلخانىسى بىلەن ئامېرىكا كونسۇلخانىسى شەھەر چېتىدە قوشنا ئىكەن . ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردىكى باش كونسۇلخانىسىنى ياسىغۇچە پۇلنى تازا ئىشلەتكەنىكەن . ئەمما ، ئۇرۇمچىدىكى ئەنگلىيە كونسۇلخانىسى بەكلا ئاددىي بولۇپ ، بىز بارغاندا بۇ يەردە سەككىز ئايدىن بېرى ئادەم تۇرمىغانىكەن . كېسەك ئۆيلەر رېمونت قىلىنىدىغان ، ئاقلىنىدىغان يەرگە يېتىپ قاپتۇ ، قورۇلىرىدا ئۆسۈپ كەتكەن ياۋا ئوتلار بۇ ئۆي ـ ھويلىلارنى تاشلاندۇق ، خارابە ، ۋەيرانە كۆرىستېپ تۇرۇپتۇ . بۇ بىنادا بەش ئېغىزلا ئۆي بار ئىكەن . بىز بىر ئۆيگە چۈشتۇق . ئىچىدە ھاجەتخانا يوق بولغاچقا ، سوغۇق شامالدا ھاجەتكە سىرتقا چىقتۇق . شنجاڭنىڭ نۇرغۇن جايلىرىغا ئوخشاش ، بۇ يەردىمۇ ھاجەتخانا يەردىن ئويۇپ ياسىلىدىكەن . مەن قەشقەردىكى باش كونسۇلخانىنىڭ راھەت ، قولايلىقلىرىغا ئۆگىنىپ قالغاچقا ، بۇ ئىشلار تازا ياقمىدى .

كۆپ ئۆتمەيلا ، بىزنى كۆتۈۋېلىش يۈزىسىدىن ئۆتكۈزۈلگەن ھەر خىل زىياپەت ۋە پائالىيەتلەر قاينىمىغا كىرىپ كەتتۇق . قەشقەردىكى ئىجتىمائىي سورۇن دائىرىسىگە سىلىشتۇرغاندا ، ئۇرۇمچىدىكى خەنزۇلارنىڭ كۆپى ئىنگلىزچە ۋە فرانسۇزچە سۆزلىشەلەيدىكەن . خەنزۇ خانىملارمۇ ئوبدان تەربىيە كۆرگەن ، بەك چىرايلىق ئىكەن . ئۇلار بىلەن تەرجىمان ئىشلەتمەي بىۋاستە ، كەڭ ـ كۇشادە سۆزلىشەلىگەنلىكىمدىن خۇشال بولدۇم .

بىز بىر فرانسىيەلىك مۇخبىرنى (ئۇ كېيىن قەشقەرگە زىيارەتكە باردى) ، جۇڭگو ئەمەلدارلىرىغا ياتلىق بولغان شوخ ، ئوچۇق بىر پولشالىق خانىمنى ئۇچراتتۇق . ئۇرۇمچىدە بىز ئىنگلىزچە ، فرانسۇزچە ئەركىن سۆزلىشەلەيدىغان ، ناھايىتى ياخشى تەربىيە كۆرگەن ئۇيغۇرلارنىمۇ

ئۇچراتتۇق . بىز ئۇرۇمچىدىكى چاغدا ، ئامېرىكىنىڭ بىر ئايروپىلانى ئۇ يەردە بىر كۈن توختىدى . پاكستوننىڭ مېھمانخانىسىدا شۇ كۈنى يەتتە ئامېرىكىلىق پەيدا بولدى . ئەنگلىيىنىڭ ئۇرۇمچىدىكى كونسۇلخانىسىغا جۇڭگونىڭ ئېچكى ئۆلكىسىدىن بىر ئاپتوموبىلنى ھەيدەپ ئەكەلگەن ئىككى ئەنگلىيەلىك بىلەن كۆرۈشتۇق . مەن بۇ يەردە يەنمۇ چوڭراق تاشقى دۇنيا بىلەن قايتا مۇئامىلە قىلغاندەك بوپقالدىم . سەۋەب ، قەشقەردەك بېكىنمە ، يېگانە كىچىك دائىرىدە بىر مەھەل ياشىغاندىن كېيىن ، بۇ يەردىكى ئايروپىلانلارنىڭ توساتتىن قونۇشى ، ئۇچۇشى ، ئىجتىمائىي سورۇنلاردىكى چۈقان ـ سۈرەنلىك ، سۆز ـ چاقچاقلىق كەيپىيات ۋە ئوخشىمىغان دۆلەتلەردىن كەلگەن ئادەملەرنى كۆرۈش ھاياجانلىق ۋە خۇشاللىنارلىق ، كۆڭۈللۈك ئىش ئىدى . پاكستون ئەپەندى بىلەن خانىمى بىز يېگانە ، تېمتاس بىر ئالدىنقى قاراۋۇل رايونىدا تۇرۇۋاتىمىز ، دەپ قارايدىكەن ، بىزنىڭ ئۇرۇمچى مەدەنىيەتلىك دۇنيانىڭ باشلىنىش جايى ئىكەن ، دېگەن گېپىمىزنى ئاڭلاپ ھەيران قالدى . بىزگە بولسا ، ئېلېكتر چىرىغىنى قايتا كۆرۈش چوڭ ئىش ئىدى .

ئارايىك ئۇرۇمچىگە تۇنجى قېتىم كەلگەن چاغدا ، بۇغدا كۆلىنى كۆرۈش ئويىي بىلەن تاغ سايا‌ھىتى قىلغانىكەن . بۇغدا كۆلى ئۇرۇمچىدىن 60 نەچچە ئىنگلىز مىلى يىراقتىكى ، قارىغايلىق تاغلار ئوتتۇرىسىدىكى كۆل ئىكەن . 11 ـ ئاي سايا‌ھەتنىڭ ۋاقتى بولمىسمۇ ، ئارايكىنىڭ بىزگە بۇ كۆلنى كۆرسەتكۈسى كېلىپ كەتتى ، شۇنىڭدەك مېنىڭمۇ تۇنۇگۈنمەس ئىجتىمائىي پائالىيەتلەردىن قېچىپ كەتكۈم كەلگەنىدى . ئۇچرىغانلا ئادەم ، ئۇ يەرگە قار چۈشۈپ بولدى ، بەك سوغۇق ، دېگەن بولسمۇ ، بىز رۇخسەت ئالغاندىن كېيىن ، ئۇ يەرگە باردۇق .

بىزنىڭ ئاپتوموبىلىمىز رېمونت قىلىنغان بولغاچقا ، شۇ ماشىنىغا ئولتۇرۇپ يولغا چىقتۇق . ماشىنا ناھايىتى تەسلىكتە ماڭدى . يولنىڭ ئانچىغا بارغاندا بىز قازاقلارنىڭ كىگىز ئۆيىگە يېقىن پاكارراق دۆڭگە چېدىر تىكتۇق .

بۇ يەردىكى كۆچمەن چارۋىچىلارغا قىزىقىپ قالدىم ، ئۇلارنىڭ

تۇرمۇش شەكلى قىرغىزلارنىڭكىگە ئوخشىشىپ كېسىدىكەن . ئەمما ، قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا بۇلارنىڭ ھەممە ئەھۋالىنى بىلىۋېلىشىم مۇمكىن ئەمەس . ۋەھالەنكى ، بىپەرۋاراق كۆزەتكۈچىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، قىرغىزلار بىلەن قازاقلار ئارىسىدىكى پەرق ئاز ئىدى . قازاقلاردىن ئالغان تۇنجى تەسىراتىم شۇ بولدىكى ، ئۇلار بەكمۇ قەيسەر كېلىدىكەن . بىزنى مۇھاپىزەت قىلىپ كېتىۋاتقان ساقچىمۇ قازاقلارنى ناھايىتى ھۆرمەت قىلىدىكەن ، ئۇلار ھەر قانداق شەكىلدە چېقىلىشنى خالىمايدىكەن . قازاقلارمۇ بىزنى ئىنتايىن دوستانە ، قىزغىن كۈتۈۋالدى . ئۇنىڭغىنىمىزغا قارىماي قوي سويدى . بۇ چاغدا قاراڭغۇ چۈشكەن ، ھاۋا سوغۇق بولغانلىقى ئۈچۈن ، قوي سويۇش ، گۆشنى پارچىلاش ، تاماق پىشۇرۇشتەك ئىشلارنىڭ ھەممىسى كىگىز ئۆيدە قىلىندى . تەييارلىق ئىشلىرىدىن تارتىپ دۇئا ئوقۇپ سويۇش ، تېرىسىنى شىلىش ، ئىچ ـ باغرىنى ئېلىش ، پارچىلاپ قازانغا سېلىش ناھايىتى چاققان ، رەتلىك بولدى . بۇ جەريانداً ، مەن قانىنى ، قانلىق گۆش ۋە ئىچ باغرىنى كۆرمەسلىك ئۈچۈن باشتىن ـ ئاخىر يەرگە قاراپ ئولتۇردۇم . چۈنكى ، بۇلارنى كۆرۈش مەن ئۈچۈن ئېغىر ، چىدىغۇسىز بىر سىناق ئىدى . ئىلگىرى مەن ناھايىتى رەتلىك ئەنگلىيە گۆش دۇكانلىرىنىمۇ ياقتۇرمايتتىم . قورقۇنچاقلىق بىلەن قىلغان بۇ گەپلىرىم كۆكۈل ئاغرىتىدىغاندەك بىلىنسىمۇ ، ھېسسىيات جەھەتتىكى بۇ ئاجىزلىقىمنى يېڭىشكە تىرىشۋاتاتتىم . يۇمشاق پىشقان مەززىلىك گۆشنى يەپ ، شورپىنى ئىچىپ راھەتلىنىپ كەتتىم . بۇنداق بولارىنى بۇرۇن خىيالىمغا كەلتۈرمىگەنىدىم .

ئەتىسى ئاتقا مىنىپ جىلغا بويلاپ بۇغدا كۆلىگە قاراپ ماڭدۇق . بۇ جاي ياز كۈنلىرى مەپتۇن قىلارلىق ، جەننەتتەك گۈزەل بولسا كېرەك ، 11 ـ ئايدىمۇ شۇنچىلىك گۈزەل ئىدى . تاغ ئارىسىدىن چىققان بىر ئېقىن ئۇنچىلەرنى چاچراتىپ كۆمۈشتەك يالتىراپ ، قويۇق دەرەخلەر ئارىسىدىن ئېقىپ ئۆتەتتى ، چاققان ، ئەپلىك قىيالار كەك ھەمدە ئادەم كۆز ئۈزەلمەي قالىدىغان جەلپكار مەنزىرە ھاسىل قىلغان . بۇ سىرلىق رىۋايەت پەيدا قىلىدىغان جاي ئىدى . ئۆزىمىزنىڭ قارىغايلىق تاغ ئارـ

سىدىكى كەڭ بىر جايغا چىققانلىقىمىزنى سەزمەيلا قاپتۇق . يەرنى قار قاپلىغانىدى . ئارايىك بىلەن مىل خۇمزا پات ـ پات توختاپ قىرغاۋۇل قوغلىدى . يولنىڭ ئاخىرىغا بارمىغۇچە بۇغدا كۆلى كۆرۈنمىدى . بىز قاراڭغۇ قارىغايلىق ئورمانىدىن ئۆتكەندە ، ئاندىن ئۇنى كۆردۇق . كۆل يېشىل قارىغايلىق تاغلار باغرىدا شۇنچىلىك تىنچ ياتاتتى . بىز قەشقەر-دىن چىقىپ ئۈزۈن ، چەكسىز قوم چۆللەردىن ، گىياھ ئۇنمەس تاغلار-دىن ئۆتكەن ، ئۇرۇمچى ئەتراپىدىكى ئېگىز ـ پەس ، تاقىر دۆڭلۇكلەرنى كۆرگەنىدۇق . بۇغدا كۆلىنىڭ مەنزىرىسىنى كۆرۈپ ، مەن بىردىنلا ئوتتۇرا ئاسىيادىن چىقىپ شۇبىتسارىيىگە بېرىپ قالغاندەك بولدۇم .

كۆل قىرغىقىنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە بىر داۋجياۋ بۇتخانىسى بار ئىكەن ، ئەمما قارايدىغان شەيئىلەر يوق ئىكەن . بۇغدا كۆلى ئۇرۇمچىنىڭ يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرى يازدا دەم ئالىدىغان ئارامگاھ قىلىنغانىدىن بۇ-يان ، بۇ بۇتخانا ساياھەتچىلەرنى كۈتۈۋېلىش ئورنىغا ئۆزگەرتىلىپ ، ساياھەتچىلەرنى ياتاق ، تاماق بىلەن تەمىنلەيدىغان بوپتۇ . بۇتخانا قو-رۇسىنىڭ ئىككى تەرىپىدە بىر قانچىدىن ئۆي ، ئۆيلەردە كارىۋات ۋە ئادەتىلا ئورۇندۇقلار بار ئىكەن . دەرۋازىغا قاراپ تۇرىدىغان ئۇدۇلىدىكى بۇتخانا سارىيىدىكى نەزىر سۇپىسى بىزگە بۇ يەرنىڭ مېھمان كۈتۈشلا ئەمەسلىكىنى ئۇقتۇردى . ساراي ئىچى قاراڭغۇ بولۇپ ، قوپال ياسالغان ناھايىتى يوغان ئۈچ بۇت ، ئۇلارنىڭ ئەتراپىدا مۇلازىملارنىڭ بۇتى بار ئىدى . بۇنىڭ ئىچىدە قاپقارا بىر بۇتنىڭ بەشەرىسى قورقۇنچلۇق ئىدى . چىرايىدا بۇدساتۋالارغا خاس مېھرىبانلىق ، سالاپەت ۋە كۆرۈنۈش يوق بۇ بۇتلارنى كۆرۈپ ھىندى دىنى بۇتخانىلىرىدىكى رەڭگا ـ رەڭ مەبۇ-دىلەر ئېسىمگە كەلدى . مەن ، گېيالگېن چوقۇم بۇ نۇقتىنى ھېس قىلدى دەپ ئويلاپ ، بۇلارغا باھا بېرىپ ئولتۇرمىدىم . ئەمما ، گېيالگېن بۇ جايىنى ئۇنچە مۇقەددەس بىلىپ كەتمىدى ۋە ھۆرمەت تۇيغۇسىنى ئىپادە-لىمىدى . مىل خۇمزا بولسا قىزىقچىلىق قىلىپ بۇتلارغا خوجايىنلارچە قىياپەتتە نەزەر سېلىپ بىزگە قاراپ كۈلۈمسىرىدى . بۇ ئارقىلىق بۇ جايىنى مۇقەددەس بىلىپ ھۆرمەت بىلدۈرگەنلىكىنى ئىپادىلىدى .

بىز داۋجياۋ بۇتخانىسىغا قارايدىغان ئادەمنى ئۇزۇندا ئىزدەپ تاپتۇق . ئۇ كۆلگە يېقىن قازاقلار چۇشكۇنىدە تۇرىدىكەن . تەبىئىيكى ، ئۇ 11 ـ ئايىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بۇ يەرگە سايامەتكە كېلىدىغان ئادەم بارلىقىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى . بۇ يەردىكى ئۆيلەر قارىغاي ياغچىدىن ياسالغان بولغاچقا ، ئوت قالغىلى بولمايتتى ، شۇڭا بىز قورۇغا ئوچاق ياساپ ، قارىغاي شاخلىرىدا ئوت يېقىپ ، قاتتىق ، كىچىك ئورۇندۇقلاردا ئولتۇرۇپ ئوت سندۇق .

كېچە ، سۇزۇك ئاسماندا يۇلتۇزلار جىمىرلايتتى . ھازىر كۆرۈنمەيدىغان بۇتلار ئۇلارغا نەزەر سېلىپ ، بۇتخانا كەيپىياتىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتاتتى . تۇن تەڭ مەھەلدە بۇتخانا ئەتراپىدا قاراسلىغان ، سۇنغان ، غاچىلداپ ماڭغان ئاۋازلار ئاڭلىنىپ بىزدىكى قورقۇنچ ۋە ۋەھىمىلىك تۇيغۇنى كۈچەيتىۋەتتى . ھازىرغىچە شۇچاغدا قانداق يىرتقۇچ ھايۋانلار ئۇزۇق ئىزدەپ چىققان بولغىيتتى ، دېگەن ئوي خىيالىمدىن كەتمەيدۇ . گېيالگېن ئۇلارنى ياۋا ئىت ، دېدى . مىل خۇمزا بۇ ئەتراپتا قاۋان بار ، دەپ ئاڭلىغانلىقىنى ئېيتتى . مەن ئورنۇمدىن تۇرۇپ تەكشۈرۈپ باقمىدىم .

بىز بۇغدا كۆلى ئەتراپىدىكى تاغلاردا بىر كۈن ئېكسپېدىتسىيە قىلدۇق . ئەتىگەندە بۇتخانىدىن ئاتلىق بىر تاغ ئېغىزىغا قاراپ ماڭدۇق . تۆۋەنگە قاراپ يىراقتىن دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان تاغلار ئارىسىدىكى سۇيى زۇمرەتتەك كۆك ۋە سۇزۇك بۇغدا كۆلىنى كۆردۇق . ئارايىك ئۆتكەندە كەلگەندە بۇ تاغ چوققىلىرىنىڭ بىرىگە چىققان ، ئەمما ئۇسكۇنىلىرى بولمىغاچقا ، بۇغدا چوققىسىغا چىقمىغانىكەن . بۇ نۆۋەتمۇ قىش ئايلىرى بولغاچقا ، پۈتمۇ ئۇششۇپ تېخى تولۇق ساقايمىغاچقا ، بۇنىڭغا تېخىمۇ ئىمكانىيەت يوق ئىدى . بىز تاغ ئېغىزى ئۇستىگە چىقىپ ئەتراپقا نەزەر سالدۇق ، بۇ يەردىن باشقا تاغلار پاكار كۆرۈنەتتى ، قارىغايلار كۆرۈنمەيتتى . يىراقتىكى تۇزلەڭلىك تاغ تىزمىلىرى يېنىدىن سوزۇلۇپ كەڭ يېيىلغان بولۇپ ، كۈل رەڭ دېگىزغا ئوخشاپ كېتەتتى . تۆت كۈنلۈك ئېكسپېدىتسىيىنى تۇگىتىپ تاغدىن چۈشتۇقتە ، ھېلىقى قازاق

دوستلىرىمىزنىڭ ئۆيىگە باردۇق . بەشىنچى كۈنى ئۇرۇمچىگە قايتتۇق .

ماشىنىمىز كەڭ تۈزلەڭلىكتە كېتىۋاتقان چاغدا ، يايلاق كۆـ چۈۋاتقان قازاقلارنى ئۇچراتتۇق . ئەرلەر تاۋار ۋە تېرىنى كىرىشتۇرۇپ تىككەن قۇلاقچا كىيىپ ، توپ ـ توپ پادىنى يايلاق كۆچۈش قوشۇنى ئالدىدا ھەيدەپ كېتىۋاتاتتى ؛ ئاياللار رەخت ياغلىقلارنى مونىخ ئاياللىرىـ نىڭكىگە ئوخشاش چېگىپ ئاتلىق كېتىۋاتاتتى . ئالدىغا بوۋاقلارنى بۆـ لەيدىغان بۆشۈكلەرنى ئېلىپ چىكڭ تۆتۈۋالغانىدى ؛ چۈۋۈلغان كىگىز ئۆيلەر ۋە باشقا لازىمەتلىكلەر چىكڭ تېگىلىپ ئات ـ تۆگىلەرگە ئارتىلغاـ نىدى . كىشىلەر بىزگە قازاقلارنىڭ ئاتقا قىرغىزلاردىنمۇ بەكرەك تايىنىپ ئىش قىلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى . يەنى ئۇلارنىڭ كۆپ ۋاقتى ئات ئۈستىدە ئۆتىدىكەن ، تاماقنى ئات ئۈستىدە يەيدىكەن ، سۆز ـ ئالاقىنى ھەم ئاتتا تۇرۇپ قىلىدىكەن ؛ بۇ قەدىمدىن تارتىپ ئەجدادلىرىدىن مىراس بولۇپ كەلگەن ئادەت ئىكەن . بەزى تارىخشۇناسلار ئاتنى ئىنـ سانلار مىنىدىغانغا كۆندۈرۈش ئۇقۇمى ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدىن باشلانـ غان ، بۇ ئۇقۇم كىشىلەرنى كۆڭلەكلا كىيىپ كەلگەن رايوندىكىلەرگە ئىشتاننى تونۇشتۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلغان ، دەپ ھۆكۈم قىلىدۇ . شۇنىسى ئېنىقكى ، غالىپ ئىستىلاچىلار ئوتتۇرا ئاسىيادىن يوپۇرۇلۇپ چىقىپ جۇڭگو ، ھىندىستان ۋە ياۋروپانى ئىستىلا قىلغاندەك ، پۈتۈنلەي تېز سۈرئەتلىك ئاتلىقلار تاكتىكىسىغا تايانغان . ئەمدىلىكتە قازاقلارنىڭ ئاتلىق ھەيۋەتلىك قوشۇن كەبى يېڭى يايلاققا كۆچۈۋاتقانلىقىنى كۆـ رۈپ ، بۇرۇنقى زامان قايتىپ كەلگەندەك ، كۆرۈۋاتقىنىمىز قەدىمكى زاـ مان كۆچمەن چارۋىچىلىرىدەك بىلىندى .

ئۇرۇمچىگە قايتقاندىن كېيىن ، ئارايىك سوۋېت ئىتتىپاقى دوختۇـ رىنىڭ ئۇنىڭ ئۈشۈپ قالغان پۇت بارمقىنى كېسىۋېتىش ئوپېراتسىيسى قىلىش تەكلىپىنى قوبۇل قىلدى . ئۇنىڭ پۇتى ئۇشۇپ قالغاندىن بېـ رى ، باشقا بارماقلىرى پۈتۈنلەي ساقايغان بولسىمۇ ، كۆرسەتكۈچ بارمىقى قارىداپ كەتكەنىدى . ئوپېراتسىيەدىن كېيىن ، بىر قانچە كۈن ئۇنىڭغا قارىدۇق . پۇتىنىڭ ئاغرىقى سەل ئارام بەرگەندە قەشقەرگە قايتىش تەيـ

يارلىقىغا چۈشتۇق . ئۇرۇمچى كۈندىن ـ كۈنگە سوۋۇپ كەتكەچكە ، تاقىتىم تاق بولدى .

قايتقۇچە يەنە توققۇز ئادەم بولدۇق . ئۇرۇمچىدە بىزنى « مۇھاپىزەت قىلىپ كەلگەن » ھېلىقى ساقچى ئەمەلدارنىڭ قارىسىنىمۇ كۆرمىدۇق . ئاڭلىساق ، ئۇ قەشقەرگە كەتمەيدىغان بولۇپ ، قەشقەردىكى ساقچى ئەمەلدارلىق خىزمىتىدىن ئىستېپا بېرىپتۇ . ئۇنىڭ ئورنىنى جۇڭگونىڭ ئىچكى جايلىرىغا سودا ـ سېتىققا بارغان ، ئەمدى يۇرتىغا قايتىۋاتقان ھىندىستانلىق سودىگەر ئالدى . بۇ پاكار ، دېقاق ئادەم ھىندى دىنى مۇرتى ئىدى . يۇرۇش ـ تۇرۇشى قۇشلارغىلا ئوخشايتتى . ھەددىدىن زىيادە تەكەللۇپچان ، شېرىن سۆزلەن بولۇپ ، ئادەم چۈشەنگىلى بولمايدىغان ئىنگلىز تىلىدا سۆزلەيتتى . ئۇرۇمچىگە بىللە كەلگەن ئىككى مېھماننىڭ ئورنىغا نامرات بىرئۇيغۇر ئايال بىلەن ئۇنىڭ ئوغلىنى ماشىنىمىزغا ئېلىۋالدۇق . ئۇ ئايال مېنى كۆرسىلا يىغلاپ ئوغلۇم بىلەن مېنى قەشقەرگە ئالغاچ كەتسەكلار ، دەپ يېلىناتتى . ئۇ بىزنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىمىزدىن نېرى كەتمىدى . مەن ئاخىر ئۇلارنى ئۆلۈمگە مېڭىشقا ئارايكىنى ئۇناتتىم .

بىز يولغا چىقىدىغان كۈنى تۇنجى قار ياغدى . بىز قاتتىق يېغىۋاتقان شۇرغانلىق قارغا قارىماي يولغا چىقتۇق . ئۇزۇن ماڭمايلا ماشىنىمىزنىڭ ئەينەكىنى سۈرتىدىغان چوتكا يوقلۇقىنى بايقىدۇق . بۇنى ھەل قىلىشنىڭ بىردىنبىر چارىسى بىر ئادەم كابىنكا باسقۇچىدا تۇرۇپ ، ئەينەكنى قولى بىلەن سۈرتۈپ تۇرۇش ئىدى . ئويمانراق كەلگەن ئۇ رۇمچى رايونىدىن كەڭرى دالىغا چىقساق ، بوران تازىمۇ قۇتراپ ماشىنا ئەتراپىدا گۈركىرەشكە باشلىدى . يوللارنى ئوچۇق كۆرگىلى بولمايتتى . يەردىكى تېلېفون سىمىنىڭ تۈۋرۈكلىرى ئەگرى ـ بۈگرى ھالەتتە ئۇزۇنىغا سوزۇلۇپ كەتكەن بولسىمۇ ، يولنى ئۇنىڭغىلا قاراپ يەرق ئېتىش ئۇنچە ئىشەنچلىك ئەمەس ئىدى . ئۇزۇن تۆتەي ، سىمتاناپ تۈۋرۈكلىرىدىن بۆلەك يول بەلگىلىرىنى پەقەتلا كۆرگىلى بولمىدى . شۇنىڭ بىلەن مىل خۈمزا سوغۇققا قارىماي ئۆزى ئامراق جاي كرىلوغا چىقىپ

ئولتۇرىمەن ، دەپ تۇرۇۋالدى . ئۇ يەردە ئالدىدىكى يولنى غۇۋا بولسىمۇ ئىلغا قىلغىلى بولاتتى ، شۇنداقلا تاقلاپلا چۈشۈپ يەر ئەھۋالىنىمۇ كۆزىتىش ئاسان ئىدى . كېيىن ، ئارايىك مىل خۇمزىنى بەك جاپا تارتقۇزماسلىق ئۈچۈن شامال توسىدىغان ئەينەكنى ئېچىۋەتتى . شۇئان سوغۇق ۋە بوران گۈركىرەپ قار ئۇچۇرۇپ ماشىنا ئىچىگە كىردى .ماڭا يول پۈتۈنلەي يوقىلىپ كەتكەندەك بىلىندى . ئەگەر يولنى تاپالمىساق ماشىنا ھېچنېمىنى كۆرگىلى بولمايدىغان چۆلگە كىرىپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى . ئۇ چاغدا قايتىپ تاشيولنى تېپىش ھازىر يولنى كۆرەلمىگەندەكلا قىيىنغا توختايتتى . ۋەھالەنكى ، بوران توختىغىنىچە ماڭماي تۇرىدىغان بولساق ، ئالدىمىزغا قار دۆۋىلىشىپ ، يولنى كۆمۈپلۈۋېتەتتى . ئامالنىڭ يوقىدىن ئاستا ماڭدۇق . بەزىدە مىل خۇمزا ماشىنىنىڭ ئالدىدا يۈگۈرۈپ يۈرۈپ ، قار پۈتۈنلەي كۆمۈۋەتمىگەن ھارۋا چاقلىرىنىڭ ئىزلىرىنى تېپىپ ، بىزگە قول پۇلاڭلىتىپ ئوڭغا ياكى سولغا مېڭىڭلار ، دەپ يول كۆرسەتتى . ئارايىك ماڭا ھېلىقى سىمتاناپ تۈۋرۈكلىرىگە كۆز ئۇزمەي قاراشنى تاپىلىدى . ئۇ نېمىلا بولمىسۇن يولنىڭ توغرا يۆنىلىنىشىنى بىلدۈرۈپ تۇراتتى . ئەمما ، بۇ سىمتاناپ تۈۋرۈكلىرى گاھىدا بوران ۋە تۇمان ئىچىدە يوقىلىپ كېتەتتى . شۇ چاغدىكى ئەھۋال تولىمۇ تېز ئۆزگىرىپ تۇراتتى . ساقاللىق ، يوغان تېرە جۇۋا ، يوغان كىگىز قالپاق كىيىگەن مىل خۇمزانىڭ ماشىنىنىڭ ئالدىدا ، شۇنىڭغا نلىق قار ئىچىدە تەسلىكتە مېڭىشى كاپىتان ئوتاتېسىنىڭ سۈرىتىنى يادىمغا سالدى . بالىلىق چاغلىرىمدا بۇ سۈرەتكە بەك ئۆچ ئىدىم . مانا ھازىر بولسا كۆز ئالدىمدىكى قىيىن ئەھۋالنى رومانتىكلاشتۇرماقتا ئىدىم . قارامتۇل ئاسماندىن مارىلىغاندەك كۆرۈنگەن خىرە قۇياش نۇرى ماڭا تولىمۇ كۈلكىلىك كۆرۈندى . ئۇزۇن ئۆتمەي قار ـ شۇنىڭغا سەل پەسلىدى ۋە كېيىن پۈتۈنلەي توختىدى . بۇ چاغدا بىز ئۇرۇمچىدىن چىقىپ 50 نەچچە ئىنگلىز مىلى يولنى بېسىپ بولغانىدۇق . ئالدىمىزدىكى يولدا قار يوق ، شامالمۇ چىققاندەك ئەمەس ئىدى . بۇنى كۆرۈپ بىر قانچە سائەت ئىلگىرىكى كۆرۈنۈش ۋە ئەھۋال ماڭا بىر خىيالىي تۈيغۇدەك بىلىندى .

داۋانچىكى دېگەن كىچىك بىر كەنتته توختىدۇق . بىر خەنزۇ ئاشپۇزۇلىنى تېپىپ تاماق يېدۇق . شىنجاڭغا يېڭى كەلگەن چاغلىرىمىزدا مەندە تازىلىق ئەھۋالىغا ئالاقىدار كۆپتۈرۈلگەن بىر قاتار كۆز قاراشلار بولغانلىقى ئۈچۈن ، بۇنداق جايلاردا بەخۇدۇك تاماق يېيەلمەي ، جىد- دىيلىشىپ كېتەتتىم . ئەمما ، كېيىن ئاچلىق ۋە قىزىقىش مەندىكى ئەمە- لىيەتكە ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئوي ـ خىياللارنى يوق قىلدى ، مەنمۇ ئۆ- زۇمدىكى پاكىزلىق ئۇقۇمىغا بۇرۇنقىدەك چاپلىشۋالمايدىغان بولدۇم . مەن قەشقەردە ، ئۆز ئۆيۈمدە سۇت پىشۇرۇش ، سۇن قاينىتىشتەك ئىشلارغا بىۋاستە نازارەت قىلىپ ، ئاشخانا سايمانلىرىنى سۇرتۇپ ، تا- زىلاپ ، ئاشخانىنى پاكىز تۇتۇشنى تەلەپ قىلاتتىم . ئەمما ، مېنىڭ بۇ تەلەپلىرىمنىڭ قانچىلىك ئىجرا قىلىنۇاتقانلىقىنى كېيالگىنىلا كۆڭلىدە ئوبدان بىلىپ تۇراتتى .ئادەم ئاز ـ تولا تەۋەككۇل قىلمىسا بولمايدۇ ، لېكىن مەن تەۋەككۇل قىلىدىغان ئىشلار بارا ـ بارا كۆپىيىپ كەتتى . سەپەر ئۈستىدە ماڭا ياكى ئۇنىڭ ـ بۇنىڭدىن ئەجەللىنىشنى ، ھەممىدىن ئاغرىنىپ يۈرۈشنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇشۇم ياكى ھەر قاچان ، كۆرگەنلىكى نەرسىدىن ھەيران بولۇپ ، ئاغرىنىپ يۈرۈشۈمگە توغرا كېلەتتى . ئارايىك تونۇيدىغان بىر ئامېرىكىلىق ھىمالايا تېغى رايونىغا ئېكسپېدىتسىيىگە بارغاندا ، ئىچىشىگە يەتكۈدەك پاكىز سۇ ئېلىپ ماڭ- غان ، يولدا ئۇچرىغانلىكى جايدا ئاغرىنىپ ، ئەجەللىنىپ يۈرۈشنى خالە- مىغان بولسا ، ئۇنىڭ بۇ ئىشىمۇ ئورۇنلۇق ۋە مەنتىقىگە ئۇيغۇن . بەزىدە مەن ۋە ئارايىك ئۆزىمىزگە كېسەل يۇقتۇرۇۋالمايلى ، دەپ ئېھتىيات قىلـ غانىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، مەن ھازىر بۇ ئىشلاردىن ئارتۇقچە غەم قىلىپ كەتمەيدىغان بولدۇم . ھازىرغىچە چوكا تۇتۇشنى دېگەندەك ئۆگىنەلمە- گەچكە ، ئاشپۇزۇللاردا دائىم ئۆزۈم يېنىمدىن ئاجراتمايدىغان قوشۇقتا تاماق يەيتتىم .بۇنداق بولغاندا ، خەنزۇلار چوكىلارنى پاكىز يۇغان بول- غىيمىدى ، دېگەندەك ئەندىشىلەردىن خالاس بولاتتىم . ئەمما ، قورساق بەك ئاچقان چاغلاردا ھېچنەرسە كۆزۈمگە كۆرۈنمەيتتى .

داۋانچىڭدا بەسەي قورۇمىسى بىلەن گاڭپەن يېدۇق . ئاندىن

تۇرپان ئويمانلىقىدىكى توقسۇنغا يۇرۇپ كەتتۇق . ئەمدى دالدا قونماي-
لى ، دېگەن نىيەتكە كېلىپ ، ماشىنىنى ئۇدۇل ناھىيىلىك ھۆكۈمەت يا-
مۇلى ئالدىغا ئاپىرىپ توختاتتۇق . ھاكىم خېلى تۇزۇك ئۇيغۇر ئىكەن ،
ئەمما ئىشنى غاچ ـ غۇچ قىلمايدىكەن . ئۇ بىزنىڭ كۆپلۈكسىزنى كۆرۈپ
چۆچۈپ كەتتى ۋە بېشى قاتتى . بىز ھەممىمىزگە بىر ئىغىزلا ئۆي بولسا
بولىدۇ ، دېۋىدۇق ، ئۇ ئىشخانىسىنى بىزگە بەردى . ئەمما ، ئىشخانىنىڭ
تورۇسىدا چاشقان كۆپ ئىكەن .

بىز كوچىغا چىقىپ ، بىر خەنزۇ ئاشپۇزۇلدا تاماق يېدۇق . ئاش-
پۇزۇلغا ئادەملەر تولغانىكەن . ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئەسكەرلەرمۇ ، بىر جو-
زىغا ئولىشىپ ئولتۇرغان بىر ئائىلە كىشىلىرىمۇ ، ئۇزۇن يوللۇق يولو-
چىلار ئاپتوبوسىدىن چۈشكەنلەرمۇ بار ئىدى . كىشىلەر چاي ئىچىشەت-
تى ، كىچىك چىنىلەردىكى گاڭپەننى تېز ـ تېز يېيىشەتتى . تۇرۇپ ـ
تۇرۇپ زاكاز قىلىنغان تاماقنى مەلۇم قىلغۇچىلارنىڭ ۋاراقراشلىرى ئاڭ-
لىناتتى . بۇ يەردىكى كەيپىيات ماڭا سەل تونۇش ۋە غەلىتە تۇيۇلدى .
يەنى بۇلار ئەنگلىيىنىڭ قانداقتۇر بىر يېرىدىكى ئۇچىنچى دەرىجىلىك
ئاشپۇزۇللاردىكى كەيپىياتقا ئوخشايتتى ، شۇغىنىسى بۇ مەنزىرە تازا ئەي-
نەن ئەمەستەك ، نەرسىلەرنى ماراش ئەينىكىدىن ئەكسىنى كۆرگەندەك
بىلىنەتتى .

ئەتىسى ، سەھەر يولغا چىقىپ ، ئۇزۇن سەپەرنى باشلىدۇق .
فورت مارگىلىق ئاپتوموبىلىمىز ھەرھالدا يامان ئەمەس مېڭىۋاتاتتى . بىر
پەس مېڭىپ ماشىنىغا ماي ۋە سۇ قاچىلايتتۇق . بىر قېتىم توختىغاندا ،
مىل خۇمزا ماتورنى بىر قۇر تەكشۈرگەندىن كېيىن ، چىرايىدا ھېلىغىچە
كۆرۈلۈپ باقمىغان ئەندىشە پەيدا بولدى . ئۇ گۈلچىنى سەت تىللار بە-
لەن ئەلپازىنى بەكلا بۇزۇپ تىللاپ كەتتى . ئارقىدىن سىلىندىرنىڭ ياپ-
قۇچىدىن دەز چىقىپتۇ ، دېدى . بۇنى ئۇ گويا بىر ئادەم قەدىناس بىر
دوستىغا راك كېسىلى بولۇپ قاپتۇ ، دەپ دىئاگنوز قويغان چاغدىكىدە-
كىدەك بىر قىياپەتتە ئېلان قىلدى . بىز نائىلاج توقسۇنغا قايتىپ ، يەنە
يامۇل ئالدىغا كەلدۇق .

يامۇلدا هاكىم قاتارلىق كىشىلەر بىلەن يېغىن ئاچتۇق . يېغىن مىل خومزا بىلەن ناھىيىدىكى تۆمۈرچى بۇزۇلغان جايىنى بىر ئامال قىلىپ ياسىسۇن ، دېگەن قارار چىقاردى . چۈشتىن كېيىن ماشىنىغا ئولتۇرۇپ يامۇلدىن ئايرىلدۇق . لېكىن ھېچقانچە ماڭمايلا ، كەپشەر ئېرىپ كەتتى . مىل خومزا خېلى ئۇزۇن ھەپىلىشىپمۇ بىر ئامال قىلالمىدى . بىز تازىمۇ ئوسال ئەھۋالدا قېلىپ ، ئىككى قېتىم پاراكەندە قىلغان يامۇلغا يەنە يۈزلەنزنى قېلىن قىلىپ باردۇق .

بىز ئۈمىدۋارلىق بىلەن : « تېلېفون بېرىپ بۇ ئىشنى پاكستون ئەر ـ ئايالغا ئۇقتۇرايلى » دېدۇق . لېكىن ، ئۇرۇمچى بىلەن توقسۇن ئالـ ربىلىقدا تېلېفون سىمى يوق ئىكەن ، باشقا چارىمۇ تېپىلمىدى . ئاخىر مىل خۇمزىنى ئۇزۇن يوللۇق يولۇچىلار ئاپتوبوسىدا ئۇرۇمچىگە ھېلىقى ئىككى ئىنگلىز ئۇرۇمچىگە ھەيدەپ كەلگەن ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلىق كونـ سۇلخانىنىڭ يېڭى شېفلې مارکىلىق ماشىنىسىنى ئەكىلىشكە ئەۋەتىدىغان بولدۇق . ئۇ كەلگۈچە بىز توقسۇندا تۇرۇپ قالدۇق .

ئارايىك توقسۇندا ئوۋ ئوۋلىغىلى بولىدىغان ـ بولمايدىغانلىقىنى سوراىدى . توقسۇندا توختىغان بىرىنچى كۈنى بىز بىر قانچە ئات ئارىيەت ئېلىپ ، يېقىن ئەتراپتىكى دەريا بويىدىن ياۋا ئۆردەك ئوۋلىغىلى باردۇق . ۋەھالەنكى ، ئۇ يەرگە بېرىپ ، ناھايىتى يىراقتا ئۇچۇپ كېتىۋاتقان بىرلا يـاۋا ئۆردەكنى كۆردۇق . بۇ يەرلەر توپا ، زىرىكەرلىك ئىدى . قىش بولـ غاچقىمىكىن ، دالىلار تاپتاقىر ، ئەتراپتىكى قۇملۇقلار پۈرسەت تاپسىلا ئاران ـ ئاران تېرىلىدىغان تېرىلغۇ يەرلەرنى يۇتۇۋېتىدىغاندەك ئىدى . بىز ياۋا ئۆردەك ئوۋلاشتىن ئۈمىد ئۈزۈپ ، ئالدىمىزغا قاراپ ئات سالـ دۇق . ئالدىمىزدا كۆتۈرۈلگەن چاڭ ـ توپا ، قىيا ـ چىيالار دىققىتىمىزنى تارتتى . يېقىن بېرىپ قارىساق ، بۇ يەردە ئوغلاق تارتىش بەيگىسى ئۆتـ كۈزۈلۈۋاتقانىكەن . بۇ ھەقتە كىشىلەر گېزىتلەرگە تەپسىلىي خەۋەرلەرنى يازىدىكەن . مەن بۇ بەيگە ھەققىدە قىسقىچىلا توختىلىپ ئۆتمەكچىمەن . بىر ئۆلۈك ئوغلاق كىشىلەر ئوتتۇرىسىغا تاشلىنىدىكەن ، بىرى ئۇنى يەرـ دىن ئېلىپ تېقىمغا باستۇرۇپ ئات چاپتۇرىدىكەن . بەيگىگە قاتناشقان

باشقا ئادەملەر ئۇنى ئېلىۋېلىشقا ھەرىكەت قىلمىدىكەن . بۇ چاغدا ئوغلاق ئېلىپ ماڭغان ئادەم ، ئۆلۈك ئوغلاقنى بىر توپا دۆڭنىڭ ئۇ تەرىپىگە ئېـ تىۋېتىدىكەن ، ئاندىن مۇكاپات تەرىقىسىدە بېرىلگەن ئازراق پۇلغا ئېرەـ شىدىكەن . بىز توپا دۆڭنىڭ ئۈستىدە تۇرۇپ (بۇ يەر سەل خەتەرلىك ۋە بەك توپا ئىدى) بەيگىنى زور قىزىقىش بىلەن كۆردۇق . ماھىرلار بىرە قوغلىشاتتى ، بىرە بىردائىرە ئىچىدە ئايلىنىپ جان ـ جەھلى بەـ لەن ئوغلاقنى تالىشاتتى . تۇرۇپلا بەيگىگە قاتناشقانلارنىڭ ھەممىسى بىز تۇرغان توپا دۆڭگە يوپۇرۇلۇپ كېلىپ ، دۆڭگە سوقۇلۇپ بىزنى يەقـ تىۋەتكىلى تاسلا قالاتتى . ئارقىدىن غەلىبە خەۋىرى ئېلان قىلىنىپ ، بىر ماھىر بېشى يوق ئوغلاقنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ دۆڭگە ئاتاتتى . ئاندىن يېڭى تالىشىش باشلىناتتى .

ساھىبخانلار دوستانە ، كۆڭلىمىزنى خۇش قىلغۇدەك قىياپەتتە بىزنىمۇ بەيگىگە قاتنىشىشقا تەكلىپ قىلدى . ئۇلارنىڭ ياخشى كۆڭلىگە غالىبلارغا كۆپرەك پۇل مۇكاپات بېرىش يولى بىلەن جاۋاب قايتۇردۇق . ئارايىك بىلەن گېپىالگېن دۆڭدە تۇرۇپ بىر نىشان بولۇپ بەردى . ماـ ھىرلار ئوغلاقنى ئۇ ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئاتاتتى . بەيگە قىزىپ ، تۇپا ئۆرلەپ نەپەسنى قىساتتى . تاماشىبىنلارنىڭ تىللاشلىرى ، يول كۆرسىتىپ ۋارقىراشلىرى ئەۋجىگە چىقتى . بىر ماھىرنىڭ دوپپىسى چۈشۈپ قالدى . ئۇنىڭ سۇرۇلۇپ كەتكەن چېكىسىدىن قان ئاقاتتى ؛ پۈتۈن مەيداندىكىلەر ھاياجانلىناتتى ، توۋلىشاتتى . بىر چاغدا قارىسام ، ئۆزۈمۇ كىشىلەرگە قوشۇلۇپ ، ۋارقىراپ ، سەكرەپ كېتىپتىمەن .

كېيىن ئۇقساق ، بۇ بەيگە بىر سۇنئەت تۈرى مەرىكىسى ئۇچۇن ئۆتكۈزۈلگەنىكەن . تاماق تەييار بولغانلىقىنى خەۋەر قىلغاندا ، ئۇلار بىزـ نىمۇ تەكلىپ قىلدى . ساھىبخان بىلەن ئۇنىڭ ئۆيىگە باردۇق ، لېكىن ئۆزىمىزنى ، بېسىپ كىرگۈچى ۋە چاقىرىلمىغان مېھماندەك سەزدۇق . ئۆيدە ئارايىك ئىككىمىزنى ئايرىۋەتتى . مەن ھېچنەرسە ئۇقۇلىيالمىغان ئۇقۇ مەيداندىن بىردىنلا بىر ئۆي ئايالار ئىچىگە كىرىپ قالغاندەك بولدۇم . بىز گەپلىشەلمەيتتۇق ، شۇنداقتىمۇ قىزىقسىنىپ ئەتراپىمغا نەزەر سالدىم .

ئايالار ياسىنىپ ـ تارىنىپ چىرايلىق بولۇپ كەلگەنىكەن . مېنىڭ بولسا ئادەتتىكى كىيىملىرىمۇ رەتسىز ، مەينەت ئىدى . مەن چاي ئىچكەچ ، داستىخاندىن ئۇنى ـ بۇنى چوكىدا قىسىپ ئېلىپ يېدىم . بىلىدىغان بىر قانچە ئېغىزلا ئۇيغۇرچە سۆزلەر بىلەن ئۇلارغا سۆزلىدىم . باشقا جايدەكىگە ئوخشاشلا ئۇلارمۇ بۇ گەپلەرنى قىلغىنىمدىن تەئەججۇپلەندى ، خۇشال بولدى . قائىدە بويىچە بۇنداق سوروۇنلاردا چىچەن ئاقساقاللاردىن بىرەرى چىقىپ قالاتتى . ئۇ مېنىڭ غەلىتە تەلەپپۇزدا قىلغان ئۇيغۇرچە سۆزلىرىمنى باشقىلارغا « تەرجىمە قىلىپ » ئۇقتۇراتتى . ئارقىدىن باشقىلار ئولتۇرغانلارغا باشلىرىنى لىڭشىتىپ ، بىر پەس غۇلغۇلا قىلىشاتتى ـ دە ، سۆزلىرىمنى باشقىلارغا يەتكۈزەتتى .

بىز توقسۇندا يەنە ئىككى كۈن تۇردۇق . ئاپتوموبىلنىڭ ئۇرۇمچىدىن تېزراق كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتتۇق . ماشىنا كەلگەندە يوق بولۇپ قالمايلى ، دەپ يىراقلارغا بېرىشقا جۇرئەت قىلالمىدۇق . مەن بىز چۈشكەن ئۆيدىن تويۇپ كەتتىم . چۈنكى ، ئۆي ، قارامۇغۇ ، چاشقان تولا ئىدى . نۇرغۇنلىغان ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆيلىرىگە ئوخشاشلا ، تورۇسقا نېپىز قەغەز چاپلانغانىدى . تورۇستا چېپىپ يۈرگەن چاشقانلارنى پەسكە چۈشمەيدۇ ، يوتقىنىمغا كىرىۋالمايدۇ ، دېيەلمەيتتىم . شۇڭا ، ئەتىسى ـ ئاخشىمى باغقا چىدىر قىلىپ شۇ يەردە ياتىمەن ، دەپ تۇرۇۋالدىم .

توقسۇندا ياتقان بەشىنچى كېچىسى ، مەن يېڭى ماشىنا كېلىۋاتامدىكىن ، دېگەن ئۇي بىلەن ئۇرۇمچىگە بارىدىغان تاشيولدا بىر قانچە ئىنگلىز مىلى ماڭدىم .ئارايكىنىڭ ئوپېراتسىيە قىلغان پۇتى ئۇنى ھېلىغىچە تۇزۇك ماڭغىلى قويمايتتى . ماشىنىنىڭ گۈرۈلدىگەن ئاۋازىنى ئاڭلىساملا ئۇمىدلىنەتتىم ، بىزنىڭ ماشىنا ئەمەسلىكىنى بىلگىنىمدە لەككىدە بولۇپ قالاتتىم . ئاخىر بولماي سولاشقان ھالدا ناھىيە بازىرىغا قايتىپ كەلدىم . ئەمما ، تېخى ئۆيگە كىرمىگەنىدىم ، مىل خومزا يېڭى ماشىنىنى ھەيدەپ كەلدى ، دېگەن ھايا جانلىق توۋلاشنى ئاڭلاپ قالدىم .

بىز فورت ماركىلىق ماشىنىنى توقسۇندا قويۇپ تۇرۇپ ، كېيىن يېڭى سېلىندىر ياپقۇچى تاپقاندا ئەكىتىش قارارىغا كەلدۇق . ھاكىم

بـزگه بىر بوش ئۆي تېپىپ بەردى . بىز ماشىنىنى شۇ ئۆيگە ئاران پاتـ
قۇزدۇق . ئاندىن مەن يېڭى شېفلې ماركىلىق ئاپتوموبىلغا قاردىم . ئـ
چـىمده بىر ئاچچىق بار ئىدى . بۇ ئاپتوموبىل كالامپاي ، ئېغىر ، ئانچه
چوڭ ئەمەس ئىدى . ماتورى شوپۇر بىلەن يولۇچىلار ئولتۇرىدىغان ئو-
رۇندۇقنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىدى . ماتور بىلەن ئىككى ئورۇندۇقنىڭ ئار-
قىسىدا يۇك ـ تاقلارنى قويىدىغان ۋه باشقا ئادەملەر ئولتۇرىدىغان جاي بار
ئىدى . ئەمما ، بۇ جاي تار ، كىچىك ئىدى . بۇنى كۆرۈپ ، ئادەملەردىن
بىرەرىنى ئازايتىساق بولامدۇ نېمە دەپ ئويلىدىم . ئەمما ، ئۇيغۇر ئايال بـ
لەن بالىسىنى قالدۇرۇپ قويۇشقا كۆڭلۈم ئۇنىمىدى . چۈنكى ، ئۇلارنىڭ
تەلىپى ھېچقانچە چوڭ ، ئارتۇقچە ئەمەس ئىدى . ئاخىر مىل خۇمزادىن
باشقا ھەممىمىز ماشىنىغا چىقتۇق ، ئەمما ھېچقايسىمىزغا راھەت يوق
ئىدى . مەن ئورنۇمنى مىل خۇمزىغا بېرىپ ، ئالدى تەرەپتىكى چاق
ئۇستىدە تۇرغان ساندۇق ئۇستىدە ئولتۇردۇم . باشتا بۇ ئورۇنىنىڭ نا-
چارلىقىغا ھېچكىم دىققەت قىلمىدى ، ئەمما يەتتە كۇن ئىچىدە مېنىڭ ئون
جېنىمدىن بىرىلا قالدى . كاسام سۇرۇلۇپ ، ئىششىپ كەتتى . پۇتلىرىم-
نىڭ پېيى تارتىپ ، تەستە ماڭىدىغان بولۇپ قالدىم . شۇڭا ، بۇ ماشىنىغا
بەك ئۆچ بولدۇم . بۇ ماشىنىنىڭ كونا ماشىنىمىزغا قارىغاندا بەكرەك
تـاسقايدىغانلىقى ، ھەيدىمەك قىيىنلىقى ، باشقۇرۇشمۇ قىينراقلىقىغا ئـ
شەندىم .

قەشقەر بۇ قېتىم ماڭا ھەرقانداق چاغدىكىدىن يىراق بىلىنىپ
كـەتتى . ھەممىمىز بەك جاپا تارتىپ كەتكەچكە ، سەپرىمىزنىڭ تېزراق
تۇگىشىنى ، بۇ ماشىنىدىن پاتراق قۇتۇلۇشنى ئارزۇ قىلاتتۇق . يېڭى
بولغان بىلەن ماتورى بىزنى بەك خاپا قىلدى . بۇنىڭدىكى سەۋەب ،
جـۇڭگودا ئىشلەنگەن بېنزىنىنىڭ سۈپىتى بەك ناچار ئىكەن ياكى بۇ بېنـ
زىنغا فورت ماركىلىق ماشىنا كۆنۈپ قالغان بولسا ، بۇ ماشىنا قوبۇل
قـىلالمايۋاتامدۇ ، ھېچ بىلمىدۇق . ئىككى كېچە سۇ قوشۇلغان نېفىت
توڭلاپ قالدى . تاڭ ئاتقاندا مىل خۇمزا تۇرۇبا ئاستىغا ئوت قالاپ ئاران
ئېرىتتى . ئۇنىڭغىچە بىز ماشىنا يېنىدا نەچچە سائەت ساقلىدۇق .

ئاقسۇدىن چىقىپ ئۈزۈن ماڭمايلا ، ماي يولى توسۇلۇپ قالدى . بۇ كاشىلا شۇنداق جېنىمىزغا تېگىپ ، ناھايىتى ئۈزۈن تۇرغۇزۇۋەتتى . مىل خۇمزا پاسكىنا بېنزىننى قويماي تارتىپ ئېلىۋىتىپ باكنى پاكىز يۇيۇپ تازىلىدى . شۇنىڭدىن كېيىن بۇ نەرسە ئانچە خاپا قىلمىدى . بىز شۇ ماڭغانچە ھەتتا تاماققىمۇ توختىمىدۇق . بىر چاغدا بۆكەن كۆرۈپ قېلىپ ، ئۇنى قوغلاپ بىر سائەتتىن ئارتۇق ۋاقتىنى بىكارلا زايە قىلىۋەتتۇق . لېكىن ، ماشىنا ئۇستىگە تۆت بۆكەن باغلاندى . بىرىنچى بۆكەن بالىسى ئوق تېگىپ يىقىلغاندا ، ۋېجىك ، پاكار ھىندى سودىگەر پالاقلاپ يۈگۈرۈپ بېرىپ ئۆلگەن بۆكەننى كۆردى . بارلىق ئىخلاسمەن ھىندى دىنى مۇرىتىغا ئوخشاش ، ئۇمۇ گۆش يېمەيتتى ، ھايۋانلارنى ئۆلتۈرۈشكە قارشى ئىدى . ئەمما ، بۆكەننى قوغلاش جېڭى بەك كەسكىن ، ئادەمنى ھاياجانغا سالىدىغان بولغاچقا ، ئۇنىڭغا تەسىر قىلغان بولسا كېرەك ، ئۇ قۇملۇقنى كېسىپ ئۆتۈپ ، بۆكەن يىقىلغان جايغا بىرىنچى بولۇپ بارىدى .

بىز ئوۋلىغان بۆكەنلەرنى ماشىنا ئۈستىگە تېڭىپ ، قاراڭغۇدا يولىمىزنى داۋام قىلدۇق . چۈشلەردە چىققان شامال بارغانسېرى كۈچەيىپ ، يەر ـ جاھاننى توپا ـ چاڭ قاپلىدى . قۇم ـ توپىلارنى ئۈچۈرۈپ كېلىپ بىزنى نەپەس ئالدۇرمىدى . بۇ ئەھۋالدا چېدىر تىكىپ ، ئوت ياقمىلى بولمىغاچقا ، ماشىننىنى سەل دالدا بىر جايغا ئەكىلىپ توختاتتۇق . بۇ يەردە ئىشكى يوق ئىككى ئېغىز كېسەك ئۆي بار ئىدى ، ئەمما ئىچىدە قالايىدىغان خېلى جىق ئوتۇن تۇراتتى . سائەت سەككىزدە بىز بىر ماشىنا ئادەم بۇ ئۆيلەرگە جايلاشتۇق . گېيالگېن پولو ئەتتى . ئارايىك بىلەن مەن تاماق پىشقۇچە ئۇخلىدۇق .ياڭ ئەپەندى بىلەن ھېلىقى ھىندىستانلىق بۇ ئۆي ۋە سىرتتىكى ئەھۋال يامان بولغاندىكىن ، جاپا تارتساقمۇ كېچىلەپ مېڭىپ يولنى سەل قىسقارتايلى ، دېگەن تەكلىپنى بەردى . ئامالنىڭ يوقىدىن ئۇلارنىڭ دېگىنى بويىچە يولغا چىقتۇق .

ماشىنا جۇڭگونىڭ بېنزىنى بىلەن يەنە بىر نۆۋەت كۈچ ئېلىشتى . چىرىغى تۈزۈك يانمىغاچقا ، ناھايىتى ئاستا ماڭدۇق . يۈك ـ تاقلار ۋە

ئادەملەرگە يۆلىنىپ بىر ئاز ئۇخلىۋالاي دېگەنىدىم . قاتتىق ـ قۇرۇق نەرسىلەرگە ئۇرۇلۇپ ، قاتتىق سىلكىنىپ پەقەت ئۇخلىيالمىدىم . ئارايلىك ماشىنا ھەيدەشنى مىل خۇمزاغا ئوتكۈزۈپ بېرىپ ، قېقىل ـ سوقۇل ئىـ چىدىمۇ قاتتىق ئۇخلىدى .

ئاقسۇەت ئۇيقۇق ئاقاردى ، بورانمۇ پەسەيدى . خۇددى يۇيۇپ تا ـ زىلانغاندەك كۆرۈنگەن پامىر ئېگىزلىكىنى ئوچۇق كۆرۈپ خۇشال بولۇپ كەتتۇق . بىزگە گويا تونۇش تاغلار بىزنىڭ قەشقەرگە قايتىپ كەلگەنـ لىكىمىزنى قارشى ئېلىۋاتقاندەك ئىدى . ئالتە ھەپتىدىن بېرى ناتونۇشتەك بولۇپ قالغان تاغلارنىڭ گۈزەل مەنزىرىسى قۇياش نۇرىدا پارلاپ بىزنى ھاياجانلاندۇردى .

ئاتۇشقا ئاز قالغاندا ، يول بويىدا بىر ئوغۇل بالا پىششىق تۇخۇم سېتىۋاتقانىكەن . بىز توختاپ بۇ بالىنىڭ ئۆيىدە تاماق يېدۇق . ئاندىن ئىككى سائەت مېڭىپ قەشقەر بوستانلىقىنىڭ چېتىگە كەلدۇق .

قىش كىرگەن ، كائىنات قۇرۇق ، يالىڭاچ بولسىمۇ ، قەشقەرنى كۆرۈپلا ئۆپكەم ئۆرۈلۈپ ، ھاياجىنىم ئىچىمگە پاتماي قالدى . چۈنكى ، تونۇش بوستانلىق ماڭا ئۆيۈمگە يېتىپ كېلىش خۇشاللىقىنى بەخش ئەتتى . ماشىنا باش كونسۇلخانىغا يېقىنلاشقانچە ھاياجىنىم ئارتىپ بار ـ دى . شىنجاڭنىڭ بىزگە ناتونۇش بولغان شىمالىنى چۆرگىلەپ كەلگەنـ دىن كېيىن ، شىنجاڭنىڭ جەنۇبى بىزگە ئۆز يۈرتىمىزدەكلا بىلىندى . بىز دەل ـ دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان ، ئايالار يۇزىنى ياپمىغان ، چۈمـ بەل ئىچىدىن سىرتقا نەزەر سالمىغان زېمىنغا قايتىپ كەلدۇق ، ئۇيغۇر پۇرىقى قويۇق بۇ ماكانغا قايتتۇق . بۇ زېمىنغا بەكلا مېھرىم چۈشۈپ قال ـ غان ، ئەنگلىيە باش ئەلچىخانىسى ئۆز ئۆيۈم بولۇپ قالغاندى . شۇڭا ، بۇ يەرگە قايتىپ كەلگىنىمدە ، دۇنيانى بىر ئايلىنىپ ئەنگلىيىگە قايتىپ كەلگەندەك بولدۇم .

ئون ئۇچىنچى باب

قەدىمىي قەبرىدىكى « بايلىق »

ـــ مەن ئاجايىپ قىزىق بىر نەرسىنى بايقىدىم ! ـــ دەپ جاكار-لىدى ماگا فرانسىيە مۇخبىرى سالېۋارې ئەپەندى هاياجان بىلەن .

سالېۋارې ئەپەندى قەشقەر ۋالىيسىنىڭ ئىشخانىسىدا (ۋالىي قەشقەرنىڭ شۇ چاغدىكى ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارى ، بۇ ۋەزىپىنى ئۇيغۇر ئۆتەيتتى . ئۇنىڭ مۇئاۋىنى بىر خەنزۇ ئىدى) تولىمۇ قىزىقارلىق بىر ۋەقەنى ئاڭلاپ قاپتۇ : قاراشەھەر[1] رايونىدىكى موڭغۇللار خېلى زامانلار ئىلگىرى قەشقەرگە يېقىن جايدا موڭغۇللارنىڭ بىر قەبرىستانلىقى بار ، دەپ ئاڭلىغانىكەن . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، ئۇلارنىڭ قولىدا بۇ قەبرىستانلىقنىڭ خەرىتىسىمۇ بارمىش . ئۇلار يەرلىك سودىگەر-لەرنىڭ سالا قىلىشى بىلەن قەشقەرنىڭ يەرلىك دائىرىلىرىگە بۇ قەبرىس-تانلىقنى قېزىپ بېقىش ، ئەڭ مۇھىمى قەبرىستانلىقتىن ناھايىتى ئەتىۋار-لىق بىر قاچىنى ئىزدەيدىغانلىقى تەلىپىنى قويۇپتۇ ؛ ئۇلار بۇ قاچىنىڭ شۇ قەبرىستانلىققا كۆمۈلگەنلىكىگە ئىشىنىدىكەن ؛ بۇ قەبرىستانلىقتا قىممەت باھالىق بايلىقلار كۆپ بولۇشى مۇمكىن بولسىمۇ ، موڭغۇللار شۇ قاچىنى ئالسىلا قانائەتلىنىدىكەن .

بۇ ۋەقەگە ئادەمنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى . غەرب « مەدەنىيەتى » ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىغا كىرىۋاتقان بولۇشىغا قارىماي ، بۇ رايون يەنىلا خىيالىپەرەسلىك ۋە ئاجايىپ ـ غارايىباتلارغا تولغان بىر زېمىن

---

① قاراشەھەر ـــ شۇ چاغدا قاراشەھەر بىر قانچە ناھىيىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ۋىلايەت ئىدى . خېجىڭ ناھىيىسىنىڭ تۇرغۇت ، خوشۇت ناھىيىسىنىڭ خوشۇت موڭغۇل قەبىلىسى مۇشۇ رايونغا تەۋە ئىدى .

ئىدى . شۇڭا ، بۇ ۋەقەنى ئاڭلاپ ئەڭ كاتتا ئەمەلدارلارمۇ بۇنى مەسخىرە قىلىشقا جۈرئەت قىلالماپتۇ . بەلكىم ئۇلار ئەپسانىگە ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ ئاجايىپ ـ غارايىپ رىۋايەتتىن بىزگىمۇ ئاز ـ تولا نەپ تېگىپ قالار ، دەپ ئويلىغاندۇ . بۇنى ئاڭلاپ بىزمۇ گۇمانلاندۇق . بۇ يەردىكى ھۆكۈمەت يىراق جايدىكى موڭغۇللارنىڭ تەلىپىنى ئورۇنداپ بىرەرمۇ ، ئۆزلىرى ھېچنەرسە تەمە قىلماسمۇ ، دېگەن گۇماندا بولدۇق . باشتا نىيەت ـ مەقسەت بولمىغان ، نوقۇل ئارخىئولوگىيىلىك قېزىش ئىشى ئۈچۈن قەشقەر ۋالىسى قۇملۇقتا ئېكسپېدىتسىيە پائالىيىتى ئۈيۇشتۇرۇپ بېرەرمۇ دېگەندەك گۇمانلىق ئويلارمۇ خيالىمىزدىن كەچتى . چۈنكى ، ئادەمسىز ، پىنھان جايغا بېرىپ تارىخىي يادىكارلىقلارنى قېزىش ئېكسپېدىتسىيە پائالىيىتى ياشانغان ئۇيغۇرلارنىڭ ۋە ئەمەلدار بولغان ، سالاپەتلىك ، ئېسىل كىشىنىڭ يۇرىدىغان خەنزۇلارنىڭ ئادىتىگە ئۇيغۇن كەلمەيتتى .

ۋەھالەنكى ، قەشقەرنىڭ ۋالىسى بۇ قەدىمىي قەبرىستانلىقنىڭ زادى قەيەردىلىكىنى پەقەت بىلمىگەن ئەھۋالدىمۇ ، ئۇنى ئېكسپېدىتسىيە قىلىش پائالىيىتى ئۈيۇشتۇرۇپ بەردى . سالېۋارې ئەپەندى بۇ پائالىيەتكە تەكلىپ قىلىندى . ئارايىك ، مەن ۋە باش كونسۇلخانا دوختۇرى تەكلىپ قىلىنمىساقمۇ ئۆزىمىز بېرىش قارارىغا كەلدۇق ۋە ياڭ ئەپەندىنى بىللە بېرىپ تەرجىمانلىق قىلىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدۇق . مېنى قاتتىق تەئەججۇپلەندۇرگەن بىر ئىش ، ياڭ ئەپەندىنىڭ خانىمىمۇ بىز بىلەن بىللە بارماقچى بولدى .

2 ـ ئايىنىڭ سوغۇق بىر سەھىرى ، تاڭ تېخى يورىمىغان ، بىز بەش ئادەم ۋالىينىڭ تەلىپىگە ئاساسەن سائەت يەتتىدە ئۇنىڭ يامۇلىغا بارىدۇق . قارىساق ، يامۇل ئالدى قاپقاراڭغۇ ، ھەممە ئادەم قاتتىق ئۇيقۇدا ! ياڭ ئەپەندى قىلچە تارتىنماي مۇئاۋىن ۋالىينى ـــ جۇ فامىلىلىك خەنزۇنى توۋلاپ ئويغاتتى . ئۇ ناھايىتى يېقىشلىق ئادەم ئىكەن . ئۇ يامۇل دەرۋازىسىنى ئاستا ئاچتى . جىن چىراغنى يېقىپ بىزگە كۆڭلىنى ئايىنىدىغان كاكائو چېيى دەملەپ بەردى . بىز بىر ئىككى سائەت ساقلىغاندىن كېيىن ، ئۇ ئادەملىرىنى يىغىپ تەييار قىلدى . سالېۋارې ئەپەندى

يېڭىشەھەردىن ئەتىگەنلىك تاماقمۇ يېمەي ھاسراپ ـ ھۆمىدەپ يېتىپ كەلدى . ئىككى سائەتتىن كېيىن ۋالىيمۇ پەيدا بولدى . ئۇ تەمكىن ، سالاپەتلىك ئىدى . شۇنداق قىلىپ ھەممەيلەن تەخ بولدى .

ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە بىز ھۆكۈمەتنىڭ ئاپتوموبىلىدا ماڭدۇق ، ئەمما قەيەرگە بارىدىغانلىقىمىزنى بىلمىدۇق . ئۇلارنىڭ بۇيرۇقىمۇ گۇمانلىق ئىدى . نەگە بارىمىز ، دەپ سورىغانىدۇق ، « شوپۇر بىلىدۇ » دېگەن كۆكۈللۈك جاۋابقا ئېرىشتۇق .

بىز ئاپتوموبىلنىڭ كوزۇپىغا چىقتۇق . بۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدا يالغان بەكمۇ ئەبجەق بىر ئاپتوموبىل ئىدى . كوزۇپتا بىرقانچە كىچىك ئورۇندۇق ، بىر قوي ، ئۇچ توخۇ بار ئىدى . ئۇچ ئۇيغۇر ئادەم بىزنى ساقلاپ تۇرغانىكەن . ئىچىدە بىرى خېلىلا ياشانغان ، ئورۇق ئىدى . بېشىغا ئاق سەللە ئورىغانىدى . تېنى ئاجىز بولۇپ ، بۇ ئېكسپېدىتسىيىگە ئۇنچە لايىق كەلمەيدىغاندەك قىلاتتى .

ئارايىك بىلەن مېنىڭ شەھەردىن قايسى تەرەپكە قاراپ مېڭىشىمىزنى بەكمۇ بىلگىمىز كېلەتتى . ماشىنا ئۇرۇمچىگە بارىدىغان يولغا قاراپ ماڭدى . ھاۋا سوغۇق ، شامال يۇزگە پىچاقتەك سانجىلاتتى . ئۇزۇن ماڭمايلا ، مەن ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇشتىن ۋاز كېچىپ ، جۇ ئەپەندى ۋە ۋالىي بىلەن كوزۇپ تاختىسىدىلا ئولتۇردۇم . ۋالىي بىلەن پەقەت ھۆكۈمەت سورۇنلىرىدىلا يۈز كۆرۈشكەنىدىم . ئۇ ساغلام ، مېھرى ئىسسىق ئۇيغۇر ئادەم ئىدى . ئۆزىنىڭ ئورنىدىن قايمۇقۇپ يۇرگەنىدەكلا قىلاتتى ؛ ئىلگىرى جۇ ئەپەندىنىڭ ئۇنىڭغا باشقىلارغا تۇيدۇرماي ئىما ـ ئىشارەت قىلغانلىقى ياكى تەكلىپ بېرىپ يول كۆرسەتكەنلىكىگە دىققەت قىلغانىدىم . ۋالىي يۇزى تۆۋەن ، سەل بېپەرۋا كۆرۈنەتتى . ئەمما ، خېلىلا سۈرلۈك ، كەسكىن ئىدى . مانا بۇ قېتىم ئۇ ئۆزىنىڭ باشقىلارغا مەلۇم بولمىغان ئالاھىدە تەرەپلىرىنى نامايان قىلدى .

ماشىنا بىزگە تونۇش ئىشتىك قاراۋۇلخانىسى تەرەپكە بۇرۇلىغاندا ، ئارايىك ئىككىمىز مەنىلىك كۆز ئۇرۇشتۇرۇپ بېشىمىزنى لىڭشىتىتۇق . بۇ ، بىز ئىلگىرى كۆپ قېتىم ماڭغان يول بولۇپ ، ئىشتىكىنىڭ

نېرىسىغا كېتىۋاتاتىتۇق . ئادەتتىكىدەك مەن ئارىلىقنى تەخمىنەن ھېسابلاشقا تىرىشتىم . يەنە « پوتەي » بىلەن خەنزۇلارنىڭ « چاقىرىم » بىنى ، ئېنىق ئىنگلىز مىلىغا ئايلاندۇرۇشقا باش قاتۇردۇم . ئەپسۇسكى ، ماشىنىدىكى ھۆكۈمەت تەرەپ ئادىمىنىڭ بىرىمۇ ۋاقىت ، ئارىلىق دېگەنلەرگە كۆڭۈل بۆلمىگەنلىكى ئۈچۈن ، بۇ تىرىشچانلىقلىمىزنىڭ ھېچقانچە ئۇنۇمى بولمىدى . ھۆكۈمەت ئەربابلىرى ، سىلەرگە تەخمىنەن يۆنىلىشنى بىلىش كۇپايە ، دەپ قارايتتى . سالپۇارې ئەپەندى :

ـــ بىز قانداق بولمىسۇن ، سائەت تۆتتە قايتىشىمىز لازىم . ئەتە ئۇرۇمچىگە ماڭىمەن ، شۇڭا بۇگۈن جاۋ ئەپەندى بىلەن ئۇچرىشىدىغان ۋە بىرلىكتە تاماق يەيدىغانغا كېلىشىپ قويغانىدىم ، ـــ دېدى .

ئۇ گەپنى چوڭ قىلىۋەتتى ، دەپ ئويلىدۇق ، ئەمما ئاغزىمىزدىن چىقارمىدۇق . ماشىنىدىكى باشقا ئادەملەر ئۇنىڭ گېپىگە ئېرەن قىلمىدى .

ئاپتوموبىل « ماجۇڭيىڭ يولى » نى بويلاپ كېتىۋاتاتتى . بۇ يولنىڭ ئوي ـ دۆڭى بىزگە شۇقەدەر ئىنىق ۋە تونۇش ئىدى . ماشىنا ناھايىتى خەتەرلىك ، كىچىكرەك تاغ ئېغىزىنىڭ ئۇستىگە ئوڭۇشلۇق چىقىپ ، يەنە تۆۋەنگە ماڭدى . بۇ ئاپتوموبىلدا بۇرۇن ئولتۇرۇپ باققان سالپۇرې ئەپەندى بىزگە بۇ ئاپتوموبىلنىڭ تورمۇزى يوق ، دېدى . شۇنداقتىمۇ ئىشتىك قاراۋۇلغا تىنچ ـ ئامان يېتىپ باردۇق . ئۇ يەردە تاماق يېدۇق . ئارايىك ئىككىمىز ئەمدى قايسى تەرەپكە ماڭىمىز ، دەپ ئويلىدۇق . چۈنكى ، مۇشۇ يەردە يول ئىككىگە ئايرىلاتتى . سول تەرەپكە ماڭساق قۇربانىنىڭ ئۆيىگە باراتتۇق . بۇ « ماجۇڭيىڭ » يولىنىڭ داۋامى ئىدى . ئوڭ تەرەپ بىز ئىلگىرى ماڭغان يول بولۇپ ، بۇ يول بىلەن بىز ئېشەككە مىنىپ قارا تىكە تاغ ئېغىزىغا بارغانىدۇق . ئەمما ، بۇ تەرەپتە ئاپتوموبىل ماڭىدىغان يول يوق ئىدى . بىز بۇ ئويمىزنى شوپۇرغا ئېيتىپ ، بۇ يولنى بىز ئوبدان بىلىمىز ، دېدۇق . لېكىن ، شوپۇر گېپىمىزگە پىسەنت قىلماي ، تەمكىن تۇردى . ئۇنىڭ ماشىنا ھەيدەش تېخنىكىسى خېلى ئوبدان بولۇپ ، ئۇ ئەبجەق ماشىنىنى سىلىق ۋە تېز ھەيدىگەنلىكى

دى ، لېكىن يول ئەھۋالىغا پەرۋا قىلمايتتى . شۇڭا ، ئۇ ماشىننى ئالدىدا تۇسالغۇ بارلىقىنى ئېنىق بىلىپ تۇرۇپ ، ئېتىنى بولۇشىغا چاپتۇرغان چەۋەندىاز كەبى كەڭ زېمىنغا قاراپ ھەيدىدى . ئورۇندۇقلار قاتتىق سىلىكىنىپ ، ئادەملەر بەزىدە ئادەملەرگە ، بەزىدە قوي ـ توخۇلارغا ئۇرۇلاتتى . ۋالېينكا سۇر ـ سالاپىتىمۇ نەلەرگە كەتتى . ئۇ ئەنگلىيە بانكا كۇنىدىكى خۇشال تاماشىچىدەك تۇرۇپلا قاقاقلاپ كۈلەتتى ، تۇرۇپ ئىنجىقلايتتى ياكى توۋلاپ قويياتتى . بەزىدە ماشىننى توختات ، دەپ ۋارقىرايتتى . شوپۇر ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىغانغا سېلىپ كېتىۋېرەتتى . بىز ۋالېينى كۆزىتىپ ، ئۇنىڭ باشقا تەرەپلىرىنى يېڭىچە بىر نۇقتىدىن بىلدۇق .

ئاپتوموبىل بىر يانباغىردىن كېتىۋاتقاندا ، بىر تەرەپكە قىڭغايغانىدى . ھەممىمىز كوزۇپنىڭ شۇ تەرىپىگە ياتتۇق . ۋالېي بۇ قېتىملىشتىن قورقۇپ كەتتىمۇ ياكى بۇ ئىش قىزىق تۇيۇلۇپ كەتتىمۇ ، بەئەينى كېچىك بالىدەكلا بولۇپ قالدى . بۇ بىردە قورقۇنۇپ قىياپەتكە كىرىۋالاتتى ، بىردە ياڭ ئەپەندىنىڭ چىشىغا تېگەتتى . ياڭ ئەپەندى يول ئازابىغا چىدىشنى چىشلەپ چىداپ سۆزسىز ئولتۇراتتى . ۋالېي خۇشال بولسۇن ياكى ئاچچىقى كەلسۇن ، ياڭ ئەپەندى بىلەن باشقا ئۇيغۇر يارەمچىلىرى ئۇنىڭغا كەڭ قورساقلىق بىلەن تەسەللىي بەرگەندەك كۈلۈمسىرەپ قارايتتى .

ماشىنا ناھايىتى خەتەرلىك بىر تاغ ئۇستىگە چىقتى . ماشىنا بىلەن بۇنداق خەتەرلىك جايغا چىقىشىمىز تۇنجى قېتىم ئىدى . ماشىنا قاتتىق تاشلىق يول بىلەن تۆۋەنگە چۈشتى ـ دە ، بىر تاغ جىلغىسىغا كەلدى . تاغ جىلغىسىنىڭ ئاستىغا ئاز قالغان جايدا قېلىن مۇز تۇراتتى . مەن ، شوپۇر ئەمدى كەينىگە يانىدىغان بولدى ، دەپ ئويلىدىم . ۋالېي بىلەن دوختۇردىن باشقا ھەممەيلەن ماشىنىدىن چۈشۈۋالدۇق . شوپۇر مەزمۇت ئولتۇرۇپ ، رولنى چىڭ تۇتۇپ ماشىننى ھەيدەپ ئالدىغا ماڭدى . بىز يانباغىردىن چۈشۈپ جىلغىنىڭ يەنە بىر تەرىپىگە چىقىپ ، شىبغىللىق جايدا ماشىنا جىلغىدىن قانداق ئۆتەر ، بىز تۇرغان يەرگە

قانداق كېلەر ، دەپ قاراپ ئولتۇردۇق . ۋالىي بىلەن دوختۇر ماشىنىنىڭ كەينىدە ئولتۇرۇپ ، ئۆزلىرىنىڭ خەتىرلىك ئەھۋالدا ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇ . شۇنداقتىمۇ ، چۈشلۈك تاماقتا يەپ ئىشىپ قالغان ئىككى پارچە سۆگەكنىڭ ئوشۇقىنى چىقىرىپ ئىتىشىپ ئويناپتۇ . ماشىنا يانباغرىنىڭ يېرىمىغا كەلگەندە ، بىز ئۇتتۇردۇق ، دېگەن ئويغا كەلدىم .

بىز قارامتۇل كۆل رەڭ ، گىياھمۇ ئۇنمەيدىغان سۇپىدەك جايدا مەقسەتسىز ئايلىنىپ يۈردۇق . بىزنى بۇ يەردە بىرەر نەرسە ئىزدەۋاتىدۇ ، دېگەندىن كۆرە ، قىلىدىغان ئىش تېپىپ ۋاقىت ئۆتكۈزۈۋاتىدۇ ، دېگەن تۇزۇك ئىدى . ۋاھالەنكى ، بۇ ئالتە ئىنگلىز ملى يولىنىڭ بىزگە قانچىلىك جاپالىق بولىدىغانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى . ۋاقىت چۈشتىن كېيىن بولغانىدى . سالپۇاري ئەپەندى ۋەدىمگە ۋاپا قىلىپ كەچلىك زىياپەتكە ئولگۈرۈپ بارسام بولاتتى ، دەپ ئالدىراپ تىتىلداپ كېتىۋاتاتتى . بىز ئۇنىڭغا ، ھازىر قايتقان تەقدىردىمۇ ، قەشقەرگە سائەت تۆتتە بارالمايدىغانلىقىمىزنى ئېيتتۇق . ئۇنىڭغا خەيرخاھلىق قىلساقمۇ ، قولىمىزدىن ھېچ ئىش كەلمەيتتى . كىلىدىغىنى پەقەت غەربلىكلەرنىڭ ۋاقتىغا رېئايە قىلىش كۆز قارىشىغا ئاساسەن تازا تىللاش ئىدى . لېكىن ، بۇ يەردە بۇنداق ئىشلارغا كۆگۈل بۆلىدىغان ئادەم يوق بولغاچقا ، بىزمۇ ئامالسىز ئىدۇق .

بىز ئايلىنىپ يۈردۇق ، تاۋۇز يېدۇق . ۋالىي بىزگە « جەلپ قىلارلىق » ئويۇن كۆرسەتتى . ئۇ قاقاس ، قۇرۇق ساھىلدا ئولتۇرۇپ ، بىز يىغقان تاشلارنى ئىككىگە ئايرىپ ، قايسى تاشنى مەن تەرگەنلىكىمنى ئېيتىپ بېرەلەيدىغانلىقىنى ئېيتتى . ئۇ جىددىي ۋە كەسكىن قىياپەتتە بىر تاشنى ئېلىپ مەغرۇر ھالدا ماڭا بەردى . ئۇ دەرۋەقە مەن تەرگەن تاش ئىدى .

بىزنىڭ ھازىرقى قىيىن ئەھۋالىمىز ئۇنىڭ خىيالىغا كىرىپ چىقمايتتى . ئىشىنىڭ ئاقىۋىتىنى ئويلىمايدىغان ، باللاردەك قىلىقلارنى قىلىدىغان بۇنداق ئادەملەرگە چېچىلىش ياكى كايىش چۈپەيلىكتەك بىلىنەتتى .

بىز بۇزۇلغان ماشىنىنىڭ يېنىغا بارىدۇق . ئەھۋالدا ئۆزگىرىش يوق ئىدى . روشەنكى ، ماشىنا ياسايدۇ ، دېگەن ئادەملەر ماشىنا ياسىماي قوغۇن يەپ ، تاماكا چېكىپ ئولتۇرۇشقانىدى . شوپۇر ئامالسىز موڭغۇللار قەبرىستانلىقىنى تاپالمايدىغانلىقىنى تەن ئالدى . ئەمما ، ۋالىي بىزنى مۇ-شۇنداقلا بولدى قىلىدۇ ، دەپ قارىمايتتى . شۇڭا ، ئۇ بىزنى يەنە بىر قې-تىم ھەيران قالدۇردى . ئۇ بىردىنلا ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتىنىڭ ئىرادە-لىك ، جاسارەتلىك ، كەسكىن پىكىرلىك رەھبىرىگە ئايلاندى ـ دە ، بىزدىن خالايدىغانلىقىمىزنى ، نېمە ئۈي ـ پىكىرىمىز بار-لىقىنى سوراپمۇ قويماي ، سالپۇاڑى ئەپەندىنىڭ يېلىنىپ ـ يالۋۇرۇشلە-رىغىمۇ قارىماي ، بۇ ئىشنى زادى قىلماي قويمايمىز ، دېدى . چۈنكى ، بۇ خىيالنىڭ كەلگەنچە ئىشلەيدىغان ئەمەس ، دىنىغا مۇناسىۋەتلىك جىددىي ۋە زور ئىش ئىدى . ئەگەر ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتى ھازىر قايتىپ كەتسە ، يامانلىقنىڭ بىشارىتى بولۇپ قالاتتى ـ دە ، پۈتكۈل پىلان يوققا چىقىش خەۋپىگە دۇچ كېلەتتى .

ئەمدى بىلدۇقكى ، موڭغۇللارنىڭ بۇ قەدىمىي قەبرىستانلىقىنى ئىزدەش پائالىيىتىنىڭ مەزمۇنى ئىشتىن سىرتقى تارىخىئولوگىيىلىك قې-زىش پائالىيىتىدىن ، ھەرقانداق بىر ئادەمنىڭ موڭغۇللارغا ياخشىچاق بو-لۇشتەك تارزۇ ـ ئۇمىدىدىن كۆپ ھالقىپ كەتكەنىدى . موڭغۇللارنىڭ ئۆزىمۇ قەدىمىي قەبرىستانلىقىنىڭ ئەھۋالىنى تۈزۈك ئۇقمايتتى . قەبرىستا-لىق خەرىتىسىنىڭ بار يا كېى يوق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ئەمەلىيەتتە بۇ قەبرىستانلىق تېپىلدى ھەمدە ناھايىتى باي بىر ئۇيغۇرنىڭ قوماندانلىقىدا قېزىلىۋاتىدۇ . مەيلى ئەمەلدارلارنىڭ مۇددىئاسى نېمە بولسۇن ، ئۇلار قەبرىستانلىقنى قېزىش ھەرىكىتى تەستىقلىدى ۋە ياردەم بەردى . بىز بولساق دىنىي ۋەزىپىنى ئىجرا قىلغۇچى گۇرۇپپىغا تەۋە بولۇپ ، ۋەزىپە-مىز قازغۇچىلارغا مۇقەددەس ئامەت تىلەش ، شۇنىڭدەك ئۇلارغا يېمەك ـ ئىچمەك يەتكۈزۈپ بېرىش ئىدى . ھېلىقى ئاجىز ، ئارانلا ئۆرە تۇرالايدە-غان بوۋاي موللا ئىكەن ، ئۇ ئىككى خورىزىنى نەزىر قىلدى ، قوي سويدى ، كېيىن ئۇلارنىڭ گۆشلىرىنى يېدۇق . بىز بۇ يەرگە غەلىتە بې-

سىپ كىرگۈچىلەر سۈپىتىدە ئۇلارنىڭ ياخشى كۆڭلى بىلەن باشلىنىشى نەتىجىسىدە كەلگەنلەر بولغانلىقىمىز ئۈچۈن ، رەھبەرلەرنىڭ پىلانىغا تەسىر كۆرسىتىشكە ھەقلىق ئەمەس ئىدۇق .

ۋالىي ئىزدەش نىيىتىگە كەلگەچكە ، بىزمۇ ماشىنىنى قوزغاشقا ھەمكارلىشىپ ، ئۇنى تاغ باغرىغا ئىنتىرىپ چىقاردۇق . بۇ قېتىن ئىش بولمىسمۇ ، شىبغىل يولدا چاق تېيىلىپ تولا كەينىگە يېنىپ كېتەتتى . جىق ھەپىلىشىپ يۇرۇپ ماشىنىنى ئاخىر ئوت ئالدۇردۇق . ماشىنا گۈر-كىرەپ ئېگىزگە چىقىپ كەتتى . بىز ئاتلىنىپ تاپتاقىر ، كۈل رەڭ چۆللىگە كىردۇق .

ئەتراپ پاكار ، تاقىر تاغ ، چۆلدە سۇدىن ئەسەر يوق ، ئوتۇن - چاۋا تېپىشمۇ قېيىن ئىدى . بۇگۈن قەشقەرگە كېتەلمەسلىكىمىز ئېنىق ئىدى . كاللامدا يازلىقى بىر كېچىنى دالىدا ئۆتكۈزگەن كۆرۈنۈش پەيدا بولدى : قاراڭغۇ كېچە ، قاتتىق سوغۇق ، يەيلى دېسەك تاماق يوق ، يا-تىدىغان ئورۇن - كۆرپىمۇ ھەم يوق . بىز ئارىسالدىلىقتا كېتىۋاتاتتۇق ، ئەمما بىزنى تەكلىپ قىلغان ساھىبخانلارنىڭ پەرۋايى پەلەك ، ھېچنېمىنى ئويلىمايدۇ ، پۈتكۈل ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتىدىكىلەر گويا ئاخشاملىقتا كومپىدىيىلىك تىياتىر كۆرىدىغاندەك خۇشال ، روھلۇق ئىدى . بۇ ھالدىن كۆڭلىمىزدىكى غەم - ئەندىشىلەرمۇ كۆتۈرۈلۈپ كەتتى .

ماشىنىمىز چۆلدە ئۇرۇلۇپ ، تاسقىلىپ ، گۈركىرەپ كېتىۋاتا-تى . تىنماي تاسقىلىشتىن باشلار ئايلىنىپ ، كۆزلەر تورلاشتى . شوپۇر بەك خەتەرلىك جايلارغا كەلگەندە ، يەنى بەك تىك جايغا چىقىدىغان ياكى چۈشىدىغان چاغدا بىزنى ماشىنىدىن چۈشۈشكە بۇيرۇيتتى . ئەمما ، بۇيرۇقنى ئىجرا قىلغۇچە ئارىلىقتا كۆپىنچە كەسكىن ئېلىشىش بولاتتى . ئەگەر شوپۇر ماشىنىدىكىلەرنىڭ چۈقان - سۈرەنلىرىنى ئاڭلاشنى خالا-مىسا ، بىزمۇ ئامالسىز ماشىنىدىن چۈشمەي جىممىدە ئولتۇراتتۇق . بىر قېتىم ماشىنا تار سايدىن تۆۋەنگە چۈشۈۋاتقاندا ، يانتۇلۇق تىك ، ساي تار ھەم تاشلىق بولغاچقا ، ئىختىيارسىز كۆزۈمنى يۇمۇۋېلىپ ، ئىچىمدە دۇئا - تىلاۋەت قىلدىم . ۋالىي باشقا ھەرقانداق چاغدىكىدىن بەكرەك

چىكۈ توۋلاپ كەتتى . خۇداغا شۈكۈر ، ماشىنىمىز موللاق ئاتماي ، قـ
يالارغا ئۇرۇلماي سالامەت پەسكە چۈشتى . بۇنىڭغا ئادەمنىڭ ئىشەنگۈسى
كەلمەيتتى .

بـۇنداق جاي ۋە شارائىتتا يول يۈرگەندە ، كۆڭۈل ئاچقۇدەك بـ
ىر ئەرمەك بولمىسا ، يول بەك ئۇزۇن بىلىنىپ كېتىدىكەن . شۇڭا ،
ئارايـك بىلەن مەن سالپۇاري ئەپەندىگە « ئون ئىككى مەسىلە » نى
قانداق ئويناشنى ئۆگەتتۇق . ئارايك بۇ زېمىنغا ئاجايىپ قىزىقىپ قالـ
غاچقا ، بۇ ئويۇننى ئاندا ـ ساندا ئويناپ قويدى ؛ ئەمما ، سالپۇاري ئە-
پەندى بۇ ئويۇنغا قىزىقىپ كىرىشىپلا قالدى ، شۇڭا ئۇ باش قاتۇرۇپ
ئويـۇننىڭ جاۋابىنى تاپاتتى ياكى بىزگە مۇرەككەپ سوئال قويياتتى .
شۇنداق قىلىپ ئۇ ماشىنىنىڭ سىلكىپ چايقاشلىرىنى ئۇنتۇپلا كەتتى .
نەچچە قېتىم ئورۇندۇقتىن يېقىلىپ كەتسەمۇ ، ئوي ـ خىيالىنى بۇزمـ
دى . مەن ۋە ئارايك پات ـ پات ئويۇن ئويناۋاتقانلىقىمىزنى ئۇنتۇپ
قالاتتۇق . بۇنداق چاغلاردا توساتتىن قويۇلغان : « بۇ ياغاچتىن ياسال-
غـانمۇ ؟ » ياكى « بۇنى كۆرەلەمسىز ؟ » دېگەندەك سوئاللار بىزنى بۇ-
گۈن يولۇقۇۋاتقان ئېغىر ، جىددىي مەسىلىلەرگە قايتۇرۇپ كېلەتتى .

سائەت بەشلەردە ئۇشتۇمتۇت قۇياش يۈزىنى قارا بۇلۇت توستى .
كەچنىڭ سوغۇق شاملى كېچىنىڭ يېتىپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئېسىمىزگە
سالدى .

بىر ئۇيغۇر تاغ ئۇستىگە ئۇچتىن بىر قىسىم قالغان ئارىلىقتىكى
بىر كامارنى كۆرسىتىپ :

ـــ ئاشۇ يەر شۇ ، ـــ دېدى .

ئەتراپقا نەزەر سالدۇق . تار ساينىڭ قىيالىق تەرىپىدىكى ئىككى
ئېـگىز ئۆيگە كۆزىمىز چۈشتى . تۇيۇقسىزلا بارىدىغان جايغا كېلىپ قالـ
غانلىقىمىز ، قوندىدىغان يەر چىققانلىقىدىن بەكمۇ خۇشال بولدۇق . ۋاقىت
جەدىۋىلىمىز ، ئارىلىقنى مۆلچەرلىشىمىز بىزگە ئەخمەقلىقتەك تۇيۇلۇشقا
باشلىدى . چۈنكى ، ساھىبخانلىرىمىزنىڭ پوزىتسىيىسى قائىدىگە ئۇيغۇن
دەك ، ئۇلار بىزدىن ئەتراپلىقراق ئويلىغاندەك تۇراتتى . شۇڭلاشقا ئۇلار

ئۇ يەرنىڭ زادى قەيەرلىكىگە ئانچە ئەھمىيەت بەرمەي بۇ قېتىمقى ئېكسـ پېدىتسىيىنى ئورۇنلاشتۇرغان ، تەمكىن بولغان ؛ يولدىمۇ ئارىسالدى بولـ مـاي ، شوپۇرى ۋە ياردەمچىلىرىگە تولۇق ئىشەنگەنلىكى ئۈچۈن ، ھازىر بىز كۆزلىگەن جايغا يېتىپ كەلگەنىدۇق . قىياسىمچە ، ئۇلارنىڭ بىر ـ ئىككى ياردەمچىسى ئاتلىق بۇ يەرگە كېلىپ كەتكەچكە ، بۇ جايىنى بـ لـىۋالغان ، ئەمما ئاپتوموبىل ماڭىدىغان يولنىڭ بار ـ يوقلۇقىنى ئۆلچەپ كۆرمىگەن بولۇشى مۇمكىن . ئەگەر ئاتلىق ماڭغان بولساق ، ھازىرقىدىن تېزراق كەلگەن بولاتتۇق . مەن ئۆزۈمدە مۇشۇنداق تەمكىنلىك ، كەڭ قورساقلىق ، ئالدىراڭغۇلۇق قىلماسلىقتەك مىجەز بولسىچۇ ، دەپ كەتتىم . بۇنداق بولۇشى ، مەندىكى بىھۇدە ئالدىراڭغۇلۇق ، غەم ـ ئەندىشە كۆـ پىنچە سەپىرىمىزنى يامان ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويياتتى ـ دە ، خەۋپ ـ خـەتەر ، بالا ـ قازا يۈز بېرىپ قالارمىكىن ، دېگەن ئەندىشىدىن خالىي بـولالمايتتۇق . ئەمەلىيەتتە بۇنداق ئەھۋاللار كۆرۈلمىگەن ھالەتتىمۇ ، بۇ ھال سەپىرىمىزگە كاشىلا قىلاتتى .

بۇ چۈشكۈندىكى ھەممىلا ئادەم ـــ مەيلى قازغۇچىلار بولسۇن ياكى ساھىبخان قىرغىزلار بولسۇن ، بىزنىڭ كەلگىنىمىزدىن خۇشال بـولـدى . بىر ئايال ئىللىق تەبەسسۇم بىلەن كېلىپ ، مېنى ۋە ياڭ خا ـ نىمنى قولىمىزدىن تۇتۇپ كىگىز ئۆيگە باشلاپ كىردى ، ماڭا سىلەرنى قارشى ئالىمىز ، دەپ پىچىرلىدى ھەمدە ئۆتۈكىڭىزنى سالدۇرۇپ قويياي ، دەپ تۇرۇۋالدى .

ھەممىمىز ھازىرلا بېرىپ كولىنىۋاتقان نەق مەيدانىنى كۆرۈپ كې ـ لەيلى ، دېگەن يەرگە كەلدۇقتە ، ئۇزۇن قاتار بولۇپ ، يۈرۈش تەس تاغ يولىدا يۈرۈپ كەتتۇق . كۆپ ئۆتمەي ، ئارايىك ، دوختۇرىمىز ، سالېۋارې ئەپـەنـدى ۋە مەن ئالدىغا ئۆتۈپ كەتتۇق . ئۆڭكۇرگە بارىدىغان يول تىك ، خەتەرلىك ، ئەمما قىسقا ئىدى . تۆۋەنگە قارىسام ، ياڭ ئەپەندى بىلەن خانىمى ناھايىتى قىينىلىپ چىقۇېتىپتۇ . بۇ ئۇلارنىڭ تۇنجى قېتىم تاغقا چىقىشى بولسا كېرەك . ئۇلارنىڭ كەينىدە ۋالىينى جۇ ئەپەندى ۋە باشقا ياردەمچىلىرى يۆلەپ چىقۇاتاتتى . بۇنداق تاغقا چىقىش ئۇلارنىڭ

ئۆمرىدە بىرىنچى قېتىملىق ھەمدە ئىنتايىن مۇشەققەتلىك بىر ئىش ئىدى .

ئۆگكۈر ئاغزىغا كەلگەندە ، باشقىلارنى ساقلىمايلا ، تاقەتسىزلىك بىلەن ئىچىگە كىردۇق . ئېگىشىپ قاراڭغۇ بىر يولغا كىردۇق . بۇ يول چوڭقۇرلۇقتىن بىلىپ بولمايدىغان ئۆگكۈرگە ئەكىرىلا كېتىدىغاندەك قىلاتتى . مەن قاراڭغۇلۇقتىن ۋە قاراڭغۇلۇق تۇپەيلى ئۇچرايدىغان چەكلىمىنى ياقتۇرمايتتىم . شۇڭا ، ئىچىمگە بىر قورقۇنچ چۈشۈپ ، قورقۇپ كەتتىم ـ دە ، كەينىمگە يېنىپ قۇياش پارلىغان جايغا چىقىۋالدىم . كېيىن ئارايكىنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە ، ئۇلار پۈت قويىدىغان بىرىنچى جايغا بارغاندا ، تار بىر قىيا جازا ئۈستىگە كەپتۇ . ئۇ يەردىكى كامارىدىن ئۆتۈپ ئالدىغا مېڭىپ يەرگە چۈشۈپتۇ . بىرەر قۇر كۆزدىن كەچۈرۈپ ، ھېچقانچە نەرسىنى ئوچۇق كۆرەلمەپتۇ . ئۆگكۈرنىڭ تېشىدا ، قازغۇچىلار بىزگە كونا ياغاچ ھەجىر ۋە كىيىمنىڭ پارچىلىرىنى كۆرسەتتى . ئۇلارنىڭ تاپالمىغانلىرى شۇ نەرسىلەرلا ئىكەن . ئويلايمەنكى ، موگغوللار بۇ كىچىككىنە ياغاچ ھەجىردىن پەقەتمۇ قانائەتلەنمەيدۇ . ۋەھالەنكى ، قازغۇچىلار بەكمۇ ئۈمىدۋار ئىدى . ئۇلار موللا بىلەن خورازلارنى تاغ ئۈستىگە ئېلىپ چىقتى . نەزىرىنىڭ تەييارلىقلىرى پۈتتى . ئۇلار نەزىرىنىڭ خاسىيىتىدىن قىلىۋاتقان ئىشىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇشىنى تىلەپ نەزىر قىلدى .

بۇ قەدىمىي قەبرىستانلىق ۋە « بايلىق » لارنى تاپقاندىن كېيىن ، بىز بىردىنلا يەڭگىللەپ قالدۇق . ئەتراپتىكى ئادەمنى مەپتۇن قىلىدىغان زېمىننى يەنە بىر تەكشۈرۈپ چىقىش نىيىتىگە كەلدۇق .

ئارايىك ، مەن ، سالبۇارىي ئەپەندى ۋە دوختۇرنىمىز ، بىزنى ھايا-جانغا سالغۇدەك بولمىسمۇ ، يەنە باشقا قەبرىلەرنىڭ بار ـ يوقلۇقىنى كۆرۈپ باقماقچى بولدۇق .

تاغ جىنسلىرى ناھايىتى قاتتىق ئىكەن . مەن ئارايكىنىڭ يارەملىشىشى بىلەن تاغ ئۈستىگە چىقىپ ، ناھايىتى يوغان بىر ئۆگكۈرنىڭ ئالدىغا كەلدىم . ئۆگكۈر بەك چوڭ ، ئاغزى ئېگىز ، ئەمما ئىچى ئانچە

چوڭقۇر ئەمەس ئىكەن . ئۆڭكۈر ئىچى كەپتەر مايا‌قلىرى بىلەن توشۇپ‌ـ
تۇ . ۋاقىت بىر يەرگە بېرىپ قالغانىدى . دوختۇر بىلەن مەن چاي ئـ
چىشكە تۆۋەنگە چۈشتۇق ؛ ئارايىك بىلەن سالبۇارې ئەپەندى قەبرىستانـ
لىققا كەتتى . ئۇ يەردە قازغۇچىلار ئۇلارغا يەنە ئىككى جەسەت سۆڭـ
كىنى كۆرسىتىپتۇ . مەن بۇ نەرسىلەرنىڭ ، يىل ، ۋاقتىنى تەخمىنەن
بولسىمۇ بىلەلەيدىغان ئادەمدىن ئارىمىزدا بىرەرى بولسىچۇ ، دەپ قالدىم .
چۈنكى ، كەسىپ ئەھلى بولغان مۇتەخەسسىلەر ئۇچۇن بۇ بەلكىم قىزىـ
قارلىق بىر بايقاش بولۇشى مۇمكىن ئىدى . ھالبۇكى ، مۇشۇ نەرسىلەرگە
قاراپلا بىرەر ھۆكۈم چىقىرىشىمۇ كۇپايە قىلمايتتى . بارا ـ بارا بىز شۇنى
ئېنىق بىلدۇقكى ، كىشىلەر « بايلىق » تېپىشتەك سادىدا ئارزۇنىڭ تۇرتـ
كىسى بىلەن بۇ ئاجايىپ مەنىلىك پائالىيەتنى تەشكىللىگەنىدى . ئۆڭكۈر
ئاغزىدا قىلىنغان نەزىر ، كىشىلەرنىڭ بىر قىزچاق ئۆڭكۈر ئاغزىدا بىر
كۆلەڭگىنى كۆرۈپتىكەن ، دېگەن مىش ـ مىش گەپلە بۇ ئېكسپېدىتسىـ
يىمىزگە بىرخىل سىرلىق تۇس بەردى . پۈت تىرەپ تۇرالمايدىغان پاـ
كىت بولسا غايىب بولدى . شۇنى ئېتىراپ قىلىمەنكى ، ئارخېئولوگىيىلىك
بايقاش نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا ، بۇ قېتىمقى ئېكسپېدىتسىيە پائالىيىتى نەـ
زەرىدە يوقلا بىر نەرسە بولدى . بىراق ، قىزچاق كۆرگەن كۆلەڭگىنى ،
قىزچاق كۆرگەن كۆلەڭگىگە چوڭلارنىڭ ئىشەنگەنلىكىنى بىۋاستە ھېس
قىلىش ؛ يېشى ۋە ئەمەلى چوڭ ئەمەلدارلارنىڭ توپا ـ چاڭغا مىلىنىپ ،
ئۆز ئىختىيارى بىلە ئىلگىرى ئاڭلاپمۇ ، كۆرۈپمۇ باقمىغان جايغا يەر
ئاستىغا كۆمۈلگەن ئالتۇننى ئىزدەش ئۇچۇن كېلىشىنى ، نەزىر قىلىنغان
خورازنىڭ خاسىيىتى بىلەن ئۇلارنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش ئىشەنچىگە
تولغانلىقىنى ھېس قىلىش ئاجايىپ بىر ئىش ئىدى .

بەلكىم بۇ گەپلىرىم قۇلاققا پو ئاتقاندەك ، قوپال گەپلەردەك ئاڭـ
لىنىدۇ . لېكىن ، مېنىڭ بۇنداق دېيىشكە ھېچقانداق ھەققىم يوق . ئەمما ،
ناھايىتى مۇھىم بىر پاكىت شۇكى ، چۈشەندۈرۈشكە ئىگە بولماي تۇرۇپلا
چۈشەندۈرۈپ كېتىش ئەسلى ۋەقەنىڭ توغرىلىق دەرىجىسىنى ئاشۇرىـ
دۇ . قازغۇچىلار بۇ چەت ، خىلۋەت جايدىكى قەبرىنى قانداق بايقىغانـ

دۇ ؟ ئۇلاردا راستلا بۇ جاينىڭ خەرىتىسى بارمىدۇ ؟ دېگىنى بىر پا-
كىت .

كىگىز ئۆيدە ئولتۇرۇپ چاي ئىچكەچ قىزىق كاۋاپنى ئاغزىمنى كۆيدۈرۈپ يەپ ئولتۇرۇپ ، ھېلىقى ئۆكۈر بىلەن كۆمۈلگەن بايلىقنى ۋاقىتىنچە ئۇنتۇدۇم . يېكىدىن سويغان قوينىڭ گۆشىدىن ئوتقا قاقلاپ پىشۇرۇلغان كاۋاپنى تويغۇچە يەپ بولۇپ قارىسام ، ئالدىمدا يەنە بىر مۇنچە قويرۇق ماي ، گۆش تۇرۇپتۇ . بۇنىڭدىن كاۋاپنىڭ ئىشتەھي ئېچىش ئۈچۈن قىلىنغانلىقى ، ئاساسلىق تاماقنىڭ ئەمدى پىشۇرۇلىدىغانلىقىنى بىلدىم . شۇنىڭ بىلەن كاۋاپنى سىكىدۈرۈش ئۈچۈن ئارايىك ئىكىكىمىز سىرتقا چىقىپ بىر پەس ئايلاندۇق .

كۈن تاغ كەينىگە ئولتۇرغانىدى ، سوغۇق شامال ئۇرۇپ تۇراتتى ؛ كىگىز ئۆيلەردىن يىراق جايلار ئادەم ھەيران قالغۇدەك پىنھان ۋە جىمجىت ئىدى . باش ئۇستىمىزدە نۇرغۇن غار ، تۆشۈكلىرى بار تاغ چوققىسى سۇرلۇك قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى .

كىگىز ئۆيگە كىرسەك ، ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا ئېسىلغان قازاندا قوي گۆشى ۋاراقلاپ قاينىپ پىشۈېتىپتۇ .

كىگىز ئۆيگە كۆلەكگە كۆرگەن قىزچاق كىردى . ئۇ بىزگە بۇ ۋەقەنىڭ جەريانىنى قايتا ئېيتىپ بەردى . لېكىن ، ئۇنىڭ سۆزى ئاۋۋال ئۇيغۇرچىدىن خەنزۇچىغا ، خەنزۇچىدىن ئىنگلىزچىغا تەرجىمە قىلىنغاچقا ، قىزىقارلىق بولماي قالدى ، ئەكسىچە بىزگە ئاغزىغا كەلگەننى جۆيلىگەندەك بىلىندى . ئارقىدىن ئوبدان پىشقان گۆشكە ھۇجۇم قىلىدۇق ، نانىنى چوڭ چىنىلەردىكى ھورى چىقىپ تۇرغان مەززىلىك شورپىغا چىلاپ ، بايىلا كاۋاپ يېگەنلىكىمىزنى ئۇنتۇپلا كەتكەندەك ئىشتىھا بىلەن راسا يېدۇق . ياڭ ئەپەندىنىڭ قوي گۆشى بىلەن قوي گۆشىنىڭ پۇرىقى بىلەن خوشى يوق ئىدى ، شۇڭا ئۇ ئازراقلا قورۇق نان يەپ ئولتۇردى . بۇ ئېكسپېدىتسىيە ئۇنىڭغا جىددىي بىر سىناق بولدى . ماشىنىدا خەتەرلىك يوللاردىن ماڭغاندىكى قورقۇش ، تاغقا چىققان چاغدىكى ھېرىشىش ـ چارچاش ، ياۋايى ئادەملەرنىڭ كىگىز ئۆيلىرىدە يېتىش ، قوي

گـۆشى ۆەھاكازالار ئۇنىڭغا نسبەتەن ئېيتقاندا بىر سناق ئىدى . ھال-
بـۇكى ، ئۇنىڭ خانىمى ئويلىمىغان يەردىن ئوتتەك قىزغىنلىق ۆە زور
جاسارەت بىلەن بۇ تەۆەككۈلچىلىك پائالىيىتىگە قاتناشتى . قائىدە بو-
يـىچە ، خەنزۇلارنىڭ ئايالىرى تاغ ـ دالىلاردىكى تەۆەككۈلچىلىككە قاتـ
ناشمايتتى . سالپۇارې ئەپەندى بولسا قەشقەردىكى ئۆزىنى ئۇزىتىش يۈ-
زىسىدىن ئۆتكۈزۈلگەن زىياپەتكە قاتناشالمىغانلىقىدىن خاپا ئىدى . كۈن
بويى چىرايىنى ئاچماي ، ئاھ ـ ئۇھلاپ ، غەمكىن يۈردى .

بـىز تويغاندىن كېيىن ، كىشىلەر ئاشقان گۆشلەرنى قەبرىستان-
لىقنى قازغۇچىلار ، ۋالىينىڭ مۇلازىملىرى ۆە قىرغىزلارغا بەردى .

ئۇزۇن ئۆتمەي ۋالىينىڭ ئۇيقۇسى كەلدى . ئۇ قول ئاستىدىكى
ئادىمى ئەدىيالغا چىڭ ئوراپ قويغاندىن كېيىن ، خۇددى ھېرىپ كەتكەن
كىچىك بالىدەك تېزلا ئۇخلاپ قالدى . قالغانلىرىمىز ياتىدىغان چاغ بول-
غۇچە ئوتنىڭ يېنىدا ئولتۇردۇق .

كەينىمىزدىكى يىغىپ قويۇلغان ئورۇن ـ كۆرپىلەر چۈۋۈلۈپ ،
ئورۇن راسلاندى . كىگىز ئۆينىڭ شەكلىگە ئاساسەن بىر ـ بىرىمىزگە
يـېقىن قاتارلىشىپ ياتتۇق . ئۆي ئىگىسى نەلەرگە يوقالغانلىقىنى ھازىر-
غىچە بىلەلگىنىم يوق . بىز يېتىپ خېلىدىن كېيىنمۇ سىرتتىن گەپ ـ
سۆز ، تاراق ـ تۇرۇك ئاڭلاندى . ئاپتوموبىلدا ياتقانلارمۇ بارەڭ قىلاـ
تى . سوغۇق ۆە يوتقانىنىڭ ئېغىرلىقىدىن ئارامسىزلىنىپ ، ئۇزۇنغىچە
ئۇخلىيالمىدىم . يەنە كېلىپ ۋالىي ناھايىتى رېتسىلىق خورەك تارتاتتى .
ئۇچ خەنزۇ ئۇزۇن ۋاقىت پاراڭلاشتى . خەنزۇلارنىڭ مەن ياخشى كۆـ
رىدىغان ئۇزۇك ـ ئۇزۇك ، بىر بوغۇملۇق سۆز ئاھاڭىنى پەقەت ئۆگىنەلـ
مىدىم . تۇرۇپلا سالپۇارې ئەپەندىنىڭ « ئون ئىككى مەسىلە » ئويناش
ھەۋىسى قوزغالدى . مەن ئۇ قويغان مەسىلىلەرگە ئۇيقۇلۇق ھا-
لەتتە ئاران ـ ئاران جاۋاب بېرەتتىم . ئارايىك بىلەن مېنىڭ ئويۇنغا زا-
دىلا ھەپسىلەم يوق ئىدى .

كېچىچە ئىتنىڭ قاۋىشى ۆە خورەك ئاۋازىدىن بىر ـ ئىككى قېتىم
ئويغانغانىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، شۇنداق ئوبدان ئۇخلىدىم . ئەتىسى سا-

ئەت يەتتىلەر بولسا كېرەك ، ئارايلىك بىزنى ئورنىمىزدىن تۇرۇشقا دەۋەت قىلدى . ساھىبخانىلىرىمىز بىزنىڭ ئۇزۇنراق ۋاقىت ئۇخلىشىمىزنى خالىسىمۇ ، بىز ئارقا ـ ئارقىدىن ئورنىمىزدىن تۇرۇپ شام ياقتۇق ، ئوت قالىدۇق ، شۇنداق قىلىپ يېڭى بىر كۈن باشلاندى . چايدىن كېيىن ، ئالدىمىزغا يەنە گۆش ئەكەلدى . يولغا چىقىدىغان چاغدا ئاشقان نان ، سېرىق ماي ۋە مۇراببانى ئېلىۋالدۇق . غەربتە ئۆچ ۋاقلىق تاماقنا مېھمانلارغا قانداق تاماق ـ قورۇمىلارنى قىلىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلىدۇ . ئەمما ، شەرقتە بۇنداق مۇنتىزىم قائىدە يوق ، تائىلار دېگۈدەك بىرخىل بولىدىكەن . بىر قېتىم ناھايىتى سېخىي بىر خەنزۇ ساھىبخان ئەتىگەن سائەت بەشتە ئارايكا تېخى دېگىز ئادەمگىياھى قورۇپ بېرىپتۇ .

ئەتىگەن سائەت توققۇز يېرىم ، بىز بۇ يەردىكى قىرغىز ساھىبخانىلار ۋە قەبرىستانلىق قازغۇچىلار بىلەن دوستانە ئاساستا خوشلىشىپ يولغا چىقتۇق . بىز قىرغىزلار بىلەن ئۇچرىشىدىغانلىقىمىزنى بىلمىگەچكە ، بىزنى ئوبدان كۆتۈۋالغان قىرغىز ئايالغا ھېچقانداق سوۋغا تەييارلىمىغانىدۇق . پانچۇقۇمدا بىر ئەينەك بار ئىكەن ، شۇنى بېرىۋېدىم ، ئۇ بەكمۇ ياقتۇرۇپ ئالدى . قازغۇچىلارغا ئۇتۇق تىلىدۇق ۋە ئۇلارنى داۋاملىق قېزىشقا ئىلھاملاندۇردۇق . كېيىن ئۇلارنىڭ يەنە نېمىلەرنى تاپقانلىقىنى ئاڭلىمىدۇق .

قەشقەرگە قايتقۇچە شوپۇر يېڭى بىر يولنى تېپىپ ماڭغانىدى ، بارغانغا قارىغاندا قەشقەرگە خېلى تېز قايتتۇق .

شوپۇر تىك ۋە ئېگىز ـ پەس تاغ يوللىرىدىن قېچىپ كەلگەن ۋە قۇرۇق دەريا قىنى بىلەن ماڭدى . يوللاردا بىر ـ ئىككى توختاپ قوغۇن يېيىشىدۇق . قوغۇننى ئاساسەن ۋالىي ئۇيغۇرلارنىڭ پىچىش ئادىتى بويىچە شۇنداق چىرايلىق ۋە تېز پىچتى . تىك قىيادا مىدىر ـ مىدىر قىلماي مەغرۇرانە تۇرغان ئىككى قارچىغىنى كۆردۇق . جۇ ئەپەندى قارچىغا ئېتىشنى ياخشى كۆرەتتى . ئەمەلىيەتتە ئۇ نېمىلا كۆرسە ئېتىشقا ئامراق ئىدى . بىر قېتىم توختىغاندا ، ئۇشتۇمتوت بۆكەن كۆرۈپ قالدۇق . شۇ ئان ھەممەيلەن ھاياجانلىنىپ قارىغا ئېلىپ ، ئېتىش مۇسابىقىسى باشلى-

نسپ كەتتى . ماشىنا قوزغالدى . ئارايىك ماشىنىنىڭ كەينىدە ئولتۇرۇپ قارىغا ئالدى . ئاتاي دەۋاتقاندا ، شوپۇر نېمىشقىدۇر كابىنكىسىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ ئۇنى توسۇۋالدى .

ياشانغان موللا ماشىنىدا تاسقىلىپ ، جىممىدە ئويغا چۆمۈپ ئولتۇردى . بىر چاغدا ، ئۇ ئۇشتۇمتۇت بار ئاۋازى بىلەن مۇناجاتقا ئوخشاپ كېتىدىغان ئاھاڭدا ناخشا ئېيتىپ كېتىۋېدى . كۆزىمىزگە باشقا بىر ئادەمدەك كۆرۈنۈپ كەتتى . ئېغىر ـ بېسىق بوۋاي بىردىنلا پۈتۈن ئىشتىياقى بىلەن ئويناۋاتقان سەھنىدىكى ئارتىسقا ئوخشاپ قالدى . ناخشىنى بەك كۆچەپ ئېيتقانلىقتىن يۈزى ئۆپكىدەك ئېسىلىپ ، بويۇن تومۇرلىرى كۆپۈپ چىقتى . ناخىا مۇڭلۇق ھەم ياڭراق ئىدى . تىترەڭگۈ ئاۋازدا ئېيتسىمۇ ھېسسىياتلىق ئىدى . مەن ئۇنىڭ ئېيتقىنى دىنىي مەدھىيە ناخشىسىكەن ، دېۋىدىم ، بىرى ماڭا بۇنىڭ ئانا ھەققىدىكى ناخشا ئىكەنلىكىنى ئېيتتى . بۇ ناخشا بۇنداق سىلكىنىپ ، چايقىلىپ كېتىۋاتقان ئاپتوموبىلدا ئېيتىشقا ئانچە مۇۋاپىق كەلمەيتتى ، لېكىن بوۋايىنىڭ ئاۋازىنى قويۇۋېتىپ ئېيتىشى ، ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيدىغان بىر ھالەتتە تۇيۇقسىز ئىلھاملىنىشى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى كۆكۈلسىز مەنزىرىگە ، شۇنداقلا بىزنىڭ ئالدىن پىلانلىماي ، ئېكسپېدىتسىيە پائالىيىتىگە تۇيۇقسىز قاتناشقانلىقتەك چۈشتىكىدەك خىيالى تۇيغۇمىزغا تولىمۇ ماس كېلەتتى .

بوۋايدىن كېيىن ، بىز تۆت ياۋروپالىق بىرلىشىپ خور ئېيتتۇق . ئەمما ، بىزنىڭ ناخشىمىز موللىنىڭكىدەك تەسىرلىك چىقمىدى . ياكى ئەپەندىنىڭ جىڭجۇي مەستانىسى ئىكەنلىكىنى بىلەتتۇق . شۇڭا ئۇنى جىڭجۇي ئېيتىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدۇق . ئۇ بۇ غەلىتە ئاھاڭلىق ناخشىنى تىترەڭگۈ ئاۋازدا ئېيتتى .

سالېۋارې ئەپەندى ، دوختۇر ، ئارايىك ۋە مەن باللارنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدىغان بىر ئويۇننى قەشقەرگە بارغۇچە ئويناپدۇق . بۇ مۇنداق ئويۇن ئىدى : بىز بىر ھەرپنى تاللايتتۇق ، ئاندىن ھەربىر ئادەم شۇ ھەرپ بىلەن باشلىنىدىغان بىر شەھەر ، بازار ، دۆلەت ، دەريا ئېقىنى ياكى تاغ تىزمىلىرىنىڭ ئىسمىنى دەيتتى . سالېۋارې ئەپەندىنىڭ جۇغراـ

پىيۇى بىلىمى يوق دېيەرلىك ئىكەن ، بىر قېتىمموُ يېڭىپ باقمىدى . شۇنداقتىمۇ ، ئارىمىزدىن بىرەرسىمزگە ئويناش خۇشياقمىسا ، ئۇ يەل بېرىپ ، توختاپ قېلىشقا يول قويمىدى . ئۇ شۇنداق قىزىقىپ ئويندى- كى ، ئاپتوموبىل باش كونسۇلخانا قورۇسىغا كىرگەن چاغدىمۇ ئۇ s بە- لەن باشلانغان دەريانىڭ ئىسمىنى ئېيتتى .

ئۆيگە چۈشلۈك تاماق ۋاقتىدا كەلدۇق . بىزنى كۆرۈپ خىزمەت- كارلارنىڭ يۈرىكى ئىزغا چۈشتى . راكپا بىلەن گېيالگىننىڭ ئېيتىشچە ، تۇنۇگۈن كېچە ئۇلار بىزگە تاماقنى ئىسسىق ساقلايمىز ، دەپ تۇزۇك ئۇخلىماپتۇ . سىرتتا يەيدىغان نەرسە ، ياتىدىغان جاي بولمىسا قانداق قىلغاندۇ ، بىرەر ۋەقە چىققاندىمۇ ، ھەتتا بىرەر بالا ـ قازاغا ئۇچرىغان- دىمۇ ، دەپ ئەنسىرەپ بىزدىن بەكمۇ تەشۋىشلىنىپتۇ . بىزنى سەھەردە كېلىپ قالامدىكىن ، دەپ ئويلاپ ئەتىگەن سائەت بەشتە تۇرۇپ كەت- كەنچە ، ھازىرغىچە يولمىزغا قاراپ ، خەۋەر كۈتۈپ تۇرۇپتۇ .

بۇ قېتىمقى سەپىرىمىزنى كىشىنى ھاياجانغا سالىدىغان بايلىق ئىزدەش ياكى قەدىمكى زامان ئىزلىرىنى ئېكسپېدىتسىيە قىلىش دېگەندىن كۆرە ، دىراماتىك بىر سايا‌ھەت بولدى ، دېسەك توغرا بولاتتى . بىزنىڭ « ئارخېئولوگىيىلىك بايقاش » تىن ئىبارەت جىددىي خاراكتېرلىق پائا- لىيىتىمىزدىن نەتىجە چىقمىدى . ئەمما ، ئاجايىپ ـ غايىپ ئىشلار كۆپ بولمىسىمۇ ، يول ئۈستىدە ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ كۈلۈش ، خىلىلا قىزىقار- لىق مەنزىرىلەرنى كۆرۈشنى ، بۇ قېتىمقى سەپىرىمىزدىكى كونكرېت ھاسىلات ، دەپ قاراشقا بولاتتى .

خاتىمە

مەن بۇ كىتابىمنى قەشقەردىكى تىنچ ، ئەمما دۇنيادىن ئايرىلغان مۇھىتتا يازدىم . شۇ چاغدا ، مەن قەشقەردىن ئارايكتىن بالدۇرراق كەتـ مەكچى بولغانلىقىم ئۈچۈن ، يەنە بىر باب قوشۇپ ، ئۇنىڭغا ئەنگلىيىگە قايتىش سەپىرىمنى كۆرگەن ئاڭلىغانلىرىمنى يازماقچى بولغانىدىم .

ئەڭ يېقىن يول ئەنگلىيىگە رۇسىيە ئارقىلىق قايتىش بولۇپ ، ماـ كارتنېي خانىم ۋە بالىلىرى مۇشۇ يول بىلەن بىرقانچە قېتىم ئۆيگە قايتـ قانىدى . مېنىڭمۇ بۇ يولنى ۋە بۇ ئەتراپتىكى مەنزىرىلەرنى بەكمۇ كۆرـ گۈم بار ئىدى . شۇڭا ، رۇسىيە تەرەپكە ۋىزا تەلەپ قىلىپ ئىلتىماس سۇندۇم . لېكىن ، ئۇلار ھېچقانداق چۈشەندۈرۈش بەرمەيلا ۋىزا بېرىشنى رەت قىلدى . مەن گىلگىت تەرەپ بىلەن قايىتىش قارارىغا كەلـ دىم . 1947 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ھىندىستاندا توپلاڭ يۈز بېرىپ ، سىرـ نەگەر بىلەن بولغان بارلىق خەۋەر ـ ئالاقە ئۈزۈلگەنلىكتىن ، ئاۋۇال گىلگىتكە بېرىپ ، ئاندىن ئۇ يەردىن چىتلار ، پېشاۋەر ئارقىلىق قايتىشنى پىلانلىدىم . بۇنداق بولغاندا ، بىرقانچە مۇسۇلمانلار رايونىدىن ئۆتەتتىم . ئەمما ، ئۇ چاغلاردا پاكىستان ھۆكۈمىتىمۇ چېگرا رايونىدىكى غەزەپ ئوتى يەلەككە يەتكەن قەبىلىلەرنى باشقۇرۇشقا ئامالسىز قالغانىدى . يوللار بۇلاڭچىلارنىڭ تەھدىتىگە ئۇچراپ تۇراتتى . بۇلاڭچىلار دۆلەت ۋە دىنـ لىماتىيە قائىدىلىرىگە پىسەنت قىلماي ، ۋەزىيەتنى مۇقىمسىز ، كىشىلەر كۆڭلىنى پاراكەندە قىلىپ قويغانىدى . شۇنداق بولسىمۇ ، تەۋەككۈل قـ لىپ ئېغىزلار ئېچىلىدىغان 5 ـ ئايلاردا يولغا چىقىش نىيىتىگە كەلدىم .

3 ـ ئايدا ، پاكستون ئەر ـ ئايال ھۆكۈمەت زىيارىتى بىلەن جەـ نۇبىي شىنجاڭغا ، قەشقەرگە كەلدى . ئۇلار ، بىز بىلەن ئۇرۇمچىگە كېـ تىپ ، ئۇرۇمچىدىن ئامېرىكا ئايروپىلانىغا پۇلسىز ئولتۇرۇپ تىنچ ـ ئامان

شائخەيگە بېرىۋېلىڭ ، ئۇرۇمچىگە ئايروپىلانلىرىمىز پات ـ پات بېرىپ تۇرىدۇ ، دېگەن تەكلىپنى بەردى . مەن ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ باقمىغا-نىدىم ، يەنە كېلىپ جۇڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرى ئارقىلىق دۆلىتىمىزگە قايتىشنى خيالىمغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدىم . پاكستون ئەر ـ ئايالنىڭ تەكـ لىپى ناھايىتى سېخىي تەكلىپ بولۇپ ، مەن ئەسلىدە پىلانلىغان ئۇزۇن ، ھەتتا خەتەرلىك سەپەر يولىغا سېلىشتۇرغاندا ، ئايروپىلاندا ئەلۋەتتە تېز بولاتتى . ئۇنىڭدىن باشقا بارلىق يۇك ـ تاقلىرىمنى ئېلىپ كېتەلەيتتىم . شۇنىڭ بىلەن ئايروپىلانغا بولغان بىر تەرەپلىمە قارىشىم نەلەرگە كەتتى . لېكىن ، ھەر تۈرلۈك ھېسسىيات ئامىللىرى مېنى دۆلىتىمگە باشقا بىر يول بىلەن كېتىشكە تارتىپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن ، بىر قارارغا كېلەلمەي ، خېلى ۋاقىت ئارىسالدى بولدۇم . ئاخىر 1948 ـ يىلى 4 ـ ئايدا قەشقەردىن ئايرىلدىم .

شۇنداق قىلىپ ، مەن ئۇرۇمچىگە بارىدىغان يولدا ئۈچىنچى قېتىم قېقىلىپ ـ سوقۇلدۇم . شۇغىنىسى ، ئامېرىكىلىقلار ئاپتوموبىلنى تېز ھەيدەشكە ئامراق بولغانلىقتىن ، مىڭ نەچچە ئىنگلىز مىلى يولنى ئالتە كـۈندە مېڭىپ تۈگەتتۇق . ئۇرۇمچىدە توپتوغرا ئۈچ ھەپتە ساقلىسام ، ئامېرىكا ئايروپىلانىنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمىدى . تاقىتىم ـ تاق بولۇپ جۇڭگو ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنىڭ ئۇرۇمچى ئاۋىئاتسىيە لىنىيىسىدىكى ئايروپىلان بېلىتىگە تىزىملاتتىم . بۇ ئايروپىلان ئىككى ھەپتىدە بىر قېتىم شائخەيدىن ئۇرۇمچىگە ئۇچىدىكەن .

بۇ ، ئۇسكۇنىلىرى بەك ناچار داكوتا تىپلىق ئايروپىلان ئىكەن . ئۇرۇمچىدىن شائخەيگە ئىككى كۈندە بارىدىكەن ، يولۇچىلار دېرىزىگە يۆلىنىپ ئولتۇرىدىكەن ، يۈك ـ تاقلار ئوتتۇرىغا قويۇلىدىكەن (ھەربىر ئادەمنىڭ 30 قاداق يۈك ئېلىشىغا رۇخسەت قىلىناتتى) ، ئايروپىلاندا كېسىلى ئېغىر جۇڭگولۇقلارمۇ بار ئىدى ، شۇڭا بۇ ئايروپىلان سەپىرى ماڭا پەقەت ياقمىدى . ھېلىمۇ ياخشى ، ئامېرىكىلىق ئۇچقۇچىلار بەك ياخشى ئىكەن . مېنى شوپۇرلار قېشىدا ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى . تۆ-ۋەنگە قارىسا ، ئادەم شالاڭ بىپايان زېمىن ئاجايىپ گۈزەل كۆرۈنىدى-

كەن . بەز ئېگىز تاغلاردىن ، قۇم ـ چۆللەردىن ، جۇڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىنىڭ ئېگىز ـ پەس ، زىرائەت تېرىلغان ئېتىز ـ ئېرىقلىرى ، ياپيېشىل كەڭ زېمىنىدىن ئۇچۇپ ئۆتتۇق . جۇڭگو كوممۇنىستلىرى كونترولۇقىدىكى رايونلارنى كۆرگەندە ، كۆڭلۈمدە قورقۇش ئارىلاش قىزىش پەيدا بولدى . بۇ زېمىن بۇ دۆلەتنىڭ باشقا رايونلىرىغا ئوخشاش تەكلا كۆرۈنەتتى .

ھازىرغا قەدەر ئايروپىلاندا سايا‌ھەت قىلىشنى ياقتۇرمايمەن ، دەپ قارىمايمەن . ئايروپىلاندا شاڭخەيگە بارغۇچە قەشقەرگە بارغۇچە ماڭغان يولۇمنى سېلىشتۇرۇپ ، ئۆزۈمنى رېئاللىقتىن ئايرىلغاندەك ھېس قىلىپ ، بوغۇلغاندەك بولۇپ قالدىم . كېيىن شەرت ـ شارائىتى ياخشى ، خېلى راھەت ئايروپىلاندا ئولتۇرغان چاغلىرىمدىمۇ ، مەندىكى تەبىئەتتىن ، رېئاللىقتىن ئايرىلغاندەك ھېس ـ تۇيغۇ ئانچە يوقالمىدى . ئايروپىلاندا ھېچ ئىش قىلماي ، ئىچىم قۇپقۇرۇق ھالەتتە ئالتە ياكى سەككىز سائەت ئۇچقاندىن كېيىن ، ئالدىراپ ـ تېنەپ بىرەر جايغا قوناتتۇق . بۇ يەردە مەن يىگىرمە ئىنگلىز چاقىرىمدەك يولنى ئاستا مېڭىپ گۈمبەزسىمان تاغقا بارغاندا ھېس قىلغان قىممەت ۋە ئەھمىيەتنى پۈتۈنلەي يوقتىپ قويدۇم . ئەلۋەتتە ، شاڭخەي ، شياڭگاڭ ۋە كېيىن باڭكوكنى كۆرۈش پۈرسىتى بولغىنىدىن خۇشاللاندىم . ھالبۇكى ، بۇ يەرلەرنى مەن قۇرۇقلۇق ياكى پاراخوت بىلەن كۆرگەن بولساق تېخىمۇ ئوبدان بولاتتى . ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ مەدەنىيەتلىك جەمئىيەتكە قايتىش بەك تۇيۇقسىز بولغاندا ، ئادەم ئېلىشىپلا قالىدىكەن . بىر ئادەم ئۆزىگە يات بولۇپ قالغان ئاددىي تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرىگە ، مەسىلەن ، ئېلېكتر چىرىغى ، راۋۇرۇس يۇيۇنۇش ئۆيى ، ھەر كۈنلۈك پوچتا قاتارلىقلارغا ئاستا ـ ئاستا ئىگە بولۇشى ۋە ئۇنىڭ بىلەن تونۇشۇش لازىم بولغىنىدەك ، مەنمۇ بىر قېتىملىق ھاياجان تەمىنى تېتىغاندىن كېيىن ، ئىككىنچى قېتىم تېتىشنى ياخشى كۆرەتتىم . ئەگەر ئايروپىلاندا ئولتۇرسام ، بۇ ئۆزگىرىشلەر تېزلا ئۆتۈپ كېتىدىكەن .

بۈگۈنكى كۈندە ، ئايروپىلاندا ئولتۇرىدىغانلار كۆپىيىپ كەتتى ،

ئۇلار مەن كۆرگەن جايلار بىلەن پىششىق تونۇشۇپ قالدى . بۇنىڭ بىـ لەن ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ دۆلىتىمگە قايتىش ھەققىدىكى تەسۈرلىرىمۇ ئادەتتىكى ئىش بولۇپ قالدى . بىراق ، ماڭا ئۇ قېتىمقى سەپەر ناھايىتى قىزىقارلىق ، بەكمۇ ئاجايىپ تۇيۇلغان ، كۆڭلۈم ئەنسىزلىك ۋە ئەندىـ شىدىن بىئارام بولغان ، ئەرزىمەيدىغان شەخسىي ئىشلىرىمنى بىر تەرەپ قىلىشقا موھتاج بولغان ، يالغۇزلۇق ۋە غېرىبلىق ھېس قىلغان چاغلىرىمۇ بولغانىدى . شۇنداقتىمۇ بۇلارنى يېزىپ كەلسەم بۇ قېتىمقى سەپىرىمدە ئىجاتكارلىق ، كىشىلەرنى قىزىقتۇرىدىغان مەزمۇنلار كەم بولۇپ قالاتتى .

شاڭخەيدە ، شياڭگاڭغا بارىدىغان ئايروپىلان بېلىتىنى تۆت كۈن ساقلىدىم ؛ شياڭگاڭدا بولسا مەنگۇغا بارىدىغان ئايروپىلان بىلىتىنى ساقلىغاچ ئىككى كۈن ئارام ئالدىم . شۇنداق قىلىپ ، ئەنگلىيە چېت ئەلـ لىمىز ئارا ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنىڭ ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ ئەنگلىيىگە قايـ تىپ كەلدىم .

بۇ سەپىرىمدە خاتىرەمدە ساقلىنىپ قالغىنى ۋە ماڭا ئەھمىيەتـ لىك ، قەدىرلەشكە تېگىشلىك بىلىنگىنى شياڭگاڭ پورتىنىڭ جەلپكارلىقى بولدى . ئۇ يەردىكى ئېچىلىپ كەتكەن گۈللەر ، بولۇق ، ياپيېشىل دەل ـ دەرەخلەر ، دېڭىزنى كۆرۈش خۇشاللىقى ئادەمنى سېھىرلەپ ئەقلىنى لال قىلاتتى . ئۇنىڭدىن باشقا ، باڭكوكتىكى ئاجايىپ ئىشلەپ ، نەپىس ياسـ غان بۇتخانىلار ۋە ناھايىتى يوغان مىس بۇتلار ؛ رانگۇندىكى ئېگىز مۇـ نارلارنىڭ ئۇستىدىكى ئالتۇن بارماقلار مەندە ئۆچمەس خاتىرە بولۇپ قالدى .

ئاقۇۋەت ئايروپىلان جەنۇبىي خامپتوندىكى ۋالتېر ئايرودرومىغا قوندى . سەپەر جەريانىدا بەكمۇ ئارامسىزلىنىپ ، كۆڭلۈم غەش بولغانـ لىقتىن ، مەندە قايتىپ كېلىش خۇشاللىقىدىن بۆلەك ھېسسىيات يوق ئىدى . ئاسىيادىن يولغا چىقىپ ، نەچچە مىڭ ئىنگلىز مىلى ئۇچۇپ نۇرغۇن دۆلەتلەرنى بېسىپ ئۆتۈپ ، سەپىرىم ئاخىرلاشقاندا ، مېنى كۆلـ كىلىك بىر كۆڭۈلسىز كەيپىيات ئىلكىگە ئېلىۋالدى . يەرلىك يولۇچىلار ئاپتوبوسىغا ئولتۇرۇپ ، ئاخىرقى 40 ئىنگلىز مىلى يولنى تۈگەتتىم ـ دە ،

ئۆز ئۆيۈمگه قايتىپ كەلدىم . ئايروپىلاندىن چۈشكەندىن كېيىنمۇ قۇلاق ، مېڭەم غۇڭۇلداپ تۇراتتى . يېزىدىكىلەرنىڭ ھاۋارايى ، ئېتىز ـ ئېرىق ئىشلىرى ئۈستىدە سېلىشقان پاراڭلىرىنى ئاڭلىدىم ، يېشىل مەخمەلدەك تاۋلىنىپ تۇرغان ئەنگلىيە ئېتىزلىرى ، دەل ـ دەرەخلىرىنى كۆردۈم . ھەممىياق يېشىلچىلىق ، ھاۋا ساپ ئىدى . مەن ھەققەتەن يۇرتۇمغا قايتىپ كەلگەنىدىم . كۆزلىرىمدىن ياش قۇيۇلدى .

مەن ئۆزۈمگه تونۇش ئەنگلىيەگه كەلگەنىدىم ، ھەممە نەرسە ماڭا شۇ قەدەر تونۇش ئىدى . ھالبۇكى ، ئاشۇ يېگانە ۋە قاقاس كۈل رەڭلىك زېمىنغا ، پانايى يوق بوشلۇق ۋە ئادەمنى مەپتۇن قىلىدىغان دالىلارغا ، مەغرۇر قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان مۇز تاغلارغا تەلپۈنەتتىم . مانا ھازىر بۇلارنىڭ ھەممىسى ھەرقانداق چاغدىكىدىن بەك يىراقتا قالغانىدى . ماڭا تونۇش ۋە مەن قىزغىن سۆيگەن شۇنچە كۆپ يات ، ياقا يۇرتلار ھازىر ئۇرۇش ئوتى ئىچىدە قېلىپ ، ئازاب ـ ئوقۇبەتلىك جايغا ئايلاندى . ئۇ-رۇش ئوتى قەشقەر ، ھەتتا لاداققا تۇتاشتى . كىشىلەر ئۇرۇش قىلمۇاتـ-دۇ . ھېلىقى ئەبجەق ئايروپىلانلار لېھ شەھىرىنىڭ سۈرلۇك ئاسمىنىدا گۇركىرەپ ئۇچۇپ يۈرمەكتە .

مەن ئىلگىرى بىر مەھەل تۇرغان جاي لاداق ماڭا تىنچ ، ئۆز ـ ئۆزىنى تەمىنلىيەلەيدىغان يىراق بىر شتاتتەك بىلىنەتتى . ھازىر ئۇنى شاۋقۇن ـ سۈرەن قاپلىدى . نۇرغۇن چېگرىلىرى تاقالدى ، سايامەتچـ-لەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ئىستىقبال قاراڭغۇ بولۇپ قالدى .

بۇ كىتابىمدا مەن ، ۋاقىت چەكلىمىسى يوق بىر جايدىن باشلاپ ، بىر قىز بېشىدىن ئۆتكۈزگەن مۇقىمسىز ئائىلىۋى تۇرمۇشنى ۋە ئۆيدىكى كۈندىلىك تۇرمۇش پائالىيىتىنىڭ قىسقىچە كۆرۈنۈشىنىلا يېزىپ چىقتىم . بۇ ئىككى خىل مەۋجۇدىيەتنىڭ ئوخشىمىغان تەرەپلىرىنى ئويلاش قىيىن ئىدى . روزا بەگنىڭ تەبەسسۇم يېغىپ تۇرىدىغان چىرايىنى قايتا كۆ-رۈشنى ، گېيالگېننىڭ بەلگىلەپ بېرىلگەن سېرىق ماينى نېمىشقا بالدۇر ئىشلىتىپ تۈگەتكەنلىكى ھەققىدىكى ، ئىنچىگە ئويلاپ چىقىلغان چۈ-شەندۈرۈشلىرىنى قايتا ئاڭلاشنى كۆپ قېتىم شۇنچىلىك ئارزۇ قىلدىم !

لېكىن ، ئادەم ھامان ئالغا ئىلگىرىلىشى ، يېڭى كەچۈرمىشلەرنى باشتىن كەچۈرۈشى ، ئىلگىرىكى ھەۋەسلىرى ، خۇشاللىقلىرى ، ئىلگىرى ئۇچراتقان گۈزەل شەيئىلەرنى ، ھېس قىلغان يېڭى ، ئۆزگىچە تەسىراتلىرىنى ، يولۇققان كۈتۈلمىگەن ئەھۋاللار ۋە خەۋپ ـ خەتەرلەرنى ئەسلىشى ، ئۇنىڭدىن زوق ئېلىشلىرىنىڭ ھەممىسى كىتابىمنىڭ ئۆرۈلگەن بىر بېتى ، خالاس . بىزنىڭ قەشقەر ھەققىدىكى ھېكايىمىز شۇنىڭ بىلەن تامام بولدى .

[General Information]
书名=外交官夫人的回忆：古老的土地　维吾尔文
SS号=40300748